

**APOLOGEȚI
DE
LIMBĂ GREACĂ**

COLECȚIA
«PĂRINȚI ȘI SCRITORI BISERICEȘTI»

APARE
DIN INIȚIATIVA ȘI SUB ÎNDRUMAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

IUSTIN
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

COMISIA DE EDITARE :

Arhim. Bartolomeu V. ANANIA (președinte), Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, Pr. Prof. ENE BRANIȘTE, † Pr. Prof. OLIMP CĂCIULĂ, Prof. NICOLAE CHIȚESCU, Pr. Prof. I. G. COMAN, Prof. ALEXANDRU ELIAN, Pr. Prof. DUMITRU FECIORU, Prof. IORGU IVAN, Pr. Prof. GRIGORIE T. MARCU, Pr. Prof. ION RĂMUREANU, Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, Prof. ADRIAN POPESCU (secretar).

**APOLOGETI
DE
LIMBĂ GREACĂ**

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVINTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

IUSTIN
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

TRADUCERE,
INTRODUCERE, NOTE ȘI INDICE DE
Pr. Prof. T. BODOGAE
Pr. Prof. OLIMP CĂCIULA
Pr. Prof. D. FECIORU

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREȘTI — 1980

INTRODUCERE

1. *Sfântul Iustin. Dor nestăvilit după cunoașterea adevărului; zbucium neobosit pentru dobândirea lui; dispoziție nestrămutată pentru propovăduirea lui — din clipa în care l-a găsit — și moarte martirică pentru mărturisirea lui: iată punctele cardinale ale vieții sfântului Iustin Martirul și Filozoful¹, una dintre figurile cele mai proeminente ale Bisericii creștine din sec. II.*

Dacă tragedia morții lui ne-a rămas consemnată într-un Martirologiu de la sfârșitul sec. II², drama lăuntrică a sufletului lui însetat după adevăr, ca și celelalte date referitoare la viața lui, ni le dă el însuși, în cele două Apologii și mai ales în Dialogul cu iudeul Tryfon.

De aici aflăm că el s-a născut în localitatea Flavia Neapolis (Vechiul Sichem) din Palestina³, către anul 100, ca fiu al lui Priscus și nepot al lui Bacchius. Părinții lui erau păgâni⁴. El însuși, crescut în păgânism, a primit încă de copil o educație aleasă, care i-a deschis dorul după căutarea adevărului și l-a îndreptat către filozofie, ca una care singura — după părerea comună a celor de atunci — era în măsură să descopere oamenilor, după o îndelungată ucenicie, adevărul.

2. *Filozofia, după sfântul Iustin. Ce însemna filozofia pentru acest căutător fervent al adevărului, care de dragul acestei discipline nu a lepădat, pînă la sfârșitul vieții, mantia de filozof, se poate vedea din următoarele lui cuvinte: „Filozofia este bunul cel mai mare și cel mai vrednic de Dumnezeu. Ea singură poate să ne înalțe pînă la Dumnezeu și să ne apropie de El; iar sfinți, cu adevărat, sînt numai aceia care-și deprind mintea cu filozofia”⁵. S-ar părea că aceasta este mărturisirea lui Iustin creștinul și*

1. Supranumele de „filozof și martir“ (philosophus et martyr) îl găsim atribuit sfântului Iustin de către însuși Tertullianus, în opera *Adv. Valentin*, V. (Vezi CSEL, III, 182).

2. Μαρτύριον τῶν Ἀγίων Ἰουστίνου, Χαρίτωνος, Χαρίτου, Παίονος, καί, Λιβερτιανοῦ, μαρτυρισάντων ἐν Ῥώμῃ· πρό τῶν ἐλδῶν Ἰωννίου (*Acta SS. Iustini et sociorum*), Migne, P. G., VI, 1565—1592.

3. *Apologia* I, 1.

4. În ce privește originea etnică a părinților sfântului Iustin, după *Apologia* I, 1 ea pare să fi fost greacă. Totuși, mulți îl socotesc pe sfântul Iustin de origine latină (Vezi F. Cayré A. A., *Précis de Patrologie* I (1927), p. 110).

5. *Dialogul cu iudeul Tryfon* II. 1.

s-ar putea deduce că alta va fi fost convingerea lui, înainte de convertire. Și totuși, nimic nu ne împiedică să credem că, printr-o intuiție cu totul deosebită, Iustin confunda, chiar mai înainte de convertire, adevărul cu Dumnezeu, socotind filozofia drept unica posibilitate de a ajunge și la cunoașterea adevărului și la cunoașterea lui Dumnezeu. Căci spune mai departe: „Ce este filozofia și pentru care motiv a fost trimisă ea oamenilor, este un lucru necunoscut de mulți. De altfel, pe bună dreptate, fiindcă știința aceasta fiind una singură, dacă toți ar cunoaște rostul ei, atunci nu ar mai fi unii dintre ei platonici, alții stoici, alții peripatetici, alții teoretici și alții pitagorei”⁶.

Cum s-a făcut, însă, că filozofia a devenit, astfel, o ființă cu mai multe capete? Iată cum explică lucrul acesta sfântul Iustin: „S-a întâmplat că, după cei dintâi care au venit în contact cu filozofia, cei care i-au urmat n-au mai cercetat nimic cu privire la adevăr, ci, fiind cuprinși de admirație față de resemnarea, de înfrînarea și de cuvintele încurcate ale acestora, au socotit adevăruri numai lucrurile acelea, pe care fiecare le-a învățat de la dascălul lui și, la rîndul lor, au transmis mai departe celor de după ei aceste învățături, așa cum le-au primit și altele proprii, asemănătoare cu cele dintâi, numindu-le pe toate, la un loc, cu numele părintelui lor de la început”⁷.

În felul acesta, fiecare dintre sistemele filozofice arătate mai sus conține numai o parte de adevăr, îmbrăcat și acesta în sholiile continuatorilor. Dar un suflet de elită, însetat după adevăr, nu putea să facă altceva mai bun, decît să se alăture sistemului care se bucura de cel mai bun renume, pe vremea sa. Și acest lucru îl face și tînărul Iustin: „De aceea și eu, la început, dorind să mă alătur unuia dintre aceștia, m-am încredințat unui stoic”⁸. Dar nu după multă vreme încep peregrinările din sistem în sistem și din filozof în filozof: „Stînd la acesta vreme îndelungată, dacă am văzut că nu mi se mai spune nimic despre Dumnezeu (căci nici el, de altfel, nu știa prea multe lucruri, zicînd că o asemenea învățătură nici nu este necesară), l-am schimbat pe acesta și am venit la un altul, care se numea peripatetic și care, după cît se credea, era un bărbat grozav de luminat. Acesta, îngăduindu-mă pe lîngă el cîteva zile, mi-a pretins apoi să-i fixez onorariul, pentru ca venirea noastră în contact, să nu rămînă fără de folos. Din cauza aceasta, socotind că un asemenea om nu poate fi nicidecum un filozof, l-am părăsit”.

„Fiindcă însă sufletul meu nu-mi dădea pace, dorind să asculte continuu aceea ce formează, în chip propriu și deosebit, obiectul filozofiei,

6. Ibidem.

7. Ibidem, II, 2.

8. Ibidem, II, 3.

am venit la un pitagoreu, care era de mare vază și care era un bărbat ce se ocupa mult de tot cu filozofia. Apoi, vorbind cu el și arătându-i că vreau să devin auditorul și discipolul lui, îmi zise: „Ia spune-mi: ai urmat cursurile de muzică, de astronomie și de geometrie ? Crezi că poți contempla ceva din cele ce alcătuiesc fericirea, dacă n-ai învățat, mai întâi, lucrurile acestea, care zmulg sufletul din limitele sensibilului și-l fac folositor lucrurilor intelectuale, pentru ca astfel, să poți vedea în sine ceea ce este frumosul și ceea ce este binele ?”⁹.

Intrucât cunoașterea temeinică a acestor materii era o condiție indispensabilă, iar timpul care ar fi fost necesar pentru învățarea lor avea să fie îndelungat și întrucât sufletul lui Iustin era arzător și nu-i putea da un răgaz atât de mare, el îl părăsește și pe acesta, pentru a se alătura, în cele din urmă platonicienilor: „Înțelegerea lucrurilor netrupești mă încânta foarte mult, iar contemplarea ideilor dădea aripi judecății mele. De aceea, socoteam că nu avea să treacă prea multă vreme, pînă să devin înțelept și, în neghiobia mea, nădăjduiam să văd pe Dumnezeu, față către față: căci acesta este scopul filozofiei lui Platon”¹⁰.

3. Convertirea sfîntului Iustin. În stadiul acesta se găsea sufletul zbuciumat și dornic după adevăr al lui Iustin, în preajma convertirii lui la creștinism. Iar convertirea lui poartă pecetea minunii, pe care Dumnezeu o săvîrșește întotdeauna cu sufletele mari și curate.

Departa de orice urmă omenească, pe țărmul mării, în singurătatea măreață a naturii, Iustin își purta, într-o zi, gîndurile, care nu încetau cîtuși de puțin să-l preocupe. Numai plescăitul ușor al valurilor mici ale mării păreau a întrerupe liniștea singurătății care-l înconjura. Deodată, însă, se aud niște pași în urma lui. Iustin se întoarce și rămîne cu totul mirat, văzînd pe un bătrîn, venind în urma lui. Se oprește pe loc, bătrînul se apropie și discuția începe. Ea pornește, după cum era și firesc, de la filozofie, pentru ca să ajungă apoi iarăși, la filozofie. Pornește de la filozofia sistemelor omenești, pe care le vînturase sufletul neastîmpărat al lui Iustin, pentru ca să ajungă apoi la filozofia profeților și a lui Iisus Hristos și să smulgă din lumea de rînd, un nou adept al cerului. Bătrînul apoi dispare, iar pe țărmul mării se deșteaptă din întuneric la lumină un om cu totul nou, un om cu adevărat renăscut: sfîntul Iustin. Istorisind această minunată întîmplare, sfîntul Iustin adaugă: „Iar mie mi s-a aprins deodată un foc în suflet și m-a cuprins o mare dragoste de profeți, ca și de bărbații aceia care au fost prietenii lui Hristos. Și, gîndind la cuvintele lui, găseam că aceasta este singura filozofie

9. Ibidem, II, 4.

10. Ibidem, II, 6.

sigură și aducătoare de folos. În felul acesta și pentru aceasta sînt filozof¹¹, își încheie sfîntul Iustin descrierea acestui eveniment crucial din viața lui¹¹.

Convertirea la creștinism a sfîntului Iustin s-a întîmplat cu puțin mai înainte de izbucnirea celui din urmă război iudaic (132—135) și a avut loc, probabil, la Antiohia. La cîtăva vreme după convertirea la creștinism, îl vedem la Efes, unde are loc discuția cu iudeul Tryfon, iar mai târziu îl găsim la Roma, unde înființează, după modelul școlilor păgîne de filozofie, o școală în care preda doctrina creștină. Este cea dintîi școală creștină cu pretenție de metodă și de argumentare filozofică. Aici, la Roma, în timpul prefectului Junius Rusticus, adică între anii 163 și 167, își plătește cu jertfa vieții credința lui cea atît de scumpă, după care alergase vreme îndelungată și în cele din urmă o găsisese, o propovăduise și o apărase cu toată puterea inteligenței lui, și moare ca martir. Amintirea lui o prăznuiește Biserica Ortodoxă, la 1 iunie.

4. Opera literară a sfîntului Iustin. Opera literară a sfîntului Iustin Martirul este deosebit de însemnată, pentru că el nu este numai cel mai însemnat reprezentant al literaturii apologetice din sec. II, ci totodată și cel dintîi părinte bisericesc care a desfășurat o activitate literară mai bogată. Din nefericire, însă, multe din scrierile lui s-au pierdut, în timp ce alte scrieri, străine de el, ni s-au păstrat sub numele lui. Singurele scrieri autentice ale sfîntului Iustin Martirul, care au ajuns pînă la noi, sînt: Cele două Apologii și Dialogul cu iudeul Tryfon.

A. CELE DOUĂ APOLOGII

Cele două Apologii caută să prezinte creștinismul înaintea lumii romane păgîne, ca fiind singura religie adevărată, apărîndu-l, în același timp de acuzațiile pe care răutatea și minciunile iudeilor le acreditaseră, în lumea romană, împotriva lui. Dintre aceste Apologii, cea dintîi, care este totodată și cea mai cuprinzătoare, este adresată împăratului Antoninus Pius (138—161), fiilor săi adoptivi: Marcus Aurelius și Lucius Verus, Sacrului Senat și întregului popor roman. Cea de a doua — mult mai scurtă — este adresată împăraților Antoninus Pius și Marcus Aurelius, ca și Senatului roman și este prilejuită de arestarea și executarea nedreaptă a trei creștini, făcută de către prefectul Romei, Urbicus.

Apologiile au fost scrise la scurtă vreme una după alta, și anume între anii 150—160.

11. *Ibidem*, VII, 1.

Analiza sumară a Apologiilor sfântului Iustin. O analiză sumară a Apologiilor ne arată că:

Apologia întâia se poate împărți, după ordinea ideilor înfățișate în ea, în trei părți și anume: a) cap. I—XXII; b) cap. XXIII—LX și c) cap. LXI—LXVII. Apologia se încheie cu cap. LXVIII, care reprezintă un decret al împăratului Hadrian, urmat, în cele mai multe manuscrise, de un edict al împăratului Antoninus, adresat comunității din Asia și de o scrisoare a lui Marcus Aurelius, în care se vorbește despre o minune întâmplată unei legiuni romane din Germania, în urma rugăciunii creștinilor din legiune. Atît edictul lui Antoninus, cît și scrisoarea lui Marcus Aurelius sînt însă apocrife. Noi le redăm însă și pe acestea în traducere românească, deoarece ele ne dau o înțelegere și mai adecvată a progresului pe care-l făcea învățătura creștină pretutindeni în lume și a atenției din ce în ce mai mari, pe care păgînismul se simțea obligat să o manifeste față de această religie.

a) În cap. I—XXII, sfîntul Iustin adresîndu-se împăraților romani, Senatului și poporului roman în favoarea creștinilor, arată că el însuși face parte dintre aceștia, amintind despre originea lui (I). Cere ca judecata creștinilor să se facă după dreptate (II). Cei învinuiți de diferite crime să fie lăsați să-și dovedească nevinovăția (III). Simplul nume cu care se intitulează creștinii nu poate constitui un motiv ca ei să fie condamnați (IV). Atitudinea aceasta este inspirată persecutorilor creștinilor de către demoni (V). Dacă este vorba despre preinșii zei, desigur că creștinii sînt atei; dar creștinii adoră pe Dumnezeu-Părintele, pe Fiul Său, armata îngerilor celor buni și pe Duhul Sfînt (VI). Dacă unii dintre creștinii care au fost judecați au fost dovediți criminali, atunci ei să fie condamnați ca criminali, iar nu ca creștini (VII). Nevinovăția creștinilor se poate vedea și de acolo că, în timp ce ar putea tăgădui că sînt creștini și astfel ar putea scăpa de judecată, ei preferă să mărturisească acest lucru, decît să mintă și să ajungă prin pedepsele voastre, cît mai curînd, lîngă Dumnezeul lor (VIII). Să nu se aducă învinuire creștinilor pentru că ei nu adoră statuile; acestea sînt făcute de mîini omenești și nimic nu este mai absurd decît cultul lor (IX). Să nu se mire, de asemenea, dacă creștinii nu aduc daruri lui Dumnezeu, căci Dumnezeu este acela care dă toate darurile oamenilor (X). Creștinii nu așteaptă o împărăție omenească nouă, ci numai împărăția lui Dumnezeu (XI). Creștinii sînt cei mai dornici adepți ai păcii și ai liniștei imperiului (XII). Nevinovăția creștinilor o arată și cultul lor curat (XIII), precum și schimbarea minunată a moravurilor, după despărțirea lor de demoni (XIV). Înfațișează apoi excelentele învățături ale lui Hristos, pe care le păzesc creștinii: despre înfrînare, despre dragoste față de toți, despre ajutorarea săracilor (XV); despre răbdare, despre evitarea jurămintelor (XVI); despre ascultarea care trebuie dată împăraților și despre plata impozitelor (XVII). Moartea nu

distruge în noi orice sentiment; după moarte va urma judecata și pedeapsa veșnică pentru cei răi. Lucrul acesta îl recunosc și scriitorii păgâni și, cu atât mai mult creștinii, care nădăjduiesc în învierea trupurilor (XVIII). Și această înviere a trupurilor nu este la Dumnezeu ceva mai greu de realizat, decât însăși creația (XIX). Dumnezeu care a creat toate este mai presus de natura cea schimbătoare. Creștinii învață despre Dumnezeu lucruri mai presus de cele ce învață cei mai buni dintre filozofii și poeții păgânilor. Pentru ce, atunci, ei sînt persecutați? (XX). Iar dacă creștinii învață și despre nașterea, moartea și înălțarea la cer a Fiului lui Dumnezeu, aceste lucruri nu trebuie să pară absurde, cîtă vreme și poeții au flecărit atît de mult despre fiii lui Zeus (XXII).

b) În cap. XXIII–LX, sfîntul Iustin făgăduiește să dovedească trei lucruri: că numai singuri creștinii învață adevărul; că Fiul lui Dumnezeu s-a întrupat cu adevărat și că fabulele de tot felul sînt inventate de demoni, în așa fel ca și venirea lui Hristos să pară a fi o fabulă (XXIII). Creștinii nu sînt urîți pentru altceva, decât pentru numele lui Hristos. Ei sînt nevinovați și totuși sînt uciși ca niște scelerați (XXIV); ei au renunțat, cu primejdia propriei lor vieți la cultul zeilor, pentru cultul lui Hristos (XXV); după înălțarea lui Hristos la cer, printre creștini s-au ivit o seamă de eretici, care, falsificînd învățătura creștină cea adevărată, nu numai că nu au fost persecutați, ci au fost chiar onorați de lumea păgînă, ca Simon Magul și Menandru Samariteanul (XXVI). Respinge acuzațiile de imoralitate care s-au săvîrșit de către creștini, cu ocazia adunărilor lor (XXVII). A pretinde că Dumnezeu nu se îngrijește de lucrurile omenești, înseamnă a tăgădui pe Dumnezeu, sau a susține că nu există diferență între bine și rău decât în mintea oamenilor (XXVIII). Creștinii nu-și leapădă copiii din teama ca nu cumva negăsindu-se cine să-i preia și să-i crească, să moară și să fie răspunzători de moartea lor. Dacă ei se căsătoresc, fac aceasta pentru a-și crește copiii, dacă renunță la căsătorie, ei păstrează o înfrînare desăvîrșită (XXIX).

Proba convingătoare și decisivă în ce privește dumnezeirea lui Hristos o constituie profețiile mesianice ale Vechiului Testament, pe care sfîntul Iustin Martirul le arată în următoarele șase capitole (XXX–XXXV). Profeții, cînd vorbesc, arată uneori pe Dumnezeu, Stăpînul și Părintele tuturor lucrurilor; alteori, pe Hristos și alteori popoarele care răspund la chemarea Domnului sau a Părintelui Său (XXXVI). El indică unele locuri din Scriptură unde se vorbește de Dumnezeu-Tatăl (XXXVII); altele unde vorbește Fiul (XXXVIII); altele, unde se vorbește de Duhul Sfînt (XXXIX); adaugă unele profeții cu privire la apostoli (XL); cu privire la împărăția lui Hristos (XLI); observînd că uneori Duhul profetic anunță evenimentele viitoare, ca și cum ele s-ar fi întîmplat deja (XLII). Nimic nu ne îndreptățește să credem

că împlinirea a ceea ce trebuie să se întâmple s-ar datora fatalității sau destinului (XLIII); ci dovedește existența în om a liberului arbitru, ca o calitate înăscută (XLIV).

Vorbește apoi despre înălțarea la cer a lui Hristos, anunțată de mai înainte de către profeți (XLV). Mulți socotesc că oamenii care au trăit înainte de Hristos nu ar fi vinovați pentru felul de viață pe care au dus-o. Însă, cei care au trăit potrivit voii lui Hristos și învățăturilor Lui sînt creștini chiar dacă au fost considerați atei sau barbari, iar cei ce au trăit potrivnic Cuvîntului au fost niște vicioși, vrăjmași ai lui Hristos și ucigători ai ucenicilor Cuvîntului (XLVI).

Insistă asupra profețiilor cu privire la dărîmarea Ierusalimului și la subjugarea pămîntului Iudeii de către romani (XLVII); asupra minunilor pe care avea să le săvîrșească Hristos (XLVIII). S-a împlinit, totodată și profeția care spunea că neamurile care nu-L așteptau Îl vor adora și că iudeii care L-au așteptat totdeauna nu vor ține seamă de venirea Lui (XLIX). Vorbește, în continuare, despre profețiile referitoare la moartea lui Hristos (L) și despre originea mai presus de cuvînt a lui Hristos, apelînd la profețiile în legătură cu aceasta (LI). Dacă toate împrejurările care s-au împlinit în trecut au fost prezise dinainte de profeți, înseamnă că și cele ce au fost anunțate pentru viitor nu este cu puțință să nu se întâmple (LII). Cele ce au fost prezise oarecînd cu privire la convertirea neamurilor și la respingerea iudeilor s-au împlinit toate, sub ochii tuturor (LIII).

Arată, apoi, că fabulele cu privire la fiii lui Zeus au fost inventate din inspirația demonilor, în nădejdea că istoria lui Hristos ar fi putut trece și ea în fața oamenilor ca o fabulă (LIV). Vorbește apoi despre simbolul crucii, care este marele semn al forței și al puterii lui Hristos (LV). Dar demonii nu s-au mulțumit ca să inventeze, mai înainte de venirea lui Hristos, pe așa-zișii fii ai lui Zeus, ci și după venirea Lui au ridicat alți impostori, ca Simon și Menandru, care au sedus și țin și acum în înșelăciune pe mulți (LVI). Totuși, cu strădaniile lor, demonii nu pot face altceva decît ca, pe cei dedați patimilor lor, să-i împingă să urască pe creștini și să caute să-i omoare (LVII). Un alt eretic, Marcion din Pont, tăgăduiește pe Dumnezeu și pe Hristosul nostru, predicînd un alt Dumnezeu și un alt Hristos. Lucrarea lui este o lucrare inspirată tot de demoni, cu tendința de a arunca pe oameni în impietate (LVIII). Platon împrumută teoria lui despre crearea de către Dumnezeu a lumii din materia amorfă, de la Moisi (LIX) și tot din istorisirea lui Moisi cu privire la ordinul primit de la Dumnezeu în pustie, ca să ridice o cruce de aramă, către care privind, poporul să scape de mușcăturile șerpilor înveninați, Platon trage concluzia că nu este vorba despre o cruce, ci despre semnul „X“, simbolul Fiului lui Dumnezeu în univers. De asemenea,

el atribuie locul al treilea în univers Duhului, Care este înfățișat de Moisi ca purtându-se deasupra apelor (LX).

c) În cap. LXI–LXVIII, sfântul Iustin arată modul în care creștinii se consacră lui Dumnezeu, prin Taina Botezului, lucru despre care demonii luînd cunoștință au introdus și ei diferitele spălări și stropiri în templele păgîne (LXI). De asemenea, preoții păgîni au dispus ca cei ce intră în temple să aducă cult zeilor, să se descalțe mai întîi de încălțăminte pe care o au în picioare (LXII). Cel ce a apărut lui Moisi nu a fost Dumnezeu-Tatăl, ci Dumnezeu-Fiul; iudeii, însă, care susțin că Dumnezeu-Tatăl este cel ce i-a apărut se dovedesc a nu cunoaște nici pe Tatăl, nici pe Fiul (LXIII). Poveștile în legătură cu Core și Athena se datoresc aceleiași contrafaceri inventate de demoni (LXIV).

Sfântul Iustin arată apoi în ce chip se săvîrșește în adunările creștine Euharistia (LXV); în ce constă ea (LXVI), precum și toate cele ce au loc în adunările de cult ale creștinilor (LXVII). În ultimul capitol (LXVIII) conchide că, dacă cele ce a spus pînă acum par a fi niște fleacuri, ele nu sînt totuși demne de pedeapsa cu moartea.

Apologia întîia se încheie, așa cum am arătat, cu reproducerea textului unei scrisori a lui Hadrian dată în favoarea creștinilor, la care noi am adăugat, așa cum se găsește în unele manuscrise, și traducerea altor două acte apocrife și anume: edictul lui Antoninus și scrisoarea lui Marcus Aurelius.

Apologia a doua, care este mult mai scurtă, n-ar fi, după unii cercetători decît un post-scriptum la prima Apologie¹², prilejuit de o întîmplare, care a avut loc la Roma, cu puțină vreme mai înainte. Prefectul Romei, Urbicus, sesizat de reclamația pe care un oarecare om dedat patimilor de tot felul o făcuse împotriva soției sale, care îl repudiasse, cum că aceasta este creștină, după o judecată sumară, o condamnă la moarte. Cineva, din cei ce se găseau de față protestează împotriva felului ușuratic în care Urbicus a săvîrșit această judecată. Întrebat dacă este creștin, acesta își mărturisește sus și tare credința creștină, pentru care și el la rîndul lui este condamnat la moarte. Un al treilea pățește și el la fel. Sfântul Iustin, care din cauza urii unui pseudo-filozof pe nume Crescens, se aștepta și el să fie tras din clipă în clipă înaintea judecății și să fie condamnat la moarte, caută în această a doua Apologie a sa să răspundă la două obiecțiuni pe care păgînii, plini de ironie, le adresau creștinilor: a) De ce, dacă voiți să ajungeți mai degrabă înaintea Dumnezeului vostru, nu vă omorîți voi înșivă, între voi? și b) De ce

12. Ipoteza aceasta propusă pentru prima oară de către A. Harnack în lucrarea *Die Ueberlieferung der Apologeten*, a fost combătută de către Krüger și Cramer, dar a fost acceptată și dezvoltată de către Boll, Zahn, Veil și Emmerich. Vezi Louis Pautigny, *Justin, Apologies*, Paris, 1904 (Textes et Documents), Introduction, XIV.

Dumnezeul vostru nu vă eliberează de persecutorii voștri? Apologia a doua se încheie cu o rugămintă adresată împăraților, prin Senatul roman, de a sancționa cererea lui și de a ordona să se urmeze, față de creștini, o procedură de judecată regulată.

Dintr-o analiză mai amănunțită a Apologiei a doua se poate constata că ea este cu totul lipsită de vreo introducere și că sfântul Iustin protestează, încă de la început, împotriva faptului că oamenii cei răi, laolaltă cu demonii, nu urmăresc altceva decât uciderea creștinilor (I). În sprijinul acestei afirmații, el aduce faptul condamnării, de către prefectul Urbicus, a unei femei, denunțată de soțul ei că este creștină, precum și a altor două persoane, prezente la așa-zisa judecată a acestei femei și care mărturisesc, la rîndul lor, că și ei sînt creștini. Cîteși trei persoanele sînt condamnate la moarte (II). Arată apoi că el însuși se așteaptă să fie supus chinurilor și morții, din cauza invidiei și urii pseudo-filozofului Crescens (III). Răspunde la întrebarea păgînilor: pentru ce creștinii nu se omoară ei singuri și pentru ce, atunci cînd sînt supuși chinurilor, nu tăgăduiesc că sînt creștini (IV). Răspunde, de asemenea, la obiecția pe care ar putea-o face cineva, că, dacă Dumnezeu vine în ajutorul oamenilor, de ce lasă pe creștini să fie persecutați de către cei răi. El arată că Dumnezeu, creînd lumea, a încredințat-o îngerilor ca să vegheze asupra ei; dar că îngerii, călcînd porunca lui Dumnezeu, s-au însoțit cu femeile oamenilor și au dat naștere demonilor, care au prilejuit în mijlocul oamenilor toate răutățile (V).

Cuvintele prin care ne adresăm lui Dumnezeu nu sînt niște nume, căci Dumnezeu nu are nume; ele sînt motivate de binefacerile și acțiunile Lui față de noi. Fiul Său, Iisus, este un nume care înseamnă om și mîntuitor. El a venit în lume pentru mîntuirea oamenilor și pentru nimicirea demonilor. Dealtfel și creștinii, invocînd numele lui Iisus, vindecă și astăzi pe oameni, alungînd demonii cuibăriți în ei (VI). Dacă Dumnezeu nu nimicește lumea, făcînd să dispară îngerii cei răi, demonii și păcătoșii, face aceasta din cauza creștinilor, în care El vede un motiv de a conserva lumea. Nu în virtutea unei legi a destinului face cineva și suferă ceva, ci fiecare săvîrșește în chip liber binele sau răul. Dacă cei buni suferă și dacă cei răi progresează, lucrul acesta trebuie atribuit demonilor. A supune pe om legii destinului înseamnă fie a amesteca pe Dumnezeu însuși în corupția universului, fie a susține că binele și răul nu sînt nimic (VII). Cei ce pun în mișcare ura împotriva tuturor acelor care caută să creadă în învățăturile Cuvîntului și să evite răul sînt demonii. Dar ei vor fi pedepsiți pe drept în închisoarea focului celui veșnic; și nu numai ei, ci și toți cei care slujesc pe demoni, căci așa au prezis toți profeții și aceasta este învățătura Stăpînului nostru, Iisus Hristos (VIII). Vor zice mulți că, vorbind despre pedepsirea celor răi în focul cel veșnic, noi

vrem să atragem pe oameni la virtute prin frică, iar nu prin dragostea de bine. Dar pedepsele acestea pentru cei răi există tot așa cum există și Dumnezeu. Legile omenești actuale sînt făcute pe placul conducătorilor; dar Cuvîntul a venit cu dreptatea Lui (IX).

Doctrină creștină depășește orice altă doctrină omenească, pentru că, în timp ce filozofii și legislatorii au cunoscut numai în parte pe Cuvîntul, adepții Lui l-au cunoscut în întregime. Nimeni nu a crezut lui Socrate, în în așa fel ca să moară pentru ceea ce acesta a învățat. Dar Hristos a fost crezut nu numai de filozofi și de oameni culți, ci și de muncitori și de oameni simpli, care au disprețuit pentru El și părerea celor din jur și teama morții (X). Nimeni nu este scutit de moarte, iar creștinii se socotesc fericiți de a-și putea plăti datoria aceasta. Dar, în timp ce altora le este frică de moarte și caută să fugă de ea, creștinii o disprețuiesc pentru fericirea care urmează după ea (XI). Pe cînd nu era creștin, sfîntul Iustin, văzînd cît de hotărîți sînt creștinii înaintea morții, se gîndea că este imposibil ca ei să trăiască în răutate și în iubirea plăcerilor și totuși să aibă o astfel de atitudine în fața morții. Creștinii ar putea mărturisi aceleași lucruri pe care le fac și păgînii, fără nici o teamă și scăpînd de moarte. Ei știu însă că Dumnezeu este martorul gîndurilor și faptelor noastre. Și Dumnezeu vede bine. Păgînii nu au, deci, decît a se pocăi de atitudinea lor față de creștini și de a-și schimba conduita (XII).

Învățătura lui Platon, ca și a celorlalți poeți și scriitori stoici, nu este cu totul străină de cea a lui Hristos, dar nici nu este întru totul asemănătoare. Și altceva este a poseda numai o sămînță de adevăr, cum găsim la aceștia, și cu totul altceva este a poseda adevărul în toată măreția lui (XIII). Roagă apoi ca această cerere să fie sancționată în forma în care se va găsi de cuviință, pentru ca să ia cunoștință de ea toți, iar creștinii să nu mai fie condamnați la moarte, la închisoare sau la vreo pedeapsă asemănătoare, întrucît cei ce-i condamnă se condamnă pe ei înșiși (XIV). Doctrina creștină este superioară oricărei filozofii omenești. Și sfîntul Iustin își încheie această a doua Apologie, cu îndemnul către cei cărora se adresează, de a judeca cu dreptate, în propriul lor interes (XV).

B. DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON

Atît Apologiile sfîntului Iustin Martirul, cît și Dialogul cu iudeul Tryfon nu au purtat de la început aceste denumiri și — cu toate strădaniile care s-au depus de către criticile literaturii bisericești — nu s-a ajuns pînă acum la concluzii unanime în ceea ce privește denumirea lor inițială. Aceasta

se întîmplă, probabil, din cauza faptului că aceste scrieri, multă vreme după apariția lor, nu s-au bucurat de circulația largă, la care le dădea dreptul conținutul lor. Dintre scriitorii bisericești vechi, cel ce le-a cunoscut a fost desigur numai Eusebiu. Cît privește pe Ieronim, acesta își ia informația lui de la Eusebiu. Dacă numele sfîntului Iustin revine uneori sub pana scriitorilor creștini de mai înainte de Eusebiu, după acesta nu mai întîlnim nici o mențiune expresă din *Dialogul cu iudeul Tryfon*. La Tertullian, ca și la Irineu, găsim indicații precise că ei au folosit în scrierile lor anumite pasaje din *Dialogul cu iudeul Tryfon*. De asemenea, se observă că Tațian, care a fost ucenicul sfîntului Iustin, în *Cuvîntul către Elleni*, își amintește adesea de lecțiile orale ale învățătorului lui, fără ca să facă totuși apel la cutare sau cutare loc precis din scrierile acestuia¹³.

Analiza sumară a *Dialogului cu iudeul Tryfon*. Din analiza sumară a *Dialogului cu iudeul Tryfon* al sfîntului Iustin Martirul rezultă că: a) Începutul *Dialogului* îl constituie istorisirea întîlnirii lui cu un bătrîn, pe malul mării, discuția pe care a avut-o cu acesta și convertirea lui la creștinism (cap. I—IX); b) partea I-a, în care vorbește despre *Vechiul Testament* și despre învățăturile lui ca fiind ceva trecător (cap. X—XLVII); c) partea a II-a, în care dovedește că Fiul lui Dumnezeu, Cel veșnic, S-a întrupat și S-a răstignit pentru mîntuirea noastră (cap. XLVIII—CVIII) și, în fine d) partea a III-a, unde vorbește despre chemarea neamurilor și despre Biserica creștină, întemeiată de Hristos, care a fost propovăduită în chip figurat de către profeti (cap. CIX—CXLII).

Stăruind sumar asupra conținutului capitolelor în parte ale *Dialogului cu iudeul Tryfon*, rezultă următorul conspect:

a) Pe cînd sfîntul Iustin se plimba o dată de dimineață, pe aleile Xystului, s-a întîlnit cu Tryfon, care era înconjurat de mai mulți tovarăși. Acesta l-a salutat, adresîndu-i-se cu titlul de „filozof” și spunîndu-i că este doritor să discute cu el, doar din această discuție va rezulta vreun lucru bun, fie pentru unul, fie pentru altul. El a cerut sfîntului Iustin să-i spună ce părere are despre Dumnezeu și care este filozofia lui (I). Filozofia este un lucru foarte de seamă și foarte prețios înaintea lui Dumnezeu. Sfîntul Iustin istorisește toate peregrinările lui prin diferitele școli filozofice ale timpului, pentru potolirea setei lui de adevăr și după Dumnezeu și cum, în cele din urmă, s-a oprit la filozofia lui Platon (II). Retrăgîndu-se o dată pe malul mării, ca să mediteze adînc asupra lucrurilor esențiale care-l frămîntau,

13. G. Archambault, în *Justin, Dialogue avec Tryphon* I, 1909 (Textes et Documents), Introduction, p. LVI—LXVI, ne dă un conspect amănunțit de locurile din *Dialogul cu iudeul Tryfon*, pe care le găsim atît la Ieronim și Eusebius, cît și la Tertullianus, Irineu și Tațian, dovadă că opera aceasta a sfîntului Iustin a avut o circulație mult mai largă decît cele două Apologii.

s-a întâlnit aici cu un bătrîn, cu care, acesta începînd să vorbească, i-a lămurit încetul cu încetul toate marile probleme care îl frământau și i-a deschis porțile către o nouă înțelegere a lucrurilor, în lumina profețiilor Vechiului Testament. Ceea ce i-a destăinuit acest bătrîn i-a umplut inima de dragoste față de profeți și de oamenii aceia care au fost prietenii lui Hristos, și l-a încredințat că această filozofie era unica sigură și profitabilă (III—VIII). Însoțitorii lui Tryfon izbucnesc în rîs la spusele sfîntului Iustin, care vrea să plece, dar Tryfon a insistat să rămînă și să continue discuția. Ei înaintează către centrul Xystului, unde se găseau niște bănci de piatră, se așează pe ele, afară de doi dintre însoțitorii lui Tryfon, care pleacă, și aici începe Dialogul propriu-zis (IX).

b) Sfîntul Iustin întreabă, de la început, dacă în afară de învinuirea că nu păzesc toate prescripțiile Legii mozaice, creștinii mai sînt atacați și în ce privește viața și obiceiurile lor, despre care, vrăjmașii lor au făcut să se acrediteze că ar fi cu totul imorale. Tryfon, care luase deja cunoștință de preceptele atît de admirabile ale Evangheliei creștine, tăgăduiește că creștinii ar duce o viață imorală, dar se arată totuși mirat, cum pot ei să păstreze vreo speranță de mîntuire, atîta vreme cît nu observă întru totul Legea (X). Sfîntul Iustin răspunde că creștinii nu au alt Dumnezeu, decît pe Acela care a orînduit tot universul: deci același Dumnezeu, ca și iudeii. Mai departe, în tot ceea ce înfățișează, argumentarea lui este întărită la tot pasul, din abundență, cu texte scripturistice. El arată că abrogarea Legii celei vechi și instituirea alteia noi a fost prezisă de profeți (XI); că păgînii au calea deschisă pentru îmbrățișarea Legii celei noi (XII); că iertarea păcatelor a fost făgăduită prin sîngele lui Hristos, iar nu prin diferitele spălări rituale ale iudeilor (XIII); că îndreptățirea omului se face prin conversiunea inimii, iar nu prin riturile externe (XIV—XV); că circumciziunea, care a început de la Abraam, a fost dată ca un semn care să-i deosebească pe iudei de celelalte națiuni, pentru ca numai iudeii să sufere ceea ce suferă în prezent (XVI) ca pedeapsă pentru crimele săvîrșite împotriva lui Hristos și a creștinilor (XVII). Dacă circumciziunea trupului, sabbatul și sărbătorile iudaice ar însemna ceva, creștinii desigur n-ar prefera să sufere atîtea chinuri și moartea, din cauză că nu le observă. Dar circumciziunea nu este necesară tuturor, ci numai iudeilor. Dintru început și pînă la Abraam nu a existat circumciziune. De asemenea nu a existat o lege pentru aducerea de sacrificii și nici pentru păzirea sîmbetei. Toate s-au introdus cu timpul, pentru ca poporul iudeu, în mijlocul celorlalte popoare, să nu uite de Dumnezeul cel adevărat și, sub influența lor, să se închine zeilor (XVIII—XIX).

Abținerea de la unele alimente a fost prescrisă pentru ca și atunci cînd mănîncă și beau, să se gîndească la Dumnezeu; pentru nedreptățile lor și

ale părinților lor le-a impus Dumnezeu păzirea sabbatului și a celorlalte sărbători. Și, pentru păcatele poporului iudeu, le-a impus Dumnezeu sacrificiile, iar nu pentru că El ar avea nevoie de ele. Dacă nu ar fi așa, ar însemna că altul a fost Dumnezeul care a creat pe om, când oamenii nu aveau circumciziune și nu observau nici sîmbăta, nici celelalte îndatoriri legale și altul, Cel de pe vremea lui Moisi. Pentru că oamenii au devenit păcătoși, Dumnezeu, Care este întotdeauna același, a prescris oamenilor aceste ordonanțe (XX–XXIII). Sîngele circumciziunii trupesti este abolit, iar creștinii au acum o nouă alianță cu Dumnezeu, în sîngele cel vărsat de Fiul lui Dumnezeu întrupat, pe cruce. Fără credința în această alianță, iudeii nu se pot mîntui. Dacă cei ce au persecutat pe Hristos, Îl persecută încă și nu se pocăiesc, ei nu vor avea nici un fel de moștenire pe muntele cel sfînt al lui Dumnezeu (XXIV–XXVI).

La imputarea lui Tryfon, că sfîntul Iustin alege din profeții numai ceea ce-i convine și nu ține seama de altele, acesta răspunde că face aceasta nu pentru că ele ar fi împotriva susținerilor sale, ci pentru că simte cu totul necesar să insiste asupra lor. Ce învață profeții, în afară de ceea ce a învățat Moisi? Iar dacă fac acest lucru, ei îl fac pentru învîrtoșarea inimii iudeilor, ca aceștia să se pocăiască și să devină bineplăcuți lui Dumnezeu. Adevărata dreptate a venit prin Hristos; de aceea Legea cea veche a devenit inutilă creștinilor, care păzesc Legea cea nouă, prin harul lui Hristos (XXVII–XXX). Prin venirea Sa în lume, Hristos a biruit pe demoni; cea de a doua venire a Lui pe norii cerului, însoțit de îngeri, așa cum arată Daniel, va fi mult mai strălucitoare. Două sînt venirile lui Hristos, cum se arată în mai mulți psalmi, iar cele ce se spun în psalmi nu se pot referi cîtuși de puțin la Solomon (XXXI–XXXIV). Se spune că între creștini s-au născut mai multe erezii și așa este; dar acestea nu fac altceva decît să confirme pe creștinii adevărați în credință, așa cum a spus-o de mai înainte Hristos (XXXV–XXXIX). Arată apoi că legea cea veche nu este decît o figură a celor referitoare la Hristos și că ea își are împlinirea în Hristos, fără de Care iudeii în zadar așteaptă mîntuirea (XL–XLIV). Cei dreپți, care au trăit fie mai înainte de darea Legii celei vechi, fie în timpul Legii, vor fi mîntuiți în nădejdea venirii în lume a lui Hristos (XLV). Sfîntul Iustin nu tăgăduiește că cei care unesc prescripțiile Legii celei vechi, cu credința în Hristos vor obține mîntuirea; cei care însă au îmbrățișat credința în Hristos și apoi s-au lepădat de ea, revenind la mozaism, nu vor obține mîntuirea (XLVI–XLVII).

c) Sfîntul Iustin caută apoi să înfățișeze dumnezeirea Mîntuitorului Hristos, bazîndu-se pe textele profeților și pe psalmi și înlăturînd cu grijă

toate opozițiile lui Tryfon, care devin din ce în ce mai stăruitoare. Astfel, el sfătuiește pe Tryfon să considere ceea ce a dovedit mai înainte, anume că Iisus este Fiul lui Dumnezeu cel mai înainte de veci, ca ceva sigur și demn de toată credința (XLVIII). Arată apoi că Ilie, cel prezis a preîntîmpina venirea lui Hristos, a venit în persoana sfîntului Ioan Botezătorul (XLIX—LI); apoi arată că cele două venituri ale lui Hristos au fost propovăduite de către însuși Iacob (LII—LIV). Cînd Tryfon îi cere ca în dovedirea dumnezeirii lui Hristos, să evite acele mărturii în care se vorbește numai în chip metaforic despre Dumnezeu, sfîntul Iustin îi făgăduiește că nu va face uz de ele (LV). Dovedește apoi că Dumnezeu, Care S-a arătat lui Abraam, lui Iacob și lui Moisi nu a fost Dumnezeu-Tatăl, ci Dumnezeu-Fiul (LVI—LIX). Respinge părerile iudaice cu privire la Cel ce S-a arătat în rugul de foc și, făcînd apel la Proverbele lui Solomon, arată că înțelepciunea se propagă întocmai ca focul din foc (LX—LXI).

Aducînd în fine o serie de dovezi scripturistice, sfîntul Iustin dovedește prezența Cuvîntului lui Dumnezeu, împreună cu Dumnezeu-Tatăl, cu ocazia creării lumii și a căderii lui Adam în păcat (LXII). Ajungînd aici cu argumentarea sa, sfîntului Iustin i se cere de către Tryfon să dovedească și întruparea, patimile, învierea și urcarea la cer a Fiului lui Dumnezeu. Deși sfîntul Iustin a mai vorbit și în alte locuri despre acestea, anunță pe Tryfon că le va mai vorbi din nou, în nădejdea de a-l convinge definitiv. Sfîntul Iustin aduce mai multe mărturii, în care Hristos este lăudat ca Dumnezeu și om și în care se arată de mai înainte convertirea neamurilor (LXIII). Tryfon acceptă că Hristos poate fi Dumnezeul neamurilor, dar spune că iudeii, care cred într-un singur Dumnezeu, nu au nevoie de El.

Atitudinea lui Tryfon începînd să devină din ce în ce mai bătăioasă, sfîntul Iustin îl mustră și arată că în condițiunile acestea dialogul nu mai are nici un sens. Tryfon revine și-l roagă să continue; totuși, pe parcurs, observă că potrivit Scripturii, Dumnezeu nu cedează altcuiva slava Sa (LXIV). Sfîntul Iustin explică precum se cuvine locul acesta, după care vorbește de nașterea din Fecioară a Mîntuitorului Hristos (LXV). Tryfon obiectează că după textul (masoretic) al Scripturii, în textul citat de sfîntul Iustin, din Isaia, nu este vorba despre o fecioară, ci despre o „tînără”; că nașterea dintr-o fecioară este luată de creștini după povestea lui Perseu și că dacă Iisus ar fi fost într-adevăr Hristos, era de ajuns pentru aceasta ca să se fi născut ca om din oameni (LXVI). Sfîntul Iustin respinge toate obiecțiunile lui Tryfon și arată că iudeii au îndepărtat din traducerea Septuagintei multe alte locuri (LXVI—LXXI). Rugat de către Tryfon să arate aceste locuri, sfîntul Iustin o face și aduce și alte locuri, din care rezultă împreunarea majestății dumnezeiești cu umilința omenească în persoana lui Iisus

Hristos. Și această profeție pe care o găsim la Isaia s-a realizat într-un tot în persoana Domnului Hristos (LXXII–LXXVIII).

Cerînd Tryfon noi explicații cu privire la îngerii, la reînnoirea Ierusalimului și la împărăția de o mie de ani, sfîntul Iustin dezvoltă aceste chestiuni (LXXIX–LXXX), după care, pornind de la un text din Apocalipsă, vorbește despre darurile profetice pe care le au creștinii, despre persecuțiile și ereziile prezise de Hristos și iudeii sînt îndemnați să nu blesteme pe Hristos și să nu interpreteze în mod greșit Scripturile (LXXXI–LXXXII). Sfîntul Iustin arată apoi că psalmii 110, 1 și 23, 7, ca și profeția lui Isaia, 7, 14, nu vorbesc despre Ezechia, ci despre Hristos și, la cererea iudeilor care au venit să asiste la acest dialog numai în ziua a doua, se arată dispus să revină asupra multor lucruri pe care le-a lămurit în ziua întâia (LXXXIII–LXXXV).

Sfîntul Iustin vorbește apoi despre „cruce”, aducînd o seamă de dovezi scripturistice. Tryfon arată, mai întîi că nu poate înțelege pentru ce, dacă Hristos este Dumnezeu, a mai avut nevoie ca Duhul Sfînt să Se pogoare asupra Lui, după cum nu înțelege de ce Hristos S-a lăsat răstignit pe cruce, dat fiind faptul că în Lege se spune că „blestemat” este cel răstignit pe cruce? Sfîntul Iustin răspunde cu argumente zdrobitoare la toate aceste nedumeriri ale lui Tryfon și arătînd cu diferite exemple din Scriptură puterea cea mare a crucii (LXXXVI–CV). De asemenea, sfîntul Iustin dovedește învierea lui Hristos, apelînd la psalmul 22, 22 și urm. și la istoria profetului Iona și subliniînd faptul că, în timp ce iudeii, după învierea Lui, au umplut lumea de minciuni și au pornit persecuție împotriva adepților lui Hristos, aceștia nu au încetat să se roage lui Dumnezeu, pentru luminarea minții iudeilor și aducerea lor la dreapta credință (CVI–CVIII).

d) Convertirea ninivitenilor, pe care iudeii nu au imitat-o, face începutul acestei ultime părți a Dialogului cu Tryfon. Sfîntul Iustin arată despre convertirea neamurilor că a fost propovăduită de Mihea și citează multe locuri din Scriptură, cu ajutorul cărora dovedește că eliberarea neamurilor a fost prefigurată prin Sîngele lui Hristos (CIX–CXI). Respinge interpretările pe care învățații iudeilor le dădeau unor pasaje din Lege; arată că Iisus Navi a fost o figură a lui Hristos; că Hristos a introdus neamurile în pămîntul cel sfînt; face comparație între circumciziunea trupului de la iudei și circumciziunea inimii de la creștini și o găsește pe aceasta din urmă cu mult mai valoroasă decît pe cea dintîi (CXII–CXIV). Același lucru îl dovedește din viziunea lui Zaharia și din profeția lui Maleahi, cu privire la sacrificiul creștinilor, pe care-l confirmă din sacerdoțiul lui Hristos (CXV–CXVIII). Arată apoi că creștinii sînt un popor cu mult mai sfînt decît iudeii și că ei sînt neamul cel făgăduit lui Abraam, lui Isaac și lui Iacob (CXIX–CXX). Binecuvîntarea făgăduită în Hristos nu se referă la prozeliții iudeilor, ci la

creștini, care sînt adevăratul Izrael și fiii lui Dumnezeu, fiindcă Hristos este Fiul lui Dumnezeu, și Izrael, și Dumnezeu care S-a arătat celor vechi (CXX—CXXIX). Creștinii se bucură laolaltă cu poporul cel adevărat al lui Dumnezeu, așa cum au spus profeții, și-și dovedesc chemarea lor prin sfințenia moravurilor, în timp ce iudeii prin impietatea lor offensează și au ofensat întotdeauna pe Dumnezeu (CXXX—CXXXIII).

Pornind apoi, de la faptul că Iacob a avut două soții, el arată că Lia prefigurează sinagoga, iar Rachela, Biserica creștină și că creștinii sînt adevăratul Izrael. Cine nu primește pe Hristos, disprețuiește voința lui Dumnezeu (CXXXIV—CXXXVIII). Un simbol, în legătură cu Mîntuitorul Hristos, găsește sfîntul Iustin, în cele petrecute în vremea potopului, cu familia lui Noe și cu binecuvîntările pe care acesta le-a dat fiilor săi (CXXXIX). În Biserica întemeiată de Domnul Hristos nu există nici o deosebire între servi și copii și în zadar iudeii se laudă că ei sînt fiii lui Abraam. Voind ca îngerii și oamenii să urmeze voința Sa, Dumnezeu a hotărît să-i lase liberi în ce privește practicarea dreptății, cu obligația de a fi judecați de El. De aceea, datoria fiecăruia este de a se pocăi, în cazul cînd a înțeles că a săvîrșit lucruri nedrepte înaintea lui Dumnezeu. Nu este suficient ca cineva să spună că el cunoaște pe Dumnezeu, pentru ca Dumnezeu să nu-i impute păcatul. Exemplu avem în cele ce s-au petrecut cu David (CXL—CXLI).

Cu capitolul care urmează (CXLII), Dialogul cu iudeul Tryfon ia sfîrșit. Tryfon se simte mulțumit de felul cum a decurs Dialogul și-l îndeamnă pe sfîntul Iustin să-și aducă aminte de ei, ca de niște prieteni; iar sfîntul Iustin îi îndeamnă să mediteze adînc asupra celor discutate și să prefere didascăliilor lor pe Hristosul lui Dumnezeu cel atotputernic. Despărțindu-se unii de alții, sfîntul Iustin înalță lui Dumnezeu o fierbinte rugăciune pentru luminarea minții lor, ca să ajungă și ei să creadă că Iisus este Hristosul lui Dumnezeu.

Dialogul cu iudeul Tryfon nu este pur și simplu o stenogramă a discuțiilor pe care sfîntul Iustin Martirul le-a avut, timp de două zile cu iudeul Tryfon și cu însoțitorii acestuia, ci este o lucrare de-sine-stătătoare, pe care sfîntul Iustin o alcătuiește probabil la Roma, la cîtăva vreme după ce a avut loc dialogul verbal, unde știm că a plecat îndată după terminarea dialogului verbal care a avut loc la Efes. Lucrarea se pare că a fost dedicată — deși dedicația nu s-a păstrat pînă la noi — unui prieten bun, sau poate admirator al sfîntului Iustin, pe nume Marcus Pompeius, pe care-l amintește doar pe scurt în cap. VIII, 3: „prea iubite“ și cu numele întreg, în cap. CXLI, 5: „prea iubite Marcus Pompeius“, despre care însă nu ni s-a păstrat nici o referință istorică.

Este cu totul impresionantă cunoașterea Scripturilor, de care face uz sfântul Iustin la tot pasul, în argumentarea și susținerea adevărurilor de credință ale Bisericii creștine. Și rezultă că el cunoștea nu numai textul Septuagintei, care a fost de la început folosit în Biserica creștină, ci și textul pe care-l foloseau iudeii în sinagogile lor și care, în multe părți, se deosebea de cel dintâi. Cîtă muncă și cîtă străduință și pasiune va fi depus sfântul Iustin, pentru ca să poată ajunge la o astfel de înțelegere a Scripturilor! Iar interpretările lui nu sînt cîtuși de puțin eronate, cu toate că unele dintre ele sînt pentru prima dată folosite în literatura bisericească creștină.

Sfântul Iustin Martirul este și rămîne una dintre cele mai de seamă personalități ale Bisericii creștine din secolul II, care a îmbrățișat și apărut cu tot sufletul și cu toată ființa lui credința creștină și care a pecetluit cu sîngele său martiric viața sa de adevărat creștin și de fiu ales al Bisericii Domnului și Mîntuitorului Iisus Hristos.

BIBLIOGRAFIE

Despre sfântul Iustin Martirul și Filozoful și despre opera lui teologică și literară s-au ocupat foarte mulți învățați, de-a lungul timpului. În cele de mai jos, după ce vom arăta edițiile care au stat la baza traducerii noastre, vom specifica și cele mai de seamă lucrări apărute în legătură cu diferitele probleme pe care le înfățișează în opera sa.

Ediții: *S. Justini Philosophi et Martyris Opera*. Recensuit, prolegomenis adnotatione ac versione instruxit, indicesque adjecit Joann. Carol. Theod. Otto, Jenensis. Jenae, tom. I 1842; tom. II 1843.

— Pr. Maran, *Edition des Bénédictins*, Paris 1742, Veneția 1747, reprodusă în *Patrologia Greacă Migne*, t. VI (Paris 1857).

— L. Pautigny, *Les Apologies* (Coll. Textes et Documents), Paris 1904.

— G. Archambault, *Le Dialogue avec Tryphon* (aceeași colecție), 2 vol., Paris, 1909.

Lucrări cu caracter general: Semisch, *Justin der Märtyrer*, Brestau, 1840—1842. Freppel, *Saint Justin*, Paris, 1860. B. Aubé, *Saint Justin, philosophe et martyr*, Paris, 1861 (1875). Engelhardt, *Das Christentum Justins des Märtyrers*, Erlangen, 1878. Paul Allard, *Hist. des persécutions pendant les deux premiers siècles*, Paris, 1885. G. Krueger, *Geschichte der altchristlichen Literatur in den ersten drei Jahrhunderten*, Fribourg, 1895. P. Batiffol, *La littérature grecque (Anciennes littératures chrétiennes)*.

Sfântul Iustin Martirul cercetat din punct de vedere literar: A. et M. Croiset, *Histoire de la littérature grecque*. Th. Wehofer, *Die Apologie Justins in literar-historischen Beziehung zum ersten mal untersucht*, Rome, 1897. G. Rauschee, *Die formale Seite der Apologien Justins*, în *Theologische Quartalschrift*, LXXXI (1899).

Filozofia la sfântul Iustin Martirul: Thuemer, *Über den Platonismus in den Schriften des Justinus Martyr*, Glauchau, 1880. C. Clemen, *Die religionsphilosophische Bedeutung des stoisch-christlichen Eudämonismus in Justins Apologie*, Leipzig, 1890. E. de Faye, *De l'influence du Timée de Platon sur la théologie de Justin Martyr*, în „*Etudes de critique et d'histoire*“, Paris, 1896.

Opera exegetică a sfântului Iustin Martirul: Semisch, *Die Apostolischen Denkwürdigkeiten des Märtyrers Justinus*, Hamburg și Gotha, 1848. Overbeck, *Ueber das Verhältniss Justins des Märtyrers zur Apostelgeschichte*, în *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, XV (1872). A. Toma, *Justins literarischer Verhältniss zu Paulus und zu Johannes-Evangelium*, *ibid.*, XVIII (1873). Grube, *Darlegung der hermeneutischen Grundsätze Justins des Märtyrers*, Mayence, 1880. Paul, *Die Abfassungszeit der synoptischen Evangelien. Ein Nachweis aus Justinus Märtyr*, Leipzig, 1887. Bousset, *Die Evangelienzeit Justins des Märtyrers*, Göttingen, 1891. A. Baldus, *Das Verhältniss Justins des Märtyrers zu unsern synoptischen Evangelien*, Münster, 1895.

Teologia la sfântul Iustin Martirul: Cu privire la această problemă găsim prețioase indicații la: Schwane, *Histoire des Dogmes*, trad. fr., Paris (1866), vol. I. Harnack, *Dogmengeschichte*, ediția Tübingen, vol. I. Fr. Loofs, *Dogmengeschichte*, Halle, 1893. R. Seeberg, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, Erlangen 1895. J. Sprinzl, *Die Theologie des Hl. Justinus*, în *Theologisch-practische Quartalschrift*, Linz: XXXVII (1884) și XXXVIII (1885). J. Turmel, *Histoire de la Théologie positive*, vol. I, Paris 1904.

Învățătura cu privire la Logos: L. Paul, *Ueber die Logoslehre bei Justinus Martyr*, în *Jahrbücher für protestantische Theologie*, XII (1886); XVI (1890); XVII (1891). A. Aal, *Der Logos II*, Leipzig, 1899.

Învățătura despre botez și euharistie: F. Kattenbusch, *Das apostolische Symbol II* (1900). W. Bornemann, *Das Taufsymboll Justins des Märtyrers*, în „*Zeitschr. für Kirchengeschichte*“, III (1878–1879). Harnack, *Brot und Wasser, die eucharistischen Elemente bei Justin* (Texte und Untersuchungen 2-e serie VII, caietul 2), Leipzig 1891. Th. Zahn, *Brot und Wein im Abendmahl der alten Kirche*, Erlangen, 1892. Funk, *Die Abendmahls-elemente bei Justin*, în „*Theol. Quartalschrift*“, LXX (1892). A. Scheiwiller, *Die Elemente der Eucharistie in den ersten Jahrhunderten*, Mayence, 1903.

Învățătura despre eshatologie: Atzberger, *Geschichte der christlichen Eschatologie*, Freiburg 1896.

Apologia: J. Turmel, *Histoire de l'angéologie des temps apostoliques à la fin du V-e siècle*, în „*Revue d'histoire et de littérature religieuses*“, vol. III (1898).

Pr. Prof. OLIMP N. CĂCIULA

**SFÎNTUL IUSTIN
MARTIRUL ȘI FILOZOFUL
APOLOGIILE**

APOLOGIA ÎNTÎIA

**TRADUCERE ȘI NOTE DE
Pr. Prof. OLIMP N. CĂCIULĂ**

APOLOGIA ÎNTÎIA ÎN FAVOAREA CREȘTINILOR CĂTRE ANTONINUS PIUS

I.

Împăratului Titus Aelius Hadrianus Antoninus Pius, Augustul Cesar¹⁴ și lui Verissimus, fiul filozof¹⁵ și lui Lucius, filozoful, fiul natural al Cesarului¹⁶ și adoptiv al lui Pius, iubitor de cultură, precum și sacrului Senat și întregului popor roman, eu Iustin, fiul lui Priscus, nepotul lui Bacchius,

14. Σεβαστῶν Καλοαπὶ (Augustului Cezar) două supranume, folosite pînă în sec. II, exclusiv pentru desemnarea împăraților: primul ca „*nomen hereditarium*“ (pentru soția împăratului se întrebuinta supranumele de „*augusta*“), iar al doilea, ca făcînd parte din titlul împăratului, de ex.: *Imperator Caesar Domitianus Augustus*. Din sec. II al erei creștine, cînd încep să fie concomitent doi sau mai mulți împărați, se folosește pentru toți denumirea de *Augusti*. Cînd împăratul Hadrianus (11 aug. 117–10 iulie 138) către sfîrșitul vieții sale, a adoptat, pentru prima oară: pe Lucius Ceionius Commodus, sub numele de Lucius Aelius Verus, i-a atribuit și titlul de „*caesar*“; iar de atunci, cu numele de „*caesar*“ a fost desemnată întotdeauna cea de a doua persoană din stat, cu dreptul prezumtiv la tron.

15. Prin numele de „*Verissimus*“ trebuie să înțelegem pe Marcus Annius Verus, cunoscut mai tîrziu sub numele de Marcus Aurelius Antoninus Augustus, adoptat de mic copil de către bunicul său, Annius Verus, căruia, împăratul Hadrianus i se adresa ca o mîngîiere și încurajare cu numele de „*Verissimus*“. El a fost adoptat apoi, împreună cu Lucius Ceionius Commodus, fiul lui Aelius Verus, cel dintîi cezar al împăratului Hadrianus, care moare mai înainte de a deveni „*augustus*“, la 1 ianuarie 138, iar după adoptarea de către Hadrianus a lui Antoninus Pius, la vîrsta de 52 de ani, acesta adoptă, la rîndul său, atît pe Marcus Antoninus Verus, cît și pe Lucius Ceionius Commodus. După moartea lui Antoninus Pius, în 161, puterea supremă în stat revine lui Marcus Aurelius Antoninus (Verissimus), care însă admite la ea, cu deplină participare, și pe Lucius Aelius Verus (Ceionius Commodus). Acesta din urmă, fiind mai tînăr, s-a ocupat cu problemele politice și militare, în timp ce, cel dintîi s-a ocupat mai mult cu filozofia și literele. Cuvintele „*fiului filozof*“ din text vor să arate că Marcus Aurelius Antoninus era fiul adoptiv al lui Antoninus Pius și că, prin preocupările lui intime era un filozof.

16. Cît privește pe „*Lucius filozoful, fiul natural al cezarului și adoptiv al lui Pius*“, el este, după cum am văzut în nota precedentă, Lucius Aelius Verus. Se spune despre el că este „*fiul natural al cezarului*“, adică al lui Lucius Ceionius Commodus, adoptat de către Hadrianus ca cezar, cu numele de Lucius Aelius Verus, al cărui fiu, cu același nume este adoptat, apoi, de către Antoninus Pius. Singurul lucru care rămîne de neînțeles în toată această formulă de adresare a sfîntului Iustin este denumirea de „*filozof*“ și de „*iubitor de cultură*“ pe care o dă el lui Lucius Aelius Verus, care se știe că a fost, în primul rînd și mai presus de toate, un om de acțiune, iar nu de gîndire și de meditație filozofică.

născut în Flavia Neapolei din Syria Palestinei, adresez această cuvîntare și intervenție a mea, în favoarea oamenilor de tot neamul care sînt pe nedrept urîți și chinuiți, ca unul care însumi fac parte dintre ei.

II.

Celor ce sînt pioși cu adevărat, și filozofi, rațiunea le dictează să cinstească și să iubească numai adevărul și să renunțe a urma părerile celor vechi, în cazul cînd acestea ar fi greșite. Și tot rațiunea cea înțeleaptă dictează iubitorului de adevăr, nu numai să nu urmeze pe acei care săvîrșesc sau învață vreo nedreptate, ci ca, în tot chipul și mai presus de însuși sufletul său, să prefere a săvîrși și a spune numai cele drepte, chiar dacă l-ar amenința moartea. Voi auziți că pretutindeni sînteți numiți pioși, filozofi, păzitori ai adevărului și iubitori de cultură. Dar, dacă sînteți și în realitate așa, se va vedea. Căci, dacă venim acum la voi, venim nu ca să vă lingușim, printr-această scriere a noastră și nici din simpla plăcere de a vă vorbi, ci venim ca să vă cerem să faceți judecată în conformitate cu rațiunea cea dreaptă și așa cum se obișnuiește atunci cînd este vorba despre o cercetare, iar nu ca — lăsîndu-vă stăpîniți de vreo prejudecată și nici din complezență față de cei superstițioși, sau din vreo pornire lipsită de rațiune, sau din faima cea rea care s-a creat de mai multă vreme în jurul nostru — să aduceți vreo hotărîre care să fie împotriva voastră. Căci, după părerea noastră, voi nu puteți, pentru nimic în lume, să ne învinuiți de vreo răutate, decît doar că sîntem defăimați ca niște lucrători ai răutății sau pentru că ni s-a dus faima că am fi niște oameni răi. Voi ne puteți, desigur, ucide, dar, cu aceasta, să știți că nu ne puteți vătăma.

III.

Ca să nu se pară cuiva, însă, că toate acestea nu sînt decît niște cuvinte lipsite de rațiune și pline de îndrăzneală, noi cerem ca învinuirile care ni se aduc să fie cercetate și, dacă se va dovedi că așa stau lucrurile și în realitate, să fim pedepsiți precum se cuvine; dacă, însă, nimeni nu va putea să dovedească ceva împotriva noastră, atunci rațiunea cea dreaptă dictează nu numai să nu nedreptățiți pe niște oameni nevinovați, doar pentru faima cea rea care circulă în legătură cu ei, ci, mai degrabă să vă pedepsiți pe voi înșivă, care căutați să judecați lucrurile nu cu judecata cea adevărată, ci cu patima. Și orice om cu mintea întreagă vă poate declara că îndemnul acesta al nostru este singurul bun și drept: ca cei ce sînt conduși să-și dea socoteală cinstită despre viața și cuvîntul lor și, de asemenea, ca cei ce conduc, nu cu sila și nici cu tirania, ci urmînd o atitudine de pietate și de filozofie, să-și exprime părerea lor. Căci numai în felul acesta și conducăto-

rii și cei conduși se vor putea bucura de bine. Dealtfel, și unul dintre cei vechi a spus undeva: „Dacă atît conducătorii, cît și cei conduși nu vor avea o atitudine de filozofi, cetățile nu vor fi fericite“¹⁷. Sarcina noastră este, deci, de a da tuturor posibilitatea de cercetare a vieții și a învățăturilor noastre, pentru ca nu cumva pedeapsa acelora care ignorează cele ale noastre și dintre care unii ar greși, orbiți fiind de patimă, să cadă asupra noastră; iar sarcina voastră este ca, auzind despre toate acestea, să vă arătați a fi așa cum cere rațiunea, niște drepti judecători. Căci ar însemna un lucru fără de apărare înaintea lui Dumnezeu, dacă aflînd cum stau lucrurile în realitate, nu ați căuta să săvîrșiți cele drepte.

IV.

După simpla denumire a unui lucru și fără să ținem seama de faptele care cad în sfera acestui lucru, nu se poate considera ceva nici bun, nici rău. Pentru că, dacă am ține seama de numele cu care sîntem caracterizați, ar însemna că noi sîntem cît se poate de buni. Dar, pentru că noi nu socotim just ca, numai pentru nume, în cazul cînd am fi vădiți ca răi, să cerem a fi absolviți de pedeapsă, atunci, iarăși, în cazul cînd nu se va găsi că am săvîrșit vreo nedreptate nici din cauza numelui pe care-l purtăm și nici din cauza felului nostru de trai, este de datoria voastră să vă dați silință, ca nu cumva, pedepsind pe nedrept pe aceia care nu pot fi vădiți de învinuirile pe care li le aduceți, să vă agonisiți pedeapsă, cu judecata voastră. Deci pe bună dreptate nu ar putea rezulta de pe urma numelui nici laudă și nici pedeapsă, dacă nu s-ar putea dovedi prin fapte, că ceva este virtuos sau rău. Cît privește, în genere, cei ce sînt învinuiți de voi, știți bine că, mai înainte de a-i cerceta și vădi de faptele lor, nu-i pedepsiți. Numai în ce ne privește pe noi, voi socotiți numele nostru ca o suficientă dovadă, deși, în ceea ce privește numele, ați avea datoria să pedepsiți mai degrabă pe cei ce ne acuză. Sîntem învinuiți că sîntem creștini; dar a urî ceea ce este bun nu este un lucru drept¹⁸. Și iarăși, dacă cumva vreunul dintre cei ce sînt învinuiți tăgăduiește, spunînd el însuși că nu este creștin, voi îl lăsați, ca și cum nu ați avea a-l vădi cu nimic că a păcătuit. Dacă, însă, cineva mărturisește că este creștin, voi îl pedepsiți numai pentru mărturisirea lui. Trebuie, însă, să cercetați atît viața celui ce mărturisește, cît și a celui ce tăgăduiește, pentru ca de pe urma faptelor să se arate în ce chip este fiecare. Căci, după cum unii, care au primit învățătura de la învățătorul Hristos, sînt îndemnați ca,

17. Platon, *De Republica*, V, 473 DE.

18. Sfîntul Iustin folosește aici un joc de cuvinte, cu ajutorul căruia dărimă întreaga poziție a acuzatorilor: „Sîntem învinuiți că sîntem creștini (*χριστιανοί*); dar, a urî ceea ce este bun (*χρηστόν*) nu este un lucru drept“.

atunci cînd sînt cercetați, să nu tăgăduiască, tot astfel, cei care duc o viață urîță, fără a se gîndi cîtuși de puțin la aceasta, poate că dau prilejuri binevenite celor care și altfel sînt gata să învinuiască pe toți creștinii de impietate și de nedreptate. Dar nici acest lucru nu este drept să se facă. Fiindcă și printre ceilalți oameni, mulți se împăunează cu numele și cu îmbrăcămintea de filozofi, dar nu fac nimic vrednic de făgăduința lor. Astfel, voi știți destul de bine că, dintre cei vechi, cei ce profesează și învață lucruri contrarii, se intitulează cu un singur nume: acela de filozofi. Iar unii dintre aceștia au propovăduit ireligiozitatea, iar poeții de odinioară au denunțat pe Zeus și pe copiii lui, ca pe niște desfrînați. Și totuși, cei ce profesează învățăturile acelora nu sînt cîtuși de puțin respinși de către voi, ci unora ca aceștia voi le atribuiți chiar și premii și onoruri, numai pentru faptul că defăimează prin versurile lor pe zei.

V.

Dar, ce înseamnă aceasta? În ce ne privește pe noi, cu toate că declarăm sus și tare că nu săvîrșim nici o nedreptate și nici nu profesăm niște astfel de învățături ireligioase, voi nu ne chemați să fim cercetați la tribunalele voastre, ci, mînați de patima oarbă și de biciul demonilor celor răi, ne pedepsiți fără de judecată, neținînd seamă de nimic. Să spunem, însă adevărul: deoarece, de demult, demonii cei răi arătîndu-se pe pămînt au depravat femeile, au corupt copiii și au săvîrșit lucruri înfricoșătoare pentru oameni, în așa fel ca să înspăimînte pe aceia care n-au putut să judece cu rațiunea faptele întîmplate, oamenii cuprinși de spaimă și neștiind că este vorba despre demonii cei răi, le-au dat numele de zei și au început să invoce pe fiecare, cu numele pe care fiecare dintre demoni și l-a dat sieși. Și cînd Socrates, cu ajutorul rațiunii adevărate și în chip judicios a încercat să dea la iveală toate acestea și să smulgă din mîinile demonilor pe oameni, atunci demonii înșiși, cu ajutorul oamenilor acelora care se bucură de răutate, au lucrat în așa fel, ca să-l ucidă pe Socrates, ca pe un ateu și ca pe un om lipsit de pietate, spunînd că născocesc niște demoni noi. Iar acum, ei fac același lucru și cu noi. Căci nu numai la elleni au fost date la iveală acestea de către rațiune prin Socrates, ci și la barbari¹⁹, de către Cuvîntul Însuși, Care S-a întrupat, a devenit om și S-a chemat Iisus Hristos, Căruia crezînd, spunem nu numai că demonii care săvîrșesc niște astfel de lucruri nu sînt drepecți, ci că sînt niște demoni răi și impioși, care, în ceea ce privește faptele, nu se aseamănă nici măcar cu oamenii cei doritori de virtute.

19. Prin „*barbari*” trebuie să înțelegem aici toate celelalte neamuri de pe suprafața pămîntului, inclusiv pe iudei, care nu erau de origine greacă.

VI.

Pentru aceasta noi sîntem numiți și atei. Și mărturisim că sîntem atei atunci cînd este vorba despre niște astfel de zei închipuiți, dar nu și atunci cînd este vorba despre prea adevăratul Părinte al dreptății și al temperanței, precum și al celorlalte virtuți, Care este neamestecat cu nici un fel de răutate. Ci pe Acela și pe Fiul cel venit de la El, Care ne-a învățat toate acestea și oștirea celorlalți îngeri buni, care-L urmează și care I se aseamănă, precum și pe Duhul cel profetic, noi Îi respectăm și ne închinăm Lui, cinstindu-L în duh și adevăr²⁰ și stăm la dispoziția oricărui ar voi să afle ceva cu privire la El, ca să-l învățăm din belșug, precum și noi înșine am fost învățați.

VII.

Dar, poate că va zice cineva: iată, unii dintre cei care au fost arestați, s-au dovedit a fi răufăcători. Desigur că pe mulți de multe ori îi veți găsi astfel, cînd vă veți apuca să cercetați viața celor învinuiți; dar voi nu-i veți condamna doar pentru un simplu denunț, care s-a făcut împotriva lor. În genere, noi mărturisim și aceea că, după cum la elleni cei ce învață cele plăcute lor se intitulează cu un singur nume, acela de filozofi, deși învățăturile lor se bat cap în cap una cu alta, tot asemenea și numele comun al acelor dintre barbari, care au devenit și sînt socotiți înțelepți, este unul singur, căci toți sînt numiți creștini. Pentru aceasta, noi cerem să fie judecate faptele tuturor acelor care sînt denunțați înaintea voastră, pentru ca cel ce va fi dovedit cu vreo nedreptate, să fie pedepsit ca atare, iar nu ca creștin; iar dacă cineva se va dovedi că nu i se poate imputa nimic, să fie absolvit ca creștin, care nu a săvîrșit nici un lucru rău²¹. Noi nu vă cerem să pedepsiți pe denunțatori; căci acestora le este de ajuns răutatea lor firească și necunoașterea celor bune.

VIII.

Socotiți că toate acestea le spunem în interesul vostru; căci noi atunci cînd sîntem cercetați, am putea să tăgăduim că sîntem creștini. Dar noi nu voim să trăim ca niște mincinoși; ci, plini de dorul după viața cea veșnică și curată, ne silim să ducem o viață laolaltă cu Dumnezeu, Părintele și Creatorul tuturor și ne grăbim să mărturisim că cei ce sînt convinși și cred că pot obține acestea pot lua ca exemplu pe cei ce au încredințat pe Dumnezeu prin fapte că I-au urmat Lui și că au ales felul de viață cel de la El,

20. In. 4, 24.

21. A se vedea scrisoarea împăratului Hadrianus, adresată guvernatorului Minucius Fundanus, la sfîrșitul Apologiei întîi (LXVIII, 10).

unde nu există nici un fel de răutate. Acestea sînt, ca să vorbim pe scurt, cele ce așteptăm noi, cele ce le-am învățat prin Hristos și pe care, la rîndul nostru, le propovăduim și noi. Platon a spus cum că Rhadamante și Minos vor pedepsi pe cei nedrepți, care vor veni la judecata lor²². Și noi, la rîndul nostru, spunem că se va întîmpla același lucru, dar că vor fi pedepsiți de Hristos; că ei vor fi pedepsiți în aceleași trupuri pe care le-au avut împreună cu sufletele lor și că vor fi pedepsiți cu pedeapsă veșnică, iar nu numai o perioadă de o mie de ani, așa cum zice Platon²³. Dacă, deci, cineva ar spune că lucrul acesta este de necrezut, sau că este cu neputință, rătăcirea aceasta ne privește pe noi și nicidecum pe altul, atîta timp cît nu vom fi dovediți a nedreptăți pe cineva în fapt.

IX.

Dar noi nu cinstim nici cu jertfe multe și nici cu cununi de flori statuile acelea, pe care oamenii cioplindu-le și așezîndu-le în temple le-au numit zei, deoarece știm că acestea sînt neînsuflețite și moarte (căci noi nu credem că Dumnezeu are un asemenea chip, cum spun unii că vor să-L imite, spre cinstirea Lui), ci poartă aceleași nume și chipuri cu demonii aceia răi, care s-au arătat odinioară. Căci ce trebuie să vă mai spunem vouă, care știți destul de bine, modul în care meșterii prelucrează materia, atunci cînd o sculptează, cînd o taie, cînd o topesc și cînd o lovesc cu ciocanul? Și cum, de multe ori, din niște vase spurcate, prin meșteșugul lor, schimbîndu-le doar forma și dîndu-le înfățișarea de oameni, îi numesc zei? Lucrul acesta noi îl socotim nu numai lipsit de rațiune, ci că se face și spre batjocorirea lui Dumnezeu, Care avîndu-Și negrăite slava și chipul, voi numiți cu ele niște lucruri stricăcioase și care au nevoie continuu de a fi îngrijite. Și voi știți destul de bine că meșterii unor astfel de zei sînt niște destrăbălați și plini de toată răutatea, ca să nu mai enumerăm aici toate viciile lor și că trăiesc în desfrînare cu tinerele care lucrează laolaltă cu ei. O, ce nebunie, să spuneți că niște oameni desfrînați plăzmuiesc pe zei pentru ca oamenii să li se închine acestora, îi transformă din materia moartă în statui, iar în templele în care-i așează le pun paznici, neînțelegînd că este o impietate chiar și numai a gîndi și a spune că oamenii ar putea fi niște paznici ai zeilor.

X.

Așa cum am fost învățați, Dumnezeu nu are nevoie nici măcar de ofrandele materiale ale oamenilor, El fiind acela care procură tuturor toate;

22. *Gorgias*, 523 E—524 A.

23. Platon, *Republ.* X, p. 615 A; *Phedru*, p. 249 A.

dar am fost învățați, sîntem convinși și credem, că El acceptă cu plăcere numai pe aceia care imită calitățile Lui cele bune: înțelepciunea și dreptatea și iubirea de oameni și toate cîte sînt proprii lui Dumnezeu, Celui care nu este numit cu nici un nume pozitiv. Și am fost învățați că, bun fiind, Dumnezeu a creat, la început, din materia lipsită de formă²⁴, toate, pentru oameni; care dacă s-ar arăta, prin faptele lor demni de voința Aceluia, am aflat că aveau să se învrednicească de trăirea laolaltă cu El, împărășind laolaltă și devenind nestricăcioși și lipsiți de patimă. Căci, după cum la început neexistînd ei, i-a creat, tot așa socotim că cei ce aveau să aleagă cele plăcute Lui, aveau să se învrednicească și de nestricăciune și de trăirea laolaltă cu El. Existența noastră inițială nu a depins de noi; dar El ne convinge și ne aduce la credința de a alege să urmăm cele plăcute Lui, prin puterile raționale pe care ni le-a dăruit. Și credem că este în interesul tuturor oamenilor de a nu fi împiedicați să afle acestea, ba, ceva mai mult, de a fi chiar îndemnați către acestea. Căci ceea ce legile omenești nu au fost în stare să facă, Cuvîntul, dumnezeiesc fiind, le-ar fi făcut, dacă demonii cei răi nu ar fi răspîndit multe acuzații mincinoase și atee, luînd ca aliat pofta cea rea și de natură diferită față de toate, care se găsește în fiecare: lucruri care, nici unul, nu ne caracterizează pe noi.

XI.

Iar voi, auzind că noi așteptăm o împărăție, ați subînțeles că noi vorbim, fără să ne dăm seamă, despre o împărăție omenească, în timp ce noi vorbim despre o împărăție laolaltă cu Dumnezeu. Se întîmplă cu aceasta ca și atunci cînd, cercetați fiind de către voi, noi mărturisim că sîntem creștini, cu toate că cunoaștem că pedeapsa celui ce mărturisește aceasta este moartea. Dacă ar fi ca noi să așteptăm o împărăție omenească, noi am tăgădui, ca să nu fim uciși și am încerca să ne ascundem, pentru ca să obținem cele așteptate. Dar, întrucît nădejdlile noastre nu se referă la timpul prezent, atunci cînd sîntem uciși, nu dăm nici o atenție acestui fapt, deoarece, în genere, fiecare dintre noi este dator să moară.

XII.

Noi sîntem niște ajutători și niște aliați ai voștri, mai mult decît toți ceilalți oameni, în ce privește pacea, atunci cînd sîntem de părere că este

24. Aici, ca și în capit. LIX, 1, sfîntul Iustin spune că la început Dumnezeu a creat toate din materia lipsită de formă. Cu aceasta, însă, el nu admite nici preexistența veșnică a materiei și nici nu tăgăduiește crearea ei „ex nihilo”. Rămînînd credincios învățăturii lui Moisi, el respinge învățătura lui Platon cu privire la veșnicia materiei. Iar dacă, odată cu stoicienii, admite că lumea va pieri prin foc (*Apologia întîia* XX, 4), nu înțelege cîtuși de puțin lucrul acesta așa cum îl înțelegeau stoicienii (*Apologia a doua* VII, 3).

cu neputință să se ascundă de la fața lui Dumnezeu vreun răufăcător, vreun avar, vreun perfid sau vreun virtuos și că fiecare dintre aceștia, potrivit faptelor lui, pleacă de aici fie spre pedeapsa cea veșnică, fie spre mîntuirea cea veșnică. Dacă toți oamenii ar cunoaște acestea, atunci nu ar mai prefera cineva să săvîrșească pentru o scurtă vreme răutatea, știind că după aceasta urmează să se ducă la condamnarea cea veșnică prin foc, ci s-ar reține, în tot chipul și s-ar împodobi cu virtutea, ca să obțină bunurile cele de la Dumnezeu și să fie eliberat de chinuri. Căci nu pentru legile și pedepsele impuse de voi caută să se ascundă cei ce săvîrșesc răul; ci ei săvîrșesc răul, știind că este cu putință să rămînă ascunși de voi, care sînteți și voi niște oameni. Dacă ar afla însă și s-ar convinge că este cu neputință să rămînă ceva ascuns înaintea lui Dumnezeu, nu numai din cele săvîrșite, ci chiar din cele numai intenționate, credem că sînteți și voi de acord că numai pentru pedepsele care îi amenință, ar căuta să fie, în tot chipul, niște oameni onești.

Se pare însă că vă temeți ca nu cumva toți să fie niște oameni care săvîrșesc acte de dreptate, iar voi să nu mai aveți pe cine pedepsi. O asemenea atitudine ar fi, însă, mai degrabă vrednică de niște călăi, iar nu de niște conducători buni. Sîntem convinși că și aceasta, așa cum am spus mai înainte (cf. cap. V), este opera demonilor celor răi, care cer sacrificii și slujbe de la cei ce trăiesc în chip irațional; dar noi nu am socotit nici o dată că voi, care iubiți pietatea și filozofia, sînteți în stare să faceți așa ceva. Dacă totuși și voi, asemenea celor lipsiți de minte dați întîietate obiceiurilor înaintea adevărului, n-aveți decît să faceți ce vreți! Căci tot atît de mult pot și conducătorii care cinstesc mai presus de adevăr o părere oarecare, cît pot și tâlharii într-o pustie. Cum că strădaniile acestea ale voastre nu vor fi încununare de succes, o dovedește Cuvîntul, decît care, după Dumnezeu care L-a născut, alt conducător mai împărătesc și mai drept nu știm să existe. Căci după cum toți caută să se sustragă de la moștenirea sărăciei sau a patimilor sau a dezonoarei părintești, tot asemenea nici un om cu bun simț nu va alege să săvîrșească cele ce Cuvîntul a interzis a fi săvîrșite. Cum că toate acestea se vor întîmpla a spus-o de mai înainte Învățătorul nostru Iisus Hristos, Care a fost Fiul și Apostolul Părintelui tuturor și Stăpînului Dumnezeu²⁵, de la Care am primit și numele de creștini. Pentru aceasta, noi sîntem siguri de toate cele ce am fost învățați de El, deoarece se arată a se îndeplini în fapt tot ceea ce a spus El de mai înainte că se va întîmpla. Și este ceva propriu lui Dumnezeu de a spune ceva mai înainte de a se întîmpla și ca lucrul acela să se arate întîmplîndu-se, așa cum a fost spus de mai înainte.

Am putea, deci, să ne oprim aici și să nu mai adăugăm nimic, socotind că cele ce cerem sînt niște lucruri drepte și adevărate. Dar, deoarece știm că nu este ceva ușor ca un suflet stăpînit de necunoștință să se poată schimba repede, de dragul de a convinge pe iubitorii de adevăr, am preferat să adăugăm cîte ceva, bine știind că atunci cînd adevărul se găsește de față, este cu neputință ca necunoștința să nu se împrăștie.

XIII.

Nefiind, deci, atei, ca unii care venerăm pe Creatorul acestui univers, spunînd, așa precum am fost învățați, că El nu are trebuință de jertfe sîngeroase, de libațiuni și de tămîieri, noi Îl lăudăm, pe cît ne stă în putință, cu cuvinte de rugăciune și de mulțumită, pentru toate cele ce ni se oferă, primind învățătura că singura cinstire vrednică de El este aceea, ca cele ce ne-au fost date de El spre hrană, să nu le consumăm prin foc, ci să ni le oferim nouă și celor ce au trebuință de ele, fiindu-I recunoscători prin adresarea de omagii și prin înălțarea de imne, pentru viața pe care ne-a dat-o, pentru toate posibilitățile de a ne păstra sănătatea și deopotrivă, pentru calitățile lucrurilor și schimbarea anotimpurilor, ca și pentru a putea, prin cererile pe care I le adresăm, datorită credinței pe care o avem în El, să ajungem la nemurire. Și cine, oare, întreg fiind la minte, nu va mărturisi toate acestea? Noi vă vom dovedi că, pe bună dreptate cinstim pe Cel ce a fost Învățătorul nostru cu privire la toate acestea și Care pentru aceasta S-a născut, Iisus Hristos, Cel răstignit sub Pontius Pilat, guvernatorul din Iudeea de pe vremea Caesarului Tiberius, care aflase că acest Iisus Hristos a fost Fiul adevăratului Dumnezeu, iar noi Îl așezăm în rîndul al doilea, precum și Duhul cel profetic, pe Care Îl socotim în rîndul al treilea. Și aici iese în evidență pentru unii nebunia noastră, care ne impută zicînd că dăm unui om răstignit locul al doilea după Dumnezeu cel neschimbat, veșnic și Creatorul tuturor, necunoscînd taina care se ascunde aici: taină căreia vă îndemnăm să-i dați atenție, în timp ce vom căuta să v-o explicăm.

XIV.

Vă spunem de mai înainte să vă păziți, ca nu cumva demonii, pe care noi îi acuzăm de toate relele, să vă înșele și să vă împiedice de a vă ocupa, în genere, și de a înțelege cele spuse de către noi (căci ei se luptă de a vă avea sclavi și slujitori și atît prin arătările lor în visuri, cît și, iarăși, prin viclenii magice caută să pună stăpînire pe toți aceia care nu se străduiesc pentru mîntuirea lor), așa cum și noi, de îndată ce am crezut Cuvîntului, am renunțat de a mai crede în aceia și urmăm singurului Dumnezeu nenăscut, prin Fiul. Noi, care odinioară găseam plăcere în desfrîu, îmbrățișăm

acum numai castitatea. Noi, care ne foloseam de meșteșugurile magiei, ne-am consacrat acum lui Dumnezeu celui bun și nenăscut. Noi, care iubeam mai mult decît orice veniturile de pe urma banilor și a moșiilor, acum și cele ce avem le aducem laolaltă și împărtășim din ele pe tot cel ce are nevoie. Noi, care ne uram și ne ucideam unii pe alții și care, în ceea ce privește pe cei de alt neam, din cauza obiceiurilor, nu înjghebam nici măcar cămine comune, acum, după arătarea în lume a lui Hristos, ducem același fel de viață, ne rugăm pentru vrăjmași, încercînd să convingem, pe cei ce ne urăsc pe nedrept, că cei ce trăiesc potrivit cu bunele precepte ale lui Hristos pot nădăjdui de la Dumnezeu, Stăpînul tuturor, aceleași recompense ca și noi. Dar, pentru ca să nu părem înaintea voastră niște sofîști, am socotit de bine ca, mai înainte de orice dovadă, să vă amintim de unele din învățăturile lui Hristos Însuși. Și este treaba voastră, în calitatea de împărați puternici în care vă găsiți, să cercetați dacă așa am fost învățați și așa învățăm și noi, cu adevărat, pe alții. Învățăturile Lui sînt scurte și concise: căci El nu a fost un sofist, ci cuvîntul Lui a fost puterea lui Dumnezeu.

XV.

Astfel, despre cumpătare, El a zis: „Cel ce caută la o femeie, poftind-o, a și săvîrșit adulterul în inima lui, înaintea lui Dumnezeu“²⁶. Și a mai zis: „Dacă ochiul tău cel drept te scandalizează, smulge-l pe el; că mai de folos îți este ție să intri cu un singur ochi întru împărăția cerurilor, decît să fii trimis cu amîndoi, în focul cel veșnic“²⁷. De asemenea: „Cel ce ia în căsătorie femeia repudiată de alt bărbat săvîrșește adulterul“²⁸. Și, „Sînt unii, care au fost făcuți eunuci de către oameni; sînt și alții, care s-au născut eunuci: și sînt și dintr-aceia care s-au făcut eunuci pe ei înșiși, pentru împărăția cerurilor; numai că nu toți pot să înțeleagă aceasta“²⁹. După cum cei care, potrivit legii omenești, contractează o căsătorie dublă sînt niște păcătoși înaintea Învățătorului nostru, tot așa și cei care caută la o femeie, poftind-o pe ea; așa încît nu numai cel ce săvîrșește adulterul în fapt este îndepărtat de El, ci și cel ce intenționează să săvîrșască adulterul, deoarece Dumnezeu cunoaște atît faptele, cît și gîndurile oamenilor. Mulți bărbați și multe femei, care au ajuns la vîrsta de șasezeci sau șaptezeci de ani și care din pruncie au fost ucenici ai lui Hristos, au rămas curați, iar eu doresc să se arate în tot neamul oamenilor niște astfel de ființe. Pentru ce am mai aminti aici de mulțimea nenumărată a celor ce și-au schimbat viața lor de desfrîu, cînd au aflat de această învățătură? Căci Hristos nu a chemat la

26. Mt. 5, 28.

27. Mt. 5, 29; 18, 9; Mc. 9—47.

28. Mt. 5, 32; Lc. 16, 18.

29. Mt. 19, 12, 11.

pocăință nici pe cei dreapți și nici pe cei cumpătați, ci pe cei nelegiuiți, pe cei vicioși și pe cei nedreapți. El a zis: „N-am venit să chem pe cei dreapți, ci pe cei păcătoși, la pocăință“³⁰. Căci Părintele cel ceresc vrea mai degrabă pocăința păcătosului decât pedepsirea lui. Despre datoria noastră de a iubi pe toți, El ne-a învățat următoarele: „Dacă iubiți pe cei ce vă iubesc pe voi, ce lucru nou faceți? Căci și desfrînații fac la fel. Dar Eu vă spun vouă: rugați-vă pentru dușmanii voștri și iubiți pe cei ce vă urăsc pe voi și binecuvîntați pe cei ce vă blestemă pe voi și rugați-vă pentru cei ce vă necăjesc pe voi“³¹. În legătură cu datoria noastră de a da celor lipsiți și de a nu face nimic spre slava noastră deșartă, El a zis: „Dați oricăruia vă cere și nu întoarceți spatele celui ce voiește să se împrumute“³². Căci dacă împrumutați pe acela de la care nădăjduiți să luați înapoi, ce lucru nou faceți? Lucrul acesta și vameșii îl fac³³. Nu vă adunați comori pe pămînt, unde viermii și rugina le strică și tâlharii le sapă și le fură; ci vă adunați comori în ceruri, unde nici viermii, nici rugina nu le strică³⁴. Căci ce va folosi omul, de va dobîndi lumea întreagă și-și va pierde sufletul său? Sau ce va da omul în schimb pentru sufletul său? ³⁵. Adunați-vă, deci comori în ceruri, unde nici viermii, nici rugina nu le strică“³⁶. Și: „Fiți buni și milostivi, precum și Părintele vostru este bun și milostiv³⁷, Care face să răsară soarele Lui asupra celor păcătoși și asupra celor dreapți și asupra celor răi³⁸. Nu vă îngrijiți de ce veți mânca sau cu ce vă veți îmbrăca; Oare nu valorăți voi mai mult decât păsările și animalele sălbatice? Iar Dumnezeu le hrănește pe ele. Nu vă îngrijiți, deci, de ce veți mânca sau cu ce vă veți îmbrăca; căci știe Părintele vostru cel ceresc că aveți nevoie de acestea. Căutați împărăția cerurilor și toate acestea se vor adăuga vouă³⁹. Căci acolo unde este comoara omului este și gîndul lui“⁴⁰. Și: „să nu faceți acestea, pentru a fi priviți de oameni; iar de nu, plată nu veți avea de la Părintele vostru, cel din ceruri“⁴¹.

XVI.

Cele ce a spus în legătură cu datoria noastră de a fi resemnați, îndatoritori față de toți și blînzi, sînt acestea: „celui ce te lovește peste un obraz,

30. Mt. 9, 13; Lc. 5, 32.

31. Mt. 5, 44, 46; Lc. 6, 32.

32. Mt. 5, 42, 46; Lc. 6, 30.

33. Lc. 6, 34.

34. Mt. 6, 19—20.

35. Mt. 16, 26.

36. Mt. 6, 20.

37. Lc. 6, 36.

38. Mt. 5, 45.

39. Mt. 6, 25 urm. 31—33; Lc. 12, 22—24.

40. Lc. 12, 34.

41. Mt. 6, 1.

întoarce-i-l și pe celălalt și pe cel ce-ți ia haina, nu-l împiedica să-ți ia și mantaua⁴². Cine se va mînia, vinovat este focului. Cine te va sili să mergi cu el o milă, urmează-l două. Să strălucească faptele voastre bune înaintea oamenilor, ca văzîndu-le, să admire pe Părintele vostru cel din ceruri“⁴³. Nu trebuie să ne ridicăm împotriva nimănui și Dumnezeu nu vrea să fim niște imitatori ai celor răi, ci ne-a îndemnat ca, prin răbdare și blîndețe, să scoatem pe toți din rușine și din pofta celor rele. Lucrul acesta îl putem dovedi și cu exemplele multora dintre aceia care mai înainte au trăit printre voi: din niște oameni violenți și tirani, ei s-au schimbat, fiind învinși, fie urmărind fermitatea vieții vecinilor lor, fie înțelegînd răbdarea cu totul deosebită a tovarășilor lor de cale, care le erau superiori din punctul acesta de vedere, fie incitați de raporturile de fiecare dată cu ei. Iar în legătură cu faptul de a nu jura cîtuși de puțin și de a spune întotdeauna adevărul, El ne-a poruncit astfel: „Să nu vă jurați cîtuși de puțin. Ci cuvîntul vostru să fie: da-da și nu-nu; căci ceea ce este mai mult decît aceasta este de la cel rău“⁴⁴. Și, cum că numai lui Dumnezeu trebuie să I ne închinăm, El ne-a îndemnat, spunînd: „Există o foarte mare poruncă: Domnului Dumnezeului tău te vei închina și Lui singur Îi vei sluji, din toată inima ta și din toată puterea ta: Domnului Dumnezeu, care te-a făcut pe tine“⁴⁵. Iar venind la El cineva și zicîndu-I: „Învățătorule bun“, i-a răspuns, zicînd: „Nimeni nu este bun, decît numai Dumnezeu, Cel ce a făcut toate“⁴⁶. Cei ce nu se vor găsi trăind așa cum El a învățat, să cunoască cum că nu sînt creștini, chiar dacă vor rosti cu gura învățăturile lui Hristos. Căci El a spus că se vor mîntui nu cei ce pur și simplu spun, ci cei ce și fac faptele cuvenite. El a spus așa: „Nu tot cel ce-Mi zice Mie: Doamne, Doamne, va intra în împărăția cerurilor, ci cel ce face voia Părintelui Meu care este în ceruri“⁴⁷. „Căci cel ce ascultă de Mine și face ceea ce spun Eu, ascultă de Cel ce M-a trimis pe Mine“⁴⁸. „Și mulți Îmi vor zice: Doamne, Doamne, oare nu întru numele Tău am mîncat și am băut și am făcut minuni? Și atunci le voi zice: Depărtați-vă de la Mine, lucrători ai nelegiurii“⁴⁹. „Atunci va fi plîngerea și scrișnirea dinților, cînd dreptii vor străluci ca soarele, iar cei nedrepți vor fi trimiși în focul cel veșnic⁵⁰. Căci mulți vor veni în numele Meu, pe dinafară

42. Lc. 6, 29; Mt. 5, 39.

43. Mt. 5, 22, 41, 16.

44. Mt. 5, 34, 37.

45. Mc. 12, 29–30.

46. Mc. 10, 17–18; Lc. 18, 18–19.

47. Mt. 7, 21.

48. Mt. 7, 24; Lc. 10, 16.

49. Mt. 7, 22–23; Lc. 13, 26, 28.

50. Mt. 13, 42–43.

îmbrăcați în piei de oaie, iar pe dinlăuntru fiind lupi răpitori; din faptele lor îi veți cunoaște. Și orice pom care nu face roadă bună se taie și în foc se aruncă”⁵¹. Cerem, deci, și de la voi, să pedepsiți pe aceia care nu trăiesc în conformitate cu învățăturile Lui și care poartă numai numele de creștini.

XVII.

În ce privește dările și impozitele față de cei orînduiți de către voi, în scopul acesta, noi căutăm pretutindeni și mai înainte de toți să ni le plătim, așa cum am fost învățați de El. Căci, în vremea aceea, apropiindu-se unii de El, L-au întrebat, dacă trebuie să se plătească dări Cezarului. Și El le-a răspuns: „Spuneți-Mi, ce imagine are gravată pe ea moneda?”. Iar aceia au zis: „A Cezarului”. Și iarăși le-a zis lor: „Dați, deci Cezarului cele ce sînt ale Cezarului și lui Dumnezeu cele ce sînt ale lui Dumnezeu”⁵². Pentru aceasta noi ne închinăm numai lui Dumnezeu, iar vouă, pe lîngă toate celelalte, bucurîndu-ne, slujim, mărturisind că voi sînteți împărații și conducătorii oamenilor și ne rugăm ca, dimpreună cu puterea împărătească, să vă arătați a avea și o judecată înțeleaptă. Iar dacă, cu toate rugăciunile noastre și cu aducerea la iveală a tuturor acestora, voi veți rămîne nepăsători, noi nu vom fi păgubiți cu nimic, crezînd, ba chiar fiind încredințați că fiecare, după măsura faptelor lui, va primi pedeapsă prin focul cel veșnic și că i se va cere socoteală de Dumnezeu, după măsura puterilor cu care a fost dăruit, așa cum Hristos ne-a arătat, zicînd: „De la acela căruia Dumnezeu i-a dat mai mult, mai mult i se va cere”⁵³.

XVIII.

Priviți la săvîrșirea din viață a fiecăruia dintre împărații care au fost: ei au murit de moartea care este comună tuturor. Dacă moartea ar duce la nesimțire, ea ar fi un avantaj pentru toți cei nedrepti. Dar, întrucît și simțămîntul le rămîne tuturor celor ce au trăit, și pedeapsa cea veșnică îi așteaptă, nu neglijați de a fi convinși și de a crede că acestea sînt adevărate. Invocările morților pentru aflarea adevărului, cercetarea trupurilor copiilor morți nevinovați, evocarea sufletelor oamenilor și cei numiți de către magi trimițători de vise împreună cu asistenții lor, ca și toate cele ce se fac de către cei ce cunosc acestea, să vă convingă că sufletele, și după moarte, sînt în simțire. Gîndiți-vă, apoi, la oamenii aceia cuprinși și scuturați de sufletele celor morți, cărora toți le zic demonizați și furioși, la așa-numitele oracole de la voi: al lui Amfiloch, al Dodonei și al Pythiei și la toate celelalte

51. Mt. 7, 15–16, 19.

52. Mt. 22, 17–22; Lc. 20, 21, 26.

53. Lc. 12, 48.

de felul acestora și la învățăturile scriitorilor: Empedocles, Pytagora, Platon și Socrates, la groapa despre care vorbește Homer și la coborîrea lui Ulysse ca să vadă aceste mistere, precum și la alte lucruri de felul acestora, despre care au vorbit alții. Și primiți-ne și pe noi, deopotrivă ca pe aceia, întrucît noi credem în Dumnezeu nu mai puțin, ci mult mai mult decît ei și așteptăm ca morții care au fost îngropați în pămînt, să-și reia din nou trupurile lor, socotind că nimic nu este cu neputință la Dumnezeu.

XIX.

Pentru cine ar căuta să înțeleagă, ce i s-ar putea părea mai de necrezut decît că, dacă noi nu am exista în trup, i-ar zice cineva că, dintr-o mică picătură de spermă omenească ar putea să se formeze oase și nervi și carne, așa cum le vedem laolaltă în corpul omenesc? Să ne folosim de o ipoteză: dacă cineva v-ar spune, vouă, care nu ați fi așa cum sînteți și nici nu ați face parte dintre oameni — arătîndu-vă sămînța omenească și imaginea desemnată a unui om — și asigurîndu-vă că omul a luat ființă din sămînță, mai înainte de a se întîmpla aceasta, ați crede? Nimeni nu ar îndrăzni să spună ceva împotriva. În același chip, deci, pentru că voi nu ați văzut încă pe nimeni înviat, voi nu credeți în înviere. Dar, după cum la început nu ați crezut că este cu putință ca, dintr-o mică picătură să fiți așa cum sînteți și totuși vedeți că ați devenit, socotiți că tot în același chip, trupurile omenești desfăcîndu-se și împrăștiindu-se în pămînt întocmai ca niște semințe, la timpul cuvenit, prin porunca lui Dumnezeu nu este cu neputință să învieze și să se îmbrace în nestricăciune⁵⁴. Despre ce putere vrednică de Dumnezeu vorbesc aceia care spun că fiecare lucru trebuie să se întoarcă la acelea din care a luat ființă și că împotriva acestui fapt nimeni altcineva, nici chiar Dumnezeu nu poate să facă nimic, noi nu putem spune. Dar observăm că ei nu ar fi crezut că este cu putință să devină vreodată așa nici ei și nici lumea întreagă și din care văd că s-au făcut toate. Și, este mai bine de a crede cele ce depășesc natura noastră și puterea omenească, decît a rămîne necredincioși ca alții, deoarece și Învățătorul nostru, Iisus Hristos, știm că a zis: „Cele cu neputință la oameni, sînt cu putință la Dumnezeu“⁵⁵. Și tot El a spus: „Nu vă temeți de cei ce vă ucid pe voi, iar după aceasta, nu pot să vă mai facă nimic; temeți-vă de Acela care, după moarte, poate să vă arunce în gheena și sufletul și trupul“⁵⁶. Iar gheena este un loc în care urmează să fie chinuiți cei ce au trăit în chip nedrept și care n-au crezut că se vor întîmpla toate acestea, cîte ne-a învățat prin Hristos.

54. I Cor. 15, 53.

55. Mt. 19, 26; Mc. 10, 27; Lc. 18, 27.

56. Lc. 12, 4—5; Mt. 10, 28.

XX.

Atît Sibylla⁵⁷, cît și Hystaspe⁵⁸, au spus că consumarea celor coruptibile se va face prin foc. Filozofii așa-numiți stoici învață că Însuși Dumnezeu se va dizolva în foc și că după schimbarea aceasta, lumea va renaște din nou. Noi, însă înțelegem că Dumnezeu, Făcătorul tuturor este cu totul mai presus de cele schimbătoare. Deci, dacă noi spunem anumite lucruri la fel cu acelea spuse de poeții și filozofii cei cinstiți de voi, iar altele în chip mult mai măreț și mai dumnezeiesc decît ei și sîntem singurii care aducem dovezi în sensul acesta, atunci pentru ce sîntem urîți, în chip nedrept, de toți? Căci atunci cînd zicem că toate au fost puse în ordine și făcute de către Dumnezeu, noi părem că susținem învățătura lui Platon; iar cînd spunem că va fi o conflagrațiune universală, noi părem că susținem învățătura stoicilor; cînd spunem că sufletele celor nedrepti, găsindu-se și după moarte în simțire, sînt pedepsite și că sufletele celor drepti, eliberate de pedepse, duc o viață fericită, noi ne înfățișăm a fi de acord cu cele ce spun poeții și filozofii voștri, iar atunci cînd spunem că nu trebuie să ne închinăm unor lucruri făcute de mîinile omenești, noi nu facem altceva decît să exprimăm cele rostite de către comicul Menandru și de cei ce au grăit la fel cu el. Ei au declarat cu toții, cum că Creatorul este mai mare decît făptura creată de El.

XXI.

Cînd spunem că și Cuvîntul, Care este primul-născut al lui Dumnezeu, Iisus Hristos, Învățătorul nostru, S-a născut pe pămînt fără de amestec trupesc și că Acesta, după ce a fost răstignit și a murit și după ce a înviat, S-a înălțat la cer, noi nu aducem nimic nou în comparație cu cele ce se spun la voi despre așa-zișii fii ai lui Zeus. Voi știți destul de bine despre cîți fii ai lui Zeus vorbesc scriitorii cei mai onorați de la voi. Ei vorbesc despre Hermes, cuvîntul cel tîlcuitor al lui Zeus și învățătorul tuturor; despre Asclepios, care a fost și medic și care, lovit de trăsnet, s-a ridicat la cer; despre Dionysos, care a fost sfîșiat în bucăți; despre Heracles care, ca să scape de chinuri, s-a aruncat pe sine însuși în foc; despre Dioscuri, fii Ledei, despre Perseu, fiul Danaei și despre Bellerofon, cel de pe calul Pegas, care era dintre oameni. Ce vom mai spune despre Ariadna și despre ceilalți

57. *Sibylla*, o profeteasă antică. Vezi Platon, *Phaedr.* 244 B.

58. *Hystaspe* a fost fiul lui Arsames și tatăl lui Darius I. Făcea parte din casa regală persană a Achaemenizilor. În afară de Darius I, el a mai avut doi fii: pe Artabanus și Artanes. Ammianus Marcellinus face din el un șef al magicienilor, arătînd că el a studiat arta magiei la brahmanii din India. Numele lui apare de mai multe ori în inscripțiile de la Persepolis.

asemenea ei, care se zice că au fost transformați în astre? Și ce vom mai spune despre împărații care mor la voi și pe care pretindeți să-i faceți nemuritori, aducînd de față pe cineva, care să spună, sub stare de jurămînt, că a văzut pe cezarul, care ardea pe rug, ridicîndu-se din foc la cer? Cît privește faptele care se istorisesc pe seama fiecăruia dintre așa-zii fii ai lui Zeus, pentru cei care știu de ele, nici nu mai este nevoie să le spun; voi spune numai că ele au fost puse în scris pentru coruperea și pervertirea celor ce se instruiesc: căci toți socotesc că este ceva bun a fi imitatori ai zeilor. Departe de sufletul cel înțelept o astfel de idee despre zei, ca, bună-oară, însuși Zeus, stăpînul și creatorul tuturor, să fie, după cum se spune, paricid și fiu de paricid și învins de dragostea unor urîte și rușinoase plăceri, să se ridice asupra lui Ganymede și a multor femei adultere și să accepte ca proprii lui copii să facă niște lucruri asemănătoare. Dar, așa cum am spus mai înainte (cf. cap. V, 2), demonii cei răi au făcut acestea. Noi, însă, am fost învățați că se vor bucura de nemurire numai cei ce trăiesc în cuvioșie și în chip virtuos în apropierea lui Dumnezeu și că cei ce trăiesc în nedreptate și nu-și schimbă felul de viață, credem că vor fi pedepsiți în focul cel veșnic.

XXII.

Fiul lui Dumnezeu, Cel ce se numește Iisus, dacă în chip comun nu ar fi fost decît numai un simplu om, ar merita, pentru înțelepciunea Lui, să fie numit Fiu al lui Dumnezeu. Căci toți scriitorii numesc pe Dumnezeu Părintele oamenilor și al zeilor. Iar dacă și în chip deosebit, pe lîngă nașterea Lui comună, noi spunem că El S-a născut din Dumnezeu, ca Cuvînt al lui Dumnezeu (așa cum am arătat mai înainte) (cf. cap. XXI, 1), lucrul acesta este ceva comun și lui Hermes, pe care voi îl numiți cuvîntul și mesagerul lui Dumnezeu. Dacă va obiecta cineva că El a fost răstignit, și lucrul acesta este comun fiilor lui Zeus enumerați mai înainte, care au avut, după voi de pătimit. Se istorisește că pătimirile morții acelor nu au fost asemănătoare, ci diferite; încît nici în ce privește identitatea pătimirii, pătimirea Lui nu pare să fi fost mai mică. Dimpotrivă, așa cum am făgăduit (cf. cap. XIII), în continuarea acestui cuvînt al nostru, vom dovedi că a fost superioară, ba, ceva mai mult, s-a și dovedit lucrul acesta, deoarece ceea ce este superior se arată din fapte. Iar dacă spunem că S-a născut dintr-o Fecioară și lucrul acesta să fie pentru voi ceva comun cu Perseu. Iar cînd spunem că, în fine, El a vindecat schiopi, paralitici și infirmi din naștere și că a înviat morții și acestea le spunem ca fiind asemănătoare cu cele ce grăiți voi că s-au săvîrșit de către Asclepios.

XXIII.

Pentru ca și acest lucru să vă fie vouă lămurit, anume că toate cele ce spunem și pe care le-am aflat de la Hristos și de la profeții care L-au precedat sînt singurele adevărate și mai vechi decît toți scriitorii care au fost vreodată, noi nu vă cerem să le acceptați pentru că am spune ceea ce spun și ei, ci pentru că spunem adevărul: Iisus Hristos singur este propriu-zis Fiul lui Dumnezeu, Cuvîntul Său, Primul Său Născut și Puterea Sa și S-a făcut om prin voința Sa, învățîndu-ne acestea, în vederea schimbării și ridicării neamului omenesc; și mai înainte ca El să apară om între oameni, sub influența demonilor celor răi despre care am vorbit mai înainte (cf. cap. V; XXI), unii, prin mijlocirea poezilor, au ajuns să înfățișeze ca realități fabulele inventate de ei, în același chip în care au pus la cale zvonuri calomnioase și impioase împotriva noastră, pentru care nu au nici un martor și nici o dovadă. Și lucrul acesta noi voim să-l dăm pe față acum.

XXIV.

Mai întîi, voim să arătăm că, deși spunem aceleași lucruri pe care le spun ellenii, noi singuri sîntem urîți pentru numele lui Hristos și, nesăvîrșind nici o nedreptate, sîntem uciși ca niște păcătoși, în timp ce alții, prin alte locuri, adoră arborii și rîurile, șoarecii, pisicile și crocodilii și multe alte animale necuvîntătoare și nu aceleași sînt adorate de către toți, ci tot altele prin fiecare parte, așa încît cu toții sînt impioși unii față de alții, prin faptul că nu toți adoră aceleași lucruri. Singurul lucru pe care ni-l puteți imputa este acela că noi nu adorăm aceiași zei cu voi și că nu aducem pe mormintele morților libațiuni, grăsimi de animale, cununi și jertfe. Și, cum că aceleași lucruri sînt socotite la unii zei, la unii animale, iar la unii victime, voi o știți destul de bine.

XXV.

În al doilea rînd, din tot neamul oamenilor, noi singuri, care adorăm odinioară pe Dionysos, fiul Semelei și pe Apollon, fiul Latonei, ale căror fapte pe care le-au făcut împotriva naturii este o rușine chiar de a le aminti; care adorăm pe Persefona și pe Afrodita, cele cuprinse de patimă față de Adonis, ale căror mistere voi le sărbătoriți, sau pe Asclepios sau pe vreun altul dintre ceilalți așa-ziși zei, deși ne amenințați cu moartea, noi i-am disprețuit pentru Iisus Hristos și ne-am consacrat Dumnezeului celui nenăscut și mai presus de patimi, Care sîntem încredințați că nu s-a năpustit cu ațîtare de poftă nici asupra Antiopei sau asupra altor femei, nici asupra lui Ganymede; Care n-a avut nici o dată nevoie de ajutorul lui Thetis pentru

a se elibera de gigantul acela cu o sută de brațe și nici nu s-a gândit ca, în schimbul acestui serviciu, Achille, fiul lui Thetis, să poată nimici mulțime multă de elleni pentru concubina lui, Briseis. Noi deplîngem pe cei ce cred în asemenea fabule și știm că născocitorii lor nu sînt alții decît demonii.

XXVI.

În al treilea rînd, observăm că și după înălțarea lui Hristos la cer, demonii au scos la iveală pe anumiți oameni, care au spus despre ei că sînt zei și care nu numai că nu au fost prizoniți de voi, ci dimpotrivă au fost învredniciți și de onoruri. Astfel, un oarecare Simon Samariteanul, din satul care se cheamă Gitthon, care în vremea Cezarului Claudiu, cu ajutorul demonilor, a săvîrșit minuni de magie în cetatea voastră împărătească, Roma, a fost socotit drept zeu și a fost cinstit de către voi cu o statuie, care i s-a ridicat pe o insulă din râul Tibru, dintre cele două poduri, avînd pe ea săpată, în limba latină, inscripția aceasta: SIMONI DEO SANCTO⁵⁹. Și aproape toți samaritenii, ba chiar și unii de alte naționalități, îl adoră, recunoscîndu-l ca cea dintîi divinitate a lor și i se închină; iar despre o oarecare Elena, care-l însoțea pretutindeni în vremea aceea și care, mai înainte trăise într-un loc de prostituție, s-a spus că este prima lui noțiune. Un altul, Menandru, și el deopotrivă samaritean, de fel din satul Cappareteea, devenind și el ucenicul lui Simon, știm că pe cînd se găsea la Antiohia, cu ajutorul demonilor care lucrau prin el, a înșelat pe mulți prin diferite meșteșugiri magice, căutînd să convingă pe adepții lui că nu vor muri⁶⁰; chiar și astăzi mai sînt unii dintre aceia ai lui, care mărturisesc lucrul acesta. Tot așa, un oarecare Marcion din Pont, care încă și astăzi mai învață pe adepții lui, socotește că există un alt Dumnezeu mai mare decît Dumnezeu-Creatorul. Acesta, cu ajutorul demonilor, a făcut pe mulți oameni, de toate neamurile, să spună lucruri defăimătoare și să tăgăduiască pe Dumnezeu, Creatorul universului, mărturisind că un alt Dumnezeu, care este mai mare, a făcut lucruri și mai mari decît Acesta. Toți cei care împărtășesc părerile acestora, așa cum am spus⁶¹, se numesc creștini, tot așa cum, cu toată deosebirea sistemelor filozofice pe care le profesează, numele de filozofi este dat tuturor celor ce se ocupă cu filozofia⁶². Dacă ei săvîrșesc și acele lucruri urîte și de domeniul basmului, ca: stingerea luminilor în cadrul adunărilor lor și împreunările rușinoase și mîncările de carne omenească,

59. Cf. Eusebiu, *Hist. Eccl.*, II, XIII, 3—4.

60. Cf. Eusebiu, *Hist. Eccl.*, III, XXVI, 3.

61. A se vedea mai sus, capit. VII, 3.

62. Cf. Eusebiu, *Hist. Eccl.* IV, XI, 9.

noi nu cunoaştem; însă că ei nu sînt prigoniţi şi nici ucişi de voi, nici măcar pentru învăţăturile lor, aceasta o ştim prea bine. De altfel, noi am alcătuit o lucrare asupra tuturor ereziilor care au fost vreodată. Dacă vreţi să o citiţi, v-o ţinem de dispoziţie.

XXVII.

Întrucît ne priveşte pe noi, pentru a nu săvîrşi nici o nedreptate şi nici o impietate, noi am fost învăţaţi că a expune, adică a părăsi pe copii, este un obicei al celor răi; mai întîi, pentru că aproape pe toţi aceştia îi vedem îndrumaţi către prostituţie — nu numai pe fete, ci şi pe băieţi — şi, aşa cum se spune despre cei vechi că hrăneau cirezile de boi sau turmele de capre şi de oi, sau hergheliile de cai de păşune, tot aşa şi acum sînt crescuţi copiii, spre a fi folosiţi numai la desfrînare şi că la toate popoarele se găsesc, deopotrivă, mulţime de femei, de fiinţe cu sexul nedeterminat, sau de făpturi infame, care se ocupă cu sacrilegiul acesta. Iar voi, în loc să stîrpiţi din lumea voastră nişte asemenea creaturi, luaţi de la ele plăţi, tribute şi impozite. Şi, printre aceştia de care se foloseşte cineva spre împreunare neîngăduită, lipsită de pietate şi necurată, nu este exclus să se găsească vreun copil, vreo rudenie sau vreun frate al său. Alţii îşi prostituează pe înşişi copiii şi soţiile lor şi se mutilează în chip public în vederea prostituţiei şi iau în felul acesta parte la misterele Mamei zeilor. Fiecăruia dintre cei socotiţi zei de către voi, i se dă drept atribut marele şi misteriosul simbol al şarpelui. Şi cele săvîrşite şi cinstite în chip public de către voi, ne acuzaţi pe noi că le-am săvîrşit, cu luminile stinse şi cufundaţi în întuneric. Dar aceste acuzaţii, în măsura în care noi sîntem nevinovaţi de a săvîrşi asemenea lucruri, nu ne aduc nici o pagubă, ci dimpotrivă, ele păgubesc pe cei ce le săvîrşesc şi care aduc mărturii mincinoase împotriva noastră.

XXVIII.

La noi conducătorul de căpetenie al demonilor celor răi se numeşte şarpe şi satan şi diavol, aşa cum veţi putea afla şi din scrierile noastre, dacă le veţi cerceta. Despre el, Hristos a prezis că va fi trimis în foc, împreună cu oştirea lui şi cu oamenii care-l urmează, pentru a fi pedepsiţi în veacul cel nesfîrşit⁶³. Răbdarea lui Dumnezeu de a nu face încă lucrul acesta a avut în vedere neamul omenesc. Căci Dumnezeu ştie de mai înainte pe cei ce vor urma să se mîntuiască prin pocăinţă şi pe cei ce nu vor face aceasta, chiar dacă aceştia din urmă încă nu s-au născut. El a făcut, dintru început neamul omenesc inteligent şi capabil de a alege, în chip liber, adevărul şi binele,

63. Mt. 25, 41.

încît nimenea dintre oameni nu va avea cuvînt de scuză înaintea lui Dumnezeu⁶⁴; căci ei au fost creați cu puterea de a raționa și de a considera în adîncul lor lucrurile. Iar dacă cineva nu crede că Dumnezeu se îngrijește de acestea, unul ca acesta înseamnă că, folosindu-se de meșteșugul vorbirii, sau va mărturisi că Dumnezeu nu există, sau că, dacă există, El se bucură de la natură de răutate, sau că rămîne insensibil ca o piatră, că în fond virtutea și răutatea nu sînt nimic și că numai oamenii au părerea că acestea sînt sau bune, sau rele: ceea ce constituie cea mai mare impietate și nedreptate.

XXIX.

Și iarăși, al doilea motiv pentru care noi nu expunem, adică nu abandonăm copiii, este acela ca nu cumva vreunul dintre aceștia, nefiind luat să fie crescut de cineva, să moară și, în felul acesta să fim și ucigași. Dar, dacă principial noi nu ne căsătorim decît cu scopul de a crește copii, în cazul cînd noi renunțăm la căsătorie, facem aceasta cu scopul de a ne înfrîna cu desăvîrșire. Și iată că unul dintre ai noștri, pentru ca să vă convingă cum că la noi, împreunarea rușinoasă nu constituie o taină, a prezentat o cerere, în scris, guvernatorului Felix al Alexandriei, ca să îngăduie unui medic să-i extirpeze organele genitale; căci medicii de acolo spuneau că fără autorizația guvernatorului nu le era îngăduit să facă aceasta. Întrucît Felix, însă, nu a voit cîtuși de puțin să aprobe această cerere, tînărul rămînînd pe poziția lui, s-a mulțumit cu mărturia conștiinței lui și a celor ce împărtășeau credința lui. Și socotim că nu este ceva absurd să amintim aici și de Antinous⁶⁵, care a murit de curînd și pe care toți, de teamă, au început să-l adore ca pe un zeu, cu toate că știau cine era și de unde venea.

XXX.

Dar pentru ca cineva, opunîndu-se nouă, să nu zică: ce împiedică pe așa-numitul Hristos de la voi, ca, fiind și El om dintre oameni, să fi săvîrșit cu ajutorul meșteșugului magic minunile despre care este vorba și, pentru aceasta, să vi se pară că este Fiul lui Dumnezeu? La acestea vom răspunde,

64. Rom. 1, 21.

65. Antinous a fost un tînăr de origine umilă, născut în Bithynia, care, din cauza frumuseții lui, a fost luat de împăratul Hadrian, ca paj al său, ținîndu-l continuu pe lîngă sine. Pe cînd Hadrian se găsea într-una din călătoriile sale în Egipt, Antinous, scăldîndu-se în Nil, s-a înecat, în anul 122. Jalea lui Hadrian nu a cunoscut margini. Ca urmare, localitatea Besa din Thebaida (Egipt), lîngă care se înecase Antinous a primit numele de Antinopolis. El a fost trecut în numărul zeilor și i s-au ridicat temple în Egipt și Grecia, precum și statui în diferite părți ale imperiului roman. De asemenea, un mare număr de lucrări de artă au fost executate în cinstea lui. După Dion Cass. (LXIX, 11), moartea lui Antinous a constituit o eră în istoria artei vechi.

nu dînd crezare celor ce vorbesc despre ele, ci lăsîndu-ne încredințați, în chip necesar, de cei ce le-au profețit, mai înainte ca ele să se întîmple, pentru că vedem cu înșiși ochii noștri, cele ce s-au întîmplat și cele ce se întîmplă, întocmai precum au fost profețite. Iar dovada aceasta, așa cum credem, vi se va părea și vouă cît se poate de mare și de adevărată.

XXXI.

Printre iudei, unii oameni au fost profeți ai lui Dumnezeu, prin care Duhul cel profetic a vestit de mai înainte de a fi, cele ce urmau să fie. Și profețiile acestora, regii de pe vremuri ai iudeilor dobîndindu-le, le-au păstrat cu multă grijă, așa cum au fost spuse, atunci cînd au fost profețite, în limba lor ebraică deosebită, în niște cărți alcătuite de înșiși acești profeți. Cînd Ptolomeu, împăratul Egiptului, alcătuiind o bibliotecă și căutînd să adune în ea scrierile tuturor oamenilor, a fost informat și de profețiile acestea, a trimis soli la Irod, regele de atunci al iudeilor, cerîndu-i să-i trimită cărțile profeților. Și regele Irod i le-a trimis, scrise în limba lor ebraică, amintită mai înainte. Dar, deoarece egiptenilor nu le erau cunoscute cele scrise în ele, Ptolomeu a cerut din nou să i se trimită niște oameni care să le traducă pe acestea în limba ellenă. Făcîndu-se aceasta, cărțile au rămas și la egipteni, pînă în ziua de astăzi și se găsesc pretutindeni la toți iudeii, care, deși le citesc, nu înțeleg cele spuse în ele, ci ne socotesc pe noi dușmani și vrăjmași ai lor și întocmai ca și voi ne ucid și ne chinuiesc ori de cîte ori pot, așa cum puteți voi înșivă să vă convingeți. Astfel, în războiul iudaic ce a avut loc de curînd, Barcochebas, conducătorul revoltei iudeilor, numai pe creștini a poruncit să-i supună la cele mai crunte pedepse, dacă nu vor tăgădui și nu vor defăima pe Iisus Hristos⁶⁶. Dar, în cărțile profeților noi găsim propovăduit de mai înainte, că Iisus, Hristosul nostru, va veni, născîndu-Se dintr-o fecioară, că va ajunge la vîrsta bărbăției și va vindeca toată boala și toată slăbiciunea⁶⁷, că va învia morții și că prigonit, desconsiderat și răstignit, va muri, că va învia și Se va înălța la ceruri, că va fi și Se va numi Fiu al lui Dumnezeu, că unii vor fi trimiși de El să propovăduiască acestea la tot neamul omenesc și că oamenii cei dintre neamuri vor fi aceia care vor crede mai degrabă în El. Și aceste profeții s-au făcut uneori cu cinci mii de ani mai înainte de arătarea Lui, alteori cu trei mii de ani, alteori cu două mii de ani și iarăși alteori cu o mie sau opt sute de ani; căci profeții s-au succedat unii după alții, de-a lungul generațiilor.

66. Cf. Eusebiu, *Hist. Eccl.*, I, VIII, 4.

67. Mt. 4, 23; 9, 35; 10, 1.

XXXII.

Deci Moisi, care a fost cel dintîi dintre profeți, a spus literalmente acestea: „Nu va lipsi conducător din Iuda, nici îndrumător din coapsele lui, pînă ce va veni Acela, Căruia I s-a rezervat; și El va fi așteptarea neamurilor, Care va lega de vița de vie asinul Său, spălînd în sînge de strugure îmbrăcămîntea Sa“⁶⁸. Este, deci, treaba voastră de a cerceta cu exactitate și de a afla pînă cînd a fost printre iudei conducător și rege unul dintre ei. Aceasta s-a întîmplat pînă la arătarea lui Iisus Hristos, Învățătorul nostru și Tîlcuito-
 rul profețiilor celor uitate, așa cum s-a prezis de către dumnezeiescul Duh Sfînt profetic, prin Moisi, că nu va lipsi conducător dintre iudei, pînă cînd va veni Acela, Căruia I s-a rezervat regatul. Iuda este strămoșul iudeilor, de la care iudeii și-au primit și numele. Iar voi, după arătarea Lui, care a avut loc, nu numai că ați împărățit asupra iudeilor, ci ați pus stăpînire și pe întregul lor pămînt. Cuvintele: „El va fi așteptarea neamurilor“ vor să arate că oamenii de toate neamurile vor aștepta ca El să vină iarăși, ceea ce puteți vedea cu ochii voștri că se întîmplă și puteți să vă convingeți în fapt: căci oamenii de toate neamurile așteaptă pe Cel ce a fost răstignit în Iudeea, după care, îndată, pămîntul iudeilor fiind cucerit de voi cu armele, a ajuns în stăpînirea voastră. Iar cuvintele: „Care va lega de vița de vie asinul său, spălînd în sînge de strugure îmbrăcămîntea sa“ au fost un simbol lămuritor de cele ce aveau să se întîmple lui Hristos și de cele ce aveau să fie făcute de El însuși. Căci un mînz de asină se găsea la intrarea într-un sat, legat de o viță de vie și pe acesta a poruncit atunci cunoscuților Lui ca să I-l aducă și aducîndu-I-l, suindu-Se pe el a stat, și așa a intrat în Ierusalim⁶⁹, unde se găsea cel mai mare templu al iudeilor, care, după aceea a fost distrus de voi; și după aceasta a fost răstignit, pentru ca să se împlinească restul profeției. Căci cuvintele: „spălînd în sînge de strugure îmbrăcămîntea Sa“ au fost vestitoare de mai înainte ale pătimirii pe care avea să o sufere, curățînd prin sînge pe cei ce aveau să creadă în El. Căci „îmbrăcămîntea“ despre care vorbește Duhul cel dumnezeiesc, prin profetul, sînt oamenii care cred în El, în care locuiește sămînța cea de la Dumnezeu-Cuvîntul. Cuvintele „sînge de strugure“ vor să însemne că Cel ce avea să vină va avea sînge, dar nu din sămînța omenească, ci din puterea dumnezeiască. Cea dintîi putere după Părintele tuturor și Stăpînul Dumnezeu, este Fiul și Cuvîntul Lui⁷⁰. Despre modul în care Acesta S-a întrupat și S-a făcut om, vă vom spune în cele ce urmează. Căci după cum sîngele viței de vie nu l-a făcut omul, ci Dumne-

68. Fac. 49, 10—11.

69. Mt. 21, 1 urm.

70. In. 1, 4.

zeu, tot așa a arătat că și sîngele acesta nu s-a făcut din sămînță omenească, ci din puterea lui Dumnezeu, așa cum am spus mai înainte. Un alt profet, Isaia, profetizînd același lucru cu alte cuvinte, a zis astfel: „Răsări-va o stea din Iacob și o floare se va ridica din rădăcina lui Iessei; și neamurile vor nădăjdui în brațul Lui”⁷¹. Steaua cea strălucitoare care a răsărit și floarea care s-a ridicat din rădăcina lui Iessei, este acest Hristos. El S-a născut, prin puterea lui Dumnezeu, dintr-o fecioară, care se trăgea din sămînța lui Iacob, cel ce a fost părintele lui Iuda, care, așa cum am văzut, a fost strămoșul iudeilor. Cît privește pe Iessei, care de-a lungul generațiilor a fost fiul lui Iacob și al lui Iuda, el a fost, la rîndul lui, protopărintele lui Hristos.

XXXIII.

Și, iarăși, ascultați acum cum s-a profețit de către Isaia că El Se va naște dintr-o fecioară. S-a spus așa: „Iată, Fecioara în pîntece va lua și va naște Fiu și-I vor da Lui numele „Dumnezeu cu noi”⁷². Căci cele socotite de către oameni de necrezut și cu neputință, pe acestea Dumnezeu le-a vestit de mai înainte, prin Duhul cel profetic că se vor întîmpla, în așa fel ca, atunci cînd se vor întîmpla să nu fie necrezute, ci să fie crezute prin faptul că ele au fost spuse de mai înainte⁷³. Pentru ca nu cumva unii care nu înțeleg profeția arătată, să ne reproșeze nouă, ceea ce noi înșine am reproșat poezilor, care spun că Zeus s-a năpustit asupra femeilor împins de plăcerile afrodisiace, vom încerca să lămurim aceste cuvinte. Cuvintele „Iată Fecioara în pîntece va lua”, nu înseamnă că Fecioara va concepe ca urmare a unei împreunări omenești; căci dacă ar fi avut loc o împreunare omenească, cu orișicine, ea nu ar fi mai fost fecioară; ci puterea lui Dumnezeu venind asupra Fecioarei o a umbrît⁷⁴ și a făcut-o, deși era fecioară, să poarte în pîntece. Iar îngerul, care a fost trimis de Dumnezeu, în vremea aceea, i-a binevestit ei, zicînd: „Iată, vei concepe în pîntece de la Duhul Sfînt și vei naște un Fiu, care se va chema Fiu al Celui Prea Înalt și-I vei pune numele Iisus, căci El va mîntui pe poporul Lui de păcatele lui”⁷⁵, așa cum ne-au învățat despre Mîntuitorul nostru Iisus Hristos cei ce ne-au păstrat toate memoriile în legătură cu El și cărora am crezut, deoarece Duhul cel profetic a amintit și prin Isaia, cel menționat mai înainte, așa cum am arătat, că Acesta Se va naște. Prin Duhul, deci, și prin puterea cea de la Dumnezeu, nu este îngăduit să înțelegem altceva, decît pe Cuvîntul, Care este primul-

71. Is. 11, 1, 10; Num. 24, 17.

72. Is. 7, 14; Mt. 1, 23.

73. In. 14, 29.

74. Lc. 1, 35.

75. Lc. 1, 31—32; Mt. 1, 20—21.

născut al lui Dumnezeu, așa cum Moisi, profetul cel mai înainte amintit, a arătat. Și acesta, venind asupra Fecioarei și umbrind-o, a lăsat-o însărcinată, nu ca urmare a vreunei împerecheri omenești, ci prin puterea lui Dumnezeu. Iar cuvîntul „Iisus“, care este un nume evreiesc, în limba greacă înseamnă Mîntuitor. Pentru aceasta și îngerul a zis, adresîndu-se Fecioarei: „Și-I vei pune numele Iisus; căci El va mîntui pe poporul Lui de păcatele lor“. Cum că cei ce profeteșc nu sînt inspirați de nimeni altul decît de cuvîntul lui Dumnezeu, socotesc că și voi înșivă sînteți de acord.

XXXIV.

Despre locul unde avea să Se nască El pe pămînt, ascultați ce a prezis un alt profet, Miheea. El a zis astfel: „Și tu, Bethleeme, pămîntul Iudei, nu ești cu nimic mai prejos printre conducătorii lui Iuda; căci din tine va ieși conducătorul care va păstori pe poporul Meu“⁷⁶. Iar Bethleemul este un sat din țara iudeilor, care se găsește la treizeci și cinci de stadii de Ierusalim. Aici S-a născut Iisus Hristos, așa cum puteți afla din registrele de recensămînt ale lui Cyrenius, care a fost cel dintîi guvernator al vostru în Iudeea.

XXXV.

Cum că Hristos, după nașterea Sa, avea să rămînă necunoscut celorlalți oameni, pînă la vîrsta bărbăției, fapt care s-a și împlinit, ascultați cele profetite în legătură cu aceasta. Profetia spune: „Un copil s-a născut nouă și un tînăr ni s-a dat, a cărui putere este pe umerii lui“⁷⁷; iar lucrul acesta amintește de puterea crucii, pe care, atunci cînd a fost răstignit, și-a pus umerii săi, așa cum se va arăta mai lămurit, în continuarea cuvîntului nostru. Și, iarăși, același profet Isaia, inspirat de Duhul cel profetic, a zis: „Întinsu-mi-am mîinile mele asupra unui popor neascultător și contrazicător, asupra celor ce merg pe o cale ce nu este bună. Ei cer de la mine acum judecată și îndrăznesc să se apropie de Dumnezeu“⁷⁸. Și, iarăși, prin alt profet, cu alte cuvinte, zice: „Străpuns-au mîinile și picioarele mele și asupra îmbrăcăminții mele au aruncat sorți“⁷⁹. Dar împăratul și profetul David, cel ce a spus acestea, nu a pătimit nimic din acestea. Iisus Hristos, însă. Și-a întins mîinile Sale, atunci cînd a fost răstignit de către iudeii care-L contraziceau și spuneau că El nu este Hristos. Căci, așa cum zice profetul, tîrîndu-L, L-au așezat pe scaunul de judecată și I-au zis: Dă-ne răspuns la judecată ! Iar cuvintele: „Străpuns-au mîinile și picioarele Mele“,

76. Mih. 5, 2; Mt. 2, 6.

77. Is. 9, 6.

78. Is. 65, 2; 58, 2.

79. Ps. 21, 17, 19.

au fost o explicare a piroanelor celor înfipite în mîinile și picioarele Lui, pe cruce. După răstignire, cei ce L-au răstignit au tras la sorți îmbrăcămintea Lui și au împărțit-o între ei⁸⁰. Cum că acestea așa s-au întîmplat, o puteți afla din actele care s-au încheiat pe vremea lui Pontius Pilat. Ca să arătăm cum că s-a profețit în chip lămurit că El va intra în Ierusalim călare pe un mînz de asină, ne vom folosi de cuvintele profeției unui alt profet, Sofonia⁸¹. Ele sună în chipul următor: „Bucură-te, foarte, fiica Sionului, propovăduiește cu glas mare, fiica Ierusalimului; căci iată, împăratul tău vine la tine, blînd și călare pe asin și pe mînz de asină, care nu a fost supus la jug“.

XXXVI.

Cînd auziți cuvintele profeților exprimate ca din partea lor, să nu socotiți că ele au fost grăite de către acești oameni inspirați, ci de Cuvîntul cel dumnezeiesc, care i-a pus în mișcare. Căci El spune uneori, în chip de prevestire, cele ce se vor întîmpla, alteori vorbește ca din partea Stăpînului tuturor și Părintelui Dumnezeu, alteori din partea lui Hristos și, în fine, alteori din partea popoarelor care răspund Domnului sau Părintelui Său. Lucrul acesta se poate vedea și la scriitorii voștri; căci în timp ce unul și același este cel care scrie toate, el aduce în scenă mai multe persoane care discută între ele. Lucrul acesta neputîndu-l înțelege iudeii care au în mîinile lor cărțile profeților, nu au recunoscut pe Hristos nici chiar atunci cînd a venit, ci și pe noi care spunem că a venit și dovedim că El a fost răstignit de ei, așa cum s-a propovăduit de mai înainte, ne urăsc din toate puterile lor.

XXXVII.

Dar, pentru ca și lucrul acesta să vă fie vouă lămurit, vă vom arăta că următoarele cuvinte, exprimate de către profetul Isaia, cel mai înainte amintit, sînt spuse ca din partea Părintelui: „Boul a cunoscut pe cel ce l-a dobîndit și asinul, ieslea stăpînului său; dar Israel nu M-a cunoscut și poporul Meu nu M-a înțeles. Vai, neam păcătos, popor plin de păcate, sămînță rea, fii nelegiuiți; ați părăsit pe Domnul“⁸². Și iarăși, în alt loc, cînd același profet spune deopotrivă din partea Părintelui: „Ce casă Mi-ați zidit ? zice Domnul. Cerul este scaunul Meu și pămîntul așternut picioarelor Mele“⁸³. Și iarăși, în altă parte: „Lunile cele noi și sabatele voastre le urăște sufletul Meu și nu suport marea voastră zi de post și repaosul vostru;

80. Mt. 27, 35.

81. Cuvintele profeției care urmează nu aparțin lui Sofonia, ci sînt reproduse din profetul Zaharia, 9, 9; Cf. Mt. 21, 5.

82. Is. 1, 3-4.

83. Is. 26, 1.

și nici atunci când veți veni să vă arătați Mie, nu vă voi asculta pe voi. Mîinile voastre sînt pline de sînge. Chiar de-Mi aduceți floare de făină și tămîiere, acestea constituie pentru Mine un lucru de scîrbă: nu vreau grăsimia mieilor și sîngele taurilor. Cine a cerut acestea din mîinile voastre ? Ci, mai degrabă, dezleagă orice legătură de nedreptate, rupe constrîngerile schimburilor silite, acoperă pe cel fără de adăpost și pe cel gol, împarte cu cel înfometat pîinea ta⁸⁴. De aici puteți înțelege ce fel sînt învățăturile pe care ni le dau profeții, în numele lui Dumnezeu.

XXXVIII.

Iar atunci când Duhul profetic grăiește ca din partea lui Hristos, el zice astfel: „Întinsu-Mi-am mîinile Mele asupra unui popor neascultător și contrazicător, asupra celor ce merg pe o cale ce nu este bună⁸⁵. Și, iarăși: „Pus-am spatele Meu spre biciuiri și obraji Mei spre lovituri, iar fața Mea nu o am întors de la rușinea scuipăturilor. Și Domnul a fost ajutătorul Meu; pentru aceasta nu M-am rușinat, ci am pus fața Mea ca o stîncă solidă și am cunoscut că nu voi fi rușinat, pentru că Cel ce Mă îndreptățește Se apropie⁸⁶. Și, iarăși, atunci când spune: „Ei au pus la sorți îmbrăcămintea Mea și Mi-au pironit picioarele și mîinile. Iar eu M-am culcat și am adormit și m-am sculat, că Domnul va avea grijă de Mine⁸⁷. Și, iarăși, atunci când zice: „Grăit-au întru buzele lor, mișcat-au din cap, zicînd: „Mîntuiască-se pe sine însuși⁸⁸. Cum că toate acestea s-au făcut de iudei lui Hristos, puteți afla. Căci în timp ce El era răstignit, iudeii își mișcau buzele și dădeau din cap, zicînd: „Cel ce a înviat morții, să se mîntuiască pe sine însuși⁸⁹.

XXXIX.

Atunci când Duhul profetic vorbește, profetînd cele viitoare, el zice astfel: „Căci din Sion va ieși o lege și Cuvîntul Domnului din Ierusalim și va judeca în mijlocul neamurilor și va da la iveală mult popor. Și vor face din săbiile lor fiare de plug și din lăncile lor furci și nu va mai ridica un neam asupra altui neam sabia și nu vor mai învăța să se războiască⁹⁰. Și, că așa s-a întîmplat, puteți să vă convingeți. Căci de la Ierusalim au pornit

84. Is. 1, 11–15; 58, 6.

85. Is. 65, 2.

86. Is. 50, 6–8.

87. Ps. 21, 19, 17; 3, 6

88. Ps. 21, 9.

89. Mt. 27, 39–43.

90. Is. 2, 3–4.

în lume un număr de doisprezece bărbați, și aceștia niște oameni simpli⁹¹, care nu puteau vorbi, dar care, prin puterea lui Dumnezeu, au vestit întregului neam omenesc că au fost trimiși de Hristos ca să învețe pe toți cuvântul lui Dumnezeu; și noi, care odinioară ne ucideam unii pe alții, nu numai că nu ne luptăm împotriva dușmanilor, ci, pentru a nu minți și a nu înșela pe judecătorii noștri, mărturisind pe Hristos noi murim cu bucurie. Ar fi cu puțință ca, în asemenea cazuri să facem și noi ceea ce spune zicala: „Limba a jurat, dar sufletul a rămas în afara jurământului”⁹². Desigur că ar fi ceva de rîs ca, în timp ce aceia care cad de acord cu voi se înrolează ca soldați ai voștri, îmbrățișînd mărturisirea voastră, mai presus de viața lor, de părinții lor, de patria lor și de toți cei familiari ai lor, cu toate că voi nu le puteți procura nici o recompensă nestricăcioasă pentru aceasta, noi, care sîntem îndrăgostiți de nestricăciune, să nu suferim, la rîndul nostru, toate, pentru a primi cele dorite, de la Cel ce singur este în stare să ni le dea.

XL.

Ascultați acum și cele ce s-au spus mai înainte despre cei ce vor propovădui învățătura Lui și care au anunțat arătarea Lui, regele profet, amintit mai înainte, fiind acela care a spus prin Duhul cel profetic: „Ziua varsă zilei cuvînt și noaptea vestește nopții cunoștință. Nu sînt graiuri, nici cuvinte, ale căror glasuri să nu se audă. În tot pămîntul a ieșit sunetul lor și la marginile pămîntului, cuvintele lor. În soare și-a așezat cortul Său și El, întocmai ca un mire, ieșind din cămara Sa, Se va bucura întocmai ca un gigant care-și urmează calea Sa”⁹³. Pe lîngă acestea, am socotit cu cale că este un lucru bun și cuvenit, ca să vă amintim și de alte cuvinte, care au fost profețite de către același David, din care să puteți afla cum îndeamnă Duhul cel profetic pe oameni să trăiască, și cum anunță coaliția care s-a făcut de către Irod, regele iudeilor, de iudei înșiși și de către Pilat, care a fost guvernatorul vostru la ei, împreună cu ostașii lui, împotriva lui Hristos, și cum avea să fie El crezut de către oamenii din toate neamurile; cum Dumnezeu Îl numește pe El Fiu și-I făgăduiește că-I va supune pe toți vrăjmașii, așa cum demonii, în ceea ce-i privește, încearcă să scape de puterea Părintelui tuturor și Stăpînului Dumnezeu și de cea a lui Hristos și cum Dumnezeu cheamă pe toți la pocăință, mai înainte de a veni ziua judecății. Căci s-a zis așa: „Fericit bărbatul, care nu a mers în sfatul necredincioșilor și nu a stat în calea păcătoșilor și pre scaunul celor nedrepți nu a stătut, ci în legea Domnului este voia lui și în legea Lui va judeca ziua și noaptea.

91. Fapte 4, 13.

92. Euripide, *Hippolyte*, vers. 607.

93. Ps. 18, 3—6.

Și va fi întocmai ca un arbore plantat la marginea apelor, care-și va da roada la timpul său și frunza lui nu va cădea și toate câte va face îi vor prospera lui. Nu tot așa, necredincioșii, nu tot așa; ci întocmai ca praful, pe care vîntul îl smulge de pe fața pămîntului; pentru aceasta, cei necredincioși nu vor învia la judecată și nici păcătoșii în sfatul celor drepti, pentru că știe Domnul calea dreptilor, iar calea celor necredincioși se va pierde⁹⁴. Pentru ce au fremătat neamurile și popoarele au cugetat cele deșarte? Au fost de față regii pămîntului și conducătorii s-au adunat laolaltă, împotriva Domnului și împotriva Hristosului Său, zicînd: Să rupem legăturile lor și să lepădăm de la noi jugul lor. Cel ce locuiește în ceruri va rîde de ei și Domnul Își va bate joc de ei; atunci va vorbi către ei întru mînia Lui și întru urgia Lui îi va tulbura pe ei. Iar Eu am fost pus de El împărat în Sion, muntele cel sfînt al Lui, pentru a vesti porunca Domnului. Domnul a zis către Mine: Fiul Meu ești Tu, Eu astăzi Te-am născut. Cere de la Mine, și-Ți voi da Ție neamuri spre moștenire și spre stăpînire marginile lumii. Tu îi vei păstori cu toiag de fier și-i vei zdrobi ca pe vasele olarului. Și acum, regilor, înțelepțiți-vă, învățați-vă toți cei ce judecați pămîntul. Slujiți Domnului cu frică și vă bucurați de El cu cutremur. Țineți-vă de învățătură, ca nu cumva Domnul să Se mînie și să vă pierdeți de la calea cea dreaptă, cînd se va aprinde repede mînia Lui. Fericiți sînt toți cei ce se încred în El⁹⁵.

XLI.

Și, iarăși, printr-o altă profeție, Duhul cel profetic anunțînd prin același David că, după ce va fi răstignit, Hristos va împărăți, a zis astfel: „Cîntați Domnului tot pămîntul și vestiți zi cu zi mîntuirea Lui; că mare este Domnul și vrednic foarte de laudă; El este înfricoșător mai presus decît toți zeii. Căci toți zeii neamurilor sînt niște idoli ai demonilor, în timp ce Dumnezeu a făcut cerurile. Slavă și laudă este înaintea feței Lui și putere și splendoare în locul sfințeniei Lui. Dați Domnului, Părintelui veacurilor, slavă. Luați har și intrați înaintea feței Lui și vă închinați în curțile Lui cele sfinte. Tot pămîntul să se teamă de fața Lui; să se țină tare și să nu se clintească. Cei dintre neamuri să se bucure: Domnul a împărățit“ de pe lemn⁹⁶.

XLII.

Atunci cînd Duhul cel profetic arată cele ce urmează să se întîmple, ca și cum s-ar fi întîmplat, așa cum ați putut vedea și în cele spuse mai

94. Ps. 1.

95. Ps. 2.

96. I Par. 16, 23, 25—31; Ps. 96, 1—10.

înainte, pentru ca lucrul acesta să nu producă vreo contradicție la cei ce se vor întâlni cu el, vom căuta deopotrivă să-l lămurim. Evenimentele cunoscute în genere că se vor întâmpla, le prezice ca deja împlinite; iar că așa trebuie acceptat acest lucru, fiți atenți cu mintea la cele ce vă voi spune. David a spus cele arătate mai înainte, cu o mie cinci sute de ani mai înainte ca Hristos, făcându-Se om, să fie răstignit și nimeni dintre cei de mai înainte de El nu a fost răstignit pentru ca să aducă bucurie neamurilor, dar nici după El. Iar Iisus Hristos al nostru, fiind răstignit și murind, a înviat și urcându-Se la cer, împărățește, iar bucuria celor propovăduite de El, prin apostoli este la toate neamurile care așteaptă nestricăciunea cea făgăduită de El.

XLIII.

Pentru ca nu cumva unii să creadă, din cele spuse de noi mai înainte, că noi zicem că cele ce se întâmplă au loc printr-o necesitate a destinului, fiind cunoscute de mai înainte pentru faptul că de mai înainte au fost spuse, vom căuta să lămurim și acest lucru. Prin profeți am aflat și declarăm că este adevărat, că pedepsele și chinurile, ca și răsplătirile cele bune, se vor da potrivit cu faptele fiecăruia. Deoarece, dacă nu ar fi așa, ci totul s-ar întâmpla potrivit destinului, atunci nu ar mai exista nici libertate personală. Căci dacă de la destin ar fi cineva bun și altcineva rău, atunci nici cel dintâi nu ar fi demn de laudă, nici cel de pe urmă nu ar fi demn de blam. Și, iarăși, dacă neamul omenesc nu ar avea puterea de a fugi de cele rușinoase și de a alege cele bune prin propria sa alegere liberă, atunci el ar fi nevinovat de faptele pe care le face, oricum ar fi acestea. Dar, faptul că omul prin libera lui alegere săvârșește uneori cele bune, iar alteori greșește, iată cum putem dovedi. Noi vedem că unul și același om în săvârșirea faptelor sale trece de la o extremitate la alta. Dar dacă el ar fi de la destin sau rău sau bun, atunci el nu s-ar mai arăta în stare să săvârșească lucruri contrare și, în felul acesta, să se schimbe de mai multe ori. Și atunci nu ar mai fi unii buni și alții răi, pentru că, în cazul acesta am arăta că destinul este cauza atât a celor bune, cât și a celor rele și că el lucrează împotriva sa, sau că ar putea părea adevărat ceea ce am spus mai înainte⁹⁷, că atât virtutea, cât și răutatea nu înseamnă nimic, ci că ele sînt socotite ca o simplă părere: ceea ce, așa cum arată rațiunea adevărată, constituie cea mai mare impietate și nedreptate. Noi zicem, însă, că destin inevitabil este acesta: celor ce aleg cele bune, recompensele cele vrednice și, de asemenea, celor ce aleg cele potrivnice, pedepsele cele vrednice. Căci Dumnezeu nu a făcut pe om ca pe celelalte făpturi, bunăoară, ca arborii și ca patrupedele, care nu pot săvârși nimic cu voința

97. A se vedea capit. XXVIII. 4.

lor liberă; deoarece nu ar fi mai fost vrednic nici de răsplată și nici de laudă, în cazul când el nu ar fi ales cu de la sine putere binele și nici dacă ar fi fost rău, nu ar fi putut primi pe bună dreptate pedeapsa, nefiind de la sine așa și neputînd fi altceva decît este.

XLIV.

Cel ce ne-a învățat pe noi acestea a fost Duhul cel profetic, Care ne-a spus prin Moisi că i s-a zis de către Dumnezeu celui dintîi om creat, acestea: „Iată, înaintea feței tale este binele și răul; alege binele“⁹⁸. Și, iarăși, prin Isaia celălalt profet, în legătură cu aceasta, se spune că s-a zis, ca din partea Părintelui tuturor și Stăpînului Dumnezeu, acestea: „Spălați-vă, deveniți curați, îndepărtați răutatea din sufletele voastre, învățați-vă să faceți binele, faceți judecată orfanului și îndreptațiți pe văduvă și veniți să stăm de vorbă, zice Domnul. Și de vor fi păcatele voastre ca purpura, ca lîna le voi albi, iar de vor fi stacojii, ca zăpada le voi albi. Și, de veți vrea și Mă veți asculta, bunătățile pămîntului veți mânca; iar de nu Mă veți asculta, sabia vă va mânca. Căci gura Domnului a vorbit acestea“⁹⁹. Cuvintele „sabia vă va mânca“ nu înseamnă că cei ce nu vor da ascultare vor fi uciși cu săbiile, ci sabia lui Dumnezeu este focul a cărui pradă vor deveni cei ce au ales să facă acele rele. Pentru aceasta zice „sabia vă va mânca“. „Căci gura Domnului a vorbit acestea“. Căci dacă ar fi vorbit despre sabia care taie și ucide de îndată, nu ar mai fi zis „vă va mânca“. Încît și Platon, atunci când zice: „Vina este a celui ce alege, iar Dumnezeu nu este vinovat cu nimic“, a spus-o luînd aceasta de la profetul Moisi; căci Moisi este mai vechi decît toți scriitorii de la elleni. Și toate cîte atît filozofii cît și poeții le-au spus, în legătură cu nemurirea sufletului, sau pedepsele cele de după moarte sau despre contemplarea lucrurilor cerești, sau despre alte învățături asemănătoare, au putut să le înțeleagă și să le explice, luînd principiile acestora de la profeți. De aceea, la toți ele apar ca niște semînțe de adevăr; iar atunci când spun lucruri contrare unul altuia, ei se vădesc că nu le-au înțeles exact. Încît atunci când spunem că cele viitoare au fost prezise, noi nu susținem că ele se săvîrșesc printr-o necesitate a destinului, ci că, Dumnezeu fiind de mai înainte cunoscător al celor ce urmează să fie făcute de toți oamenii și hotărîrea Lui fiind de a răsplăti pe fiecare dintre oameni după valoarea faptelor lui și de a răspunde celor săvîrșite împotriva lui, după gravitatea lor, arată de mai înainte, prin Duhul cel profetic, cele ce vor să fie, pentru ca cei din neamul omenesc să înțeleagă și să-și amintească întotdeauna, arătînd

98. Deut. 30, 15, 19.

99. Is. 1, 16–20.

solicitudinea și purtarea Lui de grijă față de ei. Prin acțiunea demonilor celor răi, s-a hotărît pedeapsa cu moartea împotriva celor ce vor citi cărțile lui Hystaspe, sau ale Sibyllei, sau ale profeților, pentru ca prin frică să-i împiedice pe oamenii care s-ar ocupa cu ele să ia cunoștință de cele bune și să-i țină în stăpânirea lor, ca să-i slujească: ceea ce, pînă în sfîrșit, nu au putut face. Dar noi, nu numai că le citim fără de teamă, ci, după cum vedeți, le aducem și la cunoștința voastră, cunoscînd că ele se vor arăta plăcute tuturor. Și chiar dacă numai pe puțini dintre voi îi vom putea convinge de aceasta, va fi pentru noi un câștig cît se poate de mare. Căci răsplata noastră, pe care o vom primi de la Stăpînul nostru, va fi aceea a unor buni lucrători.

XLV.

Despre aceea că Dumnezeu, Părintele tuturor, avea să aducă pe Hristos în cer; după învierea Lui din morți și să-L țină acolo pînă ce va avea să calce în picioare pe demoni, vrăjmașii Lui, și pînă ce va avea să se completeze numărul celor buni și virtuoși cunoscuți de El de mai înainte, pentru care nu a lăsat încă să se întîmple conflagrațiunea generală, ascultați cele spuse de către profetul David. Iată cuvintele lui: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Șezi de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale. Toiag de putere Îți va trimite Ție Domnul din Ierusalim și stăpînește în mijlocul vrăjmașilor Tăi. Cu Tine va fi conducerea în ziua puterii Tale, în strălucirea sfinților Tăi. Din pîntece, mai înainte de luceafăr Te-am născut”¹⁰⁰. Cuvintele: „Toiag de putere Îți va trimite Ție Domnul din Ierusalim” sînt prevestitoare ale cuvîntului celui puternic, pe care apostolii Lui, ieșind din Ierusalim le-au propovăduit pretutindenea și, cu toate că s-a stabilit pedeapsa cu moartea împotriva celor ce învață, sau chiar numai mărturisesc numele lui Hristos, noi pretutindeni îmbrățișăm acest nume și-l propovăduim. Iar dacă și voi veți lua în considerație cuvintele noastre ca niște vrăjmași, nu veți putea face nimic mai mult, așa precum am spus¹⁰¹, decît să ne ucideți; ceea ce nouă nu ne aduce nici o pagubă. Vouă, în schimb, și tuturor celor ce ne vrăjmășesc pe nedrept și nu se pocăiesc, vă va aduce pedeapsa veșnică, prin foc.

XLVI.

Pentru ca vreunii, procedînd fără de judecată, să spună în vederea răsturnării celor învățate de noi că Hristos, după părerea noastră, S-a născut

100. Ps. 109, 1—3.

101. A se vedea capit. II, 4 și XI, 2.

cu o sută cincizeci de ani mai înainte, pe vremea lui Cyrinius și că a învățat, ceea ce spunem noi că a învățat, mai târziu, în timpul lui Pontius Pilat și să nu invoce că toți oamenii de mai înainte ar fi nevinovați, oprindu-ne aici vom căuta să lămurim și această dificultate. Hristos este primul-născut al lui Dumnezeu, Cuvîntul Său, la Care participă toți oamenii: iată ce am învățat și ce am declarat. Cei ce au viețuit potrivit Cuvîntului, sînt creștini, chiar dacă au fost socotiți atei. Astfel au fost, bunăoară, la elleni: Socrates și Heraclit și cei asemenea lor, iar la barbari: Abraam și Anania, Azaria, Misail și Ilie¹⁰² și alții mulți, ale căror nume și fapte fiind prea multe ca să le înșirăm aici, renunțăm la ele. De asemenea, cei ce au trăit mai înainte împotriva Cuvîntului au fost niște vicioși și vrăjmași ai lui Hristos și ucigași ai celor ce au trăit cu Cuvîntul. Iar cei ce au trăit și trăiesc cu Cuvîntul sînt creștini: ei sînt fără de teamă și netulburați de nimic. Pentru care motiv, prin puterea Cuvîntului, după voia Părintelui tuturor și Stăpînului Dumnezeu, El S-a născut ca om din Fecioară și a fost numit Iisus, iar după ce a fost răstignit și după ce a murit, a înviat și S-a suit la cer; din toate cele spuse pînă acum, cel ce este cu mintea întreagă va putea înțelege. Nefiind necesar acum să insistăm pentru dovedirea celor de mai sus, vom trece să înfățișăm dovezile cele mai urgente pentru momentul de față.

XLVII.

Ascultați, deci, cele spuse de Duhul cel profetic, în legătură cu devastarea pămîntului iudeilor. Aceste cuvinte s-au spus ca din partea popoarelor cuprinse de uimire cu privire la cele întîmplate. Iată-le: „Devenit-a pustiu Sionul, precum pustiu a devenit Ierusalimul; casa, sanctuarul nostru, spre blestem, iar slava pe care au binecuvîntat-o părinții noștri a ajuns pradă flăcărilor și au căzut toate podoabele ei. Și asupra tuturor acestora ai răbdat și ai tăcut și ne-ai umilit foarte”¹⁰³. De faptul că Ierusalimul a fost pustiit, precum s-a spus de mai înainte că se va întîmpla, sînteți convinși cu toții. În legătură cu pustiirea lui și cu faptul de a nu se îngădui nimănui să mai locuiască în el, s-a mai spus prin profetul Isaia și următoarele: „Pămîntul lor este pustiu; înaintea ochilor lor vrăjmașii lor îl mănîncă și nu este nimeni dintre ei, care să locuiască în el”¹⁰⁴. Voi cunoașteți cu exactitate că se păzește de către voi ca nici un iudeu să nu fie în Ierusalim și că s-a hotărît pedeapsa cu moartea pentru iudeul prins că a intrat acolo.

102. Să nu ne surprindă că sfîntul Iustin așează aici pe Abraam, Anania, Azaria, Misail și Ilie printre barbari, căci el vorbește după mentalitatea curentă de atunci, că „tot ceea ce nu este elin, este barbar”.

103. Is. 64, 10–12.

104. Is. 1, 7; Ier. 2, 15.

XLVIII.

Că Hristos al nostru va vindeca toate bolile și va învia pe morți, s-a profețit, de asemenea. Ascultați cele spuse. Acestea sînt următoarele: „La venirea Lui, ologul va sări ca cerbul, iar limba celor muți va fi bine grăitoare; orbii vor vedea, leproșii vor fi vindecați, iar morții vor învia și vor umbla“¹⁰⁵. Că El a săvîrșit niște astfel de lucruri, vă puteți informa din actele care s-au încheiat în vremea lui Ponțiu Pilat. Iar că s-a vestit de mai înainte de către Duhul cel profetic, că El va fi dat morții, împreună cu oamenii cei ce nădăjduiesc în El, ascultați din cele ce s-au spus prin Isaia. Acestea sînt următoarele: „Iată cum dreptul a murit și nimeni nu înțelege acest lucru în inima lui; și oamenii cei dreپți sînt uciși și nimeni nu-și dă socoteală de aceasta. Din fața nedreptății cel drept a fost ridicat și va fi în pace mormîntul lui. El a fost ridicat din mijloc“¹⁰⁶.

XLIX.

Și, că s-a zis, iarăși, prin același profet Isaia că popoarele neamurilor care nu L-au așteptat I se vor închina Lui, iar iudeii, care L-au așteptat întotdeauna, nu-L vor cunoaște atunci cînd va veni, iată cuvintele care au fost spuse, ca din partea lui Hristos. Acestea sînt următoarele: „M-am făcut lămurit celor care nu întrebau de Mine; am fost găsit de cei ce nu Mă căutau. Zis-am: Iată-Mă ! neamurilor care nu chemau numele Meu. Întinsu-Mi-am mîinile Mele asupra unui popor neascultător și contrazicător, asupra celor ce merg pe o cale ce nu este bună, ci în urma păcatelor lor“¹⁰⁷. „Poporul care ațîța ura împotriva Mea“¹⁰⁸. Căci iudeii, care aveau profețiile și care așteptau întotdeauna pe Hristos¹⁰⁹, atunci cînd El a venit în lume, nu numai că L-au ignorat, ci L-au dat chiar morții; iar cei de alte neamuri, care nu au auzit nici o dată ceva despre Hristos, pînă cînd apostolii Lui, care au pornit de la Ierusalim au anunțat cele în legătură cu El și au transmis profețiile, în urma predicii apostolilor, umplîndu-se de bucurie și de credință, s-au lepădat de idoli și s-au devotat Dumnezeuului celui nenăscut, prin Hristos. Cum că erau de mai înainte cunoscute calomniile acestea, care aveau să se spună împotriva celor ce mărturisesc pe Hristos și că aveau să fie niște nenorociți cei ce-L defăimează și care zic că este bine să se păstreze vechile obiceiuri,

105. Is. 35, 5—6; Mt. 11, 5.

106. Is. 57, 1—2.

107. Is. 65, 1—2.

108. Is. 65, 3.

109. Fapte, 13, 27, 48.

ascultați cele spuse pe scurt de Isaia. Acestea sînt următoarele: „Vai celor ce spun că dulcele este amar și amarul dulce“¹¹⁰.

L.

Cum că făcîndu-Se om pentru noi, a răbdat să pătimească și să fie batjocorit și cum că iarăși va veni cu slavă, ascultați profețiile care au fost spuse cu privire la acestea. Acestea sînt următoarele: „Pentru care au dat morții sufletul Său și a fost socotit cu cei fără de lege; dar El a luat asupra Sa păcatele multora și celor nelegiuiți va fi ispășire¹¹¹. Căci, iată, servul Meu va înțelege și va fi înălțat și va fi slăvit foarte. Așa cum mulți se vor mira de Tine, tot așa chipul Tău va fi nesocotit de către oameni și slava Ta nesocotită de oameni; dar tot așa neamuri multe se vor minuna, iar împărații vor rămîne muți, pentru că cei cărora nu li s-a vestit despre El vor vedea și cei care nu au auzit despre El, vor înțelege¹¹². Doamne, cine a crezut auzului nostru? Și brațul Domnului cui s-a descoperit? Vestitu-L-am înaintea Lui ca pe o odraslă, ca pe o rădăcină în pămînt însetat. El nu are nici chip, nici slavă; și L-am văzut, și nu avea nici chip, nici frumusețe, ci chipul Lui era mizerabil și părăsit de către oameni. Un om, care se găsește în suferință și știe să suporte slăbiciunea, că Și-a întors fața Lui, a fost disprețuit și nu s-a ținut seama de El. Acesta păcatele noastre le poartă și pentru noi suferă durerea, iar noi am socotit că El se găsește în suferință, în durere și în chin. El, însă, a fost rănit pentru nelegiuirile noastre și a arătat slăbiciune pentru păcatele noastre; învățătura păcii a fost peste El și cu loviturile Lui noi ne-am vindecat. Toți ne-am rătăcit întocmai ca niște oi; omul s-a rătăcit de la calea lui; și L-a dat pe El pentru păcatele noastre, iar El, pentru că a suferit, nu Și-a deschis gura Lui. Ca o oaie, spre junghiere, S-a adus și ca un miel fără de glas înaintea celui ce-l tunde, tot așa nu-Și deschide gura Sa. Întru umilința Lui judecata Lui s-a ridicat“¹¹³. Deci, după răstignirea Lui, chiar și cunoscuții Lui s-au îndepărtat de El, renegîndu-L; iar mai pe urmă, înviind și arătîndu-Se lor și stăruind asupra profețiilor în care se arăta că toate acestea aveau să se întîmple, i-a învățat pe ei¹¹⁴, iar aceștia văzîndu-L înălțîndu-Se la cer și crezînd în El și luînd puterea cea trimisă lor de către El¹¹⁵ împrăștiindu-se în tot neamul oamenilor, au propovăduit acestea și au primit numele de apostoli.

110. Is. 5, 20.

111. Is. 53, 12.

112. Is. 52, 13–15.

113. Is. 53, 1–8.

114. Lc. 24, 44–46.

115. Fapte 1, 8–9.

LI.

Și pentru ca Duhul cel profetic să ne arate nouă că Cel ce a pățimit acestea Își are neamul Său cu neputință de povestit și împărățește asupra vrăjmașilor, a spus astfel: „Iar neamul Lui cine-L va spune ? Că se ia de pe pământ viața Lui și de pe urma nelegiuirilor lor a venit la moarte. Și voi da pe cei răi în locul mormîntului Său și pe cei bogați în locul morții Lui, pentru că El nu a făcut păcat și nici vicleșug nu s-a găsit în gura Lui. Și Domnul vrea să-L curățe de rana Lui. De vă veți strădui să nu păcătuiți, sufletul vostru va vedea sămînță de viață îndelungată. Și Domnul vrea să scoată din durere sufletul Lui, să-I arate lumina, să-I formeze înțelepciunea, să îndreptățească pe acest drept, care bine a slujit celor mulți și care va lua asupra lui păcatele noastre. Pentru aceasta, El va moșteni pe mulți și va împărți prăzile celor puternici, pentru care a fost dat morții sufletul Său și a fost socotit cu cei fără de lege, în timp ce El a purtat păcatele multora și pentru fărădelegile lor El S-a dat”¹¹⁶. Iar că El, așa precum s-a prezis, avea să Se înalțe și la cer, ascultați acum. S-a spus astfel: „Ridicați-vă, porți ale cerurilor, deschideți-vă, ca să intre împăratul slavei. Cine este împăratul acesta al slavei ? Domnul cel tare, Domnul cel puternic”¹¹⁷. Cum că și din ceruri va avea să vină cu slavă, auziți și cele spuse în privința aceasta, prin profetul Ieremia¹¹⁸. Acestea sînt: „Iată, că un Fiu al omului vine pe norii cerului și îngerii Lui, împreună cu El”.

LII.

Deoarece, deci, am dovedit că toate cele întîmplate în trecut au fost profețite de către profeți mai dinainte de a fi ele, este necesar ca și cu privire la cele ce au fost deopotrivă profețite că vor avea să se întîmple în viitor să avem încredere că ele se vor întîmpla. Căci în același chip în care s-au întîmplat, cele vestite de mai înainte că se vor întîmpla, deși erau necunoscute, tot așa și celelalte, chiar dacă sînt necunoscute și nu li se poate da crezare, se vor întîmpla. Astfel, profeții au vestit de mai înainte două venituri ale lui Hristos: una, cea care a fost deja, ca a unui om disprețuit și pătimitor, iar a doua oară va avea loc atunci cînd El va veni cu slavă din ceruri, împreună cu oștirea Lui îngerească și cînd va învia trupurile tuturor oamenilor care au fost vreodată și va îmbrăca pe cele ale celor vrednici în nestricăciune, iar pe acelea ale celor nedrepți le va trimite în focul cel veșnic, ca să se chinuiască de-a pururea, laolaltă cu demonii cei răi. Iar că acestea au fost profețite de mai înainte că se vor întîmpla, vă vom

116. Is. 53, 8—12.

117. Ps. 23, 7—8.

118. Citatul care urmează nu este din profetul Ieremia, ci din profetul Daniel 7, 13; Cf. Mt. 25, 31.

dovedi mai jos. Astfel, prin profetul Iezechiel s-a spus: „Se va aduna laolaltă încheietură lângă încheietură și os lângă os și pe lângă ele va crește carne. Și tot genunchiul se va pleca înaintea Domnului și toată limba se va mărturisi Lui”¹¹⁹. În ce fel de suferință și de pedeapsă se vor găsi cei nedrepți, ascultați deopotrivă cele ce s-au spus în legătură cu aceasta. S-a spus așa: „Viermele lor nu va înceta și focul lor nu se va stinge”¹²⁰. Și atunci ei se vor pocăi, dar aceasta nu le va mai fi de nici un folos. Ceea ce vor face și vor spune mulțimile iudeilor când Îl vor vedea pe El venind întru slavă, prin profetul Zaharia s-a spus așa, în formă de profeție: „Voi porunci celor patru vânturi să adune pe copiii cei împrăștiați; voi porunci vântului de miază-noapte să-i aducă și vântului de miazăzi să nu-i împiedice”¹²¹. Și atunci, în Ierusalim va fi geamăt mare; geamăt nu din guri sau din buze, ci geamăt din inimă și nu-și vor mai sfîșia veșmintele lor, ci cugetele lor. Se vor tîngui trib către trib și atunci vor vedea pe Acela pe care L-au împuns¹²² și vor zice: „Pentru ce, Doamne, ne-ai rătăcit de la calea Ta? Slava pe care au binecuvîntat-o părinții noștri făcutu-s-a nouă spre defăimare”¹²³.

LIII.

Deși am mai putea să vă aducem multe alte profeții, ne oprim aici, socotind că și acestea sînt suficiente spre încredințarea celor ce au urechi de auzit și de înțeles¹²⁴. Ei vor putea să vadă de aici că, spre deosebire de acei făcători de basme cu privire la așa-zișii fii ai lui Zeus, noi nu numai grăim pur și simplu despre cele ale credinței noastre, ci avem și cu ce le dovedi. Căci în virtutea cărei rațiuni omenești ne-am putea convinge noi despre un om răstignit că este primul-născut al Dumnezeuului celui nenăscut și că El va face judecată întregului neam omenesc, dacă nu am găsi mărturii propovăduite cu privire la El, mai înainte de a veni El ca om, și dacă nu le-am vedea în felul acesta împlinite: pustiirea pămîntului iudeilor și oamenii de toate națiunile convinși prin învățătura apostolilor Lui, renunțînd la vechile lor obiceiuri, în care au fost crescuți mai înainte, și dacă nu ne-am vedea pe noi și nu am ști că mult mai mulți și mai adevărați sînt creștinii dintre neamuri, decît aceia de origine iudaică sau samariteană? Căci toate celelalte rase de oameni sînt numite de către Duhul cel profetic „neamuri”, iar tribul iudaic și samaritean sînt numite Israel și casa lui Iacob. Modul în

119. Iez. 37, 7—8; Is. 45, 24; Rom. 14, 11.

120. Is. 66, 24.

121. Zah. 2, 6; Is. 43, 5—6; 11, 12.

122. Zah. 12, 10—12; Ioel, 2, 13; In. 19, 37.

123. Is. 63, 17; 64, 11.

124. Mt. 13, 9, 12 urm.

care s-a profețit că mult mai mulți vor fi aceia dintre neamuri care vor crede decât aceia dintre iudei și samariteni, îl vom arăta aici. S-a spus astfel: „Bucură-te stearpă, care nu naști, izbucnește de bucurie și strigă tu, care nu ai dureri de naștere, că mult mai mulți vor fi copiii celei părăsite, decât ai aceleia care are bărbat”¹²⁵. Căci erau părăsite de adevăratul Dumnezeu toate neamurile care adorau niște lucruri făcute de mâini omenești; însă iudeii și samaritenii care aveau cuvîntul lui Dumnezeu transmis lor prin profeți și așteptau continuu pe Hristos, atunci cînd El a venit, L-au neglijat, afară de foarte puțini, despre care Duhul cel profetic a spus de mai înainte prin Isaia, că se vor mîntui. Și Isaia a vorbit ca din partea lor zicînd: „De nu ne-ar fi lăsat Domnul sămînță, am fi devenit ca Sodoma și Gomora”¹²⁶. Se istorisește de către Moisi că Sodoma și Gomora au fost niște cetăți ale unor bărbați impioși, pe care Dumnezeu, arzîndu-le cu foc și cu pucioasă, le-a distrus, nesalvîndu-se nimenea din ele, decât un străin de neam, un chaldeian, cu numele de Lot, care a scăpat împreună cu fetele lui. Și toată țara din jurul cetății acestora fiind pustiită și arsă și rămînînd neroditoare, toți cei ce vor, o pot vedea și astăzi. Iar că cei dintre neamuri au fost cunoscuți de mai înainte ca mai adevărați și mai credincioși, vă vom arăta aici cele spuse de profetul Isaia¹²⁷. El a zis astfel: „Israel este necircumcis cu inima, iar neamurile, cu prepuțul”¹²⁸. Toate acestea pe care le-am văzut pînă acum pot să umple de convingere și de credință pe cei ce doresc să îmbrățișeze adevărul, care nu sînt cuprinși de slavă deșartă și nici nu sînt stăpîniți de patimi.

LIV.

Cei care predau tinerilor basmele cele alcătuite de poeți nu aduc nici o dovadă acelorora pe care-i învață, iar noi putem să dovedim că tot ceea ce s-a spus de către ei, s-a spus spre înșelarea și rătăcirea neamului omenesc, cu concursul demonilor celor răi. Căci știind, prin profeți, că Hristos cel propovăduit va veni și că oamenii impioși vor fi pedepsiți prin foc, ei au arătat că și despre Zeus se spune că a avut mulți fii, socotind cu aceasta că vor putea face pe oameni să creadă că și cele spuse cu privire la Hristos sînt o fabulă, asemănătoare cu cele spuse de poeți. Niște astfel de lucruri s-au spus și la elleni și la toate celelalte neamuri, mai ales acolo unde au aflat că profeții au proorocit că se va crede în Hristos. Dar, că, chiar auzind cele spuse prin prooroci, ei nu le-au înțeles cu exactitate și că rătăcind, astfel au imitat la rîndul lor cele referitoare la Hristosul nostru, vă vom arăta

125. Is. 54, 1.

126. Is. 1, 9.

127. Citatul care urmează nu este din profetul Isaia, ci din profetul Ieremia 9, 26.

128. Ier. 9, 26.

îndată. După cum am spus mai înainte (cap. XLIV, 8), profetul Moisi a fost cel mai vechi decît toți scriitorii și, prin el, așa cum am arătat¹²⁹, s-a profețit astfel: „Nu va lipsi conducător din Iuda, nici îndrumător din coapsele lui, pînă ce va veni Acela căruia I s-a rezervat; și El va fi așteptarea neamurilor, care va lega de vița de vie asinul Său, spălînd în sînge de strugure îmbrăcămintea Sa“¹³⁰. Deci, demonii auzind de aceste cuvinte profetice au spus despre un oarecare Dionysos că a fost fiul lui Zeus și că acesta a fost descoperitorul viței de vie; ei au introdus necesitatea utilizării vinului în misterele acestuia și au învățat despre el că, sfîșiat apoi în bucăți, s-a ridicat la cer. Și deoarece prin profeția lui Moisi nu se arăta în mod clar dacă Cel ce trebuia să vină era Fiul lui Dumnezeu și dacă urcat pe asin va rămîne pe pămînt sau Se va ridica la cer și cum numele de mînz putea să însemne atît un mînz de asin, cît și un mînz de cal, neștiind deci, dacă Acela care era anunțat, trebuia să-Și manifeste prezența Sa urcat pe un asin sau pe un cal și dacă va fi Fiu al lui Dumnezeu, așa cum am spus mai înainte¹³¹, sau un fiu de om, au spus despre Bellerophon, care a fost om dintre oameni, că s-a ridicat la cer, pe calul Pegas. Iar atunci cînd au auzit, printr-un alt profet, Isaia, că avea să Se nască dintr-o Fecioară și că Se va înălța la cer prin propria Lui putere, demonii au susținut că este vorba despre Perseu. De asemenea, cînd au luat cunoștință de cuvintele: „Puternic ca un gigant, care-și urmează calea sa“¹³², ei au spus că este vorba despre Hercule cel puternic, care a parcurs toată lumea. În fine, atunci cînd au aflat, iarăși, că s-a profețit că El va vindeca toată boala și va învia morții, demonii au scos la iveală pe Asclepios.

LV.

Dar nici o dată și asupra nici unuia dintre așa-zii fii ai lui Zeus, ei nu au fost în stare să imite și faptul răstignirii; căci ei n-au putut să înțeleagă cele ce s-au spus în legătură cu aceasta, toate fiind spuse în chip simbolic, așa cum s-a arătat mai înainte¹³³. Ceea ce, așa cum a spus de mai înainte profetul, constituie simbolul cel mai mare al tăriei și puterii lui Iisus precum se arată și din cele ce vedem. Căutați de înțelegeți dacă toate cele ce sînt în lume se pot conduce sau pot avea o comuniune între ele fără semnul acesta al crucii. Marea nu se poate parcurge, dacă trofeul acesta, care se numește pînza corăbiei, nu rămîne întreg pe corabie; și pămîntul nu se ară, fără de ajutorul lui; săpătorii nu-și aduc la îndeplinire munca lor și tot așa

129. A se vedea capit. XXXII, 1.

130. Fac. 49, 10—11.

131. A se vedea capit. XXI, 2.

132. Ps. 18, 6.

133. A se vedea capit. XXXV, 6.

nici meșterii, decît numai cu ajutorul instrumentelor care au forma aceasta. Iar forma omenească nu se deosebește întru nimic de a celorlalte animale, decît prin aceea că este dreaptă și că are posibilitatea de a-și întinde mîinile și că pe față, de la frunte în jos, poartă un organ care se numește nas, prin care se face respirația vitală și care nu arată altceva decît forma crucii¹³⁴. Iar prin profetul, s-a zis astfel: „Duhul feței noastre este Hristos Domnul“¹³⁵. Și simbolurile voastre arată puterea crucii noastre: vreau să spun stindardele și trofee, cu care se fac înaintările voastre pretutindenea, arătînd în acestea semnele autorității și puterii voastre, deși faceți acest lucru fără ca să vă dați seama. Și atunci cînd împărații voștri mor, voi le așezați chipurile pe un astfel de soclu și prin inscripții îi denumiți zei. Îndemnîndu-vă, deci, pe voi atît prin cuvînt, cît și prin forma cea văzută, pe cît ne este cu putință, avem conștiința că sîntem și mai departe fără de răspundere, chiar dacă voi nu veți crede; căci am făcut ceea ce era de datoria noastră; și cu aceasta am terminat.

LVI.

Demonii cei răi nu s-au mulțumit să spună, mai înaintea venirii lui Hristos, că Zeus a avut pe așa-zișii lui fii, ci după arătarea lui Hristos și venirea Lui printre oameni, cunoscînd prin profeți tot ceea ce fusese vestit de mai înainte cu privire la El și văzînd că El este crezut și așteptat de către toate neamurile, așa cum am arătat mai înainte¹³⁶, au scos la iveală pe alții: pe Simon și pe Menandru din Samaria, care săvîrșind tot felul de minuni cu ajutorul magiei, pe mulți au înșelat și-i au și acum în această stare de înșelăciune. Căci, așa cum am spus mai înainte, venind la voi Simon, în cetatea împărătească a Romei, pe vremea Cezarului Claudius, a uimit atît de mult sacrul Senat și poporul roman, încît a fost socotit ca zeu și a fost cinstit cu o statuie, ca și ceilalți zei cinstiți de voi. Pentru aceasta, noi cerem ca sacrul Senat și poporul vostru să fie de acord cu noi, ca, dacă se va găsi cumva vreunul, împărtășind învățăturile aceluia, aflînd adevărul, să poată fugi de înșelăciune. Cît privește statuia lui, dacă vreți n-aveți decît să o distrugeți.

LVII.

Demonii cei răi nu vor putea convinge pe nimeni că pedeapsa focului nu este rezervată celor impioși, după cum n-au fost în stare să facă în așa

134. Despre simbolismul crucii în literatura veche bisericească, a se vedea de asemenea: Minucius Felix, *Octavius*, XXIX; Tertullianus, *Apologeticum*, XVI; *Ad Nationes* I, XII și *Adv. Marcionem* III, XVIII.

135. Plîng. 4, 20.

136. A se vedea capit. XXVI, 2 și urm.

fel ca Hristos, venind în lume, să rămână ascuns. Ci ei pot face un singur lucru: ca cei ce trăiesc în chip irațional, cei care sînt plini de patimi și care sînt crescuți în obiceiuri rele și sînt sclavi ai părerilor bune pe care le au despre ei, să ne urască și să ne ucidă. Dar pe unii ca aceștia noi nu numai că nu-i urîm, ci, după cum se știe, avem milă de ei și voim cu tot dinadinsul să se schimbe. Noi nu ne înfricoșăm de moarte, fiind ceva mărturisit, în genere, că toți oamenii trebuie să moară și că în lumea aceasta nu este nimic nou, ci aceeași succesiune intervine în ordinea lucrurilor. De aceste lucruri de aici, cei ce participă la ele se pot sătura chiar și în cursul unui singur an, dar, pentru ca ei să rămână netulburați de patimi și fără de nici o lipsă, trebuie să dea atenție învățăturilor noastre. Iar dacă ei nu cred să mai fie ceva după moarte și susțin că cei morți ajung la o stare de nesimțire, smulgîndu-ne prin moarte, din suferințele și necesitățile de aici, ei nu ne fac decît bine; în schimb se arată că sînt niște oameni răi, vrăjmași ai semenilor lor și plini de înfumurare. Căci ei nu ne ucid cu scopul de a ne elibera din cele de aici, ci ne omoară, ca să ne lipsească de viață și de fericirea la care am putea ajunge.

LVIII.

Demonii cei răi, așa cum am spus mai înainte¹³⁷, au scos apoi la iveală pe un oarecare Marcion din Pont, care învață chiar și acum tăgăduind pe Dumnezeu — Creatorul tuturor celor cerești și celor pămîntești și pe Hristos, Fiul Său, Cel vestit de mai înainte de către profeți — și propovăduiește un alt dumnezeu în afară de Dumnezeu-Creatorul universului și tot așa, un alt fiu; și mulți, lăsîndu-se convinși de acesta ca de unul care singur știe adevărul, ne iau în derîdere, deși nu au nici o dovadă cu privire la cele ce susțin, ci fără să-și dea seama, întocmai ca niște miei răpiți de lup, devin pradă învățăturilor celor lipsite de Dumnezeu și a demonilor. Căci demonii despre care vorbim nu se străduiesc să facă altceva, decît să îndepărteze pe oameni de Dumnezeu, Care i-a creat și de Hristos, Primul-născut al Său. Astfel, pe cei ce nu sînt în stare să se ridice de la pămînt, i-au pironit și-i pironesc de lucrurile pămîntești și cele făcute de mîna omenească, iar pe cei ce înaintează spre contemplarea celor dumnezeiești îi ocolesc și dacă nu dau dovadă de o judecată înțeleaptă și nu duc o viață curată și lipsită de patimi îi atrag la impietate.

LIX.

Dar, pentru ca să știți că și Platon, atunci cînd a zis că Dumnezeu, schimbînd materia care era informă a făcut lumea, a luat această învățătură

137. A se vedea capit. XXVI, 5.

de la didascălii noștri, adică din învățătura pe care am primit-o prin profeți, ascultați cuvintele spuse literalmente de către Moisi, care, așa cum am arătat mai înainte, a fost cel dintâi profet, mult mai vechi decât scriitorii elleni, prin care Duhul cel profetic arătând cum și din ce a creat Dumnezeu la început lumea, a zis astfel: „La început a creat Dumnezeu cerul și pământul. Și pământul era nevăzut și fără de formă și întuneric era peste fața adâncului. Și Duhul lui Dumnezeu Se purta deasupra apelor. Și a zis Dumnezeu: Să se facă lumină ! Și lumină s-a făcut“¹³⁸. Încît, cu Cuvîntul lui Dumnezeu s-a făcut întreaga lume, din cele ce existau și care au fost arătate de către Moisi, iar Platon și cei ce spun la fel ca el și noi înșine am aflat lucrul acesta, iar voi înșivă vă puteți convinge de el. Iar cuvîntul Erebos¹³⁹ pe care-l întîlnim adesea la poeți, știm că a fost folosit cel dintâi de către Moisi.

LX.

Cînd Platon, în opera lui, „Timeu“, vorbind despre Fiul lui Dumnezeu, potrivit principiilor naturale, zice: „El a fost imprimat în forma literei X în univers“¹⁴⁰, el a spus aceasta, luîndu-se deopotrivă după Moisi. Căci în cărțile lui Moisi se spune că, în vremea aceea, cînd israeliții au ieșit din Egipt și se găseau în pustie, au ieșit înaintea lor niște animale veninoase, vipere, aspide și tot felul de șerpi, care omorau cu mușcăturile lor poporul; și că prin inspirația și îndrumarea pe care a primit-o de la Dumnezeu, Moisi, luînd o bucată de aramă a făcut din ea un chip de cruce pe care l-a așezat deasupra cortului celui sfînt, a zis poporului: „De veți căuta spre semnul acesta și veți crede, în el vă veți găsi scăparea“¹⁴¹. Și a scris că, făcînd aceasta, șerpii au murit și ne-a transmis că în felul acesta poporul a scăpat de moarte. Lucrurile acestea citindu-le Platon, dar nepricepîndu-le bine și nepricepînd că semnul acesta era o cruce, ci socotind că era semnul literei X, a spus că, după Dumnezeul cel dintâi, cea de a doua putere este răspîndită în univers sub forma literei X. Și vorbind despre o a treia putere, a făcut aceasta, deoarece, așa cum am spus mai înainte, el a citit ceea ce s-a spus de către Moisi (cap. LIX, 3), că Duhul lui Dumnezeu Se purta deasupra apelor. Al doilea loc el îl dă Cuvîntului celui de la Dumnezeu, despre care spune că S-a revărsat, întocmai ca litera X în tot universul, iar al treilea, Duhului,

138. Fac. 1, 1—3.

139. *Erebos* (Deut. 32, 22) „cele mai adînci ale infernului“. Cuvîntul înseamnă „întunecime“ și este folosit și de Hesiod, de Hyginus și de Cicero, pentru desemnarea spațiului întunecat și plin de umbre, prin care sufletele trec în Hades.

140. Platon, *Timeu*, p. 36 BC.

141. Num. 21, 8.

despre Care spune că Se purta deasupra apelor și zice: „Cele dintr-al treilea rînd sînt în jurul celui de-al treilea”¹⁴². Ascultați acum modul în care Duhul cel profetic a vestit de mai înainte prin Moisi că va avea loc conflagrația viitoare. El a zis astfel: „Se va pogori un foc pururea viu și va devora totul pînă în fundul abisului”¹⁴³. Deci, nu noi sîntem acei care credem la fel cu alții, ci toți, imitîndu-ne, spun cele de la noi. La noi, deci, se pot auzi și înțelege lucrurile acestea chiar și de către aceia care nu cunosc semnele literelor și care sînt niște oameni ignoranți și barbari în ceea ce privește vorbirea, dar care sînt înțelepți și credincioși în ceea ce privește mintea, chiar dacă ei sînt vreunii dintre ei infirmi sau lipsiți de vedere; în așa fel ca să înțelegeți că acestea se întîmplă nu datorită înțelepciunii omenești, ci puterii lui Dumnezeu¹⁴⁴.

LXI.

Vă vom explica acum modul în care, înnoiți prin Hristos, ne-am consacrat pe noi înșine lui Dumnezeu, pentru ca nu cumva, trecînd cu vederea acest lucru să apărem înaintea voastră că din viclenie am ascunde ceva în explicarea noastră. Toți cei ce s-ar încredința și ar crede că lucrurile acestea învățate și propovăduite de noi sînt adevărate și care făgăduiesc că vor putea trăi așa, sînt învățați să se roage și să ceară de la Dumnezeu, postind, iertarea păcatelor pe care le-au săvîrșit mai înainte, în timp ce noi, la rîndul nostru, ne rugăm și postim laolaltă cu ei. Apoi, ei sînt conduși de noi undeva, unde este apă și sînt renăscuți acolo, în același fel în care noi înșine am fost renăscuți; ei primesc atunci o baie în apă, în numele Părintelui tuturor și Stăpînului Dumnezeu și al Mîntuitorului nostru Iisus Hristos și al Sfîntului Duh¹⁴⁵. Căci Hristos a zis: „De nu vă veți renaște, nu veți intra în împărăția cerurilor”¹⁴⁶. Faptul că este cu neputință ca cei o dată născuți să mai intre o dată în pîntecele celora care i-au născut, este un lucru lămurit tuturor. De altfel așa cum am arătat și prin profetul Isaia s-a spus¹⁴⁷ în ce chip vor scăpa de păcatele lor cei ce au păcătuit și se pocăiesc. S-a zis astfel: „Spălați-vă, deveniți curați, îndepărtați răutatea din sufletele voastre, învățați-vă să faceți binele, faceți judecată orfanului și îndreptățiți pe văduvă și veniți să stăm de vorbă, zice Domnul. Și de vor fi păcatele voastre ca purpura, ca lîna le voi albi, iar de vor fi stacojii, ca zăpada le voi

142. Pseudo-Platon, *Epist.* II, 312 E.

143. Deut. 32, 22.

144. I Cor. 2, 5.

145. Mt. 28, 19.

146. In. 3, 3—5; Mt. 18, 3.

147. A se vedea capit. XLIV, 2 și urm.

albi. Și, de veți vrea și mă veți asculta, bunătățile pământului veți mânca; iar de nu mă veți asculta, sabia vă va mânca. Căci gura Domnului a vorbit acestea¹⁴⁸. Iar învățătura aceasta noi am aflat-o de la apostoli. Deoarece, necunoscînd prima noastră sursă de viață, noi am venit pe lume în chip necesar dintr-o sămînță umedă, prin împreunarea părinților noștri unul cu altul și ne-am găsit în mijlocul unor obiceiuri rele și în mijlocul unor împrejurări urîte, pentru ca să nu rămînem niște copii ai necesității și nici ai ignoranței, ci să fim niște copii ai inițiativei și ai științei și să dobîndim iertarea păcatelor pe care le-am săvîrșit mai înainte, se invocă asupra apei, pentru cel ce voiește să se regenereze și să se pocăiască de păcatele de mai înainte, numele Părintelui tuturor și Stăpînului — Dumnezeu, acesta fiind singurul lucru, pe care-l rostește cel ce aduce la baie pe acela care urmează să fie spălat. Nimeni nu ar putea da un nume Dumnezeului celui negrăit iar dacă cineva ar îndrăzni să spună că ar exista un astfel de nume ar săvîrși o nebunie iremediabilă. Iar baia aceasta se numește luminare, întrucît cei care primesc toate cele în legătură cu ea devin apoi luminați la minte. Iar cel ce se luminează este spălat deopotrivă și în numele lui Iisus Hristos, Cel răstignit în vremea lui Pontius Pilat, și în numele Duhului Sfînt, Cel care a vestit de mai înainte, prin profeți, toate cele în legătură cu Iisus Hristos.

LXII.

Dar demonii, care au auzit despre baia aceasta, prezisă mai înainte de profet, au acționat în așa fel, ca cei ce intră în templele lor și urmează să se înfățișeze înaintea lor, ca să le aducă libațiuni și sacrificii, să se stropească pe ei înșiși; ceva mai mult, ei fac în așa fel ca cei ce voiesc să intre în templele în care se găsesc ei, mai înainte de a intra, să facă o baie. De asemenea, preoții demonilor poruncesc ca cei ce intră în templele lor, ca să se închine demonilor, să se descalțe de încălțăminte, iar lucrul acesta demonii l-au imitat după cele întîmplate lui Moisi, profetul despre care am vorbit mai înainte. Căci, în vremea aceea, cînd lui Moisi i s-a poruncit să se ducă în Egipt și să scoată de acolo poporul israeliților, în timp ce el se găsea păstorind în Arabia turmele unchiului lui dinspre mamă, acolo i-a vorbit lui dintr-un rug de foc Hristosul nostru și i-a zis: „Descalță încălțăminte, ta și, apropiindu-te, ascultă¹⁴⁹. Iar el, descălțîndu-se și apropiindu-se, a ascultat și a primit ordinul să se ducă în Egipt și să scoată de acolo poporul israeliților și a primit putere mare de la Cel ce i-a vorbit lui din rugul de foc, de la Hristos, și ducîndu-se în Egipt a scos de acolo poporul, făcînd lucruri mari și

148. Is. 1, 16—20.

149. Ieș. 3, 5.

minunate, pe care, dacă voiți să le ascultați, le veți putea afla numai din scrierile aceluia.

LXIII.

Toți iudeii, chiar și astăzi învață că Cel ce a vorbit lui Moisi a fost Dumnezeuul Acela Care nu poate fi numit cu nici un nume. Pentru acest motiv Duhul cel profetic, prin profetul Isaia, cel amintit mai înainte, înfruntându-i pe ei, așa cum am arătat¹⁵⁰, a zis: „Boul a cunoscut pe cel ce l-a dobândit și asinul, ieslea stăpînului său; dar Israel nu M-a cunoscut și poporul Meu nu M-a înțeles”¹⁵¹. Iar Iisus Hristos, înfruntînd de asemenea pe iudei, că nu au cunoscut nici pe Tatăl, nici pe Fiul, a zis și El: „Nimeni nu a cunoscut pe Tatăl, decît numai Fiul și nici pe Fiul, decît numai Tatăl și aceia cărora Fiul le-a descoperit”¹⁵². Fiul lui Dumnezeu este, așa cum am spus mai înainte, Cuvîntul lui Dumnezeu¹⁵³. El se numește de asemenea înger și apostol; căci El este Acela care vestește cele ce trebuie cunoscute și este trimis ca să arate cîte vestește, așa cum Însuși Domnul nostru a zis: „Cel ce ascultă de Mine ascultă de Cel ce M-a trimis pe Mine”¹⁵⁴. Iar lucrul acesta este lămurit și din scrierile lui Moisi. În ele se spune astfel: „Și a vorbit lui Moisi îngerul lui Dumnezeu din flacăra rugului de foc și i-a zis: Eu sînt Cel ce sînt, Dumnezeuul lui Abraam, Dumnezeuul lui Isaac, Dumnezeuul lui Iacob, Dumnezeuul părinților tăi. Du-te în Egipt și scoate de acolo pe poporul Meu”¹⁵⁵. Cele ce urmează, dacă vreți, voi le puteți afla din acele cărți, căci nu este cu putință să le reproducem aici pe toate. Cuvintele pe care le-am arătat mai sus sînt o dovadă că Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu și trimisul Lui, Care — fiind mai întîi Cuvîntul Lui Care S-a manifestat cînd sub forma focului, cînd ca o imagine netrupească, iar acum, prin voința lui Dumnezeu, făcîndu-Se om în favoarea neamului omenesc — a suferit și a pătimit toate chinurile cîte demonii au acționat să se dispună împotriva Lui de către iudeii cei fără de minte. Și, cu toate că iudeii au, în scrierile lui Moisi, cuvintele care spun categoric: „Și a vorbit lui Moisi îngerul lui Dumnezeu, din flacăra rugului de foc și i-a zis: Eu sînt Cel ce sînt, Dumnezeuul lui Abraam și Dumnezeuul lui Isaac și Dumnezeuul lui Iacob“, ei spun că cel ce a spus acestea este Părintele și Creatorul tuturor. Pentru aceasta și Duhul cel profetic, înfruntându-i pe ei, a zis: „Dar Israel nu M-a cunoscut și poporul

150. A se vedea capit. XXXVII, 1.

151. Is. 1, 3.

152. Mt. 11, 27.

153. A se vedea capit. XXI, 1; XXII, 1 și urm. XXIII, 2 și XXXII, 10.

154. Mt. 10, 40; Lc. 10, 16.

155. Ieș. 3, 2, 6, 10, 14, 15.

Meu nu M-a înțeles“¹⁵⁶. Și, iarăși, Iisus, după cum am arătat, pe cînd se găsea la ei, a zis: „Nimeni nu a cunoscut pe Tatăl, decît numai Fiul și nici pe Fiul, decît numai Tatăl și aceia cărora Fiul le-a descoperit“¹⁵⁷. Iudeii, deci, socotind întotdeauna că Părintele tuturor a fost acela care a vorbit lui Moisi, în timp ce Fiul lui Dumnezeu, Care Se mai numește și „înger“ și „trimis“ a fost cel ce le-a grăit, pe bună dreptate sînt vădiți atît de către Duhul cel profetic, cît și de către Însuși Hristos, că nu au cunoscut nici pe Tatăl și nici pe Fiul. Căci cei ce zic că Fiul este Tatăl, sînt dați pe față ca unii care nici pe Tatăl nu-L cunosc și nici că Tatăl are un Fiu, Care fiind Cuvîntul și Primul-născut al lui Dumnezeu este în același timp și Dumnezeu¹⁵⁸. Și Acesta S-a arătat mai întîi în chipul focului și în imagine netrupească lui Moisi și celorlalți profeți, iar acum, în vremurile stăpînirii voastre, așa cum am arătat¹⁵⁹, făcîndu-Se om prin Fecioara, după voia Părintelui spre mîntuirea celor ce vor crede în El, a răbdat să fie socotit drept nimic și să pătimească pentru ca, murind și înviind, să biruiască moartea. Iar cuvintele cele auzite de către Moisi din rugul cel de foc: „Eu sînt Cel ce sînt, Dumnezeul lui Abraam și Dumnezeul lui Isaac și Dumnezeul lui Iacob și Dumnezeul părinților tăi“, înseamnă că chiar dacă aceia au murit ei rămîn și sînt, chiar și după moarte, oamenii lui Hristos. Căci ei singuri, cei dintîi dintre toți oamenii, s-au ocupat cu căutarea și aflarea lui Dumnezeu: Abraam, care a fost tatăl lui Isaac, și Isaac, care a fost tatăl lui Iacob, așa cum a scris despre aceasta și Moisi.

LXIV.

Obiceiul de a ridica la izvoarele apelor statuia așa-numitei zeițe Core, l-au pus la cale demonii, care spun că aceasta este fiica lui Zeus și imitînd cu aceasta cele grăite prin Moisi, așa cum puteți înțelege din cele spuse de noi mai înainte¹⁶⁰. Căci Moisi, după cum am arătat mai înainte, a zis: „La început a creat Dumnezeu cerul și pămîntul. Și pămîntul era nevăzut și fără de formă. . . și Duhul lui Dumnezeu Se purta deasupra apelor“. Ca o imitare a Duhului lui Dumnezeu, Care se spune că Se purta deasupra apelor, demonii au arătat pe Core, fiica lui Zeus. Plini de viclenie, demonii au spus deopotrivă și despre Athena că este fiica lui Zeus, care nu s-a născut de pe urma vreunei împreunări, ci, deoarece ei au știut că Dumnezeu a voit să creeze lumea prin Cuvîntul Său, ei au dat numele acestui prim gînd Athena, ceea ce noi socotim că este ceva cît se poate de ridicol, ca imaginea gîndului

156. Is. 1, 3.

157. Mt. 11, 27.

158. In. 1, 4.

159. A se vedea capit. XXXII, 14.

160. A se vedea capit. LIX, 2.

să poarte o formă feminină. Și tot așa și pe ceilalți preținși fii ai lui Zeus, înseși faptele lor îi dau pe față.

LXV.

În ce ne privește pe noi, după spălarea celui ce crede și care a căzut întru totul de acord cu noi, îl aducem în locul unde se găsesc adunați cei pe care noi îi numim frați, făcând rugăciuni comune pentru noi înșine și pentru cel luminat, ca și pentru toți ceilalți de pretutindeni, cu multă stăruință, ca să ne învrednicim ca, aflînd adevărul, să ne găsim și prin fapte a fi niște buni trăitori și păzitori ai celor ce ne sînt poruncite, în așa fel ca să ne mîntuim cu mîntuirea veșnică. Încetînd rugăciunile, noi ne îmbrățișăm unii pe alții cu sărutarea păcii. Apoi, se aduce celui ce prezidează adunarea fraților pîine și un pahar de vin amestecat cu apă, pe care acesta luîndu-le, înalță laudă și slavă Părintelui tuturor, în numele Fiului și al Duhului Sfînt și rostește o lungă rugăciune de mulțumire, pentru ca acestea să fie primite de către El. Cînd a terminat rugăciunile și euharistia, întreg poporul care este de față rostește cu glas mare: „Amin“. Cuvîntul Amin este un cuvînt ebraic, care înseamnă „așa să fie“. După ce întîistătorul a terminat euharistia și tot poporul a rostit Amin, slujitorii aceia care sînt numiți la noi diaconi dau fiecăruia dintre cei ce se găsesc de față să se împărtășească din pîinea și vinul amestecat cu apă, care s-au transformat în euharistie, iar celor ce nu sînt de față, li se duc pe la casele lor.

LXVI.

Hrana aceasta se numește la noi euharistie. Nimeni nu poate participa la ea decît numai cel ce crede că cele propovăduite de noi sînt adevărate și care a trecut prin baia iertării păcatelor și a renașterii, trăind mai departe așa cum ne-a transmis Hristos. Căci noi nu primim acestea ca pe o pîine comună și nici ca pe o băutură comună; ci, după cum prin Cuvîntul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, Mîntuitorul nostru, S-a întrupat și a avut în vederea mîntuirii noastre și trup și sînge¹⁶¹, tot astfel și hrana transformată în euharistie, prin rugăciunea cuvîntului celui de la El, hrana aceasta din care se hrănesc sîngele și trupurile noastre prin schimbare, am fost învățați că este atît trupul, cît și sîngele Acelui Iisus întrupat. Apostolii, în Memoriile lor, care se numesc Evanghelii, așa ne-au transmis că li s-a poruncit lor: Iisus luînd pîinea și aducînd rugăciuni de mulțumire asupra ei, a zis: „Aceasta să o faceți în amintirea Mea; acesta este trupul Meu“¹⁶². Și, de asemenea,

161. In. 6, 57.

162. Lc. 22, 19—20.

luînd și paharul și aducînd rugăciuni de mulțumire asupra lui, a zis: „Acesta este sîngele Meu“¹⁶³. Și i-a împărtășit din ele numai pe ei. Demonii cei răi, imitînd acest lucru, au transmis că aceasta are loc și în misterele lui Mithra, deoarece și aici, în slujbele care se săvîrșesc cu prilejul inițierii cuiva i se pune înainte pîine și un pahar cu apă însoțite de unele formule. Voi știți bine acest lucru, iar de nu, îl puteți afla cu ușurință.

LXVII.

Mai departe, noi ne reamintim unii altora de toate acestea; cei ce avem bunuri materiale, venim în ajutorul celor lipsiți și ne găsim laolaltă cu ei întotdeauna. Și, pentru toate cele ce ni se oferă, noi binecuvîntăm pe Creatorul tuturor, prin Fiul Său Iisus Hristos și prin Duhul Sfînt. Iar în așa-zisa zi a soarelui, se face adunarea tuturor celor ce trăiesc la orașe sau la sate și se citesc Memoriile apostolilor sau scrierile profeților, cîtă vreme îngăduie timpul. Apoi, după ce cititorul încetează, întîistătătorul ține un cuvînt prin care sfătuiește și îndeamnă la imitarea acestor frumoase învățături. Apoi, ne ridicăm în picioare toți laolaltă și înălțăm rugăciuni; după care, încetînd noi rugăciunea, așa cum am arătat mai înainte¹⁶⁴, se aduce pîine și vin și apă, iar întîistătătorul înalță deopotrivă rugăciuni și mulțumiri, cît poate mai multe, la care poporul răspunde într-un singur glas, rostind Amin. Și se dă fiecăruia să se împărtășească din cele ce au fost consfințite prin euharistie, iar celor care nu sînt de față, li se trimite euharistia acasă, prin diaconi. Cei ce se găsesc cu dare de mîină și vor, dau fiecare, ceea ce voiește, după intenția lui, iar ceea ce se adună se depune la întîistătător, iar el se îngrijește și ajută pe orfani și pe văduve, pe cei lipsiți din vreo astfel de cauză, pe cei ce se găsesc în închisori, pe străinii care se găsesc în trecere și într-un singur cuvînt el devine purtătorul de grijă al tuturor celor ce se găsesc în nevoi. Iar în ziua soarelui, noi ne adunăm cu toții laolaltă, deoarece aceasta este prima zi în care Dumnezeu, schimbînd întunericul și materia, a creat lumea, iar Iisus Hristos, Mîntuitorul nostru, în aceeași zi a înviat din morți. Căci L-au răstignit în ajunul zilei lui Saturn și a doua zi după ziua lui Saturn, care este ziua soarelui, arătîndu-Se apostolilor și ucenicilor Lui, i-a învățat acestea toate cîte le-am supus aici examinării voastre.

LXVIII.

De vi se va părea vouă că ele sînt conforme cu rațiunea și cu adevărul, dați-le cinstirea cuvenită; dacă însă, ele vi se vor părea o nebunie, disprețuiți-le ca pe niște lucruri ce nu merită nici o atenție; dar nu dispuneți moartea

163. Mt. 26, 28.

164. A se vedea capit. LXV, 3.

împotriva noastră care nu vă nedreptățim cîtuși de puțin, întocmai ca împotriva unor dușmani. Căci de veți insista în această nedreptate, vă prezicem că nu veți putea scăpa de viitoarea judecată a lui Dumnezeu. Cît ne privește pe noi, noi strigăm: Să se facă voia lui Dumnezeu!¹⁶⁵

Avînd posibilitatea, pe baza unei scrisori a prea marelui și prea strălucitului Cezar Hadrian, părintele vostru, de a vă cere vouă să porunciți ca judecățile să se facă, așa cum v-am pretins, v-am cerut aceasta nu atît folosindu-ne de decretul lui Hadrian, cît din conștiința pe care o avem despre dreptatea cauzei noastre și pentru aceasta am alcătuit această cuvîntare și explicare. Dar am alăturat și copia de pe epistola lui Hadrian, pentru ca și din punctul acesta de vedere să luați cunoștință că noi spunem adevărul. Copia epistolei este aceasta:

Către Minucius Fundanus¹⁶⁶

Am primit epistola pe care mi-a scris-o Serenius Granianus, strălucitul bărbat, predecesorul tău. Socotesc că chestiunea aceasta nu trebuie să rămîină necercetată, pentru ca nici oamenii să nu se tulbure și nici să nu se dea calomniatorilor prilej de a-și manifesta răutatea. Deci, dacă locuitorii din provincia ta vor putea susține în chip lămurit plîngerea lor împotriva creștinilor, în așa fel ca să poată răspunde și înaintea tribunalului, să se îndrepteze numai către aceștia, dar nu cu pretenții și numai cu strigăte. Și, s-ar cuveni mult mai mult ca, dacă cineva ar voi să aducă vreo acuzație, pe aceasta să o cunoști în prealabil. Deci, dacă cineva aduce vreo învinuire și arată că unii au săvîrșit ceva împotriva legilor, să dispui așa cum se cuvine potrivit cu gravitatea delictului. Dar, pe Hercule, dacă cineva ar propune ceva din calomnie, fii atent asupra răutății acesteia și caută ca ea să fie răzbunată.

Epistola lui Antoninus către populația din Asia¹⁶⁷

Împăratul Cezar Titus Aelius Adrianus Antoninus Augustus Pius, Pontifex Maximus, cu puterea de tribun pentru a XV-a oară și de consul pentru a III-a oară, Părintele Patriei, către populația din Asia¹⁶⁸, salutare!

165. Cf. Platon, *Criton*, p. 43 D.

166. Este singura scrisoare autentică, din partea împăratului Hadrian, cu care se încheie Apologia I a sfîntului Iustin Martirul. (A se vedea: *Introducere*, p. X–XI).

167. Unul din motivele pentru care cercetătorii au respins autenticitatea acestei scrisori este acela că, dacă sfîntul Iustin Martirul ar fi știut de ea, s-ar fi folosit de ea și nu ar mai fi trebuit să recurgă la scrisoarea împăratului Hadrian.

168. După datele istorice care s-au păstrat, locuitorii din Asia își aveau o adunare comună a lor, în care fiecare cetate își trimitea delegații sau participanții ei. Niște astfel de adunări se mai găseau și în alte provincii, care luau hotărîri și alegeau delegați care să aducă la cunoștință împăratului dorințele întregii provincii. Adunările acestea și-au avut însemnătatea lor în diferitele persecuții ale creștinilor.

Eu credeam că zeii vor fi plini de grijă, ca să nu lase pe niște astfel de oameni să rămână ascunși. Căci tocmai pe aceia ar trebui să-i pedepsească mai mult, care nu vor să li se închine lor. Pe unii ca aceștia voi îi acuzați de tulburare și-i învinuiți ca atei, din cauza părerii pe care ei o au despre zei, aducându-le și alte acuzații, pe care însă nu le putem dovedi. Se pare, totuși, că acelora le este folositor să creadă că mor din cauza învinuirilor pe care voi li le aduceți. Și, în felul acesta, ei vă înving pe voi, punându-și mai degrabă la dispoziția voastră sufletele lor, decît să se lase convinși că săvîrșesc cele ce pretindeți voi. În ce privește cutremurele care s-au întîmplat și care se întîmplă, nu se cuvine să vă arătați plini de mînie, atunci cînd ele au loc, dacă comparați cele ale voastre cu cele ale acelora, deoarece aceia sînt mai plini de îndrăzneală decît voi, față de Dumnezeu. Voi, în vremea aceea, păreți că neglijați cu desăvîrșire pe zeii voștri și neglijați cu totul templele lor, rămînînd străini de orișice legătură cu Dumnezeirea. Motiv pentru care vă arătați plini de invidie față de cei ce și-au păstrat legătura lor cu Dumnezeirea și-i persecutați pînă la moarte. Cu privire la niște astfel de oameni religioși și alți conducători de provincii s-au adresat în scris prea divinului meu părinte. Dar acesta le-a răspuns, să nu întreprindă nici o acțiune împotriva lor, în cazul cînd nu s-ar dovedi că ei iau vreo atitudine împotriva stăpînirii romanilor. Și mie, de altfel, mulți mi-au atras atenția asupra unora ca aceștia, dar le-am răspuns urmînd îndeaproape părerea tatălui meu. Iar dacă cineva ar vrea să aducă împotriva unuia ca acesta acuzația că este creștin, cel ce este astfel acuzat să fie absolvit de crima care i se impută, chiar dacă s-ar dovedi că este creștin; iar acela care pornește acțiunea împotriva lui, să fie vinovat judecății.

**Epistola împăratului Marcus Aurelius către Senat,
în care arată că
creștinii au fost cauza biruinței romanilor¹⁶⁹**

Împăratul Cezar Marcus Aurelius Antoninus, Germanic, Partic, Sarmatic, către poporul romanilor și către Sacrul Senat, salutare! V-am adus la cunoștință măreția planurilor mele pe care le aveam pe cînd mă găseam la granițele Germaniei, unde, din cauza împrejurărilor care au urmat, străduindu-mă și pătîmind, am fost înconjurat, în localitatea Carnuti, de către 9074 de cohorte de draconi. Aceștia găsindu-se în apropierea noastră, spionii noștri ne-au adus la cunoștință, iar Pompeianus, șeful miliției noastre, ne-a arătat, ceea ce de altfel știam (căci eram înconjurat de o

169. Scrisoarea aceasta este cu neputință să fi fost folosită de către sfîntul Iustin Martirul, deoarece el pătîmise moarte martirică mai înainte cu mult de apariția ei.

mulțime imensă și ordonată, avînd cu mine legiunile: prima, a zecea, gemina, frentensia, un amestec numărat), fiind de față o mulțime de nouă sute șaptezeci și șapte de mii de oameni. Cercetînd, deci, mulțimea din jurul meu, în comparație cu mulțimea barbarilor și a vrăjmașilor, care era cu mult mai mare, am ajuns la concluzia să invocăm ajutorul zeilor părintești. Fiind, însă, neglijat de ei și considerînd strîmtorarea puterii mele, am apelat la aceia care se numesc la noi creștini. Și, întrebînd, am aflat o mare mulțime dintre aceștia, la care am apelat, ceea ce n-ar fi trebuit să fac, pentru că ar fi urmat să recunosc puterea lor, la ei ca să ne ajute. Iar aceia au început de îndată, nu prin pregătirea de săgeți, nici de arme și nici prin sunete de trîmbițe, deoarece așa ceva este neîngăduit la ei, din cauza lui Dumnezeu, pe care-L poartă în conștiințele lor. În felul acesta, aceia pe care noi îi socotim că sînt atei, poartă pe Dumnezeu zidit în conștiințele lor. Deci, aceștia, aruncîndu-se la pămînt, s-au rugat nu numai pentru noi, ci și pentru întreaga noastră armată pentru ușurarea ei de pe urma setei și a foamei de care pătimea. Căci cei care fuseseră trimiși după apă, nu au adus nici un strop, din cauză că nu au găsit. Și ne aflam pe atunci în inima Germaniei și în granițele vrăjmașilor noștri. Dar de îndată ce aceștia s-au aruncat la pămînt și au început să se roage Dumnezeului pe care eu îl ignoram pînă atunci, a început să cadă ploaie din cer și anume, asupra romanilor, o ploaie cît se poate de rece, iar asupra vrăjmașilor romanilor, o grindină ca de foc. Dar și prezența directă a lui Dumnezeu, care a avut loc în cursul acestei rugăciuni, a fost îndată pe cît de incomparabilă, pe atît de cu neputință de înțeles. Deci, din momentul acesta începînd, noi îngăduim unora ca aceștia să fie creștini, pentru ca nu cumva cerînd și împotriva noastră o astfel de armă, să o dobîndească. Unul ca acesta, sfătuiesc, ca atare, să nu fie învinuit cum că este creștin. Iar, de s-ar găsi cineva care să aducă învinuire unui creștin, pentru faptul că este creștin, vreau ca creștinul adus înaintea judecătii să fie lăsat liber, dacă va mărturisi acest lucru și dacă nu i se va mai putea imputa nimic altceva, decît faptul că este creștin, iar cel ce-l tîrăște la judecată, să fie ars de viu. De asemenea, cel căruia i s-a încredințat spre conducere provincia să nu poată sili să-și schimbe părerea, sau aduce la o stare de lipsă de libertate, pe creștinul care mărturisește că este creștin și care a primit asigurări cu privire la libertatea lui de credință. Lucrurile acestea vreau să le întăresc și prin hotărîrea senatului și poruncesc ca această dispoziție a mea să fie afișată și în forul lui Traian, ca să poată fi citită de toți. De asemenea, prin grija prefectului Vitrasius Pollio, să fie trimisă și în provinciile din jur. Și oricine voiește să se folosească de ea și s-o aibă, să nu fie împiedicat să o primească din cele ce au fost puse la dispoziție de către noi.

SFÎNTUL IUSTIN
MARTIRUL ȘI FILOZOFUL
APOLOGIILE

APOLOGIA A DOUA

TRADUCERE ȘI NOTE DE
Pr. Prof. OLIMP N. CĂCIULĂ

APOLOGIA A DOUA
ÎN FAVOAREA CREȘTINILOR .
(CĂTRE SENATUL ROMAN)¹⁷⁰

I.

Cele întâmplate în timpurile din urmă, în cetatea voastră sub Urbicus, o romanilor, cât și cele săvârșite, de asemenea, de către magistrații voștri, pretutindenea, fără de nici o rațiune, mă silesc să alcătuiesc această expunere în favoarea noastră, care pătimim și care sîntem frați ai voștri, cu toate că voi ignorați acest lucru și nu voiți să vă dați seama de el, din cauza zadarnicei păreri înalte pe care v-ați făcut-o despre voi. Căci pretutindeni toți cei care ar merita să fie ținuti în frîu de tatăl lor, de vecinul lor, de copilul sau de prietenul lor, de fratele lor, sau, în lipsă, de soțul sau de soția lor, în afară de cei ce sînt încredințați că cei nedrepti și cei neînfrînați vor fi chinuiți în focul cel veșnic și că cei virtuoși și care au viețuit la fel cu Hristos (este vorba despre cei ce au devenit creștini) se vor găsi într-o stare de nepătimire laolaltă cu Dumnezeu, toți ceilalți, din cauza dificultății de a-și schimba felul de viață, ca și din cauza iubirii de plăceri și a greutății de a se îndruma spre bine, ca și demonii cei răi, care ne vrăjmășesc pe noi și care au la dispoziția lor și printre adoratorii lor niște asemenea judecători, caută, întocmai ca niște magistrați plini de duh demonic, să ne ucidă pe noi. Pentru ca să vă fie vouă cunoscută cauza a tot ce s-a întâmplat sub Urbicus, vă voi înfățișa mai jos lucrurile, așa cum s-au întâmplat.

II.

O femeie oarecare¹⁷¹, soția unui bărbat desfrînat, fusese și ea, mai înainte, tot atît de desfrînată. Dar, de îndată ce a cunoscut învățătura lui Hristos, ea s-a cumințit și a încercat să-l facă și pe soțul ei, deopotrivă, să

170. Cuvintele: „*Către senatul roman*” par a fi deduse din text; ca atare ele nu pot aparține sfîntului Iustin Martirul.

171. În legătură cu istoria care ni se înfățișează aici, a se vedea și Paul Allard, *Histoire des persécutions pendant les deux premiers siècles*, Paris, 1885, p. 318 și urm.

se cumințească, amintindu-i despre această învățătură, vorbindu-i despre chinurile pe care vor avea să le sufere în focul cel veșnic cei ce nu trăiesc în cumințenie, în cumpătare și cu dreaptă judecată. Acela, însă, insistând mai departe în aceleași năravuri uricioase, prin faptele lui de toată ziua și-a îndepărtat singur de la el pe soția lui. Deci, femeia, socotind o impietate de a se culca, mai departe, cu un bărbat, împotriva legii naturale și care, împotriva justiției, încerca să-și găsească prilejuri de plăcere în toate, s-a gândit să se despartă de trăirea laolaltă cu el. Fiind sfătuită, însă, de cei ai ei, să nu se grăbească, ci să mai aștepte încă, în nădejdea că soțul ei își va schimba felul de viață, împotriva voinței ei, a rămas mai departe cu el. O dată, când soțul ei se găsea la Alexandria, i-a ajuns la ureche că acolo acesta a săvârșit lucruri și mai urâte, și, pentru ca nu cumva să se facă și ea părtașă la nedreptățile și nelegiuirile lui, deoarece se găsea sub același acoperământ cu el, ducând același fel de viață și împărțind patul ei cu el, i-a dat ceea ce se cheamă la voi „repudiu” și s-a despărțit de el. Dar bunul și binevoitorul ei bărbat, care ar fi trebuit să fie fericit de faptul că viața pe care o ducea aceea, mai înainte, plină de ușurătate, cu servitorii și cu argații, dedându-se la beții și la tot felul de răutăți, a încetat de a o mai săvârși și că ea căuta pe orice cale să-l facă și pe el să înceteze cu o astfel de viață, nevoind ca ea să se despartă de el, i-a adus învinuirea, spunând despre ea că este creștină. Deci, ea și-a înmînat ție, împăratului o cerere, în care ruga să i se îngăduie să-și aranjeze, mai întâi, treburile ei, urmînd ca, apoi, după aranjarea treburilor ei, să se apere de învinuirea care i se aducea; iar tu, împărate, ai admis cererea aceasta. Fostul ei bărbat, față de situația aceasta, nemaiputînd zice deocamdată nimic împotriva ei, s-a năpustit asupra unui oarecare Ptolemeu, care fusese învățătorul aceleia în ce privește învățăturile creștine și pe care Urbicus l-a supus la chinuri, în modul următor: El a apelat la un centurion, care-i era prieten și care vîrșe pe Ptolemeu la închisoare, convingîndu-l să-l ia pe Ptolemeu deoparte și să-l întrebe numai un singur lucru: dacă este creștin. Ptolemeu, care era un om iubitor de adevăr, căruia nici prin gînd nu-i trecea să mintă, mărturisind că este creștin, a fost pus de către centurion în lanțuri și a fost chinuit multă vreme în închisoare. În cele din urmă, când a fost adus înaintea lui Urbicus, el a fost cercetat numai despre un singur lucru: dacă este creștin. Și, iarăși, acesta, avînd cunoștință de bunurile pe care le dobîndise din învățătura lui Hristos, Ptolemeu a mărturisit că trecuse prin școala virtuții dumnezeiești. Căci cel ce tăgăduiește orice lucru cît de mic, face aceasta, fie avînd cunoștința lucrului pe care-l tăgăduiește, fie că se socotește pe sine nevrednic și străin de lucrul în cauză, în care caz, el evită mărturisirea lui. La un adevărat creștin, însă, nū vom găsi nici o dată o astfel de atitudine. Deci, Urbicus poruncind ca Ptolemeu

să fie scos afară, un oarecare Lucius — și el creștin —, văzînd această judecată cu totul nedreaptă, adresîndu-se lui Urbicus i-a zis: „Care este motivul pentru care, pe omul acesta, care nu s-a dovedit a fi nici adulter, nici desfrînat, nici ucigaș de oameni, nici pungaș, nici răpitor și nici că ar fi săvîrșit vreo oarecare nedreptate, ci numai a mărturisit că se numește creștin, l-ai condamnat la chinuri ? Judecata aceasta a ta, Urbicus, nu este conformă nici cu intențiile piosului nostru împărat, nici cu acelea ale filozofului fiu al lui Cezar¹⁷², nici cu ale Sacrului Senat“. Dar fără vreun alt răspuns, acesta adresîndu-se lui Lucius, i-a zis: „Mi se pare că și tu ești unul ca acesta“. Iar Lucius răspunzînd: „Desigur“, Urbicus a poruncit, iarăși, ca și acesta să fie scos afară. Noul condamnat și-a exprimat atunci mulțumirile lui față de el, deoarece a înțeles că urmează să fie eliberat din mîinile unor astfel de stăpîni răi și să meargă către Părintele și Împăratul cerurilor. Un al treilea, care a urmat, a fost deopotrivă condamnat la chinuri.

III.

La rîndul meu, și eu mă aștept să fiu urmărit și pus la stîlp de către vreunul dintr-aceia pe care i-am numit, sau cel puțin de către Crescens¹⁷³, acest iubitor de vîlva care se face în jurul lui ca filozof și iubitor de paradă. Căci nu este vrednic să se numească filozof un bărbat, care mărturisește, în mod public despre noi cele ce nu știe, anume că, creștinii ar fi niște atei și niște impii, făcînd aceasta spre mulțumirea și plăcerea multora dintre cei înșelați cu privire la noi. Astfel, dacă el ne prigonește, fără să fi luat cunoștință de învățăturile lui Hristos, el este un om înrăit și cu mult mai primejdios decît ignoranții, care de multe ori se feresc să vorbească și să depună mărturie mincinoasă cu privire la lucrurile despre care nu știu nimic; sau dacă, luînd cunoștință de ele, nu a înțeles măreția cuprinsă în ele, sau, în fine, înțelegînd-o, face acestea ca să nu fie bănuît că este și el unul dintre creștini, atunci el este și mai mizerabil și mai infam, dovedindu-se

172. Este cu totul curios că sfîntul Iustin nu mai amintește, aici, de cîteștrei persoanele căroră le-a adresat Apologia I, ci numai de două dintre ele și anume de: Antoninus Pius și Lucius Verus. Marcus Aurelius, care nu era fiu de cezar, este lăsat deoparte. Și tot atît de curios este faptul că și aici, lui Lucius Verus i se dă numele de filozof. Vezi în legătură cu aceasta și notele: 14, 15 și 16 de mai sus.

173. Despre acest filozof cinic, Crescens, amintește și Tatian, în lucrarea sa *Oratio adv. Graec.* (cap. 19). După cum ni-l descrie sfîntul Iustin, era un îngîmfat, fără nici un fel de scrupule, dar totodată și un om cît se poate de periculos, care, necunoscînd nimic din învățăturile creștinilor, îi acuza fără de nici o remușcare, ca nu cumva să lase să se înțeleagă că și el, în vreun fel, împărtășește învățăturile lor. Sfîntul Iustin avusese cu el o discuție pe față, în care-i dovedise atît neștiința, cît și superficialitatea. Despre această discuție aveau cunoștință mai mulți; se crede că ea ajunsese chiar și la urechile conducerii de stat. De aceea, ura lui împotriva sfîntului Iustin sporise, iar vajnicul apărător al creștinilor se aștepta din clipă în clipă să cadă victimă uneltirilor lui Crescens.

sclavul unei păreri oarbe și lipsite de rațiune, pentru că dă atenție fricii. Vreau să știți, că, înfățișându-mă înaintea lui și punându-i unele întrebări de felul acesta, am aflat și l-am dovedit că nu știe nimic cu adevărat. Că spun adevărul, în cazul când nu vi s-ar fi raportat vouă discuțiile noastre, aș fi gata să vă împărtășesc și vouă, din nou, întrebările pe care i le-am pus; iar lucrul acesta ar fi ceva demn de puterea voastră împărătească. Dar, dacă vi s-au adus la cunoștință atît întrebările mele, cît și răspunsurile aceluia ați putut vedea că el nu cunoaște nimic din cele ale noastre. Iar dacă totuși cunoaște, neîndrăznind să spună, așa cum am arătat mai înainte, din cauza celor ce-l ascultă, prin aceasta se dovedește că nu este un bărbat iubitor de înțelepciune, ci numai un bărbat iubitor de slavă deșartă și că, prin aceasta, nu dă cinstirea cuvenită nici admirabilei maxime a lui Socrate: „Un om nu trebuie preferat înaintea adevărului“¹⁷⁴. Dar este cu neputință ca un cinic, care pune sfîrșitul cel mai de pe urmă în indiferență, să cunoască vreun alt bun, în afară de indiferență¹⁷⁵.

IV.

Dar, ca să nu poată zice cineva: Ucideți-vă, deci cu toții pe voi înșivă și duceți-vă astfel la Dumnezeu, iar nouă nu ne mai produceți nici un fel de greutate — voi arăta aici motivul pentru care noi nu facem aceasta și pentru care, atunci când ne găsim înaintea tribunalelor voastre și sîntem cercetați, noi mărturisim credința noastră fără teamă. Noi am fost învățați că Dumnezeu nu a creat lumea în zadar, decît numai pentru neamul omenesc; și, am spus mai înainte că El se bucură de cei ce caută să imiteze calitățile Lui¹⁷⁶ și că detestă pe cei ce îmbrățișează cele rele, fie în cuvînt, fie în faptă. Deci, dacă toți ne-am omorî pe noi înșine, în așa fel ca să nu se mai nască cineva și să fie instruit în învățăturile dumnezeiești, sau ca să nu mai existe cîtuși de puțin neamul omenesc, în cît ne privește, noi am fi vinovați noi înșine față de voința lui Dumnezeu, de am face așa ceva. Atunci când sîntem cercetați de către judecătorii voștri, însă, noi nu tăgăduim, pentru că avem conștiința că nu sîntem cîtuși de puțin vinovați și pentru că socotim că este ceva lipsit de pietate a nu spune întru totul adevărul, care știm că este plăcut și lui Dumnezeu. De aceea, ne și străduim acum a vă elibera pe voi de nedreptele voastre prejudecăți.

174. Citat din Platon, *Republica*, X, p. 595 C.

175. A se vedea Eusebiu, *Hist. Eccl.* IV, XVI, 3—6.

176. A se vedea *Apologia I*, capit. X, 1.

V.

De-i va veni cuiva dintre voi în minte și gândul acesta, că, mărturisind că Dumnezeu este ajutătorul nostru nu ar mai trebui să spunem că sîntem vîrîți la închisoare și sîntem pedepsiți, voi căuta să vă lămuresc și asupra acestui lucru. Dumnezeu, creînd lumea întreagă și supunînd cele pămîntești oamenilor, iar elementele cerești așezîndu-le spre creșterea roadelor și schimbarea anotimpurilor, a orînduit acestora o lege dumnezeiască, lăsînd să se vadă că și pe acestea le-a făcut pentru oameni și a încredințat purtarea de grijă a oamenilor și a celor de sub cer, îngerilor, pe care i-a orînduit cu aceasta. Dar îngerii, călcînd orînduirea aceasta, s-au lăsat biruiți de amestecul cu femeile și au dat naștere la copii, care sînt așa-zișii demoni. Ceva mai mult, după aceasta, ei au prefăcut neamul omenesc într-o masă de sclavi: pe de o parte, prin anumite semne magice, pe de alta, prin temeri și pedepse pe care le aducem asupra lor și, în fine, pe de altă parte, învățîndu-i să le aducă jertfe și tămîieri și libațiuni, de care au simțit nevoia, după ce au fost robiți de poftele patimilor. Și au semănat printre oameni ucideri, războaie, adultere, desfrînări și tot felul de răutăți. Pentru aceasta și poeții și alcătuitoarii de mituri, neștiind că îngerii și demonii cei născuți din aceștia au săvîrșit toate grozăviile pe care ei le-au istorisit: toate faptele împotriva naturii, toate adulterele și toate crimele împotriva cetăților și națiunilor, le-au atribuit lui Jupiter însuși și fiilor celor născuți din el, fraților Poseidon și Pluton, ca și copiilor lor. Și au dat fiecăruia dintre ei numele pe care fiecare dintre îngeri l-a ales pentru el sau pentru copiii lui.

VI.

Părintele universului, fiind nenăscut, nu are nici un nume pozitiv; căci acela căruia i se dă un nume oarecare, trebuie să aibă pe cineva mai în vîrstă ca el, care să-i dea acest nume. Cuvintele de: Părinte, Dumnezeu, Ziditor, Domn și Stăpîn nu sînt propriu-zis nume, ci numai moduri de adresare, care provin de pe urma binefacerilor și lucrărilor Lui. Iar Fiul Său, Care singur este numit în chip propriu Fiu, Cuvîntul, Care a fost împreună cu El și S-a născut mai înainte de toate celelalte făpturi și prin Care, la început, a zidit și a împodobit toate, se numește Hristos, pentru faptul că este uns și că Dumnezeu a împodobit toate prin El. Cuvîntul acesta își are și el un sens deopotrivă de necunoscut, după cum și cuvîntul Dumnezeu nu este un nume, ci o idee înnăscută în firea oamenilor, despre ceva cu totul greu de explicat. Numai cuvîntul Iisus este un nume și de om și de mîntuitor. Așa cum am spus mai înainte¹⁷⁷, Hristos S-a făcut om, născîndu-Se, după voința

177. A se vedea *Apologia I*, capit. XXIII, 3.

lui Dumnezeu și Tatăl, pentru oamenii care vor crede în El și pentru nimicirea demonilor. Iar voi vă puteți convinge despre aceasta din cele ce se întâmplă acum sub ochii voștri. Căci în toată lumea, ca și în cetatea voastră se găsesc mulți îndrăciți, pe care nu i-au putut vindeca nici unul dintre exorciștii, vrăjitorii și magicienii voștri, dar pe care mulți dintre oamenii noștri, dintre creștini, exorcizându-i în numele lui Iisus Hristos, Care a fost răstignit sub Pontius Pilat, i-au vindecat și-i vindecă încă și acum, nimicind și alungînd demonii care-i țin în stăpînire pe oameni.

VII.

Dacă Dumnezeu întîrzie să dezlănțuie catastrofa, menită să aducă după sine distrugerea lumii întregi și să facă să dispară îngerii cei răi, demonii și păcătoșii, face aceasta din cauza seminței creștinilor, în care El vede un motiv de a conserva lumea. Căci, dacă nu ar fi așa, voi nu ați mai putea să împliniți lucrarea demonilor celor răi, ci focul judecății, coborînd de sus, ar produce, fără excepție, dizolvarea tuturor, ca și potopul de odinioară, care nu a lăsat pe nimeni în viață, decît pe așa-numitul Noe, împreună cu ai săi, care este cunoscut la voi sub numele de Deucalion, din care, iarăși, s-au născut atîția și atîția, dintre care unii răi și alții buni. În felul acesta spunem că va avea loc conflagrația universală, iar nu cum gîndesc stoicii, prin absorbirea ființelor, unora de către altele, lucru care se pare a fi cît se poate de dezonorant. Dar nici prin legea destinului nu se întâmplă ceea ce face sau ceea ce suferă omul, ci fiecare săvîrșește în chip liber atît binele, cît și răul. Dacă cei buni, ca Socrate și cei asemănători lui, au fost prizonieri și aruncați în închisoare, faptul acesta trebuie atribuit demonilor și tot demonilor trebuie atribuită și abundența și slava de care par să se fi bucurat Sardanapal¹⁷⁸, Epicur¹⁷⁹ și cei asemenea lor. Lucrul acesta neînțelegîndu-l stoicii, au spus că totul ascultă de fatalitatea destinului. Dar, pentru că Dumnezeu a făcut de la început neamul îngerilor și al oamenilor înzestrîndu-i cu libertate, pe bună dreptate, aceștia își vor primi pedeapsa în focul cel veșnic, pentru cele ce vor greși. Natura oricărei făpturi este capabilă de răutate și de virtute; căci nimeni n-ar avea nici un merit dacă nu ar putea

178. Sardanapal, un personaj legendar, care pare să fi fost regele Asiriei, între 836 și 817 î. Hr. El ar fi fost ultimul descendent al împărătesei Semiramida. A intrat în istorie ca prototipul prințului destrăbălat, laș și afemeiat.

179. *Epicur*, filozof grec, crescut la Atena de Xenocrates. El învață că binele suprem al omului este plăcerea și că toate eforturile omului trebuie să tindă la obținerea plăcerii. Dar Epicur nu pleda în favoarea plăcerilor grosolane ale simțurilor, ci în favoarea cultivării spiritului și în practicarea virtuților. Învățăturile lui au fost încă de la început răstălmăcite, iar numele de „epicureeni” s-a atribuit din ce în ce mai mult acelor care se dedau plăcerilor mesei și ale simțurilor.

alege între cele două căi. Lucrul acesta îl arată și oamenii de pretutindeni care au filozofat și au alcătuit legi după rațiunea cea dreaptă, care ne arată că unele lucruri trebuie făcute, iar altele să ne ferim a le face. Stoicii, ei înșiși, în învățătura lor morală, țin cu fermitate la aceste legi, ceea ce dovedește că teoria lor cu privire la principiile lucrurilor și ființelor netrupești nu este adevărată. A supune pe om legii destinului, sau a zice că Dumnezeu nu este nimic alătura de aceste lucruri schimbătoare și nestatornice și care se dizolvă întotdeauna în aceleași elemente, înseamnă a nu vedea nimic dintre cele ce sînt nestricăcioase și a amesteca pe Dumnezeu însuși, în corupția universului, fie în întregime, fie în părțile sale, sau înseamnă a spune că binele și răul nu sînt nimic, ceea ce contravine oricărei înțelepciuni, oricărei rațiuni și oricărei minți raționale.

VIII.

Noi știm, că atît cei ce s-au făcut părtași învățăturilor stoicilor și care au fost, în ce privește rațiunea morală niște oameni decenti, ca și poezii, din anumite puncte de vedere, datorită seminței Cuvîntului, care este înăscută în tot neamul oamenilor, au fost urîți și uciși: amintim aici de Heraclit, despre care am vorbit și mai înainte¹⁸⁰, de Musonius¹⁸¹, în zilele noastre, precum și de alții. După cum am arătat, demonii au lucrat în așa fel, ca toți cei ce s-au străduit, în orice fel, să trăiască potrivit Cuvîntului și să fugă de răutate, să fie întotdeauna urîți. Așa că nu este cîtuși de puțin de mirare, dacă demonii, dați pe față, fac în așa fel ca să fie urîți cu mult mai mult, nu acei care participă numai în parte la acest Cuvînt spermatic, ci care posedă cunoștința și contemplarea întregului Cuvînt, Care este Hristos. Dar ei își vor primi chinul și pedeapsa, fiind închiși în focul cel veșnic. Căci, dacă ei sînt învinși de către oameni, încă de pe acum, în numele lui Iisus Hristos, aceasta este o înștiințare cu privire la chinul cel rezervat lor și celor care îi adoră pe ei, pe care-l vor suferi în focul cel veșnic. Așa au vestit de mai înainte profeții că va fi și tot așa ne-a învățat și Învățătorul nostru, Iisus Hristos.

IX.

Dar, pentru ca să nu spună cineva ceea ce spun pretinșii filozofi că cele arătate de noi în legătură cu cei nedrepți, care vor fi chinuiți în focul cel veșnic, sînt doar niște vorbe mari și înfricoșătoare și că noi voim să aducem pe oameni la virtute prin frică și nu prin dragostea față de bine, voi răspunde pe scurt că dacă aceste pedepse nu ar exista, atunci nici Dumnezeu nu

180. A se vedea *Apologia I*, capit. XLVI, 3.

181. Rufus C. Musonius, un celebru filozof stoic, din primul secol al erei creștine.

ar exista; sau că, dacă ar exista un Dumnezeu, el nu s-ar ocupa de oameni, nu ar mai exista nici bine și nici rău¹⁸², iar legislatorii, așa cum am spus mai înainte¹⁸³, s-ar dovedi a fi niște oameni nedrepți, atunci când ar pedepsi pe aceia care calcă în picioare prescripțiile cele bune ale lor. Dar, pentru că aceia nu sînt nedrepți, după cum nici Părintele lor care ne învață prin Cuvîntul Său să săvîrșim aceleași lucruri, înseamnă că numai aceia care nu sînt de acord cu ei sînt nedrepți. Iar dacă cineva, comparînd diferitele legi ale oamenilor, ar zice că la unii oameni anumite lucruri sînt bune, iar altele sînt socotite rele, în timp ce, la alții, cele urîte la cei dintîi sînt socotite bune și cele bune sînt socotite urîte, să ia aminte cele ce spuneam și cu privire la aceasta. Știm, de altfel, că îngerii cei răi au stabilit și legi asemănătoare răutății lor. De aceste legi se bucură oamenii care au devenit asemenea lor. Dar venind Cuvîntul, cu dreptatea Lui, a arătat că nu toate părerile și nici toate principiile nu erau bune; că existau unele bune iar altele rele. Iată ceea ce voi spune, sau niște lucruri asemănătoare, celor care fac această obiecție și ceea ce aș putea dezvolta mult mai pe larg, dacă ar fi nevoie. Acum, însă, mă voi întoarce la subiect.

X.

Deci, cele ale noastre, depășesc orice altă învățătură omenească, prin aceea că noi avem în Hristos întreg Cuvîntul, Care S-a arătat pentru noi trup, Cuvînt și suflet. Căci tot ceea ce au grăit și au găsit filozofii și legiuitorii, au fost scoase de ei cu trudă din ceea ce au găsit contemplînd doar în parte Cuvîntul. Dar, deoarece ei nu au cunoscut toate cele ale Cuvîntului, Care este Hristos, ei au spus de multe ori și lucruri contrare. De altfel, chiar și cei ce au fost mai înainte de Hristos și au încercat să-și dea seama de niște asemenea lucruri în chip omenesc, cu ajutorul rațiunii, au fost trași la răspundere întocmai ca niște impioși și ca niște oameni plini de curiozitate. Dintre aceștia, lui Socrates, cel care a depus mai multă ardoare în aceasta, i s-au adus aceleași acuzații care ni se aduc și nouă. Căci au spus despre el că introduce niște divinități noi și că pe aceia pe care cetatea îi socotește zei, el îi nesocotește¹⁸⁴. Iar acela, eliminînd din Republica lui pe demonii cei răi, care săvîrșeau cele ce spuneau poezii, învăța pe oameni să renunțe la Homer și la ceilalți poeți, și-i îndemna să ajungă cu ajutorul cercetării rațiunii, la cunoașterea Dumnezeului celui necunoscut¹⁸⁵, spunînd: „Nu este ușor de a găsi pe Părintele și Creatorul tuturor și nici nu este ceva sigur ca, atunci

182. A se vedea *Apologia I*, XXIV, 4.

183. A se vedea *Apologia II*, capit. VII, 7.

184. Platon, *Apolog.*, p. 24 B.

185. Cf. *Fapte*, 17, 23.

cînd L-ai găsit, să vorbești despre El tuturor¹⁸⁶, lucru pe care l-a făcut Hristosul nostru, prin puterea Lui proprie. Nimeni nu a fost convins de către Socrate în așa fel, ca să moară pentru o asemenea învățătură; dar, de către Hristos, Cel în parte cunoscut și de către Socrates (căci El a fost și este Cuvîntul, Care este în toate, Care a prezis prin profeți cele ce aveau să fie, El Însuși devenind pătimitor asemenea nouă și învățîndu-ne acestea), au fost convinși nu numai filozofii și filologii, ci și meșteșugarii și ignoranții de tot felul, care, pentru El au disprețuit și slava, și teama, și moartea. Pentru că El este puterea Părintelui celui negrăit și nicidecum o invenție simplă a rațiunii omenești.

XI.

Noi nici nu am fi omorîți și nici oamenii cei nedreți și demonii nu ar fi mai puternici decît noi, dacă nu ar fi de datoria fiecărui om care s-a născut să și moară. Pentru care motiv, noi sîntem mulțumiți că ne putem achita această datorie a noastră. Aceasta, deși socotim că este bine și bine-venit de a spune lui Crescens și celor deopotrivă cu el lipsiți de rațiune, povestea aceea pe care o întîlnim la Xenofon¹⁸⁷. Acesta povestește că Heracles, ajungînd la o răscruce de drumuri, s-a întîlnit cu virtutea și cu răutatea, care i-au apărut sub chipuri de femeie. Astfel, răutatea, avînd pe ea o îmbrăcămintă diafană, cu fața grațioasă și înfloritoare, din cauza podoabelor pe care le avea pe ea și fiind de-a dreptul încîntătoare la vedere, i-a spus lui Heracles că dacă o va urma îl va face să ducă de-a pururea o viață plină de plăceri și de frumusețe, la fel de strălucită cu aceea a lumii din jurul ei. Iar virtutea, stînd înaintea lui cu o față și îmbrăcămintă severă, i-a zis: „De te vei lăsa, însă, convins de mine, te vei împodobi nu cu podoabă și nici cu frumusețe trecătoare și stricăcioasă, ci cu podoabele cele cu adevărat frumoase și veșnice“. Sîntem convinși, deci, că oricine va evita bunurile aparente și se va atașa de cele socotite crude și iraționale va găsi fericirea. Căci răutatea, îmbrăcînd forma exterioară a faptelor ei cu calitățile virtuții și a celor ce sînt cu adevărat bune, prin imitarea celor nestricăcioase (întrucît ea nu are nimic nestricăcios în ea însăși și nici nu poate să facă ceva care să nu fie stricăcios), robește pe oamenii de jos, încununînd virtutea cu attributele ei cele rele. Cei ce înțeleg, însă, calitățile cele bune ale ființei, rămîn incoruptibili în ce privește virtutea. Lucrul acesta se poate spune și despre creștini și despre atleți și despre oamenii care fac aceleași lucruri asemănătoare cu acelea pe care le-au spus poeții în legătură cu așazișii lor zei și el poate fi înțeles de către orice om cu mintea întreagă din modul cum noi disprețuim moartea, de care toți ceilalți se înfricoșează.

186. Platon, *Timeu*, p. 28 C.

187. Xenofon, *Memorab.*, II, I, 24 și urm.

XII.

De altfel, eu însumi, pe cînd mă găseam împărtășind învățăturile lui Platon, auzind de modul în care creștinii erau defăimați și văzîndu-i că sînt fără de teamă în fața morții și în fața tuturor acelor pe care oamenii le socotesc înfricoșătoare, am înțeles că este cu neputință ca ei să trăiască în răutate și în pofta plăcerilor. Ce om dedat plăcerilor sau desfrîului, care socotește un lucru bun să se hrănească din cărnurile omenești, ar fi în stare să îmbrățișeze moartea, ca să se lipsească de bunurile lui și nu ar căuta, cu tot dinadinsul, să se bucure de viața prezentă și să se sustragă magistraților, decît să se expună morții, denunțîndu-se pe sine însuși? Dar și lucrul acesta au căutat să-l săvîrșască demonii cei răi, slujindu-se de oamenii cei lipsiți de pietate. Ei au condamnat la moarte pe mai mulți dintre ai noștri, bazați pe calomniile răspîndite împotriva noastră și au supus la chinuri pe servitorii noștri, pe copii și pe femei, și prin chinuri înspăimîntătoare, i-au silit să ne impute aceste crime faimoase, pe care de altfel ei le săvîrșesc pe față.

Dar, pentru că noi nu avem de-a face cu nimic din cele ce caută ei să ne impute, noi nici nu ne gîndim măcar la așa ceva, avînd pe Dumnezeu cel nenăscut și mai presus de orice cuvînt martor al cugetelor și faptelor noastre. Pentru ce, oare, nu am mărturisi în chip public că toate acestea sînt niște lucruri bune și nu am spune despre ele că sînt o filozofie divină? că noi celebrăm prin ucidere de oameni misterele lui Kronos? că atunci cînd noi ne adăpăm cu sînge, așa cum se spune, facem aceleași lucruri ca și idolul pe care voi îl cinstiți, care este stropit nu numai cu sînge de animale, ci și cu sînge omenesc, de către cel mai ilustru și mai nobil bărbat de la voi, care îi aduce libațiune de sînge de oameni uciși? că noi imităm pe Zeus și pe ceilalți zei, dedîndu-ne fără nici o rezervă, la crime împotriva naturii și la adultere? Pentru ce nu am căuta și noi justificarea noastră în scrierile lui Epicur și ale altor poeți? Dar noi, dimpotrivă, căutăm să inspirăm groază față de niște astfel de lucruri și îndemnăm pe toți să fugă de cei ce le practică și de imitatorii lor, ceea ce ne silim să facem și prin cuvintele acestea ale noastre și pentru aceasta noi sîntem persecutați pe toate căile. Dar nu ne pasă de aceasta, pentru că știm că Dumnezeu este un drept supraveghetor. Fie ca și acum, cineva, urcîndu-se pe o tribună înaltă să strige aceste tragice cuvinte: „Rușinați-vă, rușinați-vă că imputați unor nevinovați crimele pe care voi le săvîrșiți în chip public și că-i acoperiți pe aceștia cu greșalele voastre și ale zeilor voștri, care nu au nici cea mai mică legătură cu ele. Schimbați-vă atitudinea voastră, înțelepțiți-vă!”

XIII.

Dar eu, aflînd că învățăturilor celor dumnezeiești ale creștinilor li se pune un veșmînt urît de către demonii cei răi, pentru îndepărtarea de ele a celorlalți oameni am luat în derîdere atît pe cei ce îmbrăcau în tot felul de minciuni aceste învățături, cît și minciunile pe care ei le scorneau, precum și părerea pe care mulțimea și-o făcea despre ele. Mărturisesc, sus și tare, că sînt creștin și dorind și luptîndu-mă din toate puterile să mă arăt astfel, nu din cauză că învățăturile lui Platon ar fi străine de cele ale lui Hristos, ci din cauză că ele nu sînt întrú totul asemănătoare, după cum se întîmplă și cu cele ale celorlalți stoici și poeți și scriitori, m-am deosebit mult de acestea din urmă. Fiecare dintre aceștia, atunci cînd a văzut, în parte, apropierea lui de Cuvîntul dumnezeiesc Cel împrăștiat în lume, a putut să grăiască cîte un adevăr parțial; dar cei care au vorbit lucruri contrare unii altora, în chestiunile cele mai însemnate, se pare că nu au avut nici o știință vădită și nici o cunoștință neîndoioasă despre Cuvîntul. Deci, toate acelea care se spun corect de către toți, sînt cele ale noastre, ale creștinilor. Căci după Dumnezeu, noi ne închinăm și iubim Cuvîntul Cel de la Dumnezeu, Cel nenăscut și negrăit, pentru că El S-a făcut pentru noi om și fiind astfel părtaș suferințelor noastre, ne-a adus și vindecarea. Toți scriitorii, prin sămînța Cuvîntului, care s-a găsit în ei de la natură, au putut vedea numai slab de tot, adevărul. Dar altceva este a poseda o sămînță și o asemănare potrivită cu facultățile proprii și altceva obiectul însuși, a cărui participare și imitare provin de la harul care vine de la El.

XIV.

Și acum vă cerem ca să sancționați această cärticică a noastră, în forma în care veți găsi de cuviință, pentru ca cele ale noastre să poată fi cunoscute și altora și să se poată elibera de prejudecățile și de ignorarea celor bune, toți acei care se fac răspunzători de pedeapsă din cauza lor înșiși. Căci omul are prin natura sa puterea de a cunoaște binele și răul. Noi sîntem acuzați de crime, despre care nu se știe dacă sîntem vinovați. Totuși, zeii care fac lucrurile de care noi sîntem acuzați și care caută imitatori printre oameni, sînt aprobați. Dar cei ce, pentru aceste fapte pretinse, ne condamnă la moarte, la închisoare sau la alte chinuri asemănătoare, se condamnă pe ei înșiși: ei nu mai au nevoie de alți judecători.

XV.

(Eu am disprețuit, în neamul meu, învățătura nelegiuită și falsă a lui Simon). Dacă voi veți sancționa această scriere, noi o vom face cunoscută tuturor, pentru ca toți, de va fi cu putință, să-și schimbe atitudinea lor față

de noi. Pentru aceasta noi am alcătuit această scriere. Judecînd după judecata sănătoasă, învățătura noastră nu este o învățătură reprobabilă, ci este superioară oricărei filozofii omenești. Cel puțin ea valorează mult mai mult decît ceea ce au scris Sotades¹⁸⁸, Philaenis¹⁸⁹, Archestrate¹⁹⁰, Epicur și ceilalți poeți, ale căror lucrări poate să le citească și să le vadă reprezentate toată lumea.

Ne oprim aici. Am făcut tot ceea ce a depins de noi și dorim ca toți oamenii de pretutindenea să cunoască adevărul. Fie ca voi, așa cum se cade pietății și filozofiei voastre, să judecați cu dreptate, în propriul vostru interes !

188. Sotades, poet din vremea lui Ptolomeu Filadelful, autorul unor poezii în care, sub o formă satirică și adesea obscenă, se găseau intercalate maxime morale. El a fost tradus sau imitat de Ennius, sub titlul „*Sota*“. Versurile lui sînt cunoscute sub numele de „versuri sotadice“.

189. Philaenis, o poetă contemporană cu Isocrates. A scris o lucrare libertină, despre cele afrodisiace.

190. Archestrate de Gela, contemporan cu Aristotel, autorul unui poem gastro-nomic intitulat „*Hedypatheia*“, care a fost imitat de către Ennius, sub titlul de „*Hedyphetica*“.

**SFÎNTUL IUSTIN
MARTIRUL ȘI FILOZOFUL**

DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON

**TRADUCERE ȘI NOTE DE
Pr. Prof. OLIMP N. CĂCIULĂ**

DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON¹⁹¹

(PARTEA ÎNTÎIA)

I.

Pentru ce Iustin s-a făcut creștin. Pe cînd mă plimbam într-o zi, dis-dimineată, pe cărările Xistului¹⁹², întîlnindu-mă cu cineva, care era însoțit de mai mulți alți tovarăși; acesta îmi zise:

— Bucură-te, filozofule !

Și, zicînd acestea, întorcîndu-se din cale, s-a alăturat mie și odată cu el s-au întors din cale și s-au alăturat mie și ceilalți tovarăși ai lui. La rîndul meu, adresîndu-mă lui, i-am zis:

— Ei, ce este?

— Am învățat la Argos, de la Corint Socraticul, că nu trebuie să disprețuim și nici să trecem cu vederea pe cei ce poartă o astfel de haină, ci, dimpotrivă, să ne dăm toată osteneala să stăm de vorbă cu ei, doar-doar, din această convorbire ar putea rezulta vreun folos, fie pentru unul, fie pentru altul. Căci este un lucru deopotrivă de bun, chiar dacă numai unul din amîndoi ar putea dobîndi vreun folos. De aceea, cînd văd pe cineva purtînd o astfel de haină, mă apropii de el cu multă plăcere. Și tot de aceea te-am întîmpinat și pe tine, acum, cu aceeași plăcere. Cît privește pe tovarășii mei, aceștia mă urmează, așteptînd să audă și ei, de la tine, ceva bun și folositor.

— Dar cine ești tu, oare, prea puternice printre muritori ?¹⁹³, i-am zis eu atunci, glumind în felul acesta cu el.

Și el mi-a spus, cît se poate de simplu și numele și neamul lui:

— Mă numesc Tryfon și sînt ebreu din circumciziune. Am fugit de

191. Titlul dat de manuscrisul nr. 450 din Biblioteca Națională de la Paris, de al cărui cuprins ținem seama aici, este „*Dialogul cu iudeul Tryphon al sfîntului Iustin Martirul și Filozoful*“. El însă nu aparține sfîntului Iustin. Probabil că titlul inițial și original, care nu s-a păstrat, va fi avut și o dedicație făcută lui Marcus Pompeius, pe care îl găsim amintit în cap. VIII, 3 și cap. CXLI, 5.

192. După indicațiile lui Eusebiu (*Hist. Eccl.* IV, XVIII, 6), aici ar fi vorba despre „Xistul“ (stadionul) de la Efes. A se vedea și *Dialog.* IX, 3.

193. „*Τίς δὲ σὺ ἐστὶ*“, expresie luată de la Homer, *Iliada*, VI, 123 și XV, 247.

războiul care are loc acum în Palestina¹⁹⁴ și am petrecut multă vreme în Grecia și, mai ales, la Corint.

— Dar ce-ai putea folosi tu, oare, mai mult, de pe urma filozofiei, decât de pe urma legiuitorului tău și a profeților? i-am zis eu, atunci.

— Cum? zise la rîndul lui acela, filozofii nu vorbesc, oare, tot timpul despre Dumnezeu și discuțiile lor nu se învîrtesc întotdeauna în jurul monarhiei și al proniei? Oare sarcina filozofiei nu este tocmai aceea de a cerceta cele cu privire la Dumnezeu?

— Da, i-am zis eu; și noi credem la fel. Dar cei mai mulți nici măcar nu s-au gîndit dacă este numai un singur Dumnezeu, sau dacă sînt mai mulți și dacă Dumnezeu poartă de grijă fiecăruia dintre noi, în parte, sau nu, ca și cum cunoștința aceasta nu ar contribui cu nimic la fericire. Dimpotrivă, ei se încearcă să ne convingă că Dumnezeu poartă de grijă numai de univers, de genuri și de specii, dar că de mine și de tine și de fiecare în parte nu poartă grijă, fiindcă dacă ar purta, atunci noi nu am mai fi siliți să ne rugăm Lui toată ziua și toată noaptea. Unde-i poate duce pe unii ca aceștia o astfel de părere, nu este greu de înțeles. Într-adevăr, cei care învață asemenea lucruri își iau îngăduința și libertatea de a vorbi, de a urma și de a face orice voiesc, fiindcă ei nu se tem nici de pedeapsă și nici nu nădăjduiesc vreun bine de la Dumnezeu. Căci cum ar putea face altfel¹⁹⁵, ei, care zic că lucrurile sînt aceleași întotdeauna și că, iarăși, eu și tu trăim la fel, ca unii care nu putem deveni nici mai buni, nici mai răi? Alții, învățînd că sufletul omenesc este nemuritor și netrupesc, socotesc că atunci cînd fac vreun rău nu vor avea nici o pedeapsă (căci ceea ce este netrupesc nu poate pătimi) și că n-au nevoie de nimic de la Dumnezeu, întrucît sufletul este nemuritor.

Atunci Tryfon, zîbind cu înțeles, a zis:

— Dar tu ce crezi despre toate acestea? Spune-ne ce părere ai tu despre Dumnezeu și care este filozofia ta?

II.

Îți voi spune, i-am zis eu, care este părerea mea. Într-adevăr filozofia este lucrul cel mai mare și mai vrednic de Dumnezeu. Ea singură poate să ne înalțe pînă la Dumnezeu și să ne apropie de El, iar sfinți, cu adevărat, sînt numai aceia care-și deprind mintea cu filozofia. Ce este, însă, filozofia și pentru care motiv a fost ea trimisă oamenilor, este un lucru necunoscut de mulți. Dealtminteri, pe bună dreptate, fiindcă știința aceasta fiind una

194. Este vorba de războiul declanșat de Bar-Kochebas, în timpul împăratului Hadrian (132–135). Potrivit acestei informații, Dialogul (nu alcătuirea lui în scris), se pare că a avut loc între anii 132–135.

195. Aici sfîntul Iustin se referă la unii dintre stoicieni. Cf. *Apolog. I*, XIX, 5 și XX, 1–2.

singură, dacă toți ar cunoaște rostul ei, atunci nu ar mai fi unii platonicieni, alții stoici, alții peripateticieni, alții teoreticieni și alții pitagorei. Cum s-a făcut că filozofia a devenit o ființă cu mai multe capete, vă voi spune îndată.

S-a întâmplat că, după cei dintâi care au venit în contact cu filozofia, cei care le-au urmat n-au mai cercetat nimic cu privire la adevăr, ci, fiind cuprinși de admirație față de resemnarea, de înfrînarea și de cuvintele încurcate ale acestora, au socotit adevăruri numai lucrurile acelea, pe care fiecare le-a învățat de la dascălul lui și, la rîndul lor, au transmis mai departe, celor de după ei, aceste învățături, așa cum le-au primit și altele proprii asemănătoare cu cele dintâi, numindu-le pe toate, la un loc, cu numele părintelui de la început al lor. De aceea și eu, dorind, la început, să mă alătur unuia dintre aceștia, m-am încredințat unui stoic¹⁹⁶. Și, stînd destulă vreme la el, dacă am văzut că nu mi se mai spunea nimic despre Dumnezeu (căci nici el, de altfel, nu știa prea multe lucruri, zicînd că o asemenea învățătură nici nu este necesară), l-am schimbat pe acesta și am venit la un altul, care se numea peripatetician și care, după cîte se credea, era un bărbat grozav de luminat. Acesta, îngăduindu-mă pe lîngă el cîteva zile, mi-a pretins apoi să-i fixez onorariul, pentru ca venirea noastră în contact să nu rămîină fără de folos. Din cauza aceasta, socotind că un asemenea om nu poate fi nicidecum un filozof, l-am părăsit.

Dar, fiindcă sufletul meu nu-mi dădea pace, dorind să asculte continuu despre ceea ce formează în chip propriu și deosebit obiectul filozofiei, am venit la un pitagoreu, care era pe atunci în mare vază, ocupîndu-se mult de tot cu filozofia. Apoi, vorbind cu el și arătîndu-i că vreau să devin auditorul și discipolul lui, mi-a zis: „I-a spune-mi: ai urmat cursurile de muzică, de astronomie și de geometrie? Crezi că poți contempla ceva din cele ce alcătuiesc fericirea, dacă n-ai învățat, mai întîi, lucrurile acestea, care smulg sufletul din limitele sensibilului și-l fac folositor lucrurilor intelectuale, pentru ca să poți vedea, în felul acesta, ce este în sine frumosul și ce este binele?” Lăudîndu-mi, cît se poate de mult aceste materii de învățămînt și spunîndu-mi că ele sînt cu cît se poate de necesare, m-a respins, în cele din urmă, cînd a auzit că nu am cunoștință de ele. Am fost nemulțumit, după cum era și natural, văzîndu-mi nădejdea spulberată și aceasta cu atît mai mult, cu cît îmi închipuiam că acesta era un om cu adevărat cunoscător. Pe de altă parte, gîndindu-mă, iarăși, la timpul pe care aveam să-l întrebuițez pentru însușirea materiilor acelora de învățămînt, nu mă puteam hotărî să fiu atît de mult amînat. Găsindu-mă, astfel, într-un asemenea impas, am

196. Potrivit cu „*Acta mart. Just. et soc.*”, sfîntul Iustin Martirul vorbește și prefectului Rusticus despre această odisee filozofică a sa.

socotit cu cale să mă duc și la platonicieni, căci și aceștia aveau un frumos renume. Și cum nu de multă vreme venise în orașul nostru¹⁹⁷ un bărbat înțelept și foarte distins printre platonicieni, am petrecut laolaltă cu el de foarte multe ori și am progresat astfel, pe calea aceasta, apropiindu-mă din ce în ce mai mult de el. Înțelegerea lucrurilor netrupești mă încânta foarte mult, iar teoria ideilor dădea aripi judecății mele. De aceea, socoteam că nu avea să treacă prea multă vreme, pînă să devin înțelept și, în neghiobia mea, nădăjduiam să văd pe Dumnezeu față către față: căci acesta este scopul filozofiei lui Platon.

III.

Pe cînd mă găseam astfel, părăindu-mi-se că port în mine o mare liniște și voind să fug și mai mult de orice urmă omenească¹⁹⁸, m-am dus într-un sat nu departe de mare. În timp ce mă apropiam de locul acela, în care ajungînd, aveam să fiu numai eu cu mine însumi, un bătrîn respectabil, cu înfățișarea destul de frumoasă, cu chip blînd și cuvios, venea pe urma mea, numai la cîtiva pași depărtare. Întorcîndu-mă spre el și oprindu-mă din cale, l-am fixat cu privirea strașnic. El mi-a zis:

— Mă cunoști ?

I-am spus că nu.

— De ce, atunci, mi-a zis el, te uiți așa la mine ?

— Mă mir, i-am răspuns eu, că te-ai întîmplat să fii în același loc cu mine. Căci nu m-am așteptat să văd pe nimeni aici.

— Eu caut niște oameni de-ai mei, mi-a zis acela, care au plecat de la mine, ca să se ducă într-altă parte. Am venit să văd, dacă nu cumva se vor arăta pe undeva. Dar tu, mi-a zis el, ce cauți pe aici ?

— Simt o plăcere deosebită, i-am răspuns eu, să mă ocup cu astfel de îndeletniciri. Căci aici pot să stau de vorbă cu mine însumi, nefiind alte lucruri care să mă împiedice, așa cum se întîmplă de obicei. Niște astfel de locuri sînt cît se poate de prielnice pentru meditație.

— Așadar, tu ești un om iubitor de meditație, mi-a zis el, și nu ești un om iubitor de faptă și de adevăr, după cum nu încerci să fii un om mai mult practic decît un sofist ?

— Dar, i-am răspuns eu, ce lucru poate fi mai de seamă, pe care l-ar putea săvîrși cineva, decît să arate că rațiunea este mai presus de toate

197. Se pare că aici este vorba despre Naplusa, locul de origine al sfîntului Iustin. După alții ar fi vorba tot despre Efes. Unul din motivele de seamă care au îndemnat pe sfîntul Iustin să vină la credința creștină a fost și constanța martirilor în credința lor (vezi *Apolog. II*, XII, 1). Despre această constanță în credință, el vorbește în mai multe rînduri. Astfel: *Dialog. XXXIV*, 8; *XLVI*, 7; *XCVI*, 2; *CX*, 4; *CXII*, 2; *CXXXI*, 2.

198. Comp. Homer, *Iliada*, VI, 202.

celelalte și lăsându-se astfel stăpînit și condus de rațiune, să poată vedea rătăcirea altora și îndeletnicirile lor, anume că ei nu săvîrșesc nimic sănătos și plăcut lui Dumnezeu? Fără de filozofie și fără de rațiunea cea dreaptă, nimeni nu poate dobîndi înțelepciunea. Pentru aceasta, tot omul trebuie să se îndeletnicească cu filozofia și să socoată lucrul acesta ca fiind cel mai de seamă și mai vrednic din toate, și că celelalte nu sînt decît de o a doua și a treia mînă, devenind lucruri moderate și vrednice de acceptat numai în legătură cu filozofia și că fără de ea, sau fără ca filozofia să urmeze în chip natural celor care se ocupă cu aceste lucruri, ele devin împovărătoare și niște lucruri de rînd.

— Așadar, filozofia duce la fericire? a reluat acela.

— Da, am răspuns eu, ea și numai ea singură.

— Dar ce este oare filozofia și în ce constă fericirea la care duce ea?

Dacă nu te împiedică ceva să-mi răspunzi, răspunde-mi!

— Filozofia, am reluat eu, este știința ființei și cunoașterea adevărului, iar încoronarea unei astfel de științe și de înțelepciuni este fericirea.

— Dar ce numești tu Dumnezeu? mi-a zis el.

— Dumnezeu este aceea ce este întotdeauna același și care este în același fel; El este cauza ființei tuturor celorlalte.

În felul acesta i-am răspuns eu, iar el, auzind aceasta, m-a întrebat din nou:

— Dar știința nu este, oare, un nume comun al mai multor lucruri deosebite? Căci în toate meșteșugurile, cel care cunoaște pe vreunul dintre acestea se numește om de știință. Așa se întîmplă cînd este vorba de meșteșugul armelor, al conducerii și tot așa și în arta medicinei. Cît privește, însă, lucrurile dumnezeiești și cele omenești, nu se întîmplă la fel. Căci putem spune, oare, că există o știință care să ne procure cunoștința lucrurilor dumnezeiești și a celor omenești și care să ne arate dumnezeirea și dreptatea pe care acestea o conțin în ele?

— Desigur, i-am răspuns eu.

— Dar ce? A cunoaște pe om sau pe Dumnezeu este același lucru cu a cunoaște muzica, aritmetica, astronomia, sau altceva dintre acestea?

— Nicidecum!

— Prin urmare, mi-a zis acela, n-ai răspuns bine, fiindcă la cunoștința aceloră ajungem prin învățătură, sau printr-o continuă îndeletnicire cu ele, pe cînd la cunoștința celorlalte ajungem prin intuiție. Dacă ți-ar spune cineva că un animal, care trăiește în India, nu este asemănător cu nici unul din toate celelalte, ci că este în cutare și cutare fel, că este în multe chipuri și culori, dacă nu l-ai văzut sau nu-l vei vedea mai întîi, nu vei putea spune nimic despre el, de nu vei fi auzit vorbind despre el pe cineva care l-a văzut.

— Negreșit că nu, am zis eu.

— Atunci, cum ar putea vorbi, precum se cuvine, filozofii despre Dumnezeu, sau cum vor putea ei spune ceva adevărat despre El, dacă nu există o știință a Lui și dacă nu L-au văzut și nici nu L-au auzit vreodată ?

— Dar, părinte, am reluat eu, ei nu văd pe Dumnezeu cu ochii, așa cum văd celelalte animale, ci Dumnezeu poate fi înțeles numai cu mintea, după cum zice Platon¹⁹⁹, iar eu sînt de aceeași părere cu el.

IV.

— Are, oare, mintea noastră, a zis el, o astfel de putere, ba încă o putere atît de mare, sau nu percepe ființa decît prin simțuri ? Sau, ca să vorbim mai lămurit, va putea ea să vadă vreodată pe Dumnezeu, cîtă vreme nu este împodobită de Duhul Sfînt²⁰⁰ ?

— Platon zice, am reluat eu, că în felul acesta este puterea de a vedea a minții și că ea ne-a fost dată pentru a putea privi, prin curăția ei însăși ființa aceea, care este cauza tuturor celor intelectuale, care nu are culoare, nici formă, nici mărime, nici altceva care se poate vedea cu ochiul, ființa aceea, zice tot el, care este mai presus de orice ființă, care nu se poate spune, nici povesti și care este numai frumusețe și bunătate, găsindu-se deodată în sufletele cele bune de la natură, printr-o înrudire oarecare și prin iubirea lor de a o vedea.

— Dar ce înrudire avem noi cu Dumnezeu ? m-a întrebat el. Sau și sufletul este de natură dumnezeiască și nemuritor și deci, o parte din acel spirit împăărătesc ? Și, în felul în care vede acela pe Dumnezeu, ne este oare și nouă cu puțință, să cuprindem cu mintea noastră pe Dumnezeu și, de aici, să fim fericiți ?

— Desigur, am răspuns eu.

— Dar, a întrebat el, toate sufletele care sînt în diferitele animale Îl pot cuprinde, sau altul este sufletul omului, altul acela al calului și altul acela al asinului ?

— Nu, am răspuns eu; ci toate sînt aceleași în toate.

— Vor vedea, sau au văzut, oare, și caii și asinii pe Dumnezeu ?

— Nu, am răspuns eu; cum de altfel nici cei mai mulți dintre oameni, ci numai aceia care trăiesc întru dreptate și care sînt curățiți prin dreptate și prin toate celelalte virtuți.

— Prin urmare, a zis el, cineva nu vede pe Dumnezeu din cauza înrudirii și nici pentru că este spirit, ci pentru că este virtuos și drept.

199. Platon, *Timeu*, 77 B (ed. Didot, II, p. 238).

200. Și după sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.* IV, XX, 6 și 8 (P.G. VII, 1036—1038) condiția de a vedea pe Dumnezeu este aceea de a avea în sine pe Duhul Sfînt.

- Da, am răspuns eu, dar și pentru că are cu ce să înțeleagă pe Dumnezeu.
- Dar ce, caprele și oile sînt oare nedreptățite ?
- Nu se face nici o nedreptate nimănui, am zis eu.
- Deci, după cuvîntul tău, și aceste dobitoace vor vedea pe Dumnezeu ?
- Nu, căci trupul lor, fiind astfel de la natură, le este o piedică.
- Dacă aceste dobitoace ar avea glas, cunoaște că ele ar defăima și mai mult trupul nostru. Dar să lăsăm acum acestea și să zicem că este așa precum glăsuiești tu. Spune-mi, însă, un lucru: sufletul vede pe Dumnezeu atunci cînd este încă în trup, sau numai după ce se desface de acesta ?
- Îi este cu puțință să ajungă la aceasta, am răspuns eu, și atîta vreme cît se găsește în chip omenesc, dar mai alés, după ce s-a desfăcut de trup și se găsește singur, poate să atingă ceea ce este mai presus de orice timp²⁰¹.
- Oare, își mai aduce aminte el de aceasta, venind iarăși într-un om ?
- Cred că nu, am răspuns eu.
- Dar atunci ce folos au sufletele care Îl văd, sau cu ce se deosebește sufletul care-L vede, de acela care nu-L vede, dacă nu-și aduce aminte nici măcar de faptul că L-a văzut ?
- Aici nu pot spune nimic, am zis eu.
- Dar sufletele cele nevrednice de o astfel de privire, ce vor pătimi ?
- Ele sînt închise în trupurile vreunor fiare, iar pedeapsa lor constă tocmai în aceasta.
- Știu ele, însă, că din cauza aceasta se găsesc în niște astfel de trupuri și deci, că au păcătuit cu ceva ?
- Cred că nu.
- Atunci, nici ele nu folosesc nimic de pe urma pedepsei, după cîte se pare. Ba, aș putea spune chiar că nici măcar nu sînt pedepsite, de vreme ce ele nu pricep această pedeapsă²⁰².
- Negreșit că nu !
- Așadar, sufletele nici nu văd pe Dumnezeu și nici nu rătăcesc în alte trupuri. Căci, dacă ar fi așa, ele ar ști că sînt astfel pedepsite și s-ar teme, mai departe, de a păcătui, chiar și numai din întîmplare. Dar că ele pot înțelege că există Dumnezeu și că dreptatea și pietatea sînt ceva frumos, aici sînt și eu de aceeași părere, a zis el.
- Bine zici, i-am răspuns eu.

201. Sfîntul Iustin vorbește mereu ca un platonician. A se vedea *Phédon*, 66, ed. Didot, I, p. 51 și *passim*.

202. Deopotrivă cu sfîntul Iustin, la rîndul lor și sfîntul Irineu și Tertulian combat metempsihoza și cu același argument, scos din necunoștința pe care o avem despre ea.

V.

Deci, filozofii aceia nu știu nimic despre aceste lucruri; căci ei nu pot spune nici măcar ce este sufletul.

— Se pare că nu.

— Nu trebuie să spunem nici măcar că sufletul este nemuritor, căci ceea ce este nemuritor este totodată și nenăscut.

— După unii filozofi, numiți platonicieni, sufletul este într-adevăr nenăscut și nemuritor.

— Dar poate că tu zici că și lumea este nenăscută ?

— Sînt unii care zic așa, dar eu nu sînt de părerea aceasta.

— Foarte bine faci ! Că ce rost ar avea ca un trup, atît de solid, care are duritate și care este compus, care se schimbă pierind și născîndu-se zi de zi, să socotim că n-a fost făcut de la început de cineva, iar dacă lumea este născută, în chip necesar că și sufletele au fost făcute și că ele nu există cu de la sine putere ? Căci ele au fost făcute pentru oameni și pentru celelalte animale, dacă, după cum spui tu, au fost făcute fiecare în parte, iar nu fiecare cu trupul lui propriu.

— Așa mi se pare și mie că este drept.

— Prin urmare, sufletele nu sînt nemuritoare.

— Nu, fiindcă am văzut că și lumea este născută.

— Dar eu nu spun nicidecum că toate sufletele mor; căci pentru cei răi, aceasta ar fi cu adevărat un profit. Dar atunci cum ? Sufletele celor pioși rămîn într-un loc mai bun, iar cele nedrepte și rele într-unul mai rău, așteptînd acolo vremea judecății. Astfel, sufletele cele vrednice de Dumnezeu nu vor mai muri, pe cînd celelalte vor fi pedepsite, atîta vreme cît Dumnezeu voiește ca ele să existe și să fie pedepsite.

— Ce spui tu acum nu este, oare, același lucru cu acela pe care Platon îl lasă să se înțeleagă, despre lume, în Timaeos, spunînd că ea este stricăcioasă întrucît este făcută, dar că ea nu va fi distrusă și nici nu-și va găsi soarta morții, din cauza voinței lui Dumnezeu ? Și crezi că se poate spune același lucru și despre suflet și, în genere, despre toate celelalte ? Căci toate cele ce sînt după Dumnezeu, sau care vor fi vreodată, au natura stricăcioasă și, ca atare vor dispărea și nu vor mai fi. Singur Dumnezeu este nemuritor și nestricăcios și tocmai pentru aceasta este Dumnezeu, în vreme ce toate celelalte, care vin după El, sînt născute și stricăcioase. Pentru aceasta sufletele vor și muri și vor fi și pedepsite; căci dacă ar fi nenăscute, ele n-ar mai păcătui și n-ar mai fi pline de nebunie, nici n-ar mai fi șovăitoare și cutezătoare, nici n-ar mai locui de bună voie în porci, în șerpi și în cîini, nici n-ar mai fi îngăduit ca să fie constrînse, de vreme ce-ar fi nenăscute. Căci ceea ce este nenăscut este asemănător cu ceea ce este nenăscut și este deopotrivă și

același cu el, neputîndu-se deosebi unul de altul nici în ceea ce privește puterea, nici în ceea ce privește cinstea. De aici urmează că nici nu sînt multe cele ce sînt nenăscute. Căci, dacă ai socoti că între cele ce sînt nenăscute ar exista vreo deosebire și ai cerceta mai bine, n-ai putea găsi cauza deosebirii, ci, ducîndu-te cu mintea la nesfîrșit, aceasta în cele din urmă, se va opri obosită, la ceva care este nenăscut și vei sfîrși prin a zice că acesta este cauza tuturor. Oare aceasta au scăpat-o din vedere Platon și Pitagora, bărbații aceia înțelepți, care au devenit pentru noi un fel de zid și de sprijin al filozofiei? ²⁰³

VI.

Puțin îmi pasă de Platon, de Pitagora și, în genere, de oricare altul, care gîndește la fel. Că adevărul acesta este, află-l de aici: sau sufletul este viață, sau el are viață. Dacă este viață, atunci el ar trebui să facă pe altcineva să trăiască, iar nu pe sine însuși, după cum și mișcarea face să se miște un alt lucru, iar nu pe sine însăși. Faptul că sufletul trăiește, nimeni n-ar putea tăgădui. Dacă trăiește, însă, el trăiește nu pentru că este viață, ci pentru că se împărtășește din viață și, ceea ce se împărtășește din ceva este cu totul altceva decît aceea din care se împărtășește. Sufletul se împărtășește din viață, pentru că Dumnezeu voiește ca el să trăiască. Și ca atare, sufletul nu se va mai împărtăși din viață, cînd Dumnezeu va voi ca sufletul să nu mai trăiască. Căci sufletul nu trăiește prin el însuși, cum trăiește Dumnezeu. Ci — după cum nu este cu puțință ca omul să trăiască continuu și nici ca sufletul să fie continuu la un loc cu trupul și atunci cînd trebuie ca armonia aceasta să se desfacă, sufletul părăsește trupul și omul nu mai există — tot astfel și atunci cînd sufletul nu trebuie să mai existe, spiritul vivificator²⁰⁴ pleacă din el, iar sufletul nu mai există, ci se întoarce iarăși acolo de unde a fost atras²⁰⁵.

VII.

Atunci, la ce dascăl se va mai duce cineva în cazul acesta, sau unde va mai găsi vreun folos, dacă nici la aceștia nu se găsește adevărul?

— Cu mult mai înainte de acești așa-ziși filozofi, au fost niște oameni fericiți, drepți și iubitori de Dumnezeu, care au vorbit în Duhul Sfînt și care

203. Argumentul acesta a fost reprodus de sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.*, II, XVI, 3 (P. G. VIII, 760).

204. De aici nu se poate trage concluzia că sfîntul Iustin ar fi distins în om: spiritul, sufletul și trupul (teoria trihotomistă). El rămîne pretutindenea un partizan al dihotomismului; a se vedea: *Dialog.* CV, 3—4; *Apolog.* I, 8, 4 și *Apolog.* II, 10, 1.

205. Eccl. 12, 7.

au arătat cele viitoare, care se întâmplă acum: aceștia sînt profeții. Numai aceștia au văzut și au spus oamenilor adevărul, netemîndu-se și neascultînd de nimeni. Ei nu au fost învinși de dorința de slavă, ci au spus numai ceea ce au auzit și au văzut, fiind plini de Duhul Sfînt. Scrierile lor se păstrează chiar și acum și, îndeletnicindu-se cineva cu ele, dacă crede în ele, poate folosi foarte mult: atît cu privire la începuturi, cît și cu privire la sfîrșit și la toate cele ce trebuie să știe un filozof. Ei nu vorbesc cu dovezi, căci sînt niște martori vrednici ai adevărului, mai presus de orice dovadă. Cele ce s-au întîmplat, însă, sau se întîmplă și acum, sîlesc pe orișicine să fie de acord cu cele grăite de ei. Chiar și numai pentru minunile pe care le-au săvîrșit, ei pot fi socotiți drepti, atunci cînd au slăvit pe Făcătorul tuturor, Dumnezeu și Tatăl și au vestit pe Hristos, Care avea să vină de la El și Care avea să fie Fiul Lui. Lucrul acesta nici nu l-au făcut și nici nu-l fac profeții mincinoși, care sînt plini de duhul cel necurat și rătăcitor și care, deși îndrăznesc să săvîrșească oarecare minuni, spre uimirea oamenilor, slăvesc, în schimb, duhurile rătăcirii și pe demoni²⁰⁶. Roagă-te, deci, mai presus de toate, să ți se deschidă porțile luminii, căci toate acestea nu pot fi văzute și nici înțelese de toți, dacă Dumnezeu și Hristosul Lui nu dă cuiva să înțeleagă.

VIII.

Spunînd acestea și alte multe de felul acestora pe care nu mai este timpul să le înșir acum aici, a plecat, poruncindu-mi să urmez aceste lucruri, și nu l-am mai văzut, de atunci. Iar mie, mi s-a aprins deodată un foc în suflet și m-a cuprins o mare dragoste de profeți și de bărbații aceia, care sînt prietenii lui Hristos. Și, gîndind la cuvintele lui, găseam că aceasta este singura filozofie sigură și aducătoare de folos. În felul acesta și pentru aceasta sînt filozof. Și aș voi ca toți, dobîndind aceeași dispoziție pe care o am eu, să nu vă depărtați de cuvintele Mîntuitorului. Căci ele au în sine ceva de temut și sînt în stare să îmblînzească pe toți cei care ies din ideea cea dreaptă, fiind o odihnă cît se poate de plăcută pentru cei ce se dedau studiului lor. Dacă, deci, te îngrijești și tu de tine și dacă voiești să ajungi la mîntuire și ai încredere în Dumnezeu, ca unul care, în definitiv, nu ești străin de aceste lucruri, se cuvine ca și tu, cunoscînd pe Hristosul lui Dumnezeu și devenind desăvîrșit, să fii fericit.

Spunînd acestea, prea iubitul meu²⁰⁷, cei care erau împreună cu Tryfon au început să rîdă, iar el, zîmbind, mi-a zis:

— Toate celelalte despre care ai vorbit, le accept și-ți admir zelul tău

206. I Tim. 4, 1.

207. Aici este vorba despre Marcus Pompeius, căruia i-a fost dedicat acest dialog (cf. *Dialog*. CXLI, 5 și I, 1).

pentru tot ceea ce este dumnezeiesc, dar ar fi fost mai bine, dacă ai fi rămas la filozofia lui Platon, sau a altcuiva, practicînd resemnarea, înfrînarea și cumpătarea, decît să te înșeli cu niște cuvinte mincinoase și să urmezi unor oameni de nimic. Căci dacă ai fi rămas în felul acela la filozofie și dacă ai fi trăit fără de pată, ai fi avut nădejdea unei sorți mai bune. Părăsind însă pe Dumnezeu și nădăjduind în om, ce mîntuire îți mai poate rămîne? Dacă acum vrei să mă ascuți și pe mine (căci de acum te socot prieten), mai întîi circumcide-te, apoi păzește, după cum este legiuit, sabbatul, sărbătorile, lunile cele noi ale lui Dumnezeu și, într-un cuvînt, fă tot ceea ce este scris în Lege, și atunci poate că vei găsi milă înaintea lui Dumnezeu. Hristos, însă, chiar dacă s-a născut și se va fi găsind pe undeva, este un necunoscut și el însuși nu se cunoaște, nici nu are vreo putere, pînă cînd, venind Ilie, nu-l va unge și nu-l va face cunoscut tuturor. Voi, însă, primind un zvon zadarnic, v-ați făurit un Hristos, iar din cauza lui, sînteți nimiciți acum prosteste.

IX.

Îngăduie-ți-se ție, omule și iartă-ți-se ție, i-am zis eu atunci, că nu știi ce vorbești. Ai ascultat de niște dascăli care nu pricep Scripturile și vorbești, la voia întîmplării, ceea ce-ți vine în minte. Dacă ai voi să primești, însă, discuția cu privire la aceasta, cum că, adică, nu sîntem în rătăcire și că nu vom înceta niciodată de a mărturisi acest lucru, chiar dacă se vor purta asupra noastră toate defăimările oamenilor și chiar dacă tiranul cel mai crud ne-ar sili la aceasta, îți voi arăta numaidecît, că noi n-am crezut în niște basme zadarnice și nici în niscaiva cuvinte lipsite de dovadă, ci în niște cuvinte pline de Duh Sfînt, izvorîtoare de putere și înfloritoare de har.

Cei ce erau cu el, izbucniră iarăși în hohote de rîs și începură să vorbească cuvinte urîte, pentru care motiv ridicîndu-mă, eram gata s-o iau din loc. Dar el, apucîndu-mă de haină, mi-a zis să nu plec, mai înainte de a îndeplini ceea ce am făgăduit.

— Dar atunci, am zis eu, tovarășii tăi să nu mai facă gălăgie și nici să nu mai vorbească atît de urît; ci, dacă vor, să asculte în liniște, iar dacă vreo treabă mai de seamă îi împiedică, să plece. Apoi noi, retrăgîndu-ne undeva și odihnindu-ne, să terminăm discuția.

Tryfon a găsit cu cale și el că e bine să facem așa. De aceea, îndreptîndu-ne am luat-o către centrul stadionului Xistos. Doi dintre tovarășii lui, bătîndu-și joc de noi și luînd în rîs rîvna noastră, au plecat. Cînd am ajuns în locul acela, către care ne îndreptam, unde și de-o parte și de alta, sînt niște bănci de piatră, cei ce erau împreună cu Tryfon, așezîndu-se pe una din aceste bănci și unul din ei aducînd vorba despre războiul cel din Iudeea, au început cu toții să vorbească despre acest război.

X.

Atacurile împotriva creștinilor. După ce aceștia au terminat discuția lor, am început, iarăși, să le grăiesc:

— Bărbați prieteni, nu cumva mai este și alt motiv pentru care ne defăimați, în afară de acela că nu trăim după Lege, nu ne circumcidem trupul la fel cu strămoșii voștri și nu păstrăm sîmbăta, ca voi? ²⁰⁸ Sau și viața și moravurile noastre sînt defăimate de voi? Vreau să spun: nu cumva ați crezut și voi, despre noi, cum că am mîncă oameni și că, după băutură, stingînd luminile, ne tăvălim în amestecuri neîngăduite? Sau ne condamnați numai pentru faptul că credem în învățăturile noastre și că nu credem, într-o învățătură, după voi adevărată?

— Faptul acesta ne miră, a zis Tryfon. Cît despre celelalte, despre care vorbesc alții, ele nu sînt vrednice de crezare, căci sînt prea departe de natura omenească. De altfel, știm că și preceptele voastre din așa-numita Evanghelie, sînt atît de minunate și de mari, încît îmi vine să cred, că nimeni nu poate să le păzească, căci am avut toată grija ca să mă îndeletnicesc și cu ele ²⁰⁹. Mă surprinde, însă, mai ales faptul, că voi, numindu-vă pioși și socotind că vă deosebiți de alții, neseparîndu-vă însă întru nimic de ei, nici nu arătați o viață deosebită de aceea a neamurilor, prin faptul că nu păziți nici sîmbetele, nici sărbătorile și nici nu aveți circumciziune, ci, punîndu-vă nădejde într-un om răstignit, aveți credința să dobîndiți totuși vreun bine de la Dumnezeu, cu toate că nu îndepliniți poruncile Lui. Sau poate n-ați citit că „se va nimici sufletul acela din neamul lui, care nu se va circumcide în ziua a opta“ ²¹⁰? Și tot asemenea s-a spus și despre cei de alt neam și despre sclavii cumpărați cu bani. Deci, voi, disprețuind de-a dreptul acest așezămînt, nu voiți să țineți seama de el și nici de cele ce decurg din el. Dimpotrivă, încercați să ne convingeți că cunoașteți pe Dumnezeu, cu toate că nu faceți nimic din cele ce fac cei ce se tem de Dumnezeu. . . Dacă ai de spus ceva întru apărare față de acestea și dacă poți arăta în ce fel nădăjduiți ceva cu toate că nu păziți Legea, te-am asculta cu multă plăcere și, în același chip am putea discuta împreună și asupra celorlalte puncte de vedere.

XI.

Noua alianță. Nici nu va fi vreodată, Tryfon, vreun alt Dumnezeu și nici nu a fost altul din veci, i-am zis eu, afară de Cel ce a făcut și a orînduit

208. Acestea erau, la vremea aceea, acuzațiile cele mai curențe aduse de iudei împotriva creștinilor. Sfîntul Iustin s-a plîns adesea împotriva lor (A se vedea: *Apolog. I*, X, 6; XXII, 2 și mai ales XXVI, 7; și *Apolog. II*, XII, 1, iar mai ales *Dialog. XVII*, 3 și CVIII, 2).

209. Trifon vorbește aici întocmai ca scriitorii creștini. A se vedea Minucius Felix, *Octavius* (XXX), P.L., III, 301 și Tertullianus, *Apologeticum* VII și VIII, P.L., I, 308 și urm.

210. Fac. 17, 14.

acest univers. Și, ceva mai mult, noi nu socotim că Dumnezeu nostru este unul, iar al vostru altul, ci El este unul și același, Care a scos pe părinții voștri din Egipt „cu mîna puternică și cu brațul înalt”²¹¹. De altfel, noi nici n-am nădăjduit în altcineva (căci nu este un altul), ci numai în Acesta, în care nădăjduiți și voi, în Dumnezeu lui Abraam, al lui Isaac și al lui Iacob. Nu am nădăjduit, însă, prin Moisi, nici prin Lege, căci în cazul acesta am fi făcut și noi ceea ce faceți voi. Am citit nu de mult, o, Tryfon, că ar fi și o lege ultimă și un testament mai de seamă decît toate celelalte²¹², pe care trebuie să-l păzească acum toți oamenii care doresc să se învrednicească de moștenirea lui Dumnezeu. Căci Legea cea de pe Horeb este acum o lege veche și ea este numai a voastră, pe cînd cealaltă este, în genere, a tuturor. Și, o lege, care se dă împotriva unei alte legi, o desființează pe cea dintîi, după cum și un testament, care se face mai tîrziu, îl face de asemenea nelucrător pe cel dinaintea lui. Drept lege veșnică și finală și testament credincios²¹³, ne-a fost dat nouă Hristos, după care nu mai este nici o lege, nici un precept, nici o poruncă. Sau, poate că tu nu ai citit ceea ce spune Isaia? „Ascultați-mă, ascultați-mă poporul meu și împăraților luați aminte, că va veni o lege de la mine și judecata mea va fi întru lumina neamurilor. Se apropie repede dreptatea mea și va veni mîntuirea mea, iar neamurile vor nădăjdi în brațul meu”²¹⁴. Iar prin Ieremia spune, tot despre testamentul acesta, în felul următor: „Iată, vin zilele, zice Domnul, și voi încheia cu casa lui Israel și cu casa lui Iuda un testament nou, nu acela pe care l-am încheiat cu părinții lor, în ziua în care i-am luat de mîină, pentru a-i scoate din Egipt”²¹⁵. Deci, dacă Dumnezeu a proclamat că va fi orînduită o nouă alianță și că aceasta va fi spre lumina neamurilor, noi vedem și sîntem convinși, că, prin numele lui Iisus Hristos cel răstignit, înșiși oamenii vin la Dumnezeu de la idoli și de la orice altă nedreptate și rămîn pînă la moarte în mărturisire și pietate, și că din lucrurile și din minunile care urmează, poate fi înțeles de toți, că aceasta este „Legea cea nouă, și alianța cea nouă și nădejdea celor din toate neamurile”²¹⁶, care așteaptă bunurile cele de la Dumnezeu. Căci neamul israelit cel adevărat și duhovnicesc, neamul lui Iuda și neamul lui Iacob, Isaac și Abraam, care pe cînd se găsea în necircumci-

211. Deut. 5, 15; Ps. 135, 12.

212. Lege (*νόμος*) și Testament (*διαθήκη*). Aici sfîntul Iustin înfățișează creștinismul ca o nouă lege și o nouă alianță, opuse celor vechi, pe care le abrogă. Adevăratul legiuitor nu mai este Moisi, ci Iisus Hristos (*Dialog.* XII, 2 și XIV, 3). Ideea o găsim și la sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.* III, X, 5; IV, IX, 2; XXXIV, 4 (P.G. VII, 878, 997, 1085) și la Tertullianus: *De praesor.* XIII și *Adv. Judaeos* III (P.L. II, 604).

213. Is. 55, 3; 61, 8; Ier. 32, 40.

214. Is. 51, 4–5.

215. Ier. 31, 31–32.

216. Fac. 49, 10.

ziune²¹⁷ a fost mărturisit de Dumnezeu și binecuvântat și numit părinte al multor neamuri²¹⁸, sîntem noi, cei care am fost aduși la Dumnezeu prin Hristos cel răstignit, după cum se va dovedi, pe măsură ce vom înainta în discuțiunea noastră.

XII.

Spunîndu-i acestea, am adăugat că și într-un alt loc, Isaia zice: „Ascultați-mi cuvintele și sufletul vostru va trăi și voi încheia cu voi o alianță nouă, cele sfinte și credincioase ale lui David. Iată, l-am dat pe el mărturie neamurilor. Neamurile care nu te cunosc, te vor chema; popoarele care nu te știu, vor găsi scăpare la tine, din cauza Dumnezeului cel sfînt al tău, Israel, că te-a slăvit pe tine“²¹⁹. Legea aceasta, însă, voi ați disprețuit-o și ați batjocorit alianța cea nouă și sfîntă a Lui și nici acum nu o primiți și nici nu vă pocăiți, iar răul pe care-l faceți cu aceasta este cît se poate de mare. „Ba, ceva mai mult: urechile voastre s-au astupat, ochii voștri au orbit, iar inima voastră vi s-a învîrtoșat“²²⁰. A strigat Ieremia²²¹, și nici astfel nu ați ascultat; a venit Legiuitorul²²² și nu L-ați văzut; „Săracilor li se predică, orbii văd“²²³, iar voi nu înțelegeți. Este nevoie de o a doua circumciziune, iar voi socotiți că este mare lucru de voi din cauza circumciziunii trupului. Legea cea nouă voiește ca voi să păziți de-a pururi sabbatul, iar voi, nelucrînd nimic o zi, socotiți că sînteți pioși, neînțelegînd pentru ce vi s-a poruncit astfel. Iar dacă mîncăți pîne nedospită, voi ziceți că împliniți voia lui Dumnezeu. Dar Domnul Dumnezeu nostru nu binevoiește în niște astfel de lucruri. Dacă este cineva dintre voi sperjur sau hoț, să înceteze; dacă este preacurvar, să se pocăiască, fiindcă numai atunci el a păzit sabatele cele pline de desfătări și adevărate²²⁴ ale lui Dumnezeu. Dacă cineva nu are mîini curate, să se spele, căci atunci este curat.

XIII.

De altfel, Isaia nu v-a trimis la baie²²⁵, ca să vă spălați acolo crima și celelalte păcate, căci nici toată apa mării n-ar fi fost în stare să vă curețe;

217. Rom. 4, 10.

218. Fac., 17, 5; Rom. 4, 17.

219. Is. 55, 3—5.

220. Is. 6, 10.

221. Ier. 31, 31.

222. Este vorba despre Iisus Hristos, despre Care se poate spune că, în *Apologie* apare ca Mîntuitor mai ales prin învățătura Sa, în *Dialog*, mai ales în rol de legislator, fără ca totuși să excludă ideea mîntuirii prin suferințele lui Hristos. A se vedea *Dialog*. XIII, 1 și XXIV, 1.

223. Mt. 11, 5; Is. 29, 18—19; 61, 1.

224. Is. 58, 13.

225. Is. 1, 16.

ci, după cum este natural, baia aceea mîntuitoare, despre care a vorbit atunci, este baia celor care se pocăiesc și care se curăță nu „prin sîngele țapilor și al oilor“, sau „prin cenușa unei junince“, sau prin ofrande de floare de făină, ci în credință, prin sîngele lui Hristos și prin moartea Lui²²⁶, Care pentru aceasta a murit, după cum însuși Isaia a spus grăind astfel: „Domnul va descoperi brațul Său cel sfînt înaintea tuturor neamurilor și toate neamurile și marginile pămîntului vor vedea mîntuirea cea de la Dumnezeu. Îndepărtați-vă, îndepărtați-vă, îndepărtați-vă, ieșiți de acolo și nu vă atingeți de murdărie, ieșiți din mijlocul ei, despărțiți-vă, voi care purtați vasele Domnului, căci voi nu mergeți în tulburare. Înaintea voastră va merge Domnul și cel ce vă adună pe voi este Domnul Dumnezeu lui Israel. Iată, sluga mea va înțelege și va fi înălțat și va fi slăvit foarte. După cum mulți se vor mira de tine, tot astfel, El va șterge dinaintea oamenilor chipul și slava ta și astfel, neamuri multe se vor minuna de El, iar împărații își vor închide gurile lor, căci cei cărora nu li s-a vestit despre El vor vedea și cei care nu au auzit vor înțelege. Doamne, cine a crezut auzului nostru și brațul Domnului cui s-a descoperit? Noi am vestit înaintea Lui ca un copil, ca o rădăcină într-un pămînt însetat. El nu are chip și nici slavă și L-am văzut pe El și nu avea nici chip, nici frumusețe, ci chipul Lui era necinstit și se ștergea înaintea fiilor oamenilor. Un om, care era cu rană și care știa să suporte slăbiciunea, căci s-au întors de la fața Lui și a fost necinstit și nu a fost luat în seamă. Acesta poartă păcatele noastre și suferă pentru noi și am socotit că El este în durere, în rană și în suferință. Iar El a fost rănit pentru păcatele noastre și a fost slăbit din cauza nelegiuirilor noastre. Învățătura păcii noastre asupra Lui și cu lovirea Lui noi am fost vindecați. Toți am fost rătăciți ca niște oi, omul s-a rătăcit în calea lui. Și Domnul L-a dat pe El pentru păcatele noastre, iar El, cu toate că I s-au cășunat tot felul de chinuri, nu-Și deschide gura Sa. Ca o oaie spre junghere S-a adus și ca un miel, care este fără de glas, în mintea celui ce-l tunde, așa nu Și-a deschis gura Sa. Întru umilința Lui, judecata Lui s-a ridicat. Iar neamul Lui cine-l va spune? Că se ia de pe pămînt viața Lui. Din cauza nedreptăților poporului meu, a venit la moarte. Și voi da pe cei răi în locul îngropării Lui și pe cei bogați în locul morții Lui, că El n-a făcut nelegiuire și nu s-a găsit vicleșug în gura Lui. Și Domnul voiește să-L curețe de rană. Dacă veți da pentru păcat, sufletul vostru va vedea sămînță de viață lungă. Și Domnul voiește să ia din durere sufletul Lui, să-i arate lumina și să-l formeze în înțelegere, îndreptățind nedreptul, care lucrează bine multora. El va lua asupra-Și păcatele noastre. Pentru aceasta, El va moșteni pe mulți și va împărți prăzile celor puternici,

pentru care sufletul Lui a fost dat morții și a fost socotit cu cei fără de lege și El a luat asupra-Și păcatele multora și a fost dat pentru nelegiuirile lor. Bucură-te stearpă, care nu ai născut; izbucnește și strigă, tu, care n-ai avut dureri de naștere, căci copiii pustului sînt mult mai mulți decît ai aceleia care are bărbat. Domnul a zis: Lărgeste-ți locul cortului tău și al curților tale, înfige, nu cruța, lărgeste-ți corturile tale și întărește-ți stîlpii tăi, desfășurîndu-i la dreapta și la stînga. Și sămînța ta va moșteni neamuri și vei locui cetăți pustiite. Nu te teme că ai fost rușinat, nici nu te rușina că ai fost defăimat, căci vei uita rușinea ta veșnică și nu-ți vei mai aduce aminte de defăimarea văduviei tale, că Domnul Și-a făcut Luiși nume și Cel ce te smulge pe tine este Dumnezeu lui Israel și numele Lui va fi chemat pe tot pămîntul. Domnul te-a numit pe tine, ca pe o femeie părăsită și mică la suflet, ca pe o femeie urîă încă din tinerețe²²⁷.

XIV.

Deci, prin baia pocăinței și a cunoștinței lui Dumnezeu, care s-a făcut pentru nelegiuirea popoarelor lui Dumnezeu, după cum zice Isaia, noi am crezut și cunoaștem, că Botezul acela, pe care l-a vestit el de mai înainte, este singurul care poate curăți pe cei ce se pocăiesc și că el este „apa vieții”²²⁸. Gropile pe care vi le-ați săpat voi înșivă sînt nimicite și nu vă sînt de nici un folos²²⁹. Căci ce folos poate să aibă botezul acela care curăță numai carnea și trupul? Botezați-vă sufletul de urgie și de îmbuibare, de invidie și de ură, căci numai atunci trupul vostru va fi curat²³⁰. Acesta este simbolul pînilor celor nedospite: să nu mai faceți lucrurile vechi ale aluatului celui rău²³¹. Voi însă ați înțeles totul numai trupest și socotiți că sînteți pioși dacă, făcînd acestea, aveți sufletele pline de vicleșug și în genere de toată răutatea. Din cauza aceasta și Dumnezeu v-a poruncit ca, după cele șapte zile ale mîncării de azime, să vă frămîntați vouă aluat nou, cu alte cuvinte, El v-a poruncit săvîrșirea unor alte lucruri, iar nu imitarea celor vechi și rele. Pentru (a arăta) că acest lucru este ceea ce cere de la voi acest Legiutor nou, voi aduce din nou cuvintele spuse de mine mai înainte și voi mai aduce, odată cu ele și altele, pe care mai înainte le-am trecut cu vederea.

S-a zis de către Isaia, astfel: „Ascultați-Mă, și sufletul vostru va trăi și voi încheia cu voi o alianță nouă, cele sfinte și credincioase ale lui David.

227. Is. 52, 10—54, 6.

228. Ier. 2, 13.

229. In. 4, 10; Apoc. 21, 6.

230. Lc. 11, 41.

231. I Cor. 5, 8.

Iată, l-am dat pe el mărturie neamurilor, conducător și proteguitor al neamurilor. Neamurile care nu te cunosc, te vor chema și popoarele care nu te știu, vor găsi scăpare la tine, din cauza Dumnezeului cel sfânt al tău, Israel, că te-a slăvit pe tine. Căutați pe Dumnezeu și găsindu-L, chemați-L, când Se va apropia de voi. Părăsească nelegiuitul căile lui și bărbatul cel nelegiuit voile lui și întoarcă-se la Domnul și va fi miluit, fiindcă va ierta mult timp păcatele voastre. Căci voile mele nu sînt ca cele ale voastre și nici căile mele ca cele ale voastre, ci, pe cît de departe este cerul de pămînt, pe atît de departe este calea mea de calea voastră și gîndurile voastre de gîndul meu. În felul în care coboară zăpada și ploaia din cer și nu se va întoarce pînă ce nu va îmbiba pămîntul și-l va fructifica și-l va face să scoată roade și să dea sămînța semănătorului și pîinea de mîncare, tot așa va fi și cuvîntul meu, care va ieși din gura mea: nu se va întoarce, pînă ce nu se vor împlini toate cîte am voit și voi conduce cu bine poruncile mele. Căci veți ieși întru veselie și veți fi învățați întru bucurie, munții și colinele vor sălta, primindu-vă pe voi și toți arborii de pe ogoare vor lovi din ramuri; în locul spinului va răsări chiparosul; în locul urzicii va răsări mirtul; iar Domnul va fi spre nume și semn veșnic și nu se va șterge²³². Dintre cuvintele acestea și din altele de felul acesta, spuse de profeți, am accentuat, o Tryfon, că unele s-au spus cu privire la prima venire a lui Hristos, în care avea să Se arate oamenilor „necinstit, disprețuit și muritor”²³³, iar celelalte, la cea de a doua arătare a Lui, „cînd va veni întru slavă și deasupra norilor” și poporul vostru „Îl va vedea și-L va cunoaște pe Acela pe Care L-au împuns cu sulita”, după cum a spus profețind Osea²³⁴, unul dintre cei doisprezece profeți, și Daniel²³⁵.

XV.

Învățați-vă, deci, să postiți adevăratul post al lui Dumnezeu, cum zice Isaia, ca să fiți bine plăcuți lui Dumnezeu. Căci Isaia a grăit astfel: „Strigă cu putere și nu te cruța; ridică-ți glasul ca o trâmbiță și vestește neamului meu păcatele lor și casei lui Iacob nelegiuirile lor. Ei mă caută zi de zi și doresc să cunoască căile mele, ca un popor care a făcut dreptatea și care n-a

232. Is. 55, 3–13.

233. Is. 53, 2–3; Ideea unui Mesia pătimitor, în cadrul primei Sale parusii, era familiară iudeilor. A se vedea *Dialog*. LXVIII. Cît privește chipul Domnului Hristos, sfîntul Iustin, potrivit lui Isaia 53, 2, credea că Iisus a fost urît la înfățișare. Aceeași idee o găsim la sfîntul Irineu, Tertulian și Clement Alexandrinul. Pentru Origen, Domnul a fost cînd frumos, cînd urît la înfățișare, potrivit felului de a fi al celor ce-L vedeau. Menționarea lui Osea aici, este probabil o scăpare din vedere a sfîntului Iustin, căci citatul nu este din Osea, ci din Zaharia.

234. Zah. 12, 10.

235. Dan. 7, 13.

părăsit judecata lui Dumnezeu. Îmi cer acum judecată dreaptă și doresc să se apropie de Dumnezeu, zicînd: pentru ce am postit, dacă Tu n-ai văzut și pentru ce ne-am umilit sufletele dacă Tu nu ai cunoscut? Căci în zilele posturilor voastre voi găsiți voințele voastre și asupriți pe toți supușii voștri; iată, voi postiți în judecați și-n lupte și loviți cu pumnii pe cel umil. Pentru ce postiți pînă astăzi? Pentru a fi auzit glasul vostru într-o strigare? Eu n-am ales un astfel de post și nici o astfel de zi pentru ca omul să-și umilească sufletul său și chiar dacă-ți vei pleca cerbicea întocmai ca un cerc, și-ți vei așterne sac și cenușă, nici astfel nu veți numi acestea post și zi primită de Domnul. Căci Eu nu am ales un astfel de post, zice Domnul. Ci desfă toată legătura nedreptății, desfă cătușele schimburilor silite, dă drumul într-o iertare celor asupriți și sfîșie orice act nedrept. Împarte cu cel flămînd pîinea ta și pe săracii cei fără de adăpost adu-i în casa ta. Dacă vei vedea pe cineva gol, îmbracă-l și nu fi mîndru față de cei de aceeași sămînță cu tine. Atunci, lumina ta va țîșni de dimineață și îmbrăcămintea ta repede va străluci și înaintea ta va merge dreptatea ta, iar slava lui Dumnezeu te va înconjura. Atunci, de vei striga, Dumnezeu te va auzi. Și chiar în timpul cît tu vei vorbi, îți va zice: Iată, sînt de față. Căci, dacă vei lepăda de la tine legătura și punerea mîinii și orice cuvînt de murmur și vei da din suflet celui flămînd pîinea ta, și te vei umple de un suflet umilit, atunci va răsări în întuneric lumina ta și întunericul tău va fi ca miezul zilei, iar Dumnezeul tău va fi cu tine de-a pururi și te va umple, după cum dorește sufletul tău și oasele tale se vor îngrășa, și vor fi întocmai ca o grădină udată, sau ca o fîntînă de apă, sau ca un pămînt, căruia nu i-a lipsit apa²³⁶.

Circumcideți-vă, deci, cu circumciziunea inimii voastre, după cum cer îndemnurile lui Dumnezeu, în toate cuvintele de mai sus.

XVI.

Răutatea iudeilor. De altfel, chiar și prin Moisi Dumnezeu însuși a strigat, zicînd: „Deci, circumcideți-vă învîrtoșarea inimii voastre și nu vă mai învîrtoșați cerbicea. Căci Domnul, Dumnezeul vostru și Domnul domnilor este Dumnezeu mare, puternic și înfricoșător, care nu Se lasă copleșit de o față oarecare și nici nu primește vreun dar²³⁷. Iar în Levitic, zice: „Fiindcă ei au călcat Legea și M-au trecut cu vederea și fiindcă au umblat împotriva Mea pe căi lăturalnice, de aceea și Eu am mers cu ei lăturalnic și-i voi pierde pe ei, în pămîntul dușmanilor lor. Atunci inima lor cea netăia-tă împrejur se va rușina²³⁸”.

236. Is. 58, 1—11.

237. Deut. 10, 16—17 și 26, 40—41.

238. Lev. 26, 40—41.

Căci circumciderea cea după trup s-a dat de la Abraam, cu semn, ca să fiți deosebiți de celelalte neamuri și de noi și pentru ca singuri să pătimiți, cele ce pătimiți acum, pe bună dreptate; pentru ca țările voastre să devină pustii, iar cetățile voastre arse de foc și ca, înaintea voastră, străinii să mănânce roadele voastre²³⁹ și nimeni dintre voi să nu se mai poată sui în Ierusalim²⁴⁰. Căci voi nu vă deosebiți prin nimic altceva de ceilalți oameni, decît prin circumciderea voastră cea după trup. Nimeni dintre voi, după cîte socot, nu va îndrăzni să zică, cum că Dumnezeu nu este și n-a fost și cunoscător de mai înainte al celor ce aveau să fie în viitor, pregătind de mai înainte, fiecăruia, cele ce merită²⁴¹. Și pentru voi s-au întîmplat acestea destul de bine și după dreptate. Voi ați ucis pe Cel drept²⁴², și mai înainte de El, pe profeții Lui²⁴³, iar acum căutați să nimiciți și pe cei ce nădăjduiesc în El și în Cel ce L-a trimis pe El, Atotțiitorul și Făcătorul tuturor, Dumnezeu, și îi necinstiți, în măsura în care vă stă în putință, blestemîndu-i în sinagogile voastre pe cei ce cred în Hristos. Căci n-aveți putere să ne ucideți, din cauza stăpînitorilor de acum; de cîte ori ați putut, însă, ați făcut și lucrul acesta.

Din cauza aceasta, Dumnezeu vă strigă prin Isaia: „Vedeți că dreptul a pierit și nimeni nu ia aminte în inima lui de aceasta, iar bărbații cei drepti sînt ridicați și nimeni nu înțelege. Dreptul este luat pe sus de nedreptate. Mormîntul lui va fi în pace; el a fost ridicat din mijlocul lor. Voi, fii ai nedreptății, ați adus aici sămînța preacurvarilor și copiii desfrînteii. De cine vă bateți joc cu satisfacție? Asupra cui ați deschis gura voastră? Asupra cui v-ați folosit limba voastră?”²⁴⁴.

XVII.

Nu tot astfel celelalte neamuri ajung la această nedreptate împotriva noastră și a lui Hristos, cum faceți voi, care sînteți cauzatorii unei prejudicăți rele, atît împotriva dreptului, cît și a noastră, care sîntem discipolii Lui. Căci, după ce ați răstignit pe acel Om unic²⁴⁵, fără de pată și drept²⁴⁶, prin care vine vindecarea rănilor celor care se apropie de Tatăl prin El²⁴⁷,

239. Is. 1, 7.

240. Sînt măsuri luate de împăratul Hadrian, la Ierusalim, ca urmare a războiului dus cu atîta înverșunare de Bar-Kocheba.

241. Circumciziunea este considerată ca semn menit să favorizeze executarea decretului lui Hadrian.

242. I Tes. 2, 15; Fapte, 7, 52; Evr. 11, 32—40 și Is. 57, 1.

243. Mt. 23, 29, 31.

244. Is. 57, 1—4.

245. Lc. 1, 6; Ps. 118, 1.

246. Is. 53, 11.

247. Is. 53, 5.

fiindcă ați cunoscut că El a înviat din morți și s-a urcat la ceruri, după cum și profețiile au arătat de mai înainte că va fi, nu numai că nu v-ați pocăit de cele ce ați făcut în chip rău, ci, alegînd după placul vostru oameni de la Ierusalim, i-ați trimis atunci pe tot pămîntul, zicînd că s-a ivit o erezie atee, aceea a creștinilor, aducînd împotriva noastră toate acele mărturii, pe care le spun împotriva noastră cei ce nu ne cunosc. Așa că voi nu sînteți numai cauzatorii nedreptății voastre, ci, în genere, și cauzatorii nedreptății tuturor celorlalți oameni.

De aceea, pe bună dreptate strigă Isaia: „Prin voi, numele Meu se defăimează întru neamuri“²⁴⁸. Și: „Vai de sufletul lor ! fiindcă gîndesc sfat viclean împotriva lor înșiși, zicînd: Să legăm pe cel drept, căci nu ne este de folos. Deci, ei vor mîncă roadele faptelor lor. Vai de cel nelegiuit! Căci multe rele i se vor întîmpla lui, din cauza lucrurilor mîinilor lui“²⁴⁹. Și iarăși, în alte părți: „Vai de cei ce tîrăsc păcatele lor ca și cu o funie lungă și nedreptățile lor ca și cu o coroană a jugului junincei. Și vai de cei ce zic: Să se apropie repeziciunea Lui și să vină voia Sfîntului lui Israel, pentru ca să-l cunoaștem. Vai de cei ce zic că răul este bine și că binele este rău, de cei care socot lumina întuneric și întunericul lumină și care socot amarul dulce și dulcele amar“²⁵⁰. Deci, împotriva singurei lumini drepte și fără de pată, care a fost trimisă oamenilor de la Dumnezeu, ați căutat să vorbiți cele amare, cele întunecoase și nedrepte. Căci vi s-a părut că nu vă este de folos, cînd vă striga vouă: „Scrie este: Casa Mea este casă de rugăciune, iar voi ați prefăcut-o în peșteră de tîlhari“²⁵¹. Și a distrus mesele schimbătorilor de bani din templu, strigînd. „Vai vouă, cărturarilor și fariseilor fățarnici, că dați dijmă din izmă și din rută²⁵², iar iubirea lui Dumnezeu și judecata nu o cunoașteți. Morminte văruite, care se par frumoase pe dinafară, iar pe dinlăuntru sînt pline de oase moarte“²⁵³. Iar cărturarilor le-a strigat: „Vai vouă, cărturarilor, că aveți cheile, dar nu intrați, ci împiedicați și pe cei ce voiesc să intre: conducători orbi!“²⁵⁴.

XVIII.

Învățăturile alianței celei vechi. Deoarece, o Tryfon, după cum ai mărturisit singur, ai spus că ai citit cele propovăduite de acel Mîntuitor

248. Is. 53, 5.

249. Is. 3, 9—11.

250. Is. 5, 18—20.

251. Lc. 19, 46 și Mt. 21, 13.

252. O legumă comestibilă, care se folosea la pregătirea mîncărurilor. Unele traduceri o redau prin „mărar“.

253. Mt. 23, 23, 27; Lc. 9, 42.

254. Lc. 9, 52; Mt. 23, 14, 16, 24.

al nostru, socot că nu fac un lucru necugetat, dacă amintesc în scurt și de cuvintele Aceluia, alături de cele ale profeților.

„Spălați-vă, deci și faceți-vă acum curați și îndepărtați-vă răutățile din inimile voastre“²⁵⁵. Dar faceți aceasta, în felul în care Dumnezeu vă poruncește să vă spălați cu baia aceasta și să vă circumcideți cu circumciziunea cea adevărată. Căci noi am păzi și această circumciziune după trup și sabatul ei, și în genere, toate sărbătorile, dacă nu am cunoaște pentru care motiv s-au poruncit: din cauza fărădelegilor voastre și din cauza învîrtoșării inimilor voastre. Într-adevăr, dacă noi răbdăm să suferim toate răutățile făcute nouă de oameni și de demonii cei răi și dacă chiar în cele mai grozave, în moarte și în chinuri, ne rugăm să fie miluiți cei ce ne supun pe noi la acestea, nevoind să fie răsplătit nimeni cu nici cel mai mic lucru rău pentru ele, după cum ne-a poruncit Legiuitorul nostru cel nou, cum atunci, n-am păzi, o Tryfon, și cele ce nu ne vatăcă întru nimic, cum sînt bunăoară circumciziunea cea trupească, sabatul și sărbătorile voastre?

XIX.

— Acest lucru este tot ce poate să ne mire mai mult, a zis Tryfon, că suferind acestea, nu păziți și toate celelalte despre care discutăm acum.

— Circumciziunea aceasta nu este necesară tuturor, ci numai vouă, pentru ca, după cum am spus mai înainte, acestea pe care le pătimiți acum, să le pătimiți pe bună dreptate. De altfel, noi nu primim nici botezul acela nefolositor al gropilor, căci el nu este nimic față de Botezul acesta al vieții. Pentru aceasta și Dumnezeu a strigat „că-L părăsiți pe El, izvorul vieții și v-ați săpat vouă gropi găurite, care nu vor putea să păstreze în ele apă“²⁵⁶. Voi, cei circumciși trupește, aveți nevoie de circumciziunea noastră, iar noi, avînd-o pe aceasta, nu mai avem nevoie întru nimic de aceea. Căci, dacă, după cum socotiți voi, ar fi fost necesară, atunci Dumnezeu n-ar fi mai creat pe Adam necircumcis și nici nu ar fi mai privit asupra darurilor lui Abel²⁵⁷, care a adus jertfă în necircumciderea trupului, nici n-ar fi mai binevoit față de Enoch²⁵⁸, cel din necircumciziune, care nu s-a mai găsit, fiindcă Dumnezeu l-a răpit pe el.

Lot a fost salvat din Sodoma, necircumcis, căci îngerii aceia înșiși și Dumnezeu l-a trimis mai înainte²⁵⁹. Noe a fost începătorul unei alte generații. Dar, oare, el nu a intrat necircumcis, dimpreună cu copiii lui, în corabie? Necircumcis a fost și Melchisedec, preotul Celui Preaînalt, căruia i-a oferit

255. Is. 1, 16.

256. Ier. 2, 13.

257. Fac. 4, 4.

258. Fac. 5, 24.

259. Fac. 19.

darurile dijmei Abraam, care cel dintîi a primit circumciziunea cea după trup și a dobîndit binecuvîntarea de la Melchisedec²⁶⁰, după rînduiala căruia, Dumnezeu avea să așeze pe Preotul cel veșnic, după cum a anunțat prin David²⁶¹.

Deci, numai pentru voi singuri a fost necesară circumciziunea aceasta „pentru ca poporul să nu mai fie popor“ și neamul să nu mai fie neam, după cum zice și Osea²⁶², unul dintre cei doisprezece profeți. Căci dreptii, cei mai sus arătați, au bineplăcut lui Dumnezeu, nu păzind sîmbetele și tot așa după ei, Abraam și toți fiii lui, pînă la Moisi, sub care poporul vostru s-a arătat nedrept și nerecunoscător față de Dumnezeu, în pustiu, făcîndu-și un vițel, la care să se închine. Din această cauză, Dumnezeu, făcînd pogorîmint față de poporul acela, i-a poruncit să aducă și jertfe în numele Lui, pentru ca să nu mai fiți idololatri. Dar voi n-ați păzit aceasta, ci dimpotrivă, ați jertfit demonilor chiar și pe copiii voștri. Deci, El v-a poruncit vouă să păziți și sabatul, pentru ca să luați cunoștință de Dumnezeu. Căci cuvîntul Lui aceasta înseamnă, atunci cînd zice: „Ca să cunoașteți că Eu sînt Dumnezeu, Cel ce v-am răscumpărat pe voi“²⁶³.

XX.

De asemenea, El v-a poruncit să vă feriți de anumite mîncări, pentru ca, chiar atunci cînd mîncăți și cînd beți, să aveți înaintea ochilor pe Dumnezeu, deoarece voi ați fost ușor de influențat și repezi întru a vă îndepărta de la cunoașterea Lui, după cum zice și Moisi: „Poporul a mîncat și a băut și s-a ridicat să joace“²⁶⁴. Și, iarăși: „Iacob a mîncat și s-a săturat, s-a îngrășat și cel prea iubit a căzut. S-a îngrășat și s-a îngroșat și a părăsit pe Dumnezeu, Cel ce l-a făcut“²⁶⁵. Căci Noe, fiindcă era drept, Dumnezeu i-a îngăduit să mănînce orice vietate „afară de carne în sînge“, care este carnea vietăților moarte. Aceasta s-a povestit vouă de către Moisi, în cartea Facerii²⁶⁶.

Și fiindcă Tryfon voia să adauge: „ca buruienile de iarbă“²⁶⁷, eu i-am luat-o mai înainte. Cuvintele „ca buruienile de iarbă“, voi nu le înțelegeți așa cum s-au zis ele de Dumnezeu. Că, după cum buruienile de iarbă le-a făcut Dumnezeu spre hrana omului, tot asemenea și animalele le-au fost

260. Fac. 14, 18, 20, 19.

261. Ps. 109, 4.

262. Osea, 1, 9—10.

263. Iez. 20, 12—20.

264. Ieș. 32, 6.

265. Deut. 32, 15.

266. Fac. 9, 4.

267. Fac. 9, 3.

date, pentru mâncare de carne. Și, deoarece sînt unele verdețuri pe care nu le mîncăm, voi ziceți că această deosebire s-a făcut încă de atunci, de pe vremea lui Noe.

Dar nu trebuie să înțelegem așa cum înțelegeți voi. Faptul că, mai întîi, orice buruiană de iarbă este și se poate mîncă, lucrul acesta pot să-l spun și să-l dovedesc. Totuși, nu mă voi ocupa de aceasta. Cu toate că deosebim, însă, verdețurile cîmpului, nemîncîndu-le pe toate, noi nu le mîncăm, nu din cauză că ar fi comune, sau necurate²⁶⁸, ci nu le mîncăm, sau din cauză că sînt amare, sau din cauză că sînt otrăvitoare sau spinoase. Ne atingem, totuși, de toate cele dulci, hrănitoare și bune și le mîncăm atît pe cele maritime, cît și pe cele pămîntești. În felul acesta, Dumnezeu v-a poruncit prin Moisi să vă abțineți de la cele necurate și nedrepte și nelegale, fiindcă, cu toate că ați mîncat mană în pustiu și ați văzut toate lucrurile minunate pe care vi le-a făcut vouă Dumnezeu, v-ați cioplit un vițel de aur și v-ați închinat lui. Așa că, pe bună dreptate vă strigă întotdeauna: „Fii nebuni, nu este credință întru ei”²⁶⁹.

XXI.

Din cauza nedreptăților voastre și ale părinților voștri, după cum am spus mai înainte, vi s-a dat vouă aceasta, drept semn și Dumnezeu v-a poruncit să păziți sabatul, dîndu-vă totodată și celelalte porunci, arătînd că a făcut acest lucru din cauza neamurilor, pentru ca să nu se profaneze numele Lui de către ele și din cauza aceasta a și lăsat pe cîțiva dintre voi încă vii, înseși cuvintele Lui putînd să vă dovedească aceasta. Astfel, prin Iezechiel, El zice: „Eu sînt Domnul Dumnezeuul vostru, umblați în poruncile Mele și păziți dreptățile Mele; nu vă luați după năravurile Egiptului. Sfințiți sabatul Meu și va fi ca semn de mijloc între Mine și voi pentru a cunoaște că Eu sînt Domnul Dumnezeuul vostru. Voi M-ați amărît, iar copiii voștri n-au umblat în poruncile Mele și n-au păzit dreptățile Mele, pentru a le face pe ele, pe care, omul făcîndu-le, va trăi în ele, ci sabatul Meu îl profanează. Și am zis să-Mi vărs mînia Mea asupra lor în pustiu, să-Mi desfășor urgia Mea asupra lor și n-am făcut-o, pentru ca numele Meu să nu fie mai departe profanat înaintea neamurilor. Scosu-i-am pe ei de la ochii lor. Și Eu Mi-am ridicat mîna asupra lor în pustiu, pentru a-i împrăștia printre neamuri și a-i semăna prin țări, din cauză că ei n-au făcut dreptățile Mele, au respins poruncile Mele și au profanat sabatul Meu, iar ochii lor au fost după amintirile părinților lor. Și am dat lor porunci, care nu sînt bune și drepturi întru

268. Fapte, 10, 14.

269. Deut. 32, 20; Ier. 4, 22.

care nu vor putea trăi între ei; și-i voi mânji în casele lor, când voi trece să deschid tot pîntecele, pentru a-i nimici”²⁷⁰.

XXII.

Că pentru păcatele poporului vostru și pentru idololatriile lui, iar nu pentru că ar fi avut nevoie de asemenea ofrande, Dumnezeu a poruncit de asemenea ca să se facă acestea, auziți cum zice despre acestea prin Amos, unul dintre cei doisprezece, grăind: „Vai de cei care doresc să vină ziua Domnului! La ce vă folosește această zi a Domnului? Ea este întuneric, iar nu lumină. Este întocmai ca și cum un om care ar scăpa din fața leului, ar întâlni un urs și ar intra în casa lui și sprijinindu-și mâinile de perete, l-ar mușca un șarpe. Oare ziua Domnului nu este întuneric, iar nu lumină și încă o întunecime fără de strălucire pentru ei? Am urît și am respins sărbătorile voastre și nu voi putea respira în sărbătorile voastre: fiindcă, dacă-Mi veți aduce arderile de tot și jertfele voastre, nu le voi primi și nu voi privi asupra pînilor punerii înaintea. Îndepărtează de la Mine mulțimea cîntărilor și a psalmodiilor tale. Nu voi da ascultare instrumentelor tale. Judecata se va rostogoli ca o apă, iar dreptatea ca un torent în care nu se poate merge. Oare, în pustiu, nu Mi-ați adus animale tăiate și jertfe, casă a lui Israel? zice Domnul. Și nu ați luat asupra voastră cortul lui Moloch și steaua zeului vostru Rafan, figurile pe care vi le-ați făcut vouă? Și vă voi muta dincolo de Damasc, zice Domnul, al cărui nume este Dumnezeu Atotțiitorul. Vai de cei ce trăiesc la Sion în risipă și de cei ce se încred în muntele Samariei! Vai de cei numiți peste conducători, care au cules stăpînirile neamurilor și casa lui Israel a intrat la ei! Treceți toți la Halanis²⁷¹ și duceți-vă de acolo la Amathul cel mare și coboriți-vă de acolo la Ghetul celor străini de neam, cele mai puternice cetăți din toate aceste împărății, și vedeți dacă granițele lor sînt mai mari decît granițele voastre. Vai de cei ce vin în ziua cea rea, de cei care se apropie și se ating de sîmbetele mincinoase, de cei care dorm pe paturi de fildeș și care-și petrec timpul în dulceleșurile așternuturilor lor, de cei care mănîncă miei din turme și viței de lapte din staule, de cei care bat din palme la glasul instrumentelor, căci ei au socotit acestea ca stătătoare, iar nu ca trecătoare! Vai de cei ce beau vinul în cupe, care se ung cu cele mai de frunte parfumuri și care n-au suferit nimic din cauza necazului lui Iosif. Din cauza aceasta, ei vor fi acum prizonieri și așezați în fruntea celor puternici care sînt duși în captivitate, iar casa răufăcătorilor

270. Iez. 20, 19–26.

271. Cuvîntul „Halanis” pe care-l întîlnim în textul masoretic al Scripturii (Fac. 10, 10 și Is. 10, 9), nu-l întîlnim în nici un manuscris al Septuagintei, în care figurează profetul Amos. Probabil că el a ajuns aici din textul ebraic, prin mijlocirea versiunii lui Aquila.

va fi răsturnată și va dispărea nechezatul cailor din Efraim“²⁷². Și, iarăși, prin Ieremia, zice: „Adunați-vă cărnurile și jertfele voastre și mâncați-le, căci Eu nu am poruncit părinților voștri să-Mi aduceți nici jertfe și nici libațiuni, în ziua în care am pus mîna pe ei pentru a-i scoate din Egipt“²⁷³. Și, iarăși, prin David, în Psalmul al patruzeci și noulea, a zis astfel: „Dumnezeul Dumnezeilor, Domnul a vorbit și a chemat pămîntul de la răsăritul soarelui și pînă la apus. Din Sion, bunăcuviința frumuseții Lui. Dumnezeu va veni în chip strălucit, Dumnezeul nostru și nu va tăcea; înaintea Lui va arde foc și de jur-împrejurul Lui, o furtună puternică. El va chema cerul de sus și pămîntul; pentru a deosebi pe poporul Lui. Adunați-vă cu El sfinții Lui, cei care ați încheiat cu El alianța pe jertfă. Și cerurile vor vesti dreptatea Lui, căci Dumnezeu este judecător. Ascultă, poporul Meu, și-ți voi vorbi ție, Israele, și-ți voi mărturisi ție: Dumnezeul, Dumnezeul tău sînt Eu. Eu nu te voi vădi pe tine din cauza jertfelor tale: arderile de tot ale tale sînt de-a pururea înaintea Mea. Nu voi primi vițeeii din casa ta și nici berbecii din turmele tale, căci toate dobitoacele de pe ogoare, fiarele din munți și boii sînt ai Mei. Eu am cunoscut toate păsările cerului și frumusețea ogorului este cu Mine. Dacă Mi-ar fi foame nu ți-aș spune, căci lumea toată, cu plinirea ei, este a Mea. Oare Eu mănînc carnea taurilor, sau voi bea sîngele țapilor? Jertfește lui Dumnezeu jertfă de laudă și dă Celui Prea Înalt rugăciunile tale. Și cheamă-Mă, în ziua necazului, și te voi smulge și Mă vei slăvi. Iar păcătosului, Dumnezeu a zis: Pentru ce povestești dreptățile Mele și ieși asupra ta alianța Mea, prin gura ta? Iar tu ai urît instrucțiunea și ai dat cuvintele Mele la spate. Dacă ai văzut un hoț, ai alergat dimpreună cu el și ți-ai pus partea ta laolaltă cu adulterul. Gura ta a fost plină de răutate, iar limba ta s-a împleticit în viclenie. Stînd, ai vorbit împotriva fratelui tău și ai dat prilej de scandal împotriva fiului maicii tale. Ai făcut acestea și am tăcut; ai gîndit fărădelegea, că-ți voi fi asemănător. Te voi vădi și voi înfățișa păcatele tale înaintea feței tale. Înțelegeți acestea, voi, care uitați de Dumnezeu, ca nu cumva cineva să vă răpească și să nu aveți cine să vă smulgă. Jertfa de laudă Mă va slăvi și aceasta este calea pe care voi arăta lui mîntuirea Mea“²⁷⁴. Deci, El nu ia nici jertfă de la voi și nici n-a poruncit-o dintru început ca unul care ar avea nevoie de jertfă, ci El a poruncit-o numai pentru păcatele voastre. Căci dacă și templul acela, care se numește templul de la Ierusalim, l-a numit casă și curte a Lui, El a făcut aceasta nu din cauză că ar fi avut nevoie de el, ci numai pentru ca, ținînd seamă de

272. Amos, 5, 18–6, 7.

273. Ier. 7, 21 și urm.

274. Ps. 49.

aceasta, să nu cădeți în idololatrie. Mărturie este profetul Isaia, care zice: „Ce fel de casă Mi-ați zidit Mie?, zice Domnul. Cerul este scaunul Meu, iar pământul, așternut picioarelor Mele“²⁷⁵.

XXIII.

De nu vom mărturisi acestea, așa cum am arătat mai sus, se va întâmpla să cădem în cugetări absurde, cum că, adică, Dumnezeu din timpul lui Enoch și al tuturor celorlalți care nu au avut nici circumciziune trupească, n-au păzit nici sîmbăta, nici celelalte, nu a fost același Dumnezeu, întrucît Moisi este acela care a poruncit să se facă acestea, sau că El n-a voit ca aceleași lucruri drepte să le facă tot neamul omenesc întotdeauna, cu toate că pe acestea pare că trebuie să le mărturisim vrednice de rîs și nebune. Dimpotrivă, trebuie să mărturisim că El, Care este întotdeauna același, a poruncit acestea și altele de felul acestora, din cauza oamenilor celor păcătoși și să spunem că El este iubitor de oameni, cunoscător de mai înainte, fără de nici o lipsă, drept și bun. Căci, dacă faptele n-ar sta astfel, răspundeți-mi, voi, bărbați, ce gândiți cu privire la cele despre care v-am vorbit acum? Și, cum nimeni nu a răspuns nimic, am adăugat:

— Pentru aceasta, o Tryfon, eu îți voi propovădui ție și celor ce voiesc să devină prozeliți²⁷⁶, cuvîntul cel dumnezeiesc, pe care l-am auzit de la bărbatul acela²⁷⁷. Uitați-vă că stihile²⁷⁸ nu stau în repaos și nici nu păzesc sîmbăta. Rămîneți așa cum ați fost făcuți. Căci, dacă mai înainte de Abraam, n-a fost nevoie de circumciziune și nici mai înainte de Moisi n-a fost nevoie de a păzi sabatul, sărbătorile și ofrandele, tot asemenea nici acum, după venirea în lume a Fiului lui Dumnezeu, Iisus Hristos, Cel născut după voința lui Dumnezeu, fără de păcat²⁷⁹, prin Fecioara Maria, cea din neamul lui Abraam, nu mai este nevoie. Căci însuși Abraam, care se găsea în necircumciziune, a fost îndreptățit și binecuvîntat²⁸⁰, pentru credința cu care a crezut în Dumnezeu, după cum arată Scriptura²⁸¹: el a luat circumciziunea

275. Is. 66, 1.

276. Cuvîntul „prozeliți“ desemnează pe acei dintre păgîni care căutau în religia venită din Iudeea ceea ce idolii nu le puteau procura și care, în consecință, voiau să se facă fie iudei, fie creștini.

277. Este vorba despre bătrînul cu care s-a întîlnit sfințitul Iustin și despre care vorbește în cap. III—VIII din *Dialog*.

278. „Stihile“ sînt considerate aici astrele, ca principii și elemente de viață pentru oameni. A se vedea și *Apologia II*, V, 2.

279. „Fără de păcat“ este o expresie care lipsește în textul original dar care s-a introdus cu timpul. Lipsește din textul original nu din cauză că sfințitul Iustin ar fi fost de altă părere, ci pentru faptul că el a găsit de cuviință să se folosească, în anumite locuri, unde a voit să arate ideea aceasta, de formula: „fără amestec (bărbătesc)“. A se vedea *Apologia I*, XXI, 1; XXII, 2 și *Dialog*. LIV, 2.

280. Rom. 4, 3.

281. Fac. 15, 6.

ca un semn²⁸² și nu ca o îndreptățire, după cum și Scripturile și faptele ne silesc să mărturisim. Încît s-a spus un lucru drept despre poporul acela, că: „se va nimici sufletul acela din neamul lui, care nu se va circumcide în ziua a opta“²⁸³. Dar și faptul că genul feminin nu poate să primească circumciziunea trupească, arată că circumciziunea aceasta a fost dată ca semn, iar nu ca un lucru de îndreptățire. Căci Dumnezeu a făcut ca și partea femeiască să poată păzi, deopotrivă cele drepte și virtuose. Vedem, însă, că în ceea ce privește trupul pentru bărbat s-a găsit o formă deosebită, iar pentru femeie o formă deosebită, din care cauză înțelegem că nici una, nici cealaltă nu este nici dreaptă, nici nedreaptă, ci că ele au fost orînduite așa, numai pentru pietate și pentru dreptate.

XXIV.

De altfel, o, bărbați, ne-ar fi cu putință să dovedim, am zis eu, că ziua a opta avea o taină²⁸⁴ mai mare decît cea de a șaptea, iar această taină a fost vestită prin acestea de către Dumnezeu. Dar, pentru ca să nu vi se pară că trec acum la alte chestiuni, înțelegeți aceea ce vă spun, că sîngele circumciziunii aceleia a fost desființat și că noi credem acum într-un singur mîntuitor. Acum există o altă alianță²⁸⁵, iar din Sion a ieșit o altă Lege²⁸⁶, Iisus Hristos circumcide pe toți care vor, după cum s-a arătat mai sus, cu cuțite de piatră²⁸⁷, pentru ca ei să devină un neam drept, un popor care păzește credința, care înțelege adevărul și care păstrează pacea²⁸⁸. Veniți cu mine, voi toți, care vă temeți de Dumnezeu, cei care voiți să vedeți bunătățile Ierusalimului²⁸⁹. Veniți să umblăm în lumina Domnului, căci El a lăsat să meargă în această lumină pe poporul Său, casa lui Iacov²⁹⁰. Veniți toate neamurile să ne adunăm în Ierusalimul, care nu va mai fi atacat din cauza fărădelegilor popoarelor²⁹¹. „Căci M-am făcut vădit celor ce nu

282. Fac. 17, 11; Rom. 3, 10.

283. Fac. 17, 14.

284. „Taina“ aceasta este explicată de sfîntul Iustin, în cap. XLI, 4. Hristos nu avea să învieze, în ziua a „șaptea“, adică sîmbăta, ci în ziua a „opta“. De altă parte, circumciziunea, ordonată pentru ziua a „opta“, înseamnă în același timp învierea lui Hristos, care este adevărata circumcizie spirituală. Aceeași „taină“ se găsește, după sfîntul Iustin (*Dialog. CXXXVIII*, 1), în numărul oamenilor scăpați din potop, care și ei la rîndul lor au fost „opt“: Noe, soția lui și cei trei fii ai lui cu soțiile lor.

285. Ier. 31, 31; Is. 54, 3.

286. Is. 2, 3; 51, 4; Mih. 4, 2.

287. Ios. 5, 2.

288. Is. 26, 2—3.

289. Ps. 77, 4—5.

290. Is. 2, 5—6.

291. Ier. 3, 17.

Mă caută, cei care nu întreabă de Mine, M-au găsit“²⁹², strigă prin Isaia și: „Am zis: Iată sînt de față, înaintea popoarelor care n-au chemat numele Meu. Mi-am întins mîinile toată ziua asupra poporului neascultător și potrivnic, asupra celor care nu umblau pe calea cea bună, ci care umblau după păcatele lor: poporul care Mă ațîță în față“.

XXV.

Cei care se îndreptățesc pe ei înșiși²⁹³ și spun că sînt copiii lui Abraam²⁹⁴ ar voi să moștenească, dimpreună cu voi, chiar și numai un mic loc, după cum strigă Duhul Sfînt, prin Isaia, ca din partea lor, zicînd: „Întoarce-Te din cer și vezi din casa sfîntului Tău și a slavei. Unde este zelul Tău și puterea ? Unde este mulțimea milei Tale, că ne-ai susținut pe noi, Doamne ? Tu ești tatăl nostru, că Abraam nu ne-a cunoscut și Israel n-a voit să știe de noi. Dar Tu, Doamne, tatăl nostru smulge-ne pe noi ! Încă de la început numele Tău este asupra noastră. Pentru ce ne-ai rătăcit, Doamne, din calea Ta și ne-ai învîrtoșat inima, ca să nu ne mai temem de Tine ? Întoarce-Te, pentru servii Tăi, pentru triburile moștenirii Tale, pentru ca să moștenim și noi puțin loc pe muntele cel sfînt al Tău. Ne-am făcut ca de la început, cînd nu erai Tu conducătorul nostru și nici numele Tău nu era chemat asupra noastră. Dacă vei deschide cerul, munții vor lua spaimă de la Tine și se vor topi, cum se topește ceara de foc. Și focul îi va arde pe cei potrivnici, iar numele Tău va fi vădit între cei potrivnici; neamurile se vor tulbura de fața Ta. Cînd vei face lucrurile Tale slăvite, munții vor lua spaimă de Tine. Din veac nu am auzit și nici ochii noștri nu au văzut un alt Dumnezeu, afară de Tine și de lucrurile Tale, pe care le vei face, drept milă, celor ce se pocăiesc. El se va întîlni cu cei ce fac dreptatea și ei își vor aduce aminte de căile Tale. Iată, Tu Te-ai mîniat și noi păcătuim. Pentru aceasta ne-am rătăcit și toți am devenit necurați și toată dreptatea noastră este întocmai ca o cîrpă a unei femei necurate și ne-am risipit întocmai ca frunzele, din cauza fărădelegilor noastre. Și tot astfel ne va lua vîntul. Nu va fi cine să mai cheme numele Tău și nici cine să-și aducă aminte că Tu ai avut grijă de el, fiindcă Ți-ai întors fața de la noi și ne-ai părăsit, din cauza păcatelor noastre. Iar acum, întoarce-Te, Doamne, căci noi toți sîntem poporul Tău. Cetatea sfîntului Tău a devenit pustie; Sionul a devenit ca un pustiu; iar Ierusalimul, ca un blestem: casa sfîntului nostru și slava, pe care le-au binecuvîntat părinții noștri au devenit arse de foc și toate neamurile

292. Is. 65, 1—3.

293. Lc. 16, 15.

294. Mt. 3, 9; Lc. 3, 8.

cele slăvite au decăzut. Și Tu ai suportat acestea și ai tăcut, Doamne, și ne-ai umilit pe noi, foarte²⁹⁵.

La acestea, Tryfon a zis:

— Ce înseamnă ceea ce spui, că nimeni dintre noi nu va moșteni nimic în muntele cel sfânt al lui Dumnezeu?²⁹⁶.

XXVI.

Chemarea neamurilor.

Eu i-am răspuns:

— Nu spun aceasta, ci spun numai că cei care au prigonit și prigonesc pe Hristos și nu se pocăiesc, nu vor moșteni nimic în muntele cel sfânt, iar neamurile, care au crezut în El și care s-au pocăit de păcatele lor, acestea vor moșteni dimpreună cu patriarhii, cu profeții și cu dreptii care s-au născut din Iacob. Cu toate că nu păzesc sîmbăta, nici nu se taie împrejur și nici nu păstrează sărbătorile, totuși, ei vor moșteni moștenirea cea sfântă a lui Dumnezeu. Căci Dumnezeu spune, prin Isaia, astfel: „Eu, Domnul, Dumnezeu, te-am chemat pe tine întru dreptate și te voi ține de mînă, și-ți voi da putere și te-am dat spre alianță neamului, spre lumină neamurilor pentru a deschide ochii orbilor, pentru a scoate din lanțuri pe cei chinuiți și din casa închisorii pe cei ce stau întru întuneric²⁹⁷. Și iarăși: „Ridicați stindardul întru neamuri. Căci, iată, Domnul S-a făcut auzit pînă la marginile pămîntului. Spuneți fiicelor Sionului: Iată, Mîntuitorul tău a fost de față, avîndu-Și plata și lucrarea înaintea Lui. Și-l va numi pe el popor sfînt, răscumpărat de Domnul, iar tu te vei numi cetate căutată, iar nu părăsită. Cine este acesta, care a venit din Edom și a căru purpură de pe veșmintele lui este din Bosor? Acesta este frumos în îmbrăcămintea lui, ridicîndu-se năpraznic, cu putere. Eu vorbesc de dreptate și de judecata mîntuitoare. Pentru ce veșmintele tale sînt roșii, iar îmbrăcămintea ta, întocmai ca de in călcat în picioare? Numai Eu singur am călcat inul, sătul fiind de rodul viei, călcat în picioare și printre neamuri nu este nici un bărbat cu Mine. Și i-am călcat în picioare cu mînie și i-am fărîmițat ca pe un pămînt și am făcut să curgă sîngele lor în pămînt. Lor le-a venit ziua răsplătirii și anul răscumpărării este de față. Am privit și n-a fost nici un ajutor și Mi-am ațintit mîntea și nimeni nu venea în ajutor. Brațul s-a îndepărtat și a venit asupra mînia Mea și i-am călcat în picioare, în urgia Mea și-am făcut să curgă sîngele lor în pămînt²⁹⁸.

295. Is. 63, 15—64, 12.

296. Is. 63, 18.

297. Is. 42, 6—7.

298. Is. 62, 10—63, 6.

XXVII.

Tot despre învățăturile alianței celei vechi. Atunci, Tryfon a zis:

— Cum se face că tu alegi din profeți numai cuvintele pe care-ți convine să le spui și nu faci mențiune de cele care în chip clar poruncesc să se păzească sîmbăta? Căci prin Isaia s-a spus astfel: „Dacă-ți întorci piciorul tău de la sîmbătă, pentru ca să nu-ți faci voile tale în ziua cea sfîntă și dacă numești sîmbăta cea plăcută, sîmbăta sfîntă a Dumnezeului tău, dacă nu-ți ridici piciorul tău ca să mergi la lucru și nici nu vorbești cuvînt din gura ta, să fii încrezător în Domnul și te va ridica peste bunătățile pămîntului și te va hrăni cu moștenirea lui Iacob, părintele tău; căci gura Domnului a grăit acestea“²⁹⁹.

Eu, însă, i-am răspuns:

— Am trecut sub tăcere aceste profeții, prietenii mei, nu pentru că ele s-ar fi împotrivit mie, ci, fiindcă am crezut că ați înțeles și înțelegeți că, chiar dacă prin toți profeții v-ar porunci să faceți acelea pe care vi le-a poruncit și prin Moisi, El strigă întotdeauna aceleași lucruri pentru învîrtoșarea inimii voastre și pentru nrecunoștința voastră, pentru ca, chiar dacă în felul acesta v-ați pocăi vreodată, să-I bineplăceți Lui și „să nu mai jertfiți nici pe copiii voștri demonilor³⁰⁰, și nici să nu mai fiți părtași cu hoții și să iubiți darurile, să urmăriți răsplata, nefăcînd judecată orfanilor și neținînd socoteală de dreptatea văduvei și nici să nu aveți mîinile pline de sînge“³⁰¹. Căci „și fiicele Sionului au umblat cu gîtul în sus și cu semne din ochi, jucînd și smulgîndu-și hainele de pe ele“³⁰². Într-adevăr, „toți s-au abătut“, strigă El, „și toți au devenit în același timp niște răi. Nu mai este nimeni care să înțeleagă, nu mai este pînă la unul. Cu limbile lor au vorbit vicleșuguri, gîtlejul lor este un mormînt deschis, veninul viperelor este sub buzele lor, întristare și oboseală în drumurile lor și ei n-au cunoscut calea păcii“³⁰³. Așa că, în felul în care El a stabilit aceste porunci, de la început, din cauza răutății voastre, tot așa, din cauza perseverării voastre în acestea și, ceva mai mult, din cauza încăpățînării voastre, cu aceleași cuvinte El vă cheamă a vă aduce aminte de El și a-L cunoaște. . . Voi, însă, sînteți „un popor cu inima învîrtoșată“³⁰⁴, „neînțelept“³⁰⁵, „orb“³⁰⁶, „și șchiop“³⁰⁷.

299. Is. 58, 13—14.

300. Ps. 105, 37; Is. 57, 5 urm.

301. Is. 1, 15, 23.

302. Is. 3, 16.

303. Ps. 13, 2—3; Rom. 3, 11—17.

304. Iez. 3, 7.

305. Ier. 4, 22.

306. Is. 42, 18.

307. Ps. 17, 46; III Regi 18, 21.

și „fii întru care nu este credință“³⁰⁸, după cum zice El însuși, „cinstindu-L pe El numai cu buzele, iar cu inima fiind departe de El, învățînd o învățătură proprie, iar nu învățătura Lui“³⁰⁹. Căci, spuneți-mi, Dumnezeu a voit, oare, ca arhieriei voștri să păcătuiască, deoarece ei aduc ofrandele lor sîmbăta³¹⁰, sau ca să păcătuiască cei care circumcid și cei care sînt circumciși în ziua sîmbetei, de vreme ce a poruncit ca, întotdeauna, cei născuți să fie circumciși la fel, în ziua a opta, chiar dacă este zi de sîmbătă? Sau, oare, nu putea ca să facă să se circumcidă cei născuți, cu o zi mai înainte sau cu o zi mai în urmă de sîmbătă, dacă știa că este rău să se facă aceasta în ziua de sîmbătă? Sau, de ce n-a învățat să facă acestea și pe cei dinainte de Moisi și de Abraam, care se numesc drepti și care au fost bineplăcuți Lui, cu toate că nu erau circumciși în ceea ce privește partea pe care voi o circumcideți, și care nici nu păzeau sîmbăta?

XXVIII.

Dar Tryfon a zis:

— Și mai înainte te-am auzit punîndu-ne această întrebare și i-am dat toată atenția, căci, cu adevărat, ea merită multă atenție. Nici eu nu pot zice, ceea ce socotesc cei mulți, că așa a găsit El cu cale. Căci faptul acesta constituie întotdeauna un refugiu, pentru cei ce nu pot răspunde la întrebarea aceasta.

La aceasta, eu am adăugat:

— Deoarece eu aduc dovezi și vorbesc pe baza Scripturilor și a faptelor, zic că voi nu trebuie nici să șovăiți și nici să vă îndoiiți de a-mi crede mie, chiar dacă eu sînt necircumcis. Timpul acesta al prozelitismului vostru este scurt³¹¹. Cînd va sosi clipa să vină Hristos, în zadar vă veți mai pocăi, în zadar veți mai plînge, căci nu veți mai fi auziți. „Înnoiți-vă ogoarele“ a strigat Isaia poporului, „și nu semănați deasupra spinilor. Circumcideți-vă Domnului și circumcideți-vă învîrtoșarea inimii voastre“³¹². Deci, nu semănați în spini și în loc nearat, de unde nu veți avea roadă. Cunoașteți pe Hristos și iată, va fi un teren nou și frumos, frumos și gras întru inimile voastre. „Căci, iată, vin zilele — zice Domnul — și voi vizita pe toți cei ce și-au circumcis partea care trebuie circumcisă, în Egipt, în Iuda și în Edom și în fiii lui Moab, căci toate neamurile sînt necircumcise și toată casa lui

308. Deut. 32, 20.

309. Is. 29, 13.

310. Num. 28, 9 urm.; Mt. 12, 5.

311. Sfîntul Iustin, ca de altfel mulți creștini din vremea sa, aștepta ca foarte apropiată cea de a doua venire a Domnului (*Dialog*. XXXII, 3; XXXIX, 2 și LI, 2). Tot astfel și Tertulian, în epoca montanistă din viața lui (*De cultu feminarum* II, IX; *De fuga* și *De jejunio*, XII).

312. Ier. 4, 3—4.

Israel este necircumcisă în ceea ce privește inima lor³¹³. Vedeți, deci, că Dumnezeu nu voiește această circumciziune, care a fost dată ca semn. Căci aceasta nu este folositoare nici egiptenilor, nici fiilor lui Moab și nici fiilor lui Edom. Dimpotrivă, chiar dacă ar fi cineva scit, sau pers³¹⁴, el poate avea cunoștința lui Dumnezeu și a Hristosului Lui, dacă păzește dreptățile veșnice, se circumcide cu circumciziunea cea bună și folositoare și este prieten al lui Dumnezeu, Care se bucură de darurile și ofrandele lui. Vă voi aduce, bărbați prieteni, și cuvintele lui Dumnezeu însuși, când a vorbit prin Maleachi, unul dintre cei doisprezece profeți. Ele sînt acestea: „Nu este voia Mea întru voi“ — zice Domnul — „și nu voi primi jertfele voastre din mîinile voastre; fiindcă de la răsăritul pînă la apusul soarelui numele Meu a fost slăvit întru neamuri și în tot locul se oferă jertfă în numele Meu și jertfă curată, căci numele Meu se cinstește întru neamuri“ — zice Domnul — „iar voi îl profanați“³¹⁵. Iar prin David a zis: „Poporul pe care nu l-am cunoscut Mi-a servit Mie, întru ascultarea urechii lui, Mi s-a supus Mie“³¹⁶.

XXIX.

Să slăvim pe Dumnezeu, laolaltă cu neamurile, căci și pe noi ne-a cercetat. Să-L slăvim, prin împăratul slavei, prin Domnul Puterilor³¹⁷. Căci El a binevoit și întru neamuri și primește acum jertfele noastre în chip mai plăcut, decît pe ale voastre. Și ce nevoie mai am să vorbesc despre circumciziune, atîta vreme cît am mărturia lui Dumnezeu cu mine? Ce nevoie mai este de acel botez³¹⁸ pentru cel care este botezat în Duhul Sfînt? Spunînd acestea, socot să conving și pe cei ce au mintea prea scurtă. Căci cuvintele acestea nu sînt alcătuite de mine și nici nu sînt înfrumusețate cu artă omenească, ci pe acestea le-a psalmodiat David, le-a binevestit Isaia, le-a predicat Zaharia³¹⁹, le-a scris Moisi. Le recunoști, Tryfon? Ele se găsesc în scrierile voastre, sau, mai bine-zis, nu într-ale voastre, ci într-ale noastre³²⁰. Căci noi le dăm ascultare, iar voi, citindu-le, nu înțelegeți

313. Ier. 9, 25—26.

314. Comp. Col. 3, 9—11.

315. Mal. 1, 10—12.

316. Ps. 17, 44—45.

317. Ps. 33, 10.

318. Este vorba aici despre botezul sau spălarea iudaică, despre care sfîntul Iustin a vorbit în cap. XIV, 1 din *Dialog*.

319. Este probabil o confuzie cu profetul Maleahi, citat mai sus, în cap. XXVIII. Aceeași confuzie o mai întîlnim și în cap. XLIX, 2 din *Dialog*.

320. Revendicarea Vechiului Testament de către creștini, cf. și *Apolog. I*, LIX, 1 și *Dialog*. XLV—XLVIII, 1, o mai întîlnim și la alți scriitori creștini, anteriori sfîntului Iustin.

sensul lor. Deci, nu vă indignați și nici nu ne defăimați necircumciderea trupului pe care l-a făcut însuși Dumnezeu și nici nu socotiți un lucru grozav, dacă noi bem cald în zilele de sîmbătă³²¹, fiindcă și Dumnezeu conduce lumea în ziua aceasta, la fel ca în toate celelalte, și arhierilor li s-a poruncit să aducă jertfă în ziua aceasta, ca în toate celelalte și atîția drepți care n-au săvîrșit nimic din aceste lucruri ale Legii primesc mărturisirea aceasta de la Dumnezeu.

XXX.

Parusia Domnului. Dar voi sînteți acuzați de însăși răutatea voastră, pentru că din cauza acestei răutăți este cu puțință ca Dumnezeu să fie calomniat de cei fără de minte că n-a învățat întotdeauna pe toți aceleași lucruri drepte. Multora s-a părut că învățăturile acestea sînt lipsite de rațiune și nevrednice de Dumnezeu, unii ca aceștia neprimind harul de a cunoaște că poporul vostru, plin de vicleșug și în boală sufletească, a fost chemat la întoarcere și la pocăința duhului³²² și că profeția care a venit după moartea lui Moisi, este veșnică³²³. De altfel, acest lucru, bărbaților, s-a spus și prin Psalmi³²⁴. Și că noi, care medităm asupra lor, mărturisim că sînt „mai dulci decît mierea și fagurul”³²⁵ se poate vedea și din aceea că, ne arătăm că sîntem în stare, ca pînă la moarte să nu renunțăm la ele. Cum că noi, care credem în El și Îl rugăm să ne ferească „de cei străini”³²⁶, adică de dăhurile cele rele și rătăcitoare, după cum spune cuvîntul profeției, în chipul uneia dintre persoanele care au crezut în el, este un lucru vădit tuturor. Astfel noi ne rugăm întotdeauna, ca Dumnezeu, prin Iisus Hristos, să ne păzească de demonii, care sînt străini de religia lui Dumnezeu și cărora ne închinăm odinioară, pentru ca apoi, după ce ne-am întors la Dumnezeu, să rămînem fără de pată, prin El³²⁷. Căci noi numim ajutor și răscumpărător³²⁸ pe Acela, de puterea numelui Căruia și demonii tremură, ei, care sînt blestemați de numele lui Iisus Hristos, Cel răstignit sub Pontiu Pilat, care a fost procuratorul Iudeii și se supun, iar din aceasta tuturor le este vădit că Părintele Lui, i-a dat Lui o putere atît de mare, încît și demonii să se supună numelui Lui și iconomiei pătimirii Lui care a fost.

321. Prescripția de a nu bea cald în zilele de sabbat nu o întîlnim nicăieri în scrierile iudaice, dar ea este o consecință directă a preceptului care ordonă ca alimentele să fie fierte în ajun de sabbat (Ieș. 16, 23 și 35, 3).

322. Comp. Ps. 18, 8.

323. Ps. 18, 10.

324. Ps. 18, 11.

325. Ibidem.

326. Ibidem.

327. Ibidem, 8, 14.

328. Ibidem, 15.

XXXI.

Dar, dacă se dovedește că iconomia pătimirii Lui a avut și are o putere atît de mare, cît de mare va fi aceasta, la strălucita Lui venire ? Căci El va veni pe nori, ca un Fiu al Omului, după cum a anunțat Daniel, iar îngerii Săi vor veni împreună cu El. Cuvintele acestea sună în chipul următor: „Am privit pînă s-au așezat tronurile și Cel învechit în zile ședea, avînd îmbrăcăminte ca zăpada cea albă, iar perii capului Lui, ca lîna cea albă; tronul Lui era ca para focului, iar roțile, de foc arzător. Un rîu de foc țîșnea din fața Lui; mii și mii slujeau Lui și zeci și zeci de mii se găseau de-o parte și de alta a Lui. Cărțile s-au deschis și s-a așezat zălog. Am privit atunci glasul cuvintelor celor mari, despre care cornul vorbește și fiara a fost lovită, iar trupul ei a fost pierdut și s-a dat arderii focului. Celelalte fiare au fost lipsite de puterea lor și s-a dat fiarelor un timp de viață, cît timpul unui an. Am privit în vedenia nopții și iată-L venind ca un Fiu al Omului, dimpreună cu norii cerului. Și a venit pînă la Cel învechit în zile și a fost înaintea Lui, iar cei care stăteau de-o parte și de alta, L-au adus pe El. Și I s-a dat Lui putere și cinste împărătească și toate neamurile de pe pămînt, după neamurile lor și toată slava slujitoare. Puterea Lui era putere veșnică ce nu se va lua, iar împărăția Lui nu se va distruge. Duhul meu s-a cutremurat în locul în care mă găseam, iar vedeniile capului meu m-au tulburat. M-am apropiat de unul dintre cei ce stăteau și am cerut de la el lămurirea exactă a tuturor acestora. Și acesta, răspunzîndu-mi, îmi zise mie lămurindu-mi și judecata cuvintelor: aceste patru fiare mari sînt patru împărății, care se vor pierde de pe pămînt și care nu vor mai primi împărăția pînă în veac și pînă în veacul veacului. Atunci am voit să cercetez cu privire la fiara cea de-a patra, care distrugea totul și era extrem de feroasă, cu dinții de fier și unghiile de aramă, care, mîncînd și împușînînd, călca în picioare tot ceea ce mai rămînea. Am mai voit să cercetez cu privire la cele zece cornuri ale ei de pe cap și cu privire la unul care ieșise în plus și au căzut prin el trei din cele de mai-nainte, iar cornul acela avea ochi și gură care vorbea tare, iar înfățișarea lui o întrecea pe a celorlalte. Și am înțeles că cornul acela începea război cu sfinții și-i punea pe fugă, pînă la venirea Celui învechit în zile și a dat judecată sfinților Celui Prea Înalt și a venit timpul și împărăția au cucerit-o sfinții Celui Prea Înalt. Și mi s-a spus cu privire la fiara cea de-a patra: va fi o a patra împărăție pe pămînt, care va fi deosebită de toate împărățiile acestea și care va înghiți tot pămîntul și-l va răzui. Și cele zece coarne înseamnă că se vor ridica zece împărați și un altul după ei și acesta va conduce rău față de cei dintîi și va umili trei împărați și va vorbi cuvinte urîte către Cel Prea Înalt și va distruge pe ceilalți sfinți ai Celui Prea Înalt și își va pune în gînd să schimbe timpurile și anii. Și el va fi dat în mîinile Celui Prea Înalt în timp

și timpuri și jumătate de timp. Și judecata s-a oprit și vor schimba puterea de a nimici și a distruge pînă la sfîrșit. Și împărăția și puterea și măreția locurilor împărățiilor de sub soare s-a dat poporului sfînt al Celui Prea Înalt, pentru a împărăți cu o împărăție veșnică. Și toate puterile se vor supune Lui și vor asculta de El. Pînă aici sfîrșitul cuvîntului. Eu, Daniel, am fost cuprins de un extaz foarte mare și starea mea nu a fost cea obișnuită, și-am pus cuvîntul întru inima mea³²⁹.

XXXII.

Încetînd eu de a vorbi, Tryfon a zis:

— Ah, omule ! Scripturile înșile ne silesc să așteptăm pe Cel slăvit și mare ce primește împărăția cea veșnică de la „Cel învechit în zile“, „ca Fiu al Omului“. Dar acesta, al vostru, care este numit Hristos, a fost „necinstit și fără de slavă“³³⁰, încît a căzut și în ultimul blestem din Legea lui Dumnezeu, căci „a fost răstignit“³³¹.

Eu, însă, i-am răspuns:

— Dacă, o, bărbați, nu s-ar fi spus din Scripturile din care v-am povestit mai înainte, că: „chipul Său va fi neslăvit și neamul Lui nepovestit“ și că „în locul morții Lui, bogații vor fi dați morții“ și că „cu rana Lui ne-am vindecat“, precum și că „El va fi adus ca o oaie“, și dacă nu v-aș fi explicat, că vor fi două venituri ale Lui — una, în care a fost „împuns“ de voi și alta, în care „veți cunoaște în cine ați împuns“³³² și că triburile voastre vor fi lovite, trib cu trib, femeile în parte și bărbații în parte — s-ar fi părut că spun lucruri nelămurite și ciudate. Acum, însă, cu ajutorul cuvintelor pe care le voi lua din sfintele și profeticele voastre Scripturi, vă voi face dovada cuvenită, nădăjduind că se va putea afla cineva dintre voi, care să se găsească în partea aceea care este cuprinsă în mîntuirea cea veșnică, ce vine în har de la Domnul Savaoth³³³. Pentru ca ceea ce discutăm acum să vă fie și mai lămurit, vă voi spune și alte cuvinte, care au fost grăite prin fericitul David, și din care veți înțelege că Hristos a fost numit și Domn de către Duhul Sfînt profetic³³⁴ și că Domnul, Care este Tatăl tuturor, L-a ridicat de pe

329. Dan. 7, 9—28.

330. Is. 53, 2—3.

331. Deut. 21, 23; Gal. 3, 13.

332. Zah. 12, 10—14; In. 19, 37; Apoc. 1, 7.

333. Comp. Is. 1, 9; 10, 22; Rom. 9, 27—29; 11, 15. Semnificația exactă a cuvintelor: „Domnul Savaoth“ este aceea de „Domnul oștirilor“.

334. Cu toate că sfîntul Iustin așează uneori persoana Duhului Sfînt după îngeri (Tatăl, Hristos, îngerii și apoi Duhul Sfînt sau profetic), este mai presus de orice îndoială, așa cum rezultă din tot ce spune el, că Duhul Sfînt este cea de a treia persoană a Sfintei Treimi. Faptul acesta apare în evidență, cu totul clar, îndeosebi după sfîntul Iustin, la părinții și scriitorii bisericești care au urmat.

pământ și „L-a așezat de-a dreapta Lui, pînă cînd va pune pe dușmani așternut picioarelor Sale“³³⁵. Ceea ce se și întîmplă de cînd S-a înălțat la cer, după ce a înviat din morți, Domnul nostru Iisus Hristos, deoarece timpurile s-au împlinit și Cel ce urma să grăiască defăimarea și îndrăzneala către Cel Prea Înalt și despre Care Daniel a arătat că va ocupa puterea „în timp, în timpuri și în jumătate de timp, este la ușă“³³⁶. Voi, însă, necunoscînd cît timp urmează să stăpînească, socotiți cu totul altceva, căci ziceți că timpul trebuie explicat printr-o sută de ani. Dacă ar fi așa, atunci omul nelegiurii³³⁷ ar trebui să împărățească cel puțin trei sute și cincizeci de ani, dacă prin ceea ce s-a zis prin sfîntul Daniel, „în timpuri“ ar trebui să numărăm numai două sute de ani³³⁸. Acestea vi le spun acum vouă, făcînd o paranteză, pentru ca, convingîndu-vă de ceea ce s-a spus de Dumnezeu împotriva voastră, „că sînteți fii nebuni“³³⁹ și că „Pentru aceasta, iată voi adăuga de a muta pe poporul acesta și-i voi muta pe ei și voi lua înțelepciunea înțelepților și priceperea celor pricepuți ai lor o voi ascunde“³⁴⁰, să încetați de a mai rătăci atît voi, cum și de a face pe cei ce vă aud să rătăcească și să vă învățați de la noi, care am fost înțelepțiți de harul lui Hristos. De altfel, și cuvintele spuse prin David, sînt acestea: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Stai de-a dreapta Mea pînă ce voi pune pe dușmanii Tăi așternut picioarelor Tale. Domnul Îți va trimite Ție din Sion toiagul puterii. Și stăpînește în mijlocul vrăjmașilor Tăi. Cu Tine este începutul, în ziua puterii Tale, în strălucirile sfinților Tăi. Din pîntece, mai înainte de luceafăr, Te-am născut. Domnul a jurat și nu Se va căi. Tu ești preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec. Domnul este de-a dreapta Ta. El a nimicit pe împărați, în ziua urgiei Sale. Va judeca întru neamuri și le va umple de cadavre. Din torent va bea, în drum; pentru aceasta El va înălța capul“³⁴¹.

335. Ps. 109, 1.

336. Dan. 7, 25.

337. II Tes., 2, 8 urm.

338. Vechii învățători evrei dădeau cuvîntului „timp“ de la Daniel o durată de o sută de ani, dar spațiul de timp care trecuse a făcut pe cei mai noi să recunoască falsitatea acestui calcul. Apocalipsa (12, 14 și 6) precum și sfîntul Irineu, calculează drept „timp“ de un an, adică în total „o mie două sute șasezeci de zile“. La fel face și sfîntul Iustin Martirul.

339. Ier. 4, 22.

340. Is. 29, 14.

341. Ps. 109.

XXXIII.

Voi îndrăzniți să ziceți că acest Psalm trebuie explicat, ca și cum ar fi fost zis pentru regele Ezechia³⁴². Eu nu ignorez aceasta, ci numai adaug: că voi rătăciți, vă voi arăta îndată din înseși aceste cuvinte: „juratu-S-a Domnul și nu Se va căi“, precum și: „Tu ești preot în veac, după rânduiala lui Melchisedec“³⁴³, ca și cuvintele care urmează și cele ce sînt mai înaintea lor. Iar că Ezechia nici nu a fost preot și că nici nu este preot veșnic al lui Dumnezeu, nici chiar voi nu îndrăzniți să spuneți contrariul. Și că acestea s-au spus despre Hristosul nostru, înseși cuvintele o arată. Urechile voastre, însă, s-au astupat și inimile voastre s-au învîrtoșat³⁴⁴. Căci prin cuvintele: „Juratu-S-a Domnul și nu Se va căi“; „Tu ești preot în veac, după rânduiala lui Melchisedec“³⁴⁵, Dumnezeu L-a arătat cu jurămînt arhieru după rânduiala lui Melchisedec, din cauza necredinței voastre; cu alte cuvinte — după cum s-a scris de Moisi că Melchisedec a fost preot al Celui Prea Înalt și acesta era preot al celor ce se găseau în necircumciziune, și a binecuvîntat pe Avraam, cel din circumciziune, care i-a oferit lui zeciuială — tot asemenea Dumnezeu a arătat că preotul Lui cel veșnic, care a fost numit și Domn³⁴⁶ de către Duhul Sfînt, este al celor din necircumciziune. Și că pe cei din circumciziune, care vin la El, adică pe cei care cred în El și cer binecuvîntările de la El³⁴⁷, îi primește și pe aceștia și-i binecuvîntează. Faptul că El avea să fie mai întîi, un om umil și că apoi Se va înălța, este arătat de cele ce sînt la sfîrșitul psalmului: „Din torent va bea apă în drum“ și totodată: „Pentru aceasta El va înălța capul“³⁴⁸.

XXXIV.

Pentru ca să vă conving că voi n-ați înțeles nimic din Scripturi, vă voi aminti și de un alt psalm al lui David, spus de către Duhul Sfînt, despre care voi ziceți că a fost spus pentru Solomon, care a fost și el un rege de-al vostru, dar de fapt și acesta a fost spus cu privire la Hristosul nostru. Voi însă vă înșelați din cauza cuvintelor cu două înțelesuri din el. Căci acolo unde s-a zis că Legea Domnului este fără de pată³⁴⁹, voi explicați că este

342. Cum că evreii se înșelau atunci cînd refereau cele spuse de psalmul 109 la regele Ezechia, se poate vedea din faptul că el nu a fost niciodată preot (necum „preot în veac, după rânduiala lui Melchisedec“). Sfîntul Iustin discută mai pe larg chestiunea aceasta în capit. LXXXIII din *Dialog*.

343. Ps. 109, 4.

344. Comp. Is. 6, 10; In. 12, 40 urm.

345. Ps. 109, 4.

346. Ps. 109, 1.

347. Fil. 2, 8–9; Lc. 1, 52.

348. Ps. 109, 7.

349. Ps. 18, 8.

vorba despre Legea cea dată prin Moisi, iar nu despre aceea care avea să vină după aceea, cu toate că Dumnezeu strigă că va încheia o „Lege nouă”³⁵⁰ și o „alianță nouă”³⁵¹. Și acolo unde s-a zis: „Dumnezeule, dă judecata Ta împăratului”³⁵², deoarece Solomon a fost împărat, ziceți că psalmul a fost spus cu privire la el, cu toate că cuvintele psalmului arată lămurit, că a fost spus cu privire la împăratul cel veșnic, adică cu privire la Hristos. Iar că Hristos este împărat, preot, Dumnezeu, Domn, înger, om, conducător de cete, piatră și prunc și că, fiind mai întâi pătimitor, Se va ridica apoi la cer și iarăși va veni cu slavă, arătând că va avea o împărăție veșnică, o dovedesc din toate Scripturile. Dar, pentru ca să înțelegeți ceea ce am zis, eu vă spun cuvintele psalmului. Acestea sînt următoarele: „Dumnezeule, dă judecata Ta împăratului și dreptatea Ta fiului împăratului, pentru ca să judece poporul Tău în dreptate și pe săracii Tăi în judecată. Munții să ia pace pentru popor și colinele dreptate. El va judeca pe săracii poporului și va mîntui pe fiii celor lipsiți și va umili pe calomniator. Și va rămîne dimpreună cu soarele și mai înainte de lună, în neamurile neamurilor. Se va pogorî ca ploaia pe lînă și ca picătura care pică pe pămînt. În zilele Lui va răsări dreptatea și mulțimea păcii, pînă ce luna va dispărea. Și va stăpîni de la o mare la alta și de la rîuri, pînă la marginile pămîntului. În fața Lui vor cădea, cu fața la pămînt etiopienii, iar vrăjmașii Lui vor linge țărîna. Regii din Tars și din insule vor aduce daruri, regii arabilor și cei din Saba vor aduce daruri și se vor închina Lui toți regii pămîntului și toate neamurile Îi vor sluji Lui. Căci El a smuls din mîna puternicului pe sărac și pe cel lipsit, care nu aveau nici un ajutor. El va cruța pe sărac și pe lipsit și va mîntui sufletele celor lipsiți; El va răscumpăra sufletele lor din camătă și din nedreptate și numele Lui va fi cinstit înaintea lor. El va trăi și I se va da lui din aurul Arabiei și se vor ruga neîncetat pentru El, toată ziua Îl vor binecuvînta. El va fi un sprijin pe pămînt și se va ridica mai presus de vîrfurile munților. Rodul Lui va fi mai presus de Liban și ei vor înflori în cetăți, ca iarba pămîntului. Numele Lui va fi binecuvîntat în vecii vecilor. Numele Lui va rămîne mai înainte de soare. Și, întru El se vor binecuvînta toate triburile pămîntului; toate neamurile Îl vor ferici. Binecuvîntat este Domnul, Dumnezeul lui Israel, Care singur face minuni; binecuvîntat este numele slavei Lui, în veac și în veacul veacului. Și tot pămîntul se va umple de slava Lui. Fie ! Fie !”³⁵³. Iar la sfîrșitul psalmului acestuia despre care am vorbit este scris: „S-au sfîrșit imnurile lui David, fiul lui Iesei”.

350. Is. 2, 3; 51, 4; Mih. 4, 2.

351. Ier. 31, 31; Is. 54, 3; Evr. 8, 7—8.

352. Ps. 71, 1.

353. Ps. 71, 1—19.

Că Solomon a fost un rege strălucit și mare, în timpul căruia s-a zidit casa, așa-numită, templul din Ierusalim, o știm. Însă că, nimic din cele ce se spun în psalmul acesta nu i s-au întâmplat lui, este iarăși un lucru lămurit. Căci nici toți împărații nu i s-au închinat lui, nici nu a împărățit pînă la marginile pămîntului și nici dușmanii lui, căzîndu-i în față, nu au lins țărîna. Ba, chiar îndrăznesc să spun cele ce s-au scris, despre cele făcute de el, în cărțile Împăraților, că a devenit idololatri prin femeia cea din Sidon³⁵⁴, ceea ce nu este cu putință să facă cei ce dintre neamuri au cunoscut pe Făcătorul tuturor Dumnezeu, prin Iisus cel răstignit, căci unii ca aceștia suportă orice tratament și pedeapsă, pînă la moartea cea mai de pe urmă, pentru a nu fi nici idololatri și a nu mânca nici din victimele sacrificate idolilor.

XXXV.

Despre creștinii neadevărați. La acestea, Tryfon a zis:

— Dar mulți dintre cei care mărturisesc pe Hristos și se numesc creștini, sînt informat că mănîncă din victimele sacrificate idolilor și zic că nu sînt vătămați întru nimic, cu aceasta.

Eu, însă, i-am răspuns:

— Chiar și din faptul că există niște astfel de bărbați — care mărturisesc că sînt creștini și care recunosc că Iisus cel răstignit este Domn și Hristos și, cu toate acestea, nu învață învățăturile Aceluia, ci altele, care vin de la duhurile rătăcirii³⁵⁵— noi, care sîntem învățăceii adevăratei și curatei învățături a lui Iisus Hristos, sîntem și mai încredințați și mai siguri în nădejdea cea vestită nouă de El. Căci cele ce a spus că au să fie, întru numele Lui, acestea vedem cu ochii și cu fapta că se săvîrșesc. El a zis: „Mulți vor veni în numele Meu, pe dinafară îmbrăcați în piei de oi, dar care, pe dinlăuntru sînt lupi răpitori“³⁵⁶. Și: „Vor fi shisme și erezii“³⁵⁷. Și: „Feriți-vă de profeții mincinoși, care vor veni la voi, îmbrăcați pe dinafară în piei de oi și care pe dinlăuntru sînt lupi răpitori“³⁵⁸. Și: „Se vor ridica mulți Hristoși mincinoși și apostoli mincinoși și mulți dintre credincioși se vor rătăci“³⁵⁹. Sînt și au fost, o, voi, prieteni, bărbați mulți, care au învățat a spune și a săvîrși lucruri fără de Dumnezeu și defăimătoare, venind în numele lui Iisus Hristos³⁶⁰. Ei sînt numiți de noi după numele

354. III Regi 9, 1, 3. 6.

355. I Tim. 4, 1.

356. Mt. 24, 5. 7. 15.

357. I Cor. 11, 18—19.

358. Mt. 7, 15.

359. Mt. 26, 11—24; Mc. 13, 22.

360. Mt. 24, 5.

acelor bărbați de la care a început fiecare învățătura și părerea. Fiecare dintre aceștia învață, în felul lui, să fie defăimat Creatorul tuturor și Hristos, Cel profețit de El că va veni și Dumnezeuul lui Abraam, Isaac și Iacob. Noi nu avem nici o legătură cu aceștia, cunoscînd că ei sînt fără de Dumnezeu, impioși, nedrepti și nelegiuiți și că, în loc de a adora pe Iisus, ei Îl mărturisesc numai cu numele. Unii ca aceștia se numesc creștini în același fel în care și unele dintre neamuri dau numele de Dumnezeu lucrurilor celor făcute de mîină și participă la ceremonii nelegiuite și atee. Dintre ei, unii sînt numiți Marcioniți, alții Valentinieni, alții Basilidieni, alții Saturnilieni, iar alții se numesc cu alte nume, fiecare numindu-se după începătorul învățăturii pe care o au, tot în același fel în care și fiecare dintre cei ce socot că filozofează, după cum am spus la început, socoate că poartă numele filozofiei pe care o filozofează, de la părintele sistemului lor. Așa că și din acestea noi cunoaștem, după cum am spus mai sus, că Iisus era cunoscător de mai înainte al celor ce vor fi după El și cunoaștem și din alte multe pe care le-a prezis că se vor întîmpla celor ce-L cred și-L mărturisesc pe El Hristos. Căci cele ce pătimim, atunci cînd sîntem uciși de către cei apropiați ai noștri, El ne-a prezis că ni se vor întîmpla³⁶¹ în așa fel ca întru nimic, cuvîntul și fapta Lui să nu se arate vrednice de contrazicere. Din cauza aceasta, noi ne rugăm și pentru voi și pentru toți ceilalți oameni, care ne vrăjmășesc³⁶², pentru ca, schimbîndu-vă părerea și gîndul la fel cu noi, să nu mai defăimați³⁶³ pe Acela care, prin faptele Lui și prin minunile cele făcute în numele Lui, ca și prin cuvintele învățăturii și prin profețiile cele prezise cu privire la El, este întru totul fără de pată și de neatacat, în calitate de Iisus Hristos, și crezînd întru El și în cea de a doua și strălucită venire a Lui, să vă mîntuiți și să nu fiți condamnați de el în foc.

XXXVI.

Din nou despre parusia Domnului. Tryfon mi-a zis:

— Fie și aceasta, așa cum zici și că Hristos s-a propovăduit că va fi pătimitor și că a fost numit piatră și că va veni în chip strălucit după prima Lui venire, în care s-a propovăduit că va fi pătimitor și că va fi judecătorul tuturor și împărat veșnic și preot. Dar, dovedește acum, că El este Acela despre care s-au profețit acestea.

La acestea, eu i-am răspuns:

361. Mt. 10, 21—22.

362. Atitudinea aceasta a creștinilor față de vrăjmași mai este arătată de sfîntul Iustin și în *Apologia I*, capit. LVII, 1 precum și în *Dialog*. XCVI, 2.

363. Aici este repetată ideea pe care sfîntul Iustin o pune în evidență și în capit. XVI, 4.

— Dacă vrei aceasta, o Tryfon, îți voi aduce dovezile pe care le dorești, la locul convenit. Acum, însă, îmi vei îngădui să-ți amintesc profețiile pe care le am în minte, spre a-ți dovedi că, într-o parabolă, Hristos se numește de către Duhul Sfânt: și Dumnezeu, și Domn al puterilor, și al lui Iacob; iar exegeții voștri, după cum strigă însuși Dumnezeu³⁶⁴, sînt nebuni atunci cînd spun că parabola aceasta nu s-a spus cu privire la Hristos, ci cu privire la Solomon și anume atunci cînd a adus cortul mărturiei în templul pe care l-a clădit. Parabola aceasta se găsește într-un psalm al lui David: „Al Domnului este pămîntul și toată plinirea lui; lumea și toți cei ce locuiesc în ea. El a întemeiat-o pe mări și a pregătit-o pe rîuri. Cine se va sui în muntele Domnului, sau cine va sta în locul cel sfînt al Lui? Nevinovat la mîini și curat cu inima, El care n-a primit în zadar sufletul Lui și n-a jurat cu vicleșug aproapelui Lui. Acesta va primi binecuvîntarea de la Domnul și mila de la Dumnezeu, Mîntuitorul Lui. Acesta este neamul celor ce-L caută pe Domnul, celor ce caută fața Dumnezeului lui Iacob. Ridicați, boieri, porțile voastre și înălțați-vă voi, porți veșnice și va sta împăratul slavei. Cine este acest împărat al slavei? Domnul cel tare și puternic în război. Ridicați porțile voastre, boieri, și ridicați-vă voi, porți veșnice și va intra Domnul slavei. Cine este acest Împărat al slavei? Domnul puterilor, Acesta este împăratul slavei“³⁶⁵. Despre Solomon, că nu este Domnul puterilor, s-a dovedit³⁶⁶. Acesta este, însă, Hristosul nostru, atunci cînd a înviat din morți și S-a înălțat la cer și se poruncește boierilor acelora așezați în ceruri, de către Dumnezeu, să se deschidă porțile cerului, pentru ca să intre Acesta, Care este împăratul slavei și urcîndu-Se „să șeadă de-a dreapta Tatălui, pînă ce va pune pe vrăjmași așternut picioarelor Sale“, așa cum s-a arătat prin celălalt psalm³⁶⁷. Căci, deoarece boierii cei din cer vedeau că El are o înfățișare fără de chip, necinstită și lipsită de slavă³⁶⁸, necunoscîndu-L, au căutat și s-au informat: Cine este Împăratul acesta al slavei? Și li s-a răspuns lor de către Duhul Sfînt, sau din partea Tatălui, sau a Lui însuși: „Domnul puterilor, Acesta este împăratul slavei“³⁶⁹. Despre faptul că nici de Solomon, acest împărat atît de slăvit, nici despre cortul mărturiei n-ar fi îndrăznit să zică cineva, dintre cei care stăteau lîngă porțile templului: „Cine este acest împărat al slavei?“, oricine ar putea mărturisi.

364. Ier. 4, 22.

365. Ps. 23.

366. A se vedea *Dialog*. XXXIV, 7–8. Sfîntul Iustin va relua această demonstrație în capit. LXXXV, 1.

367. Ps. 109, 1.

368. Cf. Is. 53, 2–3.

369. Ps. 23, 10.

XXXVII.

În cuprinsul psalmului al patruzeci și șaselea, am continuat eu, s-a vorbit despre Hristos în chipul următor:

„Suiu-S-a Dumnezeu cu strigări de bucurie, Domnul, cu glas de trâmbiță. Cîntați lui Dumnezeu, cîntați-I; cîntați regelui nostru, cîntați-I ! Căci rege peste tot pămîntul este Dumnezeu: cîntați-I cîntare ! Dumnezeu domnește peste popoare; Dumnezeu șeade pe sfîntul Său tron. Domnii popoarelor, poporul Dumnezeului lui Avraam. Căci ale Domnului sînt scuturile pămîntului: El este înalt foarte !“³⁷⁰. Și în psalmul nouăzeci și opt, Duhul Sfînt vă acuză pe voi, că Acela pe care voi nu-L voiți ca rege este în fapt regele și stăpînul, atît al lui Samuel, cît și al lui Aaron, al lui Moisi și al tuturor celorlalți. Iată cuvintele psalmului: „Domnul a împărățit, să se cutremure popoarele ! El, Cel ce este mai presus de heruvimi, pămîntul să tresalte ! Domnul este mai mare în Sion, înălțat deasupra tuturor popoarelor. Să se laude numele Tău cel mare, căci el este înfricoșător și sfînt, căci cinstea regelui iubește judecata. Tu ai pregătit dreptatea; Tu ai împlinit judecata și dreptatea în Iacob. Înălțați pe Domnul Dumnezeul nostru și vă închinați așternutului picioarelor Lui, că Sfînt este. Moisi și Aaron, printre preoții Lui și Samuel, printre cei ce invocau numele Lui. Ei invocau pe Domnul, zice Scriptura, iar El îi auzea. În stîlp de nor le-a vorbit lor; ei au păzit mărturiile Lui și porunca pe care le-a dat-o. Doamne, Dumnezeul nostru, Tu i-ai ascultat; Dumnezeule, Tu le-ai fost binevoitor și ai răzbunat toate faptele lor. Înălțați pe Domnul Dumnezeul nostru și vă închinați în muntele cel sfînt al Lui, că Sfînt este Dumnezeul nostru“.

XXXVIII.

Dar Tryfon a zis:

— O, omule ! bine era să ne fi lăsat convinși de dascălii care au legiuit ca să nu vorbim cu nimeni dintre voi și nici să nu fi luat parte la discuția aceasta cu tine³⁷¹. Căci tu vorbești multe lucruri blasfematorii, pretinzînd să ne convingi că Acest om răstignit a fost laolaltă cu Moisi și cu Aaron și că a vorbit cu ei în stîlp de nour, iar apoi, devenind om, a fost răstignit și că S-a înălțat la cer și iarăși va să vină pe pămînt și că trebuie să I ne închinăm Lui.

370. Ps. 46, 5—9.

371. Interdicția ca iudeii să ia parte la discuții în contradictoriu cu creștinii exista, dar, după cîte pare, ea nu era riguros respectată. Autorul A. H. Goldfahn în lucrarea sa „*Justin Matyr und die Agada*“, apărută în 1873 în periodicul „*Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*“, ne înfățișează cazul lui Rabbi Eliezer Ben Hyrkanos, care pentru faptul că frecventa prea stăruitor pe creștini, a fost pe punctul să sufere martiriul din partea coreligionarilor lui.

Eu însă i-am răspuns:

— Știu că, după cum a spus Cuvîntul lui Dumnezeu, Înțelepciunea aceasta mare a Creatorului tuturor și a Atotțiitorului Dumnezeu s-a ascuns de la voi³⁷². Din cauza aceasta, mișcat de compătimire față de voi, mă zbat din toate puterile, ca să vă fac să înțelegeți învățăturile noastre, care vi se par ciudate, iar, dacă nu, cel puțin să fiu, eu singur, nevinovat în ziua judecății. Și acum auziți și alte cuvinte, care se par a fi și mai ciudate. Nu vă tulburați, însă, ci dimpotrivă, făcîndu-vă niște ascultători și mai zeloși, stăruîți în cercetarea voastră, disprețuind tradiția dascălilor voștri, ca unii care sînt dovediți că nu pot să înțeleagă cele spuse de Dumnezeu prin Duhul Sfînt și, ceva mai mult, alegeți a învăța aceleași lucruri ca și noi. Astfel, în psalmul al patruzeci și patrulea s-a zis deopotrivă despre Hristos, acestea: „Inima mea a răspuns cuvînt bun. Eu spun lucrurile mele împăratului. Limba mea este trestia scriitorului care scrie foarte ascuțit. Frumos ești la înfățișare înaintea fiilor oamenilor. Vărsatu-s-a harul întru buzele tale. Pentru aceasta te-a binecuvîntat Dumnezeu în veac. Încinge-ți sabia peste coapsa ta, puternice, cu frumusețea și cu podoaba ta. Întinde, pornește la drum cu bine și împărățește, din cauza adevărului, a blîndeții și a dreptății. Și te va conduce în chip minunat dreapta ta. Săgețile tale sînt ascuțite, puternice, în inima vrăjmașilor împăratului, iar popoarele vor cădea la picioarele tale. Scaunul Tău, Dumnezeule, în veacul veacului este toiag de îndreptare, toiagul împărăției Tale. Iubit-ai dreptatea și ai urît nelegiuirea. Pentru aceasta Te-a uns pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei, înaintea tovarășilor Tăi. Smirnă, picături de mir și scorțișoară din veșmintele Tale, din palate de fildeș, cu care Te-au înveselit pe Tine fiicele de împărați, întru cinstea Ta. De față a stat împărăteasa, de-a dreapta Ta, în haină aurită îmbrăcată și preaînfrumusețată. Ascultă fiică și vezi și pleacă urechea ta: uită de poporul tău și de casa tatălui tău, iar împăratul va pofti frumusețea ta, căci El este Domnul tău și Lui I se vor închina toți. Și fiica Tirului cu daruri. Bogații poporului se vor ruga înaintea feței Tale. Toată slava fiicei împăratului este înăuntru, îmbrăcată în țesături de aur și preaînfrumusețată. Se vor aduce împăratului fecioare după ea. Cele de aproape ale ei se vor aduce Ție. Se vor aduce întru bucurie și veselie și vor fi duse în templul împăratului. În locul părinților Tăi s-au născut fiii Tăi: pe aceștia îi vei pune conducători peste tot pămîntul. Aduce-mi-voi aminte de numele Tău în tot neamul și neamul. Pentru aceasta popoare se vor mărturisi ție în veac și în veacul veacului“³⁷³.

372. Comp. Is. 29, 14; I Cor. 1, 19—22; 2, 7.

373. Ps. 44.

XXXIX.

Tot despre învățăturile alianței celei vechi. Nu este nimic de mirare, am adăugat apoi, dacă voi ne urîți pe noi, fiindcă înțelegem aceasta și vă dăm pe față gândurile voastre, ieșite întotdeauna dintr-o inimă învîrtoșată. Căci și Ilie, intervenind la Dumnezeu pentru voi, a zis astfel: „Doamne, ei au ucis pe profeții Tăi și au răsturnat jertfelnicele Tale. Numai eu am mai rămas, dar ei caută și sufletul meu“. Și i s-a răspuns lui: „Iată, mai am șapte mii de bărbați, care nu și-au încovoiat genunchiul lui Baal“³⁷⁴. Deci, după cum atunci Dumnezeu nu a adus urgia asupra lor, din cauza celor șapte mii, tot astfel nici acum nu a adus încă și nu aduce judecata lui asupra lor³⁷⁵, cunoscînd că sînt unii, care veniți zi de zi la cunoștința numelui Hristosului Său, părăsesc calea rătăcirii, căpătîndu-și, în felul acesta, fiecare darurile lui, după vrednicia lor și luminîndu-se³⁷⁶ prin numele acestui Hristos: căci unul ia duhul înțelepciunii, altul pe acela al tăriei, altul pe al vindecării, altul al cunoașterii de mai-nainte, altul al învățăturii, iar altul al temerii de Dumnezeu³⁷⁷.

La acestea, Tryfon mi-a zis:

— Vreau să te fac să știi că, spunînd acestea vorbești doar niște simple nebunii.

Dar eu i-am răspuns:

— Ascultă, omule ! nici nu sînt nebun³⁷⁸ și nici nu vorbesc prostii. Căci s-a profețit că, după înălțarea lui Hristos la cer, El ne va opri de la rătăcire și ne va da daruri. Cuvintele profeției sînt acestea: „El S-a ridicat în înălțime și a robît robia și a dat oamenilor daruri“³⁷⁹. Deci, noi, cei care am primit daruri de la Hristos, Cel ce S-a ridicat în înălțime, vă dovedim pe voi, care vă știți înțelepți întru voi și în ochii voștri³⁸⁰ din cuvintele profetice, că sînteți proști, și ca unii care cinstiți numai cu buzele pe Dumnezeu și pe Hristosul Lui. Noi, însă, care sîntem instruiți în tot adevărul,

374. III Regi 19, 10—18; Rom. 11, 2—4.

375. Pentru sfîntul Iustin, care, potrivit tradiției apostolice, aștepta ca iminentă cea de a doua venire a Domnului, constituia o problemă întîrzierea ei (Vezi *Dialog*. XXVIII, 2). Soluția pe care o dă aici a mai menționat-o încă de trei ori în *Apolog. I*, XXVIII, 2; XLV, 1 și în *Apolog. II*, VII, 1. El gîndea că cea de a doua parusie întîrzie, pentru ca să se poată converti la creștinism și oamenii care nu se născuseră încă.

376. Aici, termenul „luminîndu-se“ este echivalent cu acela de „botezîndu-se“.

377. Is. 11, 2; I Cor. 12, 7—10. Aceste daruri ale Duhului Sfînt sînt tratate mai pe larg în *Dialog*. capit. LXXXVII.

378. Fapte, 26, 25.

379. Ps. 67, 18; Ef. 4, 8.

380. Cf. Is. 29, 13.

Îl cinstim și în fapte și în cunoștință și în inimă³⁸¹, pînă la moarte. Voi, poate, și din cauza aceasta șovăiți să mărturișiți că Acesta este Hristosul, după cum dovedesc Scripturile și lucrurile care se văd și care se întîmplă întru numele Lui³⁸², pentru ca să nu fiți prizoniți de conducători, care nu vor înceta³⁸³, mînați de duhul cel rău și rătăcitor al șarpelui, de a ucide cu fapta și de a prigoni pe cei ce mărturisesc numele lui Hristos, pînă ce Hristos va veni iarăși și-i va nimici pe toți și va răsplăti fiecăruia după merit.

Dar Tryfon a zis:

— Dă-ne acum dovada că acesta, despre care zici că a fost răstignit și că s-a înălțat la cer, este Hristosul lui Dumnezeu. Căci, faptul că Hristos este pătimitor și că astfel este arătat de Scripturi și că iarăși va veni cu slavă și că va lua împărăția veșnică a tuturor neamurilor, și orice altă împărăție i se va supune lui, s-a dovedit în deajuns din Scripturile arătate mai înainte de tine. Dovedește, deci, că lucrul acesta așa este.

Atunci eu i-am răspuns:

— S-a dovedit lucrul acesta, o, voi, oameni, pentru cei ce au urechi de auzit, chiar și din cele mărturisite pînă acum de către voi înșivă. Dar, pentru ca să nu socotiți cum că m-aș găsi în impas, și că n-aș putea să vă aduc dovezi în sensul în care voi pretindeți, voi face, așa cum v-am făgăduit, lucrul acesta, la locul convenit. Acum însă, voi reveni la șirul cuvintelor pe care vi le-am vorbit mai înainte.

XL.

Astfel, taina mielului pe care a poruncit Dumnezeu ca să-l jertfiți de paște, era o imagine a lui Hristos, cu sîngele Căruia, după cuvîntul credinței în El, se ung casele lor³⁸⁴, adică voi înșivă, care credeți în El. Căci puteți cu toții să înțelegeți, că Adam, creatura pe care a creat-o Dumnezeu, a fost casă a suflării lui Dumnezeu³⁸⁵. Cum că și această poruncă era, însă, trecătoare, vă voi dovedi acum. Dumnezeu nu îngăduie ca să se jertfească mielul pascal nicăieri, decît numai pe locul în care s-a chemat numele Lui, știind că vor veni zile, după pătimirea lui Hristos, cînd și locul Ierusalimului se va da vrăjmașilor voștri și se va înceta, pur și simplu, de a se mai aduce

381. Cf. In. 8, 31–32; 16, 13.

382. „Lucrurile care se văd“ înseamnă modul cum transpiră învățătura creștină în viața de toate zilele a credincioșilor; iar (lucrurile) „care se întîmplă întru numele Lui“, minunile săvîrșite de creștini în numele lui Iisus Hristos.

383. Întrucît sfîntul Iustin se găsea în așteptarea celei de a doua parusii a Domnului, care socotea că va avea loc sub imperiul roman, prigonitor al creștinilor, nu a prevăzut venirea la conducerea imperiului roman a împăratului Constantin cel Mare.

384. Ieș. 2, 7–21.

385. Fac. 2, 7; I Cor. 3, 16.

orice ofrandă³⁸⁶. Și porunca de a fi consumat tot mielul acela era un simbol al pătimirii crucii, prin care Hristos avea să pătimească. Căci mielul, atunci când se frige³⁸⁷, se așează tot în felul crucii. Într-adevăr, o sulică dreaptă se trece din părțile cele de jos pînă la cap și alta, iarăși, pe la spate, de care se atîrnă și labele mielului. De altfel, poruncind ca cei doi țapi care se aduceau în post³⁸⁸, dintre care unul era trimis ca ispășire, iar altul se aducea ca ofrandă, să fie de asemenea și aceasta o vestire a celor două venituri ale lui Hristos: una, în care bătrînii poporului vostru și preoții L-au trimis ca pe o ispășire, punînd mîinile pe El și omorîndu-L, iar cea de a doua venire a Lui, cînd, în același loc al Ierusalimului, Îl veți cunoaște, pe cel necinstit de voi. Căci El a fost ofrandă pentru toți păcătoșii, care vor voi să se pocăiască și care postesc postul acela pe care-l arată Isaia, rupînd lanțurile contractelor siluitoare și păzind toate celelalte, arătate deopotrivă de el³⁸⁹, pe care eu însumi vi le-am istorisit, lucruri pe care le săvîrșesc cei ce cred în Hristos. Și știți destul de bine, că, jertfa aceea a țăpilor care a fost poruncită să se aducă în ziua postului, nu era de asemenea îngăduită nicăieri, decît numai la Ierusalim.

XLI.

De altă parte și ofranda de floare de făină, o, voi, bărbați, care fusese poruncită să fie adusă de către cei care se curățau de lepră³⁹⁰, era o preînchipuire a pîinii euharistice, pe care Iisus Hristos, Domnul nostru, ne-a dat-o ca să o aducem³⁹¹, în amintirea pătimirii pe care a răbdato El pentru oameni, ale căror suflete sînt curate acum de toată răutatea, pentru ca, pe de o parte, să mulțumim lui Dumnezeu pentru că a creat lumea cu tot ceea ce este în ea, pentru om, precum și pentru că noi am fost eliberați de răutatea în care am fost și că puterile și stăpînirile au fost nimicite, cu o nimicire desăvîrșită, prin Cel ce a devenit pătimitor, după voința Lui. Astfel, Dumnezeu zice despre jertfele oferite de voi atunci, după cum am spus, prin Maleahi, unul dintre cei doisprezece: „Nu e voia Mea la voi, zice Domnul și jertfele voastre nu le voi primi din mîinile voastre; căci de la răsăritul, pînă la apusul soarelui, numele Meu a fost slăvit întru neamuri

386. De la ruina Ierusalimului și a templului de acolo, sfîntul Iustin ajunge la concluzia că Legea Vechiului Testament își îndeplinise misiunea și nu mai avea nici un rost. Tertulian, Eusebiu și alții reiau ideea aceasta, care devine apoi un argument tradițional.

387. În timp ce, de obicei, Hristos este comparat cu mielul junghiat, sfîntul Iustin, cu mai multă precizie, Îl compară cu mielul de Paște, pus la frigare.

388. Lev. 16, 5 urm.

389. Is. 58, 5—7.

390. Lev. 14, 10.

391. I Cor. 11, 24; Lc. 22, 19.

și în tot locul se oferă tămîiere numelui Meu și jertfă curată. Că mare este numele Meu întru neamuri, zice Domnul, iar voi îl profanați³⁹². Despre jertfele oferite de noi, neamurile, în tot locul Lui, adică despre pînea euharistiei și despre paharul de asemenea al euharistiei, Domnul prezice, atunci cînd spune că numele Lui „este slăvit de noi și profanat de voi“.

În ce privește porunca circumciziunii, care cere ca cei născuți, în genere, să fie circumciși în ziua a opta³⁹³, și aceasta era o preînchipuire a adevăratei circumciziuni, cu care ne-am circumcis de rătăcire și răutate, prin Cel ce a înviat din morți, într-una a sîmbetelor, Iisus Hristos, Domnul nostru. Iar „una a sîmbetelor“, rămînînd întotdeauna cea dintîi dintre toate zilele, socotită, iarăși, după numărul tuturor zilelor săptămîinii, se numește a opta³⁹⁴ și rămîne întîia.

XLII.

Dar și cele douăsprezece clopoțele³⁹⁵, care erau prinse de mantia arhiereului, după cum era tradiția, erau un simbol al celor doisprezece apostoli, care au fost prinși de puterea veșnicului Preot Hristos și la glasul cărora tot pămîntul s-a umplut de slava și harul lui Dumnezeu și ale Hristosului Lui. Pentru care motiv, și David zice: „În tot pămîntul a ieșit vestirea lor și pînă la marginile lumii, cuvintele lor“³⁹⁶. Dealtfel și Isaia, ca din partea apostolilor care zic lui Hristos, că oamenii nu cred auzului lor, ci puterii Celui ce i-a trimis pe ei, zice astfel: „Doamne, cine a crezut auzului nostru și brațul Domnului cui s-a descoperit? Noi am vestit înaintea Lui întocmai ca înaintea unui copil, ca o rădăcină, într-un pămînt însetat“³⁹⁷ și celelalte ale profeției, pe care le-am arătat mai înainte. Iar faptul că spune ca din partea multora cuvintele: „Noi am vestit înaintea Lui“ și adaugă „întocmai ca înaintea unui copil“, arată că cei răi, supunîndu-se, au slujit la porunca Lui și că toți s-au făcut întocmai ca un copil. Acest lucru se poate vedea și cu privire la trup, căci deși înnumără mai multe mădulare, toate, laolaltă sînt și se numesc un singur trup, după cum și comuniunea și adunarea oamenilor, cu toate că reprezintă mai mulți oameni în ceea

392. Mal. 1, 10–12. În *Didahii* XIV, 3 versetele 11 și 14 din capit. 1 Maleahi sînt apropiate și aplicate la euharistie.

393. Fac. 17, 1–14.

394. Este vorba despre taina pe care o includea în sine ziua a opta și pe care o explică mai pe larg în *Dialog*. XXIV, 1.

395. Despre cele „douăsprezece clopoțele, care erau prinse pe mantia arhiereului“, nu găsim nici o mențiune nicăieri. Știm de altminteri că la veșmîntul marelui preot se găseau, în schimb, douăsprezece pietre. Clopoțelele simbolizează, în orice caz, mai bine decît pietrele, glasul apostolilor, care a răsunat în lume.

396. Ps. 18, 4.

397. Is. 53, 1–2.

ce privește numărul, se numește ca și cum ar fi un singur lucru și, ca și cum ar fi un singur lucru i se adresează cineva³⁹⁸. Și în genere toate celelalte, o, voi, bărbați, cele învățate de către Moisi, înfățișându-vi-le una câte una, pot să vă dovedesc că sînt preînchipuiri, simboluri și vestiri despre cele ce aveau să se întîmple lui Hristos, despre cei ce erau cunoscuți de mai înainte că vor crede în El și despre cele ce aveau să fie făcute, deopotrivă de către Hristos însuși. Dar, deoarece îmi par îndeajuns și cele pe care vi le-am înfățișat pînă acum, lăsîndu-le pe acestea la o parte, revin acum la ordinea discuțiunii noastre.

XLIII.

Nașterea din Fecioara. Deci, după cum de la Abraam a început circumciziunea și de la Moisi au început: sabbatul, jertfele, ofrandele și sărbătorile și s-a dovedit că acestea au fost orînduite din cauza învîrtoșării inimii poporului vostru, tot astfel acestea trebuiau să înceteze, după voia Tatălui, în Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Cel născut prin Fecioara cea din neamul lui Abraam și din tribul lui Iuda și David, Care a fost propovăduit că va veni lege veșnică³⁹⁹ și alianța nouă⁴⁰⁰ pentru toată lumea, după cum arată profețiile înfățișate mai înainte. Și noi, care prin Aceasta am venit la Dumnezeu, n-am luat circumciziunea aceasta trupească, ci pe cea duhovnicească⁴⁰¹, pe care au păzit-o Enoch și cei asemenea cu el. Și am luat-o prin botez, din cauza milei celei de la Dumnezeu, pentru că am fost păcătoși și tuturor le este cu putință să o primească în felul acesta. Dar acum a venit vremea ca să mă grăbesc a vorbi despre taina nașterii Aceluia. Despre neamul lui Hristos însuși, că este nespus oamenilor, Isaia a spus așa cum am arătat și mai înainte: „Iară neamul lui cine-l va spune? Că se ia de pe pămînt viața Lui; din cauza nedreptăților poporului a fost dus la moarte”⁴⁰². Deci, neamul Acestuia, care avea să moară, pentru ca „cu rana Lui să ne vindecăm noi”, oamenii păcătoși, este nespus și Duhul cel profetic ne-a arătat aceasta. Ceva mai mult: pentru ca oamenii care cred în El să poată cunoaște felul în care S-a născut El în lume, prin același Isaia Duhul cel profetic a profețit cum avea să fie, în modul acesta: „Și a adăugat Domnul vorbind lui Ahaz, zicînd: Cere ție un semn de la Domnul Dumnezeul tău, în adîncime, sau în înălțime”. Și a zis Ahaz: „N-am să cer și nici n-am să ispitesc pe Domnul”. Și a zis Isaia: „Ascultă, deci, casa lui David. Oare puțin lucru este

398. I Cor. 12, 12.

399. Is. 2, 3; 51, 4; Mih. 4, 2.

400. Ier. 31, 31; Is. 54, 3.

401. Col. 2, 11–12.

402. Is. 53, 8.

vouă ca să căutați ceartă oamenilor? Cum, atunci, căutați ceartă Domnului? Pentru aceasta, Domnul însuși vă va da vouă un semn. Iată, Fecioara în pîntece va lua și va naște fiu și veți numi numele lui Emmanuel. El va mânca unt și miere și, mai înainte de a cunoaște și de a prefera răul, va alege binele. Căci copilul, mai înainte ca să cunoască răul, sau binele, nu va ține socoteală de cele rele, pentru a alege binele. Fiindcă mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl, sau pe mama sa, va lua puterea Damascului și prăzile Samariei, în fața împăratului Asirienilor. Și pămîntul va fi cuprins, pămîntul acesta pe care tu-l vei suporta cu greutate înaintea celor doi împărați. Dar Dumnezeu va aduce asupra ta, asupra poporului tău și asupra casei tatălui tău zile cum n-au venit nicidecum asupra ta, din ziua în care Efraim a luat de la Iuda pe împăratul Asirienilor⁴⁰³. Cum că în neamul lui Avraam, cel după trup nu s-a născut și nimeni nu se zice că este născut dintr-o fecioară, decît numai acest Hristos al nostru, acesta este un lucru lămurit tuturor. Dar, deoarece voi și dascălii voștri îndrăzniți să ziceți că în profeția lui Isaia nu s-a zis nicidecum: „Iată Fecioara în pîntece va lua“, ci: „Iată tînăra în pîntece va lua și va naște fiu“ și explicați profeția aceasta ca referindu-se la Ezechia, care a fost împăratul vostru, mă voi încerca să explic și aici, pe scurt, lucrul acesta, care se va întoarce tot împotriva voastră și să vă dovedesc cum că cuvintele acestea s-au zis cu privire la Acela pe care noi Îl mărturisim ca fiind Hristos.

XLIV

Tot despre învățăturile Alianței celei vechi. În felul acesta mă voi găsi cu totul nevinovat față de voi dacă mă voi sili, cu argumentele mele, să vă conving. Dacă însă voi veți rămîne cu inima împietrită, sau veți fi slabi la cuget, de frica morții, care le este menită creștinilor și nu veți voi să treceți de partea adevărului, vă veți arăta doar voi singuri vinovați.

Astfel, voi vă înșelați pe voi înșivă atunci cînd socotiți că, fiind sămînța după trup a lui Avraam⁴⁰⁴, veți moșteni întru totul bunurile care s-au vestit că se vor da de Dumnezeu, prin Hristos. Căci nimeni nu va putea lua nimic din acelea, decît numai aceia care se vor asemana, întru totul, în ceea ce privește cugetul, cu credința lui Avraam și care vor cunoaște toate tainele, cu alte cuvinte, că o poruncă a fost dată spre evlavie și săvîrșirea dreptății, iar că o altă poruncă și o altă faptă s-a dat, de asemenea, sau cu privire la taina lui Hristos, sau din cauza învîrtoșării inimii poporului vostru. Astfel stau lucrurile, vorbind despre aceasta, la Iezechiel, căci Dumnezeu a zis:

403. Is. 17, 10—16; 8, 4; 7, 16—17.

404. Rom. 9, 7; Mt. 3, 9; Lc. 3, 8.

„Dacă Noe, Iacov și Daniel vor cere fii, sau fiice, nu li se va da lor“⁴⁰⁵. Iar, la Isaia, cu privire la aceleași lucruri, a zis astfel: „Zis-a Domnul, Dumnezeu: Și vor ieși și vor vedea membrele oamenilor călcători de lege; căci viermele lor nu se va sfîrși și focul lor nu se va stinge și vor fi spre vedere înaintea a tot trupul“⁴⁰⁶. Deci, alungînd din sufletele voastre nădejdea aceasta, ar trebui să vă îngrijiți a cunoaște care este calea prin care vi se va face vouă iertarea păcatelor voastre și prin care veți putea dobîndi nădejdea moștenirii bunurilor celor vestite. Iar aceasta nu este alta, decît să cunoașteți pe acest Hristos și să vă îmbăiați cu baia aceea, vestită prin Isaia⁴⁰⁷, pentru iertarea păcatelor, trăind, mai departe, fără de păcat⁴⁰⁸.

XLV.

La acestea Tryfon a zis:

— Cu toate că mi se pare că ar trebui să mă ocup de cuvintele acestea, de care-mi spui că este necesar a fi cercetate, totuși, chestiunea pe care voiesc să o pun eu acum, fiind mai urgentă, îngăduie-mi să vorbesc eu mai întîi.

Și eu i-am zis:

— Întreabă orice voiești, după cum îți vine în minte, căci după întrebările tale și după răspunsurile mele, mă voi încerca să reiau cuvintele mele și să le desăvîrșesc.

Iar Tryfon a zis:

— Spune-mi deci: cei care au trăit după Legea cea instituită prin Moisi, vor trăi, la învierea morților, la fel cu Iacov, cu Enoch și cu Noe, sau nu?

Și eu i-am răspuns:

— Atunci cînd ți-am amintit, o, omule, cele grăite de Iezechiel că: „chiar dacă Noe, Daniel și Iacov vor cere fii și fiice, nu li se va da lor, ci fiecare, negreșit, se va mîntui după dreptatea lui“⁴⁰⁹, am spus că și cei care au trăit după legea lui Moisi, deopotrivă, se vor mîntui. Căci și în Legea lui Moisi s-a prescris ca cei ce se supun acestei legi, să săvîrșească cele ce sînt de la natură bune, cuvioase și drepte și s-a scris deopotrivă, că cele ce făceau cei de sub Lege, erau poruncite din cauza învîrtoșării inimii poporului. Fiindcă cei ce au săvîrșit bunurile cele veșnice, care sînt astfel în chip general și de la natură, sînt bineplăcuți lui Dumnezeu și ei vor fi mîntuiți prin acest

405. Iez. 14, 20.

406. Is. 66, 23—24.

407. Is. 1, 46.

408. Sfîntul Iustin punctează aici condițiile mîntuirii, adică ale participării la moștenirea lui Hristos. Acestea sînt: credința în Hristos, botezul și viața fără de păcat (A se vedea: *Dialog.* VIII, 2; XCV, 3; CXXXVIII, 3 și *Apolog.* I, capit. LXI și LXVI, 1).

409. Iez. 14, 20. 14.

Hristos⁴¹⁰, la înviere, deopotrivă cu dreptii Noe, Enoch și Iacov, care au fost mai înainte de ei și cu alții, care vor mai fi fost dimpreună cu cei care cunosc pe acest Hristos ca Fiu al lui Dumnezeu, pe El, Care a fost mai înainte de luceafăr⁴¹¹ și mai înainte de lună⁴¹² și Care a binevoit, întrupându-Se, să Se nască din această Fecioară din neamul lui David, pentru ca prin iconomia aceasta⁴¹³, șarpele cel plin de vicleșug de la început și îngerii care s-au asemănat lui să fie nimiciți⁴¹⁴ și moartea să fie disprețuită și ca la cea de a doua venire a lui Hristos însuși, să înceteze cu desăvârșire, pentru cei care au crezut în El și au trăit într-un chip bineplăcut Lui și ca apoi să nu mai existe, iar atunci când unii vor fi trimiși ca să fie pedepsiți la judecata și la condamnarea focului celui neîncetat, ceilalți să fie laolaltă în nepătimire, în nestrăciune, în lipsă de durere și în nemurire⁴¹⁵.

XLVI.

Dar, dacă unii voiesc și acum să trăiască păzind cele prescrise prin Moisi și crezând în acest Iisus răstignit, cunoscând că El este Hristosul lui Dumnezeu, că Lui I s-a dat să judece pe toți, în genere, și că a Lui este împărăția cea veșnică⁴¹⁶, pot, oare, și aceștia să se mîntuiască?

La acestea, eu i-am răspuns, iarăși:

— Să judecăm împreună și acest lucru, dacă mai este cu putință acum, să păzim toate cele prescrise de Moisi.

Dar acela a zis:

— Nu, pentru că cunoaștem că, așa cum ai spus tu însuși mai înainte, nici mielul pascal nu mai este cu putință să fie jertfit în alt loc și nici țapii, care fuseseră porunciți să fie oferiți în post, după cum, în genere, nici celelalte jertfe.

Față de acestea, eu am adăugat:

— Atunci, mă rog, ce este cu putință să mai fie păzit? Spune tu. Căci singur te vei convinge, că chiar dacă cineva nu păzește îndreptările cele veșnice, sau nu le pune în faptă, poate, în genere, să se mîntuiască.

410. Alături de dreptii din rîndurile iudeilor, sfîntul Iustin, în *Apolog. I*, capit. XLVI, 1—4, așează pe dreptii națiunilor, Socrate și Heraclit la elleni, care vor fi mîntuiți, pentru că au trăit după legile cele veșnice, potrivit Cuvîntului.

411. Ps. 109, 3.

412. Ps. 71, 5.

413. Cuvîntul „iconomie“, pe care sfîntul Iustin îl folosește numai în *Dialog*, înseamnă realizarea într-un tot sau numai în parte a planului lui Dumnezeu cu privire la oameni și, în primul rînd, Întruparea și Răscumpărarea.

414. I In. 3, 8.

415. Comp. Apoc. 21, 4.

416. Cf. Dan. 7, 26—27.

Dar el a zis:

— Mai rămîne păzirea sabatului, circumciziunea și păzirea lunilor, abluțiunile, dacă te-ai atins de ceva din cele oprite de Moisi, sau după relațiunile sexuale.

Atunci, eu i-am zis:

— Dar Avraam, Isaac, Iacov, Noe, Iov și alții care vor mai fi fost mai înainte, sau după aceștia, deopotrivă de drepti și apoi și Sarra, femeia lui Avraam, Rebeca, femeia lui Isaac, Rachela, aceea a lui Iacov, Lia și toate celelalte de felul lor, pînă la mama lui Moisi „servitorul cel credincios”⁴¹⁷, care n-au păzit nimic din toate acestea, ce credeți voi: s-au mîntuit?

Tryfon a răspuns:

— Dar Avraam și cu cei de după dînsul, nu s-au circumcis?

Eu am zis:

— Știu că Avraam și cei de după el s-au circumcis. Pentru care motiv li s-a dat lor circumciderea, am spus-o de mai multe ori în cele de mai înainte; iar dacă cele spuse nu vă satisfac, să cercetăm iarăși chestiunea aceasta. Cum că, însă, pînă la Moisi, nici un drept, în genere, n-a păzit nimic din toate acestea despre care vorbim și că nici nu a luat poruncă să le păzească, afară de începutul circumciziunii, pe care l-au luat de la Avraam, voi o știți destul de bine.

Tryfon a zis:

— Știm și mărturisim că ei s-au mîntuit.

Dar eu am continuat:

— Gîndiți-vă că Dumnezeu v-a poruncit prin Moisi toate poruncile de felul acesta, din cauza învîrtoșării inimii voastre, pentru ca, prin multe astfel de porunci, să aveți pe Dumnezeu întotdeauna înaintea ochilor voștri și să nu începeți nici să nedreptățiți nici să vă depărtați de credința în El. El a poruncit să vă îmbrăcați cu haina voastră roșie⁴¹⁸, pentru ea, prin aceasta, să nu vă cuprindă uitarea de Dumnezeu și a poruncit ca să vă încingeți cu filacteriul, care are scrise unele litere pe niște membrane foarte fine, și care înțelegem totdeauna că sînt sfinte⁴¹⁹, îndemnîndu-vă și cu aceasta, ca să aveți întotdeauna amintirea lui Dumnezeu și totodată cercetarea Lui întru inimile voastre. Căci voi nu aveți nici măcar o scurtă ținare de minte pentru respectul pe care-l datorați lui Dumnezeu, și nici măcar în felul acesta nu v-ați convins a nu mai fi idololatri. Căci sub Ilie, arătînd numărul celor ce nu și-au încovoiat genunchiul lui Baal, a zis că erau șapte mii cu

417. Num. 12, 7; Evr. 3, 2. 5.

418. Num. 15, 37 urm.

419. Ieș. 13, 9—16; Deut. 6, 8; 11, 18.

numărul⁴²⁰, iar la Isaia vă mustră deoarece chiar și copiii voștri au adus jertfă idolilor⁴²¹. Noi, însă, pentru ca să nu mai jertfim celor ce am jertfit mai înainte, suferim cele mai de pe urmă pedepse și ne bucurăm, atunci când sîntem uciși, crezînd că Dumnezeu ne va învia prin Hristosul Lui și ne va face nestricăcioși, nepătimitori și nemuritori. Cunoaștem, deci, că cele poruncite pentru învîrtoșarea inimii poporului vostru n-au contribuit cu nimic la săvîrșirea dreptății de către voi și la pietatea voastră.

XLVII.

Dar Tryfon a zis din nou:

— Dar dacă cineva, știind că astfel stau lucrurile, cu alte cuvinte, cunoscînd că Acesta este Hristosul, va crede și se va încrede în El, dar va voi să păzească și prescripțiunile Legii, se va mîntui ?

La acestea eu i-am răspuns:

— După cîte îmi pare mie, o Tryfon, unul ca acesta se va mîntui, dacă nu se va strădui să convingă și pe alții dintre cei circumciși de la rătăcire, prin Hristos, ca să păzească aceleași lucruri pe care le păzește el, zicînd că ei nu se vor mîntui, dacă nu vor păzi acestea, ceea ce și tu ai făcut la începutul discuției noastre, declarînd că eu nu mă voi mîntui, dacă nu voi păzi acestea.

Dar el a zis:

— Pentru ce ai spus: „după cîte îmi pare mie, unul ca aceștia se va mîntui“ ? Nu cumva există și dintre aceia care zic că unii ca aceștia nu se vor mîntui ?

— Sînt, i-am răspuns eu, o Tryfon, iar aceștia nu îndrăznesc nici să ia parte la discuție și nici să locuiască în același cămin cu unii ca aceștia. Eu însă nu sînt de părere cu ei. Dar dacă ei, din cauza slăbiciunii cugetului lor, odată cu nădăjduirea în acest Hristos voiesc să mai păzească și tot ce mai pot acum din cele ale lui Moisi, care înțelegem că au fost instituite din cauza învîrtoșării inimii poporului și să păzească totodată atît practicile religioase veșnice cît și respectul pe care-l datorează lui Dumnezeu de la natură și vor înțelege să trăiască împreună cu creștinii și credincioșii, după cum am spus mai înainte, necăutînd să-i convingă nici să se circumcidă la fel cu ei, nici să păzească sabatul, nici altele de felul acesta — declar că pe unii ca aceștia trebuie să-i primim cu brațele deschise și să comunicăm unii cu alții, ca unii care sîntem din același pîntece și ca unii care sîntem frați. Dacă însă, cei din neamul vostru, o Tryfon, care zic că cred în Hristos,

420. Comp. Rom. 11, 4; III Regi 19, 18.

421. Is. 57, 4—5.

vor să li se deschidă toate căile pe aceia dintre neamuri, care au crezut în acest Hristos să trăiască după Legea instituită de Moisi, sau vor căuta să nu comunice cu unii ca aceștia care preferă o astfel de purtare, făcând și eu la fel cu ei, pe unii ca aceștia nu-i accept. Cei care se lasă convinși de unii ca aceștia, pentru trăirea cea după lege și care totodată păstrează mărturisirea în Hristosul lui Dumnezeu, admit că pot fi mîntuiți. Afirm, însă, că aceia care mărturisesc și cunosc că Acesta este Hristos și care, din vreo cauză oarecare, încep să trăiască după Lege, schimbîndu-și mai departe felul de viață și tăgăduiesc apoi că Acesta este Hristos, fără să se pocăiască înainte de moarte, nu se pot nicidecum mîntui. Tot astfel, afirm că aceia din sămînța lui Avraam, care trăiesc după Lege și care nu cred în Hristos mai înainte de moarte, nu se vor mîntui. Cu atît mai mult nu se vor mîntui cei care, în sinagogi au anatematizat și anatematizează pe cei care cred în acest Hristos și care fac totul pentru ca să se mîntuiască și să scape de pedeapsa focului. Căci bunătatea și iubirea de oameni a lui Dumnezeu⁴²² și nemăsurarea bogăției Lui, socotește pe cel ce se pocăiește de păcate, după cum se spune la Iezechiel⁴²³ ca drept și fără de păcat, după cum și pe cel care trece de la săvîrșirea dreptății și de la pietate, la nedreptate sau ateism îl cunoaște ca păcătos, nedrept și impios. Pentru aceasta și Domnul nostru Iisus Hristos a zis: „În cele în care vă voi surprinde, într-acelea vă voi judeca“⁴²⁴.

XLVIII.

Existența lui Hristos mai înainte de veacuri. Mai departe, Tryfon a zis:

— Am ascultat ce gîndești asupra acestor lucruri. Deci, reluînd discuția de acolo de unde ai lăsat-o, continuă. Gădesc, însă, aici, un paradox, care nu poate fi întru nimic dovedit. Ceva mai mult: atunci cînd zici că acest Hristos a existat mai înainte, fiind Dumnezeu mai înainte de veacuri și că apoi S-a născut și a îngăduit a fi om și că El nu este un om dintr-un alt om, mi se pare nu numai că spui un paradox, ci o adevărată nebunie.

La acestea, eu i-am zis:

— Știu că cuvîntul acesta poate părea paradoxal, mai ales pentru cei din neamul vostru, care nici nu voiți să înțelegeți și nici nu voiți să săvîrșiți cele ale lui Dumnezeu, ci numai „pe cele ale dascălilor voștri“, după cum Însuși Dumnezeu strigă⁴²⁵. O, Tryfon, am zis eu, nu este întru nimic mai

422. Cf. Tit 3, 4; Rom. 2, 4.

423. Iez. 32, 12—20.

424. Este un „logion“ care circula pe vremea sfîntului Iustin și pe care-l găsim citat și de Clement Alexandrinul, în lucrarea „*Qui div. salv.*“ XL (P.G. IX, 645). Acest „logion“ corespunde gîndirii evanghelice de la Matei 24, 40—42 și 25, 13, și oferă o asemănare deosebită cu Iezechiel 8, 3, 8, 24, 30; 24, 14; 33, 12—16, 20. Forma proverbială a acestui „logion“, a înlesnit ca el să fie considerat ca o expresie evanghelică.

425. Is. 29, 13.

puțin adevărat că Acesta este Hristosul lui Dumnezeu, chiar dacă eu n-aș putea dovedi că El a existat mai înainte, ca Fiu al Creatorului tuturor, fiind Dumnezeu și că apoi S-a născut om prin Fecioara. Cum, însă, este cu totul dovedit, că El este Hristosul lui Dumnezeu, oricare ar fi El, numai dacă nu voi dovedi că a existat mai înainte și că apoi S-a născut om pătimitor, la fel cu noi, și a îngăduit, după voia Tatălui, să aibă trup, numai într-această privință ar fi drept a spune că pot să rătăcesc. Nu ar fi drept însă să tăgăduiești că El este Hristos pentru că se arată ca om, născut din oameni și dacă se va dovedi că a fost ales pentru a fi Hristos. Căci sînt unii, o prieteni, chiar din neamul nostru, care, mărturisindu-L că este Hristos, declară că a fost un om dintre oameni. Eu nu sînt, însă, de părerea lor și nici cei mai mulți dintre aceia care cred la fel cu mine, n-ar putea să spună acest lucru. Căci nouă ni s-a poruncit de către Însuși Hristos, să nu ne lăsăm înduplecați de învățăturile omenești⁴²⁶, ci numai de cele propovăduite de către fericiții profeți și învățate de El.

XLIX.

Despre Înainte-mergătorul Domnului. Dar Tryfon a zis:

— Mi se pare că cei care spun că El a fost om, că a fost uns după alegere și că a fost Hristos, spun lucruri mai probabile decît voi, care spuneți așa cum zici tu. Căci noi toți așteptăm pe Hristos ca pe un om dintre oameni și pe Ilie, care va veni să-L ungă. Dacă este adevărat că Acesta este Hristos, atunci trebuie să se știe că El a fost într-un tot un om dintre oameni. Cum, însă, nici Ilie nu a venit, cred că nici El nu a fost Hristos.

Față de acestea, eu l-am întrebat, iarăși:

— Oare nu grăiește Cuvîntul, prin Zaharia⁴²⁷, că Ilie va veni mai înainte de ziua cea mare și înfricoșată a Domnului?⁴²⁸

El a răspuns:

— Desigur.

— Deci, dacă Cuvîntul ne silește să mărturisim că s-a profețit că vor fi două venituri ale lui Hristos: una, în care Se va arăta pătimitor, necinstit și fără de chip⁴²⁹, iar alta în care va veni slăvit și judecător al tuturor⁴³⁰, după cum s-a arătat în mai multe rînduri, în cele spuse mai înainte, oare nu trebuie să înțelegem că Cuvîntul lui Dumnezeu a propovăduit că Ilie va fi

426. Se pare că sfîntul Iustin are aici în vedere în mod deosebit pe ebioniți, niște creștini de neam iudaic, dar poate că și pe alții.

427. Referința aceasta este din Maleahi, iar nu din Zaharia. Este și aici o scăpare din vedere, ca la capit. XXIX, 2.

428. Mal. 4, 5.

429. Is. 53, 2—3.

430. Dan. 7, 26—27.

un înainte-mergător al zilei celei înfricoșătoare și mari, adică al celei de-a doua veniri a Lui ?

— Negreșit, a răspuns Tryfon.

— Deci și Domnul nostru ne-a arătat același lucru în învățăturile Lui, zicînd: „Va veni și Ilie“⁴³¹. Și noi știm că lucrul acesta va fi atunci, cînd Domnul nostru Iisus Hristos va urma să vină întru slavă. Propovăduitor al celei dintîi veniri a Lui a fost Duhul lui Dumnezeu, Care a fost și în Ilie și în Ioan⁴³², care a fost profet în neamul vostru, după care nu s-a mai arătat la voi nici un alt profet. Acesta, stînd la rîul Iordan, striga: „Eu vă botez cu apă, întru pocăință, va veni, însă, Cel mai puternic decît mine, a Căruia încălțăminte nu sînt vrednic să o țin. Acesta vă va boteza în Duh Sfînt și foc. El va avea în mîna Lui grebla și va curăța aria Lui și va aduna grîul în hambar, iar paiele le va arde în focul cel nestins“⁴³³. Și chiar pe acest profet, împăratul vostru Irod l-a închis în închisoare, iar în vremea cînd își sărbătorea ziua nașterii, nepoata acestui Irod, dansînd în chip plăcut înaintea lui, el i-a spus să-i ceară orice ar voi. Și mama copilei a sfătuit-o să-i ceară capul lui Ioan, care era în închisoare. Și cerîndu-i-l a trimis și a poruncit să-i aducă pe tavă capul lui Ioan. Din cauza aceasta și Hristosul nostru a spus atunci celor ce ziceau că, mai înainte de Hristos trebuia să vină pe pămînt Ilie: „va veni și Ilie și va restabili totul. Vă zic chiar că Ilie a și venit și nu l-au cunoscut, și i-au făcut lui cîte au voit“. Și este scris că: „atunci au înțeles ucenicii că le-a vorbit despre Ioan Botezătorul“⁴³⁴.

Dar Tryfon a zis:

— Mi se pare tot atît de paradoxal cînd zici că Duhul profetic al lui Dumnezeu, Care a fost în Ilie, a fost și în Ioan.

La acestea, am răspuns:

— Nu ți se pare, însă, că s-a întîmplat același lucru și cu Iosua Navi, care a urmat la conducerea poporului după Moisi, cînd i s-a spus lui Moisi să-și pună mîinile asupra lui Iosua⁴³⁵, și cînd Dumnezeu a adăugat: „Și Eu voi pune asupra lui din Duhul care este în tine“ ?⁴³⁶.

— Desigur, a răspuns el.

— Deci, am continuat eu, după cum atunci cînd Moisi se găsea încă printre oameni, Dumnezeu a trimis din Duhul care era în Moisi asupra lui Iosua, tot asemenea Dumnezeu a fost în stare să facă să vină din Duhul

431. Mt. 17, 11.

432. Lc. 1, 17.

433. Mt. 3, 11—12; Lc. 3, 16.

434. Mt. 16, 3—11; Mc. 6, 17—28; Lc. 3, 20.

435. Num. 27, 18; Deut. 34, 9.

436. Num. 11, 17.

lui Ilie asupra lui Ioan, pentru ca, după cum Hristos la prima venire S-a arătat fără de slavă, tot asemenea să înțelegem că și prima venire a Duhului, Care în Ilie este întotdeauna curat, a fost ca și a lui Hristos, fără de slavă. Căci se spune că: „Domnul a luptat cu Amalec, cu o mână ascunsă“⁴³⁷ și nu veți tăgădui cîtuși de puțin că Amalec a căzut învins. Iar dacă se zice că numai la venirea cea slăvită a lui Hristos, Amalec va fi înfrînt, ce rost mai are atunci cuvîntul care zice: „Domnul a luptat cu Amalec, cu o mână ascunsă“ ? Puteți, prin urmare, să înțelegeți că puterea cea ascunsă a lui Dumnezeu a fost în Hristosul cel răstignit, de Care tremură și demonii și, în general, toate puterile și stăpînirile pămîntului.

L.

Dar Tryfon a zis:

— Mi se pare că din multele controverse pe care le-ai avut cu mulți și care s-au purtat asupra tuturor chestiunilor, ești gata să răspunzi la toate, la care ai fi întrebat. Răspunde-mi, deci, mai întîi cum poți să dovedești că există și un alt Dumnezeu în afară de Creatorul tuturor ? Numai după aceasta vei căuta să dovedești că a îngăduit să Se nască prin Fecioara.

— Mai întîi îngăduie-mi, i-am zis eu, să-ți amintesc cîteva cuvinte din profeția lui Isaia, care s-au spus despre venirea, înaintea Domnului nostru Iisus Hristos, a lui Ioan Botezătorul, care a fost și profet.

— Îți îngădui, a zis acela.

— Cu privire la venirea mai înainte a lui Ioan, Isaia a prezis următoarele: „Și a zis Ezechia către Isaia: Bun este cuvîntul Domnului, pe care l-a vorbit: să fie pace și dreptate în zilele mele“⁴³⁸. Și: „Mîngîiați poporul: preoți, vorbiți în inima Ierusalimului și mîngîiați-l, că umilința lui a ajuns la margini. Păcatul i s-a iertat, fiindcă a primit din mîna Domnului păcatele lui în chip dublu. Glasul celui ce strigă în pustie: Gătiți căile Domnului, drepte faceți cărările Dumnezeului nostru. Toată valea se va umple și tot muntele și dealul se va umili și toate cele strîmbe se vor îndrepta și cele aspre se vor transforma în căi netede. Și se va vedea slava Domnului și tot trupul va vedea mîntuirea lui Dumnezeu, că Domnul a vorbit. Glasul celui ce zice: Strigă ! Și am zis: Ce să strig ? Tot trupul este iarbă și toată slava omului, ca o floare de iarbă. Iarba s-a uscat și floarea ei a căzut, dar cuvîntul Domnului rămîne în veac. Urcă-te pe un munte înalt, tu, cel ce binevestești Sionul. Înălță-ți cu putere glasul tău, tu, care binevestești Ierusalimul. Înălțați-vă, nu vă temeți ! Eu am zis cetăților lui Iuda: Iată, Dumnezeul vostru vine și

437. Ieș. 18, 8.

438. Is. 39, 8.

brațul Lui vine cu stăpînire. Iată plata este cu El și lucrul înaintea Lui. El va paște turma Lui ca un păstor și cu brațul Lui va aduna mieii și va mîngîia pe cea care are în pîntece. Cine a măsurat apa cu mîna, cerul cu șchioapa și tot pămîntul cu pumnul? Cine a pus munții cu cîntarul și văile cu balanța? Cine a cunoscut gîndul Domnului și cine a fost sfetnicul Lui, care să-L învețe? Sau, cu ce L-ar fi sfătuit și cum L-ar fi învățat? Sau, cine I-a arătat Lui judecată? Sau, cine I-a făcut Lui cunoscută calea înțelegerii? Toate neamurile au fost socotite ca o picătură din hîrdău și ca o înclinare de balanță și vor fi socotite ca un scuipat. Libanul nu va fi îndeajuns pentru ardere și animalele cu patru picioare nu vor fi îndeajuns pentru arderea de tot și toate popoarele sînt nimic și drept nimic au fost socotite⁴³⁹.

LI.

După ce am terminat eu, Tryfon a zis:

— Toate cuvintele profeției pe care ai spus-o sînt îndoielnice, omule, și n-au nimic în ele, care să dovedească argumentul la care te referi.

Eu, însă, i-am răspuns:

— Dacă nu s-ar fi terminat și ar mai fi fost încă profeți în neamul vostru, o, Tryfon, după acest Ioan, poate că cele spuse cu privire la Iisus Hristos ar merita să fie considerate îndoielnice. Dacă însă Ioan a venit într-adevăr ca Înainte-mergător, strigînd oamenilor să se pocăiască⁴⁴⁰, și, dacă Hristos venind la el, atunci cînd stătea la rîul Iordanului, l-a oprit de a mai profeți și a mai boteza și dacă El însuși, binevestind, a zis că s-a apropiat împărăția cerurilor⁴⁴¹ și că El va trebui să pătimească multe din partea cărturarilor și a fariseilor și să Se răstignească, iar a treia zi să învieze⁴⁴² și că va fi iarăși în Ierusalim și atunci va bea din nou cu ucenicii și va mîncă dimpreună cu ei⁴⁴³ și că pînă la venirea Lui, după cum am spus mai înainte, vor veni erezii⁴⁴⁴ și profeți mincinoși întru numele Lui⁴⁴⁵, după cum se și vede că s-a întîmplat, atunci cum vă mai puteți îndoii, cîtă vreme faptele înseși vă pot convinge despre toate acestea? Cum că nu va mai fi nici un profet în neamul vostru și pentru a recunoaște că alianța cea nouă, vestită odinioară de Dumnezeu, s-a realizat, chiar atunci, cu alte cuvinte, că El însuși, Hristos, a realizat-o, El a grăit în felul următor: „Legea și

439. Is. 40, 1—17.

440. Mt. 3, 2.

441. Mt. 4, 17.

442. Mt. 16, 21.

443. Mt. 26, 29.

444. I Cor. 11, 19.

445. Mt. 24, 5. 11.

profeții au fost pînă la Ioan Botezătorul; de atunci, împărăția cerurilor este luată cu asalt și cei care o forțează, o răpesc. Și, dacă voiți să credeți, Ilie este însuși acela care urmează să vie. Cel ce are urechi de auzit, să audă⁴⁴⁶.

LII.

Chiar și prin patriarhul Iacov s-a profețit că vor fi două venituri ale lui Hristos și că în timpul celei dintîi, El va fi pătimitor, iar că după venirea Lui, nu va mai fi nici un profet și nici un împărat din neamul vostru, am adăugat eu, și că neamurile care vor crede în Hristosul cel pătimitor Îl vor aștepta să vină iarăși. Dar, Duhul Sfînt, am mai zis eu, din cauza aceasta a vorbit cuvintele acestea în parabolă și în chip acoperit. Și, am spus eu: mai departe, el a grăit astfel: „Iuda, pe tine te-au lăudat frații tăi; mîinile tale sînt pe spatele vrăjmașilor tăi, fiii tatălui tău se închină ție. Iuda este un pui de leu; din sămînță te-ai ridicat, fiul meu. Culcîndu-se, a adormit ca un leu și ca un pui de leu; cine-l va deștepta pe el? Nu va lipsi Domn din Iuda și nici conducător din coapsele lui, pînă ce nu vor veni cele ce-i sînt hotărîte lui. Și El va fi așteptarea neamurilor și va lega de viță asinul Său și de cepul viței pe mînzul asinei Lui. Va spăla îmbrăcămintea Lui în vin și haina Lui în sîngele strugurelui. Ochii Lui sînt veseli de vin, iar dinții Lui albi ca laptele⁴⁴⁷. Oricît de nerușinați ați fi, voi nu veți îndrăzni să spuneți și nici nu veți putea dovedi, că în neamul vostru nu au încetat vreodată nici profeții, nici domnii, decît numai atunci cînd a venit și a pătimit acest Iisus Hristos. Voi ziceți că Irod, de pe urma căruia a pătimit, a fost ascalonit și susțineți, totuși, că a fost arhiereu în neamul vostru, așa că și atunci voi ați avut pe cineva care a adus ofrandele după legea lui Moisi și care a păzit celelalte lucruri legiuite. De asemenea și profeți au fost în șir, pînă la Ioan, așa că, chiar atunci cînd poporul vostru a fost dus în Babilon, cînd pămîntul a suferit de pe urma războiului și cînd vasele cele sfînte au fost răpite, nu au încetat de la voi profeții, care au fost domni, conducători și stăpîni ai poporului vostru. Căci Duhul, Care era în profeți, ungea și vă așeza vouă și pe împărați. După arătarea și moartea lui Iisus, însă, Care este Hristosul nostru, în neamul vostru nu a mai fost nicidecum și nici nu mai este vreun profet, ba, ați încetat și de a mai fi sub un împărat al vostru și, ceva mai mult, pămîntul vostru a fost pustiit și a fost părăsit întocmai ca pătulul unui pîndar⁴⁴⁸. Iar ceea ce a spus Cuvîntul, prin Iacov: „Și El va fi așteptarea

446. Mt. 11, 12–15.

447. Fac. 49, 8–12.

448. Is. 1, 7–8.

neamurilor“⁴⁴⁹, a arătat în chip simbolic cele două venituri ale Lui și că neamurile vor crede în El, lucru care v-a fost dat și vouă să-l vedeți, puțin mai târziu. Căci noi, care dintre toate neamurile, prin credința în Hristos, am devenit pioși și drepți, Îl așteptăm să vină iarăși.

LIII.

Despre cele două venituri ale Domnului. De altfel și cuvintele: „Va lega de viță asinul Lui și de cepul viei pe mînzul asinei Lui“⁴⁵⁰ erau o dovadă de mai înainte și despre lucrurile care aveau să fie făcute de El, în timpul primei Lui venituri și despre neamurile care aveau să creadă în El. Căci neamurile erau întocmai ca un asin fără de șa și fără de jug pe gîtul lui, pînă cînd, venind acest Hristos și trimițîndu-Și pe ucenicii Lui, i-a învățat și apoi suportînd jugul cuvintelor Lui, Și-a întors spatele, pentru ca să sufere totul pentru bunurile așteptate, cele făgăduite de El. De altfel, atunci cînd a urmat ca Domnul nostru Iisus Hristos să intre în Ierusalim, El a poruncit ucenicilor Lui să-I aducă, cu adevărat, chiar o asină cu un mînz, care era legată la intrarea într-un sat numit Bethfaghe⁴⁵¹, și apoi, așezîndu-Se pe ea, a intrat călare în Ierusalim. Și acest lucru, care a fost profețit în chip lămurit că se va face de către Hristos, deoarece a fost săvîrșit de El și deoarece este ceva îndeobște cunoscut, face dovada lămurită că El este Hristos. Cu toate, însă, că acestea au fost săvîrșite și sînt pe deplin dovedite de Scriptură, voi sînteți încă cu inima învîrtoșată. Astfel Zaharia, unul dintre cei doisprezece, a profețit că se va întîmpla lucrul acesta, zicînd: „Bucură-te foarte, fiică a Sionului; strigă, vestește, fiică a Ierusalimului: Iată, împăratul tău va veni la tine, drept și mîntuitor, blînd și sărac, călare pe o vită de la jug și pe un mînz de asină“⁴⁵². Faptul că Duhul profetic, dimpreună cu patriarhul Iacov zice că va avea în stăpînirea Lui o asină de la jug, dimpreună cu mînzul ei, după cum am spus mai înainte, fiindcă a poruncit să I se aducă amîndouă animalele, era o prevestire a celor care, din sinagoga voastră, vor crede în El, dimpreună cu cei dintre neamuri. Căci, după cum mînzul cel neînșeuat al asinei era un simbol al celor dintre neamuri, tot asemenea și asina înșeuată era un simbol al poporului vostru: fiindcă voi aveți asupra voastră Legea, cea dată prin profeți. Dar tot prin profetul Zaharia s-a profețit, că acest Hristos

449. Fac. 49, 10.

450. Fac. 49, 11. Profeția aceasta a fost interpretată în același chip și în *Apolog. I*, capit. XXXII. Detaliul neevanghelic pe care-l aduce sfîntul Iustin, că asinul pe care s-a suit Iisus era legat de un cep de viță de vie, este un exemplu frapant despre preciziunea pe care profețiile Vechiului Testament au putut s-o dea anumitor fapte din istoria lui Iisus.

451. Mt. 21, 2.

452. Zah. 9, 9.

însuși va fi lovit și că ucenicii Lui vor fi împrăștiați⁴⁵³, ceea ce s-a și întâmplat. Căci, după răstignirea Lui, ucenicii care erau dimpreună cu El s-au împrăștiat pînă ce El a înviat din morți și i-a convins că astfel s-a profețit despre El, că avea să pătimească. Și astfel, fiind convinși și ieșind în toată lumea, au învățat acestea. De aici, și noi sîntem siguri în credința și în învățătura Lui, pentru că încrederea aceasta ne vine atît de la profeți, cît și de la cuvioșii care s-au văzut și au fost în toată lumea, în numele Celui răstignit. Cele grăite de către Zaharia sînt următoarele: „Sabie, ridică-te asupra păstorului Meu și asupra bărbatului poporului Meu, zice Domnul puterilor, lovește păstorul, și oile lui se vor împrăștia“⁴⁵⁴.

LIV.

Preexistența lui Hristos. De altfel, și prin cuvintele care s-au istorisit de Moisi și s-au profețit de patriarhul Iacov: „Va spăla îmbrăcămintea Lui în vin și haina Lui în sîngele strugurelui“⁴⁵⁵, s-a arătat că El avea să spele în sîngele Lui pe cei ce vor crede în El. Căci Duhul Sfînt a numit haină a Lui pe cei ce primesc prin El iertarea păcatelor⁴⁵⁶, întru care El Se găsește întotdeauna prezent în potență și va fi în chip lămurit la a doua venire a Lui. Cînd Cuvîntul vorbește însă despre sîngele strugurelui, arată cu aceasta că Hristos are sînge, dar nu din sămînță omenească, ci din puterea lui Dumnezeu. Căci după cum sîngele strugurelui nu este născut de om, ci de Dumnezeu, tot asemenea și sîngele lui Hristos nu avea să fie din neamul omenesc, ci s-a vestit de mai înainte, că avea să fie din puterea lui Dumnezeu. Iar profeția aceasta, o, voi, bărbați, pe care am spus-o, arată că Hristos nu este om din oameni și deci născut în chipul comun al oamenilor.

LV.

Celălalt Dumnezeu. Dar Tryfon a zis:

— Vom ține socoteală și de această explicație a ta, dacă vei întări și cu argumente de altă amploare această chestiune încurcată. Acum însă, reluînd discuția de mai înainte, dovedește că Duhul cel profetic a mărturisit că mai este și un alt Dumnezeu, în afară de Creatorul tuturor, păzindu-te, totuși, să vorbești despre soare și despre lună⁴⁵⁷, la care este scris că Dumnezeu

453. Sfîntul Iustin aplică aici profeția lui Zaharia (13, 7), ca și Marcu (14, 27), la împrăștierea ucenicilor în timpul arestării de către iudei a Domnului Hristos.

454. Zah. 13, 17.

455. Fac. 49, 11.

456. Prin cuvintele acestea sfîntul Iustin desemnează pe cei ce au primit botezul. A se vedea și capit. XLIV, 4.

457. Deut. 4, 19.

a îngăduit oamenilor să se închine, ca la niște dumnezei. De altfel, știm că și profeții folosindu-se de multe ori, în chip greșit, de acest cuvânt, zic că: „Dumnezeul tău, este Dumnezeul dumnezeilor și Domnul domnilor“, adăugînd adesea: „cel mare și puternic și de temut“⁴⁵⁸. Ei spun aceasta, nu ca și cum ar fi și alți dumnezei, ci în măsura în care rațiunea ne învață, că Dumnezeul cel adevărat, Cel ce a creat toate, El singur este Domnul acelor dumnezei și domni închipuiți. Pentru ca Duhul Sfînt să vădească și aceasta, a zis prin sfîntul David: „Dumnezeii neamurilor“, cu alte cuvinte, dumnezeii închipuiți „sînt idolii demonilor, iar nu dumnezei“⁴⁵⁹. Și adaugă blestem asupra acelor care îi fac pe aceștia să li se închine⁴⁶⁰.

Față de acestea, eu am zis:

— Nu m-am gîndit să aduc astfel de dovezi, o Tryfon, prin care știu că cei ce se închină unor astfel și astfel de lucruri sînt condamnați, ci altele, împotriva cărora nimeni nu poate să se împotrivească. Și, totuși, și aceste dovezi ți se vor părea curioase, cu toate că voi le citiți în fiecare zi, așa că chiar din aceasta puteți să înțelegeți că din cauza răutății voastre Dumnezeu a ascuns de la voi puțința de a înțelege înțelepciunea din cuvintele Lui⁴⁶¹, afară numai de aceea care se găsește în cîteva, în care, după cum spune Isaia, a lăsat prin harul îndurării Sale, sămînță întru mîntuire, pentru ca neamul vostru să nu se piardă cu desăvîrșire, ca acela al sodomiților și gomoreilor⁴⁶². Deci, dă atenție celor pe care le voi aminti, care sînt din Sfintele Scripturi și care n-au nevoie de explicare, ci numai de urmare.

LVI.

Celălalt Dumnezeu S-a arătat lui Avraam. Astfel Moisi, fericitul și credinciosul servitor al lui Dumnezeu⁴⁶³, amintind despre Dumnezeul care S-a arătat lui Avraam, la stejarul din Mamvri, cu cei doi îngeri dimpreună cu El⁴⁶⁴, trimiși pentru judecata Sodomei de către Altul, Care rămîne de-a pururea în cer și Care nu s-a arătat și nu a vorbit prin El singur nimănui,

458. Deut. 10, 17.

459. Ps. 95, 5; I Par. 16, 26.

460. Ps. 113, 16.

461. Cf. II Cor. 3, 14.

462. Comp. Is. 1, 9; 10, 22; Rom. 9, 27—29.

463. Num. 12, 7; Evr. 3, 2—5.

464. Cele trei persoane care au vizitat pe Avraam au atras încă de timpuriu atenția exegeților. Cea mai mare parte dintre ei au folosit pentru explicarea lor exegeza alegorică. Pentru talmudiști aceste persoane au fost îngerii: Mihael, însărcinat să aducă mesajul Sarrei; Rafael, însărcinat a salva pe Lot și Gabriel, însărcinat să distrugă Sodoma. Pentru sfîntul Iustin, una dintre aceste persoane era Domnul Dumnezeu, dar nu Dumnezeul cel suprem, ci Logosul, Fiul Său. Și interpretarea aceasta este adoptată apoi, de toți părinții și scriitorii bisericești, pînă la Augustin.

niciodată și pe care-L înțelegem ca Creator al tuturor și Tată, zice astfel: „Și S-a arătat lui, Dumnezeu, la stejarul din Mamvri, în vremea când, către amiază, el stătea la ușa cortului. Ridicându-și ochii, văzu, și iată trei bărbați au stat asupra lui. Și văzînd, a alergat întru întîmpinarea lor, de la ușa cortului lui și s-a închinat la pămînt și a zis⁴⁶⁵. . .” și celelalte⁴⁶⁶, pînă la: „Și Avraam s-a ridicat dis-de-dimineată, în locul în care a stat înaintea Domnului și privind la fața Sodomei și Gomorei și la fața pămîntului de jur-împrejur, a văzut și iată se ridica o flacără de pe pămînt, întocmai ca un abur din cămin“⁴⁶⁷.

Apoi, oprindu-mă din vorbă, am întrebat dacă au înțeles cele grăite.

Ei au răspuns că au înțeles, dar că cuvintele grăite de mine nu aveau în ele nici o dovadă, că există, sau că s-a vorbit de către Duhul Sfînt, despre un alt Dumnezeu sau Domn, în afară de Creatorul tuturor.

La acestea, eu am zis, iarăși:

— Acum, fiindcă ați înțeles Scripturile, mă voi încerca să vă conving că este și Se numește Dumnezeu și Domn și altul, în afară de Făcătorul tuturor. Acesta se mai numește și înger, din cauză că vestește oamenilor cele cîte voiește să le vestească Făcătorul tuturor, mai presus de care nu mai există un alt Dumnezeu. Și, istorisind din nou cele spuse mai înainte, am întrebat pe Tryfon: Crezi, deci, că sub stejarul din Mamvri, S-a arătat lui Avraam Dumnezeu, așa cum spun cuvintele acestea ?

— Desigur, a răspuns el.

— Și el a fost, am adăugat eu, Unul dintre Acești trei, pe Care Duhul Sfînt cel profetic Îi numește bărbați și zice că S-au arătat lui Avraam ?

Dar acela a zis:

— Nu, ci Dumnezeu S-a arătat lui, mai înainte de arătarea celor trei. Apoi, cei trei, pe care cuvîntul Îi numește bărbați, erau îngeri: doi dintre ei, trimiși spre pierderea Sodomei, iar unul, ca să binevestească Sarrei, că va avea un copil. Pentru aceasta fusese trimis și îndeplinindu-și misiunea, s-a depărtat.

— Atunci cum se face, am reluat eu, că unul dintre cei trei care fusese în cort și care și spusese: „Într-un an Mă voi întoarce la tine și Sarra va avea un fiu“⁴⁶⁸, se vede că Se reîntoarce, de îndată ce Sarra are un fiu, iar cuvîntul profetic și atunci Îl arată ca fiind Dumnezeu ? Pentru ca ceea ce

465. Fac. 18, 1–3.

466. După toate probabilitățile, sfîntul Iustin va fi citat aici întregul pasaj în legătură cu Avraam, mai ales dacă ținem seama de cele ce spune el în parag. 18 din acest capitol. Dar se vede că vreun copist al textului original, cu voie de la sine va fi eliminat de aici ceea ce i s-a părut de prisos.

467. Fac. 19, 27–28.

468. Fac. 18, 14.

vă spun să fie și mai lămurit pentru voi, ascultați cele ce-au fost spuse, în chip cât se poate de limpede, de către Moisi. Acestea sînt următoarele: „Cînd Sarra a văzut pe fiul Agarei, al roabei celei egiptene, pe care-l născuse cu Avraam, jucîndu-se cu Isaac, fiul ei, a zis lui Avraam: Alungă pe roaba aceasta și pe fiul ei. Căci fiul roabei acesteia nu va moșteni dimpreună cu fiul meu Isaac. Cuvîntul acesta s-a părut foarte aspru înaintea lui Avraam, pentru fiul lui. Iar Dumnezeu a zis lui Avraam: Să nu ți se pară ție ceva crud cele ce ai auzit cu privire la copil și la roabă. În toate cele ce ți-a spus ție Sarra, ascultă glasul ei, fiindcă întru Isaac ți se va numi ție sămînța“⁴⁶⁹. Ați înțeles, deci, că cel ce a zis atunci, sub stejar, că se va întoarce, fiindcă știa de mai înainte, că este nevoie ca să sfătuiască pe Avraam cele ce voia Sarra de la el, S-a reîntors, după cum este scris, și că El este Dumnezeu, după cum arată și cuvintele care au fost grăite, astfel: „Iar Dumnezeu a zis lui Avraam: Să nu ți se pară ție ceva crud cele ce ai auzit cu privire la copil și la roabă“ ? am întrebat eu după aceasta.

Dar Tryfon a zis:

— Da ! Dar cu aceasta n-ai arătat că Dumnezeu este altul în afară de Acesta care S-a arătat lui Avraam și Care S-a arătat și celorlalți patriarhi și profeți, ci ai dovedit numai, că noi nu am înțeles bine cînd am gîndit că cei trei, care au venit în cort la Avraam, erau cu toții îngeri.

Deci eu am zis iarăși:

— Dacă, deci, n-aș fi putut să vă dovedesc din Scripturi, că Unul dintre Aceia trei este și Dumnezeu⁴⁷⁰ și Se numește și înger⁴⁷¹, fiindcă El, după cum am spus mai înainte, vestește celor cărora Dumnezeu, Creatorul tuturor, voiește, cele ale Lui, atunci ar fi fost destul de rațional din partea voastră, ca să înțelegeți că Acesta, Care S-a arătat lui Avraam pe pămînt, în chipul unui bărbat asemănător cu cei doi îngeri, care au fost cu El, a fost Dumnezeu care a existat mai înainte de facerea lumii, lucru pe care îl înțelege tot neamul vostru.

— Desigur, a zis Tryfon, căci astfel am crezut pînă acum.

Dar eu am adăugat:

— Revenind la Scripturi, mă voi încerca să vă conving că Acesta, Care se scrie și se zice că S-a arătat lui Avraam, lui Isaac și lui Iacov este un alt Dumnezeu, decît Dumnezeu Creatorul tuturor și, cînd zic așa înțeleg că este un altul cu numărul⁴⁷², iar nu cu voința personală. Căci vă spun că El nu

469. Fac. 21, 9—12.

470. Fac. 18, 1.

471. Fac. 31, 12.

472. Sfîntul Iustin, potrivit capit. CXXVIII, 3—4 și CXXIX, 1—3, deosebește numeric pe Dumnezeu-Cuvîntul de Dumnezeu-Tată al tuturor lucrurilor. Este lămurit, totuși, că sfîntul Iustin este încă departe de formula unui singur Dumnezeu, în trei persoane, de dogma aceasta care s-a stabilit de către Biserică mult mai tîrziu.

a făcut nici o dată altceva, decît a făcut, a voit și a vorbit Acela care a făcut lumea și, mai presus decît care nu există alt Dumnezeu⁴⁷³.

La acestea, Tryfon a zis:

— Dovedește acum că există, pentru ca să cădem de acord și asupra acestui lucru. Căci înțelegem ceea ce spui tu, atunci cînd zici că el n-a afirmat, n-a făcut și n-a vorbit nimic altceva decît Creatorul tuturor.

La rîndul meu, i-am zis:

— Scriptura, la care m-am referit mai înainte, va face acest lucru în chip lămurit. Căci ea grăiește astfel: „A ieșit soarele pe pămînt și Lot a intrat în Segor. Și Dumnezeu a plouat pucioasă și foc de la Domnul din cer și a distrus orașele acestea și tot locul de jur-împrejur“⁴⁷⁴.

Cel de-al patrulea, dintre cei care rămăseseră cu Tryfon, a zis:

— Trebuie să spunem, atunci, că acela dintre cei doi îngeri care au venit la Sodoma și pe care Cuvîntul îi numește, prin Moisi, un singur Domn, era Dumnezeu, în afară de acesta, care s-a arătat lui Avraam.

Dar eu i-am răspuns:

— Nu numai din cauza aceasta, care, de altfel așa este, trebuie să mărturisim că aici se dă numirea de Domn, de către Duhul Sfînt, altuia, în afară de acela care înțelegem că este Creatorul tuturor. Căci s-a spus astfel nu numai prin Moisi, ci și prin David. Astfel, prin David, s-a spus: „Zice Domnul, Domnului meu: Stai de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale“⁴⁷⁵, după cum am spus și mai înainte. Și, iarăși, în alte cuvinte: „Scaunul Tău, Dumnezeule, în veacul veacului, toiag de îndreptare este toiagul împărăției Tale. Ai iubit dreptatea și ai urît nelegiuirea. Pentru aceasta, Te-a uns pe Tine Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei, lîngă tovarășii Tăi“⁴⁷⁶. Deci, dacă voi ziceți că Duhul Sfînt mai numește Dumnezeu și Domn și pe altul, în afară de Părintele tuturor și de Hristosul Lui, puteți să-mi dați acum un răspuns. Eu, însă, vă făgăduiesc să vă dovedesc din Scripturile înseși, că nu unul dintre cei doi îngeri, care s-au coborît la Sodoma, este acela pe care Scriptura îl numește Domn, ci ea numește Domn pe Acela care era dimpreună cu ei, Care se numea Dumnezeu și care S-a arătat lui Avraam.

Atunci, Tryfon a zis:

— Dovedește, căci, după cum vezi, ziua înaintează și noi nu sîntem pregătiți pentru astfel de răspunsuri primejdioase; fiindcă n-am auzit niciodată, ca să fi fost cineva să cerceteze, să caute sau să dovedească

473. Cf. In. 12, 49.

474. Fac. 19, 23–25.

475. Ps. 109, 1.

476. Ps. 44, 6–7.

acestea. Și nu te vom putea asculta, dacă vorbind, nu vei dovedi totul cu Scripturile. Tu, însă, te străduiești să aduci dovezi din Scriptură și declari că, mai presus de Dumnezeu, Care este Făcătorul tuturor, nu mai este nici un alt Dumnezeu.

Față de acestea, eu am zis:

— Voi știți că Scriptura zice: „Și a zis Domnul către Avraam: Pentru ce a râs Sarra, zicînd: oare, voi naște cu adevărat? Căci am îmbătrînit. Dar, oare, cuvîntul acesta este cu neputință la Dumnezeu? În vremea aceasta Mă voi întoarce la tine, peste un an, și Sarra va avea un fiu“⁴⁷⁷. Iar puțin mai departe: „Și ridicîndu-se de acolo, bărbații priviră la fața Sodomei și Gomorei. Iar Avraam mergea dimpreună cu ei, conducîndu-i. Și Domnul a zis: Oare voi ascunde de Avraam, copilul Meu, cele ce voi face?“⁴⁷⁸. Iar puțin mai departe, zice din nou astfel: „Zis-a Domnul: Strigătul Sodomei și Gomorei s-a înmulțit, iar păcatele lor sînt mari, foarte. Deci, coborîndu-Mă, voi vedea, dacă ei petrec după acest strigăt, venit pînă la Mine, iar de nu, ca să știu. Și întorcîndu-se bărbații de acolo, au venit la Sodoma. Și Avraam era stînd înaintea Domnului și apropiindu-se Avraam, zise: Nu cumva vei pierde pe drept, la un loc cu cel nelegiuit? etc.“⁴⁷⁹, căci socot că nu trebuie să mai spun, iarăși, aceleași lucruri, căci le-am spus mai înainte pe toate, ci numai pe acelea prin care am făcut dovada lui Tryfon și celor care erau cu el. Am ajuns, deci, la următorul pasaj, în care se spune: „Și a plecat Domnul, după ce a încetat de a mai grăi lui Avraam și S-a dus unde a găsit cu cale. Iar cei doi îngeri au venit seara la Sodoma. Și Lot stătea la poarta Sodomei“⁴⁸⁰, și celelalte, de asemenea, pînă la: „Și întinzîndu-și bărbații mîinile au apucat pe Lot la ei în casă și au închis ușa casei“⁴⁸¹ și celelalte, pînă la: „Și îngerii l-au ținut de mîină pe el, pe femeia lui și pe fiicele lui, în timpul cît i-a cruțat pe ei Domnul. Și a fost, cînd i-a scos pe ei afară și le-au zis: Mîntuiește-ți, mîntuiește-ți sufletul tău. Să nu te uiți înapoi și nici să nu te oprești în locul de jur-împrejur. Mîntuiește-te în munte, pentru ca să nu fii și tu cuprins laolaltă. Și a zis Lot către ei: Doamne, mă rog, pentru că servitorul Tău a găsit milă înaintea Ta și ai mărit dreptatea Ta, pentru ca să faci să trăiască sufletul meu. Eu, însă, nu mă pot mîntui în munte, pentru ca să nu mă cuprindă relele și să mor. Iată, orașul acesta mic este aproape, pentru a ne refugia în el. Acolo mă voi mîntui, că este mic și va trăi sufletul meu. Și a zis lui: Iată am admirat chipul tău și în cuvîntul

477. Fac. 18, 13–14.

478. Fac. 18, 16–17.

479. Fac. 18, 20–23.

480. Fac. 18, 33; 19, 1.

481. Fac. 19, 10.

acesta, de aceea nu voi distruge cetatea, despre care ai vorbit. Grăbește-te de te mîntuie acolo. Căci nu voi putea face nici un lucru, pînă ce nu vei intra tu acolo. Pentru aceasta a numit numele cetății Segor. Soarele a ieșit pe pămînt și Lot a intrat în Segor. Și Dumnezeu a plouat în Sodoma și Gomora pucioasă și foc de la Domnul din cer și a distrus orașele acestea și tot locul, de jur-împrejur“⁴⁸². Și iarăși, oprindu-mă puțin, am adăugat: Oare, nici acum n-ați înțeles, voi, prieteni, că Unul dintre Cei trei, Care este și Dumnezeu și Domn și Care slujește celui din ceruri, este Domnul celor doi îngeri ? Căci, pe cînd aceștia au venit la Sodoma, El rămînînd pe loc a vorbit ca Avraam cele scrise de Moisi, iar după convorbire, plecînd și El, Avraam s-a întors la locul lui ? Cînd a ajuns și el la Sodoma, n-au mai vorbit cei doi îngeri lui Lot, ci El, după cum se vede din cele grăite acolo. Iar El este Domn, în afară de Domnul din cer, adică de Făcătorul tuturor, luînd asupra Lui să aducă peste Sodoma și Gomora cele pe care Cuvîntul le enumeră astfel, zicînd: „Domnul a plouat asupra Sodomei și Gomorei pucioasă și foc, de la Domnul din cer“⁴⁸³.

LVII.

După ce am terminat eu, Tryfon a zis:

— Este ceva lămurit că Scriptura ne silește să mărturisim acest lucru. Dar tu însuși trebuie să mărturisești că este ceva care ne pune în încurcătură, atunci cînd se spune că a mîncat cele pregătite și puse înainte de Avraam⁴⁸⁴.

La acestea, eu am răspuns:

— Că au mîncat, este lucru scris. Dacă însă am fi auzit că s-a spus că au mîncat cîteși trei, iar nu numai doi — care erau într-adevăr îngeri și care se hrănesc, în cer, după cum este lămurit, deși nu au o hrană asemănătoare cu aceea de care ne folosim noi, oamenii (căci despre hrana manei, cu care s-au hrănit părinții voștri în deșert, Scriptura zice că „ei au mîncat pîinea îngerilor“)⁴⁸⁵, aș putea spune atunci că cuvîntul, care spune că ei au

482. Fac. 19, 16–25.

483. Fac. 19, 24.

484. Fac. 18, 6–8.

485. Mana cu care au fost hrăniți iudeii în pustie este numită „pîinea îngerilor“. Dacă ținem seama de faptul acesta, înseamnă că și îngerii au nevoie în cer de o hrană oarecare pentru continuarea existenței lor, cu toate că sînt ființe spirituale. Dar această hrană nu poate consta cîtuși de puțin, în ceva material. Dacă și hrana pe care au primit-o iudeii în pustie a fost „mana“, adică „pîinea îngerilor“, ea se va fi deosebit cu totul de aceea propriu-zisă a îngerilor, prin aceea că ea urma să fie folosită de oameni pentru existența lor trupească și pentru întreținerea vieții. De aceea, în Scriptură, îngerii trimiși de Dumnezeu printre oameni, puși în fața diferitelor mîncăruri, numai se făceau că mîncă, dar în realitate nu mîncău. Ideea aceasta, susținută de rabinii învățați ai iudeilor, a fost acceptată și de către părinții și scriitorii bisericești.

mîncat, grăiește tot așa cum grăim și noi atunci cînd spunem despre foc că a înghițit totul. Cu toate acestea, noi nu înțelegem cîtuși de puțin că au mîncat mestecînd cu dinții și cu măselele. Așa că și aici nu este nici o încurcătură, dacă ne-am arăta cîtuși de puțin cunoscători ai limbajului figurat.

Dar Tryfon a zis:

— Este cu putință, desigur, să se explice și astfel felul mîncării, decît că au consumat mîncînd cele pregătite de Avraam, după cum este scris. De aceea, vino acum și ne lămurește, cum acest Dumnezeu, Care S-a arătat lui Avraam și care era slujitorul Dumnezeului Făcător al tuturor, născîndu-Se din Fecioara, a fost om pătimitor, la fel cu toți, după cum ai zis mai înainte⁴⁸⁶.

La acestea, eu am zis:

— Îngăduie-mi, o, Tryfon, mai întîi, să-ți aduc cu această ocazie și alte cîteva dovezi, adunate din multe locuri, pentru ca să rămîneți convinși pe deplin, cu privire la aceasta. Mai pe urmă, îți voi da socoteală și de cele ce-mi ceri acum.

El a zis:

— Fă cum crezi mai bine; căci cu aceasta vei face și pentru mine un lucru foarte de dorit.

LVIII.

Celălalt Dumnezeu S-a arătat lui Iacov. Atunci, am zis:

— Voiesc să vă citez Scriptura, iar nu să mă grăbesc să vă înfățișez numai construcții de cuvinte meșteșugite. Căci nici nu am o astfel de putere, ci mi s-a dat numai un har de la Dumnezeu: acela de a înțelege Scripturile Lui, de care har mă rog să se împărtășească toți, în chip gratuit și din abundență, pentru ca să nu fiu pus în situația de a-mi da socoteală și pentru aceasta, la judecata care urmează să se facă, prin Domnul nostru Iisus Hristos, de către Dumnezeu, Creatorul tuturor.

Iar Tryfon a zis:

— Și acest lucru pe care-l vei face acum, va fi vrednic de pietatea ta. Îmi pare însă că spui o ironie, atunci cînd zici că nu ai puterea cuvintelor meșteșugite.

Față de acestea, eu i-am răspuns iarăși:

— Dacă crezi tu astfel, fie ! Eu însă sînt convins că ceea ce spun este adevărat. Dar, pentru ca să trec mai degrabă la dovezi, dă acum atenție cuvintelor mele.

486. Sfîntul Iustin face pe Tryfon să vorbească, așa cum va vorbi el însuși, în capit. următor (LVIII, 3).

Și el a zis:

— Vorbește !

— O, fraților, am continuat eu, s-a scris iarăși, de către Moisi, că acest Dumnezeu care S-a arătat patriarhilor⁴⁸⁷, este numit și înger⁴⁸⁸, și Domn⁴⁸⁹, pentru ca și din aceasta să cunoașteți că El slujește Dumnezeului, Părintelui tuturor, după cum ați putut vedea mai înainte, și pentru ca, apoi convingându-vă și prin mai multe alte dovezi, să rămâneți siguri. Astfel, Cuvîntul lui Dumnezeu, explicînd prin Moisi cele cu privire la Iacov, nepotul lui Avraam, zice astfel: „Și era, pe cînd oile rămîneau însărcinate, luînd în pîntece, și am văzut cu ochii, acestea în somn. Și iată că țapii și berbecii se urcau peste oi și peste capre, cu dungi albe, pestrițe și cu pete cenușii. Și mi-a zis îngerul Domnului în somn: Iacov, Iacov ! Iar eu am zis: Ce este, Doamne ? Și a zis: Privește cu ochii tăi și vezi țapii și berbecii, urcîndu-se peste oi și peste capre cu dungi albe, pestrițe și cu pete cenușii. Am văzut toate cîte îți face Laban. Eu sînt Dumnezeu care M-am arătat ție în locul lui Dumnezeu, acolo unde Mi-ai uns Mie stîlp și te-ai rugat cu rugăciune. Deci, acum ridică-te și ieși din pămîntul acesta și du-te în pămîntul nașterii tale, iar Eu voi fi cu tine“⁴⁹⁰. Și iarăși, în alte cuvinte vorbind despre acest Iacov, zice astfel: „Ridicîndu-se, în noaptea aceea, a luat pe cele două femei, pe cele două roabe și pe cei unsprezece copii ai lui și a trecut trecătoarea lui Iavoch și luîndu-i mai departe, i-a trecut valea și a trecut prin toate cele ale lui. Și Iacov a rămas singur. Și s-a luptat un om cu el, pînă dimineața. Și a văzut că nu poate nimic împotriva lui și s-a apucat de latul femurului lui și a amorțit latul femurului lui Iacov din cauza luptei pe care o dusesese cu el. Și a zis lui: Dă-mi drumul, că a venit dimineața. Iar acela zise: Nu-ți voi da drumul, pînă ce nu mă vei binecuvînta. Și zise lui: care este numele tău ? Iar acela zise: Iacov. Și i-a zis lui: Numele tău nu se va mai chema Iacov, ci Israel va fi numele tău: fiindcă te-ai luptat cu Dumnezeu, vei fi puternic și cu oamenii. Și Iacov a întrebat și a zis: Spune-mi numele tău ! Și i-a zis: De ce mă întrebi de numele meu ? Și l-a binecuvîntat pe el acolo. Și a numit Iacov numele locului aceluia: Vederea lui Dumnezeu. Căci am văzut pe Dumnezeu față către față și sufletul meu s-a bucurat“⁴⁹¹.

Și iarăși, în alte locuri, vorbind despre același Iacov, zice acestea: „A venit Iacov în Luz, care este în pămîntul Canaan, care este Bethel, el și tot poporul, care era dimpreună cu el. Și a clădit acolo jertfelnic și a

487. Fac. 18, 1.

488. Fac. 31, 11.

489. Fac. 31, 10—13.

490. Ibidem.

491. Fac. 32, 22--30.

numit numele locului aceluia Bethel. Căci acolo i S-a arătat Dumnezeu, în timpul cît fugea de fața fratelui său Esau. Și a murit Debora, dădaca Rebecăi, și a fost îngropată mai jos de Bethel sub stejar, iar Iacov a numit numele său Stejarul tristeții. Și S-a arătat Dumnezeu lui Iacov, încă în Luz, cînd a venit acolo din Mesopotamia Siriei și l-a binecuvîntat. Și i-a zis Dumnezeu: Numele tău nu se va mai chema Iacov, ci numele tău va fi Israel⁴⁹². El se numește astfel Dumnezeu și Dumnezeu este și va fi. Și, de vreme ce toți au făcut semn din cap că sînt de acord, eu am zis:

— Socotesc că este necesar să vă amintesc, totodată, și cuvintele care vestesc că Acesta S-a arătat lui pe cînd fugea de fratele lui Esau, și ca înger, și ca Dumnezeu, și ca Domn, El care S-a arătat în formă de bărbat lui Avraam și care în formă de om S-a arătat, luptînd cu Iacov⁴⁹³. Cuvintele acestea sînt următoarele: „Și a ieșit de la fîntîna jurămîntului și a pornit în Haran. Și a venit într-un loc oarecare și a dormit acolo. Căci soarele apusese. Și a luat din pietrele locului și le-a așezat la capul lui și s-a culcat în locul acela și a văzut vise: Și, iată, o scară sprijinită pe pămînt, al cărei cap ajungea la cer, iar îngerii lui Dumnezeu se urcau și se coborau pe ea și Domnul Se sprijinea pe ea. Și Acela zise: Eu sînt Domnul Dumnezeul lui Avraam, părintele tău și al lui Isaac. Nu te teme ! Pămîntul pe care tu dormi ți-l voi da ție și seminției tale. Și sămînța ta va fi ca nisipul pămîntului și se va înmulți spre mare, spre miazăzi, spre miazănoapte și spre răsărit și întru tine se vor binecuvînta toate triburile pămîntului și întru sămînța ta. Și iată, Eu sînt cu tine, păzindu-te pe calea în care vei merge și te voi întoarce în pămîntul acesta, căci nu te voi părăsi, pînă ce nu voi face toate cîte ți-am vorbit ție. Și s-a ridicat Iacov din somnul lui și a zis: În locul acesta este Domnul, iar eu n-am știut. Și s-a temut și a zis: Cît de înfricoșător este locul acesta ! Aici nu este altceva decît casa lui Dumnezeu și însăși poarta cerului. Și s-a sculat Iacov de dimineață și a luat piatra pe care o pusese acolo la capul lui și a pus-o drept stîlp și a vărsat untdelemn pe marginea ei. Și a chemat Iacov numele locului: Casa lui Dumnezeu, iar numele cetății era mai înainte Ulammaus⁴⁹⁴.

LIX.

Celălalt Dumnezeu S-a arătat lui Moisi. Și spunînd acestea, am adăugat:

— Îngăduiți-mi să vă dovedesc și din cartea Exodului, cum Acesta, arătîndu-Se lui Avraam și lui Iacov ca înger, Dumnezeu, Domn, bărbat⁴⁹⁵ și

492. Fac. 35, 6—10.

493. Fac. 32, 24.

494. Fac. 28, 10—19.

495. Fac. 18, 2.

om⁴⁹⁶, S-a arătat și a vorbit și lui Moisi în flacăra de foc dintr-un tufiș⁴⁹⁷. Iar aceia spunând că ascultă cu plăcere, fără oboseală și cu voie bună, am adăugat: În cartea, care se intitulează Ieșire, se găsesc și acestea: „După zilele acelea multe s-a sfârșit împăratul Egiptului și fiii lui Israel au gemut din cauza muncilor“⁴⁹⁸ și celelalte, în continuare, pînă la: „Mergînd, adună pe bătrînii lui Israel și vei zice lor: Domnul-Dumnezeul părinților voștri S-a arătat mie, Dumnezeu lui Avraam și Dumnezeu lui Isaac și Dumnezeu lui Iacov, zicînd: Cu privirea privesc la voi și la toate cîte s-au întîmplat vouă în Egipt“⁴⁹⁹. Și, la acestea, am adăugat: O, voi, bărbați, ați înțeles că îngerul acela care zice Moisi că i-a vorbit lui în foc, acesta fiind Însuși Dumnezeu, arată lui Moisi că El este Dumnezeu lui Avraam, al lui Isaac și al lui Iacov ?

LX.

Dar Tryfon a zis:

— Din cuvintele pe care le spui tu nu înțelegem aceasta, ci numai că, cel ce s-a arătat în para focului era înger și că cel ce a vorbit lui Moisi era Dumnezeu, așa că, în acea viziune de atunci a fost și înger și Dumnezeu, adică doi laolaltă⁵⁰⁰. La aceasta, eu i-am răspuns, iarăși:

— Chiar dacă s-a întîmplat așa, atunci, o, prieteni, și dacă în viziunea care s-a făcut lui Moisi a fost și înger și Dumnezeu laolaltă, după cum vi s-a dovedit vouă prin cuvintele arătate mai înainte, atunci, cel ce a zis lui Moisi că este Dumnezeu lui Avraam, Dumnezeu lui Isaac și Dumnezeu lui Iacov, nu poate fi nicidecum Dumnezeu-Făcătorul tuturor, ci Cel ce S-a dovedit vouă că S-a arătat lui Avraam, lui Isaac și lui Iacov, slujind voinței Făcătorului tuturor și Care, la judecata Sodomei, a slujit deopotrivă voinței Lui. Așa că, chiar dacă ziceți că au fost doi: înger și Dumnezeu, orișicine, avînd puțină minte, nu va îndrăzni să spună că Făcătorul tuturor și Tatăl, părăsind toate cele mai presus de cer, S-a arătat într-un mic colțișor de pămînt.

Și Tryfon a zis:

— Deoarece s-a dovedit mai înainte, că cel ce s-a arătat lui Avraam, și

496. Fac. 32, 24.

497. Ieș. 3, 2.

498. Ieș. 2, 23.

499. Ieș. 3, 16.

500. S-ar părea că aici ne găsim în fața unei contraziceri: astfel în Exod 3, 2 se spune că îngerul Domnului a apărut lui Moisi, iar în Exod 3, 4, Domnul însuși este acela care-i vorbește. Sfîntul Iustin este însă de părere că în amîndouă cazurile este vorba despre cea de a doua persoană a dumnezeirii, despre Logosul lui Dumnezeu, pe Care Scriptura Îl desemnează atît ca „înger“ cît și cu un alt nume, mult mai deosebit dumnezeiesc, acela de „Domn“ (a se vedea capit. LXI, I).

care este numit de către Domnul din ceruri Dumnezeu și Domn, a adus cu sine asupra Sodomei cele ce au venit asupra ei, și acum, chiar dacă a fost înger cel ce a apărut lui Moisi, dimpreună cu Dumnezeu, înțelegem că Dumnezeu care a vorbit cu Moisi din rug nu a fost Dumnezeu-Făcătorul tuturor, ci acela care s-a dovedit că s-a arătat și lui Avraam, și lui Isaac, și lui Iacov, care se mai cheamă înger al lui Dumnezeu-Făcătorul tuturor și se înțelege că este astfel, din aceea că el comunică oamenilor cele ale Părintelui și Făcătorului tuturor.

Eu i-am zis, însă, iarăși:

— Iată, Tryfon, îți voi dovedi acum, că în viziunea lui Moisi Acesta singur, Care este numit și înger și Care este și Dumnezeu, S-a arătat și a vorbit lui Moisi. Deoarece Cuvîntul zice astfel: „Căci s-a arătat îngerul Domnului în focul flăcării din rug și el vede că rugul arde în foc și totuși, rugul nu se consumă. Și Moisi a zis: Ducîndu-mă voi vedea viziunea aceasta mare, că rugul nu se consumă. Și Domnul văzînd că se apropie să vadă, l-a chemat Domnul, din rug“⁵⁰¹. Deci, în felul în care numește înger pe Cel ce S-a arătat lui Iacov, în timpul somnului, și acest înger care i s-a arătat lui în somn i-a zis: „Eu sînt Dumnezeu, Care M-am arătat ție cînd ai fugit de fața fratelui tău Esau“⁵⁰², iar în timpul lui Avraam, la judecata Sodomei îl numește: „Domn, care a adus judecata de la Domnul din ceruri“⁵⁰³, tot așa și aici, Cuvîntul, spunînd că îngerul Domnului s-a arătat lui Moisi, și după aceasta arătînd că el este Domn și Dumnezeu, îl numește astfel pe același pe care-l arată, și prin multe alte cuvinte, slujind Dumnezeului care este mai presus de lume⁵⁰⁴ și mai presus de care nu mai este altul.

LXI.

Înțelepciunea este deopotrivă Celălalt Dumnezeu. Și am adăugat:

— O, prieteni, vă voi da și o altă mărturie din Scriptură și anume aceea că, mai înainte de toate cele create⁵⁰⁵, Dumnezeu a născut din El un principiu și o putere oarecare rațională, care se mai numește de către Duhul

501. Ieș. 3, 2—4.

502. Fac. 31, 13; 35, 1—7.

503. Fac. 19, 24.

504. Ideea că, în lume, Domnul Iisus Hristos în toate arătările Sale, în diferite chipuri, a slujit Dumnezeului care este mai presus de lume, o mai găsim exprimată de sfîntul Iustin și în *Dialog*. V, 3; LXV, 7 și LVI, 22.

505. „*Ἀρχή*“ are în grecește mai multe semnificații: cea de bază este aceea de „început“. Sensul în care-l folosește sfîntul Iustin, aici, este acela de „principiu“, sau de putere rațională, așa cum am tradus și noi mai sus. La sfîntul Irineu găsim expresia „creavit me principium“ (P.G. VII, 1033), iar la Tertulian, expresia „condidit me initium“ (*Adv. Hermog.* XVIII).

Sfînt și Slavă a Domnului⁵⁰⁶, alteori Fiu⁵⁰⁷, alteori Înțelepciune⁵⁰⁸, alteori înger, alteori Dumnezeu, alteori Domn și Cuvînt⁵⁰⁹ și alteori Se numește pe Sine Conducător principal de oaste⁵¹⁰ atunci cînd S-a arătat în chip de om lui Iosua Navi. Căci întotdeauna El își are numirea după felul cum slujește voinței părintești și din aceea că este născut din Tatăl, prin voință.

Oare un astfel de lucru nu vedem că se întîmplă și în noi, înșine ? Căci atunci cînd spunem un cuvînt, noi dăm naștere unui cuvînt nu prin sciziune, pentru ca să credem că se împuținează cuvîntul din noi atunci cînd vorbim⁵¹¹. Și, după cum vedem că dintr-un foc ia naștere alt foc, nemicșorîndu-se acela din care s-a făcut aprinderea, ci rămînînd același, iar acela care a fost luat din el, se pare că este același și că nu împuținează pe acela din care s-a aprins. De altfel, și cuvîntul „Înțelepciune“⁵¹² îmi va fi o mărturie că acest Dumnezeu însuși, Care S-a născut din Părintele tuturor, este și Cuvîntul și Înțelepciunea și Puterea și Slava Celui ce L-a născut și Care a spus acestea prin Solomon: „Dacă vă voi vesti vouă cele ce se fac în fiecare zi, aducîndu-mi aminte voi enumera cele din veac. Domnul M-a întemeiat început al căilor Lui⁵¹³, întru lucrurile Lui. Mai înainte de veac M-a întemeiat, în început, mai înainte de a face pămîntul și mai înainte de a face abisurile, mai înainte de a ieși izvoarele apelor, mai înainte de a se stabili munții. Mai înaintea tuturor munților Mă naște pe Mine. Dumnezeu a făcut pămîntul care nu este locuit și marginile locuite de sub cer. Cînd a pregătit cerul, eram alături de El, și cînd a așezat în chip deosebit tronul Lui pe vînturi, cînd a făcut puternici norii de sus și cînd a făcut sigure izvoarele abisului, cînd a făcut puternice temeliile pămîntului, am fost lîngă El, potrivit totul. Eu am fost aceea întru care s-a veselit; în fiecare zi Mă veseleam în fața Lui și în tot timpul, că Se veselea alcătuind lumea și Se veselea întru fiii oamenilor. Deci acum, fiule, ascultă-Mă: Fericit bărbatul care va asculta de Mine și omul care va păzi căile Mele, veghind la ușile Mele în fiecare zi, ținînd

506. Comp. Ieș. 16, 7.

507. Ps. 2, 7.

508. Comp. Pilde, cap. 8 și urm.

509. Comp. Ps. 32, 6; 106, 20.

510. Ios. 5, 13–14.

511. Comparația aceasta dublă pe care o înfățișează sfîntul Iustin, cu cuvîntul omenesc și cu focul, o găsim și la Tatian, la Tertulian și la Lactantiu.

512. Aici este vorba despre Înțelepciunea Tatălui, iar nu de cartea „Proverbelor“, pe care sfîntul Iustin o citează mai departe (capit. CXXXIX, 3), sub numele de „Înțelepciune“.

513. În unele manuscrise dinainte de sfîntul Iustin, în acest loc citim: „început al căii lui“. În LXX și în citatele scriitorilor contemporani lui, însă, citim în toate: „început al căilor lui“. Ceva mai mult, sfîntul Iustin nu spune niciodată că Scriptura numește pe Hristos „cale“, cu toate că expresia aceasta o întîlnim la Ioan 14, 6.

ușorii intrărilor Mele. Căci ieșirile Mele sînt ieșirile de viață și voința este pregătită de Domnul. Cei care păcătuiesc față de Mine nelegiuiesc față de sufletele lor, iar cei ce Mă urăsc iubesc moartea”⁵¹⁴.

LXII.

Celălalt Dumnezeu ia parte la creație și Se arată lui Iosua Navi. Același lucru, o prieteni, l-a spus Cuvîntul lui Dumnezeu și prin Moisi, indicîndu-ne că acela despre care am vorbit mai sus este tot acela, căruia Dumnezeu i se adresează și la facerea omului, zicîndu-i aceste cuvinte: „Să facem om după chipul nostru și după asemănare. Și să aibă stăpînirea peștilor mării și a păsărilor cerului, ca și a tuturor tîrîtoarelor, care se tîrăsc pe pămînt. Și a făcut Dumnezeu pe om; după chipul lui Dumnezeu l-a făcut pe el: bărbat și femeie i-a făcut pe ei. Și i-a binecuvîntat Dumnezeu pe ei, zicînd: Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pămîntul și-l stăpîniți”⁵¹⁵. Pentru ca nu cumva să schimbați cuvintele spuse mai înainte și să ziceți așa cum spun și dascălii voștri — sau că Dumnezeu zice: „Să facem”, adresîndu-Se Sie însuși, tot așa cum și noi, de multe ori, avînd ceva de făcut, zicem către noi înșine: „să facem”; sau că Dumnezeu a spus către elemente, adică pămîntului și celorlalte, deopotrivă, din care a fost făcut omul, „să facem” — vă voi înfățișa din nou cuvintele grăite de însuși Moisi, din care vom putea să înțelegem, mai presus de orice îndoială, că el a vorbit către cineva, care, din punct de vedere numeric era altul, și care în același timp era și o ființă rațională. Cuvintele sînt acestea: „Și a zis Dumnezeu: Iată Adam a fost făcut ca unul din noi, ca să cunoască binele și răul”⁵¹⁶. Deci, zicînd „ca unul din noi”, a menționat numărul mai multora care erau laolaltă și care erau cel puțin doi. Căci n-aș putea zice că este adevărat ceea ce dogmatizează acea erezie de la voi, sau ceea ce încearcă să dovedească dascălii voștri, că Dumnezeu a zis astfel adresîndu-se îngerilor, sau că trupul omenesc este creațiunea îngerilor⁵¹⁷. Ci progenitura aceea, ieșită cu adevărat din Tatăl⁵¹⁸ mai înainte de toate făpturile, se găsea dimpreună cu Tatăl și Tatăl acesteia îi vorbește, după cum a arătat Cuvîntul, și prin Solomon, că ceea ce Solomon numește Înțelepciune a fost și început mai înainte de toate făpturile, și progenitură a lui Dumnezeu, iar prin descoperirea făcută lui Iosua Navi ne arată același lucru.

514. Pilde 8, 21–36.

515. Fac. 1, 26–28.

516. Fac. 3, 22.

517. Aici sfîntul Iustin are în vedere sau totalitatea sectelor iudaice, sau numai pe vreunele din ele, sau în fine, pe acei iudei cu tendințe filozofice de natura celor ale lui Filon.

518. A se vedea și *Apolog. II*, VI, 3.

Pentru ca și de aici să înțelegeți, în chip lămurit ceea ce vă spun, ascultați acum și cele ce se spun în cartea lui Iosua. Acestea sînt următoarele: „Și a fost pe cînd Iosua în Ierihon, privind cu ochii, văzu un om, stînd înaintea lui. Și apropiindu-se Iosua, îi zise lui: Ești de-al nostru, sau de-al potrivnicilor ? Și i-a zis lui: Eu sînt comandantul șef al puterii Domnului și am venit acum aici. Și Iosua a căzut cu fața la pămînt și i-a zis lui: Stăpîne, ce poruncești robului tău ? Iar conducătorul șef al Domnului zise către Iosua: Desfă-ți încălțăminte picioarelor tale, căci locul pe care ai stat este un pămînt sfînt. Și Ierihonul era închis și întărit și nimeni nu ieșea afară din el. Și a zis Domnul către Iosua: Iată îți dau Ierihonul subjugat și pe împăratul lui din el și pe cei puternici în ce privește forța”⁵¹⁹.

LXIII.

Nașterea din Fecioară. Față de toate acestea, Tryfon a zis:

— În chip puternic și cu multe argumente ai dovedit aceasta, prietene. Acum, mai rămîne să dovedești că Acesta S-a născut om din fecioară, după voința Tatălui Lui și că S-a răstignit și că a murit. Apoi, negreșit, să mai dovedești că, după acestea, înviind din morți, S-a înălțat la cer.

Dar eu i-am răspuns:

— Chiar și lucrul acesta l-am dovedit, o, voi, bărbați, prin cuvintele profeților istorisite mai înainte, pe care, amintindu-vi-le acum din nou și explicîndu-le, mă voi încerca să vă aduc și la înțelegerea acestora. Oare, cuvintele lui Isaia: „Neamul Lui cine-l va spune ? Că se ia de pe pămînt viața Lui”⁵²⁰, nu vi se pare că s-au zis ca și cum El nu Și-ar avea neamul de la oameni, El, care se spune că a fost dat morții de Dumnezeu din cauza nelegiuirilor poporului ?⁵²¹. Despre sîngele Acestuia și Moisi a spus în parabolă, după cum am văzut mai înainte, că va spăla haina Lui în sîngele strugurelui⁵²², ca și cum sîngele Lui nu s-ar naște din sămînța omenească, ci din voința lui Dumnezeu⁵²³. De altfel și cele spuse de către David: „În strălucirile sfinților Tăi, din pîntece, mai înainte de luceafăr Te-am născut. Juratu-S-a Domnul și nu Se va căi: Tu ești preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec”⁵²⁴, nu vă arată vouă că Dumnezeu-Tatăl, al tuturor, avea să-L nască pe El de sus și din pîntecele omenesc ? Tot astfel și în alte locuri pe care vi le-am arătat mai înainte, zice: „Scaunul Tău, Dumne-

519. Ios. 5, 13-6, 2.

520. Is. 53, 8.

521. Is. 53, 5.

522. Fac. 49, 11.

523. In. 1, 13.

524. Ps. 109, 3-4.

zeule, în veacul veacului. Toiag de îndreptare este toiagul împărăției Tale. Iubit-ai dreptatea și ai urât nelegiuirea. Pentru aceasta Te-a uns pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei înaintea tovarășilor Tăi. Smirnă, picături de mir și scorțișoară din veșmintele Tale, din palate de fildeș, cu care Te-au înveselit pe Tine. Fiice de împărați întru cinstea Ta; de față a stat împărăteasa, de-a dreapta Ta, în haină aurită îmbrăcată și prea înfrumusețată. Ascultă fiică și vezi și pleacă urechea ta; uită de poporul tău și de casa tatălui tău, iar Împăratul va pofti frumusețea ta, căci El este Dumnezeul tău și tu te vei închina Lui“⁵²⁵.

Cum că El este mărturisit, de către cel ce a făcut toate acestea, ca vrednic de a I se da închinare și deci ca Dumnezeu și Hristos, se poate vedea, în chip lămurit, chiar din cuvintele acestea. Anume că, de asemenea, celor ce cred în El că ar fi un singur suflet, o singură adunare și o singură Biserică, Cuvîntul lui Dumnezeu li se adresează ca unei fiice, cu alte cuvinte, astfel se adresează Bisericii care s-a făcut în numele Lui și care participă la numele Lui (căci toți ne numim creștini), tot cuvintele acestea o arată lămurit, învățîndu-ne să uităm, în același timp și obiceiurile noastre părintești vechi. Căci ele sună astfel: „Ascultă fiică și vezi și pleacă urechea ta; uită de poporul tău și de casa tatălui tău, iar Împăratul va pofti frumusețea ta, căci El este Domnul tău și tu te vei închina Lui“⁵²⁶.

LXIV.

Dar Tryfon a zis:

— Fie cunoscut ca Domn și Hristos și Dumnezeu, după cum arată Scripturile, pentru voi, cei dintre neamuri, care vă și numiți cu toții după numele lui: creștini. Noi, însă, fiind adoratorii lui Dumnezeu, Care l-a făcut și pe acesta însuși, nu avem nevoie de mărturisirea lui și nici să ne închinăm lui.

La acestea, eu i-am răspuns:

— O, Tryfon, dacă aș fi fost tot atît de iubitor de gîlceavă și plin de zădărnice ca voi, nu aș mai fi rămas să discut cu voi, care nu sînteți pregătiți să înțelegeți cele spuse de mine, dar sînteți pregătiți întotdeauna să spuneți ceva care să ne atingă. Acum însă, fiindcă mă tem de judecata lui Dumnezeu, nu voiesc să-mi dau cu părerea despre nimeni din neamul vostru, dacă nu cumva este dintre aceia, care pot să se mîntuiască prin harul cel de la Domnul Savaot. Pentru aceasta, chiar dacă voi vă arătați plini de

525. Ps. 44, 7—13.

526. Ps. 44, 11—13.

răutate, voi aștepta ca să vă răspund la orice mă veți întreba și la orice contrazicere și fac același lucru, în genere, cu toți, de orice neam ar fi ei, care voiesc să discute sau să mă întrebe ceva cu privire la acestea.

Deci, că și cei care se mântuiesc din neamul vostru se mântuiesc prin Acesta și sînt în ceata Acestuia, dacă ați fi dat atenție celor grăite de mine, mai înainte, din Scripturi, ați fi înțeles și nu m-ați mai fi întrebat despre aceasta. De aceea, iarăși vă voi grăi acum cele spuse mai înainte de mine, din David și vă cer ca să înțelegeți, iar nu numai să vă grăbiți de a vă arăta plini de răutate și să contraziceți. Astfel, cuvintele pe care le-a rostit David sînt următoarele: „Domnul a împărățit; să se mînie popoarele. Cel ce șade pe heruvimi; să se cutremure pămîntul. Domnul este mare în Sion și mai presus de toate popoarele. Mărturisească-se numelui Tău, al celui mare, că este înfricoșător și sfînt și cîntea împăratului iubește judecata. Tu ai pregătit căile cele drepte; tu ai făcut judecată și dreptate întru Iacov. Înălțați pe Domnul Dumnezeuul nostru și închinați-vă așternutului picioarelor Lui, că sfînt este. Moisi și Aaron între preoții Lui și Samuel între cei ce cheamă numele Lui. Ei au chemat pe Domnul și El i-a ascultat pe ei. În stîlp de foc a vorbit lor, că ei au păzit mărturiile Lui și poruncile Lui, pe care le-a dat lor”⁵²⁷. Și în alte cuvinte spuse de David, pe care vi le-am istorisit de asemenea, mai înainte, și despre care voi ziceți în chip cu totul necugetat că au fost spuse cu privire la Solomon, fiind intitulate: „Asupra lui Solomon“, se dovedește pe de o parte că ele nu au fost spuse cu privire la Solomon, iar pe de altă parte, că acesta a fost și mai înainte de soare și că cei mîntuiți din neamul vostru, se vor mîntui prin El. Aceste cuvinte sînt următoarele: „Dumnezeule, dă judecata Ta împăratului și dreptatea Ta fiului împăratului. Va judeca pe poporul Tău întru dreptate și pe săracul Tău întru judecată. Să ia munții asupra lor pacea poporului și colinele, dreptatea. Va judeca pe săracii poporului și va mîntui pe fiii celor lipsiți și va umili pe calomniator. Și va rămîne dimpreună cu soarele și mai înainte de lună în neamurile neamurilor. . .“ etc.,⁵²⁸ pînă la: „Mai înainte de soare va rămîne numele Lui. Și se vor binecuvînta întru El toate triburile pămîntului; toate neamurile Îl vor ferici. Binecuvîntat este Domnul, Dumnezeuul lui Israel, singurul care face lucruri minunate și binecuvîntat este numele slavei Lui, în veacul veacului. Și tot pămîntul se va umple de slava Lui. Fie ! fie!”⁵²⁹.

Amintiți-vă, de asemenea, și de celelalte cuvinte despre care am spus că au fost grăite tot de către David și în care se tîlcuia că avea să iasă de la

527. Ps. 98, 1—7.

528. Ps. 71, 5.

529. Ps. 71, 17—19.

marginile cerului și că iarăși avea să se înalțe în aceleași locuri, pentru ca să cunoașteți și pe Dumnezeu care a venit de sus și pe omul care a fost între oameni, cum și că Acela, pe care vor avea să-L vadă și să plîngă cei ce L-au împuns, va veni iarăși⁵³⁰. Cuvintele acestea sînt următoarele: „Cerurile spun slava lui Dumnezeu, iar firmamentul vestește făptura mîinilor Lui. Ziua spune cuvînt zilei, iar noaptea vestește cunoștință nopții. Nu sînt graiuri, nici cuvinte ale căror glasuri să nu se audă. În tot pămîntul a ieșit sunetul lor și la marginile lumii cuvintele lor. El a pus cortul Lui în soare și, ca un mire pornind din cămara de nuntă a Lui, Se va înveseli întocmai ca un gigant, pentru a alerga pe cale. De la marginile cerului ieșirea Lui și punctul de ajungere a Lui pînă la marginile cerului și nu va fi nimeni care să se ascundă de căldura Lui“⁵³¹.

LXV.

Capitolul XLII din Isaia, în discuția cu Tryfon. La acestea Tryfon a zis:

— Tulburat din cauza atîtor citate pe care ni le pui înainte, nu știu ce să mai zic despre Scriptură, care ne arată ceea ce a grăit Isaia cînd a spus că Dumnezeu nu dă nimănui altuia slava Lui, zicînd astfel: „Eu sînt Domnul Dumnezeu; acesta este numele Meu; Eu nu voi da altuia slava Mea și nici virtuțile Mele“⁵³².

Eu, însă, i-am răspuns:

— Dacă, o, Tryfon, dacă ai spus pur și simplu, cuvintele acestea, fără nici o răutate, ai tăcut apoi, neamintind nici de cuvintele care sînt înaintea lor și neadăugîndu-le nici pe acelea care vin după ele, să fii iertat. Dacă însă ai făcut aceasta căutînd să duci discuția noastră în încurcătură, pentru ca să spun că Scripturile se contrazic între ele, greșești, foarte. Căci niciodată nu va putea să-mi treacă prin cap sau să spun așa ceva; ci dimpotrivă, dacă mi-ai pune înainte o Scriptură care s-ar părea astfel și ai avea pretextul că ea ar fi contradictorie, convins fiind întru totul că nici o Scriptură nu este contrară cu alta, voi mărturisi, ceva mai mult, că eu nu înțeleg cele spuse și mă voi zbate ca să conving și pe cei ce presupun că Scripturile se contrazic, să gîndească aceea ce gîndesc și eu. Și acum, numai Dumnezeu știe, cum vei fi pus tu chestiunea.

Eu, însă, vă voi aminti cuvîntul așa cum s-a spus, pentru ca și din aceasta să cunoașteți că Dumnezeu dă slava Lui numai Hristosului Lui. Voi relua, deci, cîteva cuvinte, o, bărbați, dintre cele ce sînt în legătură cu cele grăite de Tryfon și apoi, pe cele ce sînt de asemenea în legătură și care

530. Comp. Zah. 12, 10.

531. Ps. 18, 1—6.

532. Is. 42. 8.

urmează. Nu le voi lua dintr-o altă pericopă, ci laolaltă, așa cum sînt legate între ele. După aceasta, voi înșivă îmi veți spune sensul lor. Aceste cuvinte sînt următoarele: „Așa zice Domnul Dumnezeu, Cel ce a făcut cerul și l-a întărit pe el; Cel ce a solidificat pămîntul și cele de pe el și a dat suflare poporului de pe el și duh celor ce-l calcă: Eu sînt Domnul Dumnezeu, Care te-am chemat pe tine întru dreptate și te voi ține de mîină și te voi întări și te-am dat ca alianță neamului, spre lumina neamurilor, pentru a deschide ochii orbilor, ca să scoți din lanțuri pe cei chinuiți și din casa închisorii pe cei ce stau întru întuneric. Eu sînt Domnul Dumnezeu, acesta este numele Meu, nu voi da slava Mea altuia și nici virtuțile Mele idolilor celor sculptați. Iată au venit cele de la început, lucrurile noi pe care Eu le vestesc și mai înainte de a le vesti, au fost făcute clare vouă. Lăudați pe Dumnezeu cu laudă nouă; începutul Lui este de la marginea pămîntului, o, voi, care coborîți pe mare și plutiți continuu, insule, și voi care le locuiți. Veselește-te, pustiule; satele și curțile și cei ce locuiesc Kidarul se vor veseli și cei ce locuiesc pe pietrele de la vîrfurile munților vor striga, vor da lui Dumnezeu slavă și vor vesti în insule virtuțile Lui. Domnul, Dumnezeul puterilor, va veni, va nimici războiul, va ridica rîvna și va striga asupra vrăjmașilor, cu putere”⁵³³. Și, zicînd acestea, le-am spus lor: Ați înțeles, o, prieteni, că Dumnezeu zice, că va da acestuia, pe care l-a așezat spre lumina neamurilor, slava Sa, iar nu altcuiva⁵³⁴, sau, cum a zis Tryfon, că Dumnezeu Își păstrează slava pentru El însuși?

Iar Tryfon a răspuns:

— Am înțeles și aceasta. Sfîrșește, deci și celelalte părți ale discuției.

LXVI.

Nașterea din Fecioară, după Isaia. Deci, reluînd din nou cuvîntul de acolo unde mă oprisem în dovedirea faptului că El S-a născut din Fecioara și că s-a profețit prin Isaia că Se va naște prin Fecioara⁵³⁵, am început să spun din nou această profeție care se prezintă astfel: „Și a adăugat

533. Is. 42, 6–13.

534. Sfîntul Iustin nu vorbește aici nimic despre Sfîntul Duh și pare că rezervă slava dumnezeiască și adorația numai Fiului. Dar felul acesta de a proceda nu este ceva caracteristic sfîntului Iustin, căci și alți scriitori creștini contemporani fac la fel. De aici s-a tras concluzia pripită de către unii, că sfîntul Iustin nu atribuie Duhului Sfînt locul pe care, cu timpul, l-a ocupat El în teologia creștină. Totuși mențiunea Sfîntului Duh o găsim la sfîntul Iustin în formulele sale trinitare.

535. Sfîntul Iustin a citat încă din capit. XLIII pasajul respectiv din Isaia, pe care a început chiar să-l comenteze. Dar, la puțină vreme după aceasta, la cererea lui Tryfon, a trebuit să părăsească documentarea sa despre nașterea din fecioară a Domnului și a vorbit de condițiile mîntuirii și despre celelalte chestiuni care au urmat: condiția întrupării, preexistența lui Hristos și existența unui alt Dumnezeu decît Tatăl (capit. XLVIII și urm.).

Domnul vorbind lui Ahaz, zicînd: Cere ție un semn de la Domnul Dumnezeuul tău, în adîncime, sau în înălțime. Și a zis Ahaz: N-am să cer și nici n-am să ispitesc pe Domnul. Și a zis Isaia: Ascultă, deci, casa lui David. Oare puțin lucru este vouă să căutați ceartă oamenilor? Cum atunci căutați ceartă Domnului? Pentru aceasta, Domnul Însuși vă va da vouă semn. Iată, Fecioara în pîntece va lua și va naște fiu și veți numi numele lui Emmanuel. El va mânca unt și miere. Mai înainte de a cunoaște și de a prefera răul, va alege binele. Fiindcă mai înainte ca copilul să cunoască răul sau binele, nu va ține socoteală de cele rele, pentru a alege binele. Astfel că, mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl sau pe mama sa, va lua puterea Damascului și prăzile Samariei, în fața împăratului Asirienilor. Și pămîntul va fi cuprins, pămîntul acesta pe care tu-l vei suporta cu greutate înaintea celor doi împărați. Dar Dumnezeu va aduce asupra ta, asupra poporului tău și asupra casei tatălui tău zile care n-au mai venit nici de cum asupra ta, din ziua în care Efraim a luat de la Iuda pe împăratul Asirienilor⁵³⁶. Și am adăugat: că în neamul lui Avraam cel după trup, nimeni, niciodată, nu se zice că se naște, sau că s-a născut dintr-o fecioară, ci numai acest Hristos al nostru, este un lucru lămurit tuturor.

LXVII.

Dar Tryfon a răspuns:

— În Scriptură nu este scris: „Iată Fecioara în pîntece va lua și va naște fiu“, ci „Iată tîna în pîntece va lua și va naște fiu“ și celelalte, așa cum ai zis tu. Și toată profeția aceasta s-a zis cu privire la Ezechia, căruia se și dovedește că i s-au întîmplat acestea, după cum zice profeția.

De altfel, în miturile așa-zișilor elleni se spune că Perseu s-a născut din Danae, care era fecioară, după ce a curs asupra ei, în formă de aur, cel care se chema la ei Zeus. De aceea voi, care spuneți aceleași lucruri ca și ei, ar trebui să vă rușinați și să numiți pe acest Iisus mai degrabă om din oameni, iar dacă dovediți din Scripturi că el este Hristos, să spuneți că el a fost ales drept Hristos din cauza viețuirii lui după lege și desăvîrșire, iar nu să îndrăzniți a spune astfel de grosolănii, datorită cărora vă dați pe față că aveți niște concepții tot atît de proaste ca și ellenii.

La acestea, drept răspuns, am zis:

— O, Tryfon, voiesc să te conving atît pe tine, cît și, în genere, pe toți oamenii, că chiar dacă glumind, sau în batjocoră ați spune niște lucruri și mai rele, nu mă veți putea îndepărta de la cele ce stau înaintea noastră; ci, din lucrurile pe care socotiți să le grăiți drept vădire a noastră, vă voi face întotdeauna dovada celor spuse de mine, cu mărturii din Scriptură. Căci tu nu faci un lucru nici drept, nici adevărat, dacă și acelea cu privire la care ești totdeauna de acord cu noi că au fost, cu alte cuvinte unele porunci care s-au

536. Is. 7, 10—16; 8, 4; 7, 16—17.

dat prin Moisi din cauza învîrtoşării inimii poporului vostru, te încerci acum să le întorci. Căci tu zici că el a fost ales şi că a fost Hristos, din cauza vieţuirii lui după lege, dacă, cel puţin, se va dovedi că a fost aşa.

Aici, Tryfon intervenind, a zis:

— Tu însuţi ai mărturisit că el s-a circumcis şi că a păzit şi toate celelalte ale legii celei poruncite prin Moisi.

La acestea, eu am răspuns:

— Am mărturisit şi mărturisesc. Dar am mărturisit că a suportat toate nu ca şi cum L-aş îndreptăţi prin aceasta, ci împlinind iconomia pe care a voit-o Părintele Său, Creatorul tuturor, Domnul şi Dumnezeu nostru. Căci mărturisesc că El a îngăduit să moară răstignit şi să fie om şi să pătimească atîtea cîte au poruncit celor din neamul vostru. Deoarece însă, o, Tryfon, tu te arăţi din nou că nu mai eşti de acord cu cele ce ajunseşi să fii de acord, răspunde-mi: dreptii şi patriarhii care au fost mai înainte de Moisi, nepăzind nimic din cele ce cuvîntul dovedeşte că au luat porunca începutului prin Moisi, se mîntuiesc în moştenirea celor fericiţi, sau nu ?

La aceasta Tryfon a zis:

— Scripturile mă silesc să mărturisesc că da !

— De asemenea, te întreb iarăşi: Dumnezeu a poruncit părinţilor voştri ca să aducă ofrandele şi jertfele din cauză că avea trebuinţă de ele, sau din cauza învîrtoşării inimii voastre şi din cauza uşurinţei voastre de a înclina către idololatrie ?

— Şi acest lucru, a zis el, Scripturile ne silesc să-l mărturisim.

— Dar Scripturile spun de asemenea, că Dumnezeu a vestit că va încheia o alianţă nouă, în afară de cea din Horeb ?

— Şi acest lucru, a răspuns el, a fost prezis.

Atunci, eu i-am zis, iarăşi:

— Este adevărat că vechea alianţă s-a încheiat cu teamă şi cu cutremur, cu părinţii voştri, aşa încît ei nu au mai putut să-l audă pe Dumnezeu ?⁵³⁷

El a mărturisit şi aceasta.

— Deci, am zis eu, care este cealaltă alianţă pe care a făgăduit-o Dumnezeu că va fi, nu după cum a încheiat-o pe aceea dintîi şi despre care a zis că o va încheia cu ei fără teamă, fără cutremur şi fără fulgere şi pe care Dumnezeu o ştie ca o poruncă şi un lucru veşnic şi potrivit cu tot neamul, în timp ce, pe cea dintîi a poruncit-o în acord cu învîrtoşarea inimii poporului vostru, după cum strigă şi prin profeţi ?

— Este necesar să cădem de acord şi cu acest lucru, a zis el, dacă voim să fim iubitori de adevăr, iar nu de ceartă.

Şi eu i-am zis:

— Nu ştiu cum, dar numind pe unii iubitori de ceartă, tu însuţi te-ai arătat de multe ori în faptă, că eşti astfel, contrazicînd în repetate rînduri lucrurile asupra cărora căzuseşi în prealabil de acord.

537. Comp. Ieş. 19, 16–18; 20, 18–20; Evr. 12, 18–19.

LXVIII.

Tryfon a zis:

— Încerci să dovedești un lucru de necrezut și aproape cu neputință, atunci când voiești să susții că Dumnezeu a îngăduit să Se nască și să fie om.

— Dacă mi-aș fi impus, am zis eu, să dovedesc aceasta, bazat pe învățăături sau pe argumente omenești, n-ar trebui să-mi dați atenție; acum, însă, când vă aduc vouă citate atât de multe cu privire la aceasta, și de atâtea ori și pretind ca să le cunoașteți, voi sînteți vîrtoși cu inima, fiind vorba de a cunoaște gîndul și voința lui Dumnezeu. Dacă voiți să rămîneți astfel întotdeauna, eu nu voi avea nici o pagubă, ci, susținînd aceleași lucruri, pe care le-am susținut și mai înainte de a mă întîlni cu voi, mă voi îndepărta de la voi și vă voi lăsa în pace.

Dar Tryfon a zis:

— Vezi, prietene, că tu ai dobîndit acestea cu multă osteneală și sudoare. Deci, și noi va trebui să medităm adînc cele ce s-au întîmplat și numai după aceasta să cădem de acord cu cele ce ne silesc Scripturile.

Față de acestea, eu am zis:

— Nu pretind ca voi să nu vă străduiți, în toate chipurile, să faceți cercetarea celor discutate, ci numai să nu vă opuneți, iarăși, aceloră cu care ziceți că sînteți de acord, neavînd să spuneți nimic în locul lor.

Și Tryfon a zis:

— Ne vom încerca să facem așa cum zici tu.

La acestea, eu am zis:

— Voiesc să vă întreb din nou și acum, cu privire la cele ce v-am întrebă mai înainte, iar cu întrebările acestea mă voi sili să termin, mai degrabă, discuția noastră.

Tryfon a zis:

— Întreabă !

Iar eu am zis:

— Nu cumva socotiți, oare, că mai este vrednic de închinare și că se mai numește, în Scripturi, Domn și Dumnezeu și altul, în afară de Cel ce a făcut acest univers și de Hristos, care, prin atîtea Scripturi, v-am dovedit că S-a făcut om ?

Dar Tryfon a zis:

— Cum am putea mărturisi un astfel de lucru, când am discutat atât de mult numai asupra faptului, dacă mai este și altul, în afară de Tatăl singur ?

Și eu am adăugat:

— Este necesar să vă întreb în felul acesta, pentru ca să cunosc dacă nu cumva socotiți și altceva în afară de cele ce ați mărturisit pînă acum.

Dar Tryfon a zis:

— Nu, omule !

Atunci, eu am continuat:

— Deci, dacă sînteți de acord cu adevărat și dacă cuvîntul zice: „Neamul Lui cine-l va povesti ?”⁵³⁸, nu trebuie, oare, să înțelegeți că El nu este sămînța neamului omenesc ?

Față de acestea, Tryfon a zis:

— Dar cum atunci, cuvîntul lui David zice că Dumnezeu Își va lua Lui un fiu din coapsa Lui și-I va forma Lui o împărăție și-L va așeza pe tronul slavei Lui ?⁵³⁹

Eu i-am răspuns:

— O, Tryfon, dacă și profeția pe care a spus-o Isaia, nu ar grăi către casa lui David: „Iată, Fecioara va lua în pîntece”⁵⁴⁰, ci către un alt trib din cele douăsprezece, poate că faptul acesta ar conține un punct de întrebare. Dar, deoarece și profeția aceasta a fost spusă către casa lui David, ceea ce s-a zis de Dumnezeu în taină către David, s-a explicat prin Isaia, așa cum avea să fie. Dar voi, prieteni, nu știți nici măcar acest lucru, că multe cuvinte spuse în chip acoperit și în parabole sau taine, sau simboale ale lucrurilor, au fost explicate apoi de profeții care au fost după aceia care le-au spus sau le-au făcut.

— Ba da ! a zis Tryfon.

— Dacă, deci, am continuat eu, vă voi dovedi că profeția aceasta a lui Isaia a fost spusă cu privire la Hristosul nostru, iar nu la Ezechia, după cum ziceți voi, oare, cu aceasta, nu vă voi determina ca să nu vă mai încredeți în dascălii voștri, care îndrăznesc să spună că explicarea pe care au făcut-o cei șaptezeci de bătrîni ai voștri, care au fost la Ptolomeu, împăratul Egiptenilor, nu este adevărată într-unele locuri ? Căci cele ce se arată în chip clar în Scripturi, vădind părerea aceea proastă și egoistă a lor, ei îndrăznesc să spună că n-au fost scrise astfel⁵⁴¹. Iar cele ce conduc la faptele omenești, care pot să se potrivească cu ele, ei zic că acestea nu au fost spuse cu privire la Hristosul nostru, ci cu privire la acela la care se încearcă ei să le refere. Tot astfel și Scriptura aceasta despre care este vorba acum, v-a învățat pe voi să ziceți că a fost spusă cu privire la Ezechia. De aceea, după cum v-am făgăduit, vă voi dovedi că toate cîte spun ei sînt niște lucruri mincinoase. De asemenea, Scripturile pe care le înfățișăm lor și care, în chip lămurit

538. Is. 53, 8.

539. Comp. Ps. 131, 11; II Regi 7, 12—16; Fapte, 2, 30.

540. Is. 7, 13—14.

541. În anumite cercuri restrînse ale învățaților iudei se cunoștea faptul că Hristos avea să pătimească. De altfel Tryfon însuși face această mărturisire (capit. LXXXIX, 1). Dar această idee despre un Mesia pătimitor nu ajunsese să fie niciodată populară în mediile iudaice.

dovedesc pe Hristos pătimitor, vrednic de închinare și Dumnezeu, Scripturi pe care vi le-am istorisit și vouă mai înainte, fiind siliți să cadă de acord că s-au spus cu privire la Hristos, îndrăznesc să spună totuși, cu toate că mărturisesc că El va veni, va pătimi, va împărăți și va fi Dumnezeu vrednic de închinare, ceea ce este ridicol și nebun, lucru pe care-l voi dovedi îndată. Dar, deoarece mă grăbesc să răspund cu privire la cele spuse de tine într-un chip atât de ridicol, voi da mai întâi răspunsurile la acestea, iar cu privire la celelalte, voi da dovezile mai târziu.

LXIX.

Falsificări diavolești. După acestea, am adăugat:

— Deci, să știi bine, o, Tryfon, că cele ce prin meșteșugiri viclene a făcut să se spună printre elleni, acela care se numește diavolul, după cum și ceea ce a lucrat prin magii din Egipt⁵⁴², ca și prin profeții mincinoși din timpul lui Ilie⁵⁴³, acestea mi le-a făcut sigure cunoștința și credința în Scriptură. Căci atunci când se zice că Dionysos s-a născut ca fiu al lui Zeus, din amestecul acestuia cu Semele, că el a fost inventatorul viței de vie și că a fost sfîșiat și a murit și apoi a înviat și se povestește că s-a urcat la ceruri, sau când se oferă în misterele lui un asin, pot eu, oare, să nu înțeleg că diavolul imită cu aceasta profeția spusă de Moisi și atribuită patriarhului Iacov ?⁵⁴⁴. Și atunci când ei vorbesc, iarăși, despre Hercule cel puternic, care a alergat peste tot pămîntul, spunînd și despre el că a fost fiul lui Zeus din Alkmene și că murind, s-a urcat la cer, nu înțeleg, oare, că se imită și aici, deopotrivă, Scriptura cea spusă despre Iisus, că: „Puternic ca un uriaș aleargă pe drumul său“ ?⁵⁴⁵. Sau, când îl arată pe Asklepios înviind morții și vindecînd celelalte pătimiri⁵⁴⁶, oare nu imită și cu aceasta, iarăși, profețiile care s-au spus despre Hristos ? Dar, fiindcă nu v-am istorisit încă o asemenea Scriptură, care arată că Hristos va face astfel de lucruri, vă voi aminti, în chip necesar una, din care vă va fi cu puțință să înțelegeți că și celor ce sînt pustii de cunoștința lui Dumnezeu — cu alte cuvinte neamurilor care, cu toate că au avut ochi, n-au văzut și cu toate că au avut inimă n-au înțeles, închinîndu-se la făpturile făcute din materie⁵⁴⁷ — Cuvîntul le-a profețit că vor tăgădui acestea și că vor nădăjdui în Acest Hristos. Căci s-a zis astfel: „Bucură-te pustiule, care ești însetat; să se veselească pustiul și să

542. Ieș. 7, 11, urm.

543. Comp. III Regi, 18.

544. Fac. 49, 11–12.

545. Ps. 18, 6.

546. Asupra lui Hercule și Asklepios a se vedea și locurile paralele din *Apolog. I*, LIV, 9 și 10; XXI, 2; XXII, 6.

547. Comp. Ps. 113, 12–13; Is. 6, 10.

fie în floare, ca un crin. Și vor înflori și se vor bucura pustiurile Iordanului și slava Libanului s-a dat lui și cinstea Carmelului. Iar poporul Meu va vedea înălțimea Domnului și slava lui Dumnezeu. Împuterniciți-vă mâini întinse și genunchi încovoiați. Rugați-vă, voi cei puțini la inimă, împuterniciți-vă, nu vă temeți. Iată, Dumnezeul nostru dă și va da judecată. El va veni și ne va mîntui pe noi. Atunci se vor deschide ochii orbilor și urechile surzilor vor auzi. Atunci ologul va alerga, întocmai ca o căprioară, iar limba bîlbîuților va fi curată, că în pustiu a țîșnit apa și torentul din pămîntul însetat și pămîntul neudat va fi ca un eleșteu și în pămîntul însetat va fi fîntînă de apă⁵⁴⁸. Fîntînă de apă vie de la Dumnezeu⁵⁴⁹, în pustiu cunoștinței de Dumnezeu, în pămîntul neamurilor, a țîșnit Acest Hristos care S-a arătat și în neamul vostru și pe cei din naștere bolnavi, surzi și schiopi i-a vindecat, făcînd pe unul să alerge, pe altul să audă, iar pe altul să vadă, cu cuvîntul Lui. El a înviat și morți și i-a făcut să viețuiască și a condus prin faptele Lui, pe oamenii de atunci, întru a-L cunoaște. Iar cei care au văzut întîmplîndu-se acestea, ziceau că sînt numai o închipuire magică, căci au îndrăznit să spună cum că este mag⁵⁵⁰ și înșelător al poporului⁵⁵¹. El, însă, a făcut acestea pentru ca să convingă și pe cei ce aveau să creadă în El, că chiar dacă s-ar găsi cineva în vreo infirmitate a trupului și va păzi învățăturile lăsate de El, îl va învia pe acesta întreg, la cea de a doua venire, făcîndu-l totodată nemuritor, nestricăcios și fără de durere.

LXX.

Iar atunci cînd cei care învață despre misterele lui Mithras spun că el s-a născut din piatră și numesc peșteră locul în care se spune că inițiază pe cei ce se încred în el, aici, oare, nu este lămurit că se imită ceea ce s-a zis de către Daniel: „că s-a tăiat o piatră, fără mîini, dintr-un munte mare”⁵⁵² și cele spuse, de asemenea, de către Isaia⁵⁵³, ale cărui cuvinte ei caută să le imite pe toate ? Căci au născocit că s-ar fi spus și de către aceștia cuvinte referitoare la observarea dreptății. De aceea, în chip necesar, vă voi istorisi cuvintele spuse de Isaia, pentru ca și din ele însele să cunoașteți cum stau lucrurile. Acestea sînt următoarele: „Ascultați, voi care sînteți de departe cele ce am făcut: să cunoască, cei ce se apropie, puterea Mea. Depărtatu-s-au nelegiuirii din Sion: pe cei necredincioși îi va cuprinde groaza. Cine vă va vesti vouă locul cel veșnic ? Acela care umblă în dreptate și care vorbește

548. Is. 35, 1—7.

549. Cf. In. 4, 10.

550. Mt. 9, 34; 12, 24.

551. In. 7, 12; Mt. 27, 63.

552. Comp. Dan. 2, 34.

553. Is. 33, 16.

despre calea cea dreaptă, urînd nelegiuirea și nedreptatea și care este cu mîinile curate de daruri; astupîndu-și urechile pentru ca să nu audă judecata sîngelui nedrept, închizîndu-și ochii pentru ca să nu vadă nedreptatea; acesta va locui în peștera cea înaltă a pietrei celei puternice. I se va da lui pîine și apa care îi este lui credincioasă. Veți vedea un împărat cu slavă și ochii voștri vor vedea de departe. Sufletul vostru va gîndi teama de Dumnezeu. Unde este grămăticul ? Unde sînt sfătuitoarii ? Unde este cel ce numără pe cei ce se hrănesc, pe poporul mic și mare ? Ei nu s-au sfătuit cu acesta și nici n-au știut adîncurile graiurilor lui, așa încît nu au auzit. Popor lenevit și nu este înțelepciune în cel ce aude"⁵⁵⁴. Că și în profeția aceasta este vorba de pîinea pe care ne-a lăsat-o nouă Hristosul nostru a o săvîrși întru amintirea întrupării Lui, pentru cei ce cred în El, pentru care a și fost pătimitor și despre paharul pe care ni l-a lăsat ca să-l aducem, mulțumind, întru amintirea lui⁵⁵⁵, este clar. Și iarăși, că pe Împăratul acesta Îl vom vedea cu slavă, tot profeția aceasta o arată și înseși cuvintele profeției strigă; că poporul care era cunoscut de mai înainte că va crede întru El, era cunoscut de mai înainte că va gîndi teama lui Dumnezeu. Și tot aceste Scripturi au strigat că cei care se cred că știu cuvintele Scripturilor și care ascultă profețiile nu au înțelegere. De altfel, am adăugat eu, o, Tryfon, cînd aud că Perseu s-a născut din fecioară, sînt de acord să înțeleg că și acest lucru a fost imitat de șarpele cel înșelător.

LXXI.

Tot despre nașterea din Fecioară, după Isaia. Dar eu nu mă încred nici în dascălii voștri care susțin că Scripturile nu au fost bine explicate de către cei șaptezeci de bătrîni, în timpul lui Ptolomeu, care a fost împăratul Egiptului, și care se încearcă să le explice ei. De asemenea, voiesc să vă fac să știți că multe Scripturi au fost date afară cu desăvîrșire din explicările făcute de către bătrînii care au fost la Ptolomeu. Din acestea se dovedește în chip clar, că Cel răstignit, însuși, era propovăduit ca Dumnezeu și om și că avea să fie răstignit și să moară. Însă fiindcă știu că pe acestea le tăgăduiesc toți cei din neamul vostru, nu voi mai începe astfel de discuții, ci voi căuta să discut numai cele care fac parte din cele mărturisite de voi. De altfel, voi le recunoașteți pe toate cele ce am pus înainte, afară de cuvintele: „Iată fecioara va lua în pîntece“, pe care le-ați tăgăduit, spunînd că s-a zis: „Iată tînașă va lua în pîntece“⁵⁵⁶. Și v-am făgăduit să vă dovedesc că profeția aceasta nu s-a spus cu privire la Ezechia, așa cum

554. Is. 33, 13–19.

555. Cf. I Cor. 11, 24; Lc. 22, 19.

556. Is. 7, 14.

susțineți voi, ci cu privire la Acest Hristos al meu. De aceea, vă voi face dovada.

Dar Tryfon a zis:

— Mai întâi pretindem să ne spui și câteva din Scripturile care zici că au fost cu desăvârșire lăsate la o parte.

LXXII.

Evreii au trunchiat Scripturile. I-am răspuns:

— Fiindcă vă sînt prieten, voi face și aceasta. Astfel, dintre explicările pe care le-a făcut Ezdra, cu privire la legea paștelui, ei au dat afară explicarea aceasta: „Și a zis Ezdra poporului: Acest paște este Mîntuitorul nostru și scăparea noastră. Și, dacă ați înțeles și s-a suit la inima voastră că „trebuie să-L umilim pe cruce, iar după aceasta să nădăjduim întru El, locul acesta nu se va pustii tot timpul, zice Dumnezeuul puterilor. Dacă însă nu veți crede în El și nici nu veți asculta predica Lui, veți fi batjocura neamurilor“⁵⁵⁷. Iar din cele ce s-au spus prin Ieremia, au tăiat acestea: „Eu sînt ca un miel fără de răutate, care se aduce pentru a fi jertfit. Asupra mea au judecat judecată, zicînd: Veniți să vîrîm lemn în pîinea lui și să-l nimicim pe el din pămîntul celor vii, iar numele lui nu va mai fi amintit“⁵⁵⁸. Și, deoarece pericopa aceasta din cuvintele lui Ieremia se mai găsește încă scrisă într-unele copii ale iudeilor din sinagogi (căci au tăiat aceasta de curînd), fiindcă și din cuvintele acestea se dovedește că iudeii au plănuit asupra lui Hristos hotărînd ca să-Lucidă, răstignindu-L, iar El Se arată, după cum s-a profețit și prin Isaia, că S-a adus ca o oaie la junghiere⁵⁵⁹, tot astfel și aici Se arată ca un miel fără de răutate⁵⁶⁰, de Care mirîndu-se ei încep să-L defăimeze. Și din cuvintele aceluiași Ieremia, ei au tăiat, de asemenea, următoarele: „Și-a adus aminte Domnul Dumnezeu de morții din Israel, care dormeau în pămînt de țărînă și S-a pogorît la ei, ca să le vestească lor mîntuirea Lui“⁵⁶¹.

LXXIII.

Și din Psalmul al nouăzeci și cincilea, dintre cuvintele spuse de David, au redus următoarele scurte cuvinte: „de pe lemn“⁵⁶². Căci, deoarece

557. Textul acesta nu există în Septuaginta.

558. Ier. 11, 19.

559. Is. 53, 7.

560. Cf. Ier. 11, 19.

561. II Pt. 3, 19 și 4, 6. Este un lucru interesant că, în timp ce sfîntul Iustin face deseori mențiune despre înălțarea lui Hristos la cer, în formulele de credință el nu amintește niciodată de pogorîrea lui Hristos la iad.

562. După Joann. Carol. Theod. Otto, *S. Justini Philosophi et Martyris Opera*, vol. II, Jenae 1843, p. 247, nota 1, cuvintele „de pe lemn“ par a nu fi fost șterse din textul original de iudei, ci dimpotrivă adăugate în textul original de vreun creștin.

se spusese: „Spuneți întru neamuri că Domnul a împărățit de pe lemn“, au lăsat numai: „Spuneți întru neamuri că Domnul a împărățit“⁵⁶³. Iar „întru neamuri“ nu s-a spus niciodată despre nimeni din neamul vostru, ca despre un Dumnezeu și Domn că a împărățit, decît numai despre Acest răstignit, despre Care Duhul Sfînt tot în acest psalm spune că înviind a fost mîntuit, arătînd că nu este asemănător dumnezeilor celorlalte popoare: căci aceia sînt idoli ai demonilor⁵⁶⁴. Pentru ca să înțelegeți, însă, ceea ce s-a zis, vă voi înfățișa aici tot psalmul. El este acesta: „Cîntați Domnului cîntare nouă; cîntați Domnului tot pămîntul. Cîntați Domnului și binecuvîntați numele Lui. Vestiți zi de zi mîntuirea Lui. Vestiți întru neamuri slava Lui, în toate popoarele minunile Lui, căci El este Domn mare și vrednic de laudă foarte, El este de temut, mai presus de toți dumnezeii, fiindcă toți dumnezeii neamurilor sînt demoni. Iar Domnul a făcut cerurile. În fața Lui este mărturisire și frumusețe, iar în locul cel sfînt al Lui, sfințenie și măreție. Aduceți Domnului, familiile neamurilor, aduceți Domnului slavă și cinste, aduceți Domnului slavă întru numele Lui. Luați jertfele și intrați în curțile Lui, închinați-vă Domnului, în curtea cea sfîntă a Lui. Cutremure-se de fața Lui tot pămîntul. Spuneți întru neamuri: Domnul a împărățit (de pe lemn), căci a isprăvit lumea, care nu se va clăti. El va judeca popoare întru dreptate. Veselească-se cerurile și să se bucure pămîntul; cutremure-se marea și toată plinirea ei. Veselească-se cîmpiile și toate cele de pe ele, veselească-se toate lemnele stejarului de fața Domnului, că vine, vine, să judece pămîntul. El va judeca lumea întru dreptate și popoarele întru adevărul Lui“⁵⁶⁵.

Tryfon a zis:

— Dacă, după cum ai spus tu, conducătorii poporului au șters ceva din Scripturi, numai Dumnezeu poate să știe. Dar așa ceva s-ar părea un lucru de necrezut.

— Da, i-am replicat eu, s-ar părea un lucru de necrezut, căci este ceva mai îngrozitor decît construirea vițelilor de aur, pe care părinții voștri i-au făcut, atunci cînd erau hrăniți cu mană pe pămînt și decît jertfirea copiilor la demoni, sau decît uciderea profeților. Dar, am adăugat eu, îmi păreți ca și cum nici n-ați fi auzit vreodată cele ce-am spus eu acum, că Scripturile au fost trunchiate. Ei, bine, Scripturile istorisite mai înainte, dimpreună cu cele ce urmează a fi spuse și care sînt încă păstrate de voi, sînt mult mai mult decît suficiente întru dovedirea celor cercetate.

563. Ps. 95, 10.

564. Cf. Ps. 95, 5; I Par. 16, 26.

565. Ps. 95.

LXXIV.

Psalmul XCV. În continuare, Tryfon a zis:

— Știm că ai istorisit toate acestea, din cauză că noi ți-am pretins-o. Despre psalmul acesta, însă, pe care l-ai spus acum în urmă și care este luat din cuvintele lui David, mi se pare că nu a fost spus cu privire la altcineva, decît numai cu privire la Tatăl, Care a făcut și cerurile și pămîntul. Tu, însă, zici că a fost spus cu privire la pătimitorul acela, pe care te străduiești să-l dovedești că este Hristos.

Dar eu i-am răspuns:

— Prin cuvintele pe care Duhul Sfînt le-a grăit în psalmul acesta, vă rog să înțelegeți ceea ce spun și să cunoașteți, că nici eu n-am spus ceva rău și că nici voi nu ați fost cu adevărat pîngăriți, căci, în felul acesta, ați putea să înțelegeți și multe alte spuse ale Duhului Sfînt, de veți căuta să veniți întru voi: „Cîntați Domnului cîntare nouă. Cîntați Domnului tot pămîntul. Cîntați Domnului și binecuvîntați numele Lui. Binevestiți zi cu zi mîntuirea Lui; în toate popoarele, minunile Lui“⁵⁶⁶. Aici se poruncește ca toți cei de pe pămînt, care au cunoscut taina această mîntuitoare a Lui, adică, pătimirea lui Hristos, prin care i-a mîntuit, să vină să cînte și să psalmodieze Dumnezeului și Părintelui tuturor, cunoscînd că El este și vrednic de laudă și înfricoșător și făcător al cerului și al pămîntului; El care a făcut mîntuirea aceasta pentru neamul omenesc și Care, după ce a fost răstignit și a murit, a fost învrednicit de Dumnezeu să împărățească asupra întregului pămînt, ca și prin

*

Aici se sfîrșește prima parte a Dialogului Sfîntului Iustin Martirul și Filozoful cu iudeul Tryfon, în manuscrisele în care s-a păstrat această operă întreagă. După felul cum se sfîrșește, se poate vedea destul de bine că o parte oarecare din acest Dialog, nu ni s-a păstrat. Ca atare, între prima parte a Dialogului (ziua întâia) și cea de a doua parte (ziua a doua) există o lacună. Lămuriri cu privire la întinderea acestei lacune se pot găsi la G. Archambault, op. cit. I. 11. LXIX—LXXXI. În redactarea originală a sfîntului Iustin nu a existat împărțirea aceasta. Ea a fost făcută mult mai târziu și este definitiv consfințită pe vremea sfîntului Ioan Damaschin.

566. Ps. 95, 1—3.

DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON

(PARTEA A DOUA)

LXXIV.

„...⁵⁶⁷ ai pământului în care acesta merge și Mă vor părăsi și vor nimici așezământul Meu, pe care l-am orînduit lor în ziua aceea. Și-i voi părăsi pe ei și-Mi voi întoarce fața Mea de la ei; și vor fi întocmai ca un lucru pe care toți ar căuta să-l înghită și vor veni asupra lui multe rele și necazuri. Și va zice în ziua aceea: Fiindcă Domnul Dumnezeuul meu nu mai este printre noi, au dat peste mine relele acestea. Dar Eu, cu o mișcare de scîrbă Îmi voi întoarce fața Mea de la ei, în ziua aceea, pentru toate răutățile pe care le-au făcut, căci s-au întors către zei străini”⁵⁶⁸

LXXV.

Iisus, fiul lui Navi (Iosua Navi). Pe de altă parte, în cartea Ieșirii el a vestit în chip tainic, prin Moisi, că numele acestui Dumnezeu însuși era și Iisus; nume, despre care afirmă că nu a fost arătat nici lui Avraam și nici lui Iacov, iar noi am înțeles acest lucru. Astfel, s-a zis: „Și a zis Domnul lui Moisi: Spune poporului acestuia: Iată că Eu trimit pe îngerul Meu înaintea feței tale, pentru ca să te păzească pe cale și pentru ca să te ducă în

567. Dintre cei ce au căutat să explice lacuna aceasta din Dialogul sfântului Iustin Martirul cu Iudeul Tryfon, amintim aici părerea lui Maran care socotește lacuna aceasta cu totul scurtă: „*vix tria aut quator verba desunt*” și părerea lui G. Archambault care subliniază mai multe fapte (încheierea dialogului din prima zi, începutul celui din ziua a doua etc.) și care este de părere că lacuna aceasta trebuie să fi fost foarte mare. Ținem să arătăm însă că, dacă numerotarea capitolelor textului Dialogului este și acum cea originală (adică cea de pe vremea sfântului Iustin), Partea I-a a Dialogului sfîrșindu-se în capit. LXXIV și Partea a II-a a lui începînd tot în capit. LXXIV, înseamnă că Maran are mult mai multă dreptate, în evaluarea întinderii lacunei respective, căci ea este o lacună dintr-o capitol, iar nu o lacună de mai multe capitole, așa cum caută să demonstreze G. Archambault.

568. Deut. 31, 16–18.

pământul pe care ți l-am pregătit ție. Dă-i atenție și ascultă-l; nu fi nesupus față de el, căci el nu te va părăsi, întrucât numele Meu este asupra lui"⁵⁶⁹. Deci, cine a introdus în pământul (făgăduinței) pe părinții voștri? Poate că înțelegeți acum, că Acesta a fost cel supranumit cu numele de Iisus și Care mai înainte se numea Ausis. Într-adevăr, dacă înțelegeți lucrul acesta, veți pricepe atunci că și numele Celui care a zis lui Moisi: „numele Meu este asupra lui"⁵⁷⁰ era Iisus⁵⁷¹. Căci el se mai numea și Israel și a numit cu numele acesta pe Iacov⁵⁷². Cum că, de altă parte profeții cei trimiși să vestească cele ale lui Dumnezeu se mai numesc și îngeri și apostoli ai lui Dumnezeu, este lămurit în Isaia. Căci într-un loc, Isaia spune: „Trimite-mă!"⁵⁷³. Și este lămurit tuturor că fiul lui Navi, cel numit cu numele de Iisus, a fost un profet puternic și mare. Dacă știm, deci, că Dumnezeu S-a arătat în atâtea forme lui Avraam, lui Iacov și lui Moisi, cum să ne mai mirăm atunci și să nu credem, că a fost cu putință să se și nască om din fecioară, după vrerea Tatălui tuturor, avînd atît de multe Scripturi din care se poate înțelege, în chip lămurit, că și acest lucru s-a făcut după voia Tatălui?

LXXVI.

Tot despre nașterea din Fecioară. Oare atunci cînd Daniel zice că Cel ce primește împărăția cea veșnică este „ca un fiu al omului"⁵⁷⁴ nu face aluzie tot la acest lucru? Căci a zice: „Ca un fiu al omului“, înseamnă că acesta S-a arătat și a fost om, dar, cu toate acestea nu înseamnă că el a fost din sămînță omenească. Și, atunci cînd zice că El este „piatră tăiată fără mîini omenești"⁵⁷⁵, strigă același lucru, în taină. Căci zicînd că piatra aceasta a fost tăiată fără mîini omenești, arată că El nu este o lucrare omenească, ci o lucrare a voinței Părintelui tuturor, Dumnezeu, care L-a dat la iveală. Tot așa, atunci cînd Isaia zice: „neamul Lui cine-l va povesti?"⁵⁷⁶, arată că neamul Lui nu se poate povesti. Așisderea, cînd Moisi zice că El „Își va spăla îmbrăcămintea în sîngele strugurelui"⁵⁷⁷, nu arată, oare, aceea ce v-am spus de mai multe ori, că a profețit vouă în ascuns? Căci a arătat

569. Ieș. 20, 22.

570. Ieș. 23, 21; Num. 13, 17.

571. Transcrierea greacă LXX a numelui lui Iosua Navi este aceea de Iisus = numele lui Hristos. De aici, folosirea mesianică a acestui nume a fost foarte răspîdită la începuturile Bisericii.

572. Fac. 32, 24—31.

573. Is. 6, 8.

574. Dan. 7, 13—14.

575. Dan. 2, 34.

576. Is. 53, 8.

577. Fac. 49, 11.

de mai înainte că El va avea sînge, dar nu de la oameni, în felul în care nici sîngele viei nu este născut de la oameni, ci de la Dumnezeu. Iar Isaia cînd L-a numit: „înger de mare sfat”⁵⁷⁸, oare nu a vestit el de mai înainte, că venind în lume, El avea să fie învățător al lucrurilor pe care va avea să le propovăduiască ? Căci toate lucrurile mari pe care le-a gîndit Tatăl, cu privire la toți oamenii care au fost și vor fi plăcuți Lui, ca și cu privire la oamenii care singuri s-au îndepărtat de la El, El singur le-a propovăduit, în chip deschis, zicînd: „Vor veni de la răsărituri și de la apusuri și se vor odihni dimpreună cu Avraam, Isaac și Iacov, întru împărăția cerurilor; iar fiii împărăției vor fi aruncați întru întunericul cel mai din afară”⁵⁷⁹. Și încă: „Mulți Îmi vor zice în ziua aceea: Doamne, Doamne, oare n-am mîncat și n-am băut întru numele Tău⁵⁸⁰ și n-am profețit și n-am scos demoni ?” Și voi zice lor: „Depărtați-vă de la Mine”⁵⁸¹. Și, în alte cuvinte, cu care va condamna pe cei ce sînt nevrednici de a fi mîntuiți, El a spus că va zice: „Duceți-vă întru întunericul cel mai din afară, pe care l-a pregătit Tatăl, lui satan și îngerilor lui”⁵⁸². Și iarăși, în altă parte, a zis: „Vă dau putere să călcați asupra șerpilor, scorpionilor, scolopendrelor și asupra întregii puteri a vrăjmașului”⁵⁸³. Și acum noi, cei care am crezut în Domnul nostru Iisus, Cel răstignit în timpul lui Pontius Pilat, exorcizînd toți demonii și duhurile cele rele, le avem supuse nouă⁵⁸⁴. Căci dacă prin profeți s-a propovăduit în chip tainic că Hristos avea să fie pătimitor, iar după aceasta, să stăpînească peste toți, totuși, El nu a putut fi înțeles de nimeni, pînă ce n-a convins El însuși pe apostoli că aceste lucruri au fost propovăduite în chip clar în Scripturi. Căci, mai înainte de a fi răstignit, a strigat: „Trebuie ca Fiul Omului să pătimească multe și să fie defăimat de cărturari și farisei

578. Is. 9, 6.

579. Mt. 8, 11—12.

580. Aici avem o combinație de cuvinte din Luca și Matei, care este însă afară de gîndirea lor. Este un „logion” păstrat pe cale verbală.

581. Mt. 7, 22—23; Lc. 13, 26—27.

582. Mt. 25, 41. Citația aceasta nu corespunde exact cu textul din Matei 25, 41. Ea este totuși identică în *Omiliile Pseudo-Clementine* XIX, 2 (P.G. I, 424).

583. Lc. 10, 19.

584. Creștinismul a apărut de la început, ca o biruință a lui Dumnezeu-Tatăl, prin Logosul și Fiul Său, asupra zeilor păgîni, adică asupra demonilor care formează armata lui satan și ațîță pe iudei și pe păgîni împotriva creștinilor (*Dialog*. CXXXI, 2). Puterea asupra demonilor a fost o harismă foarte vie în Biserica primară, atît timp cît ea a avut de luptat împotriva zeilor. Sfîntul Iustin vorbește adesea de această harismă (*Apolog*. II, VI, 6; *Dialog*. XXX, 3; XXXV, 8; LXXXV, 2; CXI, 2; CXXI, 3). Puterea demonilor asupra păgînilor neconvertiți se poate înțelege mai bine dacă ne gîndim că sfîntul Iustin socotește că diavolul și armata lui nu au fost încă aruncați în foc; dar ei vor fi aruncați, deoarece Hristos a prezis lucrul acesta (Matei 25, 41). Dacă Dumnezeu mai întîrzie să facă aceasta, este pentru că El vrea să lase timp de pocăință oamenilor care au urmat pe demoni și se găsesc încă în slujba lor (*Apolog*. I, XXVIII, 1—2).

și să Se răstignească, iar a treia zi să învieze⁵⁸⁵. Iar David a propovăduit că Fiul lui Dumnezeu avea să Se nască din pîntece, mai înainte de soare și de lună⁵⁸⁶, după voința Tatălui⁵⁸⁷ și a arătat că El, Care este Hristos, este Dumnezeu puternic⁵⁸⁸ și vrednic de închinare⁵⁸⁹.

LXXVII.

Față de acestea, Tryfon a zis:

— Că citatele de felul acesta, prin mulțimea lor, sînt suficiente ca să mulțumească pe orișicine, sînt și eu de acord. Aș voi, totuși să știi că eu pretind să dovedești acum cuvîntul pe care de multe ori l-ai pus înainte. Termină-l deci și pe acesta, pentru ca să vedem în ce chip dovedești că și cuvîntul acela a fost spus cu privire la Hristosul acesta al vostru. Căci noi spunem că acela a fost profețit cu privire la Ezechia.

Și eu i-am răspuns:

— Voi face și acest lucru, așa cum voiți. Dar mai întîi dovediți-mi voi că cuvintele: „Mai înainte ca să cunoască copilul a chema pe tatăl sau pe mama sa, va lua puterea Damascului și prăzile Samariei în fața împăratului Asirienilor“, au fost spuse cu privire la Ezechia. Să știți însă, că nu vi se va putea îngădui să explicați, așa cum voiți, cu alte cuvinte, că Ezechia a luptat cu cei din Damasc și Samaria în fața împăratului Asirienilor⁵⁹⁰. Căci „mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl sau pe mama sa“, cuvîntul profetic a zis că: „va lua puterea Damascului și prăzile Samariei în fața împăratului Asirienilor“⁵⁹¹. Și, dacă Duhul profetic n-ar fi spus acestea, cu adaosul: „Mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl, sau pe mama sa, va lua puterea Damascului și prăzile Samariei“⁵⁹², ci ar fi zis numai: „Și va naște fiu și va lua puterea Damascului și prăzile Samariei“, ați fi putut zice: Deoarece Dumnezeu a cunoscut de mai înainte că El urma să ia acestea, a spus-o de mai înainte. Dar acum profeția s-a spus cu adaosul acesta: „Mai înainte ca să cunoască copilul a chema pe tatăl, sau pe mama sa, va lua puterea Damascului și prăzile Samariei“. Și voi nu puteți dovedi că s-a întîmplat vreunui dintre iudei acest lucru, iar noi putem să dovedim

585. Mc. 8, 31; Lc. 9, 22.

586. Ps. 109, 3; 71, 5, 17.

587. Aici este vorba despre nașterea Cuvîntului din Tatăl, în opoziție cu nașterea din Fecioara. A se vedea și XLV, 4 și LXIII, 3.

588. Ps. 18, 6.

589. Comp. Ps. 44, 13; 71, 11.

590. Argumentul acesta a fost reluat și de Tertullianus, cu verva lui incisivă în *Adv. Marcion.* III, XIII și *Adv. Jud.* IX.

591. Is. 8, 4.

592. Ibidem.

că aceasta s-a împlinit în Hristosul nostru. Căci de îndată ce S-a născut El, magii din Arabia⁵⁹³, venind la El, I s-au închinat, după ce mai înainte veniseră la Irod, cel care împărățea în pământul vostru și pe care cuvântul îl numește împăratul Asirienilor, din cauza credinței lui atee și nelegiuite. Și știți că Duhul Sfânt a vorbit de multe ori astfel de lucruri în parabole și asemănări. Astfel a făcut, bunăoară, față de tot poporul din Ierusalim, către care în mai multe rînduri adresîndu-se, i-a zis: „Tatăl tău este amoreu, iar mama ta hetee“⁵⁹⁴.

LXXVIII.

Căci regele acesta, Irod, atunci cînd au venit la el magii din Arabia și i-au zis că, după steaua care s-a arătat pe cer au cunoscut că „S-a născut un împărat în țara voastră și am venit să ne închinăm Lui“⁵⁹⁵, a căutat să afle de la bătrînii poporului vostru unde S-a născut, bătrînii i-au spus că la Bethleem, căci astfel este scris de profet: „Și tu, Bethleeme, pământul lui Iuda, întru nimic nu ești mai mic între conducătorii lui Iuda; căci din tine va veni un conducător, care va paște pe poporul Meu“⁵⁹⁶. Deci magii din Arabia, venind la Bethleem și închinîndu-se copilului și aducîndu-i daruri: aur, smirnă și tămîie, după ce s-au închinat copilului în Bethleem, printr-o descoperire li s-a poruncit să nu mai revină la Irod⁵⁹⁷. Iar fiindcă Iosif, cel care era logodit cu Maria, se gîdea mai întîi să îndepărteze pe logodnica lui, Maria, socotind că ea fusese însărcinată din unire bărbătească, adică din desfrîinare, printr-o viziune i s-a poruncit să nu-și îndepărteze femeia, căci îngerul care i s-a arătat lui i-a spus, că ceea ce are în pîntece, este de la Duhul Sfânt. Deci, temîndu-se, n-a îndepărtat-o⁵⁹⁸, ci dimpotrivă, deoarece în Iudeea avea loc în timpul acela cel dintîi recensămînt de sub Quirinius⁵⁹⁹, a plecat de la Nazaret, unde locuiau, la Bethleem, de unde erau, ca să se înscrie. Căci erau de neam din tribul lui Iuda, care locuia în pământul acela⁶⁰⁰. Apoi, el a primit ordin să plece împreună cu Maria în Egipt și să rămîină acolo cu copilul, pînă ce li se va descoperi din nou să se reîntoarcă

593. La Matei 2, 1 găsim: „de la răsărituri“, precizare trecută și în tradiția liturgică creștină. După Clement Alexandrinul (*Protrept.* V, 4) ca și după Ieronim și Augustin, magii au venit din Persia.

594. Ez. 16, 3.

595. Cf. Mt. 2, 2.

596. Mt. 2, 5—6; Mih. 5, 2.

597. Comp. Mt. 2, 11—12.

598. Mt. 1, 13—30.

599. Sfîntul Iustin mai amintește de recensămîntul lui Quirinius și în *Apologia I*, XXXIV, 2, unde îl numește procurator al Iudeii, în timp ce, după sfîntul evanghelist Luca, 2, 2, el a fost guvernator al Syriei.

600. Lc. 2, 1—5.

în Iudeea⁶⁰¹. Deci, venind timpul ca pruncul să se nască în Bethleem, deoarece Iosif nu avea unde să poposească în satul acela, a poposit într-o peșteră din apropierea satului⁶⁰². Și atunci, pe când ei se găseau acolo, Maria a născut pe Hristos și L-a așezat în iesle⁶⁰³, unde L-au găsit magii care veniseră din Arabia⁶⁰⁴. Cum că Isaia a profetizat și despre simbolul peșterii, v-am istorisit-o mai înainte⁶⁰⁵. Dar, totuși, vă voi reaminti din nou această pericopă, pentru cei care au venit astăzi cu voi aici. Și am istorisit și pericopa aceea pe care am spus-o mai înainte din Isaia, arătând că pentru cuvintele acestea, cei care învață misterele acelea ale lui Mithras, au fost puși la cale de către diavolul să spună cum că ei se inițiază în aceste mistere într-un loc, numit la ei peșteră. Deoarece magii din Arabia n-am mai revenit la Irod, așa cum le-a cerut s-o facă, ci, conform cu cele poruncite lor, s-au dus în țara lor pe o altă cale, iar Iosif, dimpreună cu Maria și cu pruncul au plecat în Egipt, așa cum li s-a descoperit lor, Irod necunoscând pruncul, la care magii veniseră să se închine, a poruncit să fie uciși, pur și simplu toți pruncii din Bethleem. Faptul acesta s-a profețit deopotrivă de către Ieremia, că avea să se întâmple, deoarece Duhul Sfânt a spus prin el acestea: „Glas în Rama⁶⁰⁶ s-a auzit; plângere și durere mare. Rachela plângându-și copiii ei și nu voia să se mângâie, fiindcă nu sînt”⁶⁰⁷. Deci, din cauza glasului care avea să se audă din Rama, adică din Arabia (căci și pînă astăzi există un loc în Arabia, care se numește Rama), plîngerea avea să cuprindă locul unde a fost înmormîntată Rachela, femeia lui Iacov care a fost supra-numit Israel, patriarhul cel sfînt — adică Bethleemul, în timp ce femeile își plîngeau copiii proprii, care fuseseră uciși și nu-și găseau mîngîiere din cauza întîmplării care venise asupra lor.

Căci faptul că Isaia a spus: „Va lua puterea Damascului și prăzile Samariei”⁶⁰⁸ însemna că în Hristos. Care abia Se născuse, avea să fie învinsă puterea demonului celui rău, care locuia în Damasc; ceea ce se arată că s-a și întîmplat. Căci magii, care erau despuiați de toate faptele cele rele, săvîrșite de demonul acela, venind și închinîndu-se lui Hristos, parcă s-au depărtat de puterea aceea, pe care Cuvîntul ne-a arătat-o în taină că

601. Mt. 2, 13.

602. Este pentru prima dată cînd întîlnim în literatura bisericească ideea aceasta, care se găsește, de altfel, redată de evanghelistul Luca (2, 7). Ea se pomenește, de altfel, în evangheliile apocrife (*Protoevanghelia lui Iacov* XVII, 3) și la scriitorii bisericești de mai tîrziu: Origen, *Contra Cels.* I, LI (G.G.S. I, 102) și Ieronim, *Ad Paulin.*, LVIII, 3 (P.L. XXII, 581).

603. Lc. 2, 6—7.

604. Mt. 2, 11.

605. Comp. cap. LXX; vezi și Is. 33, 13—19.

606. Despre o Rama, situată la cîțiva kilometri la nord de Ierusalim ne vorbește și Ieremia. Dar sfîntul Iustin caută o altă Rama care socotește că a existat sau mai exista în Arabia.

607. Mt. 1, 8; 12, 14, 16—18 și Ier. 31, 15.

608. Is. 8, 4.

locuiește în Damasc. Iar puterea aceea, fiind păcătoasă și nedreaptă, o numește pe bună dreptate, în chip de parabolă, Samaria. Cum că Damascul era și este o parte a pământului arab, cu toate că este atribuit așa-zisei Syrofenicii, nimeni dintre voi n-ar putea să tăgăduiască. Așa că ar fi bine pentru voi, o, bărbați, ca cele ce nu le-ați înțeles, să le aflați de la aceia care au primit har de la Dumnezeu nostru, al creștinilor, în loc de a vă zbate, pe toate căile, ca să vă păstrați învățăturile voastre, necinstind pe acelea ale lui Dumnezeu. Iată pentru care motiv a și fost trecut harul acesta la noi, după cum ne arată și Isaia, care spune astfel, zicând: „Poporul acesta se apropie de Mine; cu buzele lor Mă cinstesc, iar inima lor este mult departe de Mine. În zadar Mă respectă, învățînd porunci și învățături omenești. Pentru aceasta, Eu voi adăuga să schimb pe poporul acesta și-l voi schimba și voi ridica înțelepciunea înțelepților lor, iar priceperea pricepuților lor o voi nimici”⁶⁰⁹.

LXXIX.

Tryfon, pe de o parte revoltîndu-se, iar pe de alta rușinîndu-se din cauza Scripturilor, lucru care se putea citi pe figura lui, mi-a zis:

— Cele ale lui Dumnezeu sînt sfinte, explicațiile voastre însă sînt meșteșugite, după cum se arată și din cele grăite de tine. Ba, ceva mai mult, ele sînt chiar defăimătoare, căci ai spus că sînt îngeri care au lucrat în chip viclean⁶¹⁰ și care s-au îndepărtat de Dumnezeu.

Dar eu, cu vocea cît se poate de blîndă, voind să-l pregătesc pentru a mă asculta, i-am răspuns:

— Mă mir, o, omule, de dispoziția aceasta pioasă a ta și doresc să ai aceeași dispoziție și cu privire la Acela despre care se spune că îngerii îi slujesc, după cum zice Daniel „că El este adus ca un fiu al omului la Cel învechit în zile și că I se dă lui împărăția în veacul veacului”⁶¹¹. Iar pentru ca să cunoști, o, omule, că n-am făcut explicarea aceasta, folosindu-mă de îndrăzneala noastră, pe care tu o defăimezi, îți voi da o mărturie din Isaia însuși, care zice că în localitatea Tanis, din țara Egiptului, au locuit și

609. Is. 29, 13–14.

610. Cu toate că Tryfon nu spune în ce constă „greșeala” (viclenia) acestor îngeri, nu există nici o îndoială că sfîntul Iustin vede aici, după Facere 6, 2, unirea lor cu fiicele oamenilor, de pe urma căreia au rezultat zeii păgînismului sau demonii. (Vezi *Apolog. II*, V, 3; *Apolog. I*, V, 2; *Dialog. XLV*, 4). De altfel, punctul acesta de vedere este comun tuturor scriitorilor creștini ai timpului acela. Interpretarea aceasta o găsim și la Philon și la Iosif Flaviu și, sub o formă oarecare, și la filozofii ellini stoici. Papias cunoaște și el căderea îngerilor, dar nu-i acuză că s-ar fi căsătorit cu fiicele oamenilor, ci numai pentru că s-au dovedit niște slujitori necredincioși în guvernarea lumii care le-a fost încredințată. Se știe că și iudeii acordau un cult oarecare îngerilor. Declarațiile sfîntului Iustin, la care se referă Tryfon, nu se mai găsesc însă în actualul text al *Dialogului*. A se vedea G. Archambault, *op. cit.*, *Introduction*, p. LXXII.

611. Dan. 7, 13–14.

locuiesc îngeri răi. Iată cuvintele lui: „Vai, vouă, fii apostatați; acestea zice Domnul: „Ați făcut sfat în afară de Mine și convenții în afară de Duhul Meu, ca să adăugați păcate peste păcate, voi, care ați pornit să coborîți în Egipt (iar pe Mine nu M-ați întrebat), pentru a fi ajutați de faraon și a vă acoperi de acoperămîntul Egiptenilor. Căci acoperămîntul lui faraon vă va fi vouă spre rușine și ocară, pentru cei care se încred în Egipteni, pentru că în Tanis sînt conducători îngerii cei răi. În zadar se obosesc către un popor, care nu le va fi lor de folos întru ajutor, ci numai întru rușine și ocară“⁶¹². Dar și Zaharia zice, după cum ai amintit însuși „că diavolul a stat la dreapta lui Iisus preotul, pentru a se opune Lui“ și a zis „Te va pedepsi Domnul, Care a ales Ierusalimul“⁶¹³. Și, iarăși, s-a scris în Iov, după cum și tu ai spus, că „îngerii au venit să se așeze înaintea Domnului și că diavolul a venit împreună cu ei“⁶¹⁴. Tot asemenea s-a scris de către Moisi, la începutul cărții Facerii, că a fost un șarpe care a rătăcit pe Eva și a fost blestemat⁶¹⁵. Iar că în Egipt au fost magi care au săvîrșit fapte de puterea celor săvîrșite de Dumnezeu, prin credinciosul servitor Moisi, cunoaștem destul de bine⁶¹⁶. De altă parte, știți de asemenea că David a zis că „zeii neamurilor sînt demoni“⁶¹⁷.

LXXX.

Despre hiliasm. La acestea, Tryfon a zis:

— Ți-am spus, o, omule, că te străduiești să fii sigur în toate Scripturile, atunci cînd te ocupi cu ele. Dar spune-mi: mărturisiți voi, cu adevărat, că locul acesta al Ierusalimului va fi reclădit și că poporul vostru se va aduna laolaltă și se va bucura împreună cu Hristos, cu patriarhii și profeții cei din neamul nostru, sau chiar cu cei care au fost prozeliți, mai înainte de a aștepta să vină Hristosul vostru, sau ai ajuns să mărturisești acestea, pentru ca să te arăți că ești mai tare decît noi în discuții?

Și eu i-am răspuns:

— Nu sînt atît de mizerabil, o, Tryfon, pentru ca să spun altceva decît gîndesc. Deci, după cum ți-am mărturisit și mai înainte, atît eu, cît și mulți alții gîndim acestea, fiindcă știm, în genere, că astfel va fi. De asemenea, ți-am arătat că mulți dintre creștinii care sînt de o credință curată și pioasă,

612. Lc. 30, 1–5.

613. Zah. 3, 1–2.

614. Iov 1, 6; 2, 1.

615. Fac. 3, 1–6, 14.

616. Comp. Ieș. 7–8.

617. Ps. 95, 5.

nu cunosc acestea⁶¹⁸. Dar că cei ce se numesc creștini, dar care, în realitate, sînt atei sau eretici impioși, învață lucruri întru totul defăimătoare, atee și nebune, ți-am lămurit destul de bine. Totuși, pentru ca să nu vă închipuiți că spun acestea numai acum, în fața voastră, voi face o lucrare asupra tuturor discuțiilor acestora ale noastre⁶¹⁹, în care voi consemna în scris și aceste lucruri pe care le mărturisesc acum în fața voastră. Căci nu prefer nicidecum să urmez oamenilor sau învățăturilor omenești, ci numai lui Dumnezeu⁶²⁰ și învățăturilor care sînt de la El. Dacă totuși, veți întîlni pe oarecare dintre aceia care se numesc creștini, dar care nu vor mărturisi acestea, ci vor defăima pe Dumnezeul lui Avraam și pe Dumnezeul lui Isaac și pe Dumnezeul lui Iacov și vor spune că nu există învierea morților ci că de-ndată ce mor, sufletele lor sînt luate în cer⁶²¹, să nu-i socotiți creștini, după cum n-ar putea socoti cineva, dacă ar judeca bine lucrurile, să mărturisească iudei pe saduchei, sau ereziile asemănătoare ale geniștilor, meriștilor, galileenilor, hellenienilor, fariseilor și baptiștilor (să nu mă ascultați cu scîrbă, atunci cînd spun tot ce gîndesc), ci că ei se numesc iudei și fii ai lui Avraam, mărturisind pe Dumnezeu cu buzele așa cum El însuși a strigat⁶²², avînd însă inima mult departe de El⁶²³. Eu, însă, ca și toți aceia care sînt întru totul creștini dreptcredincioși, știm că va fi atît învierea trupului, cît și o împărăție de o mie de ani în Ierusalimul construit din nou, împodobit și lărgit, după cum mărturisesc profeții Iezechiel⁶²⁴, Isaia și alții.

618. Credința în *mileniu* nu este absolut necesară pentru puritatea mărturisirii creștine: mulți dintre creștinii autentici nu o cunosc. Totuși, după sfîntul Iustin, ortodoxia desăvîrșită presupune credința în împărăția de o mie de ani, la Ierusalim. La Clement Romanul, Ignatiu, Polycarp, Tatian și Athenagoras nu găsim urme de milenarism. Sfîntul Iustin este, însă, milenarist, ca și sfîntul Irineu. Tertullianus, totuși, socotește că cel ce atinge credința chiar și într-un singur punct, devine vinovat.

619. Aici este vorba despre *Dialogul* de față.

620. Fapte 5, 29.

621. Este vorba despre gnostici și marcioniți. Sfîntul Iustin nu concepe că sufletele ar merge în cer mai înainte de învierea finală, ci arată că, în așteptarea învierii finale, ele merg într-un loc mai bun sau mai rău decît pămîntul acesta (cap. V, 3), după cum ele aparțin celor buni sau celor răi. Tot așa și sfîntul Irineu (P.G. VII, 1209).

622. Is. 29, 13.

623. Aceste erezii iudaice au devenit izvorul tuturor ereziilor creștine. Scriitorii vechi nu sînt de acord nici asupra numărului nici asupra numelui lor. Astfel, Hegesipp citează șapte erezii iudaice drept sursă a tuturor ereziilor creștine. Sfîntul Epifanie (*Adv. Haeres.*, P.G. XLI, 239) citează șapte secte iudaice. În *Constituțiile Apostolice* VI, VI (Ed. Funk, Paderborn, 1905, p. 313—315), se vorbește numai de șase secte. În fine Isidor de Sevilla, în *Etymologiarum lib.* VIII, IV, P.L. LXXXII, 297—298, enumeră opt astfel de secte iudaice, căutînd să dea și scurte referințe despre ele. Se pare că aceste secte au luat ființă nu în exilul babilonic, ci în diasporaua hellenică. A se vedea și G. Archambault, *Justin Dialogue avec Tryphon*, Paris, 1909, vol. II, p. 34—37, notă.

624. Iez. 37, 12—14.

LXXXI.

Căci Isaia a spus despre mileniul acesta astfel: „Va fi cerul nou și pământul nou și nu-și vor mai aduce aminte de cele dintâi și nici nu li se va mai sui la inimă, ci vor găsi și bucurie și veselie în toate câte Eu clădesc. Căci iată Eu fac Ierusalimul veselie și poporul Meu bucurie și mă voi veseli în Ierusalim și Mă voi veseli de poporul Meu. Și nu se va mai auzi în el glas de plângere și nici glas de strigare și nici nu va mai fi acolo cineva prea tânăr în zile, sau bătrîn, care să nu-și plinească vremea lui. Căci tînărul va fi de o sută de ani, iar păcătosul care va muri, tot fiu de o sută de ani va fi și va fi blestemat. Și vor clădi case și vor locui ei înșiși întru ele și vor planta vii și vor mânca ei înșiși roadele lor și vor bea vinul. Nu vor construi ei și alții vor locui și nu vor planta ei și alții vor mânca. Căci zilele poporului Meu vor fi întocmai ca zilele lemnului vieții, iar faptele durerilor lor se vor învechi. Aleșii Mei nu vor mai suferi în zadar și nici nu vor mai naște fii întru blestem. Căci ei vor fi sămînță dreaptă și binecuvîntată de Domnul, iar nepoții lor vor fi la fel cu ei. Și va fi că mai înainte de a striga ei, eu îi voi auzi. Și chiar în timpul cînd ei vor vorbi, le voi zice: Ce este ? Atunci lupii și mieii vor paște împreună și leul, întocmai ca boul va mânca paie, iar șarpele va mânca pământ în loc de pîine. Nu vor mai fi nedreptăți și nu se vor corupe pe muntele cel sfînt, zice Domnul”⁶²⁵. Deci, noi am înțeles că expresiunea din acest pasaj: „zilele poporului Meu vor fi întocmai ca zilele copacilor, iar faptele durerilor lor se vor învechi”⁶²⁶ anunță în taină o mie de ani⁶²⁷. Căci atunci cînd s-a spus lui Adam că „în ziua în care va mânca din pom, în acea zi va muri”⁶²⁸, noi știm că el nu împlinise încă o mie de ani. Am înțeles, de asemenea, că și cuvintele: „ziua Domnului ca o mie de ani”⁶²⁹, trebuie să se refere la aceasta. Fiindcă și la noi a fost un bărbat, al cărui nume era Ioan, unul dintre apostolii lui Hristos, care, într-o descoperire ce i s-a făcut lui, a profețit⁶³⁰ că cei ce au crezut în Hristosul nostru vor petrece o mie de ani în Ierusalim și că, după aceasta, va fi învierea și judecata generală și, ca să zic pe scurt, veșnică și laolaltă a tuturor⁶³¹. Lucru care s-a

625. Is. 65, 17–25.

626. Is. 65, 22.

627. După modul în care sfîntul Iustin citează mai jos Psalmul 89, 4: „Ziua Domnului este ca o mie de ani”, cu alte cuvinte: „O mie de ani înaintea Domnului sînt ca o zi care vine și pleacă” (*Septuaginta*), el vrea să arate că în planul lui Dumnezeu iconomia lumii trebuie să recapituleze creația: șase zile de lucru și o zi de repaus (6.000+1.000=7.000 de ani). Domnul Iisus Hristos a pătimit în a șasea zi a acestei recapitulații a lumii, adică în al șaselea mileniu și El va trebui să vină cînd acest mileniu se va termina, pentru a inaugura pe cel de-al șaptelea mileniu, cel așteptat de sfîntul Iustin.

628. Fac. 2, 17.

629. Comp. Ps. 89, 4.

630. Apoc. 20, 4–6.

631. Evr. 6, 1.

spus și de Domnul nostru, că „nici nu se vor mai însura, nici nu se vor mai mărita, ci vor fi deopotrivă cu îngerii, fiindcă ei sînt copii ai Dumnezeului învierii“⁶³².

LXXXII.

La noi există chiar și pînă acum harisme profetice, din care pricină voi trebuie să înțelegeți că cele ce au fost mai înainte în neamul vostru au trecut acum la noi⁶³³. Și, după cum și la voi, alătura de cei care au fost profeți sfinți, au mai fost și alți profeți mincinoși, tot așa și acum, la noi, sînt mulți învățători mincinoși de care Domnul nostru ne-a prezis să ne păzim, pentru ca să nu păgubim cu nimic, știind că el a fost cunoscător de mai înainte al celor ce aveau să ni se întîmple nouă, după învierea Lui din morți și după înălțarea Lui la ceruri. Căci a zis că vom fi uciși și urîți, din cauza numelui Lui și că vor veni mulți profeți mincinoși și Hristoși mincinoși, întru numele Lui și vor rătăci pe mulți⁶³⁴, ceea ce s-a și întîmplat. Căci mulți au învățat cele atee, cele defăimătoare și cele nedrepte, pecetluindu-le cu numele Lui și au învățat și învață pînă acum cele vîrîte în mințile lor de duhul cel necurat al diavolului. Pe aceștia, ca și pe voi, ne silim să-i convingem să nu rătăcească știind că tot acela care poate să spună adevărul și nu-l spune, va fi judecat de Dumnezeu, după cum Dumnezeu însuși a mărturisit prin Iezechiel, zicînd: „Te-am pus pe tine supraveghetor casei lui Iuda. Dacă păcătosul va păcătui și nu vei protesta față de el, acesta va fi pierdut întru păcatul lui, iar sîngele lui îl voi cere de la tine. Dacă însă vei protesta față de el, vei fi nevinovat“⁶³⁵. Pentru teama aceasta ne străduim și noi să vorbim după Scripturi, iar nicidecum pentru iubirea de bani, de slavă sau de plăcere. Căci nimeni nu ne-ar putea vădi că ne-am găsi într-una din aceste situații. Noi nu voim nici măcar să trăim la fel cu boierii poporului vostru, pe care Dumnezeu îi defăimează, zicînd: „Boierii voștri sînt părtași furilor, iubind darurile, urmărind răsplata“⁶³⁶. Dacă voi, însă, cunoașteți și printre noi pe vreunii de felul acesta, nu este totuși cazul să vă străduiți, ca pentru unii ca aceștia, să defăimați și să interpretați greșit Scripturile și pe Hristos.

632. Lc. 20, 35–36.

633. Darurile Duhului Sfînt (harismele) sînt arătate aici (ca și în cap. LII, 4; LXXXVII–LXXXVIII), ca unele ce au dispărut din lumea iudaică, pentru a fi transferate asupra discipolilor lui Hristos. Ideea o găsim exprimată în Matei 11, 13. Harismele, care au fost manifestarea primitivă a Duhului Sfînt în Biserică, au rămas în ființă și în sec. II. Dar pe vremea lui Origen, ele aproape că dispăruseră.

634. Comp. Mt. 24, 5, 9, 11, 24; 10, 21–22.

635. Comp. Iez. 3, 17–29; 33, 7–9.

636. Is. 1, 23.

LXXXIII.

Psalmul 109. De altfel și cuvintele: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Șezi de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale“⁶³⁷, învățătorii voștri au îndrăznit să le explice că au fost spuse cu privire la Ezechia, deoarece lui i s-a poruncit să șeadă de-a dreapta templului atunci cînd împăratul Asirienilor, plin de amenințare, a trimis soli la el și i s-a semnalat prin Isaia să nu se teamă de ei. Faptul că cele spuse de Isaia s-au întîmplat astfel⁶³⁸ și că împăratul Asirienilor s-a întors în zilele lui Ezechia și nu a mai dus război împotriva Ierusalimului, iar îngerul Domnului a ucis în timpul năvălirii Asirienilor ca la o sută optzeci și cinci de mii, o știm și noi destul de bine și o mărturisim. Dar este, de asemenea, lămurit că psalmul acesta nu a fost spus cu privire la Ezechia. Căci textul lui este acesta: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Șezi de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale. El va trimite toiagul puterii asupra Ierusalimului și va stăpîni în mijlocul vrăjmașilor Tăi. Întru strălucirea sfinților, mai înainte de luceafăr Te-am născut. Juratu-S-a Domnul și nu Se va căi. Tu ești preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec“⁶³⁹. Dar că Ezechia nu este preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec, cine nu o știe? Și că nu el este acela, care răscumpără Ierusalimul, cine nu o cunoaște? Și, că nu el a trimis toiagul puterii în Ierusalim și n-a stăpînit în mijlocul vrăjmașilor lui, ci Dumnezeu a fost acela care a întors pe dușmani de la Ierusalimul care plîngea și se văita, cine nu știe? Iisus al nostru, însă, mai înainte de a veni cu slavă, a trimis totuși în Ierusalim toiagul puterii, cuvîntul chemării și al pocăinței, către toate neamurile, la care demonii erau stăpînitori, după cum zice David: „Zeii neamurilor sînt demoni“⁶⁴⁰. Și cuvîntul Lui puternic a făcut pe mulți să părăsească demonii cărora slujeau și să creadă prin El în atotțiitorul Dumnezeu, fiindcă zeii neamurilor sînt demoni. Tot astfel și cuvintele: „Întru strălucirea sfinților, din pîntece mai înainte de luceafăr Te-am născut“⁶⁴¹ s-au zis pentru Hristos, după cum am spus și mai înainte.

LXXXIV.

Tot despre Nașterea din Fecioară. Și cuvintele: „Iată, Fecioara va lua în pîntece și va naște fiu“⁶⁴² s-au spus tot cu privire la aceasta. Căci dacă acesta, despre care vorbește Isaia, nu avea să se nască din fecioară, atunci

637. Ps. 109, 1.

638. Is. 37, 33–38; IV Regi 19, 32–37.

639. Ps. 109, 1–4.

640. Ps. 95, 5.

641. Ps. 109, 3.

642. Is. 7, 14

despre cine strigă Duhul Sfânt: „Iată Domnul Însuși va da semn: iată, Fecioara va lua în pîntece și va naște fiu“⁶⁴³. Căci dacă și acesta avea să se nască la fel ca toți cei născuți din împreunare, pentru ce atunci Dumnezeu a mai zis că va da semn, care nu este ceva comun tuturor celor întîi născuți? Dar, ceea ce este cu adevărat un semn și care trebuia să devină pentru neamul omenesc un motiv de încredere, este că dintr-un sîn fecioresc⁶⁴⁴, Cel întîi născut dintre toate creaturile a devenit cu adevărat trup, S-a născut copil și că, știind lucrul acesta de mai înainte, El l-a prezis prin Duhul profetic într-un fel sau altul, așa cum am arătat mai înainte, așa încît atunci cînd evenimentul acesta urma să se împlinească, să se știe că el s-a întîmplat prin puterea și voința Creatorului universului; în același chip în care Eva a fost făcută dintr-o coastă a lui Adam și tot așa cum toate celelalte ființe vii au luat ființă la început, prin Cuvîntul lui Dumnezeu. Dar voi chiar și asupra acestor puncte, aveți îndrăzneala să falsificați explicațiile pe care le-au făcut bătrînii voștri de pe lîngă Ptolomeu, cel care a fost împăratul Egiptenilor; voi spuneți că Scriptura nu conține interpretarea pe care au dat-o ei, ci: „Iată, tînăra ia în pîntece“, ca și cum faptul acesta ar însemna ceva deosebit, ca o femeie să nască din împreunare bărbătească, așa cum fac toate femeile tinere afară de cele sterpe, care, la rîndul lor, dacă Dumnezeu vrea, poate să le facă să nască. Astfel, mama lui Samuel, care nu năștea, a născut prin voința lui Dumnezeu⁶⁴⁵ și tot astfel, femeia sfîntului patriarh Avraam⁶⁴⁶, ca și Elisabeta, care a născut pe Botezătorul Ioan⁶⁴⁷, sau ca altele care au născut la fel. Așa că voi nu trebuie să socotiți că este cu neputință ca Dumnezeu să poată toate cîte voiește. Și, ceva mai mult, deoarece s-a profețit cum că ceva avea să fie, n-ar trebui să cutezați a falsifica sau a interpreta greșit profețiile, pentru că, în cazul acesta, voi vă veți nedreptăți numai pe voi înșivă, în vreme ce pe Dumnezeu nu-L veți putea vătăma cu nimic.

LXXXV.

Alte profeții cu privire la Hristos. Cît privește cuvintele din profeția care zice: „Ridicați, boieri, porțile voastre și ridicați-vă porți veșnice, pentru ca să intre Împăratul slavei“⁶⁴⁸, unii dintre voi îndrăznesc, de asemenea, să le explice, că s-au zis cu privire la Ezechia, iar alții, cu privire

643. Ibidem.

644. Col. 1, 15.

645. I Regi, 1, 20.

646. Fac. 21, 2.

647. Lc. 1, 57.

648. Ps. 23, 7.

la Solomon. În fapt însă nu este cu putință să dovediți că au fost spuse nici cu privire la acesta, nici cu privire la acela și, în genere, nici cu privire la vreunul dintre cei ce se numesc împărați ai voștri; ci ele se pot spune numai cu privire la acest Hristos al nostru, Care S-a arătat „fără chip și necinstit“ după cum ne spune Isaia⁶⁴⁹, dimpreună cu David și cu toate Scripturile, Care însă este „Domn al puterilor“⁶⁵⁰, prin vrerea Tatălui, pe care I-a încredințat-o Lui, Care a și înviat din morți și S-a înălțat la cer, așa cum a arătat și Psalmul și celelalte Scripturi, atunci când S-au vestit ca Domn al puterilor, după cum și acum, din cele ce se întâmplă sub ochii voștri, vă este ușor să vă încredințați, dacă voiți. Căci orice demon alungat prin numele Lui, al acestui Fiu al lui Dumnezeu și Întîi-născut al întregii zidiri⁶⁵¹, născut prin Fecioara și devenit om, răstignit sub Pontius Pilat de poporul vostru, mort și înviat din morți și înălțat la ceruri, este învins și este supus. Dacă, însă, cineva dintre voi ar exorciza în numele oricăruia din cei care au fost la voi împărați, drepti, profeți sau patriarhi, nici unul dintre demoni nu se va supune. Dar, dacă cineva dintre voi ar exorciza în numele Dumnezeului lui Avraam, al Dumnezeului lui Isaac și al Dumnezeului lui Iacov, poate că se va supune. De altfel, aceia dintre voi care sînt exorciști întrebuintează aceeași artă ca și neamurile, atunci când exorcizează, folosindu-se de tămîieri și de lanțuri magice. Iar că aceia cărora cuvîntul profeției lui David le spune să ridice porțile pentru ca să intre acest Domn — Care este Domnul puterilor prin voința Tatălui, Iisus Hristos, Care a înviat din morți — sînt îngerii și puterile, a dovedit-o de asemenea cuvîntul lui David, la care mă voi referi iarăși, din cauza acestora care n-au fost ieri cu noi și pentru care spun de multe ori, acum, în rezumat, multe dintre cele spuse ieri.

Și acum, dacă vă spun vouă acestea, cu toate că de multe ori am spus aceleași lucruri, știu că nu fac ceva necugetat. Căci altminteri, ar urma să zicem că este ceva ridicol ca soarele, luna și celelalte stele să facă întotdeauna aceeași cale și să dea naștere la schimbarea anotimpurilor, sau ca bărbatul care se ocupă cu socotelile, dacă ar fi cercetat cît fac de două ori două și, fiindcă v-a spus de mai multe ori că fac patru, să înceteze de a vă zice, iarăși, că fac patru și altele la fel, care mărturisite în chip constant sînt spuse și mărturisite întotdeauna la fel, cum și ca cel ce discută pe baza Scripturilor profetice să nu fie lăsat să spună întotdeauna aceleași Scripturi, ci să se creadă că are de spus ceva mai bun decît Scripturile. Cuvîntul prin care v-am spus că Dumnezeu arată că în cer sînt și îngeri și puteri, este acesta:

649. Is. 53, 2—3.

650. Ps. 23, 10.

651. Col. 1, 15.

„Lăudați pe Domnul din ceruri, lăudați-L pe El întru cei de sus. Lăudați-L pe El toți îngerii Lui, lăudați-L pe El toate puterile Lui“⁶⁵².

Atunci, un oarecare Mnaseas, dintre cei care veniseră cu cei din ziua a doua, a zis:

— Și noi ne bucurăm, când vedem că tu încerci să spui iarăși aceleași lucruri pentru noi.

La acestea, eu am răspuns:

— Ascultați, prieteni, cărei Scripturi încredințându-mă, fac acest lucru: Iisus a poruncit „să iubim chiar și pe vrăjmași“⁶⁵³, lucru care a fost propovăduit și de Isaia, în mai multe locuri, în care se arată și taina renașterii noastre și, în genere, a tuturor celor ce așteaptă, ca să se arate Hristos în Ierusalim și care se silesc să-i mulțumească prin fapte. Iată cuvintele care s-au spus prin Isaia: „Ascultați cuvântul Domnului, cei care tremurați de cuvântul Lui. Spuneți, celor ce vă urăsc pe voi și vă defăimează, „frații noștri“, pentru că numele Domnului este slăvit de voi. S-a arătat în veselia lor, iar aceia se vor rușina. Glasul strigătului din cetate, glasul poporului, glasul Domnului care răsplătește răsplată celor mândri. Mai înainte ca aceea care se găsește în dureri să nască și mai înainte de a veni durerea facerii, a născut parte bărbătească. Cine a auzit un astfel de lucru și cine a văzut așa ceva, ca pământul să sufere durerile facerii într-o zi, și ca să se nască un popor dintr-o dată, că Sionul a suferit durerile facerii și a născut pe copiii lui? Și Eu am dat așteptarea aceasta și celei ce nu va naște, zice Domnul. Iată, Eu am făcut-o pe cea care va naște și pe cea stearpă, zice Domnul. Veselește-te Ierusalime și sărbătorești toți cei care-l iubiți. Bucurați-vă toți care plîngeți cauza lui, pentru ca să sugeți și să vă săturați din sînul mîngîierii lui și, pentru ca sugînd, să vă înfruptați din intrarea slavei lui“⁶⁵⁴.

LXXXVI.

Și, spunînd acestea, am adăugat:

— Că Acesta, pe Care Scripturile Îl arată că, după răstignire, va veni iarăși plin de slavă⁶⁵⁵, a avut ca simbol pomul vieții⁶⁵⁶ care se zice că fusese plantat în rai, ca și despre cele ce aveau să se întîmple celor drepți, ascultați acum: Cu toiagul a fost trimis Moisi pentru răscumpărarea poporului⁶⁵⁷. Cu acest toiag, pe care-l avea în mînă, în fruntea poporului, el a despiciat

652. Ps. 148, 1–2.

653. Comp. Mt. 5, 44; Lc. 6, 27.

654. Is. 66, 5–11.

655. Dan. 7, 13–14; Ps. 23, 7.

656. Cf. Fac. 2, 9; Pilde, 3, 18.

657. Ieș. 4, 17.

marea⁶⁵⁸ și tot prin el a văzut țîșnind apă din stîncă⁶⁵⁹. Tot astfel, aruncînd un lemn în apa din Merra, care era amară, a făcut-o dulce⁶⁶⁰. Iacov, aruncînd niște toiege în canalele apelor, a izbutit ca oile fratelui mamei sale să aibă în pîntece pentru ca să dobîndească el ceea ce avea să se nască din ele. Și tot cu ajutorul toiagului lui, același Iacov se laudă că a trecut rîul⁶⁶¹. Se spune, apoi, că i s-a arătat (în vis) o scară, iar Scriptura a arătat că Dumnezeu se sprijinea pe ea⁶⁶². Că aici nu era vorba despre Tatăl, v-am arătat îndeajuns din Scripturi. În același loc, Iacov, vărsînd untdelemn pe o piatră, a primit de la Însuși Dumnezeu care i se arătase, mărturia că a uns coloana în cinstea Lui⁶⁶³. Am arătat, de asemenea, că în multe locuri din Scriptură, Hristos a fost propovăduit în chip simbolic ca piatră și am dovedit că toată ungerea, fie cu untdelemn, fie cu stactă, fie cu alte unguente care provin din compoziția mirului, îl simboliza pe El, deoarece Cuvîntul zice: „Pentru aceasta Te-a uns pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei, preferîndu-Te tovarășilor Tăi“⁶⁶⁴. Căci toți împărații și toți unșii de la El se împărtășeau ca să se numească și împărați și unși, în același chip în care și El însuși a luat de la Tatăl, numirea de împărat, de Hristos, de preot, de înger și toate celelalte de felul acesta, pe care le are sau le-a avut. Toiagul lui Aaron, care a odrăslit, l-a arătat pe Acesta arhiereu. Iar Isaia a profețit că Hristos va fi „toiag din rădăcina lui Iesei“⁶⁶⁵. De asemenea, David zice că dreptul va fi „ca un arbore plantat la marginile rîurilor, care-și va da rodul lui la timpul lui și a căruî frunză nu va fi smulsă“⁶⁶⁶ și tot el a mai spus că dreptul „ca finicul va înflori“⁶⁶⁷. Dintr-un arbore S-a arătat Dumnezeu lui Avraam, după cum este scris, lîngă stejarul din Mamvri⁶⁶⁸. Iar poporul, cînd a trecut Iordanul, a găsit șaptezeci de sălcii și douăsprezece izvoare⁶⁶⁹. „În toiag și în vargă“⁶⁷⁰ zice David că a fost mîngîiat de Dumnezeu. Iar Elisei, aruncînd un lemn în rîul Iordan, a scos la suprafață fierul toporului cu care fiii profeților veniseră să taie lemne pentru construirea casei, în care voiau să grăiască și să mediteze la

658. Ieș. 14, 16.

659. Ieș. 17, 5–6; Num. 20, 8.

660. Ieș. 15, 23–25.

661. Fac. 30, 37–38; 32, 10.

662. Fac. 28, 12–13.

663. Fac. 28, 18; 31, 13.

664. Ps. 44, 7.

665. Comp. Is. 11, 1.

666. Comp. Ps. 1, 3.

667. Ps. 91, 12.

668. Fac. 18, 1.

669. Ieș. 15, 27; Num. 33, 9. Capitolele indicate din Ieșire și Numeri nu vorbesc de sălcii, ci de trunchiuri de palmieri.

670. Ps. 22, 14.

legea și la poruncile lui Dumnezeu⁶⁷¹, după cum și pe noi, care ne găseam cufundați în păcatele cele mai grele pe care le-am făcut, prin răstignirea Sa pe lemn și prin apă, Hristosul nostru curățindu-ne, ne-a răscumpărat și ne-a făcut casă de rugăciune și de închinare. Și tot toiag a fost și acela, care a arătat pe Iuda, tată al celor născuți din Tamara, printr-o taină atât de mare⁶⁷².

LXXXVII.

După ce am terminat de spus acestea, Tryfon a zis:

— Să nu crezi că încerc să răstorn cele spuse de tine, dacă îți cer tot felul de lămuriri, așa cum mă vezi că fac, ci numai voiesc să aflu cât mai multe despre cele cu privire la care te întreb. Spune-mi, deci, atunci când Cuvîntul grăiește prin Isaia: „Va ieși un toiag din rădăcina lui Iesei și o floare se va ridica din rădăcina lui Iesei și Duhul lui Dumnezeu Se va odihni peste ea, Duhul înțelepciunii și al înțelegerii, Duhul voinței și al puterii, Duhul cunoștinței și al pietății și-l va umple Duhul temerii de Dumnezeu“⁶⁷³. El spunea că este de acord cu mine cum că textul acesta s-a spus cu privire la Hristos. Dar, a adăugat el, deoarece tu zici că Hristos a fost un Dumnezeu mai înainte de veci, că El S-a întrupat după voința lui Dumnezeu, pentru a Se naște ca om din Fecioara, cum este cu putință să demonstrezi că El a fost preexistent, în timp ce El S-a umplut de puterile Duhului Sfînt, pe care Cuvîntul le enumeră prin gura lui Isaia, ca și cum El ar fi fost lipsit de ele?

Față de acestea, eu i-am răspuns:

— Ai pus o întrebare cât se poate de inteligentă și de înțeleaptă. Căci, cu adevărat, lucrul acesta pare a fi plin de nedumerire. Dar, pentru ca să înțelegi și rațiunea acestora, ascultă cele ce-ți spun. Cuvîntul nu arată nicidecum că puterile acestea ale Duhului, enumerate aici, vor veni asupra Lui ca și cum El ar fi lipsit cu totul de ele, ci ca unele care vor trebui să-și găsească sfîrșitul în El, adică să-și găsească odihna asupra Lui, pentru ca în neamul vostru să nu mai fie profeți, după obiceiul cel vechi, fapt care se poate constata chiar de voi înșivă: căci, după El, nu a mai fost la voi nici un alt profet. Iar că, de asemenea, profeții care au fost la voi, primind fiecare de la Dumnezeu o putere sau alta, au făcut și au vorbit cele ce-am aflat și noi din Scripturi, fiți atenți la cele ce vă spun eu acum. Căci Solomon a avut duhul

671. Cf. IV Regi 6, 1—7.

672. Fac. 38, 25—26. Istoria Tamarei este exploatată și de sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.*, IV, XXV, 2 (P.G. VII, 1501) și în sens mesianic. El vede însă taina nu în bastonul tatălui lui Iuda, ci în firul roșu pe care moașa îl lega de mîna aceluia dintre gemeni care se părea că se va naște întîi.

673. Is. 11, 1—3.

înțelepciunii, Daniel pe cel al înțelegerii și al voinței, Moisi pe cel al puterii și al pietății, Ilie pe cel al temerii și Isaia pe cel al cunoștinței. Ceilalți au avut, iarăși, o singură putere fiecare, sau, în chip succesiv, una după alta, cum au fost Ieremia, cei doisprezece (profeți mici), David și toți ceilalți, în genere, care au fost profeți la voi. Apoi, s-a odihnit, adică a încetat, când a venit Acela după care ele trebuiau să înceteze de la voi, atunci când iconomia Lui cu privire la oameni s-a împlinit. Și luînd iarăși odihnă în El, după cum se profețise, ele aveau să devină daruri pe care le dă, din harul puterii Duhului Aceluia, celor ce cred în El, după cum știe că este fiecare vrednic. Cum că s-a profețit că acest lucru avea să se facă de El, după înălțarea Lui la ceruri, am spus-o și mai înainte și o spun iarăși. Căci s-a zis: „s-a înălțat întru înălțime, a robii robia și a dat daruri fiilor oamenilor”⁶⁷⁴. Și, iarăși, într-o altă profeție s-a zis: „Și va fi după acestea, că voi vărsa Duhul Meu peste tot trupul și peste robii Mei și peste roabele Mele și vor profeți”⁶⁷⁵.

LXXXVIII.

Și se pot vedea chiar și în mijlocul nostru femei și bărbați, care au primit harisme⁶⁷⁶ de la Duhul lui Dumnezeu. Așa că, nu din cauză că ar fi avut să fie lipsit de putere s-a profețit că vor veni asupra Lui puterile enumerate de Isaia; ci din cauză că ele nu aveau să existe mai departe. Mărturie despre aceasta să vă fie vouă ceea ce v-am spus că s-a întîmplat cu magii din Arabia, care, de îndată ce S-a născut Pruncul, venind I s-au închinat. Căci chiar în clipa în care S-a născut, El a avut puterea Lui și, crescînd la fel cu ceilalți oameni, folosindu-Se de cele ce erau potrivite, a dat fiecărei vîrste aceea ce era propriu ei⁶⁷⁷, hrănindu-Se cu toate felurile de hrană și rămînînd astfel aproape treizeci de ani pînă cînd a venit, ca mai înainte propovăduitor al arătării Sale, Ioan, care a mers înaintea Lui pe calea botezului⁶⁷⁸ după cum v-am dovedit-o și mai înainte. Atunci Iisus, venind la rîul Iordan, unde boteza Ioan și coborînd Iisus în apă, foc s-a aprins în Iordan⁶⁷⁹. Și ieșind El din apă, apostolii acestui Hristos al nostru au scris că Duhul Sfînt a zburat,

674. Ps. 67, 18; Comp. Ef. 4, 8.

675. Ioel, 2, 28—29.

676. Despre harismele din Biserica creștină a se vedea și cap. LXXXII. După sfîntul Iustin ele s-au concentrat mai întîi toate în Hristos, Care apoi le-a transmis credincioșilor Săi.

677. Lc. 2, 40, 52.

678. Lc. 3, 23.

679. În istorisirea Botezului Domnului pe care ne-o face sfîntul evanghelist Luca (3, 21—22), nu găsim nimic în legătură cu focul care „s-a aprins în Iordan”. În literatura creștină primară, focul este pus în legătură cu prezența Duhului Sfînt în ziua Cincizecimii, așa cum se istorisește în Fapte, 2, 1, 4 și așa cum a prezis sfîntul Ioan Botezătorul despre Botezul „cu Duh Sfînt și cu foc” (Mt. 3, 11; Lc. 3, 16).

ca un porumbel asupra Lui⁶⁸⁰. Și noi știm că El a venit la râu nu ca unul care ar fi avut trebuință de botez, sau de Duhul, care a venit în chipul porumbelului, după cum El nu a suportat să Se nască și să Se răstignească pe cruce ca unul care ar fi avut trebuință de acestea, ci a făcut toate acestea pentru neamul oamenilor, care de la Adam căzuse sub moarte și sub rătăcirea șarpelui, fiecare săvârșind la rîndul lui răul, și prin greșeli personale. Căci voind ca aceștia — îngeri și oameni — să fie cu puțință liberă de hotărîre și autonomi din punct de vedere moral, Dumnezeu i-a făcut în așa fel, ca fiecare să săvîrșească aceea ce le-a dat putere să facă, cu scopul ca, dacă vor alege cele plăcute Lui, să-i păstreze fără stricăciune și fără de pedeapsă; iar dacă vor păcătui, să-i pedepsească pe fiecare așa cum va socoti El.

Și nici faptul că a intrat în Ierusalim șezînd pe un asin, după cum am arătat că s-a profețit, nu l-a dat vreo putere ca să fie Hristos, ci a adus numai o mărturie oamenilor că El este Hristos, tot așa cum și în ce privește pe Ioan, el a trebuit să fie o mărturie oamenilor pentru ca aceștia să înțeleagă cine este Hristos. Astfel, pe cînd Ioan străbătea ținutul de pe marginea Iordanului și propovăduia botezul pocăinței, purtînd cingătoare de piele și îmbrăcăminte din păr de cămilă, și nemîncînd nimic în afară de acride și de miere sălbatică⁶⁸¹, oamenii socoteau că el este Hristos⁶⁸². Din cauza aceasta, el striga oamenilor: „Nu sînt eu Hristos, ci glasul celui ce strigă⁶⁸³ căci va veni Cel ce este mai puternic decît mine, a Cărui încălțăminte nu sînt vrednic să o duc“⁶⁸⁴. Și venind Iisus la Iordan, și crezîndu-se de lume că este fiul lui Iosif, tîmplarul⁶⁸⁵, și arătîndu-se fără de chip așa cum propovăduiesc Scripturile⁶⁸⁶ și fiind socotit El însuși tîmplar⁶⁸⁷ (căci niște astfel de lucruri de tîmplărie lucrase cît timp fusese printre oameni: pluguri și juguri, învățîndu-ne prin aceasta și simbolurile dreptății și viața activă), din cauza aceasta Duhul Sfînt, și pentru oameni, după cum am zis, a zburat în chip de porumbel asupra Lui și totodată a venit și un glas din cer, care a vorbit odinioară și prin David ca din partea lui Hristos, spunînd ceea ce avea să I se spună Lui de către Tatăl: „Fiul Meu ești Tu, Eu astăzi Te-am născut“⁶⁸⁸; arătînd că atunci va fi nașterea Lui pentru oameni, cînd El avea să înceapă a fi cunoscut de oameni: „Fiul Meu ești Tu, Eu astăzi Te-am născut“.

680. Comp. Lc. 3, 21–22; Mt. 3, 13–16.

681. Comp. Mt. 3, 1–4; Mc. 1, 2–6; Lc. 3, 3.

682. Lc. 3, 15.

683. In. 1, 20–23.

684. Mt. 3, 11; Lc. 3, 16.

685. Mt. 13, 55; Lc. 3, 23.

686. Cf. Is. 53, 2–3.

687. Mc. 6, 3.

688. Lc. 3, 21–22; Ps. 2, 7.

LXXXIX.

Profeții referitoare la cruce. Acum, a zis Tryfon:

— Să știi bine că tot neamul nostru așteaptă pe Hristos și că noi recunoaștem că toate Scripturile pe care tu le-ai adus au fost spuse cu privire la El. Ceva mai mult: eu spun că chiar numele de Iisus, cu care a fost supranumit fiul lui Navi, m-a făcut să înclin deopotrivă la aceasta. Cu toate acestea ne îndoim, când este vorba să credem că Hristos a avut să fie răstignit într-un chip atât de necinstit. Căci în Lege se spune că cel răstignit este blestemat⁶⁸⁹. Așa că, cu privire la faptul acesta, eu mă îndoiesc, pînă în clipa de față. Cum că Scripturile propovăduiesc că Hristos va fi pătimitor, este lucru lămurit. Am vrea totuși să știm, dacă El avea să pătimească de pe urma acestei pătimiri blestemate de lege ?⁶⁹⁰. Dacă poți să dovedești și aici ceva, dovedește.

La acestea, eu i-am răspuns:

— Dacă Hristos n-ar fi avut să pătimească și dacă profeții n-ar fi zis că „din cauza nelegiurii poporului va fi dus la moarte și că va fi necinstit⁶⁹¹ și biciuit⁶⁹², că va fi socotit printre cei nelegiuiți și că va fi dus ca o oaie la junghiere“⁶⁹³, El, al Cărui neam profetul zice că nimeni nu-l va putea povesti, ar fi fost natural ca să vă mirați. Dacă însă acest lucru este acela care-L caracterizează și-L anunță tuturor, cum, atunci, noi n-am fi crezut cu hotărîre în El ? De altfel, toți aceia care au înțeles cele spuse de profeți, acest lucru îl vor spune, iar nu altceva, de îndată ce numai vor auzi că El a fost răstignit.

XC.

Atunci, a zis Tryfon, învață-ne și pe noi din Scripturi, pentru ca să ne încredințăm și noi. Noi știm că El avea să pătimească și să fie „dus ca o oaie“⁶⁹⁴, dar dovedește-ne, cum că El avea să se și răstignească și să moară

689. Deut. 21, 23; Gal. 3, 13.

690. Mărturisirea în legătură cu Hristos „pățimitorul“ o mai găsim și în cap. XXXIX, 7 al *Dialogului*. Ceea ce pune în mare dificultate pe Tryfon era răstignirea lui Hristos, care era un lucru blestemat de Lege. Asupra credinței iudaice într-un Mesia pătimitor a se vedea și cap. LXVIII, 5 din *Dialog*. Dar iudeii din sec. al II-lea așteptau în genere un Mesia glorios. El avea să fie precedat de un oarecare Ben Josef și trebuia să învingă pe Gog și Magog (Iez. 38—39), adică neamurile și apoi să fie învins de ele și ucis într-o luptă supremă. Iudeii trebuiau atunci să se refugieze, pentru a aștepta acolo pe Ilie și pe Mesia Ben David, Mîntuitorul (A se vedea Langrange, *Le Messianisme chez les Juifs*, Paris, 1909, p. 236—256).

691. Ibidem.

692. Ibidem, 12.

693. Is. 53, 8.

694. Is. 53, 7.

atît de rușinos și de necinstit, prin moartea cea blestemată de lege⁶⁹⁵, căci noi nici măcar nu putem să ne apropiem cu gîndul de această idee.

— Tu știi, i-am răspuns eu, că tot ce-au spus și au făcut profeții, după cum voi înșivă ați mărturisit, au descoperit în parabole și semne, pentru ca cele mai multe dintre ele să nu poată fi înțelese de toți, ascunzînd astfel adevărul în ele, pentru ca cei care caută să-l găsească și să-l învețe, să-și dea osteneală în vederea acestui lucru.

La aceasta, ei au zis:

— Am recunoscut cele ce zici tu acum.

— Ascultă, deci, am adăugat eu, și cele ce urmează: Moisi, cel dintîi, prin semnele pe care le-a făcut, a arătat că blestemul acesta al crucii era numai ceva aparent.

— Dar care sînt semnele acelea de care vorbești? au zis ei .

— Cînd poporul, am continuat eu, lupta împotriva lui Amalec, iar fiul lui Navi, supranumit cu numele de Iisus, se găsea în fruntea luptei, Moisi însuși se ruga lui Dumnezeu, avînd mîinile întinse, de o parte și de alta, în timp ce Or și cu Aaron i le țineau astfel ziua întreagă, pentru ca nu cumva Moisi obosind, mîinile să-i cadă în jos. Căci, dacă din semnul acesta care imita crucea scădea ceva, după cum se scrie în cărțile lui Moisi⁶⁹⁶, poporul era învins, iar dacă rămînea în starea aceasta, în tot timpul acesta Amalec era învins și, dacă avea putere asupra lui, prin cruce o avea. Iar poporul nu devenea mai tare pentru că Moisi se ruga astfel, ci pentru că numele lui Iisus era în fruntea luptei, iar el făcea numai semnul crucii. Și cine dintre voi nu știe că pe Dumnezeu Îl îmblînzește mai mult decît orice rugăciunea însoțită de plîngere și de lacrimi, aceea pe care o face cineva, atunci cînd prosternîndu-se la pămînt, își pleacă genunchii ? Cu toate acestea, așa cum s-a rugat atunci cînd a stat pe piatră, nu s-a mai rugat altă dată nici Moisi și nici vreun altul; iar piatra, după cum am dovedit mai înainte, este și ea un simbol cu privire la Hristos⁶⁹⁷.

XCI.

Arătînd și într-alt fel puterea tainei crucii, Dumnezeu a spus prin Moisi, în binecuvîntarea cu care a binecuvîntat pe Iosif: „Prin binecuvîntarea

695. Comp. Deut. 21, 23; Gal. 3, 13.

696. Ieș. 17, 9 și urm.

697. Sfîntul Iustin combină aici figura lui Moisi, care îngenunchiat pe piatră se ruga cu mîinile întinse cruce, cu figura lui Iisus Navi, care se găsea în fruntea luptei împotriva lui Amalec, pentru ca să arate mai pregnant cum Iisus Hristos este Învîingătorul demonului, prin moartea pe cruce. O astfel de combinație, cu unele variante mai întîlnim, de asemenea, și la alți apologeți.

Domnului este pământul său, din anotimpurile cerului și din rouă, din izvoarele cele de jos ale abisurilor, din schimbările după anotimp ale roadelor soarelui; din adunarea laolaltă a lunilor, din vîrfurile munților, din crestele dealurilor, din rîurile cele veșnice și din plinirea fructelor pământului. Și să vină asupra capului lui Iosif și asupra creștetului său cele plăcute Celui ce S-a arătat în rug. Întîi-născut slăvit întru frați, frumusețea Lui ca aceea a taurului, coarnele Lui întocmai ca coarnele rinocerului: întru ele va împunge neamurile, pînă la marginea pământului⁶⁹⁸. Nimeni n-ar putea spune și dovedi că „coarnele rinocerului” (care, de altfel nu are decît un singur corn) s-ar putea referi la un alt lucru sau la o altă formă, decît numai la figura care înfățișează crucea. Căci crucea este un lemn drept, la care, atunci cînd se adaugă un alt lemn lateral, partea de sus se vede ridicată întocmai ca un corn, în timp ce marginile celelalte, care sînt de o parte și de cealaltă, se văd ca două coarne, legate de un singur corn. De altfel, și lemnul care este înfipt la mijloc și pe care sînt suiți cei răstigniți, iese în afară, ca un corn și se înfățișează și el ca un corn așezat laolaltă și înfipt dimpreună cu celelalte coarne.

În ceea ce privește cuvintele: întru ele va împunge neamurile pînă la marginea pământului⁶⁹⁹, ele arată tocmai lucrul care se întîmplă acum în toate neamurile. Căci oamenii din toate neamurile fiind împunși, cu alte cuvinte, fiind pătrunși de pocăință, prin taina aceasta au venit la închinarea adevăratului Dumnezeu, de la idolii și demonii cei zadarnici, în timp ce același semn se vede spre nimicirea și condamnarea celor necredincioși, în același chip în care s-a întîmplat poporului celui ieșit din Egipt, că prin semnul întinderii mîinilor lui Moisi și prin numirea cu numele lui Iisus a fiului lui Navi, Amalec a fost învins, iar Israel s-a arătat biruitor. Tot ca figură și ca semn, de altfel, a fost și ridicarea crucii aceleia care s-a făcut împotriva șerpilor care mușcau pe Israel, pentru mîntuirea celor ce aveau să creadă⁷⁰⁰ că încă de atunci s-a propovăduit prin Cel ce avea să fie răstignit moartea șarpelui și mîntuirea celor mușcați și care se refugiau la Cel ce a trimis în lume pe Fiul Său, Care avea să fie răstignit⁷⁰¹. Căci Duhul profetic nu ne-a învățat să credem în șarpe, prin Moisi, fiindcă arată că, la început, el a și fost blestemat de Dumnezeu⁷⁰²; iar în Isaia se arată că El va fi ucis ca un vrăjmaș, cu marea sabie care este Hristos⁷⁰³.

698. Deut. 33, 13–17.

699. Deut. 33, 17.

700. Cf. In. 3, 15.

701. Cf. In. 3, 14–16.

702. Fac. 3, 14.

703. Is. 27, 1.

XCII.

În legătură cu observanțele legale. Deci, dacă cineva nu a primit de la Dumnezeu harul de a înțelege cele spuse și săvârșite de profeți, el nu va folosi nimic, dacă va crede că spune cuvintele și faptele profeților și dacă, cu toate acestea, nu-și va putea da seama de ele. Dar, oare, pentru cei mulți nu se va părea că sînt chiar de disprețuit cuvintele acestea, cînd vor fi rostite de către cei ce nu le înțeleg ? Căci, dacă cineva ar voi să vă cerceteze pentru ce Enoch și Noe, dimpreună cu copiii și alții care au fost la fel cu aceștia, au bineplăcut lui Dumnezeu, cu toate că nu erau în circumciziune și nici nu sărbătoreau sîmbăta și pentru care motiv Dumnezeu a socotit de bine, ca, după atîtea generații, prin alte porunci și legiuri să se îndreptățească ceilalți, și anume: cei de la Avraam, pînă la Moisi, prin circumciziune, iar cei de după Moisi, atît prin circumciziune, cît și prin alte porunci, adică prin păzirea sîmbetei, prin jertfe, libațiuni și ofrande, — ce veți putea răspunde voi, decît că, așa cum am spus-o mai înainte, din cauză că Dumnezeu, în calitate de cunoscător al celor viitoare, a știut că poporul vostru avea să devină vrednic de a fi izgonit din Ierusalim și că nimănui nu-i va mai fi îngăduit să intre acolo ? Căci, după cum am spus-o mai înainte, voi nu sînteți de recunoscut după nimic altceva, decît după tăierea împrejur cea trupească. Dar nici Avraam nu a fost mărturisit de Dumnezeu, ca drept, pentru circumciziune, ci pentru credința lui, căci mai înainte de a se circumcide s-a spus despre el astfel: „Și Avraam a crezut lui Dumnezeu și i s-a socotit lui spre îndreptățire“⁷⁰⁴.

Pentru noi, deci, care în necircumciziunea trupului nostru credem în Dumnezeu prin Hristos și care am primit numai circumciziunea aceea care ne folosește, adică circumciziunea inimii, noi nădăjduim că ne vom arăta drepți și bineplăcuți lui Dumnezeu, deoarece El însuși ne-a dat mărturia aceasta prin cuvintele profeților. Iar dacă vi s-a poruncit să păziți sîmbăta și să aduceți ofrande și dacă Domnul v-a îngăduit să aveți un loc, în care să invocați numele lui Dumnezeu, a făcut aceasta, după cum s-a spus: pentru ca nu cumva devenind idololatri și neaducîndu-vă aminte de Dumnezeu, să deveniți necredincioși și atei, așa cum v-ați arătat întotdeauna a fi. Cum că pentru aceasta v-a dat Dumnezeu poruncile cu privire la sîmbete și la ofrande, v-am dovedit-o prin cele arătate de mine mai înainte. Cu toate acestea aș voi să reiau aproape toate cele spuse de mine pînă acum, pentru cei ce au venit aici abia astăzi. Căci, dacă nu ar fi așa precum spun eu, atunci ar însemna ca Dumnezeu să fie calomniat că nici nu ar cunoaște cele viitoare, nici nu ar învăța pe toți să cunoască și să săvîrșască aceleași lucruri

704. Fac. 15, 6; Comp. Rom. 4, 10.

drepte (căci și mai înainte de Moisi a fost un mare număr de generații omenești) și atunci nu ar mai fi adevărat cuvîntul care zice că: „Dumnezeu este adevărat și drept și toate căile Sale sînt judecări și nu este nedreptate întru El”⁷⁰⁵. Dar, deoarece cuvîntul este adevărat, Dumnezeu nu voiește ca voi să fiți întotdeauna atît de neînțelepți și de egoiști, pentru că El vrea ca să vă mîntuiți dimpreună cu Hristos, Cel care este atît de bineplăcut lui Dumnezeu și care a fost mărturisit de sfintele cuvinte profetice, așa cum am arătat mai înainte, cînd am dovedit lucrul acesta.

XCIII.

Căci Dumnezeu a arătat la tot neamul oamenilor să cunoască cele ce sînt drepte întotdeauna și pentru oricine, cu alte cuvinte, toată dreptatea, și de aceea tot neamul omenesc cunoaște că adulterul, curvia, uciderea de oameni și toate celelalte de felul acestora sînt niște lucruri rele. Și chiar dacă toți oamenii ar face niște astfel de lucruri, pentru faptul că ei știu că săvîrșesc nedreptatea cu aceasta, ei nu sînt eliberați de vină, decît aceia care sînt plini de duhul cel necurat și care, corupți de o creștere rea și de obiceiuri și legi rele, au pierdut noțiunile naturale, sau, ceva mai mult, și le-au stins sau continuă să le aibă înmormîntate în sufletele lor. Unii ca aceștia pot fi văzuți că nu voiesc să sufere de la alții, ceea ce ei înșiși fac altora și că defăimează cu conștiința plină de vrăjmășie pe alții pentru aceleași lucruri pe care le săvîrșesc ei înșiși. Din cauza aceasta mi se pare că s-a spus într-un chip cît se poate de frumos de către Domnul și Mîntuitorul nostru Iisus Hristos, că în două porunci se împlinește toată dreptatea și pietatea⁷⁰⁶, iar acestea sînt: „Să iubești pe Domnul Dumnezeul tău din toată inima ta și din toată puterea ta și pe aproapele tău (să-l iubești), ca pe tine însuși”⁷⁰⁷. Cel ce iubește pe Dumnezeu din toată inima și din toată puterea, plin fiind de idei pioase nu va cinsti pe nimeni altul ca Dumnezeu; el va cinsti totodată, și pe Îngerul⁷⁰⁸ acela cu voința lui Dumnezeu, și Care este iubit de însuși Domnul și Dumnezeul nostru. Iar cel ce iubește pe aproapele ca pe sine însuși bunurile pe care și le-ar voi lui i le va voi și aceluia; căci nimeni nu-și voiește lui cele rele. Deci, cel ce iubește pe aproapele va dori și va lucra în așa fel, ca să se întîmple și aproapelui

705. Deut. 32, 4; Comp. Ps. 91, 16.

706. Mt. 22, 40.

707. Lc. 10, 27; Comp. Mt. 12, 30, 31.

708. Titlul de „Înger” este dat lui Hristos și în capit. LX, 5; CXXVI, 6; CXXVII, 4 din *Dialog.*, precum și în *Apolog. I*, VI, 2 și în *Apolog. I*, LXIII, 5, dar, după cîte se pare Iustin nu atribuie lui Hristos „natura îngerească” ci numai funcția, deoarece Hristos este mai presus de îngeri, ca Unul care este „Dumnezeu”.

aceleași lucruri, ca și lui însuși. Cît privește aproapele omului, acesta nu este nimeni altul, decît ființa rațională⁷⁰⁹ care simte deopotrivă cu el, cu alte cuvinte, omul. Astfel, principiul oricărei dreptăți fiind dublu: Dumnezeu și oamenii, Cuvîntul spune că numai acela care iubește pe Dumnezeu din toată inima și din toată puterea lui și pe aproapele ca pe sine însuși este cu adevărat drept.

Voi, însă, v-ați arătat că nu ați avut niciodată prietenie sau iubire nici față de Dumnezeu, nici față de profeți și nici față de voi înșivă, ci, după cum s-a dovedit, v-ați găsit întotdeauna și idololatri și ucigători ai celor drepte, încît ați mers pînă acolo, că v-ați pus mîinile și pe Hristos însuși și chiar și pînă astăzi continuați să rămîneți în răutatea voastră, blestemînd și pe aceia care vă fac vouă dovada că Cel răstignit de către voi este Hristos. Ceva mai mult: voi pretindeți să dovediți că Acela a fost răstignit ca un vrăjmaș al lui Dumnezeu și ca un blestemat, în vreme ce această faptă este numai fapta pornirii voastre nebune. Avînd toate motivele, prin semnele săvîrșite de Moisi, să înțelegeți că El este, nu voiți; ci, ceva mai mult, socotind că puteți dovedi că noi sîntem fără de rațiune, discutați tot ceea ce vă trece prin cap, cu toate că voi sînteți aceia care nu mai aveți ce să spuneți, atunci cînd vă găsiți în discuție cu un creștin dîrz.

XCIV.

Spuneți-mi, așadar, oare nu Dumnezeu a fost acela care a poruncit prin Moisi, să nu se facă de către voi, nicidecum, nici chip, nici asemănare, nici a celor din cer de sus, nici a celor de pe pămînt⁷¹⁰ și, cu toate acestea, în pustiu, El a fost acela care a făcut să se ridice, prin Moisi, șarpele de aramă, pe care l-a așezat ca semn⁷¹¹ prin care erau mîntuiți cei mușcați de șarpe⁷¹² și că pentru aceasta, El nu poate fi învinuit de nici o nedreptate ? Căci, după cum am spus, prin aceasta el a propovăduit o taină, prin care a nimicit puterea șarpelui, care a lucrat și călcarea săvîrșită de Adam și a dăruit mîntuirea celor ce cred în Acesta⁷¹³, Care avea să fie răstignit prin semnul acesta, de mușcăturile șarpelui, care sînt faptele cele rele, idololatriile și alte nedreptăți. Căci, dacă nu ar trebui să se înțeleagă aceasta, atunci spuneți-mi, pentru care motiv Moisi a ridicat șarpele de aramă ca semn poruncind ca cei mușcați să privească la el, iar cei mușcați se vindeau cu toate că El a poruncit ca, întru nimic, să nu se facă vreo asemănare a cuiva ?

709. Definiția aceasta pare a fi stoică nu numai în ce privește gîndirea, ci și originea.

710. Ieș. 20, 4.

711. Sensul de „semn” este sinonim cu acela de „cruce”. A se vedea și capit. XI, 1; XCI, 4; CXII, 1; CXXXI, 4 din *Dialog.*, precum și cap. LX, 3 din *Apolog. I.*

712. Num. 21, 8—9.

713. Cf. In. 3, 15.

La acestea unul dintre cei ce veniseră a doua zi, a spus:

— Ai grăit adevărat, așa că noi nu putem da nici un motiv. Eu, bunăoară, am întrebat de multe ori pe dascălii noștri și nimeni nu mi-a motivat aceasta. Așa că spune mai bine tu cele ce zici, iar noi îți vom da ascultare ca unuia care ne dezvăluiești acum o taină, spunându-ne totodată și cauzele pentru care învățăturile profeților sînt nesocotite.

Eu i-am răspuns:

— După cum Dumnezeu a poruncit să se facă semnul cel prin șarpele de aramă și nu poate fi învinuit de aceasta, tot astfel și în lege stă blestemul împotriva oamenilor celor răstigniți. Dar blestemul nu stă și împotriva Hristosului lui Dumnezeu, prin Care mîntuiește pe toți cei ce săvîrșesc fapte vrednice de blestem.

XCV.

Căci, după Legea lui Moisi, tot neamul omenesc se găsește sub blestem, întrucît se zice că: „Blestemat este tot cel ce nu stăruiește întru cele scrise în cartea Legii, pentru ca să le facă pe ele”⁷¹⁴. Și nimeni nu a îndeplinit cu exactitate toate cele de acolo (cred că nici voi nu puteți tăgădui aceasta), ci toți au păzit, mai mult sau mai puțin, unii decît alții, cele poruncite acolo. Iar dacă cei de sub legea aceasta se arată că sînt sub blestem din cauză că nu au păzit toate cele din lege, atunci, oare, nu se vor arăta că sînt, cu atît mai mult sub blestem toate celelalte neamuri, care sînt și idololatre, corupătoare de copii și care săvîrșesc totodată și toate celelalte rele ? Deci, dacă Părintele tuturor a voit ca Hristosul Său să primească pentru toți oamenii, din tot neamul⁷¹⁵, blestemele tuturor, știind că după ce El va fi răstignit și după ce va muri, Îl va învia, pentru ce atunci vorbiți de El, Care a binevoit să pătimească toate aceste după vrerea Tatălui, ca de un blestemat și nu vă plîngeți, mai degrabă, pe voi înșivă ? Căci dacă atît Tatăl Său, cît și El însuși au lucrat în așa fel ca să sufere toate acestea pentru neamul omenesc, voi însă, n-ați făcut aceasta ca unii care slujați vrerea lui Dumnezeu, după cum nici atunci cînd ați omorît pe profeți, n-ați săvîrșit un lucru pios⁷¹⁶. Și să nu zică cineva dintre voi că, dacă Tatăl a voit ca El să pătimească acestea pentru ca prin moartea Lui să vină vindecarea neamului omenesc⁷¹⁷, noi nu am greșit cu nimic. Căci, dacă pocăindu-vă de păcatele pe care le-ați făcut

714. Deut. 27, 26; Gal. 3, 10.

715. Ca și în capit. LXXXIX, 3 și CXVII, 3 din *Dialog.*, sfîntul Iustin înfățișează aici suferințele și moartea lui Hristos ca fiind o „expiatie penală”. Este o idee și o precizie nouă, față de ideile care se găsesc în genere în epistola către evrei. A se vedea J. Rivière, *Le Dogme de la Rédemption*, Paris, 1905, p. 114—115.

716. Cf. Mt. 23, 31; Lc. 13, 34.

717. Is. 53, 5.

și cunoscînd că El este Hristos și păzindu-l poruncile, veți zice acestea, atunci, după cum v-am spus și mai înainte, veți avea iertarea păcatelor. Dacă însă veți continua să-L blestemați pe Acela, ca și pe noi care credem în El, iar atunci cînd aveți putere, veți continua să ne ucideți, cum, oare, nu vi se va cere vouă socoteală ca unor nedrepti, ca unor păcătoși și ca unora ale căror inimi sînt cu totul învîrtoșate, pentru faptul că ați pus mîinile voastre pe El ?

XCVI.

Cine sînt adevărații blestemați ? Căci, ceea ce s-a spus în lege: „Blestemat⁷¹⁸ este cel ce atîrnă pe lemn“⁷¹⁹, întărește nădejdea noastră care depinde de Hristos cel răstignit, nu fiindcă Dumnezeu ar blestema pe Acest Răstignit, ci numai întrucît Dumnezeu a prezis ceea ce avea să se săvîrșească de către voi și de către cei asemenea vouă, care nu ați știut că Acesta este cel ce este mai înainte de toți și veșnicul lui Dumnezeu preot⁷²⁰ și împărat și Hristos. Faptul acesta îl puteți vedea voi înșivă, cu proprii voștri ochi; căci voi înșivă blestemați în sinagogile voastre pe toți cei care prin El au devenit creștini, în timp ce celelalte neamuri execută acest blestem în faptă, ucigînd pe cei care doar mărturisesc despre ei că sînt creștini. Și, cu toate acestea noi zicem tuturor acestora: „Voi sînteți frații noștri“⁷²¹, recunoașteți, mai degrabă, adevărul lui Dumnezeu. Dar pentru că nici aceia, nici voi, nu vă încredeți nouă, ci dimpotrivă vă luptați ca să ne faceți să tăgăduim numele lui Hristos, noi preferăm să fim omorîți și răbdăm, fiind convinși că toate bunurile, pe care ni le-a făgăduit Dumnezeu, prin Hristos, ni se vor da nouă. Pe lîngă acestea, noi ne rugăm, ca voi să fiți miluiți de Hristos, deoarece El ne-a învățat să ne rugăm și pentru vrăjmași, zicînd: „Fiți buni și milostivi“⁷²² ca și Tatăl vostru cel ceresc“⁷²³. Căci vedem că Dumnezeu cel atotputernic este bun și milostiv, făcînd să răsară soarele Lui și peste cei nemulțumitori și peste cei drepti și făcînd să plouă și peste cei cuvioși și peste cei răi⁷²⁴, pe care, așa cum a învățat, pe toți va avea să-i judece.

718. Sfîntul Iustin citează acest text nu în felul în care el apare în *Septuaginta* („Blestemat de Dumnezeu este . . .“), ci așa cum textul a trecut la scriitorii creștini de la început și cum îl găsim și în epistola către galateni, 3, 13 („Blestemat este tot cel spînzurat pe lemn“). Ieronim consideră cuvintele „de Dumnezeu“, din Gal. 3, 13 (P.L. XXVI, 301 sq.), ca o interpretare iudaică.

719. Deut. 21, 23; Gal. 3, 13.

720. Cf. Ps. 109, 4.

721. Is. 66, 5.

722. Textul evanghelic nu are în locul acesta decît: „fiți milostivi“.

723. Lc. 6, 35—36.

724. Mt. 5, 45.

XCVII.

Alte profeții referitoare la cruce. Dar nici faptul că profetul Moisi, atunci când Or și Aaron i-au ținut mâinile ridicate în sus și a rămas pînă seara în chipul acesta, nu a fost fără însemnătate. Căci și Domnul a rămas pe lemn aproape pînă seara, iar către seară L-au îngropat⁷²⁵, pentru ca apoi să învieze a treia zi. Acest lucru a fost grăit și prin David, în felul acesta: „Cu glasul meu către Domnul am strigat și m-a auzit din muntele cel sfînt al Lui. Eu m-am culcat și am adormit; sculatu-m-am că Domnul m-a ajutat“⁷²⁶. Tot astfel, prin Isaia s-au rostit, despre chipul cum avea să moară, următoarele cuvinte: „Mi-am întins mâinile peste un popor neascultător și potrivnic, asupra celor ce merg pe o cale care nu este cea bună“⁷²⁷. Și că avea să învieze, însuși Isaia a zis: „Mormîntul Lui s-a luat din mijloc“⁷²⁸ și: „Da-voi pe cei bogați în schimbul morții Lui“⁷²⁹. Tot astfel și David, în psalmul al douăzecișiuinulea, într-o parabolă tainică a spus, printre altele, cu privire la patimă și cruce: „Străpuns-au mâinile Mele și picioarele Mele, numărat-au toate oasele Mele; iar ei au înțeles și au privit asupra Mea. Împărțit-au hainele Mele loruși și pentru cămașa Mea au aruncat sorți“⁷³⁰. Căci atunci când L-au răstignit pe cruce, vîrînd cuiele, I-au străpuns mâinile și picioarele, iar cei ce L-au răstignit, au împărțit între ei hainele Lui, aruncînd zarurile⁷³¹, pentru ca, după aruncătura zarurilor, să vadă fiecare ceea ce ar voi să aleagă dintre ele⁷³². Voi spuneți însă că psalmul acesta nu a fost spus cu privire la Hristos, fiind întru totul orbiți și neputînd înțelege, că nimeni în neamul vostru nu a fost numit vreodată împărat sau Hristos⁷³³ și căruia de viu să i se fi străpuns mâinile și picioarele și să moară prin această taină, adică prin răstignire, decît numai acest Iisus.

XCVIII.

Insemnătatea psalmului XXI. Vă voi înfățișa acum tot psalmul, pentru ca să auziți atît pietatea Lui față de Părintele Său, cît și modul în care El pune toate în raport cu Părintele Său, întrucît Îi cere ca, prin El, să fie

725. Mt. 27, 57; Mc. 15, 42.

726. Ps. 3, 5—6.

727. Is. 65, 2.

728. Is. 57, 2.

729. Is. 53, 9.

730. Ps. 21, 16—18.

731. Se pare că locul acesta este citat din memorie. Expresia: „aruncînd zarurile“ este extrem de rară. O mai întîlnim în Evanghelia apocrifă după Petru, 21 și 12 (A se vedea Harnack, *Texte und Untersuchungen* IX, 2, p. 9, 10).

732. Mt. 27, 35; In. 20, 25.

733. Tertullianus în *Adv. Jud.*, X (P.L.II, 629), face aceeași imputare cu privire la „haeretica duritia“ a iudeilor și dă o interpretare asemănătoare psalmului 21.

mîntuit de moarte, arătînd totodată în psalm, cine erau aceia care s-au ridicat împotriva Lui și dovedind cu aceasta, că El a fost om cu adevărat, pătimind totul în chip sensibil. Psalmul este acesta: „Dumnezeule, Dumnezeul meu, ia aminte la mine. Pentru ce m-ai părăsit ? Departe de mîntuirea mea cuvintele greșelilor mele. Dumnezeul meu, ziua voi striga înaintea Ta și nu mă vei auzi; noaptea, și nu-mi va fi mie spre necunoștință. Iar Tu locuiești întru cel sfînt, lauda lui Israel. Întru Tine au nădăjduit părinții noștri; ei au nădăjduit, iar Tu i-ai smuls pe ei. Către Tine au strigat și au fost mîntuiți. Întru Tine au nădăjduit și nu au fost rușinați. Eu sînt, însă, un vierme, iar nu un om; ocara oamenilor și disprețul poporului. Toți cei ce mă privesc mă iau în derîdere; ei au vorbit cu buzele, mișcîndu-și capul: „el a nădăjduit întru Domnul, smulgă-l pe el, mîntuiască-l pe el, pentru că pe el îl voiește“. Că Tu ești cel m-ai smuls din sînul maicii mele, nădejdea mea, de la sînul maicii mele; către Tine m-am avîntat din sînul maicii mele; din pîntecele ei, Tu ești Dumnezeul meu. Nu Te depărta de la mine, căci necazul este aproape și nu este cine să-mi ajute. Înconjuratu-m-au viței mulți, tauri grași m-au cuprins de jur-împrejur. Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor și răcnitor. Ca o apă s-au revărsat și s-au împrăștiat oasele mele. Inima mea s-a făcut întocmai ca o ceară, care se topește în lăuntrul pîntecelui meu; uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mi s-a lipit de grumazul meu; coborîtu-m-ai în țărîna morții. Că m-au înconjurat cîini mulți, adunarea celor răi m-a cuprins de jur-împrejur. Împuns-au mîinile și picioarele mele, număratu-mi-au toate oasele mele; ei m-au observat și m-au privit. Împărțit-au hainele mele loruși și pentru cămașa mea au aruncat sorți. Iar Tu, Doamne, nu îndepărta ajutorul Tău de la mine; ia aminte la ajutorarea mea. Smulge din sabie sufletul meu și din laba cîinilor sufletul meu cel unul-născut. Mîntuiește-mă din gura leilor și din coarnele rinocerilor umilința mea. Povesti-voi numele Tău fraților mei, în mijlocul bisericii Te voi lăuda. Cei ce vă temeți de Domnul, lăudați-L; toată sămînța lui Iacov, slăviți-L; să se teamă de El toată sămînța lui Israel“⁷³⁴.

XCIX.

După acestea, am adăugat:

— Că tot acest psalm a fost spus cu privire la Hristos, vă voi dovedi iarăși prin cele ce vă voi explica mai departe. Cuvintele care s-au spus la început: „Dumnezeule, Dumnezeul meu, ia aminte la mine. Pentru ce m-ai părăsit ?“⁷³⁵ s-au spus de mai înainte, despre ceea ce urma să se spună de către Hristos. Căci, pe cînd Se găsea răstignit pe cruce, El a zis: „Dumne-

734. Ps. 21, 2–23.

735. Ps. 21, 2.

zeule, Dumnezeul Meu, pentru ce M-ai părăsit ?“⁷³⁶. Iar cuvintele care urmează: „Departe de mîntuirea mea cuvintele greşelilor mele. Dumnezeul meu, ziua voi striga înaintea Ta şi nu mă vei auzi; noaptea, şi nu-mi va fi mie spre necunoştinţă“⁷³⁷, s-au spus şi acestea, în conformitate cu ceea ce avea să facă. Deoarece, în ziua în care avea să fie răstignit, luînd pe trei dintre ucenicii Săi în muntele, care se cheamă al Măslinilor, şi care se găsesc în imediata apropiere a templului din Ierusalim, S-a rugat, zicînd: „Părinte, de este cu putinţă, treacă paharul acesta de la Mine“⁷³⁸, după care, rugîndu-Se, în continuare, a zis: „Dar nu după cum voiesc Eu, ci, după cum voieşti Tu“⁷³⁹, arătînd cu aceasta că El a fost, cu adevărat, un om pătimitor. Dar, pentru ca nu cumva să poată spune cineva: aşadar, El nu cunoştea că avea să pătimească, adaugă imediat în psalm: „şi nu-mi va fi mie spre necunoştinţă“. Căci, după cum lui Dumnezeu nu-I era întru necunoştinţă, atunci cînd a întrebât pe Adam unde este⁷⁴⁰ şi nici atunci cînd a întrebât pe Cain, unde este Abel⁷⁴¹, ci a făcut aceasta pentru a vădi pe fiecare cine este şi pentru a ajunge şi la cunoştinţa noastră a tuturor, prin aceea că faptele acestea au fost trecute în scris; tot asemenea şi aici, a arătat că Lui nu-I va fi întru necunoştinţă, ci că vor fi numai întru necunoştinţă aceluia care socoteau că El nu este Hristos şi-şi închipuiau că-L vor omorî şi că El va rămîne ca un om comun în infern.

C.

Cuvintele care urmează în psalm: „Iar Tu locuieşti întru cel sfînt, lauda lui Israel“⁷⁴², au arătat că El va face un lucru vrednic de laudă şi de admiraţie, urmînd ca, după ce avea să fie răstignit, să învieze a treia zi din morţi, lucru pe care El l-a primit de la Tatăl⁷⁴³. Faptul că Hristos se numeşte şi Iacov şi Israel, l-am dovedit. În afară de aceasta, am mai dovedit că nu numai în binecuvîntarea lui Iosif şi a lui Iuda au fost propovăduite în taină cele cu privire la El, ci şi în Evanghelie⁷⁴⁴ este scris că a zis: „Toate Mi s-au

736. Mt. 27, 46; Mc. 15, 34.

737. Ps. 21, 2—3.

738. Mt. 26, 39.

739. Ibidem.

740. Fac. 3, 9.

741. Fac. 4, 9.

742. Ps. 21, 4.

743. In. 10, 18.

744. Sfîntul Iustin întrebuiţează de două ori cuvîntul „evanghelie“ la singular, aici şi în cap. X, 2 al *Dialogului*, pentru ca să arate izvoarele istoriei lui Hristos. O dată îl întrebuiţează la plural „evanghelia“ (*Dialog. LXVI, 3*), unde el este sinonim cu termenul, mult mai familiar lui, „Memoriile Apostolilor“. Cu toate că el cunoaşte şi Evanghelia a IV-a, nu o citează niciodată la rubrica „Memoriile Apostolilor“. Citează mai ales pe Matei, adesea pe Luca şi mai rar pe Marcu. De multe ori citatele acestea sînt un amalgam din Matei şi Luca, cuprinzînd şi elemente pe care le găsim în Evangheliile apocrife (după Petru, după Toma, după cea a Ebioniţilor, după Protoevanghelia lui Iacov).

dat Mie de Tatăl și nimeni nu cunoaște pe Tatăl, decât numai Fiul și nici pe Fiul, decât numai Tatăl și cei cărora le va descoperi Fiul”⁷⁴⁵. El ne-a descoperit nouă toate cele câte, de altfel, le-am înțeles și din Scripturi, prin harul Său, cunoscând că El este Cel Întîi-născut al lui Dumnezeu și mai înainte decât toate făpturile⁷⁴⁶ și totodată fiu al patriarhilor, întrucît, întrupîndu-Se prin Fecioara, care era din neamul lor, a îngăduit să fie om de rînd lipsit de cînte și pătîmîtor⁷⁴⁷. De aceea și în cuvintele Lui, atunci cînd a vorbit despre pătîmirea Lui, a zis: „Că Fiul omului trebuie să pătîmească multe și să fie lepădat de farisei și de cărturari, să Se răstignească și a treia zi să învieze”⁷⁴⁸. Fiul al omului S-a numit aici pe El, ca unul care Se născuse din Fecioara, care era, după cum am spus, din neamul lui David, al lui Iacov, al lui Isaac și al lui Avraam, sau, din cauză că Avraam însuși era tatăl acestora enumerați mai înainte, din care și Maria își trage neamul⁷⁴⁹. Căci noi știm că acei cărora li se nasc fete sînt în același timp și părinții copiilor care se nasc din fîicele lor. De altfel și unul dintre ucenici, care se chema mai înainte Simon, cunoscîndu-L pe El Fiul al lui Dumnezeu, după descoperirea pe care i-o făcuse Tatăl, a fost supranumit de El Petru⁷⁵⁰. Îl avem apoi numit Fiul al lui Dumnezeu, în Memoriile Apostolilor, iar numindu-L Fiul, noi înțelegem că El este mai înainte de toate făpturile și că a ieșit din puterea și voința Tatălui, (El care în scrierile profeților este numit și înțelepciune⁷⁵¹, și ziuă⁷⁵², și răsărit⁷⁵³, și sabie⁷⁵⁴, și piatră⁷⁵⁵, și toiag⁷⁵⁶, și Iacov⁷⁵⁷, și Israel⁷⁵⁸, și în multe alte chipuri), și că S-a făcut om, prin Fecioara, pentru ca, pe aceeași cale prin care a luat început neascultarea cea de la șarpe, să-și ia și sfîrșitul. Într-adevăr, după cum Eva, fiind fecioară și fără de pată și primind întru sine cuvîntul șarpelui, a născut neascultarea și moartea⁷⁵⁹, tot astfel și Fecioara Maria, atunci cînd îngerul Gavriil i-a binevestit că: „Duhul Domnului va veni asupra ei și puterea Celui

745. Mt. 11, 22.

746. Col. 1, 15–16.

747. Is. 53, 2, 3.

748. Mc. 8, 31; Lc. 9, 22.

749. Lc. 3, 38.

750. Mt. 16, 15–18.

751. Pilde 8, 1 urm.

752. Este numele dat lui Hristos și de Clement Alexandrinul, în *Stromate*, VI, XVI, 145 (C.G.S., 2, 506). În legătură cu aceste titluri date lui Hristos, a se vedea mai departe și cap. CXXVI, 1 din *Dialog*.

753. Zah. 6, 12.

754. Is. 27, 1.

755. Dan. 2, 34.

756. Is. 11, 1.

757. Ps. 23, 6.

758. Ps. 71, 18.

759. Cf. Iac. 1, 15.

Prea Înalt o va umbri, din care cauză și Sfântul, care Se va naște din ea, va fi Fiul lui Dumnezeu⁷⁶⁰, primind credința și bucuria, a răspuns: „Fie mie după cuvântul tău⁷⁶¹. În felul acesta S-a născut prin ea Acesta, despre Care am arătat că s-au spus atâtea în Scripturi și prin care Dumnezeu nimicește pe șarpe, ca și pe îngerii și oamenii cei asemănători cu el și prin care liberează de moarte pe cei răi, care se pocăiesc și care cred în El.

CI.

Cuvintele care urmează în psalm și în care se zice: „Întru Tine au nădăjduit părinții noștri; ei au nădăjduit, iar Tu i-ai smuls pe ei. Către Tine au strigat și au fost mântuiți. Întru Tine au nădăjduit și nu au fost rușinați. Eu sînt, însă, un vierme, iar nu un om: ocară oamenilor și disprețul poporului⁷⁶², arată că El mărturisește de părinți pe toți aceia care au nădăjduit în Dumnezeu și au fost mântuiți de El și care au fost și părinții Fecioarei, prin care S-a născut, făcîndu-Se om. Mai arată, de asemenea, că și El însuși va fi mântuit de același Dumnezeu, nelăudîndu-Se cîtuși de puțin că ar face ceva cu voința sau cu puterea Lui. De altfel, pe pămînt acest lucru a făcut. Căci, atunci cînd cineva I-a zis: „Învățătorule bun“, i-a răspuns: „Pentru ce Mă numești bun ? Numai unul singur este bun, Tatăl Meu cel din ceruri⁷⁶³. Iar prin cuvintele: „Eu sînt însă un vierme, iar nu un om: ocară oamenilor și disprețul poporului“, El a vestit de mai înainte, cele ce se vede că au și fost și I s-au întîmplat Lui. Căci El este o ocară, pretutindeni, pentru noi oamenii care aveam să credem în El; „disprețul poporului“, fiindcă disprețuit și necinstit de poporul vostru, El a pătimit toate cele ce ați hotărît voi cu privire la El. Cuvintele care urmează: „Toți cei ce mă privesc, mă iau în derîdere; ei au vorbit cu buzele, mișcîndu-și capul: „el a nădăjduit întru Domnul, smulgă-l pe el, mîntuiască-l pe el, pentru că pe el îl voiește⁷⁶⁴, arată, de asemenea, că El a vestit de mai înainte cele ce aveau să I se întîmple. Căci cei ce L-au văzut răstignit, își mișcau fiecare capetele, își schimonoseau buzele⁷⁶⁵ și umflîndu-și nările între ei, ziceau în batjocură cele ce sînt scrise și în Memoriile Apostolilor Lui: „El zicea că este

760. Lc. 1, 26, 35.

761. Lc. 1, 38. Paralela dintre Eva și Sfînta Fecioară Maria o mai găsim și la Irîneu III, XXII, 4 (P.G. VII, 959) și V, XIX, 4 (Ibidem, 1175) și la Tertullianus, *De carne Christi*, XVII (P.L. II, 782).

762. Ps. 21, 5—7.

763. Mt. 19, 16—17; Mc. 10, 17—18; Lc. 18, 18—19.

764. Ps. 21, 8—9.

765. Faptul acesta nu se găsește istorisit de sinoptici. El rezează, desigur, realizarea profeției din psalmul 21.

Fiul lui Dumnezeu, coborîndu-Se acum, să meargă, mîntuiască-L pe El Dumnezeu⁷⁶⁶.

CII.

Cuvintele care urmează în psalm: „Nădejdea mea, de la sînul maicii mele, către Tine m-am avîntat din sînul maicii mele, din pîntecele ei, Tu ești Dumnezeul meu. Nu Te depărta de la mine, căci necazul este aproape și nu este cine să-mi ajute. Înconjuratu-m-au viței mulți, tauri grași m-au cuprins de jur-împrejur. Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor și răcnitor. Ca o apă s-au revărsat și s-au împrăștiat oasele mele. Inima mea s-a făcut întocmai ca o ceară, care se topește în lăuntrul pîntecelui meu; uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mea s-a lipit de grumazul meu⁷⁶⁷, au fost o vestire de mai înainte a celor ce s-au întîmplat. Într-adevăr: „Nădejdea mea de la sînul maicii mele“, prin aceea că, de îndată ce S-a născut în Bethleem, după cum am spus mai înainte, Irod împăratul, aflînd de la magii din Arabia, cele referitoare la El, a voit să-L ucidă, iar Iosif, după porunca lui Dumnezeu, luîndu-L pe El și pe maica Lui, a plecat în Egipt. Căci Tatăl, Care L-a născut, a hotărît ca numai după ce Cuvîntul cel de la El⁷⁶⁸ avea să propovăduiască, să fie supus la moarte. Dacă, însă, cineva ar zice: Nu putea, oare, Dumnezeu, să ucidă mai degrabă pe Irod ? Răspund de mai înainte: Nu putea, oare, Dumnezeu, chiar de la început să facă să dispară și șarpele și să nu mai spună: „Vrăjmășie voi pune între el și femeie și între sămînța lui și sămînța ei“? ⁷⁶⁹. Nu putea El, oare, să facă de îndată mulțime de oameni ? Dar, pentru că știa că este bine să se întîmple astfel, El a făcut atît pe îngeri, cît și pe oameni liberi⁷⁷⁰ în ceea ce privește săvîrșirea dreptății și a hotărît și vremea pînă cînd a știut că este bine ca ei să se folosească de libertate. Și, fiindcă de asemenea a știut că este bine, El a făcut judecăți universale și parțiale, păstrînd, cu toate acestea și pe mai departe libertatea. Pentru aceasta, atît la facerea turnului (Babel),

766. Mt. 17, 40—43; Mc. 15, 29—30; Lc. 23, 35.

767. Ps. 21, 10—16.

768. „Cuvîntul“ are în teologia biblică sensuri multiple. El poate să fie atît „Fiul și Cuvîntul lui Dumnezeu“, adică Domnul Iisus Hristos, fie pur și simplu o voință exprimată în grai viu a Tatălui. Aici este luat în sensul întîi. În legătură cu aceasta, a se vedea și *Apologia I*, LIII, 6 și *Dialogul*, XIX, 6.

769. Fac. 3, 15.

770. Liberi de a lua o hotărîre bună sau rea, liberi de a săvîrși o faptă bună sau rea. Iar atunci cînd au luat o hotărîre nimeni și nimic nu-i putea face să nu o ducă la îndeplinire. Exemplul prim și cel mai clar constă în neascultarea lui Adam din rai, de porunca lui Dumnezeu, iar cel de al doilea, acela cu ocazia ridicării turnului Babel (Fac. 11, 6 sq.).

cît și la amestecarea și schimbarea limbilor, cuvîntul zice acestea: „Și a zis Domnul: Iată că toți sînt un neam și o buză și au început să facă acestea. Și acum nu va lipsi nimic de la ei, din cele ce s-au încercat să facă”⁷⁷¹.

Cît privește cuvintele: „Uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mi s-a lipit de grumazul meu“, au fost de asemenea o vestire de mai înainte a celor ce aveau să se întîmple, după voința Tatălui, în timpul Lui. Căci tăria cuvîntului Lui puternic, cu care El vădea întotdeauna pe fariseii și cărturarii care discutau cu El și în genere pe dascălii din neamul vostru, s-a întrerupt, întocmai ca un izvor puternic și abundent, a cărui apă a fost întoarsă, atunci cînd a tăcut și nu a mai voit să răspundă nimănui nimic înaintea lui Pilat, după cum se arată în Memoriile Apostolilor Lui⁷⁷² și pentru ca și ceea ce s-a spus de Isaia, atunci cînd a zis că: „Domnul îmi dă limbă, ca să cunosc, atunci cînd trebuie să spun vreun cuvînt”⁷⁷³. Iar atunci cînd zice: „Tu ești Dumnezeuul meu, nu te îndepărta de la mine“, face aceasta învățîndu-ne că toți trebuie să nădăjduim în Dumnezeu, Care a făcut toate și numai de la El să cerem mîntuire și ajutor — și ne arată că nu trebuie să socotim că putem fi mîntuiți, așa cum socotesc ceilalți oameni, din cauza neamului, sau a bogăției, sau a puterii, sau a înțelepciunii, lucru pe care voi toți l-ați făcut întotdeauna, uneori construindu-vă un vițel de aur, la care să vă închinați și întotdeauna arătîndu-vă nerecunoscători, ucigători ai dreptilor și orbiți de neamul vostru. Căci dacă Fiul lui Dumnezeu Se arată spunînd că El putea să fie mîntuit, nu pentru faptul că era Fiu, nici pentru acela că era puternic sau înțelept, ci pentru că era fără de păcat, după cum de altfel și Isaia spune, că El nu a păcătuit nici măcar cu vorba „căci El nu a făcut nelegiuire și nici vicleșug cu gura”⁷⁷⁴ și că fără de Dumnezeu nu putea să fie mîntuit, cum atunci voi, ca și ceilalți care așteaptă să fie mîntuiți fără de nădejdea aceasta, nu socotiți cît de mult vă înșelați?

CIII.

Cele ce se spun mai departe, în psalm: „Căci necazul este aproape și nu este cine să-mi ajute. Înconjuratu-m-au viței mulți, tauri grași m-au cuprins de jur-împrejur. Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor și răcnitor. Ca o apă s-au revărsat și s-au împrăștiat oasele mele”⁷⁷⁵, au fost deopotrivă o vestire de mai înainte a ceea ce avea să I se întîmple

771. Fac. 11, 6.

772. Mt. 27, 13—14; Mc. 15, 4—5; Lc. 23, 9.

773. Is. 50, 4.

774. Is. 53, 9.

775. Ps. 21, 11—15.

Lui. Căci în noaptea aceea⁷⁷⁶ cînd au venit pe muntele Măslinilor asupra Lui cei din neamul vostru⁷⁷⁷, care fuseseră trimiși de farisei și de cărturari și care erau ațîțați de învățătura lor, L-au înconjurat de jur-împrejur. Pe aceștia cuvîntul i-a numit: „viței cu coarne și pierduți de mai înainte“⁷⁷⁸. Cînd El zice: „Tauri grași m-au cuprins de jur-împrejur“, El a prezis că aceștia aveau să procedeze întocmai ca vițeii, atunci cînd El avea să fie dus înaintea dascălilor voștri; iar dacă cuvîntul îi numește pe aceștia cu numele de tauri, este deoarece știm că taurii sînt cauza pentru care există vițeii. Căci după cum taurii sînt părinții vițelilor, tot astfel învățătorii voștri au fost cauza pentru care copiii lor au ieșit pe muntele Măslinilor pentru ca să-L prindă pe Hristos și să-L aducă la ei⁷⁷⁹. Cuvintele: „Și nu este cine să-mi ajute“, arată deopotrivă aceea ce s-a întîmplat. Căci nimeni, nici măcar un singur om nu s-a găsit ca să-I vină în ajutor ca unuia care era fără de păcat⁷⁸⁰. Iar cuvintele: „Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor și răcnitor“, arată pe împăratul iudeilor, care era atunci și care se chema Irod, fiind succesorul celui alt Irod, care ucisese pe toți pruncii născuți la Bethleem, în vremea aceea cînd S-a născut El, socotind că printre ei avea să fie negreșit și Acela despre care îi vorbiseră magii, cei veniți din Arabia. El nu cunoștea voința Celui mai puternic decît toate, Care poruncise lui Iosif și Mariei ca să pornească în Egipt, luînd cu ei, pruncul, și să rămînă acolo, pînă ce iarăși le va descoperi lor, să se întoarcă în țara lor. Astfel, pornind, ei au rămas acolo pînă ce Irod care ucisese pruncii la Bethleem a murit și a fost urmat la tron de Archelau⁷⁸¹. Dar acesta s-a sfîrșit mai înainte ca Hristos să ajungă să fie răstignit, atunci cînd s-a împlinit cu privire la El iconomia cea după voința Tatălui. Iar Irod, urmînd la tron după Archelau și luînd puterea care-i era încredințată lui, a primit de la Pilat ca dar pe Iisus legat⁷⁸², iar Dumnezeu știind de mai înainte că avea să se întîmple aceasta, a zis astfel: „Și l-au dus pe el în Asiria, ca dar de găzduire împăratului“⁷⁸³. Sau, prin cuvintele: „leu răpitor și răcnitor“ a numit pe diavolul⁷⁸⁴, pe care Moisi îl numește șarpe și care

776. Mt. 26, 30.

777. Mt. 26, 47; Mc. 14, 43.

778. Ieș. 19, 29.

779. Mt. 26, 3, 47.

780. Mt. 26, 56; Mc. 14, 50—52.

781. Comp. Mt. 2, 1—23.

782. Comp. Lc. 22, 7—8.

783. Osea, 10, 16.

784. Sinonimia cuvintelor diavol, șarpe, satan (demon), o găsim și în *Apolog. I*, XXVIII, 1 (Cf. *Apoc.* 20, 2).

la Iov⁷⁸⁵ și la Zaharia⁷⁸⁶ se cheamă diavol, iar de către Iisus este arătat ca „satana”⁷⁸⁷, indicînd astfel numele compus pe care l-a dobîndit, după fapta pe care a făcut-o: căci „sataz”, în limba iudeilor și a syrienilor înseamnă „apostat”, iar „nas” este numele din care vine tâlcuirea „șarpe” și este același lucru cu „sata”, în limba tâlcuită a ebreilor, iar din amîndouă acestea rezultă un singur nume „satanas”⁷⁸⁸. Diavolul acesta, de îndată ce Iisus a plecat de la râul Iordanului după ce glasul cel din cer îi spusese: „Fiul Meu ești Tu; Eu astăzi Te-am născut”⁷⁸⁹ se spune în Memoriile Apostolilor că s-a apropiat de El și L-a ispitit pînă acolo, încît I-a zis: „Închină-Te mie !” Dar Iisus i-a răspuns: „Mergi înapoia Mea, satana; să te închini Domnului Dumnezeuului tău și numai Lui singur să-I slujești !”⁷⁹⁰. Căci, după cum înșelase oarecînd pe Adam, el socotea că ar putea să încerce ceva și de data aceasta cu Iisus. Mai departe, cuvintele: „Ca o apă s-au revărsat și s-au împrăștiat oasele mele. Inima mea s-a făcut întocmai ca o ceară care se topește în lăuntru pîntecelui meu”, erau o profeție a ceea ce I s-a întîmplat Lui în noaptea aceea, cînd au ieșit asupra Lui pe muntele Măslinilor, ca să-L prindă. Căci în Memoriile, care am spus că au fost alcătuite de apostolii Lui și de cei care au urmat acelora⁷⁹¹, se scrie că sudoarea Îl cuprinsese ca niște broboane de sînge, pe cînd Se ruga și zicea: „Treacă, dacă este cu putință, paharul acesta”⁷⁹². Inima Lui era deci plină de groază, iar oasele Lui, la fel. Și inima Lui era la fel ca o ceară care se topește în lăuntru pîntecelui, pentru ca să știm că Tatăl a voit ca Fiul Său să fie, cu adevărat, în niște astfel de pătimiri pentru noi și să nu zicem că Acela, fiind Fiul lui Dumnezeu, nu simțea nimic din cele ce se făceau și se întîmplau asupra Lui. Tot astfel, cuvintele: „uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mi s-a lipit de grumazul meu”, erau o profeție, după cum am spus mai înainte, a tăcerii Lui (nerăspunzînd nimic nimănui, El care vădea mai înainte drept nebuni pe toți învățătorii voștri).

785. Iov, 1, 2.

786. Zah. 3, 1—2.

787. Mt. 4, 10.

788. Ibidem.

789. Comp. Lc. 3, 22.

790. Mt. 4, 9—10; Lc. 4, 7—8.

791. S-ar părea că aici sfîntul Iustin vorbește despre cei doi apostoli și evangheliști Matei și Ioan și despre ceilalți doi discipoli ai apostolilor, evangheliștii Marcu și Luca. Se știe însă că sfîntul Iustin mai citează și alte fapte sau cuvinte evanghelice care reprezintă izvoare diferite de cele ale evangheliilor sinoptice. Așa că, din locul acesta nu se poate trage concluzia decît că, dintre Evangheliile pe care le cunoaște, sfîntul Iustin atribuie pe unele apostolilor, iar pe altele, discipolilor apostolilor. Despre „sudoarea de sînge” vorbește numai evanghelistul Luca.

792. Mt. 26, 39; Lc. 22, 42.

CIV.

Apoi, cuvintele: „coborîtu-m-ai în țărîna morții. Că m-au înconjurat cîini mulți⁷⁹³, adunarea celor răi m-a cuprins de jur-împrejur. Împuns-au mîinile și picioarele mele, număratu-mi-au toate oasele mele; ei m-au observat și m-au privit. Împărțit-au hainele mele loruși și pentru cămașa mea au aruncat sorți“⁷⁹⁴, după cum am mai spus, au fost o profeție cu privire la moartea, la care avea să-L condamne adunarea celor răi, pe care-i numește „cîini“, dar îi arată totodată și vînători, căci înșiși conducătorii cîinilor se adunaseră deopotrivă, luptîndu-se ca El să fie condamnat. Lucrul acesta se găsește scris și în Memoriile Apostolilor, că s-a întîmplat astfel⁷⁹⁵. Am arătat apoi deopotrivă cum după răstignire, cei ce L-au răstignit au împărțit hainele Lui între ei.

CV.

Cuvintele care urmează în psalm: „Iar Tu, Doamne, nu îndepărta ajutorul Tău de la mine; ia aminte la ajutorarea mea. Smulge din sabie sufletul meu și din laba cîinilor pe cel unul-născut⁷⁹⁶ al meu. Mîntuiește-mă din gura leului și din coarnele rinocerilor umilința mea“⁷⁹⁷, sînt de asemenea o învățătură și o profeție a celor ce I se întîmplau și aveau să I se întîmple Lui. După cum am aflat din Memoriile Apostolilor, v-am arătat mai înainte, că El era Unul-născut al Tatălui tuturor, Care S-a născut, în chip deosebit din El, Cuvînt și Putere⁷⁹⁸ și mai pe urmă născut om, prin Fecioara. Tot cuvintele acestea prezic de asemenea că El avea să moară răstignit. Căci „smulge din sabie sufletul meu și din laba cîinilor sufletul meu cel unul-născut. Mîntuiește-mă din gura leilor și din coarnele rinocerilor umilința mea“, lasă să se înțeleagă pătimirea prin care avea să moară, adică cum că avea să fie răstignit. Astfel, după cum am explicat mai înainte „coarnele rinocerilor“ sînt numai o figură a crucii. Iar dacă, mai departe, cere să-I mîntuiască sufletul din sabie, din gura leilor și din laba cîinilor, face această cerere, pentru ca nimeni să nu mai stăpînească asupra sufletului Său și pentru ca și noi, atunci cînd ne găsim pe pragul ieșirii din viață, să cerem aceleași lucruri lui Dumnezeu, Care poate să împiedice pe orice înger nerușinat și rău, să ia sufletul nostru. Iar că sufletele rămîn (și după

793. Interpretarea care vede în „taurii“ și „cîinii“ mulți din psalmul 21, 13, 16 pe iudeii persecutori ai lui Iisus, se găsește și în *Constituțiile Apostolice* V, XIV, 10 (ed. Fuck, p. 275).

794. Ps. 21, 16–19.

795. Comp. Mt. 26, 57; Mc. 14, 53.

796. În originalul grecesc „pe cea una născută a mea“, prin faptul că cuvîntul suflet (*psychi*) este de genul feminin.

797. Ps. 21, 20, 22.

798. Comp. In. 1, 18.

despărțirea de trup), v-am dovedit-o din aceea că și sufletul lui Samuel, la cererea lui Saul, a fost chemat de către ventrilocă⁷⁹⁹. Se vede, deci, că toate sufletele dreptilor și profeților de felul acesta, se găseau sub stăpînireă unor astfel de puteri, cum era și aceea care se mărturisește din fapte că era în ventrilocă. Din cauza aceasta, Dumnezeu ne învață și prin Fiul Său ca să ne luptăm din răspuțeri să devenim drepti și, la ieșirea noastră din viață, să cerem ca sufletele noastre să nu fie supuse unei asemenea puteri. Căci dîndu-Și duhul pe cruce, El a zis: „Părinte, în mîinile Tale Îmi încredințez duhul Meu“⁸⁰⁰, iar lucrul acesta l-am aflat deopotrivă din Memoriile Apostolilor. Deci, îndemnînd pe ucenicii Săi ca să depășească felul de viață al fariseilor — iar dacă nu vor face astfel, să știe că nu vor fi mîntuiți — se scrie în Memoriile Apostolilor că le-a grăit astfel: „Dacă dreptatea voastră nu va întrece cu mult pe aceea a cărturarilor și fariseilor, nu veți intra întru Împărăția cerurilor“⁸⁰¹.

CVI.

Și, fiindcă știa că Tatăl Său Îi va da Lui toate cîte avea să ceară și că-L va învia din morți⁸⁰², El a îndemnat pe toți cei ce se tem de Dumnezeu, să laude pe Dumnezeu, pentru că a mîntuit tot neamul oamenilor credincioși, prin taina Acestui Răstignit. Și stînd în mijlocul fraților Lui, adică al Apostolilor⁸⁰³, care — după ce a înviat El din morți și au fost încredințați de El, cum și mai înainte de pătimire le spusese, că trebuia să pătimească acestea și că și în profeți erau prezise acestea — s-au pocăit pentru că se îndepărtaseră de El atunci cînd fusese răstignit⁸⁰⁴, și petrecînd laolaltă cu ei, a preamărit pe Dumnezeu⁸⁰⁵, așa cum se arată scris și în Memoriile Apostolilor și, cu acestea a lămurit și cuvintele care alcătuiesc restul psalmului. Căci cuvintele acestea sînt următoarele: „Povesti-voi numele Tău fraților mei, în mijlocul Bisericii Te voi lăuda. Cei ce vă temeți de Domnul, lăudați-L; toată sămînța lui Iacov, slăviți-L; să se teamă de El toată sămînța lui Israel“⁸⁰⁶.

Faptul că se spune că unul dintre apostoli, Petru, a fost în mod deosebit, numit de către El — și acest lucru tot în Memoriile Apostolilor se scrie că s-a întîmplat⁸⁰⁷, dimpreună cu faptul că și alți doi frați, care erau

799. Comp. I Regi 28, 7.

800. Lc. 23, 46.

801. Mt. 5, 20.

802. Comp. In. 13, 3; Mt. 11, 26—27; 16, 21.

803. Comp. Lc. 24, 36; In. 20, 17.

804. Lc. 24, 25—26, 44—46, 50.

805. Mt. 26, 30; Mc. 14, 26.

806. Ps. 21, 22—23.

807. Comp. Mc. 3, 16—17.

fiii lui Zevedeu au fost supranumiți cu numele de Voanergheș, ceea ce înseamnă „fiii tunetului“, era semnul că El a fost acela prin care supranumele de Israel a fost dat lui Iacov și cel de Iisus, lui Ausis, cu care nume poporul care mai rămăsese din cei ce ieșiseră din Egipt a și intrat în pământul făgăduit patriarhilor. Cum că El avea să răsară ca o stea pentru neamul lui Avraam, Moisi însuși a arătat prin aceste cuvinte: „Va răsări o stea din Iacov și un conducător din Israel“⁸⁰⁸. Iar o altă Scriptură zice: „Iată un bărbat; Răsăritul este numele lui“⁸⁰⁹. Căci la nașterea Lui răsărind pe cer o stea, cum se scrie în Memoriile Apostolilor Lui⁸¹⁰, magii din Arabia care au luat cunoștință din aceasta au venit și I s-au închinat Lui.

CVII.

Profeții despre înviere. Despre faptul că a treia zi după răstignire avea să învieze, în Memoriile Apostolilor se scrie că cei din neamul vostru, discutând cu El, au zis: „Arată-ne un semn“. Și le-a răspuns lor: „Neamul rău și adulter cere semn și nu li se va da alt semn, decât semnul lui Iona“⁸¹¹. Spunând deci aceste cuvinte tainice, ascultătorii puteau să înțeleagă că, după ce va fi răstignit, El va învia a treia zi. El a arătat neamul vostru ca fiind mai rău și mai adulter decât acela al cetății ninivitenilor care, după ce le-a propovăduit Iona, cel dat afară a treia zi din pîntecele peștelui celui mare, că după (patruzeci și trei) zile⁸¹² vor pieri cu toții laolaltă, au proclamat post pentru toate viețuitoarele, fără excepție, pentru oameni și animale, cu îmbrăcarea sacului și îndelungate suspine și cu pocăința adevărată a inimilor lor și îndepărtarea de la toată nedreptatea, crezînd că Dumnezeu este milostiv și iubitor de oameni față de toți cei ce se pocăiesc de răutate; așa încît însuși împăratul cetății aceleia și boierii ei, îmbrăcînd deopotrivă sacul, au stăruit în post și rugăciune, izbutind, cu aceasta, ca cetatea lor să nu fie distrusă⁸¹³. Dar Iona, întristîndu-se din cauză că cetatea nu a fost distrusă a (patruzeci și) treia zi, după cum propovăduise el, Dumnezeu,

808. Num. 24, 17. Cu acest citat din Numeri, adus aici spre confirmarea vers. 23 din psalmul 2,1 se termină exegeza psalmului, începută la cap. XCVIII.

809. Zah. 6, 12.

810. Comp. Mt. 2, 2, 9, 10.

811. Mt. 12, 39; 16, 1, 4.

812. După textul ebraic al Vechiului Testament, Iona intrînd în cetatea ninivitenilor a anunțat acestora că „după patruzeci de zile“ cetatea lor le va fi distrusă, dacă nu se vor pocăi. Septuaginta, de textul căreia se conduce sfîntul Iustin, arată că numai după „trei zile“. Faptul că în textul de mai sus avem „după (patruzeci și trei) zile“ se datorește probabil unei glose marginale, care a voit să arate că deși în unele texte se spune „după patruzeci de zile“, în altele se spune numai „după trei zile“.

813. Comp. Iona, 3, 5–9.

prin iconomia vrejului, pe care i l-a răsărit din pământ și sub care Iona stînd, se umbrea de arșiță (vrejul, era un vrej de dovleac, care crescuse deodată, nefiind nici sădit, nici udat de Iona, ci răsărind deodată pentru a-i procura umbră) și prin iconomia cealaltă a uscării lui, care l-a îndurerat pe Iona, l-a muștrat că nu este drept ca să fie necăjit din cauză că cetatea Ninivei nu a fost distrusă, zicînd: „Tu te-ai mîhnit pentru vrejul, pentru care nici n-ai obosit, pe care nici nu l-ai hrănit și care, într-o noapte a venit și într-o noapte a pierit. Iar Eu, oare, nu te voi cruța Ninive, cetatea cea mare în care locuiesc mai mult de douăsprezece zeci de mii de bărbați care nu știu să facă deosebire între cele de-a dreapta și cele de-a stînga lor și numeroase turme?”⁸¹⁴.

CVIII.

Cei din neamul vostru au cunoscut cu toții cele ce s-au făcut de către Iona, iar Hristos, strigîndu-vă vouă că vă va da semnul lui Iona, v-a îndemnat ca cel puțin, după învierea Lui din morți, să vă pocăiți de relele pe care le-ați făcut și să plîngeți înaintea lui Dumnezeu, pentru ca, atît neamul cît și cetatea voastră să nu fie luate în stăpînire străină și distruse, așa cum vedeți că au fost distruse. Dar voi, nu numai că nu v-ați pocăit, atunci cînd ați aflat că a înviat din morți, ci, după cum am spus, ați ales bărbați unul și unul pe care i-ați trimis în toată lumea⁸¹⁵, pentru a propovădui că o nouă erezie fără de Dumnezeu și nelegiuită care se pune la cale de către un oarecare înșelător, Iisus Galileanul, pe Care noi răstignindu-L, ucenicii Lui L-au furat noaptea din mormîntul în care a fost așezat după ce a fost dat jos de pe cruce, și înșeală pe oameni zicînd că s-a sculat din morți⁸¹⁶ și că s-a înălțat la cer⁸¹⁷. Voi Îl acuzați de asemenea că ar fi învățat și învățăturile pe care le arătați întregului neam omenesc ca atee, nelegiuite și nepioase, pentru a vă răzbuna împotriva celor ce mărturisesc pe Hristos ca învățător și Fiu al lui Dumnezeu. Pe lîngă acestea, cu toate că cetatea voastră este luată în stăpînire străină și pămîntul vostru pustiit, voi nu vă pocăiți, ci îndrăzniți chiar să-L blestemați pe Acela și pe toți cei ce cred în El. Noi însă nu vă urîm nici pe voi, nici pe aceia care, din cauza voastră, au astfel de idei împotriva noastră; ci, dimpotrivă, ne rugăm ca, chiar dacă vă veți pocăi acum, să găsiți cu toții milă la Dumnezeu, Părintele cel Prea Îndurat și Mult Milostiv al tuturor.

814. Iona, 4, 10–11.

815. Comp. Mt. 28, 15.

816. Comp. Mt. 27, 63–64; 27, 13.

817. Comp. Mc. 16, 10; Fapte, 1, 10–11.

CIX.

Adevăratul popor al lui Dumnezeu. Că neamurile aveau să se pocăiască de răutatea în care trăiau, ca niște rătăciți, auzind cuvântul propovăduit de apostolii Lui din Ierusalim și să ajungă astfel, prin ei, la înțelegerea Lui, îngăduiți-mi să vă arăt și prin câteva scurte cuvinte, luate din profeția lui Miheia, unul dintre cei doisprezece (profeți mici *n. tr.*). Acestea sînt următoarele: „Și va fi în zilele din urmă lămurit muntele Domnului gata pe vârful munților, ridicat el însuși deasupra colinelor, și popoarele vor așeza un rîu pe el și vor merge multe neamuri și vor zice: Veniți să ne urcăm în muntele Domnului și în casa Dumnezeului lui Iacov și ne vor lumina calea Lui și vom merge pe cărările Lui. Căci din Sion va ieși Legea și din Ierusalim, cuvântul Domnului. Și va judeca în mijlocul a multe popoare și va vădi neamuri puternice, pînă departe. Și vor prefăce săbiile lor în pluguri și lăncile lor în coase și nu va mai ridica un neam asupra altui neam sabia și nu vor mai învăța să se războiască. Și va sta bărbatul sub via lui și sub smochinul lui și nu va mai fi nimeni care să-l înfricoșeze, căci gura Domnului Puterilor a grăit. Toate popoarele vor merge în numele zeilor lor, iar noi vom merge în numele Domnului Dumnezeului nostru, în veac. Și va fi în ziua aceea că voi aduna pe cea necăjită și pe cea alungată și pe cea pe care am făcut-o să sufere, le voi strînge laolaltă și voi pune pe cea necăjită, ca o rămășiță și pe cea asuprită ca pe un neam puternic. Și va împărăți Domnul peste ele, în muntele Sion, de acum și pînă în veac”⁸¹⁸.

CX.

Iarăși despre cele două venituri ale Domnului. Terminînd acestea, am adăugat:

— Că dascălii voștri, o, voi, bărbați, mărturisesc că toate cuvintele din pericopa aceasta au fost spuse cu privire la Hristos, o știu destul de bine. Și știu de asemenea că ei zic că Hristos încă nu a venit. Sau, chiar dacă zic că a venit, ei zic că nu se știe cine este⁸¹⁹ și numai cînd va deveni strălucitor și plin de slavă, numai atunci se va cunoaște cine este. Și numai atunci zic ei că se vor împlini cele spuse în pericopa aceasta, ca și cum dintre cuvintele profeției, pînă acum, nici unul nu ar fi avut vreo roadă: oameni fără de rațiune și care nu înțeleg ceea ce se dovedește prin toate cuvintele acestea, anume că aici sînt vestite două venituri ale Sale: una, în care este propovăduit pătimitor, fără de slavă, necinstit și răstignit⁸²⁰, iar a doua, în care va veni cu slavă din ceruri⁸²¹, atunci cînd omul apostasiei, cel ce

818. Mih. 4, 1—7.

819. In. 7, 27.

820. Comp. Is. 53, 2, 3, 8, 12.

821. Dan. 7, 13, 14; Is. 33, 17.

glăsuiește cuvinte nebune chiar cu privire la Cel Prea Înalt, va cuteza să săvârșească pe pământ lucruri nelegiuite, cu privire la noi, creștinii⁸²², care, cunoscând cinstirea lui Dumnezeu din legea și cuvântul care au ieșit din Ierusalim, cu apostolii lui Iisus, am găsit refugiu la Dumnezeul lui Iacov și la Dumnezeul lui Israel. Și noi, care eram plini de războaie, de ucideri și de toată răutatea, pe tot pământul, am transformat fiecare din noi, instrumentele războinice: săbiile, în pluguri și lăncile, în unelte de cultură; și cultivăm pietatea, dreptatea, iubirea de oameni, credința și nădejdea, care vin de la Însuși Tatăl, prin Cel Răstignit, stînd fiecare sub via noastră, adică, servindu-ne fiecare de o singură femeie legitimă. Căci cuvântul profetic știți că zice: „Și femeia lui va fi ca o vie îmbelșugată”⁸²³.

Iar că nimeni nu există pe tot pământul care să ne înfricoșeze⁸²⁴ și să ne robească pe noi, care am crezut în Iisus, este un lucru lămurit. Căci este un fapt cunoscut de toți că, atunci cînd sîntem decapitați, răstigniți, aruncați înaintea fiarelor, în lanțuri, în foc și în toate celelalte chinuri, noi nu ne îndepărtăm de la mărturisirea noastră, ci că, dimpotrivă, cu cît niște astfel de chinuri ni se întîmplă mai mult, cu atît și numărul credincioșilor și cinstiților de Dumnezeu, prin numele lui Iisus, sporește. După cum atunci cînd cineva, tăind de la o vie părțile acelea, care poartă roadă, face acest lucru pentru ca via să dea alte ramuri și, într-adevăr, apar alte ramuri înfloritoare și aducătoare de roadă, același lucru se întîmplă și cu noi. Căci via plantată de Dumnezeu și de Mîntuitorul Hristos este poporul Lui⁸²⁵. Cuvintele celelalte din profeție se vor întîmpla la cea de a doua venire a Lui. Astfel, cuvintele „cea necăjită și cea alungată”⁸²⁶ arată pe cei alungați din lume, căci, în ceea ce vă privește pe voi și pe toți ceilalți oameni, nu numai că fiecare creștin este aruncat afară din proprietățile lui, ci el este alungat chiar din toată lumea, de vreme ce voi nu îngăduiți nici unui creștin să trăiască. Și, cu toate acestea, voi ziceți că cuvintele acestea s-au întîmplat poporului vostru. Dar, dacă ați fost dați afară pentru că ați luptat, atunci voi ați suferit acestea pe bună dreptate, după cum de altfel, toate Scripturile stau mărturie. Noi, însă, fără să facem ceva de felul acesta, după ce am cunoscut adevărul lui Dumnezeu, sîntem arătați de Dumnezeu că vom fi luați de pe pământ împreună cu prea-dreptul și singur-nepătatul și fără de păcat, Hristos. Căci, prin Isaia, strigă: „Iată că dreptul a pierit și nimeni nu pune la inimă și bărbații drepecți sînt luați și nimeni nu înțelege”⁸²⁷.

822. Comp. II Tes. 2, 3—4.

823. Ps. 127, 3.

824. Mih. 4, 4.

825. In. 15, 1, 2.

826. Mih. 4, 6.

827. Is. 57, 1.

CXI.

Hristos pătimitorul. Că vor fi două venituri ale acestui Hristos, s-a prezis în chip simbolic și de către Moisi, iar eu am arătat aceasta mai înainte, prin simbolul ȋapilor aduși ca jertfă, în timpul postului. Și iarăși, același lucru a fost propovăduit și spus simbolic și de cele ce au făcut Moisi și Iisus (Iosua Navi *n. tr.*). Dintre care, unul întinzându-și mîinile, a rămas pe colină pînă seara, mîinile fiindu-i susținute astfel, încît să nu poată arăta altceva decît preînchipuirea crucii, iar celălalt, supranumit cu numele lui Iisus, era în fruntea luptei și Israel era învingător. De altfel, cu privire la cei doi bărbați sfinți și profeți ai lui Dumnezeu, mai trebuie înțeles și următorul lucru: că ambele aceste taine nu era în stare să le poarte numai unul singur dintre ei. Mă gîndesc la preînchipuirea crucii și la preînchipuirea numelui pe care-l purta. Căci puterea aceasta a fost, este și va fi numai a Unuia singur, de al Cărui nume orice putere se înfricoșează, simțind durerea că prin el va fi distrusă. Deci, pătimitorul și răstignitul nostru Hristos, nu a fost blestemat de lege, ci a arătat că numai El va mîntui pe cei ce nu se vor îndepărta de la credința în El. De altfel, chiar și cei care au fost mîntuiți în Egipt, atunci cînd au fost pierduți cei întîi născuți ai egiptenilor, au fost smulși de sîngele paștelui, cu care s-au uns ușorii ușilor, de o parte și de alta și pervazul lor⁸²⁸. Căci paștele era Hristos, Cel care a fost jertfit mai în urmă⁸²⁹, după cum și Isaia a zis: „Ca o oaie spre junghiere S-a adus“⁸³⁰. De asemenea este scris, că în ziua paștelui L-ați prins și tot în ziua paștelui L-ați răstignit. Deci, după cum pe cei din Egipt i-a mîntuit sîngele paștelui, tot astfel și pe cei ce au crezut, îi va smulge din moarte sîngele lui Hristos. Avea, oare, Dumnezeu să se rătăcească, dacă n-ar fi fost semnul acesta pe uși ?⁸³¹. Acest lucru nu-l pot spune, ci spun numai că prin aceasta El a propovăduit de mai înainte mîntuirea care avea să fie neamului oamenilor prin sîngele lui Hristos. Tot astfel, simbolul panglicii celei roșii, pe care au dat-o în Ierihon desfrînatei Raab, cei trimiși de Iisus Navi ca iscoade, spunîndu-i să o lege de fereastră prin care îi coborîse pe ei, pentru ca să-i facă să scape de dușmani⁸³², a arătat de asemenea simbolul sîngelui lui Hristos, prin care, cei din toate neamurile care odinioară au fost desfrînați și nedrepți se mîntuiesc, luînd iertarea păcatelor și nemaipăcătuiind mai departe.

828. Comp. Ieș. 12, 7.

829. Comp. I Cor. 5, 7.

830. Is. 53, 7.

831. Ieș. 12, 13.

832. Ieș. 2, 18—21.

CXII.

Despre dascălii legii. Voi, interpretînd acestea în chip umil, atribuiți multă slăbiciune lui Dumnezeu, dacă înțelegeți acestea atît de simplu și nu cercetați sensul adînc al celor spuse. Fiindcă, în felul acesta și Moisi ar trebui să fie socotit călcător al legii, pentru că el însuși a poruncit ca să nu se facă nici o asemănare, nici a celor din cer, nici a celor de pe pămînt sau din mare⁸³³ și mai apoi el însuși a făcut un șarpe de aramă, pe care, ridicîndu-l drept semn, a poruncit celor mușcați de șerpi, să privească la el; iar cei ce priveau la el, se făceau sănătoși. Deci, voi socotiți că șarpele a mîntuit atunci, poporul, șarpele acesta, pe care, după cum am spus mai înainte Dumnezeu l-a blestemat la început⁸³⁴ și pe care avea să-l nimească, prin sabia Lui cea mare, după cum strigă Isaia⁸³⁵.

Vom primi, oare, niște astfel de lucruri într-un chip atît de nebunesc, cum spun dascălii voștri, și nu le vom primi ca simboluri? Nu vom referi, oare, semnul acesta la imaginea lui Iisus răstignit, de vreme ce și Moisi, prin întinderea mîinilor, dimpreună cu cel numit cu numele lui Iisus, a făcut ca poporul să fie învingător? În felul acesta ar trebui să încetăm de a mai rămîne uimiți de cele ce a săvîrșit legiuitorul. Căci nu a îndemnat poporul ca, părăsind pe Dumnezeu să nădăjduiască în animalul prin care a luat început călcarea legii și neascultarea. Aceste lucruri au fost spuse și s-au făcut cu multă înțelepciune și cu mare taină prin fericitul profet; și, între cele spuse și săvîrșite în genere de către toți profeții, nimic — judecînd drept — n-ar putea să găsească cineva dintre voi ca să defăimeze, dacă ar avea cunoștință adevărată despre cele spuse în ele. Dar, dacă dascălii voștri vă explică vouă numai: pentru ce în locul acesta⁸³⁶ nu se vorbește și de partea feminină a căminelor, sau, pentru ce se întrebuițează atîtea măsuri de făină și atîtea măsuri de untdelemn în ofrande și chiar și pe acestea le explică în chip umil și josnic, iar lucrurile mari și demne de cercetare nu îndrăznesc niciodată să le explice, sau, chiar atunci cînd le explicăm noi, vă poruncesc să nu ne dați ascultare și nici să veniți în discuție cu noi, atunci oare, nu pe bună dreptate vor trebui să ia aminte la cele grăite către ei de către Domnul nostru Iisus Hristos: „morminte văruite, care se arată pe dinafară frumoase, iar pe dinăuntru sînt pline de oase și de morți“⁸³⁷, „voi plătiți dajdie de izmă și înghițiți cămila, conducători orbi“⁸³⁸? Deci, dacă voi nu veți disprețui învățăturile acelor care se

833. Ieș. 20, 4.

834. Fac. 3, 14.

835. Is. 27, 1.

836. Fac. 32, 15.

837. Mt. 23, 27.

838. Mt. 23, 24.

înalță pe ei înșiși și voiesc să li se spună: „rabbi, rabbi“⁸³⁹ și dacă nu vă veți apropia de cuvintele profetice cu o astfel de dispoziție și cu un astfel de sentiment, ca și voi să suferiți de la oamenii voștri aceleași lucruri, pe care și profeții înșiși le-au suferit, nu veți putea nicidecum să dobândiți ceva folositor din cuvintele profetice.

CXIII.

Iisus Navi, figură a lui Iisus Hristos. Ceea ce voiesc să vă spun acum sînt următoarele:

Iosua (Navi) care se chema Ausis, după cum am arătat de mai multe ori înainte și care a fost trimis dimpreună cu Chaleb, iscoadă în Canaan, pentru cercetarea pămîntului, a fost numit de către însuși Moisi, Iisus⁸⁴⁰. Tu, însă, nu cercetezi pentru care motiv a făcut Moisi acest lucru, nu te miri și nu-ți place să cauți să afli; în felul acesta Hristos rămîne ascuns pentru tine și citind, nu înțelegi, nici acum, auzind că Iisus este Hristosul nostru. Nu cauți să judeci, că nu în zadar și nici la întîmplare i s-a dat acelaia numele acesta. Și totuși, faci tot felul de raționamente⁸⁴¹ pentru ca să explici de ce s-a adăugat lui Avraam încă un „a“, pe lîngă cel dintîi și te pierzi în discuții mărunte pentru ca să explici de ce numelui Sarra i s-a adăugat, deopotrivă, un nou „r“⁸⁴². Dar nu cercetezi tot cu aceeași hotărîre, pentru ce numele Ausis, pe care-l avea dintru început fiul lui Navi, a fost schimbat în întregime, în acela de Iisus. Căci nu numai că i s-a schimbat numele, ci, devenind urmașul lui Moisi, el singur, dintre cei ce au ieșit din Egipt și care erau în vîrsta aceasta, a adus poporul în pămîntul cel sfînt care a mai rămas⁸⁴³. Și, după cum el a adus în pămîntul cel sfînt poporul, iar nu Moisi, și după cum, prin tragere la sorți, el a împărțit celor aduși cu sine, pămîntul, tot astfel și Iisus Hristos va întoarce împrăștierea poporului și va împărți pămîntul cel bun fiecăruia, dar nu deopotrivă. Căci unul le-a dat lor moștenirea cea trecătoare, ca unul care nu era nici Hristos, nici Dumnezeu, nici Fiul lui Dumnezeu, iar Celălalt, după învierea Sa cea sfîntă, avea să ne dea nouă stăpînirea cea veșnică⁸⁴⁴. Acela, după ce

839. Mt. 23, 6—7.

840. Comp. Num. 13, 17. Asupra schimbării numelui lui Ausis, fiul lui Navi, în acela de Iisus, impus de Dumnezeu, a se vedea capit. LXXV, 1, din *Dialog*.

841. În textul grec: „θεολογείς“. Cuvîntul acesta este folosit pentru prima dată de sfîntul Iustin, în locul acesta, în loc de cercetare asupra chestiunii religioase:

842. Comp. Fac. 17, 5—15.

843. Ios. 5, 6.

844. Sfîntul Iustin distinge o primă înviere, aceea a sfinților, după care va avea loc mileniul; apoi o a doua înviere, veșnică și generală, aceea a tuturor oamenilor, care, la sfîrșitul mileniului va inaugura împărăția cea fără de sfîrșit. Vezi și cap. LXXXI, 3—4, din *Dialog*.

mai înainte fusese supranumit cu numele lui Iisus, a oprit soarele în mersul său⁸⁴⁵, luînd puterea Duhului lui. Am dovedit că Iisus a fost acela care S-a arătat și a vorbit lui Moisi, lui Avraam și în genere tuturor celorlalți patriarhi, slujind voinței Tatălui.

Și voi spune mai departe că tot El a venit, născîndu-Se om prin Fecioara Maria și rămînînd astfel de-a pururea. Acesta este acela cu care și prin care Tatăl va reînnoi cerul și pămîntul; Acesta este acela, care va străluci în Ierusalim lumină veșnică⁸⁴⁶; Acesta este acela care este împăratul Salemului și „Preotul cel veșnic al Celui Prea Înalt“⁸⁴⁷, după rînduiala lui Melchisedec. Acela (Iosua Navi *n. tr.*) se zice că a circumcis poporul cu o a doua circumciziune⁸⁴⁸ cu cuțite de piatră (ceea ce a fost o propovăduire a circumciziunii acesteia, cu care ne-a circumcis pe noi Iisus Hristos, de la pietre și de la ceilalți idoli) și a făcut o grămadă din prepuțuri, adică din rătăcirea lumii, circumcizîndu-i în tot locul cu cuțitele de piatră, adică cu cuvintele Domnului nostru Iisus. Căci am dovedit că Hristos a fost propovăduit prin profeți, în parabole, ca stîncă și piatră. Deci, și prin cuțitele de piatră trebuie să înțelegem cuvintele Lui, prin care au fost circumciși cu circumciderea inimii atîția rătăciți de la necircumcidere. Cu această circumcidere de atunci, Dumnezeu a îndemnat prin Iisus (Navi *n. tr.*), să se circumcidă și acei care au circumciderea aceea, care a luat ființă de la Avraam, spunîndu-se că Iisus (Navi *n. tr.*) a circumcis cu o a doua circumciziune, cu cuțite de piatră, pe cei ce au intrat în pămîntul acela sfînt⁸⁴⁹.

CXIV.

Alte profeții cu privire la Hristos. De fapt, Duhul Sfînt a făcut uneori să se producă ceva vizibil, care însemna o figură tipică a viitorului, iar alte ori a pronunțat cuvinte cu privire la cele ce aveau să se întîmple, ca și cum evenimentele în cauză s-ar întîmpla în momentul acela, sau s-ar fi și întîmplat. Dacă cei ce se ocupă cu Sfînta Scriptură nu cunosc meșteșugul acestei înțelegeri⁸⁵⁰, atunci în chip necesar ei nu vor putea urmări nici cuvintele profetice. Vă voi arăta, bunăoară, unele cuvinte profetice, pentru ca să urmăriți în ele ceea ce se spune. Atunci cînd se spune prin Isaia: „Ca o oaie

845. Ios., 10, 12.

846. Is. 60, 1, 19–20.

847. Fac. 14, 18; Ps. 109, 4.

848. Ios. 5, 2–3.

849. După sfîntul Iustin, prepuțul pe care circumcizia creștină îl înlătură este idololatria. A se vedea și capit. CXIV, 4 din *Dialog*.

850. Harul de a înțelege Scripturile, dat de Dumnezeu creștinilor și pe care sfîntul Iustin îl posedă (capit. XXX, 1), nu este ceva arbitrar, ci este o „artă“ care își are regulile sale (Exemplu: *Dialog*. XL, 1; XCI, 2, 4 și LIV, 2).

spre junghiere S-a adus și ca un miel înaintea celui ce-L tunde⁸⁵¹, se spune așa, ca și cum pătimirea Domnului s-ar fi și întâmplat. Și, iarăși, când zice: „Mi-am întins mâinile mele peste un popor neascultător și împotrivor⁸⁵², sau când se zice: „Doamne, cine a crezut auzului nostru?⁸⁵³, cuvintele acestea se spun, ca și cum ar arăta niște lucruri de mult timp întâmplate. Am dovedit, de asemenea, că în multe locuri, Hristos este numit, în parabolă, piatră și, în chip figurat, Iacov și Israel. Și iarăși, atunci când se zice: „Voi vedea cerurile, lucrurile degetelor tale⁸⁵⁴, dacă prin acestea nu voi înțelege lucrarea cuvîntului Lui⁸⁵⁵, atunci voi înțelege, în chip neînțelept, așa cum pretind dascălii voștri, care socotesc că Părintele tuturor și Dumnezeu cel nenăscut are mâini, picioare, degete și suflet, ca o vietate compusă și care învață, pentru aceasta, că Tatăl S-a arătat pe Sine însuși lui Avraam și lui Iacov. Fericiți sîntem, deci, noi, cei circumciși cu cuțitele cele de piatră ale celei de a doua circumciziuni! Căci prima circumciziune vi s-a făcut și vi se face vouă, cu cuțitul cel de fier, iar voi rămîneți cu inimile învîrtoșate. Circumciziunea noastră, însă, care este a doua la număr și care s-a arătat după cea a voastră, prin pietre ascuțite, adică prin cuvintele apostolilor Pietrei celei din capul unghiului⁸⁵⁶ netăiate de mâini omenești⁸⁵⁷, ne circumcide pe noi de la idololatrie și, în genere, de la toată răutatea. Inimile noastre sînt atît de mult circumcise de la răutate, încît noi ne și bucurăm atunci când murim pentru numele pietrei celei frumoase, care face să țîșnească apă vie în inimile celor ce au iubit, prin El, pe Tatăl tuturor și adapă pe cei ce voiesc să bea apa vieții⁸⁵⁸. Dar când eu vă vorbesc vouă acestea, voi nu le înțelegeți; căci voi n-ați înțeles nici cele ce s-au profețit că va face Hristos și nu credeți acum nici nouă, care vă conducem la cele ce-au fost scrise. De aceea, Ieremia vă strigă astfel: „Vai, vouă, că ați părăsit fîntîna vie și v-ați săpat vouă gropi sparte, care nu vor putea să conțină apă. Oare nu este pustiu, acolo unde este muntele Sion, fiindcă am dat Ierusalimului carte de despărțire în fața voastră?⁸⁵⁹.

851. Is. 53, 7.

852. Is. 65, 2.

853. Is. 53, 1.

854. Ps. 18, 1.

855. Aici ne întîlnim cu ideea Logosului-Creator. Este drept că sfîntul Iustin nu întrebuițează aici expresia aceasta pe care în *Apologia I*, (X, 2; XIII, 1; XXVI, 5; LVIII, 1 și LXIII, 11), s-ar părea că o aplică Tatălui, totuși, el identifică, în chip sigur pe Dumnezeu-Creatorul cu Acela care a apărut lui Moisi și Patriarhilor (*Apologia I*, LXIII, 11) și cum Acela nu este altcineva decît Logosul întrupat, Hristos (cf. *Dialog*. LVI sq.), urmează că expresia de Logos-Creator nu ar fi trădat gîndirea lui Iustin. De altfel, din *Apologia II*, VI, 3 (Cf. *Dialog*. LXXXIV, 2), în timpul creației lumii, toate lucrurile au fost orînduite din materia informă (Cf. și *Apologia I*, X, 2).

856. Comp. Is. 28, 16; Ef. 2, 20; II Pt. 2, 6.

857. Comp. Dan. 2, 34.

858. Comp. In. 4, 14.

859. Ier. 2, 13; 3, 8; Is. 16, 1.

CXV.

Alte profeții cu privire la chemarea neamurilor. Ar trebui să credeți, totuși, lui Zaharia, care a arătat, în parabolă, taina lui Hristos. Cuvintele lui sînt următoarele: „Bucură-te și te veselește, fiica Sionului, că iată, Eu vin și Mă voi sălășlui în mijlocul tău, zice Domnul. Și neamuri multe se vor alipi de Domnul, în ziua aceea și-Mi vor fi Mie drept popor. Și Mă voi sălășlui în mijlocul tău și vor cunoaște că Domnul Puterilor M-a trimis la tine. Și va moșteni Domnul pe Iuda și partea lui pe pămîntul cel sfînt și va alege Ierusalimul. Să se umple de respect tot trupul înaintea feței Domnului, că El s-a ridicat din norii cei sfinți ai Lui. Și mi-a arătat pe Iisus, preotul cel mare, stînd înaintea feței unui înger al Domnului. Iar diavolul stătea de-a dreapta lui, pentru ca să i Se împotrivescă. Și a zis Domnul către diavol: Să te pedepsească Domnul, cel ce a ales Ierusalimul. Oare, tăciunele acesta nu este smuls din foc?”⁸⁶⁰.

Deoarece se părea că Tryfon voia să-mi răspundă și să mă contrazică, i-am zis:

— Mai întîi așteaptă și ascultă cele ce spun. Căci explicarea pe care o voi face nu este aceea pe care o socotești tu, că adică, în pămîntul Babilonului, unde a fost dus în captivitate poporul vostru, nu a fost nici un preot cu numele de Iisus. Chiar dacă aş face acest lucru, l-aş face, dovedindu-vă că în neamul vostru a fost un preot Iisus. Dar nu pe acesta l-a văzut profetul, în descoperirea lui, după cum nu i-a văzut, în stare normală, nici pe diavol, sau pe îngerul Domnului, ci în extaz⁸⁶¹, adică i se făcuse lui o descoperire. Acum însă vă spun că, după cum prin numele lui Iisus, fiul lui Navi, Cuvîntul a arătat că s-au săvîrșit puteri și fapte, care propovăduiau de mai înainte cele ce aveau să fie făcute de către Domnul nostru, tot astfel și descoperirea care s-a făcut lui Iisus, care a fost în Babilon, preot, în poporul vostru, vă voi dovedi acum că a fost o propovăduire a celor ce aveau să fie făcute de Preotul, Dumnezeuul și Hristosul nostru, Fiul Părintelui tuturor. M-am mirat, mai adineaori, pentru ce ați tăcut, atunci cînd v-am vorbit, sau cum s-a făcut că nu m-ați înfruntat, cînd v-am spus că, dintre cei ce au ieșit din Egipt, numai fiul lui Navi, dintre cei de aceeași vîrstă cu el, a intrat în pămîntul cel sfînt, dimpreună cu acei ce erau mai mici în vîrstă din

860. Zah. 2, 14—3, 2.

861. La sfîrșitul sec. II, polemica antimontanistă a dezvoltat în Biserică o vie repulsie împotriva extaticilor. Se depuneau atunci eforturi ca să se arate că profeții Vechiului Testament și scriitorii Noului Testament nu au vorbit în extaz. Nu există deci nici un motiv ca să ne mirăm că sfîntul Iustin (*Apolog. I*, XXXIII, 9; XXXV, 3; XXXVI, 1 și în *Dialog. VII*, 1, LII, 3), ca și alți apologeți, atribuie starea extatică profeților. Cuvîntul se găsește, de fapt, și în Noul Testament: Fapte, 10, 10; 11, 5; 22, 17 ca și în II Cor. 12, 2 sq.

neamul acela, despre care vorbește Sfînta Scriptură ? Căci săriți și zburăți peste răni, întocmai ca muștele. Și chiar dacă cineva v-ar spune zeci de mii de lucruri bune și dacă un singur lucrușor v-ar fi neplăcut, sau neînțeles, sau nu destul de exact, voi nu țineți socoteala de cele multe bune, ci vă năpustiți asupra micului cuvînt și vă-ncercați să-l înfățișați ca o nelegiuire și nedreptate, pentru ca să aveți apoi a da socoteală, cînd veți fi judecați de Dumnezeu, cu o judecată asemănătoare, cu mult mai mult pentru marile îndrăznești, fie că sînt acestea fapte rele, fie că sînt explicații greșite, pe care falsificîndu-le, le explicați. Căci cu aceeași judecată, cu care judecați, este drept ca să fiți judecați și voi înșivă⁸⁶².

CXVI.

Dar, pentru ca să vă dau socoteală despre descoperirea făcută lui Iisus Hristos cel sfînt⁸⁶³, reiau cuvîntul meu și vă spun că descoperirea aceasta ni s-a făcut și nouă, celor ce credem în Hristos, Arhiereul acesta răstignit. Noi, care ne găseam în desfrînare și în genere în toată fapta cea murdară, prin harul cel de la Iisus al nostru am dezbrăcat de pe noi după vrerea Tatălui, toate răutățile murdare cu care eram îmbrăcați⁸⁶⁴ și, cu toate că diavolul a stat continuu asupra noastră, ca un potrivnic⁸⁶⁵, voind să ne atragă pe toți la el, îngerul lui Dumnezeu, adică puterea lui Dumnezeu cea trimisă nouă prin Iisus Hristos, îl muștră și el pleacă de la noi. Astfel, noi sîntem smulși ca dintr-un foc⁸⁶⁶, fiind curățiți de păcatele de mai înainte și de întristarea și fierbințeala cu care ne înflăcărează diavolul și toți slujitorii lui, din mîinile cărora, iarăși, ne smulge Iisus, Fiul lui Dumnezeu. El ne-a făgăduit, de asemenea, că dacă vom îndeplini poruncile Lui, ne va îmbrăca cu veșmintele cele pregătite nouă și ne-a vestit că ne va orîndui împărăția Lui cea veșnică⁸⁶⁷. În același chip, în care Iisus acesta, pe care profetul Îl numește preot, s-a arătat purtînd veșminte murdare, pentru faptul că s-a spus că și-a luat o femeie desfrînată⁸⁶⁸ și s-a zis tăciune smuls din foc, pentru că El a luat asupra Lui iertarea păcatelor⁸⁶⁹, fiind muștrat de

862. Comp. Mt. 7, 2. Cuvintele acestea, citate de Matei și reproduse de sfîntul Iustin, se găsesc și în Talmud, ceea ce este o dovadă că aforismul acesta circula la începutul erei creștine și printre iudei. Dar ceea ce surprinde pe Tryfon este că el circula și printre creștini.

863. Iisus este numit aici „sfînt” prin opoziție cu preotul Iisus, care a apărut profetului Zaharia (3, 3) îmbrăcat în „veșminte scîrnave”.

864. Comp. Zah. 3, 4.

865. Comp. II Tes. 2, 3—4.

866. Zah. 3, 2.

867. Zah. 3, 4—7.

868. Comp. I Ez. 10, 8.

869. Zah. 3, 4.

diavolul care I se împotriva Lui, tot astfel și noi, cei care am crezut prin numele lui Iisus, ca un singur om⁸⁷⁰, în Dumnezeu, Creatorul tuturor, dezbrăcați fiind de hainele cele murdare, adică de păcate, prin numele Fiului Lui cel întâi-născut⁸⁷¹ și fiind înflăcărați de cuvântul chemării Lui, sîntem adevăratul neam arhieresc al lui Dumnezeu, după cum Însuși Dumnezeu mărturisește, spunînd ca să aducem în tot locul, între neamuri, jertfe bine-plăcute și curate⁸⁷². Și Dumnezeu, o știți prea bine, nu primește jertfe de la nimeni, decît numai prin preoții Săi.

CXVII.

Deci, toate jertfele, pe care le aducem în numele Lui și pe care Iisus Hristos ne-a poruncit să le aducem, adică acelea care se fac de către creștini pe toată suprafața pămîntului cu ocazia euharistiei pîinii și potirului, Dumnezeu mărturisește de mai înainte că sînt bine-plăcute Lui. Pe acelea, însă, care sînt aduse de voi și de către preoții voștri, El le respinge, zicînd: „Și jertfele voastre nu le voi primi din mîinile voastre. Căci de la răsăritul soarelui, pînă la apus, numele Meu este slăvit întru neamuri, iar voi îl pîngăriți“⁸⁷³. Și chiar și pînă astăzi, certîndu-vă între voi, ziceți că Dumnezeu nu primește jertfele, care se aduceau în Ierusalim de către așa-zișii Israeliti, care locuiau acolo atunci și că El a zis că primește numai rugăciunile aduse de către cei ce se găseau atunci în diaspora, din neamul acela și că El numește jertfe rugăciunile lor. Da, și eu sînt de acord că rugăciunile și euharistiile, care se aduc de cei vrednici, sînt singurele jertfe desăvîrșite și bine-plăcute lui Dumnezeu. Căci numai pe acestea au primit poruncă să le aducă și creștinii, chiar în timpul în care ei fac comemorarea Patimii pe care a suferit-o Fiul lui Dumnezeu pentru ei⁸⁷⁴, adică mai înainte de a mânca și de a bea, la vremea prînzului lor, și al Cărui nume, arhieriei și dascălii poporului vostru se străduiesc să facă în așa fel, ca să fie pîngărit și batjocorit peste tot pămîntul. Dar veșmintele acestea murdare⁸⁷⁵, cu care voi ați acoperit pe toți aceia care, prin numele lui Iisus au devenit creștini, Dumnezeu a arătat că vor fi date la o parte de la noi atunci cînd ne va învia pe toți și cînd ne va așeza pe unii nestricați, nemuritori și fără de durere,

870. Comp. Gal. 3, 28.

871. Zah. 3, 4.

872. Mal. 1, 11.

873. Mal. 1, 10—12.

874. Cuvintele întrebuate de sfîntul Iustin, în acest paragraf cu privire la Euharistie, nu sînt suficient de clare. El vorbește ca și cînd ar voi să arate că nu amintirea Patimii constituie caracterul sacrificial al Euharistiei, ci rugăciunile care însoțesc Euharistia.

875. Zah. 3, 3.

în împărăția cea veșnică și fără de sfârșit, iar pe alții îi va trimite în pedeapsa și focul cel veșnic.

Că voi vă înșelați singuri și vă lăsați înșelați și de dascălii voștri atunci când explicați că cuvîntul a vorbit despre aceia din neamul vostru, care sînt în diaspora⁸⁷⁶ și că el a spus acestea despre rugăciunile și jertfele lor care se fac în tot locul, că ele sînt curate și bine-plăcute, înțelegeți deștul de bine că voi vă mințiți pe voi înșivă și că încercați să înșelați pe toți, deoarece, în primul rînd neamul vostru nici măcar acum nu este de la răsăritul soarelui la apus, ci aici sînt neamurile acelea între care nimeni din neamul vostru nu a locuit pînă acum. Căci nu este nici măcar un singur neam de oameni, fie barbari, fie elini, fie, în genere, cu orice nume ar fi numit, sau de amaxobii (sciți), sau din cei ce se numesc nomazi, sau care locuiesc în corturile în care cresc vitele, întru care să nu se aducă rugăciuni și euharistii prin numele lui Iisus cel răstignit, Părintelui și Creatorului tuturor⁸⁷⁷. De altfel, știm că în vremea aceea, cînd profetul Maleahi spunea acestea, diasporaua voastră nu era peste tot pămîntul, peste care este astăzi, după cum se dovedește chiar din Scripturi.

CXVIII.

Așa că, mai bine încetați de a vă arăta iubitori de gîlceavă și vă pocăiți, mai înainte de a sosi marea zi a judecății⁸⁷⁸, în care își vor lovi piepturile toți cei care, din triburile voastre, au împuns pe Hristosul acesta, așa cum v-am dovedit că a fost prezis de Scriptură⁸⁷⁹. V-am explicat, de asemenea, că Domnul a jurat că El va fi „după rînduiala lui Melchisedec”⁸⁸⁰ și v-am spus ce înseamnă aceasta. Tot astfel, profeția lui Isaia, care a spus: „Mormîntul lui se va lua din mijloc”⁸⁸¹, v-am arătat, mai înainte, că a fost cu privire la Hristos, Care avea să Se răstignească și să învieze. V-am mai spus, iarăși, de multe ori, că Hristos acesta este judecătorul tuturor celor vii și celor morți⁸⁸². De altfel și Natan, spunînd la fel despre Acesta, a grăit astfel către David: „Eu Îi voi fi Lui Tată și El Îmi va fie Mie Fiu și nu voi întoarce mila Mea de la El, după cum am făcut cu cei de dinaintea Lui. Și-L voi așeza în casa Mea și în împărăția Lui pînă în veac”⁸⁸³. Iezechiel numește

876. Mal. 1, 11.

877. Ceea ce spune sfîntul Iustin în cap. CXVII, punctele 4—5, desigur că nu trebuie interpretate, ca o constatare de fapt. Este, mai degrabă un chip iperbolic de a exprima vocația universală a neamurilor la creștinism.

878. Mal. 4, 5.

879. Comp. Zah. 12, 2; In. 19, 37; Apoc. 1, 7.

880. Ps. 109, 4.

881. Is. 57, 2.

882. Comp. Dan. 7, 26; Fapte 10, 42; II Tim. 4, 1; I Pt. 4, 5.

883. II Regi 7, 14—16.

„conducător în casă“⁸⁸⁴ nu pe altul decât pe Acesta însuși. Căci Acesta este preot ales și împărat veșnic, Hristos, ca Unul care este Fiul lui Dumnezeu. Și să nu socotiți că Isaia sau ceilalți profeți spun că la venirea cea de a doua a Lui, urmează ca să se aducă jertfe de sînge, sau libațiuni pe altare, ci laude și euharistii adevărate și duhovnicești. De aceea, noi nu am crezut în zadar întru El și nici nu ne-am lăsat înșelați de către cei ce au învățat altfel, iar acest lucru s-a întîmplat prin pronia minunată a lui Dumnezeu, pentru ca noi să ne găsim mai înțelepți și mai respectuoși față de Dumnezeu, decât voi, care vă socotiți dar nu sînteți nici iubitori de Dumnezeu și nici înțelepți, prin chemarea cea nouă⁸⁸⁵ și prin veșnicul așezămînt⁸⁸⁶, adică prin acela al lui Hristos. De aceea și Isaia, minunîndu-se, a zis: „Și împărații își vor închide gurile; fiindcă cei cărora nu li s-a vestit despre El vor vedea și aceia care nu au auzit vor înțelege. Doamne, cine a crezut auzului nostru și brațul Domnului cui s-a descoperit?“⁸⁸⁷

Zicînd acesteă, am adăugat:

— O, Tryfon, pentru cei ce au venit astăzi cu tine încerc să spun aceleași lucruri pe scurt, cît este de îngăduit, și concis.

Și el a zis:

— Bine faci. Căci chiar dacă prin cele mai multe pe care le grăiești tu spui aceleași lucruri, află că atît eu, cît și cei ce sînt cu mine, ne bucurăm.

CXIX.

Și eu am continuat:

— Credeți, oare, o voi, bărbați, că noi am fi putut înțelege aceste lucruri în Scripturi, dacă n-am fi primit harul înțelegerii, prin vrerea Celui ce a voit acestea ? Pentru ca să se întîmple și ceea ce s-a zis prin Moisi: „Ațîțatu-M-au cu zei străini, amăritu-M-au întru urîciunile lor; ei au jertfit demonilor pe care nu-i cunosc. Au venit demoni noi și proaspeți, pe care părinții lor nu i-au cunoscut. Ai părăsit pe Dumnezeul care te-a născut și ai uitat de Dumnezeul care te-a hrănit. Și a văzut Domnul, și S-a umplut de zel, și S-a ațîțat de mînie asupra fiilor și fiicelor Lui, și a zis: Întoarce-Mi-voi fața Mea de la ei și le voi arăta ce le va fi lor la sfîrșit, căci ei sînt un neam pervers, fii ai celor întru care nu este credință. Ei M-au făcut gelos asupra a ceea ce nu-i Dumnezeu și M-au ațîțat asupra idolilor lor. De aceea și Eu îi voi face geloși asupra a ceea ce nu este neam și-i voi ațîța asupra poporului neînțelept. Căci foc s-a aprins din mînia Mea și va arde

884. Iez. 44, 3.

885. Ier. 31, 31.

886. Is. 55, 3; 61, 8; Ier. 32, 40; Evr. 13, 20.

887. Is. 52, 15–53, 1.

pînă la iad. El va consuma pămîntul și făpturile Lui și va aprinde temeliile munților. Voi aduna rele asupra lor⁸⁸⁸. Într-adevăr, după ce dreptul acela a fost ucis, noi am înflorit ca un alt popor și am răsărit spice noi și înflori-toare, după cum au spus profeții: „Și vor alerga neamuri multe la Domnul, în ziua aceea, drept popor și se vor sălășlui în mijlocul întregului pămînt⁸⁸⁹. Iar noi, nu numai că sîntem popor, dar sîntem și popor sfînt⁸⁹⁰, după cum am arătat mai înainte: „Și-l vor numi popor sfînt, răscumpărat de Domnul⁸⁹¹.

Deci, noi nu sîntem un popor vrednic de disprețuit și nici un trib barbar, nici așa cum sînt neamurile carienilor sau frigienilor, ci pe noi ne-a ales Dumnezeu⁸⁹² și S-a făcut vădit celor ce nu au întrebat de El. Căci zice: „Iată, Eu sînt Dumnezeul neamului care nu a invocat numele Meu⁸⁹³. Iar acesta este neamul acela, pe care i l-a făgăduit Dumnezeu odinioară lui Avraam, cînd i-a vestit că-l va așeza părinte al multor neamuri⁸⁹⁴, nespunînd cu această că-l va așeza părinte nici al arabilor, nici al egiptenilor, nici al iudumeilor, fiindcă și Ismail a devenit părinte al unui neam mare, și Esau și amaniții sînt astăzi popoare numeroase. Noe a fost atît părintele lui Avraam, cît și al întregului neam omenesc, în genere, iar alții au fost strămoșii altora. Deci, ce hărăzește aici Hristos mai mult lui Avraam ? Aceea că, printr-o chemare asemănătoare, l-a chemat cu glasul Său, spunîndu-i să iasă din pămîntul în care locuia⁸⁹⁵. Tot astfel, și pe noi, pe toți, ne-a chemat, prin același glas și am ieșit din trăirea în care am viețuit în felul comun al celorlalți locuitori ai pămîntului, pe cînd viețuiam rău. De aceea, vom moșteni dimpreună cu Avraam pămîntul cel sfînt, luînd moștenirea aceasta în veacul cel nesfîrșit pentru credința asemănătoare, fiind copii ai lui Avraam⁸⁹⁶. Căci în același chip în care acela a crezut în glasul lui Dumnezeu și i s-a socotit lui întru îndreptățire, tot astfel și noi, crezînd pînă la moarte în glasul lui Dumnezeu, Cel grăit iarăși prin apostolii lui Hristos și propovăduit nouă prin profeți, ne-am lepădat de toate cele ce sînt în lume. Deci, Își făgăduiește Lui un neam de aceeași credință, respectuos față de Dumnezeu, drept, înveselind pe Tatăl⁸⁹⁷, iar nu pe voi, întru care nu există credință⁸⁹⁸.

888. Deut. 32, 16—23.

889. Zah. 2, 11.

890. Este pentru prima dată cînd sfîntul Iustin arată, în mod expres, că poporul creștin este *sfînt*. Din cele arătate în cap. CX, 4 se poate numai trage concluzia aceasta.

891. Is. 62, 12.

892. Cf. Deut. 14, 2.

893. Is. 65, 1.

894. Fac. 12, 2.

895. Fac. 12, 1.

896. Comp. Gal. 3, 7.

897. Comp. Pilde 10, 1.

898. Conf. Deut. 32, 20.

CXX.

Vedeți, așadar, că și lui Isaac și lui Iacov li se făgăduiește aceleași lucruri. Astfel, lui Isaac îi zice: „Și se vor binecuvînta întru sămînța ta, toate neamurile pămîntului“⁸⁹⁹. Iar lui Iacov: „Și se vor binecuvînta întru tine și întru sămînța ta, toate triburile pămîntului“⁹⁰⁰. Lucrul acesta nu l-a mai spus nici lui Esau, nici lui Ruvim și nici vreunui altul, ci numai acelora, din care avea să fie Hristos, după iconomia⁹⁰¹ cea realizată prin Fecioara Maria. Căci, dacă ai stărui cu mai multă atenție asupra binecuvîntării lui Iuda, atunci desigur ai vedea cele ce spun. Astfel, sămînța cea din Iuda, se împarte și se scoboară prin Iuda, Fares, Iessei și David. Acesta era un simbol, că unii din neamul vostru se vor găsi că sînt fii ai lui Avraam și se vor găsi în același timp și în partea lui Hristos și că alții, cu toate că sînt fii ai lui Avraam, fiind, totuși, ca nisipul mării de pe țărm⁹⁰², care este nefecund și infructuos, cu toate că este mult și nenumărat și nu dă naștere nicidecum vreunui fruct, ci numai bea apa mării. Tot astfel și în neamul vostru se vădește o mare mulțime, care însă, sorbind numai din învățăturile amărăciunii și ale ateismului, scuipe afară cuvîntul lui Dumnezeu.

De asemenea, cît privește pe Iuda, s-a zis: „Nu va lipsi stăpîn din Iuda, nici povățuitor din coapsele lui, pînă nu vor veni cele ce sînt rămase pentru El, și El va fi așteptarea neamurilor“⁹⁰³. Însă că aceste cuvinte nu s-au zis pentru Iuda, ci pentru Hristos, este lucru lămurit, căci noi toți, cei din neamuri, nu așteptăm pe Iuda, ci pe Iisus, Cel care a scos și pe părinții voștri din Egipt. Căci profeția a propovăduit de mai înainte cele ce aveau să fie pînă la venirea lui Hristos: „pînă nu vor veni cele ce sînt rămase pentru El, și El va fi așteptarea neamurilor“. Deci, după cum am dovedit de mai multe ori, El a venit și este așteptat să vină iarăși pe norii cerului⁹⁰⁴: Iisus, al Cărui nume voi îl profanați⁹⁰⁵ și lucrați în așa fel ca el să fie profanat peste tot pămîntul. Mi-ar fi cu puțință, o, voi, bărbați, să mă contrazic cu voi în ce privește cuvîntul acesta, despre care voi tălmăciți că s-a spus astfel: „pînă ce vor veni cele ce sînt rămase pentru el“ deoarece cei șaptezeci nu au tradus așa, ci: „pînă ce va veni Acela, Căruia Îi sînt rămase“. Fiindcă, însă, cuvintele care urmează arată că ele au fost spuse cu privire la Hristos (căci se zice: „Și el va fi așteptarea neamurilor“), nu voi discuta cu voi asupra acestui cuvînt mărunț, după cum nu m-am silit să vă fac dovada despre

899. Fac. 26, 4.

900. Fac. 28, 14.

901. Cf. Capit. XLV, 4.

902. Fac. 22, 17.

903. Fac. 49, 10.

904. Comp. Dan. 7, 13.

905. Mal. 1, 12.

Hristos, nici din Scripturile, care nu au fost recunoscute de voi, cu toate că vi le-am istorisit mai sus, cum sînt, bunăoară, cele din cuvintele profetului Ieremia, ale lui Ezdra și David, ci numai din cele recunoscute de voi pînă acum și care, dacă ar fi fost înțelese de dascălii voștri, fiți siguri că le-ar fi făcut să dispară, așa cum au făcut cu cele referitoare la moartea lui Isaia, pe care l-ați tăiat cu un fierăstrău de lemn și care a fost de asemenea o taină a lui Hristos, Care avea să taie neamul vostru în două și Care avea să învrednicească pe cei vredniți, dimpreună cu sfinții patriarhi și profeți, în Împărăția cea veșnică, iar pe ceilalți a zis că-i va trimite în osînda focului nestins, la un loc cu ceilalți deopotrivă de neascultători și de nepocăiți, din toate neamurile. Căci se zice: „Vor veni de la apusuri și de la răsărituri și se vor odihni laolaltă cu Avraam, Isaac și Iacov, întru Împărăția cerurilor, iar fiii împărăției vor fi aruncați întru întunericul cel din afară”⁹⁰⁶. Și voiesc să spun acestea neîngrijindu-mă cu nimic de nimeni și necăutînd să îmbunzez pe nimeni, ci numai din dorința de a spune adevărul, chiar dacă ar trebui ca pe dată să fiu sfîșiat de voi. Căci fără să port grija nimănui din neamul meu, adică al samarinenilor, adresîndu-mă în scris Cezarului⁹⁰⁷, am spus că aceștia se înșeală încrezîndu-se în magul Simon, cel din neamul lor, despre care ei zic că este dumnezeu mai presus de tot începutul, de toată stăpînirea și de toată puterea⁹⁰⁸.

CXXI.

Fiindcă ei tăceau cu toții, am adăugat:

— Vorbînd despre Acest Hristos, prin David, o, prieteni, nu s-a spus că neamurile vor fi binecuvîntate în posteritatea Lui, ci în El. Căci, cu privire la aceasta se spune astfel: „Numele Lui în veac; El va răsări mai presus de soare. Și se vor binecuvînta întru El toate neamurile”⁹⁰⁹. Iar dacă toate neamurile se binecuvîntează în Hristos și dacă noi, care sîntem dintre toate neamurile, credem în Acesta, atunci El însuși este Hristos, iar noi sîntem cei binecuvîntați prin El, după cum se scrie⁹¹⁰. Dumnezeu a dat mai întîi soarele, pentru ca lumea să I se închine și, cu toate acestea, nu s-a putut vedea nicicînd cineva, care, pentru credința în soare, să fi suferit chinuri pînă la moarte. Însă, pentru numele lui Iisus, se pot vedea oameni de toate neamurile, care au suportat și suportă să sufere toate, numai ca să nu-L tăgăduiască, căci cuvîntul adevărului și al înțelepciunii este mai aprins

906. Mt. 8, 11–12.

907. A se vedea *Apologia I*, XXVI, unde este istorisită toată povestea lui Simon, și *Faptele Apostolilor*, 8, 10.

908. Comp. Ef. 1, 21.

909. Ps. 71, 17.

910. Deut. 4, 9.

decît soarele și este mai luminos decît puterile soarelui, pătrunzînd pînă în adîncul inimii și al minții. Din cauza aceasta și Cuvîntul zice: „Numele Lui va răsări mai presus de soare”⁹¹¹. Și, iarăși, Zaharia zice că: „Răsărit este numele Lui”⁹¹² și, grăind tot despre El, a zis: „Trib după trib își vor lovi pieptul”⁹¹³. Căci, dacă în cea dintîi arătare a Lui, care a fost necinstită, fără de chip și plină de nimicnicie, El a strălucit și S-a arătat atît de puternic, încît nu mai este necunoscut de nici un neam și fiecare se pocăiește de felul vechi și rău de viață al fiecărui neam, așa că pînă și demonii se supun numelui Lui și toate stăpîniile și împărățiile se tem de numele Lui, mai mult decît de toți morții, oare, la arătarea Lui cea slăvită, nu va nimici El cu totul pe toți cei ce L-au urît și pe cei care s-au îndepărtat în chip nedrept de El, în timp ce pe cei ai Lui îi va odihni, dîndu-le lor toate bunătățile cele așteptate? Deci, noi sîntem aceia cărora ni s-a dat să ascultăm, să înțelegem și să ne mîntuim prin acest Hristos și să cunoaștem toate cele ale Tatălui⁹¹⁴. Pentru aceasta i-a zis: „Mare lucru este pentru tine de a te numi servul Meu, de a aduna triburile lui Iacov și de a întoarce împrăștierea lui Israel. Pusu-te-am spre lumină neamurilor, pentru ca să fii spre mîntuirea lor, pînă la marginea pămîntului”⁹¹⁵.

CXXII.

Voi socotiți că acestea au fost spuse pentru cei străini și pentru proze-liți, cînd în realitate ele au fost spuse pentru noi, cei luminați prin Iisus. Desigur că Hristos ar fi putut mărturisi și pentru aceia: acum, însă, după cum a spus El însuși, voi sînteți de două ori fiii gheenei⁹¹⁶. Prin urmare, cele spuse prin profeți nu au fost spuse nici pentru aceia, ci au fost spuse pentru noi, despre care Cuvîntul zice: „Voi duce orbii pe calea pe care n-au cunoscut-o și vor păși pe cărările pe care nu le-au știut. Și Eu sînt martor, zice Domnul-Dumnezeu, și servul Meu pe care l-am ales”⁹¹⁷. Pentru cine, deci, mărturisește Hristos ? Este lămurit că pentru cei ce au crezut. Căci prozelitii nu numai că nu cred, ci ocărăsc de două ori cît voi numele Lui, iar pe noi, cei care credem în numele Lui, caută să ne ucidă și să ne batjoco-rească, fiindcă se grăbesc să se arate, că se aseamănă întru totul cu voi. Și, iarăși, într-altă parte strigă: „Eu, Domnul, te-am chemat întru dreptate și te voi ține de mîină, te voi împuternici și te voi pune drept așezămînt

911. Ps. 71, 17.

912. Zah. 6, 12.

913. Zah. 12, 12.

914. In. 14, 7.

915. Is. 49, 6.

916. Mt. 23, 15.

917. Is. 42, 16; 43, 10.

al neamului, spre lumina neamurilor, ca să deschizi ochii orbilor și să scoți din lanțuri pe cei chinuiți“⁹¹⁸. Fiindcă și acestea, o, voi, bărbați, s-au spus pentru Hristos și despre neamurile cele care au primit lumina. Sau, și aici ziceți că acestea s-au spus pentru lege și pentru prozeliți? Deoarece, însă, unii dintre cei ce veniseră a doua zi au strigat ca la teatru: Dar ce? Nu zice acestea despre lege și pentru cei luminați de ea? Iar aceștia nu sînt prozeliții? — am zis întorcînd ochii către Tryfon:

— Nu! Căci dacă legea ar fi avut puterea de a lumina neamurile și pe cei ce o au, atunci ce nevoie ar mai fi fost de un nou așezămînt? Fiindcă Dumnezeu a vestit de mai înainte, că va trimite un nou așezămînt și o lege și o poruncă veșnică și noi nu înțelegem prin aceasta legea cea veche și pe prozeliții ei, ci pe Hristos și pe prozeliții Lui, cu alte cuvinte, pe noi, neamurile, pe care ne-a luminat, după cum zice undeva: „Astfel zice Domnul: La vremea potrivită te-am ascultat și în ziua mîntuirii ți-am ajutat și te-am dat spre așezămînt neamurilor, pentru a orîndui pămîntul și să primești drept moștenire locurile cele pustii“⁹¹⁹. Care este, așadar, moștenirea lui Hristos? Oare nu sînt neamurile? Și care este așezămîntul lui Dumnezeu? Oare nu este Hristos? După cum zice și într-altă parte: „Fiul Meu ești Tu, Eu astăzi Te-am născut; cere de la Mine și-Ți voi da neamurile spre moștenire și marginile pămîntului spre stăpînire“⁹²⁰.

CXXIII.

Deci, după cum toate acestea au fost spuse pentru Hristos și pentru neamuri, socotiți că și acelea au fost spuse la fel. Căci prozeliții nu au nevoie de nici un așezămînt, de vreme ce una și aceeași lege este impusă celor tăiați împrejur. Despre aceștia Scriptura zice astfel: „Cel străin se va adăuga la ei și se va adăuga la casa lui Iacov“⁹²¹. Prozelitul cel circumcis, alăturîndu-se de popor, este ca și un autohton, pe cînd noi, care am fost învredniciți să ne numim popor, sîntem în același timp un neam, prin aceea că sîntem necircumciși. Pe lîngă aceasta, este chiar ceva ridicol să socotiți că ochii prozeliților au fost deschiși, iar ai voștri nu și să auziți că voi sînteți numiți orbi și surzi, iar aceia luminați. Și este ceva și mai ridicol pentru voi, ca să ziceți că legea a fost dată neamurilor, în timp ce voi nici măcar nu o cunoașteți. Căci, dacă ați cunoaște-o, v-ar fi teamă de mînia lui Dumnezeu și n-ați mai fi nelegiuți și rătăciți, ci v-ați înfricoșa, auzind-o grăindu-vă mereu: „Fii, întru care nu este o credință“⁹²² și „Cine este orb, dacă nu

918. Is. 42, 6—7.

919. Is. 49, 8.

920. Ps. 2, 7—8.

921. Is. 14, 1.

922. Deut. 32, 20.

fiii mei și surd, dacă nu cei ce au stăpînire asupra lor ? Și au fost orbiți servii lui Dumnezeu. Ați văzut de multe ori și nu v-ați păzit. Urechile voastre sînt deschise și n-ați auzit“⁹²³. Oare, lauda aceasta pe care Dumnezeu v-o dă este frumoasă și mărturia aceasta a lui Dumnezeu este cuvenită unor servi ? Voi nu vă rușinați auzind adesea niște astfel de lucruri și nu vă îngroziți de amenințarea lui Dumnezeu, ci rămîneți mai departe un popor nebun și învîrtoșat cu inima. „Pentru aceasta, iată, adăugînd, voi muta poporul acesta“, zice Domnul, „și-i voi muta pe ei și voi pierde înțelepciunea înțelepților și înțelegerea celor înțelegători o voi ascunde“⁹²⁴. Și, pe bună dreptate ! Căci voi nu sînteți nici înțelepți, nici înțelegători, ci cutezători și vicleni. Sînteți înțelepți numai atunci cînd este vorba să faceți răul și sînteți neputincioși atunci cînd este vorba să înțelegeți voința lui Dumnezeu cea ascunsă, sau așezămîntul cel credincios al Domnului, sau să găsiți cărările cele veșnice⁹²⁵. Astfel, zice: „Voi ridica lui Israel și lui Iuda o sămînță de oameni și o sămînță de dobitoace“⁹²⁶. Iar prin gura lui Isaia zice, cu privire la un alt Israel, astfel: „În ziua aceea va fi un al treilea Israel, între asirieni și între egipteni, binecuvîntat pe pămînt, pe care l-a binecuvîntat Domnul Savaoth, zicînd: Binecuvîntat va fi poporul Meu cel din Egipt și cel din Asiria și moștenirea Mea, Israel“⁹²⁷. Deci, de vreme ce Dumnezeu binecuvîntează și numește Israel pe poporul acesta și strigă că el este moștenirea Lui, cum încă nu vă pocăiți de rătăcirea în care vă găsiți, atunci cînd ziceți că voi singuri sînteți Israel și cum nu încetați de a blestema poporul cel binecuvîntat al lui Dumnezeu ? Căci atunci cînd a vorbit de Ierusalim și de țările din jurul lui, a adăugat iarăși, astfel: „Și voi naște peste voi oameni, pe poporul Meu Israel și vă vor moșteni și veți fi sub stăpînirea lor și nu veți mai adăuga încă să rămîneți fără copii de partea lor“⁹²⁸.

— Dar ce ? a zis Tryfon. Voi sînteți Israel și despre voi zice acestea ?

— Dacă, i-am răspuns eu, n-am fi vorbit atît de mult despre aceasta, m-aș îndoi, dacă-mi faci această întrebare, neînțelegînd bine lucrurile. Dar, pentru că am ajuns la această concluzie, prin dovezile mele și prin consimțămîntul vostru, cred că tu nu treci cu vederea cele spuse mai înainte și nici că nu voiești, din dragoste de gîlceavă, să prelungești discuția, ci numai să mă provocî să argumentez din nou acestea, cum am făcut-o și cu altele, mai înainte.

923. Is. 42, 19–20.

924. Is. 29, 14.

925. Ier. 6, 16.

926. Ier. 38, 27.

927. Is. 19, 24–25.

928. Iez. 36, 12.

Întrucît Tryfon și-a exprimat consimțămîntul, printr-o clipire din ochi, eu am continuat:

— Și iarăși, în Isaia, ascultați cu urechile voastre, doar doar veți înțelege, că Dumnezeu, vorbind despre Hristos, Îl numește, în parabolă: *Iacov și Israel*. Căci zice astfel: „Iacov este Fiul Meu și Eu Îi voi purta de grijă. Israel este alesul Meu și-Mi voi pune Duhul Meu peste El și El va pronunța judecata oamenilor. El nu se va sforța, nici nu va striga și nici nu va auzi cineva glasul Său, în piețe. El nu va zdrobi trestia frîntă și nu va stinge inul aprins, ci se va pronunța într-un adevăr, va lua judecata și nu se va frînge, pînă ce nu va pune pe pămînt judecată: și într-un numele Lui vor nădăjdui neamuri”⁹²⁹. Deci, după cum de la acel singur Iacov, care a fost supranumit Israel, tot neamul vostru a fost supranumit Iacov și Israel, tot astfel și noi, după Hristos, Care ne-a născut pe noi în Dumnezeu, ne numim și sîntem și Iacov și Israel și Iuda și Iosif și David și fii ai lui Dumnezeu, toți cei ce păzim poruncile lui Hristos⁹³⁰.

CXXIV.

Deoarece am văzut că s-au tulburat, fiindcă am zis că și noi sîntem copiii lui Dumnezeu, nelăsîndu-i să mă mai întrebe ceva, ci luîndu-le-o înainte, am zis:

— Ascultați, o, voi, bărbați, cum spune Duhul Sfînt despre poporul acesta, că toți sînt fii ai Celui Prea Înalt și că în adunarea lor este de față Însuși acest Hristos, aducînd judecată asupra întregului neam al oamenilor. Cuvintele acestea, care au fost spuse de David, după cum voi înșivă le tîlcuiți, sună astfel: „Dumnezeu a stat în adunarea dumnezeilor și, în mijlocul lor, El judecă pe dumnezei. Pînă cînd judecați nedreptate și țineți socoteală de fețele păcătoșilor ? Faceți judecată orfanului și săracului și îndreptățiți pe cel umil și pe cel lipsit. Liberați pe cel lipsit și smulgeți pe sărac din mîna păcătoșilor. Ei nu au cunoscut și nu au înțeles, ci umblă într-un întuneric: toate temeliele pămîntului se vor tulbura. Eu am zis: Voi sînteți dumnezei și fii ai Celui Prea Înalt, cu toții; voi, însă, muriți întocmai ca oamenii și cădeți întocmai ca unul dintre conducători. Ridică-te, Dumnezeule, judecă pămîntul, că Tu vei moșteni într-un toate neamurile”⁹³¹. În tîlcuirea celor șaptezeci, se spune, însă: „Iată, voi muriți întocmai ca oamenii și cădeți întocmai ca unul dintre conducători” pentru ca, prin aceasta să arate și neascultarea oamenilor, adică a lui Adam și a Evei și căderea unuia dintre conducători, cu alte cuvinte a aceuia care este numit șarpe și care a căzut,

929. Is. 42, 1—4; Mt. 12, 18—21.

930. Comp. In. 1, 12; I In. 3, 1—3.

931. Ps. 81.

cu mare cădere, din cauză că a amăgit pe Eva⁹³². Dar, totuși eu nu am citat cuvîntul în sensul acesta, ci pentru a vă demonstra că Duhul Sfînt reproșează oamenilor deveniți asemănători lui Dumnezeu, fără de patimă și nemuritori ca El — atîta vreme cît ei păzesc poruncile — și socotiți vrednici de El a se chema fiii Lui, faptul de a-și pregăti lor înșiși moartea, după exemplul lui Adam și al Evei; așa că nu am nimic împotriva traducerii acestui psalm, așa cum voiți voi. Și, în felul acesta se demonstrează că ei au fost socotiți demni de a deveni dumnezei, că au fost socotiți demni de a putea deveni fii ai Celui Prea Înalt și că ei vor fi judecați și condamnați separat, ca Adam și Eva. Pentru faptul că Cuvîntul dă lui Hristos numele de Dumnezeu, vi s-a făcut dovada în mai multe rînduri.

CXXV.

— Aș voi, însă, o, voi, bărbați, să aflu de la voi care este puterea numelui Israel? Dar, cum ei continuau să tacă, am zis:

— Eu vă voi spune aceea ce știu; căci socotesc că nu este drept să nu vorbesc atunci cînd știu ceva și nici ca, atunci cînd bănuiesc că voi știți ceva, dar că din cauza invidiei și a nepriceperii voiți să vă înșelați pe voi înșivă, să nu caut întotdeauna să aflu eu însumi și să spun totul, în chip simplu și fără de înșelăciune, așa cum a poruncit Dumnezeuul meu: „Ieșit-a semănătorul să semene sămînța sa. Și una a căzut pe cale, alta între spini, alta pe pămînt pietros, iar alta pe pămînt bun“⁹³³. Deci, trebuie să vorbim în nădejdea că se va găsi pe undeva și pămînt bun. Căci venind Domnul acela al meu, ca unul care este tare și puternic, va cere cele ale Sale de la toți și nu va condamna pe iconomul acela al Lui, dacă va cunoaște că acesta, știind că Domnul lui este puternic și că venind va cere cele ale Sale, le va pune pe orice masă și nu le va îngropa, pentru vreo cauză oarecare⁹³⁴. Deci, numele *Israel* înseamnă: un om care învinge o putere. Căci „Isra“, înseamnă „un om care învinge“, iar „El“, înseamnă „putere“. Acest lucru s-a profețit și prin taina luptei pe care a dus-o Iacov, cu Acela care i s-a arătat, întru îndeplinirea voinței Părintelui și care, prin aceea că era Fiu întîi-născut al tuturor

932. Sfîntul Iustin, ca și alți scriitori bisericești ai timpului, plasează căderea șarpelui, adică a diavolului sau a lui satan după căderea Evei, ca o pedeapsă a intervenției lui pe lîngă cea dintîi femeie întru săvîrșirea actului de nesupunere față de porunca lui Dumnezeu. Ei socotesc că Dumnezeu a încredințat îngerilor, al căror șef era satan, administrarea lumii și că acesta, din invidie față de om, a devenit dușmanul lui și, ca atare a meritat blestemul și pedeapsa lui Dumnezeu. Desigur că, în felul acesta de a privi lucrurile, găsim și o încercare de explicare a căderii unei părți din îngeri, în frunte cu satan, despre care Sfînta Scriptură nu ne spune nimic înainte.

933. Mt. 13, 3–8.

934. Comp. Lc. 19, 12–23.

făpturilor⁹³⁵, era Dumnezeu. Și lucrul acesta avea să-l facă Hristos și atunci când avea să fie om. Căci atunci când a devenit om, după cum am spus mai înainte, s-a apropiat de el diavolul, adică puterea aceea care se mai cheamă și șarpe și satana, ispitindu-L și luptându-se să-L doboare, socotind că va avea să i se închine lui. Acela însă l-a nimicit și l-a doborât, vădindu-i viclenia, atunci când, împotriva Scripturii, l-a cerut să i se închine ca unui Dumnezeu, în vreme ce el era un transfug de la voința dumnezeiască. Fiindcă i-a răspuns: „Scriș este: Domnului Dumnezeului tău te vei închina și numai pe El singur Îl vei adora“⁹³⁶. Învins și înfruntat, diavolul se dădu atunci înapoi⁹³⁷. Dar, deoarece în durerea și în suferința pătimirii, atunci când avea să fie răstignit, Hristosul nostru avea să amorțească, El a făcut vestirea de mai înainte și a acestui lucru, prin atingerea coapsei lui Iacov, cu care ocazie, acesta a amorțit⁹³⁸. Numele Lui era încă din vechime Israel. Cu numele acesta El a supranumit pe fericitul Iacov, binecuvântându-l cu numele Lui și propovăduind prin aceasta, că toți cei care vin prin el la Tatăl, sînt Israel cel binecuvîntat⁹³⁹. Însă voi, cu toate acestea, neînțelegînd nimic din acestea și nici fiind pregătiți a înțelege, fiindcă sînteți fii ai lui Iacov, după sămînța trupească, așteptați să fiți mîntuiți. Însă că și într-aceasta vă înșelați v-am dovedit-o în repetate rînduri.

CXXVI.

Hristos cel veșnic. Dacă ați cunoaște, o, Tryfon, cine este acesta, care este numit când „înger de mare sfat“, când „bărbat“, prin Iezechiel, când „Fiu al Omului“, prin Daniil, când „copil“⁹⁴⁰ prin Isaia și „Hristos“ și „Dumnezeu vrednic de închinare“ prin David, când „Hristos“ și „piatră“, prin mulți, când „înțelepciune“ prin Solomon și „Iosif“, „Iuda“ și „stea“ prin Moisi, când „răsărit“ prin Zaharia și „pătimitor“ și „Iacov“ și „Israel“, iarăși prin Isaia, când „toiag“ și „floare“ și „piatră din capul unghiului“ și „Fiu al lui Dumnezeu“⁹⁴¹, nu ați mai pronunța cuvinte de ocară împotriva Lui, Care a și venit și S-a născut, a pătimit și S-a înălțat la cer. Căci El va veni iarăși, și atunci cele douăsprezece triburi ale voastre își vor lovi pieptu-

935. Comp. Col. 1, 15.

936. Deut. 6, 13, 14.

937. Mt. 4, 10—11.

938. Fac. 32, 25.

939. Is. 19, 24—25.

940. „Copil“ arată aici umilirea lui Hristos, Care S-a născut ca un copil ordinar și termenul îl găsim la Isaia (7, 16).

941. Sfîntul Iustin folosește denumirea de „Fiu al lui Dumnezeu“ în mai multe locuri: *Dialog.* VII, 3; XXIII, 3; XLIII, 1; XLV, 4; LXI, 1; LXVIII, 5; LXXXV, 2; XCI, 4; C, 4, 5; CII, 7; CIII, 8; CV, 5; CVIII, 2; CXIII, 4; CXVI, 2; CVII, 3; CXVIII, 2; CXXIV, 3; CXXVI, 1; CXXVII, 4; CXXVIII, 1; CXXXII, 1; CXXXVII, 2.

rile⁹⁴². Căci, dacă ați fi înțeles cele grăite de profeți, nu ați mai tăgădui că El este Dumnezeu, Fiul lui Dumnezeu celui unul singur, celui nenăscut și nespus. De altfel și prin Moisi se spune undeva în Ieșire, astfel: „A vorbit Domnul către Moisi și i-a zis lui: Eu sînt Domnul și M-am arătat lui Avraam, Isaac și Iacov, Dumnezeu lor și numele Meu nu l-am spus lor și-am încheiat așezămîntul Meu cu ei“⁹⁴³. Și zice, iarăși, astfel: „Un om a luptat cu Iacov“⁹⁴⁴ și a zis că este Dumnezeu. Și, se zice că Iacov a grăit: „Am văzut pe Dumnezeu față către față și sufletul meu a fost mîntuit“⁹⁴⁵. Și s-a mai scris, de asemenea, că locul în care a luptat cu el, în care i s-a arătat și în care l-a binecuvîntat, l-a numit „Vederea lui Dumnezeu“. Și tot Moisi spune cum Dumnezeu S-a arătat și lui Avraam, lîngă stejarul din Mamvri, pe cînd acesta stătea la ușa cortului său, la amiază⁹⁴⁶. Apoi, spunînd acestea, adaugă: „Privind cu ochii a văzut și iată trei bărbați au stat asupra lui. Și văzînd, a alergat întru întîmpinarea lor“⁹⁴⁷. Puțin după aceasta, unul dintre ei făgăduiește un fiu lui Avraam: „Pentru ce a rîs Sarra zicînd: „Așadar, voi naște? Eu am îmbătrînit“. Oare este fără de putere un cuvînt la Dumnezeu? La anul, tot pe vremea aceasta, mă voi întoarce și Sarra va avea un fiu“⁹⁴⁸. Apoi plecară de la Avraam. Și Moisi zice iarăși despre ei: „Și ridicîndu-se de acolo, bărbații au privit asupra feței sodomiților“⁹⁴⁹. Apoi Cel ce era și este zice iarăși către Avraam, astfel: „N-am să ascund de copilul Meu Avraam, cele ce voi face“⁹⁵⁰.

Și am spus din nou cele ce sînt istorisite mai departe în scrierile lui Moisi, care au fost explicate de mine, din care se dovedește că Acesta, Care S-a arătat lui Avraam, lui Isaac și lui Iacov, ca și celorlalți patriarhi și Care este numit de Scriptură Dumnezeu, s-a găsit orînduit de către Tatăl și Domnul, pentru a sluji voinței Lui. Am mai adăugat, de asemenea, cu toate că nu mai spuseseam mai înainte: Tot astfel și atunci cînd poporul a dorit să mănînce carne, iar Moisi s-a arătat necredincios îngerului, celui numit așa și în locul acesta⁹⁵¹ și care făgăduise să le dea lor pe Dumnezeu spre

942. Zah. 12, 12.

943. Ieș. 6, 2-4.

944. Fac. 32, 24.

945. Fac. 32, 30.

946. Fac. 18, 1.

947. Fac. 18, 2.

948. Fac. 18, 13-14.

949. Fac. 18, 16.

950. Fac. 18, 17.

951. Cu toate că titlul de înger este dat lui Hristos de către sfîntul Iustin în mai multe locuri: *Dialog*. LX, 5; CXXVI, 6; CXXVII, 4; *Apolog.* I, LXIII, 5; *Apolog.* I, VI, 2; în pasajul din Numeri 11; 23 la care se referă aici, nu este vorba de un înger, ci de Jahweh, tradus de obicei de LXX prin Kyrios, în care sfîntul Iustin vede pe Logos. S-ar putea ca exemplarul folosit de sfîntul Iustin să fi avut în locul acesta o retușare, adică pe lîngă Jahweh, să fi avut mai înainte adaus „îngerul lui“.

săturare, se arată că El, Care a spus și a făcut acestea, era și Dumnezeu și înger, trimis de Dumnezeu. Căci Scriptura adaugă, zicînd astfel: „Și a zis Domnul către Moisi: Oare, mîna Domnului nu este de ajuns ? Tu cunoști dacă cuvîntul Meu te va acoperi sau nu“⁹⁵². Apoi, într-un alt loc El reia aceasta, zicînd: „Și Domnul a zis către mine: Nu vei trece Iordanul acesta. Domnul, Dumnezeul tău, Cel ce a mers înaintea feței tale, El însuși va nimici neamurile“⁹⁵³.

CXXVII.

Sînt și alte multe de felul acesta, grăite legiuitorului și profeților. Și îmi pare că am arătat destul de des, că atunci cînd Dumnezeul meu zice: „S-a urcat Dumnezeu de la Avraam“⁹⁵⁴ și „A grăit Domnul lui Moisi“⁹⁵⁵, sau „A coborît Domnul să vadă turnul pe care l-au clădit fiii oamenilor“⁹⁵⁶, sau cînd zice: „A închis Dumnezeu corabia lui Noe pe dinafară“⁹⁵⁷, nu trebuie să credeți că Însuși Dumnezeu, Cel nenăscut, a coborît sau S-a ridicat de undeva. Căci Părintele cel nespus și Domnul a toate, nici nu sosește undeva, nici nu doarme, nici nu se deșteaptă, nici nu umblă, ci în locul acela al Lui, oriunde s-ar găsi El, El vede cît se poate de bine și aude cît se poate de bine, nu cu ochii, nici cu urechile, ci cu puterea Lui, care nu se poate tîlculi. El vede toate și cunoaște toate și nimeni dintre noi nu-I scapă. El nu Se mișcă, deoarece nu este cuprins în loc și nici de lumea întreagă⁹⁵⁸, ca Unul care a fost și mai înainte de a fi lumea. Deci, cum ar putea vorbi Acesta cuiva, sau cum s-ar putea arăta cuiva, sau cum s-ar putea face cunoscut pe o mică bucățică de pămînt, de vreme ce nici slava Celui trimis de El nu a putut să o vadă poporul pe muntele Sinai⁹⁵⁹ și nici Moisi însuși n-a putut să intre în cortul pe care l-a făcut, de îndată ce s-a umplut de slava lui Dumnezeu și nici preotul⁹⁶⁰ nu a suportat să rămîna înaintea templului, atunci cînd Solomon a adus chivotul în templul din Ierusalim, pe care el însuși îl construise? Deci, nici Avraam, nici Isaac, nici Iacov, nici vreun altul dintre oameni nu a văzut pe Tatăl⁹⁶¹ și pe Domnul cel negrăit al tuturor, în genere și al lui Hristos însuși, ci numai pe Acela care, prin voința Lui, este de

952. Num. 11, 23.

953. Deut. 31, 2—3.

954. Fac. 17, 22.

955. Ieș. 6, 29.

956. Fac. 11, 5.

957. Fac. 7, 16.

958. Este o idee comună apologeților creștini că Dumnezeu-Părintele este locul exterior lumii (vezi LVI, 1) și că îi este anterior.

959. Ieș. 19, 21.

960. În cartea II Paralipomena, cap. 5, 14 este vorba de „Preoții“, la plural.

961. In. 1, 18.

asemenea Dumnezeu, Fiu al Lui și Înger, din aceea că slujește hotărîrii Lui. Acesta, care odinioară a fost și foc, în vorbirea cu Moisi din rug⁹⁶² a voit să Se nască și om, prin Fecioara. Căci, dacă nu vom înțelege astfel Scripturile, atunci se va întâmpla că Tatăl și Domnul tuturor nu a fost în ceruri, atunci cînd a zis prin Moisi: „Și Domnul a plouat peste Sodoma foc și pucioasă de la Domnul din cer“⁹⁶³ și iarăși, cînd zice prin David astfel: „Ridicați, boieri, porțile voastre și ridicați-vă porți veșnice și va intra Împăratul slavei“⁹⁶⁴, cum și cînd zice: „Zice Domnul, Domnului meu: stai de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale“⁹⁶⁵

CXXVIII

Că Hristos este Domn, Dumnezeu, Fiu al lui Dumnezeu și S-a arătat în chip virtual⁹⁶⁶, mai întîi ca un om și un înger și în slava focului din rug și că El este acela care a apărut la judecata care s-a săvîrșit asupra Sodomei, este un fapt dovedit prin demonstrațiile mele de mai înainte. Totuși, eu am relatat din nou toate pasajele din Ieșire, pe care le-am înfățișat mai înainte, atît cu privire la arătarea din rug, cît și la denumirea numelui de *Iisus* și am adăugat: Să nu vă închipuiți, scumpii mei, că eu fac niște lucruri zadarnice, dacă repet acestea; ci știu că există unii care vor să anticipeze pasajele acestea, ca să încredințeze că Puterea venită de la Părintele universului pentru a Se înfățișa lui Moisi, lui Avraam și lui Iacov, se numește „Înger“ în venirea Sa către oameni, pentru că prin ea lucrurile Părintelui sînt anunțate oamenilor; și se mai numește și „slavă“, pentru că uneori apare într-o imagine nedeterminată; că ea este numită „om“, pentru că ea a îmbrăcat forme omenești, voite de Tatăl, ca să apară; și o numesc încă „Cuvînt“, pentru că ea aduce oamenilor cele grăite de la Tatăl. Ei zic că nu se poate nici tăia, nici separa această putere de Tatăl, după cum nu se poate nici tăia și nici separa lumina soarelui de pe pămînt, de soarele care este pe cer: cînd soarele apune, lumina dispare. Tot așa și Tatăl, atunci cînd voiește — spun ei — face să țîșnească de la Sine o putere, iar cînd voiește din nou, o retrage la Sine. În felul acesta, învață ei, a făcut și pe îngeri. Dar, am demonstrat că există îngeri, care sînt ființe personale permanente, care nu se absorb în ceea ce le-a produs; și Puterea aceasta, pe care Cuvîntul profetic o numește de asemenea Dumnezeu (așa cum a fost deopotrivă și din

962. Ieș. 3, 2 urm.

963. Fac. 19, 24.

964. Ps. 23, 7.

965. Ps. 109, 1.

966. „În chip virtual“ înseamnă aici „în taină“, pentru că vizibil, el nu a apărut decît după întrupare.

abundență demonstrat) și Înger, nu este numai nominal distinctă de Tatăl, așa cum lumina este distinctă de soare, ci se găsește că este un lucru numeric distinct. În cele de mai înainte, am insistat pe scurt asupra acestui lucru: am spus că această Putere a fost născută de Tatăl prin puterea și voința Sa, nu prin amputare, ca și cum „usia“ Părintelui ar fi fost împărțită, ca toate celelalte lucruri, care, atunci când sînt împărțite sau tăiate, nu mai sînt aceleași cu cele de mai înainte, iar pentru a avea un exemplu, noi vedem că dintr-un foc se pot aprinde alte focuri, fără ca lumina aceluia de la care aprindem pe multe altele să fie îpuținată, ci ea rămîne deopotrivă aceeași⁹⁶⁷.

CXXIX.

Și acum vă voi înfățișa, din nou cuvintele pe care le-am adus pentru dovedirea acestui lucru. Astfel, când se zice: „A plouat Domnul foc de la Domnul din cer“⁹⁶⁸, cuvîntul profetic lasă să se înțeleagă că sînt doi la număr: Unul care era pe pămînt, despre Care se zice că S-a coborît să vadă strigătul sodomiților⁹⁶⁹, și Celălalt, Care era în ceruri și Care era și Domnul Domnului de pe pămînt, ca Tată și Dumnezeu, și cauză pentru care Acesta este și puternic, și Domn, și Dumnezeu. Și, iarăși, când Cuvîntul zice că Dumnezeu a zis la început: „Iată Adam s-a făcut ca unul din noi“⁹⁷⁰, cuvintele „ca unul din noi“⁹⁷¹ sînt și ele arătătoare de număr căci ele nu suportă metaforă, așa cum se încearcă să explice sofistii voștri, care nici nu pot grăi, dar nici nu pot înțelege adevărul. Chiar în Înțelepciunea lui Solomon⁹⁷² s-a zis: „Dacă vă voi vesti vouă cele ce se fac zi de zi, îmi voi aduce aminte să povestesc și lucrurile din veac. Domnul m-a zidit pe mine început căilor Sale, întru lucrurile Sale. Mai înainte de veac m-a întemeiat, întru început, mai înainte de a face pămîntul și mai înainte de a face abisurile și mai înainte de a ieși la iveală izvoarele apelor, mai înainte de a fi așezați munții. Mai înainte de toate dealurile, mă naște pe mine“⁹⁷³. Și, spunînd acestea, am adăugat: Înțelegeți, o, voi, ascultători, dacă dați puțină atenție, că Cuvîntul a arătat, atît că Cel despre care este vorba, este născut din Tatăl,

967. Comparația cu cele două focuri separate, folosită de sfîntul Iustin, a fost înfățișată la capit. LXI, 1.

968. A se vedea, în legătură cu aceasta, și cap. LVI, 20—22.

969. Fac. 18, 21.

970. Fac. 3, 22.

971. Este pentru prima dată cînd apare în literatura creștină această interpretare a versetului respectiv din Facere, care a trecut apoi în tratatele moderne de teologie. Se pare, totuși, că nu sfîntul este autorul ei, că ea a circulat în mediile iudaice helenistice convertite la creștinism, încă de mai înainte.

972. Citatul care urmează nu este din Înțelepciunea lui Solomon, ci așa cum am arătat la sfîrșitul lui, din Proverbe 8, 21—25.

cu totul mai înainte decît toate creaturile și că Cel născut este un altul cu numărul, decît Cel ce-L naște. Căci oricine ar putea mărturisi aceasta.

CXXX.

Adevăratul Israel. Fiindcă toți au căzut de acord, am continuat:

— Vă voi mai spune acum și alte cîteva cuvinte, pe care nu vi le-am mai amintit pînă aici. Aceste cuvinte au fost grăite, în chip tainic de către Moisi, slujitorul cel credincios. Căci a zis astfel: „Bucurați-vă ceruri, dimpreună cu El și să I se închine Lui toți îngerii lui Dumnezeu”⁹⁷⁴, după care am adăugat cuvintele care urmează după acestea: „Bucurați-vă neamuri, dimpreună cu poporul Lui și să se împuternicească întru El toți îngerii lui Dumnezeu, fiindcă sîngele fiilor Lui este răzbunat și fiindcă El va răzbuna, și va face pedepsirea vrăjmașilor și va răsplăti precum se cuvine pe cei ce Îl urăsc pe El și va curăța Domnul pămîntul poporului Lui”⁹⁷⁵. Prin aceste cuvinte, El ne spune nouă, neamurilor, să ne bucurăm dimpreună cu poporul Lui — cu alte cuvinte, cu Avraam, cu Isaac și cu Iacov și, în genere vorbind, cu profeții și cu toți aceia din poporul acela, care au bineplăcut lui Dumnezeu, după cum am mărturisit mai înainte. Noi nu vom asculta, însă, pe toți cei din neamul vostru, fiindcă prin Isaia cunoaștem că „mădularele călcătorilor de lege vor fi consumate de viermi și de focul cel neîntrerupt”, rămînînd totuși nemuritoare, pentru ca „să fie la vederea oricărui trup”⁹⁷⁶. Pe lîngă aceasta, am spus eu, o, voi, bărbați, voiesc să vă mai adaug și alte cîteva cuvinte, tot din cele grăite de Moisi, din care să puteți înțelege că oamenii au fost împrăștiati, de la început, de Dumnezeu după neamuri și limbi. Dintre toate neamurile acestea, El Și-a ales apoi neamul vostru, neamul acesta nefolositor, neascultător și necredincios⁹⁷⁷, arătînd mai apoi că aceia pe care i-a ales dintre toate neamurile, ca să se supună voinței Lui, prin Hristos, pe Care-L cheamă Iacov și pe Care-L numește și Israel, numai aceia, după cum am mai spus și mai înainte, în mai multe rînduri⁹⁷⁸, trebuie să fie și Iacov, și Israel. Deci, spunînd: „Bucurați-vă neamuri, dimpreună cu poporul Lui”⁹⁷⁹, El încredințează acestora aceeași moștenire și le dă aceeași numire. Căci, numindu-i neamuri și spunîndu-le să se bucure dimpreună cu poporul Lui, zice aceasta spre ocara voastră. Într-adevăr, după cum voi L-ați mîniat prin idololatrie, tot astfel aceștia

973. Pilde 8, 21—25.

974. Deut. 32, 43.

975. Ibid.

976. Is. 66, 24.

977. Comp. Osea 8, 8; Is. 30, 9; 65, 2; Deut. 32, 20.

978. Vezi și capit. CXXIII, 5, 6.

979. Deut. 32, 43.

care erau idololatri, au fost învredniciți să cunoască voia Lui și să dobândească moștenirea cea de la El.

CXXXI.

Nerecunoștința lui Israel. Vă voi spune acum și cuvintele prin care se arată că Dumnezeu a împărțit toate neamurile. Acestea sînt următoarele: „Întreabă pe tatăl tău și-ți va vesti ție, pe bătrînii tăi și-ți vor spune ție. Cînd a împărțit Cel Prea Înalt neamurile, de îndată ce a împrăștiat pe fiii lui Adam, a pus granițe între neamuri, după numărul fiilor lui Israel. Și s-a făcut parte a Domnului poporul Său Iacov și sălaș al moștenirii Lui, Israel“⁹⁸⁰. Zicînd acestea, am adăugat că cei șaptezeci au tradus acest loc astfel: „A pus granițe între neamuri, după numărul îngerilor lui Dumnezeu“. Cu toate acestea, pentru că puterea argumentelor mele nu se micșorează cu nimic, eu v-am dat explicarea pe care voi înșivă o dați locului acestuia. Deci, dacă voiți să mărturisiți adevărul, voi nu veți putea tăgădui cîtuși de puțin, că noi, cei chemați de Dumnezeu, prin taina plină de nimicnicie și de ocară a crucii (și căroră, pentru mărturisirea, ascultarea și pietatea noastră, ni se impun chinuri pînă la moarte, de către demoni și de către armata diavolului⁹⁸¹, prin slujba pe care voi înșivă o faceți), noi care suferim totul pentru ca, nici măcar din gură, să nu tăgăduim pe Hristos, prin Care am fost chemați la mîntuirea cea pregătită la Tatăl nostru, sîntem mai credincioși decît voi, cei care ați fost răscumparați din Egipt „cu braț înalt“ și „cu supravegherea mării slave“⁹⁸², atunci cînd marea, despicîndu-se și devenind cale uscată, a ucis apoi în ea pe cei ce vă urmăreau cu armată foarte mare și cu care de luptă strălucitoare, închizîndu-se asupra lor, marea cea transformată pentru voi în cale; căroră v-a trimis și stîlp de lumină⁹⁸³, ca să vă lumineze, pentru ca, spre deosebire de orice alt popor din lume, să vă slujiți de o lumină proprie, neîmpuținată și care nicio dată nu se termină; căroră și mana, pîinea cea pentru hrană, v-a trimis-o prin îngerii cerurilor⁹⁸⁴, pentru ca nu cumva, avînd nevoie de hrană, s-o căutați în altă parte; căroră și apa din Merra v-a îndulcit-o⁹⁸⁵ și v-a trimis semnul Celui ce avea să Se răstignească, așa cum v-am spus și mai înainte, pentru ca să scăpați de șerpilor care vă mușcau (căci Dumnezeu v-a prevenit, hărăzindu-vă toate tainele, mai înainte de vremea lor, iar voi v-ați vădit a fi întotdeauna nerecunoscători

980. Deut. 32, 7—9.

981. Sfîntul Iustin consideră armată a diavolului pe persecutorii și calomniatorii creștinilor, ca pe niște sprijinitori ai demonilor, vrăjmași ai lui Hristos (A se vedea și cap. X, 1; XLIX, 8 etc.).

982. Comp. Deut. 4, 34; Ieș. 6, 1 urm.; 13, 21; 16, 10; Fapte 13, 17.

983. În LXX citim: „Ziua stîlp de nour, spre a le arăta calea, iar noaptea stîlp de foc spre a lumina lor“ (Ieș. 13, 21—22 și 14, 24).

984. Comp. Ieș. 16, 14, urm.

985. Ier. 15, 25.

față de El); iar prin preînchipuirea întinderii mâinilor lui Moisi⁹⁸⁶, ca și prin numele de Iisus, cu care S-a numit Cel ce dimpreună cu el a luptat împotriva lui Amalec, fapt care Dumnezeu a poruncit să fie trecut în scris, a zis că numele lui Iisus să fie întotdeauna în urechile voastre, arătând că Acesta este acela care va șterge de sub cer pomenirea lui Amalec⁹⁸⁷. Este lucru vădit, însă, că pomenirea lui Amalec a rămas și după fiul lui Navi; cu toate acestea, cele istorisite de mine, o, Tryfon, arată că Dumnezeu a lămurit, că numai prin Iisus cel răstignit, ale Cărui simboale erau toate acele propovăduiri de mai înainte ale celor ce se vor întâmpla sub El, va nimici pe demoni și că aceștia se vor înfricoșa de numele Lui și că toate puterile și împărățiile de asemenea se vor teme de El și că tot neamul oamenilor vor fi evlavioși și pașnici numai cei ce vor crede în El. De asemenea, vouă celor doritori de carne, vi s-au dat atâtea prepelițe, încât am putea spune că ele au fost nenumărate⁹⁸⁸. Pentru voi a făcut El să țîșnească apă din stîncă și a făcut ca să vă urmărească un nor, drept umbră pentru arșiță și acoperămînt pentru frig⁹⁸⁹, vestindu-vă preînchipuirea și prezicerea altui cer nou⁹⁹⁰. În acest timp, nici curelele încălțămintelor voastre nu s-au rupt, nici încălțămîntea nu vi s-a învechit, nici hainele nu vi s-au ros, ba, ceva mai mult, chiar și cele ale tinerilor voștri creșteau deopotrivă cu ei⁹⁹¹.

CXXXII.

Cu toate acestea, voi v-ați făurit un vițel, la care v-ați închinat și v-ați grăbit să vă împreunați, în chip nelegiuit, cu fiecele străinilor și să deveniți idololatri, chiar și după ce pămîntul v-a fost dat, printr-o minune atît de mare încît ați putut vedea și soarele, la ordinul bărbatului aceuia supra-numit cu numele lui Iisus, oprindu-se pe cer și neapunînd pînă după treizeci și șase de ore⁹⁹², și toate celelalte minuni, care s-au făcut vouă, dintre care mi se pare că este potrivit acum să vă enumăr una, care vă va ajuta să înțelegeți pe Iisus, pe Care L-am cunoscut și noi ca Hristos, Fiu al lui Dumnezeu, Care S-a răstignit, a înviat, S-a suit la ceruri și iarăși va veni ca judecător al tuturor oamenilor, în genere, pînă la Adam. Căci știți, am zis eu, că atunci cînd cortul mărturiei a fost răpit de către vrăjmașii din Azot și cînd o plagă îngrozitoare și fără de vindecare s-a abătut asupra lor, ei s-au sfătuit și l-au pus pe o căruță, la care au înjugat două vaci, care abia atunci

986. Ieș. 17, 9–13.

987. Ieș. 17, 14; Deut. 21, 19.

988. Ieș. 16, 13; Num. 20, 11.

989. Ps. 77, 14; 104, 39.

990. Is. 65, 17; 66, 22; Apoc. 21, 1, 27; II Pt. 3, 13.

991. Deut. 8, 4; 29, 5; Neem. 9, 21.

992. Ieș. 10, 12.

fătaseră, căutînd să afle din această experiență, dacă au fost loviți de acea plagă din puterea lui Dumnezeu, din cauza cortului și dacă Dumnezeu voiește ca el să fie dus acolo, de unde a fost luat. De îndată ce au făcut acest lucru, vacile nefiind mîinate de nici un om, nu au venit în locul de unde fusese luat cortul, ci s-au dus în satul unui bărbat numit Ausis, acesta avînd același nume cu cel supranumit cu numele lui Iisus, după cum am arătat mai înainte, care a introdus pe popor în pămîntul făgăduit și li l-a împărțit lor. Ajungînd în satul acesta, vacile s-au oprit aici, arătîndu-vă și prin aceasta că au fost conduse de numele puterii, după cum poporul care mai rămăsese dintre cei ce mai înainte ieșiseră din Egipt, a fost condus în pămîntul făgăduit, prin cel ce a luat numele de Iisus și care, mai înainte, se chemase Ausis⁹⁹³.

CXXXIII.

Și, după toate aceste lucruri minunate și surprinzătoare care vi s-au întîmplat și pe care le-ați văzut pe fiecare, la timpul său, profeții voștri au putut să vă învinuiască, fiindcă ați ajuns pînă acolo încît să jertfiți pe proprii voștri copii demonilor și, în afară de toate acestea, de a fi îndrăznit și de a îndrăzni să săvîrșiți niște atentate de felul acesta împotriva lui Hristos, încît pentru toate acestea, fie ca să primiți milă de la Dumnezeu și de la Hristosul Lui și să vă mîntuiți. Căci, prin profetul Isaia, Dumnezeu știind că astfel veți face, v-a blestemat în chipul următor: „Vai de sufletul lor! Ei s-au sfătuit sfat rău asupra lor înșiși, zicînd: „Să legăm pe cel drept“, căci ne este nefolositor. Deci, ei vor mânca fructele faptelor lor. Vai de cel nelegiuit! după faptele cele rele ale mîinilor lui, i se va întîmpla lui. Poporul meu, exploatatorii voștri vă jecmănesc și cei ce cer de la voi, vă vor subjuga. Poporul meu, cei ce vă fericesc, vă înșală și tulbură cărările drumurilor voastre. Acum, însă, El va aduce la judecată pe poporul Său și Însuși Domnul va veni la judecată, împreună cu bătrînii poporului și cu boierii lui. Iar voi, pentru ce ați pus foc viei mele și pentru ce țineți în casele voastre aceea ce ați răpit de la cel sărac? Pentru ce nedreptățiți pe poporul meu și pentru ce ați rușinat fața celor umili?“⁹⁹⁴. Același profet a mai spus și cu alte cuvinte aceleași lucruri: Vai de cei ce trag păcatele lor întocmai ca și cu o funie lungă și nelegiuirile lor întocmai ca și cu o curea de la jugul viței; de cei ce zic: Să se apropie iuțeala lui și să vină voința sfîntului lui Israel, ca să cunoaștem. Vai de cei ce zic că răul este bine și binele rău; de cei ce spun luminii întuneric și întunericului lumină, de cei ce spun amarului dulce și dulcelui amar! Vai de cei ce sînt înțelepți în ei înșiși și cunoscători înaintea lor înșiși!

993. Comp. I Regi 4.

994. Is. 3, 9—15.

Vai de cei puternici de la voi, de cei ce beau vinul, de cei ce au putere asupra voastră, de cei ce amestecă sichera, de cei ce îndreptăţesc pe cel nelegiuit pentru daruri şi de cei ce smulg dreptatea de la cel drept ! Pentru aceasta, după cum trestia va fi arsă de cărbunele din foc şi va arde împreună cu acesta din cauza flăcării celei arzătoare, rădăcina lor va fi ca bruma şi floarea lor se va ridica întocmai ca praful. Căci ei n-au voit legea Domnului Savaoth, ci au mîniat cuvîntul Domnului, Sfîntului lui Israel. Şi S-a umplut de urgie Domnul Savaoth şi a pus mîinile pe ei şi i-a lovit şi S-a mîniat pe munţi şi trupurile cele moarte ale lor au fost întocmai ca nişte murdării, în mijlocul drumului. Cu toate acestea, ei nu s-au întors, ci încă mîna lor este ridicată !⁹⁹⁵ Într-adevăr, mîna voastră este încă ridicată pentru a face răul, şi fiindcă nici pe Hristos ucigîndu-L nu vă pocăiţi, ci, pe lîngă aceasta, şi pe noi — cei care am crezut prin El, în Dumnezeu şi Părintele tuturor ne urîţi şi ne ucideţi ori de cîte ori aveţi puterea şi blestemaţi fără încetare pe Acela şi pe noi, care sîntem ai Lui, cu toate că noi ne rugăm cu toţii pentru voi şi, în genere, pentru toţi oamenii, după cum am fost învăţaţi de Hristos, Domnul nostru, să facem, de El, Care ne-a poruncit nouă să ne rugăm pentru vrăjmaşi, să iubim pe cei ce ne urăsc şi să binecuvîntăm pe cei ce ne blestemă⁹⁹⁶.

CXXXIV.

Răutatea dascălilor lui Israel. Deci, dacă învăţăturile profeţilor, ca şi acelea ale lui Iisus vă tulbură, este mai bine pentru voi să urmaţi lui Dumnezeu, decît dascălilor voştri neînţelepţi şi orbi care vă îngăduie, pînă în clipa de faţă, ca fiecare dintre voi să aibă cîte patru şi cinci femei, iar atunci cînd cineva, văzînd o femeie frumoasă, ar pofti la ea, povestindu-vă faptele lui Iacov, adică ale lui Israel şi ale celorlalţi patriarhi şi spunîndu-vă că cei ce săvîrşesc nişte astfel de lucruri, nu săvîrşesc nici o nedreptate, se arată şi din acest punct de vedere nişte mizerabili şi nişte nebuni. Căci, aşa după cum v-am spus şi mai înainte, în fiecare fapt de natura aceasta, cei despre care este vorba că făceau aşa săvîrşeau iconomiile unor mari taine⁹⁹⁷. Astfel, în căsătoria lui Iacov⁹⁹⁸, se săvîrşea o iconomie şi o vestire de mai înainte. Vă spun aşa, pentru ca să cunoaşteţi că dascălii voştri au privit întotdeauna nu spre ceea ce este dumnezeiesc, pentru care s-a întîmplat fiecare faptă,

995. Is. 5, 18—25.

996. Mt. 5, 44; Lc. 6, 27—28.

997. Raţiunea poligamiei la patriarhi nu trebuie căutată, după sfîntul Iustin, în senzualitatea lor (cap. CXLI, 4), nici în nevoia de a-şi înmulţi familiile, ci în planul hristologic al lui Dumnezeu-Tatăl. În legătură cu această iconomie hristologică, căreia îi aparţin patriarhii, a se vedea şi cap. XLV, 4.

998. Fac. 29, 16, urm.

ci mai mult spre patimile pămîntești și pline de stricăciune. Deci, luați aminte la ceea ce vă spun. Căsătoria lui Iacov a fost o figură a faptei celei viitoare pe care avea să o săvîrșească Hristos. Astfel, nu era îngăduit ca Iacov să ia în căsătorie, în același timp, două surori⁹⁹⁹. Cu toate acestea, el slujește lui Laban, pentru fiicele lui și, fiind înșelat cu privire la cea mai tînără, a mai slujit încă șapte ani. Dar Lia înseamnă poporul vostru și sinagoga, iar Rachela, Biserica noastră. Pentru acestea și pentru servii din amîndouă, slujește Hristos pînă acum. Căci dacă Noe a dat spre servirea celor doi fii ai săi sămînța celui de-al treilea¹⁰⁰⁰, acum, iarăși, Hristos a venit pentru restabilirea amîndoror copiilor liberi, ca și a servitorilor care sînt printre ei, învrednicind de aceleași bunuri pe toți cei ce păzesc poruncile Lui, în același fel, în care, atît copiii pe care i-a avut Iacov din femeile libere, cît și cei pe care i-a avut din roabe, i-au fost lui cu toții fii și de aceeași cinste. Iar ce fel avea să fie fiecare, s-a profețit după ordinea lor și după cunoașterea de mai înainte¹⁰⁰¹. A slujit Iacov lui Laban pentru turmele cele tărcate și de multe feluri¹⁰⁰²; a slujit și Hristos pînă la robia crucii¹⁰⁰³, pentru diferiții și feluriții oameni de tot felul, dobîndindu-i pe ei prin sînge și prin taina Crucii. Ochii Liei erau bolnavi¹⁰⁰⁴, după cum și ochii sufletului vostru sînt foarte bolnavi. Rachela a furat pe zeii lui Laban și i-a ascuns pînă în ziua de astăzi¹⁰⁰⁵. Tot astfel și zeii noștri părintești și materiali s-au pierdut. În tot timpul, Iacov a fost urît de fratele lui: tot astfel și noi acum, și însuși Domnul nostru, sîntem urîți de voi și, în genere, de alți oameni, cu toate că de la natură sîntem frați cu toții. Iacov a fost supranumit Israel; Israel s-a dovedit a fi și Hristos, Cel ce este și se numește Iisus¹⁰⁰⁶.

CXXXV.

Atunci cînd Scriptura zice: „Eu sînt Domnul Dumnezeu, Sfîntul lui Israel, Cel ce am arătat pe Israel împăratul vostru“¹⁰⁰⁷, oare nu înțelegeți aici cu adevărat, pe Hristos împăratul cel veșnic? Căci voi știți că Iacov,

999. Sfîntul Irineu IV, XXI, 3 (P.G. VII, 1045–1046) dă aceeași interpretare căsătoriilor lui Iacov. Interzicerea de a lua în căsătorie două surori aparține Legii mozaice (Lev. 18, 18), dar ea este și un precept al legii veșnice și naturale. Pentru că „patriarhii nu aveau încă legea mozaică“ (XLVI, 3), „nu era îngăduit“ din textul de mai sus trebuie să-l referim la legea veșnică și naturală. Sfîntul Iustin însă nu explică în ce mod a îngăduit Dumnezeu derogarea de la această lege.

1000. Comp. Fac. 9, 25.

1001. Fac. 49, 1 urm.

1002. Fac. 29–31.

1003. Comp. Fil. 2, 7–8.

1004. Fac. 29, 17.

1005. Fac. 31, 19–34.

1006. Sfîntul Iustin face discernămint între cele două nume ale Mîntuitorului: *Hristos* arată latura divină, tainică a ființei Sale, iar *Iisus* arată latura Sa omenească.

1007. Is. 43, 15.

fiul lui Isaac, nu a fost niciodată împărat. Pentru aceasta, Scriptura explicându-ne iarăși pe cine numește împăratul *Iacov* și *Israel*, a zis astfel: „Iacov este fiul Meu și Eu îl voi ajuta și Israel este alesul Meu și sufletul Meu îl va primi. Dat-am Duhul Meu asupra Lui și El va spune judecata neamurilor. El nu va striga și nici nu se va auzi în afară glasul Lui; El nu va călca la pământ trestia cea zdrobită și nici nu va stinge inul aprins, pînă ce nu va spune biruința și va primi judecata și El nu va fi zdrobit pînă ce nu va stabili judecata pe pământ. Iar întru numele Lui vor nădăjdui neamurile“¹⁰⁰⁸. Nu cumva neamurile nădăjduiesc în patriarhul Iacov și chiar voi înșivă, iar nu în Hristos ? Deci, după cum Scriptura numește pe Hristos *Israel* și *Iacov*, tot astfel și noi, care am fost tăiați din pîntecele lui Hristos, sîntem neamul israelit cel adevărat. Dar, să luăm aminte, mai bine, la cuvîntul acesta însuși: „Voi scoate, zice, sămînța din Iacov și din Iuda: și va moșteni muntele cel sfînt al Meu și-l vor moșteni aleșii Mei și servii Mei și vor locui acolo. Și vor fi în păduri poieni pentru turme, iar valea Ahor spre odihnă cirezilor, pentru poporul și pentru cei care M-au căutat. Voi, însă, care M-ați părăsit și care ați uitat numele cel sfînt al Meu și ați pregătit masa demonilor, vărsînd demonului libațiuni de vin amestecat cu apă, veți fi dați de Mine sabiei. Și toți veți cădea în măcel, pentru că v-am chemat și n-ați ascultat, v-am vorbit și n-ați ținut seamă, ci ați făcut răul înaintea Mea, alegînd cele ce Eu nu am voit“¹⁰⁰⁹. Acestea sînt cuvintele Scripturii. Și, desigur că voi înșivă înțelegeți că, ceea ce se numește acum sămînța lui Iacov, este cu totul altceva, iar nu cum și-ar mai putea cineva închipui că se mai poate spune despre poporul vostru. Căci nu este cu puțință ca cei ce au fost semănați de Iacov să cedeze dreptul de intrare celor născuți din Iacov și nici ca cel care aduce poporului ocară de a nu-l judeca demn de moștenire, ca și cum l-ar protegui, iarăși să i-o făgăduiască. Ci, după cum zice acolo profetul: „Și acum tu, casă a lui Iacov, vino și să mergem în lumina Domnului; căci El a dat drumul poporului Lui, casei lui Iacov, pentru că țara lor s-a umplut, ca de la început, de ghicitori și de prezicători“¹⁰¹⁰. Tot asemenea și aici, noi trebuie să înțelegem două seminții ale lui Iuda și două neamuri, ca și două case ale lui Iacov: una care s-a născut din sînge¹⁰¹¹, iar cealaltă din credință și din Duh.

CXXXVI.

Tot despre adevăratul Israel. Vedeți, deci, cum vorbește acum poporului, după cele grăite mai sus: „După cum, găsindu-se boabe într-un

1008. Is. 42, 1–4.

1009. Is. 65, 9–12.

1010. Is. 2, 5–6.

1011. Comp. In. 1, 13.

ciorchine, vor zice: nu-l distruge, fiindcă binecuvîntarea este în el, tot astfel voi face pentru cel ce-Mi slujește Mie. Din cauza lui, Eu nu-i voi nimici pe toți“. Iar după aceasta adaugă: „Și voi scoate sămînța cea din Iacov și din Iuda“¹⁰¹². Este lămurit, prin urmare, că, dacă El Se va mînia atît de mult împotriva aceloră și dacă amenință că numai puțini dintre ei vor mai rămîne, făgăduiește, totuși, că va scoate pe alții, care să locuiască în muntele Lui. Și aceștia sînt aceia pe care a zis că-i va semăna¹⁰¹³ și-i va naște¹⁰¹⁴; căci voi, nici atunci cînd vă cheamă nu-L suferiți și nici atunci cînd vă vorbește nu-L ascultați, ci, ceva mai mult, ați făcut răul înaintea Domnului¹⁰¹⁵. Iar ceea ce a covîrșit răutatea voastră a fost că ați urît pe Dreptul pe care L-ați ucis, ca și pe aceia care au primit de la El să fie așa cum sînt, adică pioși, drepti și iubitori de oameni. Astfel: „Vai de sufletul lor, zice Domnul, fiindcă au plănuit sfat rău împotriva lor înșile, zicînd: Să punem mîna pe cel drept, fiindcă ne este nefolositor“¹⁰¹⁶. Căci voi nu ați jertfit lui Baal, ca părinții voștri și nici nu ați adus prăjituri armatei cerului¹⁰¹⁷, în locuri umbrite, sau pe înălțimi, cu toate acestea ați făcut ceva mai rău, fiindcă nu L-ați primit pe Hristosul Lui. Într-adevăr, cel ce-L disprețuiește pe Acesta, disprețuiește voința lui Dumnezeu și cel ce-L insultă și-L urăște, urăște și insultă, în chip lămurit, și pe Cel ce L-a trimis pe El; iar dacă cineva nu crede în El, nu crede propovăduirilor profeților, care L-au binevestit și L-au propovăduit tuturor¹⁰¹⁸.

CXXXVII.

Indemnuri și reproșuri adresate Iudeilor. Deci, fraților, să nu spuneți nimic rău cu privire la Cel Răstignit și nici să nu luați în derîdere loviturile pe care El le-a primit și prin care este cu putință tuturor vindecarea, după cum și noi am fost vindecați¹⁰¹⁹. Căci ar fi fost frumos ca, încredințîndu-vă cuvintelor Scripturii, să vă circumcideți împietrirea inimii, întrucît circumciderea trupească pe care voi o aveți, o aveți nu datorită vreunei idei înnăscute în voi, fiindcă ea v-a fost dată vouă ca un semn, iar nu ca o lucrare de îndreptățire, după cum ne silesc să înțelegem cuvintele Scripturii. Deci, mărturisindu-L împreună cu noi, ca Fiu al lui Dumnezeu, nu-L ocăriți și

1012. Is. 65, 8–9.

1013. Comp. Ier. 38, 27.

1014. Comp. Iez. 36, 12.

1015. Is. 65, 12.

1016. Is. 3, 9–10.

1017. Comp. Ier. 7, 18. „Armata cerului“ menționată aici arată, fără îndoială pentru sfîntul Iustin, ca și pentru profetul Ieremia — ținînd seama de diferența timpului — divinitățile astrale de origine babiloniană.

1018. Comp. In. 5, 23, 46.

1019. Is. 53, 5.

nici, încrezându-vă în învățăturile fariseilor, nu-L luați în derîdere pe împăratul lui Israel, după rugăciune, așa cum vă învață căpeteniile sinagogilor voastre să faceți. Căci, dacă cel ce se atinge de cei care nu sînt bine-plăcuți lui Dumnezeu este întocmai ca acela care se atinge de pupila ochiului lui Dumnezeu¹⁰²⁰, cu cît mai mult, cel ce se atinge de cel iubit al lui Dumnezeu¹⁰²¹. Iar că acest lucru este altfel, s-a dovedit îndeajuns.

Fiindcă ei continuau să tacă, am zis:

— Acum, o, prieteni, am să vă citez și Scripturile, așa cum au fost ele traduse de cei șaptezeci. Căci atunci cînd vi le-am citat, mai înainte, așa cum le aveți voi, am voit numai să încerc să văd care era părerea voastră. Astfel, citindu-vă Scriptura, care zice: „Vai de ei, fiindcă au plănuit sfat rău împotriva lor înșile, spunînd. . .“, am adăugat așa cum au tradus cei șaptezeci: „Să punem mîna pe Cel drept fiindcă ne este nefolositor“, cu toate că, la începutul discuției noastre, ceea ce voi înșivă voiți să spuneți că s-a zis: „Să legăm pe Cel drept, fiindcă ne este nefolositor“¹⁰²², a rămas așa precum voiți voi să citiți. Dar voi făceați atunci altceva și mi se pare că n-ați dat ascultare, așa cum trebuie, cuvintelor mele. Fiindcă, însă, și acum ziua este gata să se termine (căci soarele este aproape să apună), voi adăuga doar un singur lucru, la cele spuse pînă acum, și apoi voi termina. Ceea ce voiesc să vă spun acum, ați auzit și mai înainte, în cele spuse de mine¹⁰²³. Cu toate acestea mi se pare că este drept ca să reiau, din nou și acum lucrul acesta.

CXXXVIII.

Noe și Potopul. Cunoașteți, desigur, prietenilor, că în Isaia s-a zis de către Dumnezeu Ierusalimului: „În timpul potopului lui Noe, te-am mîntuit“¹⁰²⁴. Și, ceea ce a zis Dumnezeu este că taina oamenilor care aveau să fie mîntuiți s-a întîmplat în timpul potopului. Căci dreptul Noe, dimpreună cu ceilalți oameni din timpul potopului, adică cu femeia, cu cei trei fii ai lui și cu femeile lor, care erau în număr cu toții de opt, au fost un simbol al zilei celei de a opta¹⁰²⁵ cu numărul, în care S-a arătat Hristosul nostru înviat din morți și care, în ceea ce privește puterea, este întotdeauna cea dintîi. Într-adevăr, Hristos fiind întîiul-născut al întregii zidiri¹⁰²⁶, El S-a făcut, iarăși, început al unui alt neam, adică al celui renăscut de El, prin

1020. Zah. 2, 8.

1021. Comp. Ef. 1, 6.

1022. Is. 3, 9–10.

1023. A se vedea cap. XVII, 2 și cap. CXXXIII, 2.

1024. Comp. Is. 54, 8–9.

1025. Sfîntul Iustin înfățișează aici din nou valoarea simbolică a numărului „opt“ ca o ipoteză convențională a unei săptămîni de opt zile, dintre care ultima a fost pusă în evidență de Iisus, prin Învierea Lui.

1026. Col. 1, 15.

apă, credință și lemnul care a avut în el taina Crucii, tot așa cum și Noe a găsit mîntuirea în lemn, dimpreună cu cei ai lui, fiind purtat de acesta pe deasupra apelor. Deci, cînd profetul a zis: „În timpul lui Noe te-am mîntuit“, după cum am arătat mai înainte, zice aceasta deopotrivă poporului aceluia, care este credincios către Dumnezeu și are simboalele acestea. Moisi, avînd un toiag în mînă, a trecut poporul vostru prin Marea Roșie. Voi gîndiți că el a vorbit numai neamului vostru sau pămîntului. Cum însă, după cum spune Scriptura, în timpul potopului, tot pămîntul a fost acoperit de potop, iar apa s-a ridicat cu cincisprezece coți deasupra tuturor munților, este lămurit că el nu a vorbit pămîntului, ci poporului care s-a încrezut în el, căruia i-a și pregătit de mai înainte un loc de odihnă în Ierusalim¹⁰²⁷, după cum s-a dovedit prin toate simboalele din timpul potopului. Și am zis că, prin apă, prin credință și prin lemn, cei care se pregătesc și se pocăiesc de cele ce-au păcătuit, vor scăpa de judecata lui Dumnezeu, care va veni.

CXXXIX.

Noe și fiii săi. De altfel, în timpul lui Noe a mai fost profețită și o altă taină că se va săvîrși, pe care însă, voi nu o știți. Și aceasta este astfel: În binecuvîntările cu care Noe a binecuvîntat pe cei doi fii ai lui, el a blestemat pe fiul celui de-al treilea fiu al lui. Căci Duhul cel profetic nu avea să blesteme pe fiul care a fost binecuvîntat de Dumnezeu, dimpreună cu ceilalți doi, dar, pentru că pedeapsa păcatului trebuia să fie asupra întregului neam al fiului, care a rîs de goliciunea tatălui lui, a pornit blestemul de la fiul acestuia¹⁰²⁸. În cele ce a spus, el a prezis că cei care se vor naște din Sem, vor stăpîni posesiunile și locuințele lui Chanaan și iarăși, că cei ce se vor naște din Iafet, vor stăpîni, cele ce fiii lui Sem au stăpînit, luînd de la cei ai lui Chanaan, smulgîndu-le cu forța de la fiii lui Sem, în același chip în care și fiii lui Sem le-au smuls cu forța de la fiii lui Chanaan și le-au stăpînit. Că astfel s-a întîmplat, ascultați. Voi, cei care vă trageți după neam din Sem, ați venit, după voința lui Dumnezeu, în pămîntul fiilor lui Chanaan și l-ați stăpînit. Că, iarăși, fiii lui Iafet¹⁰²⁹, după judecata lui Dumnezeu, venind și ei asupra voastră, v-au smuls pămîntul cu forța și l-au stăpînit, este de asemenea lămurit. Acestea au fost spuse în chipul următor: „S-a trezit Noe de pe urma vinului și a cunoscut cîte i-a făcut fiul lui cel mai tînăr. Și a zis: Blestemat să fie copilul lui Chanaan și să fie serv fraților lui. Și a zis:

1027. Dar sfîntul Irineu, V, XXX, 4 (P.G. VII, 1207) nu vorbește aici despre Ierusalimul cel ceresc, ci de împărăția de o mie de ani din Ierusalimul Iudeii. A se vedea și capit. LXXXI, 3.

1028. Comp. Fac. 9.

1029. „Fiii lui Iafet“ arată aici pe cuceritorii romani.

Binecuvântat este Domnul Dumnezeu lui Sem și Chanaan să fie servul lui. Lărgească Domnul pe Iafet și să locuiască el casele lui Sem, iar Chanaan să fie servul lui¹⁰³⁰. Astfel, fiindcă două popoare au fost binecuvântate, cele din Sem și din Iafet, și fiindcă cele din Sem sînt cunoscute ca cele dintîi care au pus stăpînire pe casele lui Chanaan, iar după ele au fost prezise că cele din Iafet vor succeda celor dintîi la stăpînirea aceluiași posesiuni, și fiindcă amîndoror acestor popoare li s-a dat spre servire unul și același popor, cel din Chanaan, Hristos urmînd puterii Părintelui celui Atotputernic, care I-a fost dată Lui, a venit chemînd la prietenie, la binecuvîntare¹⁰³¹, la pocăință și la locuirea laolaltă, care urmează să fie în același pămînt al tuturor sfinților și a cărui stăpînire le-a făgăduit-o, după cum s-a dovedit mai înainte. Din cauza aceasta, oamenii de pretutindeni, fie servi, fie liberi, crezînd în Hristos și cunoscînd adevărul din cuvintele Lui și ale profeților, știu că vor fi laolaltă cu El, în pămîntul acela și că vor moșteni bunurile cele veșnice și nestricate.

CXL.

Iacov și soțiile lui. De aici și Iacov, după cum am spus mai înainte¹⁰³², fiind o figură a lui Hristos, a luat în căsătorie pe cele două serve ale celor două femei libere ale lui, născînd cu ele fii, pentru ca să vestească de mai înainte, că Hristos va primi la Sine și pe toți aceia dintre fiii lui Channan care sînt în neamul lui Iafet, deopotrivă cu cei liberi și-i va socoti drept copii și moștenitori laolaltă: iar aceștia sîntem noi, dar voi nu puteți să înțelegeți aceasta, pentru că nu puteți să beți din izvorul cel viu al lui Dumnezeu, ci beți numai „din gropile cele sparte, care nu pot păstra în ele apă“, după cum spune Scriptura¹⁰³³. Iar gropi sparte și fără de apă sînt acelea pe care vi le-au săpat dascălii voștri înșiși, după cum spune lămurit Scriptura¹⁰³⁴; ei, care vă învață învățături și porunci omenești. Ceva mai mult, ei se înșeală pe ei înșiși, odată cu voi, socotind că, fiind în genere din sămînța cea după trup a lui Avraam¹⁰³⁵, chiar dacă sînt păcătoși, necredincioși și neascultători față de Dumnezeu, li se va da totuși împărăția cea veșnică, ceea ce Scripturile au dovedit că nu este așa. Căci, dacă ar fi așa, atunci Isaia n-ar fi mai spus: „Dacă Domnul Savaoth nu ne-ar fi lăsat nouă o sămînță, am fi fost ca Sodoma și ca Gomora“¹⁰³⁶, iar

1030. Fac. 9, 24—27.

1031. I Pt. 3, 9.

1032. A se vedea capit. CXXXIV, 1.

1033. Ier. 2, 13.

1034. Is. 29, 13; Comp. Mt. 15, 9.

1035. Comp. Mt. 3, 9.

1036. Is. 1, 9.

Iezechiel n-ar fi zis că: „Chiar dacă Noe, Iacov și Daniel ar cere fii și fiice, nu li se va da lor; căci nici tatăl în locul fiului, nici fiul în locul tatălui, ci fiecare va fi pierdut pentru păcatul lui și fiecare va fi mîntuit pentru dreptatea pe care o va fi săvîrșit“¹⁰³⁷. Și, iarăși, Isaia n-ar fi zis că: „Vor vedea mădularele călcătorilor de lege; viermele lor nu va înceta, iar focul lor nu se va stinge și vor fi spre priveriște oricărui trup“¹⁰³⁸. Tot astfel, Domnul nostru n-ar fi zis, după voința Părintelui și a Stăpînului tuturor, care L-a trimis: „Vor veni de la apusuri și de la răsărituri și se vor odihni dimpreună cu Avraam, Isaac și Iacov, în împărăția cerurilor, iar fiii împărăției vor fi aruncați întru întunericul cel mai din afară“¹⁰³⁹. Și am dovedit îndeajuns în cele de mai înainte, că cei care au fost cunoscuți de mai înainte ca nedrepti și cei care, fie dintre îngeri, fie dintre oameni aveau să fie astfel, sînt răi nu din cauza lui Dumnezeu, ci sînt astfel fiecare din cauza lui, adică după cum fiecare se va arăta a fi.

CXLI.

Despre Pocăință. Pentru ca nu cumva să aveți motiv să ziceți că trebuia ca Hristos să fie răstignit și că trebuia ca în neamul vostru să fie călcători de lege, pentru că nu putea fi altfel, am spus mai înainte, la locul potrivit, că Dumnezeu intenționînd ca îngerii și oamenii să urmeze voia Lui, a voit să-i facă liberi în ceea ce privește săvîrșirea dreptății, înzestrîndu-i cu rațiune pentru a ști de cine au fost făcuți și prin cine există acum, ei, care mai înainte, nu existau, dînd totodată și legea de a fi judecați de El, atunci cînd vor săvîrși ceva împotriva dreptei rațiuni. De aceea, atunci cînd săvîrșim răul, noi oamenii și îngerii sîntem vădiți prin noi înșine, dacă mai înainte nu ne pocăim. Căci, dacă cuvîntul lui Dumnezeu prevestește, în genere, că unii dintre îngeri și dintre oameni vor fi pedepsiți, face aceasta fiindcă El i-a cunoscut pe aceștia de mai înainte, că aveau să fie răi, iar nu fiindcă Dumnezeu i-ar fi făcut astfel. Așa că, dacă se vor pocăi, toți cei ce vor voi să dobîndească milă de la Dumnezeu vor putea să o dobîndească, iar Cuvîntul propovăduiește că unii ca aceștia vor fi fericiți, zicînd: „Fericit acela, căruia Domnul nu-i va socoti păcatul“¹⁰⁴⁰. Cu alte cuvinte, numai cel ce se va pocăi de păcate va lua iertarea păcatelor de la Dumnezeu, iar nu cum vă înșelați voi pe voi înșivă și cum se înșeală și alții ca voi, cu privire la cele de mai sus, spunînd că, și dacă ar fi păcătoși, fiindcă cunosc totuși pe Dumnezeu, Domnul nu le va socoti lor păcatul. Mărturie cu privire la

1037. Iez. 14, 14–20; 18, 4–20; Deut. 24, 26.

1038. Is. 66, 24.

1039. Mt. 8, 11–12.

1040. Ps. 31, 2.

aceasta avem unul dintre păcatele lui David, pe care acesta l-a făcut din cauza lăudăroşeniei, care păcat numai atunci i-a fost iertat, cînd, după cum se scrie, a plîns şi s-a jelu¹⁰⁴¹. Şi dacă unuia ca acestuia nu i s-a dat iertarea pînă nu s-a pocăit, ci i s-a dat iertarea numai atunci cînd a plîns şi a făcut acestea, acest mare împărat, acest uns şi profet, cum, atunci, cei necuraţi şi pierduţi cu totul pot avea nădejde că păcatul lor nu va fi socotit de Domnul, atîta vreme cît ei nu se vor jeli, nu-şi vor lovi pieptul şi nu se vor pocăi ? Şi fapta aceasta singură a păcatului lui David faţă de femeia lui Urie, o, voi, bărbaţi, arată că, dacă patriarhii au avut mai multe femei, n-au făcut aceasta ca o curvie ci că ceea ce se săvîrşea prin ei a fost o iconomie şi tot felul de taine. Căci dacă ar fi fost îngăduit ca cineva să ia femeia pe care o vrea, cînd o vrea şi deci să ia cîte femei vrea, ceea ce fac oamenii din neamul vostru pe tot pămîntul unde se aşează şi unde sînt trimişi, luîndu-şi femei în numele căsătoriei, cu atît mai mult i s-ar fi îngăduit lui David să facă lucrul acesta.

Spunînd acestea, o, prea iubitule Marcus Pompeius¹⁰⁴², m-am oprit aici.

CXLII.

Despărţirea lui Iustin de Tryfon. Tryfon, tăcînd cîtva timp, a zis apoi:

— Vezi că discuţia noastră nu s-a făcut dintr-o dorinţă profesională de a discuta. În ce mă priveşte pe mine, mărturisesc că am fost în chip deosebit de plăcut impresionat de întîlnirea noastră şi socotesc că şi tovarăşii mei se găsesc în aceeaşi stare sufletească, ca şi mine: căci am aflat mult mai mult decît am aşteptat şi decît era cu putinţă să aştepte cineva vreodată. Dacă ar fi fost cu putinţă să facem lucrul acesta mai des, am fi folosit şi mai mult, cercetînd cuvintele Scripturii. Fiindcă, însă, tu eşti gata de îmbarcare şi zi de zi aştepţi să porneşti pe mare dacă vei pleca, să nu-ţi fie silă să-ţi aduci aminte de noi, ca de nişte prieteni.

— În cît mă priveşte, i-am răspuns eu, dacă ar fi să mai rămîn, aş voi ca, în fiecare zi, să fac aceasta cu voi. Fiindcă aştept, însă, ca să mă îmbarc, cu

1041. Ps. 26, 2, urm.

1042. Cît priveşte identitatea acestui Marcus Pompeius, căruia sfîntul Iustin îi dedică acest *Dialog cu Tryfon*, ea nu poate fi definitiv stabilită. Desigur că Marcus Pompeius va fi fost o personalitate în lumea creştină de atunci. Printre asemenea personalităţi creştine cu acest nume, în epoca respectivă, cunoaştem pe un Marcu, întîistătătorul Bisericii din Alexandria; un alt Marcu, episcopul Aeliei (Ierusalimului) reconstruit sub Hadrianus şi în fine pe Marcu, celebrul gnostic, care a putut fi ortodox, mai înainte de a se despărţi de credinţa comună. Sfîntul Iustin, care era din Naplusa, va fi avut prilejul să cunoască probabil mai bine dintre cei trei pe Marcu, episcopul Aeliei, decît pe ceilalţi. Dar faptul acesta nu poate constitui un argument sigur că acestuia i-a fost dedicat *Dialogul cu Tryfon*. A se vedea G. Archambault, *Justin, Dialogue avec Tryphon*, vol. II, Paris, 1909, p. 309—310.

îngăduința și cu ajutorul lui Dumnezeu, vă sfătuiesc ca, începînd lupta această măreață pentru mîntuirea voastră să vă siliți să dați preferință Hristosului Dumnezeului celui Atotputernic, mai mult decît dascălilor voștri.

După aceasta, ei au plecat, urîndu-mi mîntuire și din călătoria mea și de orice alt rău.

Iar eu, rugîndu-mă pentru ei, am zis: Nu pot să vă urez nimic altceva mai bun, o, voi, bărbați, decît ca, cunoscînd că prin această cale s-a dat înțelepciune fiecărui om, să faceți și voi, la fel cu noi și să credeți că Iisus este Hristosul lui Dumnezeu.

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC

A

Aaron ; *Dialog* (= *Di*), XXXVII, LXIV, LXXXVI, XC, XCVII
 Abel ; *Di*, XCIX
 Achile ; *Apologia I* (= A1), XXV
 Adam ; *Di*, XIX, LXII, LXXXVIII, XCIX, CIII, CXXIV, CXXXI, CXXXII
 adevăr ; A1, II, V, XII, XVI, XVIII, XXVIII, XLIV, LIII, LXV, LXVII, *Apolo-
 logia 2* (= A2), II, III, XIII, *Di*, III, VII
 Adonis ; A1, XXV
 adunare (duminicală) ; A1, LXV
 Afrodita ; A1, XXV
 Agara ; *Di*, LVI
 Ahaz ; *Di*, XLIII, LXVI, CXXXV
 Ahor ; *Di*, CXXXV
 Alexandria ; A2, II
 Alianță (Nouă) ; *Di*, XIV, XXIV, XXXIV, XLIII, LI ; — veche ; *Di*, XVIII, XXVII, XXXIX, XLIV
 Alkeme ; *Di*, LXIX
 Amalek ; *Di*, XLIX, XC, XCI, CXXXI
 amoniți ; *Di*, CXIX
 Amathul ; *Di*, XXII
 amaxobi (sciți) ; *Di*, CXVII
 Amfilochus ; A1, XVIII
 Amos ; *Di*, XXII
 Anania ; A1, XLVI
 Antiohia ; A1, XXVI
 Antinous ; A1, XXIX
 Antoninus Pius (Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus) ; A1, I, LXVIII
 apa vieții ; *Di*, XIV, VI
 apostol, i ; A1, XLII, XLIX, LIII, LXI, LXIII, LXVI, LXVII ; *Di*, XLII, LXXV, LXXVI, LXXXVIII, CVI, CIX, CXIX ; — mincinoși ; *Di*, XXXV
 Appolon ; A1, XXV
 Arabia ; A1, LXII, *Di*, XXIV, LXXVII, LXXVIII, LXXXVIII, CII, CIII, CVI, CXIX
 Archestrata ; A2, XV
 Ariadna ; A1, XXI
 Argos ; *Di*, I

Asclepios ; A1, XXI, XXII, XXV, LIV, *Di*, LXIX
 Asia ; A1, LXVIII
 Asiria, asirieni ; *Di*, XLIII, LXVI, LXXVII, LXXXIII, CIII, CXXIII
 ateu, i ; A1, V, VI, X, XIII, XVI, LXVIII ; A2, III ; *Di*, XVII, XLVII, LXXVII, LXXX, XCII, CXX
 Athena ; A1, LXIV
 Atotțiitorul (Dumnezeu) ; *Di*, XVI, XXII, XXXVIII
 Aussis ; *Di*, LXXV, CVI
 Avraam ; A1, XLVI, LXIII ; *Di*, XI, XVI, XIX, XXIII, XXV, XXVII, XXXIII, XXXV, XXXVII, XLIII, XLIV, XLVI, XLVII, LVI, LVII, LVIII, LIX, LX, LXVI, LXXV, LXXVI, LXXX, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, XCII, CI, CVI, CXIII, CXIX, CXX, CXXVI, CXXVII, CXXX, CXL
 Azaria ; A1, LXXV, CVI
 Azot ; *Di*, CXXXII

B

Baal ; *Di*, XLVI, CXXXVI
 Babel ; *Di*, CI
 Babilon ; *Di*, LII, CXV
 Bachius ; A1, II
 baia (botezului) ; A1, LXI ; *Di*, XIII, XVIII, XLIV ; — pocăinței ; *Di*, XIV, LXXXVIII
 barbar, i ; A1, V, VII, LX, LXVIII, *Di*, CXVII
 Barcochebas ; A1, XXXI
 bazilidieni ; *Di*, XXXV
 Bethel, *Di*, LVIII
 Bethlehem, A1, XXXIV, *Di*, LXXVIII, CII, CIII
 Bethfage (sat) ; *Di*, LIII
 bine ; A1, XXVIII, XLIII, XLIV, LXI
 Boanerghees (Fiii tunetului) *Di*, CVI
 botez, (a) boteza ; *Di*, XIV, XIX, XXIX, XLIII, LI ; — cu Duh Sfânt, *Di*, XXIX
 Bosor ; *Di*, XXVI
 Briseis ; A1, XXV
 bun (Dumnezeu), A1, XIV

C

Cain ; *Di*, XCIX
 Canaan ; *Di*, LVIII, CXIII, CXXXIX, CXL
 Cappareteea (sat) ; *A1*, XXVI
 carieni ; *Di*, CXIX
 Carmil ; *Di*, XCIX
 Carnuti (localitate) ; *A1*, LXVIII
 cărturari ; *Di*, XVII
 Cel Prea Înalt (Dumnezeu) ; *Di*, XXXI, XXXII, XXXIII
 Cezar ; *A1*, XVII ; *A2*, II
 Chaleb ; *Di*, CXIII
 Chaldeen, *A1*, LIII
 Chipul lui Dumnezeu ; *A1*, IX
 circumciziune ; *Di*, XI, XVI, XVIII, XIX, XXIII, XXIV, XXVIII, XXIX, XXXIII, XLI, XLIII, XLVI, XCII, CXIII, CXIV, CXXIII, CXXXVII
 Claudiu ; *A1*, XXVI, LVI
 Core (fiica lui Zeus) ; *A1*, LXIV
 Corint ; *Di*, I
 Corint Socraticul ; *Di*, I
 Creator (Dumnezeu) ; *A1*, XIII, XXI, XXVI, LVIII, LXVII ; *Di*, XXXV, XXXVIII, XLVIII, I, LV, LVI, LXVII, LXXXIV, CXVI, CXVII
 credință, (a) crede ; *A1*, X, XIII, XLIX, LIII, LIV, LXV, *A2*, IV, *Di*, XIII, XX, XXIII, XXIV, XLIV, XLVII, LII, LIII, LXXX, XCII, CX, CXVIII, CXIX, CXXXVIII
 Crescens (filozof) ; *A2*, III, XI
 creștin, i ; *A1*, IV, VII, VIII, IX, XII, XVI, LIII, LXVIII ; *A2*, I, II, III, VI, XII, XIII ; *Di*, I, X, XVII, XXXV, XLIV, XLVII, LXIII, LXIV, LXXX, XCVI, XCVII, CX, CXVII
 cruce ; *A1*, LV *Di*, XL, LXXII, XC, XCI, XCVII, CV, CVIII, LXI, CXXXIV
 Cuvîntul lui Dumnezeu ; *A1*, XXII, XXXII, XXXIII, XXXVI, XLVI, LX, LXIII, LXIV, LXVI ; *A2*, VI, VIII, IX, X, XIII ; *Di*, XXIII, XXXVIII, XLIX, LII, LVI, LVII, LX, LXI, LXII, LXVII, LXXXII, LXXXIII, LXXXIV, LXXXVI, LXXXVII, CII, CV, CXXI, CXXV, CXXIX, CXLI
 Cyrenius ; *A1*, XXXIV

D

Damasc ; *Di*, XXII, XLIII, LXVII, LXXVII, LXXVIII
 Danae, *A1*, XXI ; *Di*, LXVII
 Daniel ; *Di*, XIV, XXXI, XLIV, XLV, LXXIX, LXXXVII, CXXVI, CXL
 David, *A1*, XXXV, XL, XLI, XLII, XLV ; *Di*, XII, XIV, XIX, XXII, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIV, XXXVI, XLII, XLIII, XLV, LV, LVI, LXIII, LXIV, LXVIII,

LXX, LXXIII, LXXIV, LXXVI, LXXIX, LXXXV, LXXXVI, LXXXVII, XCVI, C, CXVIII, CXX, CXXI, CXXIV, CXXVI, CXLI

Debora ; *Di*, LVIII

demon, i ; *A1*, V, XIV, XXVI, XL, XLV, LIV, LVIII, LXII, LXIII, LXIV ; *A2*, V, VI, VII, VIII, X, XI, *Di*, XIX, XXX, LV, LXXIII, LXXVI, LXXIX, LXXXIII, XCI, CXIX, CXXI, CXXXI, CXXXIII, -răi ; *A1*, V, IX, X, XII, XXI, XXIII, XXVIII, XLIV, LVIII ; *A2*, VII, X, XIII, *Di*, LXXVIII

destin ; *A1*, XLIV ; *A2*, VII,

Deucalion ; *A2*, VII

diacon, i ; *A1*, LXV, LXVII

didascal ; *A1*, LIX

diaspora ; *Di*, CXVII

diavol, i ; *A1*, XXVII, *Di*, LXVII, LXXVIII, LXXIX, LXXXII, CII, CXV, CXVI, CXXV

Dionysios ; *A1*, XXI, XXV, LIV, LXIX

Dioscuri ; *A1*, XXI

Domnul (Dumnezeu) ; *A1*, XVI, XL, XLI, XLIV, XLV, L, LI, LII, LIII, LXI, LXIII ; *A2*, VI ; *Di*, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XXI, XXII, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XLI, XLIII, XLIX, L, LIII, LV, LVI, LVIII, LIX, LX, LXI, LXIII, LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXXII, LXXIII, LXXIV, LXXVI, LXXIX, LXXXI, LXXXIII, LXXXV, XCII, XCVII, XCVIII, CII, CV, CIX, CXIII, CXIV, CXV, CXVIII, CXXI, CXXIII, CXXIV, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXIX, CXXXIV, CXXXV, CXXXVI

Dodona ; *A1*, XVIII

drept, -ate ; *A1*, III, XV, XX, XL, *Di*, III, IV, XI, XX, XXIII, XXIV, XXV, XXVIII, XLIV, XLV, L, LII, LXIV, LXV, XCIII, XCVI, CII, CV, CX, CXX

Duhul Sfînt ; *A1*, XXXII, XXXIII, LIV, LX, LXI, LXIV, LXVII, *Di*, IV, VII, IX, XXV, XXXII, XXXIII, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XLIX, LII, LIV, LVI, LXI, LXXIII, LXXIV, LXXVII, LXXXIV, LXXXVII, LXXXVIII, CXIII ; -profetic ; *A1*, XIII, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIV, XLVII, LI, LIII, LIX, LX, LXIII ; *Di*, XXXII, XLIII, XLIX, LIII, LV, LVI, LXXVII, LXXXIV, CXXXIX ; — lui Dumnezeu ; *A1*, LX, LXIII ; *Di*, XLIX, LXXXVIII, CXXIII ; — duh necurat ; *Di*, VII

Dumnezeu : *A1*, III, VIII, X, XI, XII, XIII, XV, XVI, XVII, XIX, XXII, XXV, XXVI, XXVIII, XXX, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, XXXIX, XL, XLI, XLIV, XLV,

L, LIII, LVIII, LXI, LXIII, LXIV, LXVII, LXVIII; A2, I, IV, V, VI, VII, VIII, XII; Di, I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII, XXIII, XXVII, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, XLIX, L, LI, LV, LVI, LVII, LVIII, LIX, LX, LXI, LXIII, LXIV, LXV, LXVII, LXVIII, LXIX, LXXI, LXXV, LXXVI, LXXVII, LXXVIII, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, LXXXVIII, LXXXIX, XCI, XCII, XCIII, XCVI, XCIX, C, CI, CII, CIII, CV, CVII, CVIII, CIX, CX, CXI, CXII, CXIII, CXV, CXVI, CXVII, CXVIII, CXIX, CXX, CXXI, CXXII, CXXIII, CXXIV, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXIX, CXXXII, CXXXIII, CXXXIV, CXXXVII, CXXXVIII, CXXXIX, CXL, CXLII
 dușman; A1, XV, XXXI

E

Edom; Di, XXVI, XXVIII
 Efraim; Di, XXII, XLIII, LXVI
 Egipt, -ean; A1 XXXI, LX, LXII, LXIII; Di, XI, XXI, XXVIII, LIX, LXVIII, LXXVIII, LXXIX, XCI, CIII, CXI, CXV, CXIX, CXX, CXXIII, CXXXI, CXXXII
 Elena; A1, XXVI
 elleni; A1, V, VII, XXIV, XXVI, XXXI, XLIV, LIV, LIX, LXVII, CXVII
 Elisabeta; Di, LXXXIV
 Elisei; Di, LXXXVI
 Empedocles; A1, XVIII
 Emmanuel; Di, XLIII, LXVI
 Enoh; Di, XIX, XXIII, XLIII, XLV, XCII
 Epicur; A2, VII, XII, XV
 erezie; Di, XVII, LI, LXII
 etiopian; Di, XXIV
 Esau; Di, LVIII, LX, CXIX, CXX
 Esdra; Di, LXXII, CXX
 Euharistie; A1, LXV, LXVI, LXVII
 eunuc; A1, XV
 Eva; Di, LXXXIX, LXXXIV, C, CXXIV, CXXV
 evreu; Di, I
 Exod; Di, LIX, LXXV, CXXVII

F

Facere; Di, LXXIX
 farisei; Di, XVIII, LI, LXXX, CII, CV, CXXXVI

Făcătorul a toate (Dumnezeu); Di, XVI, LVI, LVII, LX
 Fecioara (Sf. Maria); A1, XXII, XXXI, XXXIII, XLVI, LIV, LXIII; Di, XXIII, XLIII, XLVIII, L, LVII, LXIII, LXVI, LXVII, LXVIII, LXXVII, LXXVIII, LXXXV, LXXXVII, C, CI, CII, CV, CXIII, CXX
 Felix (guvernatorul Alexandriei) A1, XXIX
 fericire; Di, I, III
 fiii lui Zeus; A1, XXI, XXII, LIV, LV, LVI
 ființă; A1, XV; A2, XI; Di, II, III
 filolog; A2, XI
 filozof; A1, II, III, IV, VII, XII, XX, XXVI, XLIV; A2, III, IX, X, XII, XV; Di, I, II, III, V, VII, VIII
 Fiul lui Dumnezeu; A1, VI, XII, XIII, XIV, XXII, XXIII, XXX, XXXII, XXXIII, XL, LIV, LVIII, LXIII, LXV, LXVII; A2, VI; Di, VII, XXIII, XLV, XLVIII, LXI, LXXXV, XCI, XCIX, C, CII, CIII, CV, CVI, CXIII, CXVI, CXVII, CXVIII, CXXIII, CXXV, CXXVI, CXXVII, CXXXVII
 Fiul Omului; A1, LI; Di, XXXI, C, CXXV
 foc (veșnic); A1, XV, XVI, XVII, LII; A2, II, VIII, IX, Di, XLV, XLIX
 frigieni; Di, CXIX

G

galilean; Di, CVIII
 Ganymede; A1, XXI
 Gavriil; Di, C
 Githon (sat); A1, XXVI
 Ghet; Di, XXII
 geniști; Di, LXXX
 Germania; A1, LXVIII
 Gomora; A1, LIII; Di, LV, LVI, LVII, CXL
 Granianus; A1, IV
 Grecia; Di, I

H

Halanis; Di, XXII
 Haran; Di, LVIII
 Heracles; A1, XXI; A2, XI
 Hercule; A1, XIV, LXVIII; Di, LXIX
 Hermes; A1, XXI, XXII
 hetee; Di, LXXVII
 hellenieni; Di, LXXX
 hiliasm; Di, LXXX
 Homer; A1, XVIII; A2, X
 Horeb; Di, LXVII
 Hristos; A1, IV, VIII, XIV, XV, XVII,

XXIII, XXIV, XXVIII, XXX, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, XXXVIII, XL, XLI, XLII, XLV, XLVI, XLVIII, XLIX, LII, LIII, LIV, LVI, LVII, LXI, LXIII; A2, I, II, III, VI, VIII, X, XIII; Di, VII, VIII, IX, XI, XIV, XVII, XXV, XXVIII, XXXII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, XLIX, LI, LII, LIII, LIV, LV, LXV, LXVII, LXVIII, LXIX, LXX, LXXII, LXXVI, LXXVII, LXXVIII, LXXX, LXXXI, LXXXIII, LXXXV, LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII, LXXXIX, XCII, XCIII, XCIV, XCVII, XCIX, C, CII, CVIII, CX, CXI, CXIII, CXIV, CXV, CXVIII, CXIX, CXX, CXXI, CXXII, CXXIII, CXXIV, CXXVI, CXXVII, CXXXIII, CXXXIV, CXXXV, CXXXVI, CXXXVIII, CXXXIX, CXLI, -cel răstignit; A1, XXI, XXXI, XXXV, XXXVIII, XLII, XLVI, L, LV, LXI; Di XI, XXX, XXXV, XXXVIII, XXXIX, XLVI, XLIX, LI, LIII, LXIII, LXVII, LXXII, LXXIII, LXXVI, LXXXVIII, XC, XCII, XCV, XCVI, XCVII, C, CII, CVI, CVII, CX, CXII, CXV, CXVII, CXXXII, CXXXVII, CXLI; -mort; A1, XLVI, XLIX, L, LI, LXIII; Di, XIII, LXVII, LXXII, LXXXV, XCV; -cel înviat; A1, XLVI, XLVIII, L, LII, LXIII, LXVII; Di, XVII, XXXVI, XLI, XLV, LI, LIV, LXIII, LXXXII, LXXXV, XCV, XCVII, C, CI, CVII, CVIII, CXIII, CXVII, CXVIII, CXXXII, CXXXVII; -cel suit la ceruri; A1, XLVI, LIV, LXI; Di, XII, XXXII, XXXVI, XXXVIII, XXXIX, LXIII, LXXXIII, LXXXV, LXXXVII, CVIII, CXXVI, CXXXII; -care va veni cu slavă; Di, LII; -Judecătorul tuturor; Di, CXVIII

Hystaspe; A1, I, XX, XLIV

I

Iacov; A1, XXXII, LIII, LXIII, Di, XI, XV, XXIV, XXVI, XXXV, XXXVI, XXXVII, XLIV, XLV, LII, LIII, LVI, LVIII, LIX, LX, LXIV, LXIX, LXXV, LXXVI, LXXVIII, LXXX, LXXXV, LXXXVI, XCVIII, C, CVI, CIX, CX, CXIV, CXX, CXXI, CXXIII, CXXV, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXX, CXXXI, CXXXIV, CXXXV, CXXXVI, CXL

Iafet; Di, CXXXIX, CXL

Iavoch; Di, LVIII

idol, i; A1, XLI, XLIX; A2, XII; Di, XI,

XLVI, LXV, LXX, XCI, CXIX
idololatrie; Di, XXII, XLVI, XCIII, CXIV, CXXX

Ieremia; A1, LI; Di, XI, XII, XXII, LXXII, LXXXVII, CXIV, CXX

Ierusalim; A1, XXXII, XXXIV, XXXV, XXXIX, XLV, XLVII, XLIX, LII; Di, XXIV, XXV, XXXIV, XL, LI, LIII, LXXVII, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXIII, LXXXV, LXXXVIII, XCII, CIX, CXIII, CXV, CXVII, CXXXVIII, CXL

Ierihon; A1, LXII, LXIII, CXI

iertarea păcatelor; XI, LXVI; Di, XLIV, LIV

Iessei; A1, XXXII; Di, XXXIV, LXXXVI, LXXXVII

Iezechiel; A1, LIII; Di, XXI, XLIV, XLV, XLII, XLVII, LI, LXXX, LXXXII, CXVIII, CXXVI, CXL

Iisus; A1, XXII, XXXI, XXXIII, XLVI, LV, LXIII, LXVI; A2, I, III; Di, XXXVI, XLVI, LII, LXVII, LXIX, LXXV, LXXVI, LXXIX, LXXXVIII, XCVII, XCIX, CII, CVI, CX, CXI, CXII, CXIII, CXV, CXVII; -Hristos; A1, XXXIV, XLII, LX, LXI, LXIII, LXVII, A2, VI, VIII; Di, XXIII, XXIV, XXVIII, XXX, XXXII, XXXV, XL, XLI, XLVII, XLIX, L, LI, LII, LIII, LVIII, LXXXV, XCIII, CXIII, CXVI, CXVII; — (Iosua) Navi; Di, XLIX, LXI, LXII, LXXV, LXXXIX, XC, CXI, CXIII, CXV, CXXXI

Ilie; A1, XLVI; Di, VIII, XXXIX, XLVI, XLIX, LI, LXIX, LXXXVII

impios, impietate; A1, IX, XXIII, XXVII, XXVIII, XLIII, LIII, LIV, LVII, LVIII; A2, II, III, X; Di, XXXV, XLVII

India; Di, III

Ioan Botezătorul; Di, XLIX, L, LI, LII, LXXXIV, LXXXVIII

Ioan Evanghelistul; Di, LXXXI

Iona; Di, CVII

Iordan; Di, XLIX, LI, LXIX, LXXXVI, LXXXVIII, CXXVI

Iosif; Di, XXII, LXXVIII, XCI, C, CII, CXXIII

Iov; Di, XLVI, LXXIX, CII

Irod; A1, XXXI, XL; Di, XLIX, LII, LXXVIII, CII, CIII

Isaia; A1, XXXII, XXXV, XXXVII, XLIV, XLVII, XLIX, LIII, LIV, LXI, LXIII; Di, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XXII, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XLIII, XLIV, XLVI, XLIX, L, LV, LXIII, LXVI, LXVIII, LXX, LXXII, LXXV, LXXVIII, LXXX, LXXXII, LXXXIV, LXXXVII, XCI, XCVI, CII, CX, CXI, CXII, CXIV, CXVIII, CXX, CXXIII, CXXIV, CXXV, CXXXIII, CXL

Isaac ; *A1*, LXIII, *Di*, XI, XXXV, XLVI, LXXII, LXXX, LXXXV, C, CXX, CXXVI, CXXVIII, CXXXV, CXL

Ismael ; *Di*, CXIX

Israel ; *A1*, XXXVI, LIII, LXIII, *Di*, XI, XII, XIII, XIV, XVII, XXII, XXV, XXVIII, XXXIV, LVIII, LIX, LXIV, LXI, LXVIII, XCI, XCVIII, C, CVI, CX, CXI, CXIV, CXXI, CXXIII, CXXV, CXXVI, CXXX, CXXXI, CXXXIII, CXXXIV, CXXXV, CXXXVII

israeliți ; *A1*, LX, LXII ; *Di*, XI, CXVII

Iuda (regat) ; *A1*, XXXII, XXXIV, *Di*, XI, XLIII, L, LII, LXVI, LXXVIII, LXXXII, CXV, CXX, CXXIII, CXXXV

Iudeea ; *A1*, XXXII, XXXIV ; *Di*, IX, XXX, LXXVIII

iudeu ; *A1*, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, XXXVIII, XL, XLVII, XLIX, LII, LXIII ; *Di*, XVI, LXXII, LXXX, CIII, CXXXVII

idumei ; *Di*, CXIX

Iustin ; *A1*, I ; *A2*, I ; *Di*, I, CXLII

I

Împărăția cerurilor ; *A1*, XV, LXI, *Di*, LXXVI, CV, CXX, CXL

împărtăși (a se) ; *A1*, LXV, LXVI

Înainte-Mergătorul ; *Di*, XLIX

înălțare (a lui Hristos la ceruri), *A1*, XXI, XXVI, XXXI, L, LI, LIV

înger, i ; *A1*, XXXIII, LXIII ; *A2*, V, VI, *Di*, XIX, XXXIV, LVII, LVIII, LIX, LX, LXII, LXXV, LXXVIII, LXXIX, LXXXI, LXXXVIII, XCIII, CII, CXV, CXVI, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXX, CXXXI, CXL ; -răi ; *A2*, VII, IX ; *Di*, LXXVIII

înțelepciune ; *A1*, LI, LX ; *A2*, III, VII ; *Di*, III, XXXII, LV, LXI, LXII, LXXVIII, CXXI, CXXIII

Învățător (Hristos) ; *A1*, IV, XII, XIII, XV, XVI, XXXII ; *A2*, IX

învățătură dumnezeiască ; *A2*, IV, XIII ; *Di*, XLIX ; -omenească ; *A2*, X, *Di*, XLVIII, LXXVIII, LXXX

înviere ; *A1*, XIX, XXI, XXXI, LXXXII, CVI, CXIII

J

jertfă ; *A1*, VIII ; *A2*, V ; *Di*, XXII, XXVIII, XLI, CXVII ; -sîngeroasă ; *A1*, XIII ; *Di*, XLIII

judecată ; *A1*, III, IV, V, VIII, XXXIX, L, LVIII, LXVIII ; *A2*, II ; *Di*, II, XI,

XVII, XXVI, XXXIV, XXXVII, XXXVIII, XLV, XLIX, L, LVIII, LX, LXIV, CXV, CXXIII, CXXVIII, CXXXIII, CXXXIX

Jupiter ; *A2*, V

K

Kidar (localitate) ; *Di*, LXV

Kronos ; *A2*, XII

L

Laban ; *Di*, LVIII, CXXXIV

Latona ; *A1*, XXV

Leda ; *A1*, XXI

lege ; *A1*, X, XV, *Di*, LXVIII, *A2*, VII, XI ; -lui Moisi ; *Di*, VIII, X, XI, XXIX, XXXII, XLV, XLVII, LI, LIII, LXVII, LXXXIX, XCV, CXI, CXXIII ; -lui Hristos ; *Di*, XI, XII, XXXIV

Legiuitorul (Hristos) ; *Di*, XII, XIV, XVIII, CXXVII

Lia ; *Di*, XLVI, CXXXIV

Liban ; *Di*, XXXIV, L

libațiuni ; *A1*, XIII, XXIV, LXII, *A2*, V, XII ; *Di*, XXV

libertate ; *A1*, XLIII, LXVIII

Lot ; *A1*, LIII ; *Di*, LVI

lume ; *A1*, XV, XIX, LV, LVII, LIX, LXV, LXVII ; *A2*, IV, VII, XV ; *Di*, V

luminare (baia botezului) ; *A1*, LXI

lumină ; *A1*, LIX ; *Di*, VII, XIII, XVII, XX, XXIV, XXVI

lucruri dumnezeiești ; *Di*, III ; -omenești ; *Di*, III

Lucius (creștin) ; *A1*, I, II

Luz (localitate) ; *Di*, LVIII

M

Maleahi ; *Di*, XLI, CXVIII

Mamvri ; *Di*, LVI, LXXXVI, CXXVI

magi ; *Di*, LXVIII, LXXVIII, LXXXVIII, CII, CVI

magie ; *A1*, XIV, XXVI, LVI

Marea Roșie ; *Di*, CXXXIX

Maria (vezi Fecioară)

Marcus Aurelius ; *A1*, LXVIII

Marcus Pompeius ; *Di*, CXLI

Marcion ; *A1*, XXVI, LVIII

marcioniți ; *Di*, XXXV

mărturisire, (a) mărturisi ; *A1*, IV, VI, XI, XVII ; *A2*, XII ; *Di*, XI, XXIX, LV, LXXX, CX, CXXI

materie ; *A1*, IX

Melchisedec; *Di*, XIX, XXXII, LXIII, CXIII
 Memoriile Apostolilor (Evangheliile) *A1*, LXVII; *Di*, C, CI, CII, CIII, CIV, CV, CVI, CVII
 Menandru; *A1*, XX, XXVI, LVI
 meriști (eretici); *Di*, LXXX
 Merra; *Di*, LXXXVI, CXXXI
 Miheea; *A1*, XXXIV, CIX
 milui (a); *A1*, XIV, XVIII
 Minos; *A1*, VIII
 Misail; *A1*, XLVI
 Mithra; *A1*, LXVI; *Di*, LXXVIII
 Mîntuitorul; *A1*, XXXIII, LV, LXVI, LXVII; *A2*, VI; *Di*, VIII, XVII, XXV, XXXVI, LXXII, XCIII, XCVI
 mîntuire; *A1*, XIII, XXVIII, XXXIII, LXIII; *Di*, XI, XLVII, L, LVI, LXXIV, XCVIII, XCIX, CVI, CXXI
 Minucius Fundanus; *A1*, LXVIII
 Moisi; *A1*, XXXII, XXXIII, XLIV, LX, LXII, LXIII, LXIV; *Di*, XI, XIV, XIX, XX, XXIII, XXVII, XXX, XXXIV, XXXVII, XXXVIII, XLII, XLV, XLVI, XLVII, XLIX, LII, LIV, LVI, LVIII, LIX, LX, LXII, LXIII, LXIV, LXVII, LXVIII, LXIX, LXXVI, LXXIX, LXXXVII, XC, XCI, XCII, XCIII, XCIV, XCVI, CIX, CXII, CXIII, CXIX, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXXI, CXXXVIII
 Moab; *Di*, XXVIII
 Moloc; *Di*, XXII
 Musonius; *A2*, VIII
 moarte, (a) muri; *A1*, II, VIII, XI, XVIII, XIX, XXII, XLII, XLIV, XLVIII, LIII, LVII; *Di*, XII, XIV, XXIII, XXXIV, XLIV, XLVII, LXXXVIII, LXXXIX, XCVIII, C, CII, CIV, CXXI, CXXXI, CXL
 Muntele Măslinilor; *Di*, CIII

N

Natan, *Di*, CXXIII
 Nazaret; *Di*, LXXXVIII
 nădejde; *A1*, XI; *Di*, XLIV
 neamul omenesc; *A1*, XLIV, LIII, LIV, LXIII; *A2*, V, XXIII, LIV, LXXXIV, XCIII, XCV, CXVIII
 nerecunoștință; *A1*, XII
 nedreptate; *A1*, II, IV, V, VII, VIII, XIV, XV, XXI, XXIV, XXVII, XXVIII, XLIII, LXVIII; *Di*, XI, XV, XVII, XXXV, XLVII, LXX
 neînsuflețit; *A1*, VIII
 nelegiuit; *A1*, XV; *Di*, XIII, XXXVIII
 nemuritor (Dumnezeu); *Di*, I, III, V, LXIX, CXVIII, CXXIV; — (sufletul); *Di*, I, III, V

nenăscut (Dumnezeu); *A1*, XIV, LIII, CXIV; — (suflet); *Di*, V, VI
 nepătimire; *Di*, XLV
 nerecunoștință; *A1*, XII, XXVII
 neschimbat (Dumnezeu); *A1*, XIII
 nestricăciune; *A1*, X; *Di*, XI, CXVII
 netrupesc (suflet); *Di*, I
 nevrednic (suflet); *Di*, IV
 Ninive; *Di*, CVII
 noua alianță (vezi alianța nouă)
 nume; *A1*, IV, IX
 Noe; *Di*, XIX, XX, XLIV, XLV, XLVI, CXIX, CXXVII, CXXXVIII, CXXXIX, CXL

O

ofrandă; *A1*, X; *Di*, XCII
 om, oameni; *A1*, II, III, IV, IX, X, XII, XV, XXVI, XXXI, XLII, XLIV, XLVI, L, LIII, LIV, LVI, LVII, LX, LXII, *A2*, III, V, VI, IX, XIII, XIV; *Di*, III, VI, IX, XI, XIII, XVII, XX, XXXIII, XXXVIII, XLII, XLIII, XLVII, XLVIII, LVII, LIX, LXIII, LXVII, LXVIII, LXXV, LXXVI, LXXIX, LXXX, LXXXVIII, XCIII, C, CI, CV, CXIII, CXXIV, CXXVII
 Or; *Di*, XC, XCVII
 orfan; *A1*, LXVII
 Oseea; *Di*, XIV, XIX

P

Palestina; *Di*, I
 pace; *A1*, XII; *Di*, XIII, XXXIV, L
 păcat, (a) păcătui; *A1*, XV, XXIV, XL, L, LI; *A2*, II; *Di*, IV, XIII, XXII, XXIII, XXV, XL, XLII, XLVIII, L, LXXIX, CXVI, CXXIV, CXL, CXLI
 Părinte (Dumnezeu); *A1*, VI, X, XXXII, XXXVI, XLI, LXIII; *A2*, IX, X, XCVII, XCIX, CXXV, CXXVIII; — al tuturor și Stăpînul Dumnezeu; *A1*, XL, XLIV, XLVI, LX, LXI; — și Creatorul tuturor; *A1*, VIII, LXIII; *A2*, X, CXVII, — ceresc; *A1*, XV, XVI; — tuturor; *A1*, XLV, XLVI; *Di*, LVIII, LX, LXXIV, LXXVI, XCV, CXV
 patimă (a) pătimi; *A1*, III, V, XII, LVII; *A2*, V, LVII, XCVIII, CV, CXXVI
 Philaenis, *A2*, XV
 pedeapsă, (a) pedepsi; *A1*, III, IV, VII, VIII, XI, XII, XVI, XXVIII, LII; *A2*, V, VIII, IX, XIII; *Di*, I, IV, XLV, XLVII, LXXXVIII; — veșnică; *A1*, VIII, XII, LVIII
 Pegas; *A1*, XXI, LIV

perioadă de 1000 ani; A1, VIII
 peripateticieni; *Di*, II
 Persefona; A1, XXV
 Perseu; A1, XXI, XXII, LIV, LXX
 perși; *Di*, XXVIII
 pios, i; A1, II; *Di*, X, XIV, XXIV, LIII, XCIII
 pietate; A1, III, V, XII; *Di*, IV, XI
 Petru; *Di*, C
 pitagoreici; *Di*, II
 pîine euharistică; A1, LXV, LXVI, *Di*, XLI, CXVI
 Platon, -icieni; A1, VIII, XVIII, XX, XLIV, LIX, LX; A2, XII, XIII; *Di*, II, IV, V, VI
 Pluton; A2, V
 pocăință; A1, XV, XL, LXI; *Di*, XII, XXV, XXVIII, XXX, XL, XLIX, XCI, XCV, CVII, CVIII, CXL, CXLI
 Pompeianus; A1, LXVIII
 Pontius Pilat; A1, XIII, XXXV, XLVI, XLVIII, LXI; A2, VI, XXX, LXXVI, LXXXV, CII, CIII
 Poseidon; A2, V
 potir; *Di*, CXVII
 post; A1, LX; *Di*, XV, XL, XLVI
 Priscus; A1, I
 preexistență (lui Hristos); *Di*, LIV
 profet, i; A1, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXVI, XLIII, XLIV, XLIX, L, LII, LIV, LV, LVI, LIX, LXII, LXIII; *Di*, I, VII, VIII, XXVII, XXXV, XXXVI, XXXIX, XLII, XLIX, LI, LII, LIII, LIV, LV, LXII, LXX, LXXIII, LXXV, LXXVI, LXXX, LXXXII, LXXXIV, LXXVII, LXXXIX, XCV, C, CIII, CXI, CXV, CXIX, CXX, CXXI, CXXVI, CXXVII, CXXX, CXXXIII, CXXXV, CXLI, — mincinoși; *Di*, VII, LI, LXIX
 Primul născut al lui Dumnezeu; A1, XXIII, LVIII, LXIII
 Pronie; *Di*, I
 Ptolemeu (creștin); A2, II
 Ptolomeu; A1, XXXI; *Di*, LXVIII, LXXI, LXXXIV
 Puterea lui Dumnezeu; A1, XIV, XXIII, XXXIX, LX, LXVIII; A2, II, LXI; — Cuvîntului; A1, XLVI; — împărătească; A1, XVII
 Pytagora; A1, XVIII; *Di*, VI
 Pitia; A1, XVIII

Q

Quirinus; *Di*, LXXVIII

R

Raab; *Di*, CXI
 Rachela; *Di*, XLVI, LXXVIII, CXXXIV
 Rafan (zeu); *Di*, XXII
 Rama; *Di*, LXXVIII
 Rhadamante; A1, VIII
 rațiune; A1, II, III, V, IX, LXVIII; A2, III, VII, IX; *Di*, III, XX, LV, LXXXVII, CXLI
 răstignire; A1, XXI, XXXI, XXXV, XXXVIII, XLII, LV; *Di*, LI
 rățacire; A1, VIII
 răutate; A1, II, IV, VII, IX, XII, XXVIII, XLIV; *Di*, XI, XII
 Rebeca; *Di*, XLVI, LVIII
 recompensă; A1, XIV
 Roma; A1, XXVI, LVI
 roman (popor); A1, I, LVI, LXVIII; A2, I
 rugăciune; A1, XIII, XIV, XV, LXV, LXVII, LXVIII; *Di*, I, VII, LVIII, CXVII
 rug de foc; A1, LXII
 Ruvim; *Di*, CXX

S

Saara; *Di*, XLVI, LVI, CXIII, CXXVI
 Saba; *Di*, XXXIV
 sabat; *Di*, XIII, XVIII, XIX, XXI, XLIII, XLV
 sacrificiu; A1, LXII
 Samuel; *Di*, XXXVII, LXIV, LXXXIV, CV
 saducheii; *Di*, LXXV
 Samaria; A1, LVI; *Di*, XXII, XLIII, LXVI, LXXVII, LXXVIII, CXX
 Sardanapal; A2, VII
 Salem; *Di*, CXIII
 Satan; A1, XXVIII; *Di*, LXXVI
 Saturn; A1, LXVII
 schit; *Di*, XXVIII
 sclav; A2, V
 Segor; *Di*, LVI
 Sem; *Di*, CXXXIX
 Semele; A1, XXV; *Di*, LXIX
 senat (roman); A1, I, LVI, LXVIII; A2, I, II
 Serenius Granianus; A1, LXVIII
 Sibylla; A1, XX, XLIV
 Sidon; *Di*, XXXIV
 Simon (Petru); *Di*, C
 Simon Magul; A1, XXVI, LVI; A2, XV, *Di*, CXX
 Sion; A1, XXXV, XXXIX, XL, XLVII; *Di*, XXII, XXIV, XXV, XXVII, XXXII, L, LIII, LXIV, LXX, LXXXV, CIX, CXIV
 singele (Mîntuitorului); A1, LXVI, *Di*, XIII

slava (lui Dumnezeu); *Di*, XV; — de-
șartă; A1, XV, LIII
slujire; A1, XVI; A2, II
Socrate; A1, V, XVIII, XLVI; A2, VII, X
Sofonia; A1, XXXV
Sodoma; A1, LIII; *Di*, XIX, LV, LVI
LX, CXXVI, CXXIX, CXL
sofist; A1, XIV; A2, CXXIX
Solomon; *Di*, XXXIV, XXXVI, LXI, LXII,
LXIV, LXXXV, LXXXVII, CXXIX
Sotades; A2, XV
Stăpîn (Dumnezeu); A1, XII, XXXII,
XXXVI, XLIV, XLV; A2, VI
stoici; A1, XX; A2, VII, XIII
statuie; A1, IX
suflet; A1, VIII, XIII, XV, XVIII, XIX,
XXXIX, L, LI; *Di*, I, II, III, IV, V, VIII,
X, XIII, XIV, XV, XXXIV, XLIV, LXXX,
XCVIII, CV; — vrednic de Dumnezeu;
A1, V
suferință; A1, LII; A2, XIII
Syria Palestinei; A1, I

T

Taină; A1, XIII
Tamara; *Di*, LXXXVI
Tânys (localitate); *Di*, LXXIX
Tars; *Di*, XXXIV
Tatăl (Dumnezeu); A1, LXIII; *Di*, VII
XVII, XXXII, XXXVI, XLIII, XLVIII,
LVI, LXI, LXII, LXVIII, LXXIV, LXXV,
LXXVI, LXXXVIII, XCV, C, CIII, CX,
CXIII, CXIV, CXV, CXVI, CXVIII,
CXXV, CXXVI, CXXVII, CXXIX, CXL
tămîiere; A1, XIII; A2, V
teoreticieni; *Di*, II
teoria ideilor; *Di*, II
Tethis; A1, XXV
templu; A1, VIII, IX, LXII, LXVIII; *Di*,
XVII, XXXIV, XXXVI, XCIX
Tiberius; A1, XIII
Tibru; A1, XXVI
Timaeos; A1, LX; *Di*, V
trup; A1, XIII, XIX; *Di*, IV, V, VI, XLII,
XLVIII
Traian; A1, LXVIII
Tryfon; *Di*, I, IX, X, XI, XIV, XVIII, XX,
XXIII, XXV, XXVII, XXVIII, XXIX,
XXXII, XXXV, XXXVI, XXXVIII,
XXXIX, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII,
XLIX, L, LI, LV, LVI, LVIII, LX, LXIII,
LXIV, LXV, LXVII, LXVIII, LXIX,

LXXII, LXXIV, LXXVII, LXXIX, LXXX,
LXXXVI, LXXXIX, XC, CXV, CXVIII,
CXXIII, CXXVI, CXXI, CXLII
Tyr; *Di*, XXXVIII

U

ucenici; A1, XV, LXVII; *Di*, LI, LIII,
CVIII
ucigaș; A1, XXIX
Ulysse; A1, XVIII
Urbicus; A2, I, II
Urie; *Di*, CXLI

V

valentinieni; *Di*, XXXV
vameș; A1, XV
veac; A1, XXVIII
venirea lui Hristos (prima); *Di*, LIII; —
(a doua); *Di*, LIII, LXIX, CX
Verrissimus; A1, I
viață; A1, III, XIII, XIV
viciu; A1, XV, XX, XLVI
virtute; A1, IV, V, XII, XXVIII, XLIII,
XLV, A2, II, IX, XI; *Di*, IV
veșnic (Dumnezeu); A1, XIII
vin (amestecat cu apă la împărțășanie);
A1, LXV, LXVI
Vitrassius Pollios; A1, LXVIII
voința (lui Dumnezeu); A1, X, LXIII; *Di*,
V, XII, XXIII, CXXVIII, CXXX,
CXXXVI

Z

Zaharia; A1, XII; *Di*, XLIX, LIII, LXXIX,
CVI, CXV, CXXI
zeu, i; A1, V, VI, IX, XXV, LXVIII; A2,
XI, XII, XIV; *Di*, LXXXIII, CXXXIV
Zeus; A1, IV, XXI, XXXIII, LIII, LIV,
LV, LVI, LXIV; A2, XII; *Di*, LXVII,
LXIX
Ziditor (Dumnezeu); A2, VI
ziua soarelui; A1, LXVII

X

Xenofon; A2, XI
Xistos; *Di*, I, IX

TEOFIL AL ANTIOHIEI

TREI CĂRȚI CĂTRE AUTOLIC

**TRADUCERE,
INTRODUCERE, NOTE ȘI INDICE
DE
PR. D. FECIORU**

INTRODUCERE

Despre Teofil al Antiohiei avem foarte puține știri; pe unele le găsim în singura lui lucrare ce ni s-a păstrat — Cele Trei cărți către Autolic — iar pe altele în istoricii Eusebiu al Cezareii și Ieronim; și unul și altul ne dau o listă a lucrărilor lui Teofil și ne spun că a fost episcop al Antiohiei; Eusebiu îl dă ca al șaselea episcop al Antiohiei din anul 169 pînă în anul 177 (I. B., IV, 20; Cron. la anul 2185), iar Ieronim îl consideră cînd al șaselea episcop al Antiohiei (De vir. ill., XXV), cînd al șaptelea episcop, socotind pe sfîntul apostol Petru ca primul episcop al Antiohiei (Epist. 121, c. 6).

Teofil era de origine păgînă, născut, după cum spune în lucrarea sa, în regiunile învecinate cu fluviile Tigru și Eufrat: „celelalte două rîuri, numite Tigru și Eufrat, sînt bine cunoscute de noi, ele sînt vecine cu regiunile noastre“ (II, 24). Era probabil fiul unor oameni cu stare, care i-au putut da o instrucție aleasă, pentru că Cele trei cărți către Autolic ni-l arată foarte bun cunoscător al literaturii și filozofiei grecești. O. Bardenhewer este de părere — neacceptată de G. Bardy —, că Teofil avea și cîteva cunoștințe de limbă ebraică, pentru că tîlcuiește în grecește numele evreiești: Sabbaten, Eden și Noe: „Evreii numesc ziua a șaptea „Sabbaten“; și se traduce în grecește prin: „șapte“ (II, 12); Cuvîntul „Eden“ este un cuvînt ebraic și înseamnă „desfătare“ (II, 24); „Noe“, un nume evreiesc, care în limba greacă se tîlcuiește „odihnă“ (III, 19). După propria sa mărturisire, a îmbrățișat creștinismul în urma citirii cărților Sfintelor Scripturi: „Și eu nu credeam în învierea morților, dar acum, după ce am înțeles bine aceste lucruri, cred, am dat de Sfintele Scripturi ale sfinților profeți, care prin Duhul lui Dumnezeu au prezis pe cele de mai înainte așa cum s-au întîmplat, pe cele prezente așa cum se întîmplă, iar pe cele viitoare în ordinea în care se vor împlini. Luînd așadar dovadă de cele întîmplate, prezise de mai înainte, nu mai sînt necredincios, ci cred, supunîndu-mă lui Dumnezeu“ (I, 14).

Ajuns episcop al Antiohiei, Teofil și-a îndreptat activitatea sa pastorală în două direcții: 1. zidirea sufletească și instruirea credincioșilor săi

prin comentarii la Scriptură și cuvântări catehetice, ținute noilor convertiți; și 2. combaterea ereziilor, împotriva cărora a și scris.

Data morții sale nu este sigură. Eusebiu dă ca an al morții lui Teofil anul 177; dar Teofil, la sfârșitul lucrării către Autolic (III, 27), vorbește de moartea împăratului Marcu Aureliu, care s-a întâmplat în 180; deci la această dată Teofil trăia. Unii cercetători au căutat să explice această nepotrivire, inventând doi Teofili: un Teofil, episcop al Antiohiei, care moare, după cum spune Eusebiu, în anul 177, și un alt Teofil, laic nu episcop, autor al celor Trei cărți către Autolic. Acestei ipoteze, însă, i se opun două fapte: 1. Și Eusebiu și Ieronim îl dau pe Teofil, episcopul Antiohiei, ca autor al celor Trei cărți către Autolic; 2. Toată lumea e de acord că datele cronologice din lucrările istorice ale lui Eusebiu sînt în cea mai mare parte aproximative. Urmează că moartea lui Teofil, episcopul Antiohiei, trebuie pusă după anul 180, probabil în jurul anului 185, după opinia majorității patrologilor.

Martirologiul roman înscrie numele lui Teofil, episcopul Antiohiei, la 13 octombrie; Sinaxarul Bisericii Constantinopolitane nu face nici o mențiune de numele său.

SCRIERI

Din multe scrieri ale lui Teofil, au ajuns pînă la noi numai apologia sa: Trei cărți către Autolic. Cine este acest Autolic, nu știm. Era, însă, un bărbat studios, de o vîrstă cu Teofil, care-și petrecea tot timpul în bibliotecă: „Că nu pregeți, îi spune Teofil, de ți-ar fi cu puțință, să stai și noaptea în bibliotecă” (III, 4). Probabil că Teofil l-a cunoscut și s-a împrietenit cu el întîlnindu-l într-o bibliotecă, pentru că amîndoi erau îndrăgostiți de studii și de carte; pentru Teofil stă mărturie mulțimea de poeți, scriitori și filozofi citați în scrierea sa, rod al unui contact direct cu lucrările lor, nu al folosirii florilegiilor, cum susțin unii cercetători, iar pentru Autolic, spusele lui Teofil. Și se poate că acolo creștinul, cu tăria credinței sale, care pulsează în fiecare rînd al apologiei sale, s-a confruntat cu păgînul, care se lăuda cu zeii lui și se mîndrea cu frumusețea gîndirii și culturii grecești. Și e cu puțință ca acolo, într-o bibliotecă, să fi început discuția între cei doi prieteni, care a dat naștere lucrării pe care o avem astăzi. Început al discuției l-a făcut poate chiar Autolic, care se lăuda cu zeii lui, că spune Teofil: „Așadar, o, prietene, pentru că m-ai zăpăcit cu cuvintele tale deșarte, lăudîndu-te cu zeii tăi de piatră și de lemn, făuriți, turnați, sculptați sau pictați, care nici nu văd, nici nu aud — că sînt idoli și lucruri de mîini omenești — ba încă mă mai numești în bătaie de joc creștin, ca și cum aș

purta un nume urît, ei bine, mărturisesc că sînt creștin și port acest nume iubit de Dumnezeu“ (I, 1).

Vorbindu-i de Dumnezeu, Autolic îi spune: „Arată-mi pe Dumnezeul tău !“. Teofil îi răspunde, vorbindu-i de ființa lui Dumnezeu: Dumnezeu este mai presus de toate; depășește toate posibilitățile noastre de cunoaștere; nu poate fi văzut cu ochii trupului, ci cu ochii sufletului și numai de cei care au curate inimile și viața; se poate înțelege însă din lucrurile Sale și din purtarea de grijă pe care o are de întreaga lume. Desăvîrșit, Dumnezeu va putea fi văzut la învierea morților. „Dar tu nu crezi în învierea morților ! îi spune Teofil. Cînd va fi învierea morților, atuncea, vrînd-nevrînd, vei crede; dar credința de atunci va fi socotită necredință, dacă acum nu crezi“ (I, 8).

La replica lui Autolic: „Arată-mi cel puțin un om înviat din morți, ca văzîndu-l să cred !“, Teofil îi răspunde:

„Mai întîi ce lucru mare este dacă crezi după ce ai văzut săvîrșită învierea !“

În continuare, Teofil îi arată cum sînt zeii păgînilor, ai grecilor și ai egiptenilor; zeii grecilor sînt mîncători de copii, desfrînați, ucigași, bețivi, iar zeii egiptenilor sînt șerpui, animalele domestice, animalele sălbatice, viețuitoarele din mare.

Prima discuție dintre cei doi prieteni, care formează cartea întîia (14 capitole), a luat sfîrșit fără ca Autolic să se lase convins. Și cu toate că discuția a fost aprinsă, cu toate că Autolic i-a vorbit aspru lui Teofil și i-a socotit o nebunie spusele sale, totuși cei doi s-au despărțit unul de altul „cu foarte mare prietenie“ și s-a dus fiecare la casa lui (II, 1).

Celelalte două cărți, a doua (38 de capitole) și a treia (30 de capitole), nu mai sînt transcrieri ale discuțiilor dintre cei doi prieteni, ci lucrări scrise de Teofil și trimise lui Autolic. Amîndouă sînt scrise la rugămintea lui Autolic.

Teofil acceptă cu plăcere rugămintea și la începutul cărții a doua îi spune: „Deși sînt neiscusit la cuvînt, totuși vreau acum în această scriere să-ți dovedesc mai precis zadarnica ta strădanie și deșarta religie în care te găsești; totodată doresc să-ți fac cunoscut adevărul cu ajutorul cîtorva istorii de-ale voastre, pe care le cunoști din citit, dar pe care poate că nu le înțelegi“ (II, 1).

Potrivit acestui plan, Teofil prezintă mai întîi absurditatea credinței în zei și contrazicerile poezilor și scriitorilor păgîni cu privire la zei și la originea lumii, apoi expune, cu bogate comentarii ale textului biblic, doctrina despre facerea lumii și facerea omului, despre rai și izgonirea omului din rai, despre potop și genealogiile neamului omenesc, despre cultul

lui Dumnezeu și poruncile lui Dumnezeu. Și pentru ca păgînul Autolic să nu se simtă cu totul străin în fața noii doctrine, Teofil, la sfîrșitul acestei cărți, împlinind și ultima parte a planului său trasat la începutul ei, vine în sprijinul demonstrației sale și cu texte din literatura păgînă, care, după cum însuși se exprimase, nu au fost înțelese poate cum trebuie de prietenul său. Ilustrarea aceasta o face cu un fragment lung de 84 versuri din Sibila, profetesă între păgîni, în care se află aceeași doctrină ca și în cărțile sfinte ale creștinilor și cu numeroase citate din poeții și scriitorii greci, care conțin idei, apropiate de cuvintele profeților, despre dreptate, despre judecată și pedeapsă, despre purtarea de grijă a lui Dumnezeu, despre pieirea lumii prin foc.

Teofil își încheie această a doua scriere cu un memento pe măsura intelectuală a prietenului său: „Trebuie, dar, ca cel care este amator de știință să și iubească știința. Caută deci să stai de vorbă cu creștinii, ca și prin viu grai să afli adevărul“ (II, 38).

Autolic n-a fost convins. O spune chiar Teofil: „Cînd stai de vorbă cu mine, socotești încă basm cuvîntul adevărului“ (III, 1). Mai mult, Autolic, pentru a veșteji entuziasmul cu care Teofil i-a prezentat și interpretat cărțile lui Moisi și ale profeților, le atacă spunîndu-i că „sînt scrise de curînd și noi“ (III, 1).

Pentru a respinge acest nou atac, Teofil îi adresează o altă scriere: Cartea a treia. Dar înainte de a demonstra vechimea scrierilor creștine, Teofil, în capitolele 2—15, respinge acuzațiile de imoralitate și de antropofagie, aduse de păgîni creștinilor, arătînd superioritatea doctrinei creștine și curătenia vieții creștinilor, în opoziție cu desfrîul, adulterul și incestul profesat de poeții și scriitorii păgîni, chiar de Platon „cel mai curat dintre filozofi“, care rînduiește ca femeile să fie comune tuturor, și în opoziție cu pervertirile sexuale, incestul și crimele zeilor: creștinii cred într-un singur Dumnezeu și se supun poruncilor lui Dumnezeu de a trăi în dreptate, de a fi caști, de a iubi pe dușmani, de a se supune autorităților. „Departe de creștini, spune Teofil, de a gîndi să facă niște fapte ca acestea ! La ei castitatea este o realitate, înfrînarea se practică, monogamia se păstrează, curăția se păzește, nedreptatea este izgonită, păcatul este smuls din rădăcină, dreptatea este trăită, legea stăpînește, cînstirea de Dumnezeu se săvîrșește, Dumnezeu se mărturisește, adevărul este prețuit, harul nu se pierde, pacea ne acoperă, cuvîntul sfînt ne povățuiește, înțelepciunea ne învață, viața se încununează, Dumnezeu împărățește“ (III, 15). În capitolele 16—30, Teofil, folosind cronologia dată de Biblie și scrierile istoricilor păgîni, demonstrează, cu cifre, că religia creștină este mai veche decît toate celelalte religii, pentru că scrierile lui Moisi sînt scrise cu 900 sau 1000 de ani înainte de

războiul troian, iar scrierile profeților sînt mai vechi decît scrierile tuturor scriitorilor păgîni.

La sfîrșitul cărții, Teofil îi recomandă lui Autolic citirea Sfintelor Scripturi, spunîndu-i: „Deci, dacă vrei, citește-le cu atenție, ca să-ți fie ție sfetnic și arvună pentru adevăr“ (III, 30).

Nu știm dacă Autolic a fost convins pînă la urmă de adevărul expus și apărat de Teofil, deși s-ar putea admite această posibilitate, dacă ne gîndim la insistența cu care Autolic îi cerea lui Teofil noi lămuriri asupra religiei creștine, dar e sigur că lucrarea episcopului Antiohiei a convins și a adus pe mulți la creștinism, după cum o arată aria sa de răspîndire, Africa și Galia, respectiv Tertulian și Irineu, care o cunosc.

SCRIERI PIERDUTE

În cele Trei cărți către Autolic, Teofil menționează unele lucrări ale sale, care tratează subiecte în directă legătură cu teme atinse în treacăt în apologia sa.

1. *Despre demon*: „Demonul se numește și drac, pentru că a fugit pe furiș de Dumnezeu; mai întîi era înger. Dar despre subiectul acesta este mult de spus; de aceea trec acum peste el, pentru că l-am tratat în altă parte“ (II, 28).

2. „*Despre istorii*“, titlu dat de Teofil, probabil în mai multe cărți, în care vorbea despre genealogia fiilor lui Adam și ai lui Noe: „Și eu am scris despre acestea . . . în prima carte a lucrării mele „*Despre istorii*“ (II, 30; să se vadă și: II, 31, 34 și III, 19).

3. *Despre zei și viața lor desfrînată*: „Pentru ce să mai înșir faptele lor . . . cînd am vorbit mai cu deamănuntul despre ei într-o altă carte?“ (III, 3).

Eusebiu al Cezareii (I. B., IV, 24) și Ieronim (De vir. Ill., XXV) au cunoscut, în afară de apologia care ni s-a păstrat și alte lucrări ale lui Teofil:

1. *Cuvîntări catehetice*;

2. *Contra ereziei lui Hermogen*, în care, după Eusebiu, Teofil se servește de mărturii scoase din Apocalipsa lui Ioan;

3. *Contra lui Marcion*.

F. Loofs a încercat să demonstreze, dar fără succes, că sfîntul Irineu a folosit în *Adversus Haereses* această lucrare a lui Teofil și că pe baza citatelor din ea poate fi chiar reconstituită în linii mari.

Sfîntul Irineu, pe lîngă aceste lucrări menționate și de Eusebiu, ne spune că a citit și alte lucrări ale lui Teofil:

4. *Comentar la Evangheli*;

5. *Comentar la Proverbe*;

6. Tot Ieronim, în Epistola 121 către Algas, c. 6, scrie că Teofil a alcătuit o *Armonie a Evangheliilor*.

În 1575, Margarin de la Bigne a editat la Paris în *Bibliotheca Sanctorum Patrum*, sub numele lui Teofil al Antiohiei, un comentariu în latinește al Evangheliei, reprodus de I. C. T. Otto în: *Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi*, Jena, 1861, p. 278—324. Th. Zahn a socotit că poate demonstra că Teofil este autorul comentariului; dar cercetările de mai tîrziu au arătat că acest comentariu este o compilație de la sfîrșitul secolului V din Ciprian, Ambrozie, Ieronim, Pseudo-Arnobiu cel Tânăr și Augustin.

PUNCTE DE DOCTRINĂ

1. Le-a revenit antiohienilor meritul de a îmbogăți vocabularul creștin cu noi termeni teologici, care au fost acceptați și folosiți de teologia creștină posterioară cu sensul ce li s-a dat la început. Primul antiohian este sfântul Ignatie Teoforul, care folosește pentru întâia oară în literatura creștină termenul de „creștinism” (χριστιανισμός) pentru a arăta noua situație creată în lume prin învățătura lui Hristos și termenul de „Biserica catolică” (καθολικὴ Ἐκκλησία), adică universală, sobornică, pentru a arăta atît unitatea de doctrină a Bisericii în opoziție cu comunitățile eretice, așa de diversificate din punct de vedere doctrinar, cît și universalitatea ei, întinderea ei în spațiu, ecumenicitatea ei. Al doilea antiohian, tot un episcop, Teofil, care pune în circulație termenul de „Treime” (Τριάς), pentru a arăta unitatea lui Dumnezeu în cele trei persoane și termenii „Cuvîntul imanent” (Λόγος ἐνδιάθετος) și „Cuvîntul rostit” (Λόγος προφορικός), pentru a arăta cele două stări ale Cuvîntului: înainte de crearea lumii și la crearea lumii. În sfîrșit tot lui Teofil îi revine meritul de a acorda omului un loc cu totul deosebit; îl situează îndată după persoanele Sfintei Treimi: „În al patrulea loc, spune Teofil, este omul, ca să fie astfel: Dumnezeu, Cuvînt, Înțelepciune, om” (II, 15) și-l definește „operă veșnică”: „Dumnezeu pe toate le-a socotit secundare, numai facerea omului, operă veșnică, o socotește vrednică de mîinile Sale” (II, 18). Iar peste două veacuri, tot un antiohian, sfântul Ioan Gură de Aur, îi consacră omului cele mai frumoase pagini din literatura creștină universală. În sfîrșit, Teofil este cel dintîi scriitor creștin care vorbește și de inspirația Noului Testament: sfântul Ioan Evanghelistul este numit „purtător de Duh” (II, 22), iar epistolele sfîntului apostol Pavel „cuvînt dumnezeiesc” (III, 14).

2. Față de mulțimea dumnezeilor cu care se lăuda Autolic, Teofil afirmă cu tărie unitatea lui Dumnezeu, monarhia lui Dumnezeu, cum îi place să o numească (II, 4, 8, 35, 38; III, 7); iar acestei monarhii îi găsește un termen nou: Treime, care exprimă și unitatea lui Dumnezeu, și cele trei persoane ale dumnezeirii: Dumnezeu (Tatăl), Cuvîntul, Înțelepciunea, căroră Teofil le găsește o preînchipuire în lumea creată: primele trei zile ale creației (II, 15). Chiar dacă acest nou termen teologic n-ar fi creația lui Teofil, așa cum vor mulți patrologi, ci l-a folosit luîndu-l din tradiția bisericească antiohiană, totuși meritul lui nu-i mai puțin mare; i-a dat o circulație universală. Autolic, care nu concepea pe zei decît sub formă materială, îi cere lui Teofil să-i vorbească de chipul lui Dumnezeu. Teofil îi răspunde că despre chipul lui Dumnezeu nu se poate vorbi și nici nu poate fi văzut cu

ochi trupești, pentru că Dumnezeu este „în slavă, fără de hotar; în măreție, de neînțeles; în înălțime, mai presus de pricepere; în putere, neegalat; în înțelepciune, fără de asemănare; în bunătate, de neajuns; în facerea de bine, mai presus de cuvânt. De-aș spune că e lumină, vorbesc de o făptură a Lui; de-aș spune că e cuvânt, vorbesc de începutul creației Lui; de-aș spune că e minte, vorbesc de gândirea Lui; de-aș spune că e duh, vorbesc de suflarea Lui; de-aș spune că e înțelepciune, vorbesc de o odraslă a Sa; de-aș spune că e tărie, vorbesc de stăpânirea Sa; de-aș spune că e putere, vorbesc de lucrarea Lui; de-aș spune că e purtare de grijă, vorbesc de bunătatea Lui; de-aș spune că e împărăție, vorbesc de slava Lui; de-aș spune că e domn, vorbesc de El ca judecător; de-aș spune că e judecător, vorbesc de dreptatea Lui; de-aș spune că e Tată, vorbesc de toate câte le are; de-aș spune că e foc, vorbesc de mânia Lui“ (I, 3); este domn, pentru că domnește peste toate; este Tată, pentru că El este înainte de toate; este creator și făcător, pentru că este ziditorul și făcătorul universului; este foarte înalt, pentru că este mai presus de toate; este atotțiutor, pentru că ține și cuprinde totul“ (I, 4). Dumnezeu nu poate fi văzut cu ochii trupului; poate fi văzut însă de cei care au deschis ochii sufletului, de cei care trăiesc în curăție și sînt fără de păcate (I, 2, 5, 7); dar cînd omul va îmbrăca nestricăciunea, va vedea după vrednicie pe Dumnezeu (I, 7). Dumnezeu este nefăcut și fără de început, neschimbat și nemuritor. Din veșnicie, înainte de crearea universului, Dumnezeu a născut Cuvîntul imanent (Λόγος ἐνδιάθετος) și Înțelepciunea Sa (II, 10). Dumnezeu a creat lumea din nimic (ἐξ οὐκ ὄντων) prin Cuvîntul Său, Care din Cuvînt imanent ajunge în actul creației Cuvînt rostit (Λόγος προφορικός) (II, 22). Termenii ἐνδιάθετος și προφορικός au putut fi luați de Teofil, așa cum s-a spus, din Filon sau din filozofia stoică, dar episcopul Antiohiei a făcut din ei termeni cu o semantică nouă, le-a dat un alt conținut, așa cum creștinismul a dat alt conținut templelor păgîne, făcînd din ele biserici creștine. Cuvîntul este Dumnezeu, Fiu al lui Dumnezeu, născut din Dumnezeu (II, 22). Dumnezeu, Tatăl universului, trimite, cînd vrea, Cuvîntul Său în vreun loc oarecare și acolo „este auzit, este văzut și Se găsește în acel loc“ (II, 22). În rai, cu Adam a vorbit Cuvîntul: „Iar Cuvîntul lui Dumnezeu, prin Care a făcut pe toate, fiind puterea și înțelepciunea Lui, luînd chipul Tatălui și Domnului universului, mergea prin rai, în chipul lui Dumnezeu, și vorbea cu Adam. Că însăși dumnezeiasca Scriptură ne învață că Adam a zis că a auzit glasul. Iar glasul ce este altceva decît Cuvîntul lui Dumnezeu, Care este și Fiu al Lui?“ (II, 22). Negreșit scopurile sale apologetice, de a demonstra vechimea religiei creștine, l-au făcut pe Teofil să nu vorbească deloc în lucrarea către Autolic despre nașterea și viața Mîntuitorului Hristos. Poate tot aici stă explicația că Teofil derivă numele de creștin (χριστιανός)

nu de la *χριστός*, numele Domnului Iisus Hristos, ci de la *χρίω*, adjectivul de la *χρίω* (I, 12). A treia persoană a Sfintei Treimi este Sfântul Duh, numit de Teofil și Înțelepciune (II, 10). Duhul Sfânt dă viață creației (II, 10), acoperă întreaga creație (I, 5), a grăit prin profeți (II, 33), a inspirat pe Moisi și pe profeți (II, 30), învață pe creștini (II, 33).

3. Omul, „opera veșnică” a lui Dumnezeu (II, 18), este plăsmuire a lui Dumnezeu și icoană a Sa (I, 4). Pentru om a pregătit Dumnezeu mai dinainte lumea (II, 10) și tot pentru om a creat Dumnezeu raiul, „pentru ca omul să locuiască într-un loc mai bun și într-un ținut deosebit” (II, 23), cu plante și cu pomi, care nu erau în alt pământ decât în rai (II, 24). Omul n-a fost făcut „nici cu totul muritor, nici desăvârșit nemuritor” (II, 24), ci cu voință liberă (II, 27): „Prin fire omul n-a fost făcut nici muritor, nici nemuritor. Dacă l-ar fi făcut dintru început nemuritor, l-ar fi făcut Dumnezeu; și iarăși, dacă l-ar fi făcut muritor, s-ar fi crezut că Dumnezeu este pricina morții lui. Așadar nu l-a făcut nici nemuritor, nici muritor, ci capabil și de una și de alta. Dacă omul înclina spre nemurire, păzind porunca lui Dumnezeu, avea să primească de la Dumnezeu ca plată nemurirea și avea să ajungă Dumnezeu; și iarăși, dacă se îndrepta spre faptele morții, neascultând de Dumnezeu, el însuși avea să fie pricina morții sale, că Dumnezeu l-a făcut pe om liber, cu voință liberă” (II, 27).

După ce l-a făcut pe om din pământ, Dumnezeu l-a luat „din pământul din care a fost făcut și l-a mutat în rai”, pentru a-i da prilej de propășire, „ca să ajungă desăvârșit, ba încă să ajungă și Dumnezeu” (II, 24). Omul a fost pus în rai ca „să-l lucreze”, adică să păzească porunca lui Dumnezeu, după cum tâlcuiește Teofil (II, 24). Omul, însă, n-a păzit porunca lui Dumnezeu, a mâncat din pomul cunoștinței — care „nu cuprindea moartea, ci neascultarea; că rodul acestui pom nu era altceva decât cunoștința, iar cunoștința este bună, dacă este folosită cum trebuie” (II, 25) — și Dumnezeu l-a pedepsit, izgonindu-l din rai. Păcatul săvârșit de om a adus asupra lui osteneală, durere, întristare și moarte (II, 25). Tot păcatul lui Adam este pricina că viețuitoarele au ajuns rele din bune și blinde cum erau, când le-a creat Dumnezeu: „Când a păcătuțit stăpînul, au păcătuțit și roabele. Când însă omul va alerģa iarăși să le facă pe cele ale firii, atunci și fiarele își vor dobîndi blîndețea de la început” (II, 17). Izgonirea omului din rai a fost o mare binefacere făcută omului de Dumnezeu, pentru ca omul să nu rămîină pe veci în păcat, ci, datorită acestei pedepse, să se pocăiască, să ajungă mai bun prin învățătură și să se reîntoarcă iarăși în rai, după înviere și judecată (II, 26).

4. Răul nu-i creația lui Dumnezeu, „pentru că toate cele create de Dumnezeu au fost bune și bune foarte” (II, 17). Răul a intrat în lume prin

ispita demonului, care mai întâi era înger (II, 28). Demonul se mai numește satan — „Cel care a vorbit atunci prin șarpe cu Eva“ — și se mai numește și drac, pentru că a fugit pe furiș de la Dumnezeu (II, 28). Demonii au lucrat asupra poezilor (II, 8).

5. Negreșit, scopul apologetic al scrierii sale de a apăra în fața păgînului Autolic unitatea lui Dumnezeu și credința în învierea morților și de a dovedi, bazat pe cronologie, vechimea creștinismului, a făcut pe Teofil să nu se ocupe de soteriologie. Amintește doar în treacăt de mărturisire, de pocăință și de botez: „ca oamenii să primească pocăință și iertare de păcate prin apă și prin baia nașterii din nou“ (II, 16); dar acordă un loc deosebit Bisericii, deținătoarea mijloacelor de mîntuire, asemănînd-o cu insulele locuite, care au porturi primitoare: „Și după cum în mare sînt insule locuite, cu apă bună de băut, cu pomi roditori, care au țărături de care te poți apropia și porturi în care-și pot găsi refugiul cei prinși pe mare de furtuni, tot așa a dat Dumnezeu în această lume, învălurată și înviforată de păcate, adunări, adică sfintele biserici, în care sînt, ca în insule, porturi primitoare, adică învățăturile adevărului, spre care aleargă cei care vor să se mîntuiască, cei care s-au îndrăgostit de adevăr și vor să scape de urgia și judecata lui Dumnezeu“ (II, 14). Și după cum în mare sînt și insule stîncose, lipsite de apă și neroditoare, de care nu te poți apropia decît cu prețul pierderii vieții, tot așa și în lume sînt ereziile, care pierd pe cei ce se apropie de ele, căci sînt conduse nu de Cuvîntul adevărului, ci de pirați (II, 14).

6. Raportul dintre Biserică și Stat este fixat de Teofil prin raportul creștinilor față de împărat; creștinii nu se închină împăratului cum fac păgînii, ci îl cinstesc, pentru că Dumnezeu i-a încredințat dregătoria de împărat și pentru că Dumnezeu a rînduit să fie cinstit cu cinstea legiuită (I, 11).

7. Niciunul din scriitorii și părinții bisericești creștini n-a avut atîta prețuire ca Teofil pentru poporul iudeu și pentru marile lui personalități. Prețuirea lui merge pînă acolo că numește strămoși ai săi pe iudei (III, 20, 21), pe Avraam (III, 28) și pe David (III, 25). Dacă n-ar fi spus el însuși că s-a convertit „cînd a dat de Sfintele Scripturi ale sfinților profeți“ (I, 14), ar fi trebuit să-l socotim de origine iudaică, nu numai pentru simpatia sa față de poporul iudeu, dar și pentru revolta ce și-o manifestă, cînd preotul și istoricul egiptean Manethos, în lucrarea sa „Istoria Egiptului“, spune că iudeii au fost izgoniți din Egipt „pentru că erau plini de lepră“ (III, 23).

8. Față de cultura și literatura clasică, poziția lui Teofil este negativă. Pentru el scriitorii, poezii și filozofii greci sînt niște oameni ticăloși, cu

mintea coruptă, care scriu spre laudă și slavă deșartă (I, 1); n-au cunoscut adevărul, se contrazic nu numai între ei, ci chiar cu ei înșiși (III, 3); singur Platon „pare a fi cel mai curat dintre filozofi“ (III, 6), dar și el se aseamănă cu ceilalți filozofi, când „legiuiește deschis că femeile trebuie să fie comune tuturor“ și când nu cunoaște adevărul cu privire la cronologia lumii (III, 6, 26, 29). Dacă se găsește câte un pic de adevăr în scrierile lor, acesta e împrumutat din Sfintele Scripturi, pentru a face „învățăturile lor vrednice de credință“ (I, 14). Această atitudine nedreaptă față de filozofii mai vechi sau de cei contemporani lui Teofil, este adesea prezentă în operele apologetilor. Cultura păgînă era respinsă în bloc, ceea ce conducea uneori la exagerări, întrucît este știut că Biserica — de îndată ce a fost recunoscută ca atare — a prețuit pe unii filozofi, ca fiind inspirați adeseori de un duh favorabil concepției creștine. Socrate și Platon sînt uneori prezenți în picturile bisericești, ceea ce denotă comprehensiunea doctrinei creștine pentru adevărurile exprimate de gînditorii necreștini.

9. Cu mult mai bogat ar fi fost ansamblul gîndirii lui Teofil, dacă ar fi ajuns pînă la noi cel puțin Cuvîntările catehetice, Comentarul la Evanghelia și Comentarul la Proverbe. Am fi avut prin Teofil gîndirea creștină din a doua jumătate a secolului al doilea a Bisericii apostolice din Antiohia, pentru că Teofil a fost un erudit dublat de un teolog însuflețit de o puternică credință, de un teolog episcop, nu un teolog laic, pentru că altfel gîndește și scrie teologul care e episcop și altfel gîndește și scrie teologul care e laic.

*
* *

Teofil a fost valorificat diferit. Antichitatea creștină l-a folosit, iar Ieronim apreciază stilul său ales și elegant. Cercetătorii noi, însă, îl judecă diferit: unii nu-i acordă nici o prețuire, ba ajung chiar pînă la calificări jignitoare, alții merg pe linia pozitivă a primului patrolog, Ieronim. Mai întîi, teologii care îl denigrează. J. Geffcken îl socoate „un palavragiu superficial, la care stilul și vocabularul se iau la întrecere cu sărăcia gîndirii“. A. Puech, în „Les apologistes grecs“ are niște calificative ca acestea: „erudiția lui Teofil este mai mult de fațadă decît de fond“; „Teofil pare puțin prost cînd spune că Dumnezeu nu este un arhitect ca ceilalți“; „adesea stilul îi este improvizat și impersonal“; „a condamnat filozofia, fără să fi înțeles nimic din ea“; „apologet superficial, scriitor care improvizează cu o ușurință banală“; „lipsit de originalitate și știință adîncă“; „acest Tațian fără talent, care este Teofil, nu merită în general în el însuși decît puțin interes“.

G. Bardy, în *DThC*, nu este atât de pornit ca Geffcken și Puech, totuși îi subapreciază aportul teologic și literar: „Cultura sa generală este de mîna a doua. A consultat cu mai multă plăcere florilegiile decît lucrările originale; iar cînd se amestecă în cronologie, se mulțumește să aducă, fără a controla, datele găsite ici și colo. De altfel scrie rău și nu știe să compună o lucrare. Merge mai mult la hazard, decît să urmărească un plan determinat; se lasă prins de digresiuni, iar neclaritatea se ia la întrecere cu inexactitatea“. Și e surprinzător că grăiește așa un om de talia lui Bardy.

Să auzim acum și cealaltă parte ! „Teofil, spune O. Bardenhewer, scrie ușor și curgător, într-un stil proaspăt și vioi“. „Teofil se arată în lucrarea sa către Autolic, scriu J. Leitz și Dr. Andreas Frh. Di Pauli, ca un om de mare erudiție și de o proeminentă agerime. Apărarea pe care o face revelației creștine este desăvîrșită. În toate demonstrațiile sale este clar și ușor de înțeles, fără însă să cruțe contribuția spirituală a cititorului. Stilul său este simplu și elegant, fără emfază și adîncimi de gîndire căutate“. J. Tixeront: „Inferior lui Iustin și Atenagora în adîncime filozofică, Teofil este superior în cultură literară, întinsă și variată. Citise mult, dar lecturile sale nu înăbușiseră în el nici gîndirea și nici vederile personale“. D. S. Balanos: „Incontestabil, Teofil este un scriitor de o mare cultură și agerime de minte, cu un stil simplu și elegant“.

Atîtea voci, pentru și contra, îl arată pe Teofil al Antiohiei un scriitor mare, precum și este.

LITERATURA

Manuscrise. Aretas al Cezareii Capadociei († între 932—935), acest mare bibliofil și filolog, din a cărui bibliotecă provin cele mai valoroase manuscrise ale antichității clasice și creștine, aflate astăzi în bibliotecile din Paris, Londra, Roma, Moscova, Atos, Atena, Veneția — din biblioteca lui este celebrul Codex Klarkianus din Londra cu scrierile lui Platon, care stă la baza edițiilor critice ale acestui filozof grec — nu a inclus în codicele în care a adunat scrierile apologetilor creștini, aflat astăzi în Biblioteca Națională din Paris — Codex Parisinus gr. 451 — lucrarea apologetică a lui Teofil al Antiohiei. Probabil că nu avea cunoștința de ea. Dar lucrarea lui Teofil nu s-a pierdut, ci ni s-a transmis pe altă cale prin trei manuscrise:

1. *Codex Venetus graecus* 496, care se află în Biblioteca Sfîntul Marcu din Veneția, scris în secolul XI; manuscrisul aparținuse cardinalului Visarion;
2. *Codex Bodleianus graecus miscelaneus* 25, păstrat în Biblioteca Bodleiană din Oxford, scris în secolul XV;
3. *Codex Parisinus graecus* 887, păstrat în Biblioteca Națională din Paris, scris în 1540 de Constantin Paleocappa.

Ultimele două manuscrise derivă din manuscrisul venețian.

Ediții: Prima ediție a celor *Trei cărți către Autolic* se datorește lui Jean Frisius, tipărită la Zürich în 1546; au urmat mai multe ediții, între care a lui Prudentius Maran, Paris, 1742, reprodusă în *Migne, Patrologia greacă*, vol. 6, col. 1023—1068. În 1861 Ioann. Carol. Theod. Otto tipărește o nouă ediție în: *Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi*, vol. VIII, Jena. Ediții separate: S. Frasca, *Justinus, Apologie*; Segue:

Theophilus Antiochenus, Gli tre libri ad Autolico, Testo, versione, introd., Torino, 1938; G. Bardy în: *Sources Chrétiennes*, 20, Paris, 1948.

Traduceri: a) în franceză: J. Sender, *Théophile d'Antioche*, Trois livres à Autolycus, Paris, 1948 (*Sources Chrétiennes*, 20). b) în germană: J. Leitzl — Dr. Andreas Frh. Di Pauli, *Des heiligen Theophilus Bischofs von Antiochien Drei Bücher an Autolykus*, Aus dem griechischen übersetzt, ed. II, Kempten-München, 1913 (*Bibliothek der Kirchenväter*, 14); c) în italiană: S. Frasca, *Op. cit.*, la ediții; E. Rapisarda, *Teofilo di Antiochia*, Torino, 1937; d) în română: St. G. Brădișteanu, *Către Autolic, Apologie în trei cărți de Teofil, episcopul Antiohiei*, Traducere și studiu, București, 1906.

Studii: G. Bardy, *Théophile d'Antioche* (saint), sixième évêque de cette ville, sous le règne de Marc Aurèle, în: *Dictionnaire de théologie catholique*, vol. XV, 1, col. 530—536. O. Clausen, *Die Theologie des Theophilus von Antiochien*, în: *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 46 (1903), p. 81—141; 195—313. E. Erbes, *Die Lebenszeit des Hippolytus nebst des Theophilus von Antiochien*, în: *Jahrbücher für prot. Theologie*, 14 (1888), p. 611—656. J. Geffcken, *Zwei griechische Apologeten*, Leipzig, 1907. R. Grant, *Notes of the Texte of Theophilus*, în: *Vigiliae Christianae*, 12 (1958), p. 136—144. R. M. Grant, *The Problem of Theophilus*, în: *The Harvard Theological Review*, 43 (1950), p. 179—196. R. M. Grant, *Scripture, Rhetoric and Theology*, în: *Vigiliae Christianae*, 13 (1959), p. 33—45. R. M. Grant, *Theophilus of Antioch to Autolycus*, în: *The Harvard Theological Review*, 40 (1947), p. 227—256. O. Gross, *Die Gotteslehre des Theophilus*, Chemnitz, 1896. Același, *Die Weltentstehungslehre des Theophilus*, Jena, 1895. A. Harnack, *Der angebliche Evangelienkommentar des Theophilus von Antiochien*, Leipzig, 1883. Același, *Theophilus von Antiochien und das Neue Testament*, în: *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 11 (1890), p. 1—21. P. C. Hristu, 'Ο Θεοφιλος Αντιοχείας Περὶ ἀνθρώπου Tesalonic, 1957. Același, Θεόφιλος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, în: *Θρησκευτικὴ καὶ ἡθικὴ ἐγκυκλοπαδεία*, Atena, vol. VI, col. 393—396. G. Karabanges, Ἡ περὶ θεοῦ διδασκαλία θεοφίλου τῆς Ἀντιοχείας, Leipzig, 1891. F. Loofs, *Theophilus von Antiochien Adversus Marcionem und die andern theologischen Quellen bei Irenäus*, Leipzig, 1930. P. Nautin, *Notes critiques sur Théophile d'Antioche*, în: *Vigiliae Christianae*, 11 (1957), p. 212—225. F. Ogara, *Aristidis et Epistolae ad Diognetum cum Theophilo Antiocheno cognatio*, în: *Gregorianum*, 1944, p. 74—102. K. Otto, *Gebrauch neutestamentlicher Schriften bei Theophilus von Antiochien*, în: *Zeitschrift für historische Theologie*, 29 (1859), p. 617—622. L. Paul, *Der Begriff des Glaubens bei dem Apologeten Theophilus*, în: *Jahrbuch für protestantische Theologie*, 1 (1875), p. 546—559. A. Pommrich, *Des Apologeten Theophilus von Antiochien Gottes — und Logoslehre*, Leipzig, 1904. A. Puech, *Les apologistes grecs du II-e siècle*, Paris, 1912, p. 207—227. H. Quentin, *Jean de Jérusalem et le commentaire sur les Evangiles attribué à Théophile d'Antioche*, în: *Revue Bénédictine*, 24 (1907), p. 107—109. E. Rapisarda, *Cenni su Teofilo d'Antiochia*, în: *Studii dedicati alla memoria di Paolo Ubaldi*, Milan, 1937, p. 381—400. M. Richard, *Les fragments exégétiques de Théophile d'Alexandrie et de Théophile d'Antioche*, în: *Revue Biblique*, 47 (1938), p. 387—397. Th. Rusch, *Die Entstehung der Lehre vom Heiligen Geist bei Ignatius von Antiochia, Theophilus von Antiochia und Irenaeus*, Zürich, 1952. W. Sanday, *A Commentary on the Gospel Attribued to Theophilus of Antioch*, în: *Studia Biblica*, 1885, p. 98—101. C. H. Turner, *Theophilus of Antioch as Commentator*, în: *Journal of Theological Studies*, 12 (1911), p. 99 urm. A. W. Ziegler, *Die Erklärung des Gottesnamens bei Theophilus von Antiochien*, în: *Festschrift für Gottlieb Söhngen*, 1962, p. 332—336. Th. Zahn, *Evangelienkommentar des Theophilus von Antiochien*, Erlangen, 1883.

*

* *

Traducerea Apologiei lui Teofil al Antiohiei am făcut-o după ediția lui Ioann. Carol. Theod. Otto, *Theophili episcopi Antiocheni ad Autolycum libri tres*, în: *Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi*, vol. VIII, p. 2–277, citată în cursul acestei lucrări: Otto.

Pentru introducere și note am folosit următoarele lucrări: *Théophile d'Antioche, Trois livres à Autolycus*, Traduction de Jean Sender, Introduction et notes de Gustave Bardy, Paris, 1948 (Sources Chrétiennes, 20), citată în această lucrare: S-B. Berthold Altaner — Alfred Stuiber, *Patrologie, Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, Freiburg i. Br., 1966, p. 75–77. D. S. Balanos, *Πατρολογία (Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων)*, Atena, 1930, p. 81–82. Otto Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Litteratur*, I Bd., Freiburg i. Br., 1902, p. 278–290. Pierre Batiffol, *Anciennes littératures chrétiennes*, I, Paris, 1901, p. 100–101. F. Cayre, *Précis de patrologie et d'histoire de la théologie*, Tome I, 2-e éd., Paris, 1931, p. 128–129. Pr. Prof. Ioan Coman, *Patrologie. Manual pentru uzul studenților Institutelor teologice*, București, 1956, p. 57–58. J. Geffcken, *Zwei griechische Apologeten*, Leipzig und Berlin, 1907. Pan. C. Hristu, *Θεόφιλος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας*, în: *Θρησκευτικὴ καὶ ἡθικὴ ἐγκυκλοπαιδεία*, tomul VI, col. 393–396. Preot Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechii literaturi creștine* (primele trei veacuri pînă la 325), Partea I, Iași, 1934, p. 92–96. J. Leitzl-Dr. Andreas Frh. Di Pauli, la traduceri, p. 9–11. Aimé Puech, *Les apologistes grecs du II-e siècle de notre ère*, Paris, p. 206–227. Același, *Histoire de la littérature grecque chrétienne depuis les origines jusqu'à la fin du IV-e siècle*, Tome II, Paris, 1928, p. 204–213. Johannes Quasten, *Patrology*, vol. I, Utrecht–Antwerp, 1962, p. 237–242. Dr. Gherasim Timuș, episcopul Argeșului, *Dicționar aghiografic cuprinzînd pe scurt viețile sfinților*, București, 1898, p. 58–60. Enciclopedii: Dr. Michael Buchberger, *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg i. Br., vol. I–X, 1930–1938. Pauly–Wissowa–Kroll, *Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart. Larousse du XX-e siècle, vol. I–VI, Paris, 1928–1933. Μεγάλη ἑλληνικὴ ἐγκυκλοπαιδεία, Atena, vol. I–XXIV, de la 1934. *Θρησκευτικὴ καὶ ἡθικὴ ἐγκυκλοπαιδεία*, Atena, vol. I–XII, 1962–1968.

TREI CĂRȚI CĂTRE AUTOLIC

CARTEA ÎNTÎIA

I.

O limbă frumoasă și o frază bine întocmită fac plăcere și aduc laudă, spre slavă deșartă, oamenilor netrebnici, care au mintea coruptă; dar omul care iubește adevărul nu se uită la cuvintele înflorate, ci cercetează temeiul cuvîntului: care este și cum este.

Așadar, o prietene, pentru că m-ai zăpăcit cu cuvintele tale deșarte, lăudîndu-te cu zeii tăi de piatră și de lemn, făuriți, turnați, sculptați sau pictați, care nici nu văd, nici nu aud¹ — că sînt idoli și lucruri de mîini omenești — ba încă mă mai numești creștin, în bătaie de joc, ca și cum aș purta un nume urît, ei bine, mărturisesc că sînt creștin și port acest nume iubit de Dumnezeu, nădăjduind să fiu cu el de folos lui Dumnezeu. Că nu-i, precum socoți tu, un rău să porți numele lui Dumnezeu; dar poate că tu gîndești așa despre Dumnezeu, pentru că nu ești încă de folos lui Dumnezeu.

II.

Iar dacă îmi spui: „Arată-mi pe Dumnezeul tău !“, atunci îți voi spune și eu: „Arată-mi omul din tine și-ți voi arăta și eu pe Dumnezeul meu !“ Arată-mi că ochii sufletului tău văd și că urechile inimii tale aud! După cum cei care privesc cu ochii trupului înțeleg cele ce se petrec în viață și pe pămînt și fac totodată deosebire între lumină și întuneric, între alb și negru, între urît și frumos, între armonios și nearmonios, între măsurat și nemăsurat, între excesiv și ciuntit și la fel deosebesc sunetele de sînt ascuțite sau groase sau plăcute, tot așa se poate spune și de urechile inimii și de ochii sufletului, că le este cu putință să vadă pe Dumnezeu. Da, Dumnezeu este

1. Ps., 134, 31–32.

văzut de cei ce pot să-L vadă, dacă au deschis ochii sufletului. Toți oamenii au ochi; dar unii au ochii acoperiți cu o pieleță și nu văd lumina soarelui. Pentru că orbii nu văd, nu înseamnă că lumina soarelui nu strălucește, ci orbii să dea vina pe ei și pe ochii lor. Tot așa și tu, o omule, din pricina păcatelor și a faptelor tale rele, ochii sufletului tău îți sînt acoperiți cu o pieleță. Că omul trebuie să aibă așa de curat sufletul ca o oglindă strălucitoare. După cum atunci cînd oglinda prinde rugină, nu se poate vedea chipul omului în ea, tot așa și un om nu poate vedea pe Dumnezeu cînd se află în el păcatul. Vezi-te cum ești; dacă nu ești cumva rădesfrînat, dacă nu ești cumva desfrînat, dacă nu ești cumva hoț, dacă nu ești cumva hrăpăreț, dacă nu ești cumva jefuitor, dacă nu ești cumva sodomit, dacă nu ești cumva furios, dacă nu ești cumva pornit pe ocări, dacă nu ești cumva plin de mînie, dacă nu ești cumva invidios, dacă nu ești cumva mîndru, dacă nu ești cumva disprețuitor, dacă nu ești cumva lacom, dacă nu ești cumva iubitor de arginți, dacă nu ești cumva neascultător de părinți, dacă nu-ți vinzi cumva copiii ! Celor care săvîrșesc aceste fapte nu li se arată Dumnezeu, pînă ce nu se curățesc mai întîi de orice întinare. Toate aceste păcate te întunecă. Sînt ca un gunoi, care-ți intră în ochi, de nu mai poți vedea lumina soarelui. Tot așa și cu tine, o omule ! Păcatele tale te întunecă, de nu mai poți vedea pe Dumnezeu.

III.

Dar mă vei întreba:

— Tu, care vezi pe Dumnezeu, vorbește-mi de chipul lui Dumnezeu !

— Ascultă, o omule ! Despre chipul lui Dumnezeu nu se poate vorbi; chipul Lui nu se poate explica. Cu ochii trupești nu poate fi văzut chipul lui Dumnezeu. În slavă, este fără de hotar; în măreție, de neînțeles; în înălțime, mai presus de pricepere; în putere, neegalat; în înțelepciune, fără de asemănare; în bunătate, de neajuns; în facerea de bine, mai presus de cuvînt. De-aș spune că e lumină, vorbesc de o făptură a Lui; de-aș spune că e Cuvînt, vorbesc de începutul creației Lui; de-aș spune că e minte, vorbesc de gîndirea Lui; de-aș spune că e duh, vorbesc de suflarea Sa; de-aș spune că e înțelepciune, vorbesc de o odraslă a Sa; de-aș spune că e tărie, vorbesc de stăpînirea Sa; de-aș spune că e putere, vorbesc de lucrarea Lui; de-aș spune că e purtare de grijă, vorbesc de bunătatea Lui; de-aș spune că e împărăție, vorbesc de slava Lui; de-aș spune că e domn, vorbesc de El ca judecător; de-aș spune că e judecător, vorbesc de dreptatea Lui; de-aș spune că e Tată, vorbesc de toate cîte le are; de-aș spune că e foc, vorbesc de mînia Lui.

— Dar Dumnezeu se mînie ? mă vei întreba.

— Negreșit ! Se mînie pe cei care fac rele, dar e bun, milostiv și îndurător cu cei care-L iubesc și se tem de El. Este învățător celor temători de Dumnezeu și tată celor drepecți; dar celor necredincioși, judecător și pedepsitor.

IV.

Este fără de început, pentru că este nefăcut; este neschimbat, pentru că este nemuritor. Se numește Dumnezeu, pentru că le-a așezat pe toate pe tăria Lui și pentru că cuvîntul Dumnezeu vine de la cuvîntul $\vartheta\acute{\epsilon}\epsilon\iota\upsilon$; iar cuvîntul $\vartheta\acute{\epsilon}\epsilon\iota\upsilon$ înseamnă: a alerga, a mișca, a lucra, a hrăni, a purta de grijă, a conduce, a da viață tuturor. Este domn, pentru că domnește peste toate; este Tată, pentru că El este înainte de toate; este creator și făcător, pentru că este ziditorul și făcătorul universului; este foarte înalt, pentru că este mai presus de toate; este atotștiitor, pentru că ține și cuprinde totul. Înălțimile cerurilor, adîncurile abisurilor și marginile lumii sînt în mîna Lui și nu este loc în care să nu se vadă lucrarea Sa². Cerurile sînt lucrul Lui, pămîntul facerea Lui, marea făptura Lui, omul plăsmuire și icoană a Lui, soarele, luna și stelele stihii ale Lui, făcute spre semne, spre vremi, spre zile și spre ani³, ca să slujească și să robească oamenilor. Pe toate le-a adus Dumnezeu din neființă la ființă, pentru ca, prin lucruri, să se cunoască și să se înțeleagă măreția Lui.

V.

După cum în om nu se vede sufletul, că este nevăzut pentru oameni, dar prin mișcarea trupului se înțelege că este în om suflet, tot așa și Dumnezeu nu se poate vedea cu ochii omenești, dar se vede și se înțelege din purtarea Lui de grijă și din lucrurile Lui. După cum cînd vezi pe mare o corabie bine echipată că aleargă și se întoarce în port, gîndești negreșit că este în ea un căpitan care o conduce, tot așa trebuie să gîndești că este un Dumnezeu Care conduce totul, chiar dacă nu-i văzut cu ochii trupului, pentru că-i necuprins. Dacă omul nu poate să se uite la soare, o stihie foarte mică, din pricina covîrșitoareii lui călduri și puteri, oare nu cu mult mai mult om muritor nu poate privi slava lui Dumnezeu, care-i mai presus de cuvînt ? După cum rodia are o coajă, care o acoperă, iar înăuntru are multe cămăruțe și cutiuțe, despărțite prin membrane, în care se găsesc multe semințe, la fel și întreaga creație este acoperită de Duhul lui Dumnezeu; iar

2. Is., 66, 1; *Fapte*, 7, 49.

3. *Fac.*, 1, 14.

Duhul care o acoperă, împreună cu creația, sînt acoperiți de mîna lui Dumnezeu; și după cum sămînța rodiei, care este înăuntru, nu poate vedea cele ce sînt dincolo de coajă, pentru că este înăuntru, tot așa nici omul, acoperit împreună cu toată creația de mîna lui Dumnezeu, nu poate vedea pe Dumnezeu. Mai mult; toți cred că este un împărat pămîntesc, deși nu-i văzut de toți; dar toți îl cunosc prin legile și hotărîrile lui, prin dregătorii și puternicii lui slujbași, prin statuile lui. Pe Dumnezeu nu vrei tu să-L cunoști oare prin lucrurile și puterile Lui ?

VI.

Privește, o omule, lucrurile Lui: schimbarea timpului după anotimpuri; schimbările aerului; drumul regulat al astrilor; mersul regulat al zilelor, al nopților, al lunilor și al anilor; felurita frumusețe a semințelor, a plantelor și a fructelor; speciile atît de deosebite ale animalelor cu patru picioare, ale păsărilor, ale reptilelor, ale peștilor, de apă dulce și apă sărată; instinctul pus în aceste vietăți pentru a se naște și a crește, nu pentru folosul lor, ci pentru trebuința omului; purtarea de grijă, pe care o are Dumnezeu pentru a pregăti hrană la tot trupul, sau supunerea, pe care a rînduit-o Dumnezeu, ca toate să se supună neamului omenesc; curgerea neconținută a izvoarelor cu apă dulce și a rîurilor; căderea la vreme a rouăi, a furtunilor și ploilor; mișcarea foarte felurită a corpurilor cerești; luceafărul, care răsare și vestește dinainte sosirea astrului celui desăvîrșit; conjuncția Pleiadei și Orionului; steaua strălucitoare Arcturo⁴ și dansul celorlalte stele în cercul cerului, căroră înțelepciunea cea de multe feluri a lui Dumnezeu⁵ le-a dat nume speciale tuturor⁶. Numai acest Dumnezeu a făcut din întuneric lumină; El a făcut rezervoarele vîntului de miazăzi, vistieriile adîncului de ape, hotarele mărilor, vistieriile zăpezilor și ale grindinei; El a adunat apele în vistieriile adîncului de ape și întunericul în vistieriile lui; El scoate lumina cea dulce, dorită și plăcută din vistieriile ei, ridică norii de la marginile pămîntului, înmulțește fulgerele spre ploaie⁷, trimite tunetul spre înfricoșare și vestește mai dinainte prin fulger lovitura tunetului, ca nu cumva sufletul înspăimîntat pe neașteptate să moară, dar tot El măsoară tăria fulgerului, care coboară din ceruri, ca să nu aprindă pămîntul; că dacă fulgerul și-ar slobozi toată puterea lui, ar arde pămîntul, iar dacă tunetul ar da drumul întregii lui tării, ar distruge cele de pe pămînt.

4. Iov, 9, 9.

5. Ef., 3, 10.

6. Ps., 146, 4.

7. Ps., 134, 12; Ier., 10, 13.

VII.

Acesta este Dumnezeuul meu, Stăpînul universului, Cel ce singur a întins cerul⁸ și a rînduit lățimea pămîntului⁹ sub cer¹⁰; Cel ce tulbură adîncul mării și face să răsunе valurile ei¹¹; Cel ce stăpînește puterea mării și potolește frămîntarea valurilor ei¹²; Cel ce a întemeiat pămîntul pe ape¹³ și i-a dat duh ca să-l hrănească, a Căruia suflare dă viață universului; că dacă-și va opri Duhul Său, universul va pieri¹⁴. De Acest Dumnezeu vorbești, omule ! Duhul Acestuia îl respiri și pe Acesta nu-L cunoști ! Iar aceasta ți s-a întîmplat din pricina orbirii sufletului tău și din pricina împietririi inimii tale¹⁵. Dar, dacă vrei, poți să te vindecî. Dă-te pe mîna doctorului și-ți va opera ochii sufletului și ai inimii.

— Cine-i doctorul ?

— Dumnezeu, Cel ce vindecă și dă viață prin Cuvîntul și Înțelepciunea Sa. Dumnezeu, Cel ce a făcut universul prin Cuvîntul și Înțelepciunea Sa: „Cu Cuvîntul Lui cerurile s-au întărit și în Duhul Lui toată puterea lor“¹⁶. Foarte mare este Înțelepciunea Lui: „Dumnezeu cu înțelepciunea a întemeiat pămîntul și a gătit cerurile cu pricepere; întru cunoștința Lui adîncurile de ape s-au deschis, iar norii au izvorît apă“¹⁷. Dacă înțelegi acestea, omule, și dacă trăiești curat, cuvios și drept, poți vedea pe Dumnezeu. Dar, înainte de toate, să premeargă în inima ta credința și frica de Dumnezeu. Atunci vei înțelege acestea cînd vei lepăda ceea ce este muritor și vei îmbrăca nestricăciunea¹⁸, atunci vei vedea după vrednicie pe Dumnezeu. Că Dumnezeu înviază nemuritor trupul tău împreună cu sufletul. Atunci, ajungînd nemuritor, vei vedea pe Cel nemuritor, dacă acum vei crede în El; atunci vei cunoaște că pe nedrept ai vorbit împotriva Lui.

VIII.

Tu, însă, nu crezi în învierea morților. Cînd va fi învierea morților, atuncea vrînd-nevrînd vei crede: dar credința ta de atunci va fi socotită necredință, dacă nu crezi acum. Dar de ce nu crezi ? Nu știi oare că credința premerge tuturor lucrurilor pe care le face omul ? Care plugar poate secera,

8. Iov, 9, 8.

9. *Pămîntului* adăugat textului ediției lui Otto după S.B., p. 64.

10. Iov, 38, 18.

11. Ps., 64, 7.

12. Ps., 88, 10.

13. Ps., 23, 2.

14. Iov, 34, 14—15.

15. Ef., 4, 18.

16. Ps., 32, 6.

17. Pilde, 3, 19—20.

18. I Cor., 15, 53—54; II Cor., 5, 4.

dacă nu crede mai întâi în pământul în care aruncă sămînța ? Sau cine poate călători pe mare, dacă nu crede mai întâi în corabie și în căpitanul corăbiei ? Care bolnav poate să se vindece, dacă nu crede mai întâi în doctor ? Cine poate învăța o meserie sau o știință, dacă nu se dă mai întâi pe sine învățătorului și dacă nu crede în el ? Așadar, dacă plugarul crede în pământ, dacă cel care călătorește pe mare crede în corabie, dacă bolnavul crede în doctor, pentru ce tu nu vrei să crezi în Dumnezeu, cînd ai de la El atîtea garanții ? Mai întâi, că te-a adus de la neființă la ființă. Că dacă n-ar fi existat nici tatăl tău, nici mama ta, cu atît mai mult nici tu n-ai fi existat cîndva ! Dumnezeu te-a plăsmuit dintr-o mică materie lichidă și dintr-o foarte mică picătură, care nici nu era cîndva și te-a adus în această viață. Și totuși crezi că statuile făcute de oameni sînt dumnezei și fac minuni, dar nu crezi că Dumnezeul, Care te-a făcut, poate să te facă din nou ?

IX.

De altfel, numele dumnezeilor despre care-mi spui că-i adori, nu sînt decît nume de oameni morți. Dar a căror oameni și a ce fel de oameni ? Nu este oare Cronos¹⁹ un mîncător de copii ? Nu și-a mîncat el proprii săi copii ? Iar dacă-mi vorbești de Zeus²⁰, fiul lui, vezi-i și faptele și purtarea ! Mai întâi, a fost crescut de o capră în muntele Ida²¹, pe care, după cum spun miturile, a tăiat-o, a jupuit-o de piele și și-a făcut din ea o haină. Iar celelalte fapte ale lui — traiul său cu soră-sa, adulterele sale, sodomiile sale — le istorisesc mai bine Homer²² și ceilalți poeți. Pentru ce să mai vorbesc apoi de fiii lui: de Heracle²³, care s-a ars pe el însuși, de Dionisos, care era

19. Cronos, una din marile divinități grecești — la romani identificat cu Saturn — fiul lui Uranos și al Geii. S-a căsătorit cu sora sa Rea, a detronat pe tatăl său și i-a luat locul. Potrivit unui oracol al mamei sale, Gea, trebuia să fie detronat și el de unul din copiii săi; pentru a anula oracolul, își mîncă copiii; a scăpat numai fiul său Zeus, fiind ascuns de mama sa. Cînd s-a făcut mare, a pornit război împotriva lui Cronos, pe care l-a învins și l-a aruncat în Tartar.

20. Zeus, divinitatea supremă a grecilor — identificat la romani cu Jupiter — căsătorit cu Hera, este tatăl multor zei și semi-zei.

21. Munte în Creta.

22. Homer, poet epic grec, a trăit în secolul IX înainte de Hristos; este autorul — contestat de unii — al Iliadei și Odiseii. Tradiția îl prezintă bătrîn, mergînd din cetate în cetate, recitînd versurile sale.

23. Heracle, erou al mitologiei grecești, semi-zeu — identificat la romani cu Hercule — este fiul lui Zeus. După multe fapte eroice s-a dus la Teba, unde s-a căsătorit cu Megara. Într-un acces de nebunie, și-a ucis soția și copiii. Pentru a ispăși această crimă, regele Euristeu l-a obligat să execute 12 munci, așa numitele „cele 12 munci ale lui Hercule“. În afară de acestea a făcut și alte multe fapte eroice. A avut, însă, și în o sută de locuri aventuri amoroase; și-a uitat chiar de eroismul său, ajungînd sclavul Omfalei. În sfîrșit s-a căsătorit cu Deianira, pe care a părăsit-o pentru Iola. Deianira, pentru a-și aduce soțul înapoi, i-a trimis cămașa muiată în sîngele lui Nesos, primită în dar de la acesta în clipa

bețiv²⁴ și nebun, de Apolo²⁵, care se temea de Ahile²⁶ și fugea din fața lui, care era îndrăgostit de Dafne²⁷ și nu știa de soarta nenorocită a lui Hyacinth²⁸; sau de Afrodita²⁹, care a fost rănită, sau de Ares³⁰, o nenorocire pentru muritori, sau de sîngele care curgea din acești așa ziși dumnezei? A vorbi de acestea e puțin lucru, cînd voi aveți un dumnezeu, numit Osiris³¹, cu mădularele tăiate, ale cărui mistere le săvîrșiți în fiecare an, ca și cum Osiris s-ar fi pierdut și a fost găsit și pe care îl căutați mădular cu mădular; și nici nu se știe, dacă s-a pierdut, nici nu se arată, dacă a fost găsit. Pentru ce să mai vorbesc de Attis³² cel castrat, sau de Adonis³³, care umbla de colo-colo prin pădure după vînat și a fost rănit de un porc sălbatic, sau de Asclepios³⁴, care a fost lovit de trăsnet, sau de Serapis³⁵, care a fost alungat din Sinope și s-a refugiat în Alexandria, sau de Artemida scitică³⁶, surghiunită și ea, ucigașă, vînătoriță și îndrăgostită de Endymion³⁷. Acestea nu le spunem noi, ci scriitorii și poeții voștri le predică.

morții, fiind ucis de Heracle pentru că se îndrăgostise de Deianira. Cămașa avea darul miraculos de a aduce înapoi pe soțul necredincios. Îndată ce Heracle a îmbrăcat cămașa, a fost cuprins de dureri atît de puternice, încît, pentru a scăpa de ele, s-a ars de viu.

24. Dionisos, fiul lui Zeus și al Semelei, zeul viei și al vinului — identificat la romani cu Băhus. Cultul lui a contribuit la introducerea misterelor.

25. Apolo, fiul lui Zeus și al Letei, zeul luminii, al artelor frumoase și al divinației. Avea la Delfi un templu și un oracol.

26. Ahile, fiul lui Peleu și al zeiței Tethis, eroul principal al Iliadei. La naștere a fost scufundat de mama sa în apele Stixului pentru a-l face nemuritor; i-a rămas vulnerabil numai călcîiul, de care-l ținuse mama lui pe cînd îl scufunda. În războiul troian, Ahile a murit de săgeata lui Paris, primită în călcîiul care nu fusese udat de apele Stixului.

27. Dafne, nimfă, fiica unui zeu-fluviu și a zeiței Gea. Apolo s-a îndrăgostit de ea; voind să fugă de Apolo, s-a rugat de mama sa să o scape și mamă-sa a prefăcut-o în dafin.

28. Hyacinth, personaj din mitologia greacă, prefăcut de Apolo în floare.

29. Afrodita, fiica lui Zeus și a nimfei Diona; după altă tradiție, fiica lui Uranus, născută din spuma mării, zeiță a frumuseții și a dragostei — identificată la romani cu Venus.

30. Ares, fiul lui Zeus și al Herei, era zeul războiului — identificat la romani cu Marte.

31. Osiris, zeu egiptean, fiul zeului Geb (pămîntul) și al zeiței Nut (cerul), căsătorit cu Isis; era zeul morților. A fost ucis de fratele său Set, tăiat în bucăți și împrăștiat; dar soția sa Isis le-a găsit și i-a reconstituit trupul.

32. Attis, zeul vegetației în Asia Mică. Părăsit de copil în trestiile unui rîu din Frigia, a fost descoperit de zeița Rea și a ajuns amantul ei. Rea, de gelozie, s-a împotrivit căsătoriei lui. Attis, cuprins de furie, s-a castrat. Rea l-a prefăcut în pin.

33. Adonis, divinitate în mitologia greacă; era atît de frumos, că zeița Afrodita a părăsit Olimpul pentru a merge împreună cu el la vînătoare. A fost ucis de un mistreț. La rugămintea Afroditei, Zeus l-a prefăcut în dedîțel.

34. Asclepios, fiul lui Apolon, zeul medicinei — identificat la romani cu Esculap.

35. Serapis, zeu introdus în Egipt sub Ptolomei, era originar din Sinope, celebrat în o mulțime de temple, dintre care cele mai celebre au fost: Serapeum din Alexandria și Serapeum din Memfis.

36. Artemida, fiica lui Zeus și a Letei, zeița vînătorii — identificată la romani cu Diana.

37. Endymion, păstor de o rară frumusețe. A fost iubit de Selena (luna), care în fiecare noapte venea și-l privea. Zeus i-a dat să-și aleagă existența pe care o dorește;

X.

Pentru ce să mai înșir mulțimea animalelor, pe care le adoră egiptenii: șerpi, animale domestice, animale sălbatice, păsări, viețuitoare care înoată în apă și încă băi pentru spălarea picioarelor și sunete pline de rușine? Iar dacă-mi vorbești de greci și de celelalte popoare, apoi acestea, după cum am spus mai înainte, se închină la pietre, la lemne și la celelalte materiale, chipuri de oameni morți. Fidias³⁸ a făcut în Pisa³⁹ pentru eleni pe Zeus Olimpicul, iar pentru atenieni pe zeița Atena⁴⁰ de pe Acropole. Te întreb și eu, o omule, câți dumnezei sînt cu numele de Zeus? Mai întâi este Zeus numit Olimpicul, apoi Zeus numit Latearios, apoi Zeus din muntele Casios, apoi Zeus numit Tunătorul, apoi Zeus numit Protopărintele, apoi Zeus numit Privighetorul, apoi Zeul Protectorul cetății, apoi Zeus Capitolin. Zeus, fiul lui Cronos, care a fost împărat al cretanilor, își are mormîntul în Creta; ceilalți n-au fost învredniciți poate nici de mormînt. Iar dacă-mi vorbești de mama așa numiților dumnezei, apoi să mă ferească Dumnezeu să rostesc cu gura mea faptele ei, (că nouă nu ne este îngăduit nici cu numele să pomenim niște fapte ca acelea) sau faptele cu care-i slujesc cei care se închină ei; sau să rostesc cîte biruri și tributuri dau împăratului ea și fiii ei⁴¹. Aceștia nu sînt dumnezei, ci „idoli“, după cum am spus mai înainte, „lucruri de mîini omenești“⁴² și „draci“⁴³ necurați. Să fie ca ei cei ce fac acestea și nădăjduiesc în ei!

XI.

Voi cinsti, deci, mai mult pe împărat, nu cînd mă închin lui, ci cînd mă rog pentru el. Mă închin lui Dumnezeu, Dumnezeului care este de fapt și cu adevărat Dumnezeu, știind că împăratul de Dumnezeu a fost rînduit.

Dar mă vei întreba:

— Pentru ce nu te închini împăratului?

— Nu mă închin lui, pentru că Dumnezeu n-a rînduit ca oamenii să se

Endymion i-a cerut să nu îmbătrînească niciodată și să rămînă nemuritor; și a fost cufundat într-un somn fără de sfîrșit.

38. Fidias, cel mai mare sculptor al grecilor (sec. V î. Hr.). A sculptat numeroase statui celebre, astăzi pierdute, între care grandioasa statuie a lui Zeus Olimpicus, executată din aur și fildeș, precum și statuia Atenei de pe Acropole. A îndrumat și executat, din însărcinarea lui Pericle, zidirea și decorarea Parthenonului.

39. Oraș foarte vechi în Peloponez.

40. Atena, fiica lui Zeus, ieșită înarmată din capul lui Zeus, zeița gândirii, artelor, științelor și industriei — identificată la romani cu Minerva.

41. Se plăteau impozite împăratului pentru vizitarea templelor și aducerea de jertfe. Despre aceste „biruri și tributuri“ vorbesc Tertulian (*Ad nationes* II, 10; *Apologeticum*, 13) și Lactantius (*Divinae institutiones*, I, 10).

42. Ps., 134, 30.

43. Ps., 95, 5.

încchine împăratului, ci să-l cinstească cu cinstea legiuită. Împăratul nu-i Dumnezeu, ci om, rînduit de Dumnezeu⁴⁴ nu pentru a i se închina lui oamenii, ci pentru a judeca cu dreptate. Că după cum lui i s-a încredințat de Dumnezeu dregătoria de împărat, iar împăratul nu vrea ca cei care sînt sub stăpînirea lui să se numească împărați, că numele de împărat este al lui și nu-i îngăduit altuia să-l poarte, tot așa nu este îngăduit să te închini altuia decît numai lui Dumnezeu. Ești, deci, cu totul rătăcit, o omule! Cinstește, așadar, pe împărat, iubindu-l, supunîndu-te lui, rugîndu-te pentru el. Făcînd aceasta, faci voia lui Dumnezeu. Că spune legea lui Dumnezeu: „*Cinstește, fiule, pe Dumnezeu și pe împărat și nici unuia din ei să nu fii neascultător, că pe neașteptate vor pedepsi pe dușmanii lor*”⁴⁵.

XII.

Nu știi apoi ce spui, cînd îți bați joc de mine, numindu-mă creștin⁴⁶. Mai întîi, pentru că cuvîntul „hristos”, adică uns, este plăcut, folositor și lipsit de batjocură. Care corabie poate fi de folos, care corabie poate scăpa de la înec, dacă n-a fost mai întîi unsă ? Sau care turn sau casă este frumoasă și de folos, înainte de a fi unsă ?⁴⁷ Care om care intră în această viață sau luptă în stadion, nu se unge cu ulei ? Care lucru sau podoabă poate avea frumusețe, dacă nu-i unsă și lustruită ? Apoi văzduhul și tot pămîntul de sub cer sînt, într-un chip oarecare, unse cu lumină și cu duh. Și tu nu vrei să fii uns cu uleiul lui Dumnezeu ? Noi, deci, de asta ne numim creștini, pentru că sîntem unși cu uleiul lui Dumnezeu.

XIII.

Tăgăduiești, însă, și învierea morților, că spui:

— „Arată-mi cel puțin un om înviat din morți, ca văzîndu-l să cred !”.

— Mai întîi, ce lucru mare este, dacă crezi, după ce ai văzut săvîrșită învierea ! Dar crezi că Heracle trăiește, după ce singur s-a ars de viu și că Asclepios a înviat, după ce a fost lovit de trăsnet și nu crezi în cele ce-ți spune Dumnezeu ? Poate îți voi arăta și un mort înviat și în viață ! Dar tot nu vei crede ! Dumnezeu îți dă multe dovezi, ca să crezi în El. Gîndește-te, dacă vrei, la sfîrșitul anotimpurilor, zilelor și nopților; că și ele mor și înviază. Nu este oare o reînviere a semințelor și fructelor și aceasta spre folosul oamenilor ? De pildă, bobul de grîu sau de alte semințe, cînd e

44. Rom., 13, 1.

45. Pilde, 24, 21—22.

46. Păgînii de limbă greacă derivau numele de creștin = *χριστιανός* de la cuvîntul *χριστός*, care înseamnă *uns*, nu de la numele Domnului Hristos; de aici batjocura pe care o aruncau numelui de creștin, numindu-i pe creștini „unși”.

47. Adică: vopsită, văruiată.

aruncat în pământ, mai întâi moare și se descompune, apoi înviază și ajunge spic⁴⁸. Pomii și plantele nu dau oare, la porunca lui Dumnezeu, fructe la timp, pe neașteptate și pe nevăzute ? Mai mult; uneori chiar o vrabie sau o altă pasăre înghite o sămânță de măr sau de smochin sau o altă sămânță; se duce pe o colină pietroasă sau pe un mormânt și o dă afară; și sămânța aceea, care a fost înghițită și a avut atîta căldură, se prinde și dă naștere unui pom. Pe toate acestea le lucrează înțelepciunea lui Dumnezeu, ca să arate și prin ele că Dumnezeu este puternic să facă învierea universală a tuturor oamenilor. Iar dacă vrei să vezi o priveliște și mai minunată pentru dovedirea învierii, nu numai din lucrurile de pe pământ, ci și din cele din cer, gîndește-te la învierea lunii, care se întîmplă în fiecare lună; ajunge de moare și apoi înviază iarăși. Mai mult; ascultă că și în tine se petrece învierea, deși n-o știi, o omule ! Poate că ai căzut cîndva bolnav și ai pierdut din carne, din putere și din frumusețe; avînd, însă, parte de mila lui Dumnezeu te-ai vindecat și ai dobîndit iarăși carnea, frumusețea și puterea. Și după cum nu știi unde a plecat carnea ta de nu se mai vedea, tot așa nu știi nici de unde este sau de unde a venit.

Îmi vei spune, însă:

— Din pricina mîncării și a lichidelor transformate în sînge !

— Bine ! Dar și aceasta este o lucrare a lui Dumnezeu, Care a creat așa trupul, și nu a altcuiva.

XIV.

Nu fi necredincios, ci crede !⁴⁹ Nici eu nu credeam în învierea morților; dar acum, după ce am înțeles bine aceste lucruri, cred; în același timp am dat de Sfintele Scripturi ale sfinților profeți, care prin Duhul lui Dumnezeu au prezis pe cele de mai înainte așa cum s-au întîmplat, pe cele prezente așa cum se întîmplă, iar pe cele viitoare în ordinea în care se vor împlini. Luînd așadar dovadă de cele întîmplate, arătate de mai înainte, nu mai sînt necredincios, ci cred, supunîndu-mă lui Dumnezeu. Dacă vrei, acestui Dumnezeu supune-te și tu, crezînd în El, ca nu cumva, necrezînd acum, să crezi atunci cînd vei îndura acele pedepse veșnice. Aceste pedepse, prezise de profeți, au fost furate din Sfintele Scripturi de poeții și filozofii de mai tîrziu, pentru ca să fie și învățăturile lor vrednice de credință. De altfel și ei au prezis despre pedepsele care au să vină peste cei ce nu cinstesc pe Dumnezeu și peste cei necredincioși, ca să fie mărturie tuturor și să nu spună nimeni: „N-am auzit, nici n-am știut“. Dacă vrei, citește și tu cu rîvnă cărțile

48. In., 12, 24; I Cor., 15, 36—37.

49. In., 20, 27.

profetice ! Ele te vor povățui mai lămurit, ca să fugi de chinurile cele veșnice și să dobândești veșnicile bunătăți ale lui Dumnezeu. Cel Care a dat gură pentru a grăi, Care a plăsmuit urechea pentru a auzi și Care a făcut ochii pentru a vedea⁵⁰, va cerceta toate, va judeca cu dreptate și va răsplăti fiecăruia după meritele lui⁵¹. Celor care prin fapte bune au căutat cu răbdare nestricăciunea, le va dăruia viață veșnică, bucurie, pace, odihnă și mulțime de bunătăți, pe care „nici ochiul nu le-a văzut, nici urechea nu le-a auzit și nici la inima omului nu s-au suit”⁵²; iar celor necredincioși, celor care disprețuiesc adevărul și nu cred în el, celor care se dedau la nedreptăți, care se tăvălesc în adultere, desfrânări, sodomii, lăcomii și nelegiuite închinări la idoli⁵³, partea lor va fi urgia și mânia, necazul și strîmtorarea; iar la sfîrșit pe unii ca aceștia îi va primi focul cel veșnic.

Și pentru că ai adăugat, o prietene: „Arată-mi pe Dumnezeul tău“, îți spun: Acesta este Dumnezeul meu ! Te sfătuiesc să te temi de El și să crezi în El.

50. Ieș., 4, 11; Ps., 93, 9.

51. Rom., 2, 6—9.

52. I Cor., 6, 9.

53. I Cor., 6, 9—10.

CARTEA A DOUA

I.

Cu cîteva zile înainte, o prea bunule Autolic, am stat de vorbă împreună. M-ai întrebat care-i Dumnezeuul meu și urechile tale au dat ascultare cîtăva vreme cuvîntului meu. Ți-am vorbit de cinstirea lui Dumnezeu. Apoi ne-am despărțit unul de altul cu foarte mare prietenie și ne-am dus fiecare la casa lui, deși la început ai fost aspru cu mine. Știi doar și-ți amintești că socoteai nebunie spusele mele¹. Mai tîrziu, însă, tu m-ai îndemnat să-ți scriu; și deși sînt neiscusit în cuvînt², totuși vreau acum, în această scriere, să-ți dovedesc mai precis zadarnica ta strădanie și deșarta religie în care te găsești; totodată doresc să-ți fac cunoscut adevărul cu ajutorul cîtorva istorii de-ale voastre, pe care le cunoști din citit, dar pe care poate că încă nu le înțelegi.

II.

Mi se pare de rîs ca tăietorii în piatră, sculptorii, pictorii sau făurarii să sculpteze, să picteze, să graveze, să făurească și să facă zei, căroră, atîta vreme cît sînt în atelierele meșterilor, să nu li se dea nici o cinstire; dar cînd sînt cumpărați de cineva și sînt puși în așa numitul templu sau într-o casă oarecare, acestora li se aduc jertfe, nu numai de cei care i-au cumpărat, dar și de cei care i-au făcut și i-au vîndut; și vin cu toții, cu rîvnă și cu pompă, cu jertfe și libațiuni, ca să se închine lor; îi socotesc dumnezei, fără să cugete că aceștia sînt aceia care au fost făcuți de ei, adică piatră, bronz, lemn, culoare sau alte materii. Același lucru se întîmplă și cu voi care citiți istoriile și genealogiile așa numiților zei. Cînd citiți despre nașterea lor, îi socotiți oameni; dar apoi îi proclamați dumnezei, vă închinați lor, fără să vă dați seama și fără să înțelegeți că așa cum ați citit că s-au născut, așa au și rămas.

1. I Cor., 1, 18, 21, 23.

2. II Cor., 11, 6.

III.

Dacă zeii s-au născut, apoi mulți s-au născut pe vremea aceea ! Dar acum nu se mai naște nici un zeu ! Dacă pe vremea aceea zeii se nășteau și erau născuți, ar fi trebuit negreșit ca și pînă azi să se nască zei; dar dacă nu se nasc, înseamnă că zeii sau sînt slabi sau au îmbătrînit și de aceea nu mai nasc; sau au murit și deci nu mai sînt. Dacă zeii s-au născut, ar fi trebuit să se nască pînă azi, așa cum se nasc și oamenii; dar, mai bine spus, ar fi trebuit ca zeii să fie mai mulți decît oamenii, precum spune Sibila³ :

„Dacă zeii se nasc și rămîn nemuritori,
Mai mulți ar fi fost zeii decît muritorii,
Iar muritorii n-ar mai fi avut unde să stea“⁴.

Dacă fiii născuți din oameni muritori și cu o viață de puțini ani se văd pînă astăzi și nu încetează de a se naște oameni, că umplu orașele și satele, ba locuiesc încă și în cîmpii, n-ar fi trebuit oare ca zeii, care, după poeți, nu mor, să nască și să se nască, așa precum voi spuneți că zeii se nasc ? Pentru ce muntele numit Olimp, locuit altădată de zei, este acum pustiu ? Sau pentru ce pe vremuri Zeus locuia în muntele Ida (că după Homer și ceilalți poeți se știa că acolo locuiește), iar acum nu se știe unde locuiește ? Pentru ce nu este pretutindenea, ci se află numai într-o parte a pămîntului ? Sau de celelalte părți nu se îngrijește, sau este neputincios să fie pretutindeni și să poarte grijă de toate. Dacă era de pildă în răsărit, nu era în apus; și iarăși, dacă era în apus, nu era în răsărit. Dumnezeu cel prea înalt, Cel atotțiitor, Cel Care-i cu adevărat Dumnezeu, nu trebuie să fie numai pretutindenea, ci să și vadă toate și să-i audă pe toți. Mai mult: nici nu trebuie să fie cuprins într-un loc; dacă nu-i așa, atunci locul care-l cuprinde este mai mare decît el; că e mai mare cel ce cuprinde decît cel cuprins. Dumnezeu nu este cuprins, ci El este locul tuturor. Pe lîngă acestea, Zeus a părăsit muntele Ida. L-a părăsit înainte de a muri, sau pentru că nu i-a mai plăcut muntele acela ? Și unde s-a dus ? În ceruri ? Nu ! Vei spune: în Creta ? Da, că acolo i se arată pînă azi mormîntul. Dar vei spune iarăși: în Pisa, pentru că acolo, pînă astăzi, Zeus face celebre mîinile lui Fidias !

Dar să venim la scrierile filozofilor și ale poeților.

3. Sibilele erau preotese ale zeului Apolo, care prevesteau viitorul. Textele citate de Teofil sînt din Oracolele Sibiline. În secolul II înainte de Hristos, iudeii din Alexandria, imitînd Cărțile Sibiline păgîne, au alcătuit alte Oracole Sibiline. Creștinii au preluat aceste oracole și le-au prelucrat în spirit creștin. Oracolele Sibiline, formate din 14 cărți, s-au bucurat de mare autoritate în antichitatea creștină, fiind citate de scriitorii creștini, începînd cu Herma.

4. *Oracula Sibyllina*, fragm. 2. Aceste trei versuri nu sînt cunoscute decît de Teofil (la: S-B, p. 77, nota 2).

IV.

Unii filozofi stoici tăgăduiesc desăvârșit existența lui Dumnezeu, sau, dacă-I acceptă existența, spun că Dumnezeu nu se îngrijește de nimeni decât de El Însuși. Aceste idei pun deplin în lumină nebunia lui Epicur⁵ și Hrysippos⁶. Alți filozofi spun că automatismul dirijează universul, că lumea este nefăcută, iar natura veșnică; au îndrăznit să spună chiar că universul nu este în purtarea de grijă a lui Dumnezeu, ci declară că Dumnezeu nu-i decât conștiința fiecăruia. Alții iarăși învață că Duhul lui Dumnezeu este în tot universul. Platon⁷ și adepții filozofiei lui mărturisesc că Dumnezeu este nefăcut și că este tatăl și făcătorul universului; dar spun că pe lângă Dumnezeu este și materia nefăcută și coeternă cu Dumnezeu. Dar dacă Dumnezeu este nefăcut și este și materia nefăcută, atunci Dumnezeu nu mai este creatorul universului; și deci, după platonicieni, nu se poate vorbi nici de monarhia lui Dumnezeu, cel puțin precum gîndesc ei. Mai mult: dacă Dumnezeu este nefăcut, înseamnă că este și neschimbător; și la fel, dacă materia este nefăcută, atunci este și ea neschimbătoare și egală cu Dumnezeu, pentru că ceea ce este făcut este variabil și schimbător, pe cînd ceea ce este nefăcut este nevariabil și neschimbător. Dar ce lucru mare este dacă Dumnezeu a făcut lumea dintr-o materie existentă ? Și un meseriaș, cînd are în mîini o materie oarecare, face din ea ce vrea. Puterea lui Dumnezeu, însă, în aceea se arată că face ce vrea din cele ce nu există, precum a da suflet și mișcare nu este cu puțință altcuiva decât numai lui Dumnezeu. Omul poate face o statuie, dar nu-i poate da statuii, făcute de el, cuvînt, suflare sau simțire. Dumnezeu, însă, posedă ceva mai mult decât un meseriaș; este creatorul vorbirii, suflării și simțirii. După cum în toate acestea Dumnezeu este mai puternic decât omul, tot așa și cînd e vorba de a crea și de a face din nimic toate cîte sînt, și de a face cîte voiește și cum le voiește.

V.

Deci, cu privire la Dumnezeu, filozofii și scriitorii nu gîndesc la fel. Și în timp ce aceștia au aceste păreri, poetul Homer are o altă ipoteză, nu numai despre facerea lumii, ci și despre nașterea zeilor. Că spune undeva:

5. Epicur, filozof grec (341—270 î. Hr.), a învățat că plăcerea este supremul bine, pentru obținerea căruia trebuie făcute toate eforturile; Epicur, însă, nu se gîndește la plăcerea josnică a simțurilor, ci la plăcerea spiritului, plăcerea virtuții, el însuși fiind un model de sobrietate. Din numeroasele lui scrieri nu au ajuns pînă la noi decât trei scrisori și o culegere de maxime, datorată unui discipol al său.

6. Hrysippos, filozof grec (280—206 î. Hr.), unul din reprezentanții stoicismului.

7. Platon, filozof grec (428—384 î. Hr.), discipolul lui Socrate și dascălul lui Aristotel. Autor a numeroase lucrări filozofice, scrise în formă de dialog: *Criton*, *Fedon*, *Gorgias*, *Banchetul*, *Republica* și altele. Filozofia sa are ca metodă dialectica și ca încoronare teoria ideilor.

„Oceanos⁸, originea zeilor, și Tethys⁹, mama¹⁰

Din care sînt toate rîurile și orice mare“¹¹.

Spunînd aceste cuvinte, Homer nu vorbește de Dumnezeu. Că cine nu știe că Oceanul este apă! Iar dacă-i apă, nu-i Dumnezeu; iar Dumnezeu, dacă este creatorul universului, precum și este, este și ziditorul apei și al mărilor.

Hesiod¹², apoi, și el n-a vorbit numai de originea zeilor, ci și de facerea lumii. Dar vorbind de facerea lumii, n-a putut spune de cine a fost făcută. Mai mult: a numit zei pe Cronos, pe Zeus, fiul lui, pe Poseidon¹³ și Pluton¹⁴; dar aceștia sînt posteriori facerii lumii. Mai mult: Hesiod istorisește că Zeus, fiul lui Cronos, a dus război cu tatăl lui. Și spune așa:

„Cu putere a învins pe tatăl său Cronos; și bine

A împărțit între nemuritori lumea, dînd fiecăruia dregătoria sa“¹⁵.

Hesiod vorbește și de fiicele lui Zeus, pe care le numește Muze. Vrînd să afle de la ele în ce chip a fost făcută lumea, le roagă, zicînd:

„Salutare, fiicele lui Zeus! Dați-mi cîntarea voastră dulce!

Sărbătoriți neamul fericiților nemuritori, al celor ce trăiesc în veci,

Născuți din Pămînt și Cerul înstelat,

Din Noaptea cea întunecată și hrăniți de Marea cea sărată.

Spuneți-mi, cum s-au născut la început zeii și pămîntul,

Rîurile și marea cea fără de hotar, cu valuri înspumate,

Și stelele cele strălucitoare și cerul larg deasupra.

Spuneți-mi cum și-au împărțit ei bogățiile, precum și cinstirile,

Cum au locuit la început Olimpul cel cu multe văi și înălțimi.

Acestea spuneți-mi-le, Muzelor, voi care aveți în Olimp locuința

Dintru început. Spuneți-mi, cine a fost făcut întîi!“¹⁶.

8. Oceanos, una din cele mai vechi divinități elene, fiul lui Uranus și al Geii; după Homer, Oceanos este tatăl zeilor. Era închipuit ca un fluviu imens, care înconjoară pămîntul, izvor al tuturor fluviilor și mărilor.

9. Tethys, divinitate marină, fiica lui Uranus și al Geii, căsătorită cu Oceanos.

10. Homer, *Iliada*, XIV, 201 (302) (la S-B, p. 80, nota 2).

11. Homer, *Iliada*, XXI, 196 (la S-B, p. 80, nota 3).

12. Hesiod, poet grec (sec. VIII î. Hr.), autorul poemelor didactice: *Munci și zile* și *Teogonia*.

13. Poseidon, zeul mării — la romani identificat cu Neptun — fiul lui Cronos și Rea, fratele lui Zeus și Pluton. Locuia în fundul mării, într-un măreț palat.

14. Pluton, zeul infernului, stăpînitor al bogățiilor din măruntaiele pămîntului, zeul morților, fiul lui Cronos și Rea.

15. Hesiod, *Teogonia*, 73—74 (la S-B, p. 81, nota 1).

16. Hesiod, *Teogonia*, 104—115 (la S-B, p. 81, nota 2).

Dar cum puteau ști muzele acestea, de vreme ce s-au născut după ce fusese creată lumea ? Sau cum le puteau povesti lui Hesiod, când tatăl lor încă nu se născuse ?

VI.

În sfârșit Hesiod a pus ca ipoteză materia și facerea lumii, spunând:

„La începutul începuturilor, Haosul a fost; și după el
Pământul cel cu pieptul lat, mereu locuință sigură a tuturor
Nemuritorilor, cei care locuiesc vîrfurile înzăpezitului Olimp;
Apoi Tartarul cel întunecat, în largul adînc al pământului;
Apoi Eros, cel mai frumos dintre nemuritorii zei,
Cel ce alungă mîhnirea din zei și din oameni,
Cel care are în inimi stăpînire peste gîndirea și sfatul înțelept.
Din Haos au ieșit Întuneciunea și Noaptea cea adîncă.
Geea a născut mai întîi, egal cu ea,
Cerul înstelat, ca peste tot să o acopere
Și să fie fericiților zei veșnic locuință sigură;
A născut apoi munții cei înalți, locuințe plăcute dumnezeieștelor nimfe,
Care locuiesc în munți prăpăstioși;
Apoi a născut marea, cu valuri înspumate,
Pontul, cel lipsit de dragoste puternică.
Apoi Geea, împreunîndu-se cu Cerul, a născut Oceanul cel adînc¹⁷.

Deși Hesiod a spus acestea, totuși n-a arătat de cine a fost făcută lumea. Dacă la început era Haos și preexista o materie nefăcută, cine a fost atunci cel care a transformat-o, a rînduit-o și i-a dat formă ? Oare materia singură s-a transformat și s-a împodobit ? Că, după Hesiod, Zeus s-a născut mult mai tîrziu; nu numai în urma materiei, ci și a lumii și a mulțimii oamenilor; și la fel și Cronos, tatăl lui Zeus. Dar, mai bine spus, n-a fost oare un Stăpîn, Care a făcut lumea — adică Dumnezeu — Cel Care a și împodobit-o ? Mai mult: Hesiod îndrugă vrute și nevrute și se contrazice în ceea ce spune. Vorbește de pămînt, de cer și de mare și vrea ca din acestea să se fi născut zeii; spune apoi că din zei s-au născut oameni foarte puternici, înrudiți cu zeii, neamul titanilor, al ciclopilor și mulțimea giganților, a demonilor din Egipt; pe drept cuvînt oameni deșerți, de care amintește Apolonides¹⁸, numit și Horapios, în cartea intitulată „Semenuthi“ și în alte cărți istorice ale lui despre religia egiptenilor și a împăraților lor.

17. Hesiod, *Teogonia*, 116—133 (la S-B, p. 82, nota 1).

18. Müller, *Fragmenta historicorum graecorum*, Paris, 1851, t. IV, p. 309 (la S-B, p. 82, nota 2).

VII.

Pentru ce mai este nevoie să vorbesc de miturile grecești și de deșertăciunea cuprinsă în ele ? Că Pluton împărățește peste întuneric, că Poseidon locuiește în adâncul mării și din împreunarea lui cu Melanippa¹⁹ s-a născut un fiu mîncător de oameni, sau despre toate cele ce au scris în tragedii scriitorii de copiii lui Zeus ? Că, după ei, s-au născut oameni, nu zei ! Chiar scriitorii vorbesc de neamul lor. Aristofan²⁰ comicul, în piesa intitulată „Păsările“, încercînd o explicație a facerii lumii, a spus că la început lumea era închisă într-un ou, zicînd:

„La începutul începutului un ou, cu aripile negre, a născut“²¹.

Dar și Satyros²², făcînd istoricul familiilor din Alexandria, începe cu Filopator, care mai avea și numele de Ptolomeu și spune că Dionisos este începătorul familiei lui. De aceea Ptolomeu a dat naștere primei seminții. Satyros spune așa: „Din Dionisos și Althea, fiica lui Thestios, s-a născut Deianira; din ea și Heracle, fiul lui Zeus, s-a născut Hillos; din acesta Cleodemos, din acesta Aristomah, din acesta Temenos, din acesta Ceisos, din acesta Maron, din acesta Thestios, din acesta Acoos, din acesta Aristomidas, din acesta Caranos, din acesta Coinos, din acesta Tyrimmas, din acesta Perdiccas, din acesta Filip, din acesta Aeropos, din acesta Alcetas, din acesta Amyntas, din acesta Bocros, din acesta Meleagros, din acesta Arsinoe; din aceasta și Lagos s-a născut Ptolomeu numit și Soter; din acesta și Berenica, Ptolomeu Filadelful; din acesta și Arsinoe, Ptolomeu Everghetul; din acesta și Berenica, fiica lui Magas, împăratul Cirenei, Ptolomeu Filopator“²³.

Așa se leagă înrudirea împăraților din Alexandria cu Dionisos. De aceea și în seminția dionisiacă sînt familii deosebite: familia altheidică, din Althea, soția lui Dionisos, fiica lui Thestios; familia deianiridică, din fiica lui Dionisos și Althea, soția lui Heracle; de aici își au numele și familiile descendente: familia ariadnidică de la fiica lui Minos, soția lui Dionisos, copilă iubită de tatăl ei, însoțită cu Dionisos, care luase chipul unui marinăr; familia thestidică, de la Thestios, tatăl Altheii; familia thoantidică, de la Thoantos, fiul lui Dionisos; familia stafylidică, de la Stafylos, fiul lui Dionisos; familia evenidică, de la Evnoos, fiul lui Dionisos; familia maronidică,

19. Melanippa, fiica lui Eol (zeul vîntului) și al Hippei. Iubită de Poseidon, a avut de la el doi gemeni. Tatăl ei, aflînd de dragostea ei, i-a scos ochii și a închis-o într-o temniță. Poseidon i-a redat libertatea și vederea.

20. Aristofan, poet comic grec (445—386 î. Hr.). Au ajuns pînă la noi unsprezece piese de-ale lui, între care: *Norii*, *Păsările*, *Pacea*, *Adunarea femeilor*, *Broaștele*, *Lysistrata*.

21. Aristofan, *Păsările*, 696 (la S-B, p. 83, nota 1).

22. Satyros, filozof peripatetician și istoric, a trăit în Egipt (181—146 î. Hr.). A scris: *Viața bărbaților iluștri* și *Despre caractere*, din care au rămas fragmente.

23. Müller, *Fragm. hist. graec.*, t. III, p. 164—165 (la S-B, p. 83, nota 3).

de la Maron, fiul Ariadnei și al lui Dionisos. Aceștia toți sînt fiii lui Dionisos. Dar au fost și alte nume de familii, care mai sînt și astăzi, așa numita familie heraclidică de la Heracle, familia apolonidică și familia apolonică de la Apolon; familia poseidonică, de la Poseidon, familia dionică și familia diogenică de la Dios²⁴.

VIII.

Dar pentru ce să mai înșir mulțimea unor astfel de nume de familii și de genealogii ? Căci, oricum le-ai lua, se fac de rîs toți scriitorii, poeții și așa zișii filozofi, încă și cei care ascultă spusele lor. Că au scris mai mult mituri și nerozii despre zeii lor; nu i-au arătat zei, ci oameni; pe unii bețivi, pe alții desfrînați și ucigași. Dar și cu privire la facerea lumii nu sînt de acord unii cu alții; spun nerozii. Unii au spus că lumea este necreată, așa cum am arătat mai înainte; iar cei care au spus că natura este necreată și veșnică se contrazic în spusele lor cu cei care susțin că e creată. Că tot ce au grăit aceștia sînt presupuneri și gînduri omenești, nu adevăr. Alții au spus iarăși că există o providență; și cu asta au dărîmat învățăturile celorlalți.

Aratos²⁵ spune:

„Cu Zeus să începem ! Niciodată să nu trecem, bărbați,
Fără a vorbi de el ! Sînt pline de Zeus drumurile toate
Și toate piețele oamenilor; plină e și marea
Și limanurile. Pretutindeni, toți nevoie-avem de Zeus,
Că al lui neam sîntem!²⁶ . Cu blîndețe face oamenilor semn
Cu mîna sa cea dreaptă și deșteaptă popoarele la lucru,
Aducîndu-le aminte că trăiesc; le spune cînd pămîntul
E bun pentru arat și bun pentru cazmale; le spune care-i timpul potrivit
Pentru culesul fructelor și aruncatul tuturor semințelor“²⁷ .
Pe cine să credem: pe Aratos sau pe Sofocle²⁸ , care spune:
„Nu este nici o providență clară !
Cel mai bun lucru e să trăiești la întîmplare, cum poate fiecare“²⁹ .
Homer iarăși este de acord cu el, că spune:
„Zeus mărește și micșorează virtutea în oameni“³⁰ .

24. Genetivul de la Ζεύς.

25. Aratos Solevs, poet și astronom grec (305—240 î. Hr.). În poema sa didactică intitulată *Fenomenele*, prezintă cunoștințele timpului său despre pămînt și corpurile cerești; prima ediție la Veneția în 1494, ultima la Berlin în 1898.

26. Text citat de sfîntul apostol Pavel în cuvîntarea din Aeropag, *Fapte*, 17, 28.

27. Aratos, *Phaenom.*, 1—9 (la S-B, p. 85, nota 4).

28. Sofocle, poet tragic grec (496—406 î. Hr.). Au rămas de la el șapte piese: *Antigona*, *Electra*, *Trahinienele*, *Edip rege*, *Edip la Colonos*, *Ajax*, *Filoctet*.

29. Sofocle, *Edip rege*, 978—979 (la S-B, p. 85, nota 5).

30. Homer, *Iliada*, XX, 242 (la S-B, p. 86, nota 1).

Iar Simonides³¹ :

„Nimeni fără Dumnezeu,
N-a fost virtuos ! Nici oraș, nici muritor !

Dumnezeu cunoaște totul. Fără Dumnezeu nimic nu-i sănătos
În muritori“³².

La fel și Euripide³³ :

„Fără Dumnezeu nu e nimic în oameni“³⁴.

Și Menandru³⁵ :

„Nimeni de noi nu are grijă, decît numai Dumnezeu“³⁶.

Și iarăși Euripide:

„De cîte ori Dumnezeu vrea să mîntuie pe cineva
Îi dă prilejuri multe pentru mîntuire“³⁷.

Și Thestios³⁸ :

„Cînd Dumnezeu vrea să te mîntuie,
Poți merge pe mare, stînd pe-o rogojină“³⁹.

Sînt nenumărate textele de acest fel, în care scriitorii se contrazic între ei. Astfel Sofocle, care tăgăduia în alt loc providența, zice:

„De lovitura lui Dumnezeu nu scapă muritorul“⁴⁰.

Unii scriitori au introdus o mulțime de dumnezei, alții au vorbit de monarhia lui Dumnezeu; iarăși, unii au spus că există providență, alții, dimpotrivă, au tăgăduit-o. De aceea Euripide mărturisește, zicînd:

31. Simonides din Cheos, cel mai mare poet liric grec (556—467 î. e. n.).

32. *Antholog. Lyr. graecor.*, ediția Diehl, t. II, p. 68; fragm. 10 (61) (la S-B, p. 86, nota 2).

33. Euripide, poet tragic grec (480—406 î. Hr.). Cele mai celebre din operele sale sînt: *Alceste*, *Medeea*, *Andromaca*, *Electra*, *Hecuba*, *Ifigenia în Aulida*, *Ifigenia în Taurida*, *Bacantele*.

34. Euripide, *Fragm.* 391. Nauck, *Tragicorum graecorum fragmenta*, Leipzig, 1889, p. 480 (la S-B, p. 86, nota 3).

35. Menandru, poet comic grec (342—292 î. Hr.). Se spune că a scris 108 comedii; sînt cunoscute numai prin fragmente.

36. Menandru, Meineke, *Fragmenta comic. graecor.*, Berlin, 1841, t. IV, p. 276, (la S-B, p. 86, nota 4).

37. Euripide, *Fragm.* 1089, Nauck (la S-B, p. 86, nota 5).

38. Thestios, poet grec necunoscut enciclopediilor consultate.

39. Fragmentul este din Euripide, fragm. 397, Nauck (la S-B, p. 86, nota 6).

40. Sofocle, *Fragm.* 87b, Nauck (la S-B, p. 87, nota 1).

„Ne străduim nădăjduind să aflăm multe; dar în zadar
Ne ostenim, că nu știm nimic“⁴¹.

Și fără voia lor scriitorii mărturisesc că nu cunosc adevărul. Fiind inspirați de demoni și îngîmfați de ei, prin ei au spus tot ce au spus. Poeții, de pildă Homer și Hesiod, inspirați de muze, după spusele lor, au grăit din imaginație și rătăcire; nu dintr-un duh curat, ci dintr-un duh înșelător. Aceasta se vede lămurit de acolo, că dacă cei stăpîniți de demoni sînt exorcizați uneori în numele adevăratului Dumnezeu, aceste duhuri înșelătoare mărturisesc, cum se întîmplă pînă azi, că sînt demoni și că altădată lucrau asupra poezilor. Unii poeți uneori, cînd erau cu sufletul treaz, au vorbit la fel cu profeții despre monarhia lui Dumnezeu, despre judecată și despre alte lucruri, pe care le-au spus, ca să fie mărturie loruși și tuturor oamenilor.

IX.

Dar oamenii lui Dumnezeu, care au fost purtători de Duh Sfînt și profeți, fiind inspirați și înțelepțiți chiar de Dumnezeu, au ajuns oameni învățați de Dumnezeu, oameni cuvioși și drepti. De aceea au și fost învredniciți de Dumnezeu de a primi această răsplată, de a fi adică organe ale lui Dumnezeu; au primit de la Dumnezeu înțelepciune și, datorită acestei înțelepciuni, au vorbit despre facerea lumii și de toate celelalte. Profeții au făcut profeții despre ciumă, foamete și războaie. De-a lungul vremurilor au fost la evrei nu unul sau doi profeți, ci mai mulți, iar la greci au fost sibilele. Toți profeții au fost de acord și în armonie unii cu alții în cele ce au spus, fie de cele întîmplăte înainte de ei, fie de cele întîmplăte în timpul lor, fie de cele ce se întîmplă acum, în vremea noastră. De aceea și sîntem încredințați și cu privire la cele viitoare că se vor împlini, așa precum s-au împlinit și cele de mai înainte.

X.

Și mai întîi profeții, de acord toți unii cu alții, ne-au învățat că Dumnezeu a făcut universul din neființă. Că n-a existat nimic alături de Dumnezeu, ci El era singur; nu avea nevoie de nimeni și de nimic; și, existînd înainte de veci, a voit să facă pe om, ca să fie cunoscut de om; pentru om deci a pregătit Dumnezeu mai dinainte lumea. Că cel care-i creat are și trebuințe, pe cînd cel necreat n-are trebuință de nimic. Avînd, așadar, Dumnezeu în El Însuși Cuvîntul Lui imanent, L-a născut împreună cu Înțelepciunea Sa,

41. Euripide, *Fragm.* 391, Nauck (la S-B, p. 87, nota 2).

scoțîndu-L înainte de crearea universului. Pe Acest Cuvînt L-a avut slujitor pentru cele făcute de El și prin El a făcut toate⁴². Cuvîntul se numește Început, pentru că El începe și stăpînește toate cele create prin El. Acesta, deci, fiind Duh al lui Dumnezeu și Început și Înțelepciune și Putere a Celui preaînalt, S-a pogorît în profeți și prin ei vorbea despre facerea lumii și despre toate celelalte. Că profeții nu existau cînd s-a făcut lumea, ci era Înțelepciunea lui Dumnezeu, Care este în Dumnezeu și Cuvîntul cel sfînt al Lui, Care este totdeauna împreună cu El. De aceea și profetul Solomon grăiește așa: „*Cînd a gătit cerurile, eram împreună cu El și cînd făcea tari temeliele pămîntului, eram la El întocmind*“⁴³. Moisi, care a trăit cu mulți ani înainte de Solomon, dar mai bine spus, Cuvîntul lui Dumnezeu, spune prin Moisi, ca printr-un organ al Său: „*La început a făcut Dumnezeu cerul și pămîntul*“⁴⁴. Moisi a vorbit mai întîi de „început“ și de „facere“ și în urmă a vorbit de „Dumnezeu“, pentru că nu trebuie să pronunțăm numele lui Dumnezeu de prisos și în zadar. Înțelepciunea lui Dumnezeu știa mai dinainte că unii aveau să pălăvrăgească și să născocească o mulțime de dumnezei inexistenți. Așadar, pentru ca Dumnezeu să se facă cunoscut prin lucrurile Sale, și pentru că a făcut cu Cuvîntul Lui cerul și pămîntul și cele din ele, Moisi a zis: „*La început a făcut Dumnezeu cerul și pămîntul*“. Iar după ce ne-a spus de facerea lor, ne lămurește: „*Pămîntul era nevăzut și netocmit și întuneric era deasupra adîncului și Duhul lui Dumnezeu se purta deasupra apei*“⁴⁵. Acestea ne învață chiar de la început dumnezeiasca Scriptură; ne învață în ce chip a fost creată materia; ne învață că a fost creată de Dumnezeu și că din această materie Dumnezeu a făcut și a creat lumea.

XI.

Lumina este început al creației, pentru că lumina ne arată cele ce au fost împodobite. De aceea Moisi zice:

„*Și a zis Dumnezeu: Să se facă lumină ! Și s-a făcut lumină. Și a văzut Dumnezeu că lumina este bună*“⁴⁶; adică este bună pentru om. „*Și a despărțit Dumnezeu lumina de întuneric. Și a numit Dumnezeu lumina zi și întunericul l-a numit noapte. Și a fost seară și a fost dimineață, ziua întîia. Și a zis Dumnezeu: „Să fie tărie în mijlocul apei, ca să despartă apa de apă !“ Și s-a făcut așa. Și a făcut Dumnezeu tăria și a despărțit apa care era sub tărie de apa care era deasupra tăriei. Și a numit Dumnezeu*

42. In. 1, 3.

43. Pilde, 8, 27, 29, 30.

44. Fac., 1, 1.

45. Fac., 1, 2.

46. Fac., 1, 3—4.

tăria cer. Și a văzut Dumnezeu că este bine. Și a fost seară și a fost dimineață, ziua a doua. Și a zis Dumnezeu: „Să se adune apa cea de sub cer într-o adunare și să se arate uscatul“. Și s-a făcut așa. Și s-a adunat apa în adunările ei și s-a arătat uscatul. Și a numit Dumnezeu uscatul pământ și adunările apelor le-a numit mări. Și a văzut Dumnezeu că este bine. Și a zis Dumnezeu: „Să răsară pământul iarbă verde, care să semene sămânță după fel și după asemănare și pom roditor, care să facă rod, a cărui sămânță să fie în el spre asemănare“. Și s-a făcut așa. Și a dat din sine pământul iarbă verde, care să semene sămânță după fel și pom roditor, care să facă rod, a cărui sămânță să fie în el după fel pe pământ. Și a văzut Dumnezeu că este bine. Și a fost seară și a fost dimineață, ziua a treia. Și a zis Dumnezeu: „Să se facă luminători în tăria cerului, ca să lumineze pe pământ și să despartă ziua de noapte și să fie spre semne și vremi, spre zile și ani și să fie spre luminare întru tăria cerului, ca să lumineze pe pământ“. Și s-a făcut așa. Și a făcut Dumnezeu cei doi luminători mari: luminătorul cel mare spre stăpânirea zilei și luminătorul cel mai mic spre stăpânirea nopții și stelele. Și le-a pus Dumnezeu în tăria cerului, ca să lumineze pe pământ și să stăpânească peste zi și peste noapte și să despartă lumina de întuneric. Și a văzut Dumnezeu că este bine. Și a fost seară și a fost dimineață, ziua a patra. Și a zis Dumnezeu: „Să scoată apele tîrîtoare cu suflete vii și păsări zburătoare pe pământ sub tăria cerului“. Și s-a făcut așa. Și a făcut Dumnezeu chiții cei mari și tot sufletul vietăților, care se tîrăsc, pe care le-au scos apele după felul lor și toată pasărea zburătoare după fel. Și a văzut Dumnezeu că sînt bune. Și le-a binecuvîntat zicînd: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți apele mării; și păsările să se înmulțească pe pământ“. Și a fost seară și a fost dimineață, ziua a cincea. Și a zis Dumnezeu: „Să scoată pământul suflet viu după fel, animale cu patru picioare și tîrîtoare și fiare pe pământ după fel“. Și s-a făcut așa. Și a făcut Dumnezeu fiarele pământului după fel și dobitoacele după fel și toate tîrîtoarele pământului. Și a văzut Dumnezeu că este bine. Și a zis Dumnezeu: „Să facem pe om după chipul nostru și după asemănare și să stăpânească peștii mării și păsările cerului și dobitoacele și tot pământul și toate tîrîtoarele care se tîrăsc pe pământ“. Și a făcut Dumnezeu pe om, după chipul lui Dumnezeu l-a făcut pe el; bărbat și femeie i-a făcut pe ei. Și i-a binecuvîntat Dumnezeu pe ei, zicînd: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și stăpîniți-l pe el; și stăpîniți peștii mării și păsările cerului și toate dobitoacele și tot pământul și toate tîrîtoarele, care se tîrăsc pe pământ“. Și a zis Dumnezeu: „Iată, v-am dat vouă toată iarba ce face sămînță de semănat, care este deasupra întregului pământ și tot pomul, care are în el rod cu sămînță de semănat, ca să vă fie vouă spre mîncare; iar tuturor fiarelor de pe pământ

și tuturor păsărilor cerului și oricărei târîtoare, care se tîrăște pe pămînt și are în ea suflare de viață, să le fie spre mîncare toată iarba verde“. Și s-a făcut așa. Și a văzut Dumnezeu toate cîte a făcut; și iată bune foarte. Și a fost seară și a fost dimineață, ziua a șasea. Și s-au sfîrșit de făcut cerul și pămîntul și toată podoaba lor. Și a sfîrșit Dumnezeu în ziua a șasea lucrurile Lui, pe care le-a făcut; și S-a odihnit în ziua a șaptea de toate lucrurile Lui, pe care le-a făcut. Și a binecuvîntat Dumnezeu ziua a șaptea și a sfințit-o, că în ea S-a odihnit de toate lucrurile Lui, pe care a început Dumnezeu să le facă“⁴⁷.

XII.

Nici un om nu poate spune după vrednicie istoria și întreaga rînduială a celor șase zile ale creației lumii, nici dacă ar avea mii de guri și mii de limbi; dar nici dacă ar trăi cineva mii de ani, viețuind în viața de aici, nici așa nu va fi în stare să spună ceva vrednic cu privire la creație, din pricina covîrșitoarei măreții și a bogăției înțelepciunii lui Dumnezeu arătate în aceste șase zile ale creației de care am scris mai înainte. Mulți dintre scriitori au imitat istoria creației și au voit să vorbească pe larg, luînd temeiuri din ea, fie despre zidirea lumii, fie despre natura omului; dar în spusele lor nu se găsește nici o mică scînteie vrednică de adevăr. Cuvintele filozofilor, scriitorilor și poeților par a fi vrednice de credință, pentru că sînt spuse frumos; dar cuvîntul lor este searbăd și gol, pentru că pălăvrăgeala lor e mare și nu găsești în ea pic de adevăr. Iar dacă se pare că a fost rostit de ei vreun adevăr, apoi adevărul acesta este amestecat cu rătăcirea. După cum otrava amestecată cu miere sau cu vin sau cu altceva face vătămătoare și nefolositoare materia cu care s-a amestecat, tot așa și vorbăria lor este strădanie zadarnică și mai degrabă vătămare pentru cei care îi dau crezare. De pildă, ziua a șaptea, de care vorbesc toți oamenii, dar cei mai mulți nu-i cunosc sensul; evreii o numesc „*sabbaton*“ și se traduce în grecește prin „*șapte*“; tot neamul omenesc o numește așa, dar nimeni nu știe pricina pentru care poartă acest nume. Apoi e deșartă, fără valoare și străină oricărui adevăr spusa lui Hesiod poetul că din Haos s-au născut Erebos, Gea și Eros, adică întunericul, pămîntul și dragostea, care domnesc peste oameni și peste dumnezeii lui. Că Dumnezeu nu trebuie să fie învins de plăcere, odată ce oamenii cuminți se abțin de la orice plăcere rușinoasă și de la orice poftă rea.

47. Fac., 1, 4—2, 3.

XIII.

Dar și spusele lui Hesiod că facerea lumii a început cu facerea celor de jos de pe pământ sînt iarăși un gînd omenesc, smerit și foarte slab față de creația săvîrșită de Dumnezeu. Da, omul începe să clădească, pornind de jos, de la pământ și în chip firesc nu poate face acoperișul dacă nu-i pune temelia. Puterea lui Dumnezeu, însă, se arată în aceea că mai întîi a făcut din nimic cele ce sînt și că le-a făcut cum a voit. „*Că cele cu neputință la oameni sînt cu putință la Dumnezeu*“⁴⁸. De aceea și profetul a vorbit mai întîi de facerea cerului, care este ca un acoperiș, zicînd: „*La început a făcut Dumnezeu cerul*“⁴⁹, adică cerul a fost făcut „*prin Început*“⁵⁰, precum am arătat mai înainte; în urmă vorbește de „pământ“ ca de o pardoseală și temelie, apoi de „*adînc*“ adică de mulțimea apelor, și de „*întuneric*“, pentru ca cerul creat de Dumnezeu să acopere, ca un acoperiș, apele împreună cu pământul. Profetul vorbește apoi de Duhul care se purta deasupra apei, pe care l-a dat Dumnezeu spre a da viață creației, precum este pentru om sufletul; a amestecat ceea ce e fin cu ceea ce e fin — că Duhul este fin și apa este fină — pentru ca Duhul să hrănească apa, iar apa împreună cu Duhul pătrunzînd pretutindeni, să hrănească creația. Duhul cel unul, care ținea locul luminii, era între apă și cer, ca, într-un oarecare chip, întunericul să nu aibă vreo părtășie cu cerul, care este mai aproape de Dumnezeu, înainte de a spune Dumnezeu: „*Să se facă lumină !*“⁵¹. Așadar cerul, fiind ca o boltă, ținea materia, care era asemenea unui bulgăre. Că a spus despre cer un alt profet cu numele Isaia, zicînd: „*Acest Dumnezeu a făcut cerul ca o boltă și l-a întins ca un cort de locuit*“⁵². Deci porunca lui Dumnezeu, adică Cuvîntul Lui, luminînd ca o făclie într-o cameră închisă, a luminat pământul de sub cer, independent de facerea lumii. „*Și a numit Dumnezeu lumina zi, iar întunericul, noapte*“⁵³; pentru că omul n-ar fi știut să numească lumina zi sau întunericul noapte, dar nici pe celelalte lucruri din lume, dacă n-ar fi primit numele lor de la Dumnezeu, Cel ce le-a făcut. În primele cuvinte ale Istoriei⁵⁴ și ale facerii lumii, Sfînta Scriptură n-a vorbit despre tăria aceasta⁵⁵, ci de alt cer, nevăzut de noi, după care este cerul acesta văzut de noi, numit tărie, pentru că oprește deasupra lui jumătatea de apă, ca să dea omenirii ploi, furtuni și rouă, iar jumătatea cealaltă de apă a fost lăsată

48. Lc., 18, 27.

49. Fac., 1, 1.

50. Adică: „prin Cuvînt“.

51. Fac., 1, 3.

52. Is., 40, 22.

53. Fac., 1, 5.

54. Adică: ale Cărții Facerii.

55. Adică: despre cerul, pe care-l vedem noi.

pe pământ în râuri, izvoare și mări. Și pentru că apa acoperea pământul și mai ales locurile adânci, Dumnezeu, prin Cuvântul Lui, a făcut ca apa să se adune într-o singură adunare și să se arate uscatul, care mai înainte era nevăzut. Pământul a ajuns văzut, dar era încă netocmit⁵⁶; mai pe urmă l-a întocmit Dumnezeu și l-a împodobit cu tot felul de ierburi, semințe și plante⁵⁷.

XIV.

Uită-te, deci, la mulțimea și la variata și felurita lor frumusețe și la aceea că prin ele se arată învierea, spre dovedirea viitoare învieri a tuturor oamenilor. Cine nu se va mira când vede că dintr-un sîmbure de smochină se face un smochin sau că din celelalte semințe foarte mici cresc pomi foarte mari? Putem spune că lumea este pentru noi o imagine a mării⁵⁸. După cum marea ar seca din pricina apei ei sărate, dacă n-ar fi hrănită prin vărsarea în ea a râurilor și izvoarelor, tot așa și lumea ar fi pierit din pricina răutății și păcatului înmulțit în ea, dacă n-ar fi avut legea lui Dumnezeu și profeții, care revarsă și izvorăsc bunătatea, dulceața, îndurarea, dreptatea și învățătura sfintelor porunci ale lui Dumnezeu. Și după cum în mare sînt insule locuite, cu apă bună de băut, cu pomi roditori, care au țărmuri de care te poți apropia și porturi, în care își pot găsi refugiul cei prinși pe mare de furtuni, tot așa a dat Dumnezeu în lumea învălurată și înviforată de păcate, adunări, adică sfintele biserici, în care sînt, ca în insule, porturi primitoare, adică învățăturile adevărului, spre care aleargă cei care vor să se mîntuie, cei care s-au îndrăgostit de adevăr și vor să scape de urgia și judecata lui Dumnezeu. Și după cum în mare sînt și alte insule, stîncose, fără de apă, neroditoare, sălbatică și nelocuite, spre vătămarea corăbierilor și a celor prinși de furtună, de care se sfărîmă corăbiile și pier cei care coboară în ele, tot așa sînt în lume învățături rătăcite, adică erezii, care pierd pe cei ce se apropie de ele. Învățăturile acelea nu sînt conduse de Cuvântul adevărului. Și precum pirații, după ce au umplut corăbiile cu călători, sfărîmă corăbiile în locurile de care am vorbit, ca să le nîmicească, tot așa se întîmplă și cu cei rătăciți de la adevăr; pier din pricina rătăcirii.

XV.

În ziua a patra au fost creați „*luminătorii*”⁵⁹. Pentru că Dumnezeu cunoaște totul de mai înainte, știa de pălăvrăgeala deșertilor filozofi; știa

56. Fac., 1, 2.

57. Fac., 1, 11–12.

58. Textual: întru asemănarea mării, cf. Rom., 8, 3; Fil., 2, 7.

59. Fac., 1, 14.

că aceștia, ca să îndepărteze pe Dumnezeu, aveau să spună că pământul rodește datorită acestor luminători; deci, ca să se arate adevărul, a creat plantele și semințele înainte de crearea luminătorilor; că cele create mai târziu nu pot face pe cele ce existau mai înainte. Cei doi luminători sînt apoi dovadă și imagine a unei mari taine. Soarele este preînchipuire a lui Dumnezeu, luna, preînchipuire a omului. După cum soarele se deosebește mult de lună și în putere și în slavă, tot așa Dumnezeu se deosebește mult de om. Și după cum soarele rămîne totdeauna întreg, fără să se micșoreze, tot așa și Dumnezeu rămîne totdeauna desăvîrșit, plin fiind de toată puterea, priceperea, înțelepciunea, nemurirea, plin de toate bunătățile; luna însă, în fiecare lună se micșorează și ca să spunem așa, moare, ca și omul, apoi renaște și crește, spre dovedirea învierii viitoare. De asemenea cele trei zile înainte de crearea luminătorilor sînt preînchipuiri ale Treimii: a lui Dumnezeu, a Cuvîntului Lui și a Înțelepciunii Lui. În al patrulea loc⁶⁰ este omul, care are nevoie de lumină; ca să fie astfel: Dumnezeu, Cuvînt, Înțelepciune, om. Iată pentru ce luminătorii au fost creați în a patra zi. Poziția stelelor reprezintă rînduiala și ordinea dreptilor, a cuvioșilor și a celor care păzesc legea și poruncile lui Dumnezeu. Stelele mari și strălucitoare sînt o imagine a profeților; de aceea rămîn pe drumul lor și nu se mută din loc în loc; alte stele, care au altă ordine de strălucire, sînt preînchipuiri ale poporului dreptilor; iar alte stele, care-și schimbă poziția și fug din loc în loc, care se numesc și planete⁶¹, sînt preînchipuiri ale oamenilor care se depărtează de Dumnezeu, care părăsesc legea și poruncile Lui.

XVI.

În a cincea zi au fost create viețuitoarele din ape; prin ele și în ele se arată înțelepciunea cea de multe feluri a lui Dumnezeu⁶². Cine ar putea enumera mulțimea lor și marea varietate a soiurilor lor? Mai mult: viețuitoarele create în apă au fost binecuvîntate de Dumnezeu, ca să fie și aceasta o dovadă că oamenii au să primească pocăință și iertare de păcate prin apă și prin baia nașterii din nou⁶³, adică toți cei care se apropie de adevăr, care se nasc din nou și primesc binecuvîntare de la Dumnezeu. Chiții și păsările carnivore, însă, sînt o imagine a oamenilor lacomi și a călcătorilor de lege. Viețuitoarele din apă și păsările au una și aceeași fire; dar unele și-au păstrat firea lor și nu fac rău celor mai slabe decît ele; păstrează legea lui

60. Am urmat lectura propusă de Maran: *τετάρτῳ δὲ τόπῳ*, în loc de: *τετάρτῳ δὲ τυπῳ* din ediția lui Otto (la Otto, *op. cit.*, p. 102, nota 11).

61. Iuda, 13.

62. Ef., 3, 10.

63. Tit, 3, 5.

Dumnezeu și se hrănesc cu semințele pământului; altele, însă, calcă legea lui Dumnezeu, sînt carnivore și fac rău celor mai slabe decît ele; tot așa și dreptii, care păzesc legea lui Dumnezeu, nu mănîncă pe nimeni și nu fac rău nimănui, pentru că trăiesc cuvios și drept; iar răpitorii, ucigașii și necredincioșii se aseamănă cu chiții, cu fiarele și cu păsările carnivore, că, așa zicînd, mănîncă pe cei mai slabi decît ei. Da, neamul viețuitoarelor din apă și al tîrîtoarelor, deși a avut parte de binecuvîntarea lui Dumnezeu, binecuvîntarea nu le-a folosit la nimic.

XVII.

În a cincea zi, Dumnezeu a făcut animalele cu patru picioare și fiarele și tîrîtoarele cele de pe pămînt, dar nu le-a mai binecuvîntat, pentru că păstra binecuvîntarea pentru omul pe care avea să-l facă în ziua a șasea. În același timp, animalele cu patru picioare și fiarele sînt preînchipuire a unor oameni care nu cunosc și nu cred în Dumnezeu, a acelora care cugetă cele pămîntești⁶⁴ și nu se pocăiesc. Că oamenii, care se întorc de la nelegiuirile lor și trăiesc cu dreptate, ca păsările se înalță cu sufletul, cugetînd cele de sus⁶⁵ și bineplăcînd voinței lui Dumnezeu; dar cei care nu cunosc pe Dumnezeu și sînt necredincioși se aseamănă cu păsările care au aripi, dar nu pot să zboare și nici nu pot alerga spre cele înalte ale Dumnezeirii; și unii ca aceștia se numesc oameni, dar gîndesc cele de jos și cele pămîntești, pentru că sînt îngreuiți de păcatele lor. Animalele care se numesc *fiare sălbatice* își au numele de la cuvîntul *a se sălbătici*; la început n-au fost create rele sau otrăvitoare — că răul nu-i o creație a lui Dumnezeu — ci toate cele create de Dumnezeu au fost bune și bune foarte⁶⁶, dar păcatul săvîrșit de om le-a făcut rele și pe ele; cînd omul a călcat porunca lui Dumnezeu, au călcat-o și ele. Întocmai ca un stăpîn al casei: dacă el face binele, neapărat și slugile vor face fapte bune; dar dacă stăpînul păcătuiește, păcătuiesc împreună cu el și robii; la fel s-au petrecut lucrurile și cu cele care erau în jurul omului; cînd a păcătuit stăpînul, au păcătuit și roabele. Cînd, însă, omul va alerga iarăși să le facă pe cele ale firii și nu va mai păcătui, atunci și fiarele își vor redobîndi blîndețea de la început.

XVIII.

Cît privește facerea omului, omenește este cu neputință de tîlcuit; de altfel, dumnezeiasca Scriptură a vorbit pe scurt de ea. În cuvintele pe care le-a spus Dumnezeu: „*Să facem pe om după chipul și asemănarea*

64. Fil., 3, 19.

65. Col., 3, 2.

66. Fac., 1, 31.

noastră⁶⁷, dumnezeiasca Scriptură a arătat mai întâi vrednicia omului. Pe toate le-a făcut Dumnezeu cu Cuvîntul, că pe toate le-a socotit secundare; numai facerea omului, operă veșnică, o socotește vrednică de mîinile Lui. Mai mult: Dumnezeu găsește că pentru facerea omului are nevoie de ajutor, că spune: „*Să facem pe om după chip și asemănare*”⁶⁸. N-a spus altcuiva: „*Să facem*” decît Cuvîntului Lui și Înțelepciunii Lui. L-a făcut pe om și l-a binecuvîntat să se înmulțească și să umple pămîntul; a supus lui pămîntul, ca să-i fie toate cele de pe pămînt sub mîină și roabe; de la început i-a poruncit să se hrănească din roadele pămîntului, ale semințelor, ale ierburilor, ale pomilor. În același timp a poruncit ca și animalele să fie tovarășe omului la același fel de hrană, să mănînce și ele din semințele tuturor celor de pe pămînt.

XIX.

Astfel, după ce Dumnezeu a terminat de creat în ziua a șasea cerul și pămîntul și marea și toate cele din ele, în ziua a șaptea S-a odihnit de toate lucrurile Lui, pe care le-a făcut⁶⁹. Apoi dumnezeiasca Scriptură rezumă cele spuse așa: „*Aceasta este Cartea facerii cerului și a pămîntului, cînd și în ce zi a făcut Dumnezeu cerul și pămîntul și toată verdeața cîmpului, înainte de a fi, și toată iarba țarinii înainte de a răsări; că nu a plouat Dumnezeu pe pămînt și om nu era ca să lucreze pămîntul*”⁷⁰. Prin aceste cuvinte dumnezeiasca Scriptură arată că în acel timp tot pămîntul era udat de izvor dumnezeiesc și nu avea nevoie să fie lucrat de om; pămîntul, după porunca lui Dumnezeu, producea totul de la sine, ca să nu se ostenească omul cu lucrarea lui. Dar Scriptura, ca să arate și facerea omului — pentru a nu părea pentru oameni o problemă nedelegată spusele lui Dumnezeu: „*Să facem pe om*” și nu fusese încă arătată facerea lui —, ne învață zicînd: „*Izvor ieșea din pămînt și adăpa toată fața pămîntului și a făcut Dumnezeu pe om cu țărînă din pămînt și a suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul cu suflet viu*”⁷¹. Pe temeiul acestor cuvinte cei mai mulți numesc nemuritor sufletul. După ce a făcut pe om, Dumnezeu i-a ales un ținut în locurile din răsărit, deosebit prin lumina sa, clar prin văzduhul lui strălucitor, cu plante foarte frumoase; în acel ținut l-a pus pe om.

XX.

Și cuvintele istoriei din Sfînta Scriptură sînt așa: „*Și a sădit Dumnezeu raiul în Eden spre răsărit și l-a pus acolo pe omul pe care l-a făcut. Și a făcut*

67. Fac., 1, 26.

68. Fac., 1, 26.

69. Fac., 2, 3.

70. Fac., 2, 4–5.

71. Fac., 2, 6–7.

Dumnezeu să răsară din pământ tot pomul, frumos la vedere și bun la mâncare; și pomul vieții în mijlocul raiului și pomul cunoștinței binelui și răului. Și râu ieșea din Eden ca să ude raiul; de acolo se împarte în patru râuri. Numele unuia este Fison; acesta înconjoară tot pământul Evilat; acolo este aur; și aurul pământului aceuia este bun; acolo este rubinul și piatra verde. Numele celui de al doilea râu este Gheon; acesta înconjoară tot pământul Etiopiei. Râul al treilea este Tigru; acesta curge prin fața Asiriei. Râul al patrulea este Eufratul. Și a luat Domnul Dumnezeu pe omul pe care l-a făcut și l-a pus în rai ca să-l lucreze și să-l păzească. Și a poruncit Dumnezeu lui Adam, zicînd: „Din tot pomul din rai să mănînci; dar din pomul cunoștinței binelui și răului să nu mîncați; că în ziua în care veți mînca din el, cu moarte veți muri“. Și a zis Domnul Dumnezeu: „Nu este bine să fie omul singur; să-i facem lui ajutor asemenea lui“. Și a făcut Dumnezeu încă din pământ toate fiarele cîmpului și toate păsările cerului și le-a adus lui Adam. Și pe care, suflet viu, l-a numit Adam, acesta este numele lui. Și a dat Adam nume tuturor dobitoacelor și tuturor păsărilor cerului și tuturor fiarelor cîmpului. Dar lui Adam nu i s-a găsit ajutor asemenea lui. Și a adus Dumnezeu somn peste Adam; și a adormit. Și a luat una din coastele lui și a plinit cu carne locul ei. Și coasta pe care a luat-o de la Adam a făcut-o Dumnezeu femeie și a adus-o lui Adam. Și a zis Adam: „Iată acum os din oasele mele și trup din trupul meu; aceasta se va numi femeie, că din bărbatul ei s-a luat ea. Pentru aceea va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va lipi de femeia sa și vor fi amîndoi un trup“. Și erau amîndoi goi, și Adam și femeia lui, și nu se rușinau.

XXI.

Iar șarpele era mai înțelept decît toate fiarele cele de pe pământ, pe care le-a făcut Domnul Dumnezeu. Și a zis șarpele către femeie: „Ce este că a spus Dumnezeu: „Să nu mîncați din tot pomul raiului?“ Și a zis femeia către șarpe: „Din tot pomul raiului mîncăm; dar din rodul pomului, care este în mijlocul raiului, a spus Dumnezeu: „Să nu mîncați din el și nici să vă atingeți de el, ca să nu muriți“. Și a zis șarpele către femeie: „Nu veți muri! Că știa Dumnezeu, că în ziua în care veți mînca din el vi se vor deschide ochii voștri și veți fi ca niște dumnezei, cunoscînd binele și răul“. Și a văzut femeia că bun este pomul la mâncare, plăcut ochilor la vedere și că frumos este a cunoaște. Și luînd din rodul lui, a mîncat; și i-a dat și bărbatului ei și au mîncat. Și celor doi li s-au deschis ochii și au cunoscut că erau goi; și au cusut frunze de smochin și și-au făcut acoperăminte. Și au auzit glasul Domnului-Dumnezeu, umblînd prin rai, spre seară, și s-au ascuns Adam și femeia lui de la fața lui Dumnezeu între pomii raiului. Și Domnul

Dumnezeu a chemat pe Adam și i-a zis: „Unde ești ?” și I-a zis Lui: „Glasul tău l-am auzit în rai; m-am temut că sînt gol și m-am ascuns”. Și i-a zis Dumnezeu lui: „Cine ți-a spus că ești gol, decît numai de la pomul din care ți-am poruncit ca numai din acesta să nu mănînci ? Din el ai mîncat ?” Și a zis Adam: „Femeia, pe care mi-ai dat-o, aceasta mi-a dat din pom și am mîncat”. Și a zis Dumnezeu femeii: „Pentru ce ai făcut aceasta ?” Și a zis femeia: „Șarpele m-a înșelat și am mîncat”. Și a zis Domnul Dumnezeu către șarpe: „Pentru că ai făcut aceasta, blestemat să fii tu dintre toate fiarele cele de pe pămînt; pe pieptul și pe pîntecele tău te vei tîrî și pămînt vei mîncă în toate zilele vieții tale. Dușmănie voi pune între tine și femeie și între sămînța ta și sămînța ei. Omul va pîndi capul tău, iar tu vei pîndi călcîiul lui”. Iar femeii i-a spus: „Înmulțind voi înmulți necazurile tale și suspinul tău; în dureri vei naște fii și către bărbatul tău întoarcerea ta și el te va stăpîni”. Iar lui Adam i-a zis: „Pentru că ai ascultat de glasul femeii tale și ai mîncat din pomul din care ți-am poruncit ca numai din acela să nu mănînci, dar ai mîncat din el, blestemat să fie pămîntul în lucrurile tale; întru necaz vei mîncă pe pămînt în toate zilele vieții tale; spini și ciulimi îți va răsări și vei mîncă iarba cîmpului tău. Întru sudoarea feței tale vei mîncă pîinea ta pînă te vei întoarce în pămîntul din care ai fost luat; că pămînt ești și în pămînt te vei întoarce”⁷². Așa sînt cuvintele Sfintei Scripturi cu privire la istoria omului și a raiului.

XXII.

Dar mă vei întreba:

— Ai spus că Dumnezeu nu poate fi cuprins de vreun loc și cum îmi spui acum că Dumnezeu umbla prin rai ?⁷³.

— Ascultă ce-ți spun ! Dumnezeul și Tatăl universului este necuprins și nu se găsește într-un singur loc, „că nu este loc al odihnei Lui”⁷⁴. Dar Cuvîntul Lui, prin Care le-a făcut pe toate, fiind puterea și înțelepciunea Lui, luînd chipul Tatălui și Domnului universului, El mergea prin rai, în chipul lui Dumnezeu, și vorbea cu Adam. Că însăși dumnezeiasca Scriptură ne învață că Adam a zis că a auzit glasul⁷⁵. Iar glasul, ce este altceva decît Cuvîntul lui Dumnezeu, Care este și Fiu al Lui ? Este Fiu, nu în sensul în care poeții și scriitorii de basme spun că fiii zeilor s-au născut din împreunări, ci precum spune adevărul că totdeauna Cuvîntul este immanent în inima lui Dumnezeu. Înainte de crearea lumii Îl avea sfetnic, era mintea și

72. Fac., 2, 8—3, 19.

73. Fac., 3, 8.

74. Is., 66, 1; Fapte, 7, 49.

75. Fac., 3, 10.

priceperea Lui. Iar cînd Dumnezeu a voit să le facă pe toate cîte S-a sfătuit să facă, a născut Cuvîntul Acesta rostit, primul născut al întregii creații, fără ca Dumnezeu să Se lipsească de Cuvînt, ci născînd Cuvîntul, vorbea totdeauna cu Cuvîntul Lui. Așa ne învață dumnezeieștile Scripturi și purtătorii de Duh, dintre care Ioan zice: „*La început era Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu*“⁷⁶, arătînd că la început era singur Dumnezeu și în El era Cuvîntul. Apoi zice: „*Și Dumnezeu era Cuvîntul; toate prin El s-au făcut și fără de El nimic nu s-a făcut*“⁷⁷. Așadar Cuvîntul este Dumnezeu și născut din Dumnezeu; Tatăl universului, cînd vrea, Îl trimite în vreun loc oarecare; și, trimis de Tatăl, se duce acolo; este auzit, este văzut și se găsește în acel loc.

XXIII.

Dumnezeu a făcut pe om în ziua a șasea, dar a făcut cunoscută facerea lui după ziua a șaptea, cînd a făcut și raiul, pentru ca omul să locuiască într-un loc mai bun și într-un ținut deosebit.

Chiar cele ce se petrec astăzi arată că cele spuse în Scriptură sînt adevărate. Nu se înțelege oare de la sine că durerea, pe care o sufăr femeile la naștere și pe care o uită după naștere⁷⁸, este pentru a se împlini cuvîntul lui Dumnezeu pentru creșterea și înmulțirea neamului omenesc ? Oare blestemarea șarpelui — că este urît, că se tîrîie pe pămînt și mănîncă pămînt — nu este o dovadă a celor ce ni s-au spus mai înainte ?

XXIV

Așadar „*a făcut Dumnezeu să răsară încă din pămînt tot pomul frumos la vedere și bun la mîncare*“⁷⁹. La început, în ziua a treia, a fost făcută vegetația: plantele, semințele și ierburile; vegetația din rai, însă, a fost făcută cu înfățișare și frumusețe deosebită, pentru că, după cum spune Scriptura, în rai au fost și plante plantate de Dumnezeu. Toate celelalte plante din rai erau la fel cu cele din întreaga lume; dar cei doi pomi, pomul vieții și pomul cunoștinței, nu erau în alt pămînt decît numai în rai.

Raiul era pămînt și sădit pe pămînt. Că spune Scriptura: „*Și a sădit Dumnezeu raiul în Eden spre răsărit și l-a pus acolo pe om; și a făcut Dumnezeu să răsară încă din pămînt tot pomul, frumos la vedere și bun la mîncare*“⁸⁰. Cînd Scriptura spune: „*din pămînt*“ și „*spre răsărit*“, ne învață lămurit că raiul era sub cerul acesta al nostru, sub care se află răsăritul și

76. In., 1, 1.

77. In., 1, 1, 3.

78. In., 16, 21.

79. Fac., 2, 9.

80. Fac., 2, 8—9.

pământul. Cuvîntul „*Eden*“ este un cuvînt ebraic și înseamnă „*desfătare*“. Scriptura a însemnat apoi că din Eden ieșea un rîu ca să ude raiul și că de acolo se împărțea în patru rîuri⁸¹; din care două, numite Fison și Gheon, adapă părțile răsăritene, mai cu seamă Gheon, care înconjoară tot pământul Etiopiei, despre care se spune că se arată în Egipt⁸² cu numele de Nil; celelalte două rîuri sînt bine cunoscute de noi, rîurile numite Tigru și Eufrat; ele sînt vecine cu regiunile noastre. Cînd, după cum am spus mai înainte, l-a pus Dumnezeu pe om în rai ca să-l lucreze și să-l păzească, i-a poruncit să mănînce din toate roadele, adică și din pomul vieții, dar i-a poruncit ca numai din pomul cunoștinței să nu guste⁸³. Dumnezeu l-a luat deci pe om din pământul din care l-a făcut și l-a mutat în rai, dîndu-i prilej de propășire; să crească, să ajungă desăvîrșit, ba încă să ajungă și Dumnezeu, ca să se urce și în cer, dobîndind veșnicia. Omul a fost făcut la mijloc: nici cu totul muritor, nici desăvîrșit nemuritor; în el erau cu puțință amîndouă; tot așa și raiul, în ce privește frumusețea, era la mijloc, între lume și cer. Iar cînd Scriptura a spus: „*să-l lucreze*“⁸⁴, n-a arătat altceva decît păzirea poruncii lui Dumnezeu, ca să nu piară din pricina neascultării, după cum a și pierit, din pricina păcatului.

XXV.

Cît privește pomul cunoștinței, era bun și pomul și era bun și rodul lui. Că nu-i așa, precum socot unii, că pomul acesta cuprindea în el moartea; nu cuprindea moartea, ci neascultarea. În rodul lui nu era altceva decît cunoștință. Iar cunoștința este bună, dacă este folosită cum trebuie. În ce privește vîrsta, Adam era încă copil; de aceea Adam nu putea cuprinde după vrednicie cunoștința. Că și acum, cînd se naște un copil, nu poate mîncă pîine, ci este hrănit mai întîi cu lapte; apoi, cu creșterea vîrstei, ajunge și la mîncare tare⁸⁵. Așa s-a întîmplat și cu Adam. Deci nu din invidie, cum gîndesc unii, i-a poruncit Dumnezeu lui Adam să nu mănînce din pomul cunoștinței. Mai mult: Dumnezeu voia să-l încerce dacă este ascultător poruncii Lui. Totodată Dumnezeu voia ca Adam să rămîină mai multă vreme copil: curat și nevinovat. Că lucru cuvios este, ca, în nevinovăție și nerăutate, să te supui părinților, nu numai înaintea lui Dumnezeu, ci și înaintea oamenilor. Iar dacă trebuie să se supună copiii părinților, apoi cu cît mai mult, lui Dumnezeu și Tatălui universului ! Mai mult: este chiar urît ca

81. Fac., 2, 10–14.

82. Ier., 2, 18.

83. Fac., 2, 15–17.

84. Fac., 2, 15.

85. Evr., 5, 12–14.

micii copii să gîndească mai presus de vîrsta lor. Că după cum crești în chip treptat în vîrstă, tot așa și în gîndire. De altfel, cînd legea poruncește să te abții de la ceva, și nu ascuți, nu înseamnă că legea aduce pedeapsă, ci neascultarea și nesupunerea. Un tată poruncește uneori copilului său să se abțină de la ceva; dacă nu ascultă de porunca părintească, este bătut și pedepsit pentru neascultare. Nu e vorba de lovituri, ci de neascultare; neascultarea aduce lovituri neascultătorului. Tot așa și cu cel dintîi zidit; neascultarea i-a adus izgonirea din rai; pomul cunoștinței nu conținea în el ceva rău; dar, din pricina neascultării, omul a adus asupra lui osteneală, durere, întristare și la sfîrșit a fost doborît de moarte.

XXVI.

Dumnezeu a făcut prin asta o mare binefacere omului, ca să nu rămînă pe vecie în păcat, ci în oarecare chip, ca printr-un exil, l-a izgonit din rai, pentru ca omul, datorită acestei pedepse, lepădînd într-un timp anumit păcatul și ajungînd bun prin învățătură, să fie mai tîrziu rechemat. De aceea este scris, în chip tainic, în Scriptură că după ce a fost făcut omul în lumea aceasta, a fost pus de două ori în rai⁸⁶: prima dată s-a împlinit cînd a fost pus acolo; a doua oară se va împlini după înviere și judecată. Întocmai ca un vas, dacă, după ce a fost făcut, are vreun defect, vasul acela se retopește sau se face din nou, ca să ajungă nou și întreg, tot așa se întîmplă și cu omul prin moarte; așa zicînd, omul a fost sfărîmat, ca să fie găsit întreg la înviere, adică fără pată, drept și nemuritor.

Cînd Dumnezeu l-a chemat pe Adam și i-a spus: „*Unde ești, Adame ?*“⁸⁷, n-a făcut aceasta pentru că nu știa, ci pentru că, fiind îndelung răbdător, i-a dat prilej de pocăință și de mărturisire.

XXVII.

Dar îmi vei spune:

— A fost făcut omul, prin fire, muritor ?

— Nu !

— Atunci, nemuritor ?

— Nici asta n-o spun !

Dar mă vei întreba:

— Nu era nimic din acestea ?

— Nici asta n-o spun. Prin fire omul n-a fost făcut nici muritor, nici nemuritor. Dacă l-ar fi făcut dintru început nemuritor, l-ar fi făcut Dumnezeu; și iarăși, dacă l-ar fi făcut muritor, s-ar fi crezut că Dumnezeu

86. Fac., 2, 8, 15.

87. Fac., 3, 9.

este pricina morții lui. Așadar nu l-a făcut nici nemuritor, nici muritor, ci, după cum am spus mai înainte, capabil și de una și de alta. Dacă omul înclina spre nemurire, păzind porunca lui Dumnezeu, avea să primească de la Dumnezeu ca plată nemurirea și avea să ajungă Dumnezeu; și iarăși dacă se îndrepta spre faptele morții, neascultînd de Dumnezeu, el însuși avea să fie pricina morții sale, că Dumnezeu l-a făcut pe om liber, cu voința liberă. Așadar ceea ce omul nu și-a agonisit sieși⁸⁸ din pricina nepurtării de grijă și neascultării, aceea îi dăruiește Dumnezeu acum⁸⁹, prin milostivirea și iubirea Sa de oameni, dacă omul ascultă de El. După cum omul prin neascultarea lui și-a atras asupra lui moartea, tot așa cel ce voiește să asculte de voința lui Dumnezeu își poate agonisi viață veșnică. Dumnezeu a dat lege și porunci sfinte, care pot mîntui pe om, dacă le împlinește și, avînd parte de înviere, să moștenească nestricăciunea.

XXVIII.

După ce Adam a fost izgonit din rai, a cunoscut-o pe Eva, femeia lui⁹⁰, pe care Dumnezeu i-a făcut-o lui femeie din coasta lui. Și a făcut-o din coasta lui, nu pentru că Dumnezeu nu putea să o facă separat, ci pentru că știa mai dinainte că oamenii aveau să nascocască o mulțime de dumnezei. Așadar, Dumnezeu cunoscînd mai dinainte și știind că rătăcirea avea să nascocască prin șarpe o mulțime de dumnezei, care nu sînt dumnezei — (că unul este Dumnezeu; deoarece chiar de pe atunci rătăcirea căuta să răspîndească ideea unei mulțimi de dumnezei, că șarpele spusese femeii: „*Veți fi ca niște dumnezei*“⁹¹) — și deci ca să nu se creadă că un dumnezeu a făcut pe bărbat și un altul pe femeie, de aceea nu i-a făcut pe cei doi separat. Dumnezeu a făcut pe femeia lui Adam așa, nu numai ca să se arate și prin aceasta taina unității lui Dumnezeu, ci și ca să fie și mai mare dragostea între bărbat și femeie⁹², Adam a zis Evei: „*Iată acum os din oasele mele și trup din trupul meu!*“⁹³ Mai mult încă, Adam a și profețit, zicînd: „*Pentru aceea va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va lipi de femeia sa și vor fi amîndoi un trup*“⁹⁴. Iar profeția lui se vede împlinită în noi înșine. Care om căsătorit legal mai ține seamă de mamă, de tată, de rude și de toți ai lui și nu se lipește de femeia sa și n-o iubește pe ea mai mult decît pe

88. Am urmat în traducere lectura propusă de Maran, dată de Otto în nota 11, p. 132.

89. Adică: în timpul harului.

90. Fac., 4, 1.

91. Fac., 3, 5.

92. În traducere, am urmat conjectura propusă de Maran, dată de Otto, nota 7, p. 135–136.

93. Fac., 2, 23.

94. Fac., 2, 23–24.

oricine ? De aceea adeseori unii merg pînă la moarte pentru soțiile lor. Chiar pînă azi pe această Evă, sub numele de Evan⁹⁵, o invocă demonul cel făcător de rele — care se mai numește și satan, cel care a vorbit atunci prin șarpe cu Eva — lucrînd în oamenii înnebuniți de el, pentru că la început Eva a fost înșelată de șarpe și a ajuns începătura păcatului. Demonul se mai numește și drac⁹⁶, pentru că a fugit pe furiș de la Dumnezeu. Mai întîi era înger. Dar despre subiectul acesta este mult de spus; de aceea trec acum peste el, pentru că l-am tratat în altă parte.

XXIX.

După ce Adam a cunoscut-o pe Eva, femeia lui, Eva a zămislit și a născut fiu, al cărui nume era Cain⁹⁷. Și a spus Adam: „*Am dobîndit om prin Dumnezeu*“⁹⁸. Și a mai născut Eva și al doilea fiu, al cărui nume Avel⁹⁹. Avel a început să fie păstor de oi, iar Cain lucra pămîntul¹⁰⁰. Istoria acestor doi fii este mare și la fel și tâlcuirea; de aceea pe cei cărora le place studiul îi poate învăța mai cu de-amănuntul istoria lor însăși cartea care se intitulează: *Facerea lumii*.

Cînd satan a văzut că Adam și femeia lui nu numai că trăiesc, dar că au făcut și copii, pentru că n-a putut să-i omoare a fost cuprins de invidie. Văzînd că Avel este bine plăcut de Dumnezeu, a lucrat asupra fratelui său Cain și l-a făcut să-și omoare fratele, pe Avel. Și așa s-a făcut început morții în această lume; iar moartea își continuă pînă azi calea peste tot neamul omenesc. Dar Dumnezeu, fiind milostiv și vrînd să-i dea lui Cain prilej de pocăință și de mărturisire, i-a zis, ca și lui Adam: „*Unde este Avel, fratele tău ?*“¹⁰¹ Iar Cain l-a răspuns obraznic lui Dumnezeu, zicînd: „*Nu știu. Sînt eu oare paznicul fratelui meu ?*“¹⁰² Dumnezeu, mîniindu-se pe el, i-a zis: „*Pentru ce ai făcut asta ? Glasul sîngelui fratelui tău strigă către Mine din pămînt. Și acum, blestemat să fii tu pe pămîntul care s-a deschis să primească sîngele fratelui tău din mîna ta. Gemînd și tremurînd vei fi pe pămînt*“¹⁰³. De aceea de atunci pămîntul, înfricoșat, nu mai primește sînge de om și nici de animal; și este lămurit că nu pămîntul e de vină, ci omul care a călcat porunca.

95. Evan era strigătul bacantelor la orgiile lui Bachus (la S-B, p. 112, nota 4).

96. Δράκων de la cuvîntul δέδρακέναι, care înseamnă a fugi în secret, mai ales cînd e vorba de robii fugiți de la stăpîni.

97. Fac., 4, 1.

98. Fac., 4, 1.

99. Fac., 4, 2.

100. Fac., 4, 2.

101. Fac. 4, 9.

102. Fac., 4, 9.

103. Fac., 4, 10—11.

XXX.

Cain a avut și el un fiu, al cărui nume era Enoh. „Și a zidit cetate, pe care a numit-o cu numele fiului său, Enoh”¹⁰⁴. De atunci a început să se zidească cetăți — și asta înainte de potop — nu după cum minte Homer, când spune:

„Nu era încă zidită nici o cetate omenească”¹⁰⁵.

„Lui Enoh i s-a născut un fiu cu numele Gaidad; acesta a născut pe cel numit Meil; Meil pe Metusala și Metusala pe Lameh; iar Lameh și-a luat două femei, numele lor Ada și Sela”¹⁰⁶. De atunci a luat început poligamia, dar și muzica. Lameh a avut trei fii, pe Ovil, Iuval și Tovel. Ovil era bărbat crescător de vite și locuia în corturi¹⁰⁷, Iuval este cel ce a izvodit psaltirea și chitara¹⁰⁸; iar Tovel era cu ciocanul, făurar de aramă și de fier¹⁰⁹. Până la acesta a mers șirul seminției lui Cain; mai departe s-a acoperit de uitare sămînța genealogiei lui, din pricină că-și ucisese fratele.

Dumnezeu i-a dat Evei să zămislească și să nască fiu în locul lui Avel, care a fost numit Sit¹¹⁰; de la el se continuă pînă azi celălalt neam al oamenilor. Dar cei care voiesc să știe mai multe despre toate neamurile oamenilor le pot afla ușor din Sfintele Scripturi. Și eu am scris despre acestea într-o altă lucrare, după cum am spus mai înainte, vorbind despre ordinea genealogiilor în prima carte a lucrării mele, *Despre istorii*. Duhul Sfînt ne învață toate acestea prin cărțile lui Moisi și ale celorlalți profeți, pentru că scrierile noastre cele cinstitoare de Dumnezeu sînt mai vechi; și nu numai atît, ci se arată a fi și mai adevărate decît scrierile tuturor scriitorilor și poeților. Dar și despre muzică unii au pălăvrăgit că a izvodit-o Apolon; alții spun că Orfeu¹¹¹ a izvodit muzica de la cîntecul dulce al păsărilor. Deșert și gol se arată cuvîntul lor, pentru că aceștia au trăit cu mulți ani după potop. Viața lui Noe, numit de unii și Deucalion¹¹², este istorisită de mine în cartea de care am pomenit mai înainte, pe care, dacă vrei, poți să o citești și tu.

104. Fac., 4, 17.

105. *Iliada* 20, 217 (la S-B, p. 114, nota 5).

106. Fac. 4, 18–19.

107. Fac., 4, 20.

108. Fac., 4, 21.

109. Fac., 4, 22.

110. Fac., 4, 25.

111. Orfeu, poet și muzician trac, fiul lui Apolo și al nimfei Caliope. Fascina cu cîntecele sale animalele, plantele, stîncile. I se atribuie numeroase aventuri, printre care coborîrea în iad, pentru a readuce pe soția sa Euridice. A fost ucis de femeile trace sau, după o altă versiune, de trăsnetul lui Zeus.

112. Deucalion, fiul lui Prometeu și al Pandorei, soțul Pyrrei. Cînd Zeus, mîniat pe neamul omenesc, a trimis pe lume potopul, au scăpat numai Deucalion și Pyrrei. Aceștia, la sfatul lui Prometeu, și-au construit o ladă mare și cînd a venit potopul au

XXXI

După potop au luat iarăși început cetățile și împărățiile în acest chip. Cea dintâi cetate a fost Babilonul; apoi, Oreh, Arhath și Halani în pământul Sennaar¹¹³. Împăratul lor se numea Nebroth. Din acestea a ieșit Asur¹¹⁴, de la care își trag numele asirienii. Nebroth a zidit cetățile Ninevi, Roboam și Calac și Dasen între Ninevi și Calac. Ninevi a fost de la început cetate mare¹¹⁵. Un alt fiu al lui Sem, fiul lui Noe, cu numele Mesrain a născut pe luduimi, pe așa numiții enemighini, pe laviimi, pe neftalimi, pe patrosoniimi, pe hasloniimi, de unde au ieșit filistenii. Despre cei trei fii ai lui Noe, despre neamul și genealogia lor, am scris pe scurt în cartea amintită mai sus. Acum voi face mențiune de cele rămase cu privire la cetățile și împărățiile care se aflau când era o limbă și o gură. Înainte de împărțirea limbilor au luat ființă cetățile, de care am scris mai înainte. Când a fost să se despartă oamenii unii de alții, oamenii au făcut sfat — la hotărîrea lor, nu a lui Dumnezeu — să zidească o cetate și un turn, al cărui vîrf să ajungă pînă la cer, ca să-și facă lor nume de slavă¹¹⁶. Dar pentru că au îndrăznit să facă o lucrare mare împotriva voinței lui Dumnezeu, Dumnezeu a distrus cetatea lor și a dărîmat turnul. De atunci a schimbat Dumnezeu limbile oamenilor, dînd fiecăruia un grai deosebit¹¹⁷. Sibila a însemnat acest fapt, vestind urgia care avea să vină peste lume. Și a grăit așa:

„Dar cînd s-au împlinit amenințările marelui Dumnezeu,
Cu care i-a amenințat cîndva pe muritori, cînd și-au zidit ei turn
În țara Asiriei. Toți aveau aceeași limbă
Și voiau să se urce la cerul înstelat.
Dar îndată Cel nemuritor a trimis mare urgie
Prin duhuri; și iată vînturile au doborît turnul cel mare și înalt
Iar pe muritori i-a făcut să se certe între ei.
Și pentru că turnul a căzut, limbile oamenilor muritori
S-au împărțit în multe dialecte“¹¹⁸, și celelalte.

Acestea s-au petrecut în pământul haldeilor. În pământul Hanaan a fost o cetate cu numele Harran. În acele vremuri, primul împărat al Egiptului a fost Faraon, care la egipteni se numea și Nehaoth și așa au urmat și ceilalți

intrat în ea. Lada a mers pe ape nouă zile și s-a oprit în vîrfurile unui munte. Pentru a repopula pământul, Deucalion și Pyrra au primit poruncă de la un oracol să arunce în urma lor pietre. Pietrele aruncate de Deucalion s-au prefăcut în bărbați, cele aruncate de Pyrra în femei.

113. Fac., 10, 10.

114. Fac., 10, 11.

115. Fac., 10, 11—12.

116. Fac., 11, 4.

117. Fac., 11, 7.

118. *Oracula Sibyll.* III, 97—105 (la S-B, p. 117, nota 1).

împărați. În pământul Sennaar, la așa numiții haldei, cel dintîi împărat a fost Arioh; după acesta, altul Ellasar; după acesta Hodollagomor, împăratul Elamului; după acesta Thargal, împăratul neamurilor numite asirieni. În partea de pământ a lui Ham, fiul lui Noe, au fost alte cinci cetăți; prima, numită Sodoma, apoi Gomora, Adama, Sevoîn și Balac, numită și Sigor. Iar numele împăraților lor sînt acestea: Ballas, împăratul Sodomei; Barsas, împăratul Gomorei; Sennaar, împăratul Adamei; Ymoor, împăratul Sevoinei; Balah, împăratul Sigorului, numită și Balac. Aceștia au fost robi lui Hodollagomor, împăratul asirienilor, vreme de 12 ani; în anul al treisprezecelea s-au desprins de Hodollagomor și așa s-a făcut atunci război între cei patru împărați ai asirienilor și cei cinci împărați. Atunci au fost pentru întâia oară războaie pe pământ. Ei au bătut pe uriașii caranaini și odată cu ei popoare puternice, pe omeeni chiar în cetatea lor și pe horreeni, care locuiesc în munții numiți Seir pînă la cetatea numită Terevinth din Faran, care este în pustie¹¹⁹. În același timp a fost un împărat drept cu numele Melchisedec în cetatea Salim¹²⁰, care acum se numește Ierosolima; acesta a fost cel dintîi preot dintre toți preoții Dumnezeuului Celui preaînalt. De la acesta, orașul numit mai sus Ierosolima a fost numit Ierusalim; tot de la acesta sînt și preoții, care se găsesc pe tot pământul¹²¹. După acesta a fost Abimeleh, care a domnit în Gherara¹²²; după acesta un alt Abimeleh¹²³; apoi a domnit Efron, numit și Hetteul¹²⁴. Acestea sînt numele împăraților care au fost la început. Ceilalți împărați ai asirienilor, care au domnit vreme de mulți ani, n-au mai fost consemnați. În vremile din urmă, din apropierea noastră, sînt pomeniți ca împărați ai asirienilor: Theglafasar, după acesta Selamanasar, apoi Sennaharim. Triarh al acestuia din urmă a fost Adramaleh Etiopianul, care a domnit și peste Egipt. Negreșit aceste știri sînt cu totul noi față de scrierile noastre.

XXXII.

De aici înainte este treaba celor ce iubesc știința și antichitățile să judece istoria, pentru că sînt noi cele spuse de mine, fără ajutorul sfinților profeți¹²⁵. Puțini erau la început oamenii care locuiau în pământul arabic și haldaic; dar după împărțirea limbilor s-au înmulțit treptat și s-au întins pe

119. Fac., 14, 1—6.

120. Fac., 14, 18.

121. Preoții creștini.

122. Fac., 20, 2.

123. Fac., 26, 1.

124. Fac., 23, 10.

125. La traducere am urmat textul propus de Maran (la Otto, p. 153, nota 2).

tot pământul. Unii s-au îndreptat să locuiască în răsărit; alții în părțile marelui continent și spre nord, încît au ajuns pînă în Britania în ținuturile arctice; alții s-au îndreptat spre pământul hananeian, numit Iudeia și Fenicia, și spre părțile Etiopiei, Egiptului, Libiei, a regiunii numite fierbînte și spre ținuturile care se întind pînă în apus; ceilalți au ocupat regiunile de la țărmul mării și ale Pamfiliei, apoi Asia, Grecia, Macedonia și în sfîrșit Italia și ținuturile numite Galia, Spania și Germania, încît acum toată lumea e plină de locuitori. La început oamenii și-au avut locuința în trei direcții ale pământului: spre răsărit, spre miazăzi și spre apus; apoi, înmulțindu-se oamenii, au locuit și celelalte părți ale pământului.

Necunoscînd aceste lucruri, scriitorii vor să spună că lumea este sferică sau o compară cu un cub. Dar cum pot să grăiască adevărul, cînd nu cunosc facerea lumii și nici populația pământului ? Oamenii crescînd treptat și, așa precum am spus mai înainte, înmulțindu-se pe pămînt, au locuit și insulele mării și celelalte regiuni.

XXXIII.

Cine dintre așa numiții înțelepți, poeți și istoriografi ar fi fost în stare să spună adevărul, cînd ei au trăit cu mult în urma acestor evenimente, cînd au introdus mulțime de zei, cînd s-au născut cu atîția ani în urma orașelor și cînd sînt mai recenți decît împărații, popoarele și războaiele ? Ar fi trebuit să le menționeze pe toate; și pe cele ce au fost înainte de potop și pe cele cu privire la crearea lumii și la facerea omului. Pe toate acestea ar fi trebuit să le spună precis profeții Egiptului sau profeții haldeilor sau ceilalți scriitori, dacă ar fi vorbit cu duh curat și dumnezeiesc. Dacă spusele lor ar fi vestit adevărul, ar fi trebuit să prezică nu numai cele întîmplate mai înainte sau cele prezente, ci și evenimentele care aveau să vină peste lume. De aceea este lămurit că toți aceștia sînt rătăciți și numai noi creștinii posedăm adevărul, pentru că sîntem învățați de Duhul Sfînt, Cel ce a grăit prin sfinții profeți și le-a vestit lor mai dinainte pe toate.

XXXIV.

Caută deci de cercetează pe viitor cu bunăvoință cuvintele lui Dumnezeu, adică cele spuse prin profeți, pentru că, punînd față în față cele spuse de mine cu cele spuse de ceilalți, vei putea descoperi adevărul. În ce privește numele așa numiților dumnezei, am dovedit chiar din istoriile pe care le-am scris, așa cum am arătat mai înainte, că nu sînt pentru ei decît nume de oameni. Statuile lor, apoi, care se cioplesc zilnic pînă în ziua de azi, sînt idoli, lucruri de mîini omenești¹²⁶. Acestora se închină mulțime de

126. Ps., 134, 30.

oameni cu mintea deșartă, dar pe Făcătorul și Creatorul universului, pe Hrănitorul întregii suflări Îl leapădă, dînd crezare unor învățături deșarte primite de la o tradiție părintească rătăcită, ieșită dintr-o minte nesocotită. Dar Dumnezeu și Tatăl și Ziditorul universului n-a părăsit omenirea, ci a dat lege și a trimis profeți sfinți pentru a vesti și a învăța neamul omenesc ca fiecare din noi să se trezească și să cunoască anume că există un singur Dumnezeu. Profeții au învățat pe oameni să se depărteze de nelegiuirea închinare la idoli¹²⁷, de adulter, de ucidere, de desfrîinare, de hoție, de iubire de arginți, de jurămînt mincinos, de mînie, de orice destrăbălare și necurăție, de toate cîte omul nu vrea să i se facă lui, ca să nu le facă nici el altuia¹²⁸; și, făcînd astfel fapte de dreptate, să scape de muncile veșnice și să fie învredniciți de Dumnezeu de viață veșnică.

XXXV.

Legea dumnezeiască oprește nu numai închinarea la idoli, ci și la stihii, la soare, la lună sau la celelalte stele. Omul nu trebuie să se închine nici la cer, nici la pămînt, nici la mare sau la izvoare sau la rîuri, ci trebuie să se închine, în cuvioșia inimii și cu gînd curat, numai adevăratului Dumnezeu, Făcătorul universului. De aceea spune legea cea sfîntă: „*Să nu fii desfrînat, să nu ucizi, să nu furi, să nu dai mărturie mincinoasă, să nu poștești femeia aproapelui tău*“¹²⁹. La fel și profeții. Solomon ne învață să nu păcătuim nici cu clipitul ochilor, zicînd: „*Ochii tăi drept să privească, iar pleoapele tale drept să clipească*“¹³⁰. Iar Moisi, și el profet, zice despre monarhia lui Dumnezeu: „*Acesta este Dumnezeul vostru, Cel ce a întărit cerul și a zidit pămîntul, ale Cărui mîini au arătat toată oștirea cerului; dar nu v-a arătat-o vouă ca să mergeți după ea*“¹³¹. Isaia zice și el: „*Așa grăiește Domnul Dumnezeu, Cel ce a întărit cerul și a întemeiat pămîntul și cele din el, Cel ce a dat suflare poporului care este pe el și duh celor ce umblă pe el. Acesta este Domnul Dumnezeul vostru*“¹³². Și iarăși, prin același profet, Dumnezeu spune: „*Eu am făcut pămîntul și pe om pe el; Eu, cu mîna Mea, am întărit cerul*“¹³³. Iar în alt capitol: „*Acesta este Dumnezeul vostru, Cel ce a făcut marginile pămîntului; nu va flămînzi, nici nu va osteni, nici nu se poate descoperi înțelepciunea Lui*“¹³⁴. La fel și Ieremia zice: „*Cel ce a*

127. I Pt., 4, 3.

128. Mt., 7, 12.

129. Ieș., 20, 13—17.

130. Pilde, 4, 25.

131. Cuvintele lui Moisi, sînt alcătuite din: Fac., 1, 8; 2, 1; Deut., 4, 19; 17, 3.

132. Is., 42, 5.

133. Is., 45, 12.

134. Is., 40, 28.

*făcut pământul cu puterea Lui, Cel ce a îndreptat lumea cu înțelepciunea Lui și cu priceperea Lui a întins cerul și mulțime de apă în cer și a ridicat nori de la marginea pământului; fulgerele spre ploaie le-a făcut și a scos vânturile din vistieriile Lui*¹³⁵. Poți vedea cât de apropiate și cât de acord, unele cu altele, sînt cuvintele rostite de toți profeții, pentru că unul și același Duh a vorbit prin ei despre monarhia lui Dumnezeu, despre crearea lumii și despre facerea omului. Nu numai atît, dar profeții au și suferit, jelind neamul necredincios al oamenilor și au făcut de rușine pe cei ce păreau a fi înțelepți din pricina rătăcirii lor și a învîrtoșării inimii lor. Ieremia a spus: „*Innebunit-a tot omul din pricina cunoștinței lui; rușinat a fost orice aurar de cele săpate de el; în zadar argintarul lucrează argintul său; nu este în ei duh; în ziua cercetării lor, vor pieri*”¹³⁶. Același lucru îl spune și David: „*Stricatu-s-au și urîți s-au făcut întru meșteșugurile lor; nu este cel ce face bunătațe, nu este pînă la unul; toți s-au abătut, împreună netrebnici s-au făcut*”¹³⁷. Asemenea și Avacum: „*La ce-i folosește omului chipul cioplit, că a cioplit închipuirea lui cea mincinoasă ? Vai de cel ce zice pietrei: „Ridică-te !” și lemnului: „Înalță-te !”*”¹³⁸. La fel și ceilalți profeți ai adevărului. Dar pentru ce să înșir mulțimea profeților, cînd sînt mulți, iar spusele lor sînt de acord și apropiate unele de altele ! Cei care voiesc pot cunoaște precis adevărul dacă citesc spusele lor și nu se lasă duși de gînduri și de strădanii zadarnice. Profeții de care am vorbit au fost evrei, oameni neinstruiți, păstori, oameni simpli.

XXXVI.

Sibila, care a fost profeteasă la greci și la celelalte popoare, la începutul profeției ei mustră neamul omenesc zicînd:

Oameni trupești și muritori, care nimica nu sînteți !

Ce repede vă înălțați și la sfîrșitul vostru nici nu căutați !

Nu tremurați și nici nu vă temeți de Dumnezeu, Care vă privește,

De Cel preaînalt, cunoscător, atotvăzător, martor al tuturor,

Ziditorul, Care pe toți hrănește, Care în toți un dulce duh a pus

Și l-a făcut povățuitor celor muritori.

Singurul Dumnezeu, singurul Care conduce, Care-i preamăreț și nenăscut,

Atoateîitor și nevăzut; singurul Care vede toate,

Dar nu-i văzut de trup muritor.

Care trup poate oare vedea cu ochii pe Dumnezeul

Cel ceresc și adevărat, Care locuiește-n cer,

Cînd oamenii nici razele soarelui

135. Ier., 10, 12—13.

136. Ier., 10, 14—15; 51, 17—18.

137. Ps., 13, 1, 3.

138. Avac., 2, 18, 19.

Nu le pot privi, că sînt muritori,
 Făcuți din oase, din vine și din carne ?
 Cinstiți, dar, pe Cel ce singur este conducător al lumii,
 Singurul care din veac a fost și în veac va fi,
 Care-i din sine născut și nenăscut, Care pe toate de-a pururea le ține
 Și dă tuturor muritorilor judecată în lumina cea de obște !
 Dar plată meritată veți avea pentru voința voastră rea,
 Dacă nu slăviți pe Dumnezeu cel adevărat și veșnic,
 Dacă nu-I jertfiți Lui sfintele hecatombe,
 Ci aduceți jertfe dracilor din iad.
 Voi, care, cu mîndrie și cu nebunie mergeți,
 Voi, care ați părăsit cărarea dreaptă și adevărată
 Și-ați mers prin spini și v-ați rătăcit printre scaieți.
 Încetați, muritorilor, odată, încetați de a mai rătăci
 În întuneric, în noaptea neagră și fără de lumină !
 Părăsiți întunecimea nopții și primiți lumină !
 Că iată, cel nerătăcit e luminos în fața tuturor !
 Veniți și nu mai mergeți mereu în întuneric și în ceață,
 Că iată dulcea lumină-a soarelui strălucește tare.
 Cunoașteți-o, punînd înțelepciune în piepturile voastre.
 Este un singur Dumnezeu ! El trimite ploi, vînturi și cutremure,
 Fulgere, foamete, ciumă și dureri cumplite,
 Zăpadă și grindină. Dar pentru ce să le spun una cîte una ?
 El conduce cerul, El ține pămîntul, El Însuși există !

Iar despre așa numiții dumnezei, care s-au născut, Sibila a spus:

Dacă ce-i născut negreșit se strică, atunci nu se poate ca Dumnezeu
 Să se nască din bărbat și pîntece de mamă.
 Singur Dumnezeu e mai presus de toate; El a făcut
 Cerul, soarele, stelele și luna,
 Pămîntul roditor și valurile mării,
 Munții cei înalți, izvoarele, ce curg fără de oprire.
 El dă naștere mulțimii fără număr a peștilor din apă,
 Dă viață tîrîtoarelor, care se mișcă pe pămînt,
 Felurilor păsări cîntătoare cu glas armonios,
 Cu cîntec dulce și duios, ale căror aripi brăzdează văzduhul,
 El Care în văile de munți a pus neamul sălbatic al fiarelor,
 Care ne-a supus nouă muritorilor toate dobitoacele,
 Care a pus pe omul plăsmuit de El conducător a toate
 Și i-a supus bărbatului prea felurite lucruri, ce-s mai presus de minte,
 Căci care trup de muritor le poate cunoaște pe acestea toate ?
 Singur El le știe, Cel ce le-a făcut dintru început !
 El, Creatorul, este nemuritor și veșnic și-Și are locuința dincolo de cer,
 Dă celor buni bună și multă răsplată,
 Iar pentru cei nedrepți și răi ridică mînie și urgie,
 Război și ciumă și lacrimi dureroase.
 Oamenilor ! pentru ce mîndrindu-vă-n zadar, vă dezrădăcinați ?

Rușinați-vă când faceți dumnezei din pisici și crocodili !
 Oare nu nebunia și furia vă fură simțul judecării,
 Când credeți că zeii vă fură vasele și vă golesc ulcelele ?
 În loc ca zeul vostru să locuiască într-un cer acoperit cu aur
 El privește lucruri mîncate de viermi și se împodobește cu pînze de păianjen.
 Nebunilor ! vă închinați șerpilor, cîinilor, pisicilor,
 Cinstiți păsările, tîrîtoarele și fiarele pămîntului,
 Statuile de piatră, sculpturile făcute de mîna omenească,
 Ba chiar și grămezile de piatră de pe drumuri !
 Pe acestea le cinstiți, ba încă și alte mai deșarte lucruri,
 Pe care mi-i rușine a le și rosti !
 Aceștia sînt zeii care înșeală pe muritorii cei fără de minte,
 Zei, a căror gură varsă venin aducător de moarte.
 Tu, însă, pleacă-te Aceluia, Care e viață și lumină în veci nepieritoare,
 Care-i pentru oameni bucurie mai dulce decît dulceața mierii !
 Numai înaintea Lui se cade să-ți pleci capul.
 Apucă pe cărarea unei evlavii veșnice !
 Dar pe toate acestea voi le-ați părăsit ! Ați părăsit cupa plină de dreptate,
 Curată, puternică, grea și fără de amestec !
 Cu toții ați sorbit în voi duh de nepricepere și de nebunie.
 Nu vreți să vă treziți, s-aveți minte înțeleaptă !
 Nu vreți să cunoașteți pe Împăratul Dumnezeu, Care privește peste toate !
 De aceea veni-va peste voi fulger de foc arzător,
 Ale cărui flăcări vă vor arde veșnic !
 Vă va fi rușine de idolii cei falși, care de folos nu vă pot fi !
 Dar cei care-au cinstit pe Dumnezeul cel adevărat și veșnic,
 Aceia vor moșteni pe vecie viața,
 Vor locui în rai, grădină roditoare,
 Și vor mîncea pîine dulce din cerul înstelat¹³⁹.

Se vede lămurit că acestea pe care le-a spus Sibila sînt adevărate, folositoare, drepte și bune tuturor oamenilor. Se vede de asemenea lămurit că cei care au săvîrșit răul vor fi neapărat pedepsiți după meritul faptelor lor.

XXXVII.

Au spus și unii poeți acestea, ca un fel de oracol al lor și ca o mărturie pentru cei ce fac nedreptăți, spunînd că vor fi pedepsiți.

Eshil¹⁴⁰ a zis:

„Cel care face răul trebuie să și sufere“¹⁴¹.

Iar Pindar¹⁴² a spus și el:

139. Fragmentul acesta din Cărțile Sibiline, alcătuit în textul original din 84 versuri, nu se găsește în nici un codice al Cărților Sibiline (la Otto, p. 164, nota 2).

140. Eshil, poet tragic grec (525—456 î. Hr.). A scris: *Perșii*, *Cei șapte contra Tebei*, *Prometeu înlănțuit*, trilogia *Orestia* (*Agamemnon*, *Hoeforele* și *Eumenidele*).

141. Eshil, *Fragm.* 456, Nauck (la S-B, p. 127, nota 1).

142. Pindar, poet liric grec (518—438 î. Hr.). Poeziile sale aparțin tuturor genurilor lirismului coral. A ajuns pînă la noi o singură colecție: *Odele triumfale*.

„Pentru că e drept să și sufere cel care face răul“¹⁴³.

La fel și Euripide:

„Cînd suferi, rabdă; că te bucurai cînd făceai răul.
Lege este să faci rău dușmanului, cînd îl ai în mînă“¹⁴⁴.

Și iarăși același:

„Socot că-i partea bărbatului să facă rău dușmanilor“¹⁴⁵.

La fel și Arhiloh¹⁴⁶:

„Eu știu un mare lucru:
Cel care face rău primește în schimb cumplite rele“¹⁴⁷.

Și că Dumnezeu vede toate, că nu-I este nimic ascuns și că, fiind îndelung răbdător, le îndură pînă ce va judeca, a spus-o și aceasta Dionisie¹⁴⁸:

„Ochiul dreptății privește liniștit,
Dar totdeauna le vede pe toate“¹⁴⁹.

Că va fi o judecată a lui Dumnezeu și că rele vor cuprinde pe neașteptate pe cei răi, a însemnat-o și pe aceasta Eshil, zicînd:

„Cu picioare repezi vine răul peste muritori;
Nenorocire celui ce nesocotește pe zeița Themis¹⁵⁰.
Dreptatea este mută, nevăzută,
Fie de dormi, fie de mergi, fie de stai;
Uneori îți iese-n cale, alteori vine tîrziu;
Noaptea nu acoperă pe cel ce face răul;
De săvîrșești vreun rău, să știi că ești văzut“¹⁵¹.

Nu zice oare și Simonidis:

„Nici un rău nu vine
Pe neașteptate peste oameni; dar, în scurtă vreme,
Pe toate le schimbă Dumnezeu“¹⁵².

143. Pindar, *Nem.*, IV, 51–52 (la S-B, p. 127, nota 2).

144. Euripide, *Fragm.* 1090 și 1091; Nauck (la S-B, p. 127, nota 3).

145. Euripide, *Fragm.* 1092; Nauck (la S-B, p. 127, nota 4).

146. Arhiloh, poet grec (712–664 î. Hr.), creatorul versurilor iambice. De la acest poet, cel mai mare al antichității, nu ne-au rămas decît fragmente.

147. Diehl, *Anthologia lyr. graecor.*, t. I, p. 230; fragm. 66 (65) (la S-B, p. 127, nota 5).

148. Dionisie din Sinope, poet comic grec (sec. IV î. e. n.). Au rămas cîteva fragmente din operele sale.

149. Dionisie, *Fragm.* 5, Nauck (la S-B, p. 127, nota 6).

150. Themis, zeița dreptății, fiica lui Uranos și a Geii.

151. Textul acesta este format din trei fragmente de origine diferită. Primele două sînt ale lui Eshil, fragm. 22, Nauck; versurile 3–5 sînt ale unui tragic necunoscut, fragm. 493, Nauck; ultimele două sînt uneori atribuite lui Menandru, dar Nauck le lasă anonime, fragm. 493 (la S-B, p. 128, nota 1).

152. Diehl, *Anthol. lyr. graecor.*, t. II, p. 68, fragm. 11 (62) (la S-B, p. 128, nota 2).

Iarăși Euripide:

„Nu socoti niciodată trainică
Fericirea bărbatului rău și bucuria celui mândru,
Și nici neamul nedreptilor. Că timpul, care nu-i făcut de om,
Vădește răutatea omului“¹⁵³.

Tot Euripide:

„Că Dumnezeirea nu-i fără pricepere, ci-i cunoaște bine
Pe cei care se jură pe nedrept sau pe cei care silit o fac“¹⁵⁴.

Și Sofocle:

„Te-ai pus pe rele, trebuie și rele să suferi“¹⁵⁵.

Deci că Dumnezeu are să cerceteze și jurământul nedrept și orice alt păcat, au spus-o aproape cu aceleași cuvinte și acești scriitori și poeți. Au vorbit apoi, vrînd-nevrînd, la fel cu profeții, despre pieirea lumii prin foc, deși au trăit cu mult mai tîrziu; au furat, însă, acestea din lege și profeți.

XXXVIII.

Dar ce-i dacă au trăit mai pe urmă sau mai înainte ? Trebuie reținut atîta, că au grăit la fel cu profeții. Pieirea lumii prin foc a prezis-o profetul Maleahi: „*Iată, vine ziua Domnului arzînd ca un cuptor și va arde pe toți cei necredincioși*“¹⁵⁶. Și Isaia: „*Și va veni urgia lui Dumnezeu ca grindina care se pogoară cu furie și ca apa care se prăvălește în prăpastie*“¹⁵⁷. Așadar Sibila și ceilalți profeți, dar și poeții și filozofii, au vorbit lămurit de dreptate, de judecată și pedeapsă. Mai mult, au vorbit și de purtarea de grijă a lui Dumnezeu — că Dumnezeu se îngrijește nu numai de noi cei vii, ci și de cei morți — deși au grăit fără voia lor; au fost siliți de adevăr. Dintre profeți, Solomon a spus despre cei morți: „*Vindecare va fi pentru trupuri și purtare de grijă de oase*“¹⁵⁸. Același lucru l-a spus și David: „*Bucura-se-vor oasele cele smerite*“¹⁵⁹. La fel cu aceste cuvinte a grăit și Timocles¹⁶⁰, cînd a spus:

153. Euripide, *Fragm.* 303, Nauck (la S-B, p. 128, nota 3).

154. Euripide, *Ifigenia în Aulida*, 396 (la S-B, p. 128, nota 4).

155. Sofocle, *Fragm.* 877, Nauck (la S-B, p. 128, nota 5).

156. Mal., 4, 1.

157. Is., 30, 27, 28, 30.

158. Pilde, 3, 8.

159. Ps., 50.

160. Timocles, poet comic grec (sec. II î. Hr.). Din cele 27 titluri de piese, care se cunosc, au ajuns pînă la noi cîteva fragmente.

„Bunul Dumnezeu are milă de cei morți“¹⁶¹

Scriitorii au vorbit despre mulțimea de dumnezei, dar au ajuns la monarhia lui Dumnezeu; au spus că nu este providență, dar au vorbit de providență; au spus că nu este judecată, dar au mărturisit că va fi judecată; iar cei care au tăgăduit existența simțirii după moarte, au mărturisit-o.

Homer a spus:

„Sufletul, ca un vis, își ia zborul și pleacă“¹⁶².

În alt loc zice:

„Sufletul zburînd din mădulare, coboară la iad“¹⁶³.

Și iarăși:

„Îngropați-mă cât mai repede, ca să trec porțile iadului“¹⁶⁴.

În ce privește pe ceilalți scriitori, pe care i-ai citit, socot că știi precis cum au grăit. Pe toate acestea le va înțelege orice om care caută înțelepciunea lui Dumnezeu și-i bine plăcut Lui prin credință, dreptate și fapte bune. Că a spus unul din profeții de care am scris mai înainte, cu numele Osie: „*Cine este înțelept și va pricepe acestea ? Cine este priceput și le va cunoaște ? Că drepte sînt căile Domnului și dreptii vor merge pe ele, iar cei necredincioși vor slăbi într-însele*“¹⁶⁵. Trebuie, dar, ca cel care este amator de știință să și iubească știința. Caută deci să stai mai des de vorbă¹⁶⁶, ca și prin viu grai să afli precis adevărul.

161. Timocles, *Fragm.* 25. Meineke. Cf. Stobee, *Floril.*, CXXV, 10 (la S-B, p. 129, nota 7).

162. Homer, *Odiseea*, XI, 221 (la S-B, p. 129, nota 8).

163. Homer, *Iliada*, XVI, 856; 362 (la S-B, p. 130, nota 1).

164. Homer, *Iliada*, XXIII, 71 (la S-B, p. 130, nota 2).

165. Osie, 14, 10.

166. Cu creștinii.

CARTEA A TREIA

I.

Teofil către Autolic, salutare¹.

Pentru că scriitorii vor să compună mulțime de cărți spre slavă deșartă, unii despre zei, războaie sau ani, alții despre mituri nefolositoare și despre alte subiecte zadarnice, cu care și tu te-ai ocupat pînă acum și nu pregeți de a îndura osteneala aceasta, iar cînd stai de vorbă cu mine socotești încă basm cuvîntul adevărului, socotind că scrierile noastre sînt scrise de curînd și noi, de aceea nici eu nu voi pregeta a vorbi, cu ajutorul lui Dumnezeu, din nou despre vechimea lor, făcîndu-ți o scurtă prezentare, ca să nu pregeți a o citi, tocmai pentru a cunoaște pălăvrăgeala celorlalți scriitori.

II.

Ar fi trebuit ca cei care au scris despre aceste lucruri să fi fost martori oculari sau să le fi aflat precis de la cei ce le-au văzut; că cei care scriu despre lucruri nesigure, lovesc în oarecare chip în aer. La ce i-a folosit lui Homer că a scris despre războiul troian, ca să înșele pe mulți sau la ce i-a folosit lui Hesiod catalogul din Teogonie a așa numiților de el dumnezei, sau lui Orfeu cei trei sute șaiszeci și cinci de zei, pe care el însuși i-a tăgăduit la sfîrșitul vieții, spunînd în Testamentele sale că există un singur Dumnezeu ? Ce i-a folosit lui Aratos sferografia ciclului cosmic sau celor care au grăit la fel cu el, decît să dobîndească slavă de la oameni, de care nici de ea n-au avut parte după vrednicie ? Ce adevăr au spus ? Sau la ce au folosit lui Euripide, lui Sofocle sau celorlalți poeți tragici tragiile lor, sau lui Menandru și Aristofan și celorlalți poeți comici comedile lor, sau lui Herodot² și Tuchi-

1. Această salutare lipsește din unele manuscrise. Unul din ele, codicele parisian, îl înlocuiește cu acest titlu: „A lui Teofil, al șaselea patriarh al Antiohiei, către elenul Autolic, despre credința creștinilor și că dumnezeieștile noastre Scripturi (textual: dumnezeieștile cuvinte cele după noi) sînt mai vechi și mai adevărate decît cele egiptene și grecești și decît ale tuturor celorlalți scriitori“.

2. Herodot, istoric grec (484—420 î. Hr.), născut în Halicarnas, supranumit părinte-

dide³ istoriile lor, sau lui Pitagora⁴ altarele, sau lui Heracle coloanele, sau lui Diogene⁵ filozofia cinică, sau lui Epicur dogmatizarea inexistenței proniei, sau lui Empedocle⁶ ateismul său, sau lui Socrate⁷ jurământul pe cîine, pe gîscă și pe platan, sau lui Asclepie, cel lovit de fulger, demonii pe care-i invoca ? Pentru ce folos, chiar dacă Socrate a murit de bună voie ? Ce răsplată nădăjduia să primească după moarte ? Ce i-a folosit lui Platon filozofia lui sau celorlalți filozofi doctrinele lor, ca să nu înșir tot numărul lor, că sînt mulți ? Acestea le-am spus pentru a arăta gîndirea lor nefolositoare și lipsită de credință.

III.

Toți aceștia, îndrăgostiți de slava goală și deșartă, n-au cunoscut nici ei adevărul și nici pe alții nu i-au îndemnat spre adevăr. Chiar scrierile lor îi vădesc că nu sînt de acord în cele ce au spus; iar cei mai mulți dintre ei au dărîmat propriile lor învățături; că nu s-au contrazis numai unii cu alții, ci unii chiar și-au anulat învățăturile lor, încît slava lor s-a prefăcut în necinste și nebunie, iar oamenii cu judecata sănătoasă îi condamnă. Că, sau au vorbit la început despre zei, dar tot ei mai pe urmă au profesat ateismul; sau dacă au vorbit despre facerea lumii, în cele din urmă au spus că universul s-a făcut de la sine; iar dacă au vorbit de providență, în urmă au învățat că lumea există fără vreo purtare de grijă. Dar ce ? Dacă au încercat să scrie despre

le istoriei. Îndrăgostit de faptele istorice, a adunat în timpul marilor sale călătorii (în Asia, Africa, Europa) material pentru celebra sa lucrare: *Istorie*.

3. Tucidide, istoric grec (465—388 î. Hr.), autorul lucrării: *Istoria războiului peloponezic*. A adus o nouă concepție în scrierea istoriei; o gîndește ca filozof, o socoate dominată de legi și caută să afle cauza evenimentelor.

4. Pitagora, filozof și matematician grec (sec. VI î. Hr.), fondatorul pitagorismului, partizan al metempsihozei și al unei vieți morale înalte, austere. Scrierile sale nu s-au păstrat.

5. Diogene Cinicul, filozof grec (413—327 î. Hr.). După el virtutea este suveranul bine; știința, onorurile, bogăția sînt bunuri false, care trebuie să fie disprețuite. Consecvent ideilor sale, locuia într-un butoi. Contemporanii își băteau joc de el, dar se temeau de el din pricina spiritului lui caustic; posteritatea i-a ridicat o coloană, iar locuitorii orașului său natal, Sinope, i-au ridicat o statuie; Epictet îl socotea model de înțelepciune și omul cel mai apropiat de desăvîrșire.

6. Empedocle, filozof, om politic, medic, profet și magician (sec. V î. Hr.). A fost un filozof eclectic; dar ceea ce îi este propriu este teoria celor patru elemente: apa, aerul, focul și pămîntul din combinarea cărora s-au creat toate lucrurile.

7. Socrate, filozof grec (470—399 î. Hr.). N-a lăsat nici o scriere; și-a expus învățătura prin viu grai și e cunoscut din dialogurile lui Platon, din piesa *Norii* a lui Aristofan și din *Memoriile* lui Xenofon. Spre deosebire de filozofii anteriori lui, Socrate privește omul ca obiect propriu filozofiei. Deviza lui a fost: „Cunoaște-te pe tine însuți !” Acuzat că este împotriva religiei statului și că ar corupe tineretul, Socrate a fost condamnat la moarte. Prietenii i-au propus să evadeze, dar a refuzat, spunînd că nu vrea să fie văzut de străini proscris, umilit și condamnat ca dușman al autorității și călcător al legii.

curăție, n-au învățat să se săvârșească destrăbălări, desfrînări și adultere ? Mai mult: n-au adus ei între oameni năravurile cele mai urâte și mai rușinoase ? Scriitorii aceștia propovăduiesc că zeii lor de frunte se dedau în timpul blestematelor lor ospețe la împreunări, de care nici nu poți vorbi. Care poet nu cântă pe Cronos, care-și mânca copiii; pe Zeus, fiul lui, care a înghițit pe Metis⁸, și pregătea zeilor ospețe criminale, la care, după cum poezii spun, îl servea un fierar șchiop, Hefaistos⁹; pe Hera¹⁰, sora lui Zeus, cu care nu numai că s-a căsătorit, dar cu gura ei spurcată săvârșea fapte pe care nu le poți rosti ? Celelalte fapte ale lui Zeus, pe câte le cântă poezii, poate că le știi. Pentru ce să mai înșir faptele lui Poseidon și ale lui Apolo, sau ale lui Dionisos, ale lui Heracle, ale Atenei cea cu sîni frumoși și ale Afroditei cea nerușinată, cînd am vorbit mai cu de-amănuntul despre ele într-o altă carte ?

IV.

Nici n-ar mai fi trebuit să combat acestea, dacă nu te-aș fi văzut stînd la îndoială față de cuvîntul adevărului. Că, deși ești deștept, totuși îngădui cu plăcere prostiile; că altfel n-ai fi fost mișcat de niște oameni fără de minte, ca să fii furat de niște cuvinte deșarte și să dai crezare unor zvonuri răspîndite de mai înainte, că guri necredincioase ne calomniază pe nedrept pe noi care sîntem cinstitori de Dumnezeu, numindu-ne în bătaie de joc creștini, spunînd că femeile noastre sînt comune tuturor, fără să țină seamă cu cine trăiește, că avem legături chiar cu surorile noastre și ceea ce-i mai lipsit de Dumnezeu și mai criminal decît toate este că mîncăm carne de om. Încă mai spun că învățătura noastră a apărut de curînd, că nu putem spune nimic pentru dovedirea adevărului și a învățăturii noastre și că învățătura noastră e o nebunie. Eu mă mir mai ales de tine, care ești studios în toate celelalte și cercetezi toate lucrurile, că ascuți cu nepăsare cele spuse despre noi. Căci nu pregeți, de ți-ar fi cu putință, să stai și noaptea în bibliotecă.

V.

Dar pentru că ai citit mult, ce ți se pare de cele cuprinse în cărțile lui Zenon¹¹ sau ale lui Diogene sau ale lui Cleanthes¹², care învață antropofagia,

8. Metis, divinitate greacă, personificarea înțelepciunii și a prudenței. A fost prima femeie a lui Zeus.

9. Hefaistos, fiul lui Zeus și al Herei, zeul focului și al meșteșugurilor — identificat la romani cu Vulcan. A fost aruncat de Zeus din cer, dar adus mai târziu în Olimp de Dionisos. Își avea atelierul său, în care lucra singur sau cu ciclopii în Olimp sau în craterul vulcanului Etna. A făurit o mulțime de opere celebre.

10. Hera, zeița greacă a căsătoriei — identificată la romani cu Junona — fiica lui Cronos și a Reii, sora și soția lui Zeus.

ca părinții să fie fierți și mâncați de proprii lor copii, iar dacă cineva n-ar vrea să mănânce sau ar arunca un mădular din această groaznică mâncare, cel care nu mănâncă să fie mâncat ? Pe lângă acestea, ce glas mai necredincios poți găsi decât cel al lui Diogene, care învață ca părinții să-și jertfească proprii lor copii și să-i mănânce ? Dar ce ? Nu și istoricul Herodot vorbește de Cambyses¹³, care a tăiat copiului Harpagos¹⁴, i-a fiert și i-a dat tatălui lor ca să-i mănânce ? Încă și de indieni se spune că părinții sînt mâncați de copiii lor. Ce învățătură nelegiuită a celor care au scris unele ca acestea, dar, mai bine spus, a celor care le-au și profestat ! Ce necredință, ce lipsă de evlavie ! Ce gândire au avut cei care au filozofat așa și au răspîndit filozofia lor ! Cei care au învățat acestea au umplut lumea de necredință.

VI.

Cu privire la faptele cele rușinoase și nelegiuite ale zeilor sînt de acord aproape toți cei care formează corul cel rătăcit al filozofiei. Mai întîi Platon, cel care pare a fi cel mai curat dintre filozofi, în prima carte a lucrării sale numită „Republica“, legiuiește deschis că femeile trebuie să fie comune tuturor — dîndu-l de exemplu pe fiul lui Zeus, care a fost legiuitorul cretanilor¹⁵ — sub pretextul că în acest chip se nasc mai mulți copii și pentru ca așa-zișii întristați să aibă o mîngîiere prin niște legături ca acelea. Epicur și el, odată cu învățătura lui ateistă, dă și sfaturi pentru legături cu mamele și cu surorile, împotriva legilor care le interzic. Că Solon¹⁶ legiuiește clar cu privire la aceasta: copiii să se nască legitimi din căsătorie și nu din adultere, ca nu cumva să cinstească cineva ca tată pe unul care nu-i este tată, sau ca cineva să nu respecte pe adevăratul tată, pentru că nu știe că-i este tată; dar și alte legi ale romanilor și elenilor interzic săvîrșirea unor fapte ca acestea. Pentru ce, dar, Epicur și stoicii profesează legături cu surorile și cu bărbații ? Cu aceste învățături au umplut bibliotecile, ca din copilărie să se învețe legăturile cele nelegiuite ! Dar pentru ce să mai vorbesc de aceste fapte ale lor, cînd și despre zei spun că săvîrșesc aceleași nelegiuiri ?

11. Zenon din Citium, filozof grec (336—264 î. Hr.), întemeietorul stoicismului.

12. Cleanthes, filozof stoic (331—251 î. Hr.), discipolul lui Zenon; i-a succedat lui Zenon la conducerea școlii. Din numeroasele sale scrieri, n-au rămas decât fragmente.

13. Teofil din greșeală a scris Cambyses. Nu e vorba de Cambyses, ci de Astyages (la Otto, *op. cit.*, p. 198, nota 9).

14. Harpagos, general al mezilor și rudă cu Astyages, ultimul împărat al mezilor (584—550 î. Hr.).

15. Teofil înțelege pe Minos, care a dat legi cretanilor (la Otto, p. 200, nota 5).

16. Solon, legislator, om de stat, poet și filozof, unul din cei șapte înțelepți ai Greciei (640—558 î. Hr.). Ajungînd arhonte a redeșteptat naționalismul atenienilor, a ușurat pe cetățenii săraci de impozite și a restabilit armonia în cetate, dînd o constituție democratică.

VII.

Spun că există zei, dar iarăși, îi socotesc o nimica. Unii au spus că zeii sînt alcătuiți din atomi; alții dimpotrivă că se dizolvă în atomi și susțin că zeii nu au mai mare putere decît oamenii. Platon afirmă existența zeilor, dar vrea ca ei să fie din materie; iar Pitagora, care s-a străduit atît de mult cu problema zeilor și a făcut călătorii multe, în cele din urmă definește natura și spune că universul s-a făcut de la sine și că zeii nu se îngrijesc de oameni. Cîte argumente n-a adus Clitomahos Academicul¹⁷ pentru susținerea ateismului ? Ce n-a spus și Critias¹⁸ ? Protagoras Abderitul¹⁹ spune: „Chiar de există zei, eu nu pot vorbi de ei, nici nu pot arăta cum sînt. Multe sînt cele care mă împiedică !” Iar despre cele spuse de Evhemeros²⁰, cel mai ateu filozof, e de prisos să mai vorbesc. A îndrăznit să spună multe despre zei și a terminat prin a spune că nu există zei, afirmînd că universul se conduce singur. Iar Platon, care a spus atîtea despre monarhia lui Dumnezeu și despre sufletul omului, declarînd că sufletul este nemuritor, nu s-a găsit mai tîrziu în contradicție cu el însuși, cînd a spus că sufletele trec în alți oameni, iar ale unora intră chiar în animale necuvîntătoare ? Nu va părea oare celor cu mintea sănătoasă, cumplită și nelegiuită această învățătură, ca cel ce-a fost altădată om să ajungă apoi lup sau cîine sau măgar sau alt dobitoc necuvîntător ? Pitagora, urmînd pe Platon, flecărește și el, în afară de aceea că tăgăduiește providența. Căruia din aceștia să-i dăm crezare ? Cui ? Lui Filimon Comicul²¹, care spune:

„Cei care cinstesc pe Dumnezeu nădejdi bune
De mîntuire au“²²,

17. Clitomahos, filozof grec (180—110 î. Hr.) născut în Cartagina. După ce s-a ocupat cu filozofia în patria sa, a venit la Atena, unde s-a inițiat în toate doctrinele filozofice și a ajuns adeptul noii Academii, pe care a și condus-o. I se atribuie mai mult de patru sute de tratate.

18. Critias, cel mai cunoscut din cei treizeci de tirani, discipolul lui Socrate (450—403 î. Hr.), faimos prin cruzimea și jafurile sale. Platon a dat numele lui Critias unuia din dialogurile sale. A fost orator, filozof, poet și istoric. Din scrierile sale n-au rămas decît fragmente.

19. Protagoras, sofist grec, născut în Abdera (485—410 î. Hr.). Platon dă numele lui Protagoras unui dialog al său, în care este prezentat ca bun vorbitor, destul de îngîmfat, dar savant și ingenios. După el, toate cunoștințele noastre le avem de la simțuri. Publicînd la Atena o carte, a fost acuzat de necredință. Ca să scape de condamnare, a fugit și a pierit într-un naufragiu în drum spre Sicilia.

20. Evhemeros, scriitor grec (sec. III î. Hr.). Marea sa operă intitulată *Descriere sfîntă* s-a pierdut, dar ne este cunoscută din lucrarea lui Lactanțiu, *Instituțiile divine*. În *Descrierea sfîntă*, Evhemeros povestește că într-o călătorie făcută de-a lungul coastelor Arabiei și Indiei, a descoperit insula Punhaia, unde inscripțiile dintr-un templu i-au revelat originea zeilor: zeii sînt oameni divinizați, datorită fricii și admirației.

21. Filimon, poet comic grec (361—262 î. Hr.), unul din principalii reprezentanți ai comediei de moravuri sau ai comediei noi. Se cunosc șaiszeci de piese de-ale lui, prin titluri și fragmente.

22. Meineke, *Fragmenta comic. graec.*, t. IV, p. 60 (la S-B, p. 137, nota 3).

sau celor de care am vorbit mai înainte, lui Evhemeros; lui Epicur, lui Pitagora și celorlalți care tăgăduiesc existența lui Dumnezeu și înlătură providența ?

Dar despre Dumnezeu și providență Ariston²³ a spus:

„Curaj ! Dumnezeu obișnuiește să ajute pe cei vrednici;

Și le ajută mult unora ca aceștia.

Dacă nu este purtare de grijă

Pentru ce să trăiască oamenii cum trebuie ?

Pentru ce să fie credincioși ?

Dar – ar Dumnezeu să fie așa,

Mi-ar spune cineva. Dar văd destul de des

Că cei care au ales traiul evlavios

O duc destul de greu, pe când cei care n-au ales

Altceva decît numai folosul lor,

Viețuiesc mai bine decît noi

Da, pentru prezent ! Uită-te, însă, mai departe !

Pe toți aceștia, pieirea îi așteaptă !

Că nu-i așa, cum s-a înrădăcinat în unii

Părerea rea, nefolositoare vieții,

Că totul merge de la sine sau că răsplata

Este la-ntîmplare. Toate acestea le gîndesc cei răi,

Ca să aibă temei pentru felul lor de viață.

Este, însă, răsplată pentru cei cu viața sfîntă,

Iar pentru cei răi, pedeapsa cuvenită.

Nimic nu se întîmplă fără providență“²⁴.

Poți vedea că toate cele spuse de scriitori – și aproape de cei mai mulți – despre Dumnezeu și providență se contrazic unele cu altele. Că unii au tăgăduit cu totul existența lui Dumnezeu și a proniei, iar alții au susținut existența lui Dumnezeu și au mărturisit că toate sînt conduse de providență. Dar ascultătorul și cititorul cu mintea sănătoasă trebuie să se uite cu atenție la cuvintele lor, precum a spus și Simylos²⁵.

„Este obiceiul să-i numim pe toți de-a valma poeți,

Și pe cei din fire fără de talent și pe cei buni;

Dar trebuie să știm a-i judeca“²⁶.

La fel și Filimon:

„Cumplit lucru este s-ascuți cu nepricepere,

23. Ariston, filozof stoic (sec. III î. Hr.). După el binele constă în virtute, iar din filozofie numai partea morală merită să fie studiată.

24. Meineke, *op. cit.*, t. I. p. IX–X (la S-B, p. 138, nota 1).

25. Simylos, necunoscut în enciclopediile consultate.

26. Meineke, *op. cit.*, t. I, p. XIII–XIV (la S-B, p. 138, nota 2).

Că din pricina prostiei, nici nu poți blama“²⁷.

Prin urmare trebuie privite și înțelese critic și cu cercetare cele spuse de filozofi și grăite de ceilalți poeți.

VIII.

Scriitorii tăgăduiesc existența zeilor, dar apoi o mărturisesc când spun că zeii săvârșesc fapte nelegiuite. În primul loc cîntă în versuri frumoase faptele urîte ale lui Zeus; iar Hrysippos, cel care a flecărit multe, n-a lăsat scris oare că Hera se împreuna cu Zeus în gura ei spurcată ? Dar pentru ce să înșir desfrînările așa numitei maici a zeilor sau ale lui Zeus Lateariu, cel setos de sînge omenesc sau ale lui Attis cel castrat sau că Zeus, cel numit Tragicul, care, după cum se spune, și-a ars propria sa mîină, este cîstit acum ca zeu de către romani ? Trec sub tăcere templele lui Antinoos²⁸ și ale celorlalți așa numiți zei. Că cele ce se istorisesc de ele sînt de rîs și de batjocoră în ochii oamenilor cu mintea sănătoasă. Cei care au filozofat unele ca acestea sînt învinuiți chiar de învățăturile lor de ateism, de promiscuitate și de împreunări nelegiuite. Mai mult: în scrierile lor se spune că zeii sînt mîncători de oameni și pun faptele acestea pe seama celor dintîi zei, pe care i-au cîstit.

IX.

Și noi mărturisim pe Dumnezeu, dar numai unul, ziditorul și făcătorul și creatorul întregii lumi; știm că universul este condus de providență, dar numai de providența Lui; am învățat o lege sfîntă și avem legiuitor pe adevăratul Dumnezeu, Care ne și învață să facem fapte de dreptate, să fim binecredincioși²⁹ să facem fapte bune. Iar despre bună credință spune: „Să nu ai alți dumnezei afară de Mine. Să nu-ți faci idol, nici vreo altă asemănare din cîte sînt în cer sus sau cîte sînt pe pămînt jos sau cîte sînt în apă sub pămînt. Să nu te închini lor, nici să slujești lor, că Eu sînt Domnul Dumnezeuul tău“³⁰. Iar despre facerea de fapte bune a spus: „Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta, ca să-ți fie ție bine și să trăiești mulți ani pe pămîntul pe care Eu Domnul Dumnezeu, ți-l dau ție“³¹. Iar despre dreptate: „Să nu fii desfrînat, să nu ucizi, să nu furi, să nu dai mărturie mincinoasă împotriva aproapelui tău, să nu poștești femeia aproapelui

27. Koch, *Comic graecor. fragmenta*, Fragn. 143; t. II, p. 522 (la S-B, p. 138, nota 3).

28. Antinoos, necunoscut ca zeu în enciclopediile consultate.

29. Tit, 2, 12.

30. Ieș., 20, 4-5.

31. Ieș., 20, 12.

tău, să nu poștești casa lui, nici țarina lui, nici sluga lui, nici slujnica lui, nici boul lui, nici o vită de jug a lui, nici vreun dobitoc al lui, nimic din cele cîte sînt ale aproapelui tău³². Să nu strici judecata săracului cînd se judecă; de tot cuvîntul nedrept ferește-te; pe cel nevinovat și pe cel drept să nu-l omori; să nu dai dreptate celui rău și daruri să nu primești; că darurile orbesc ochii celor ce văd și strică cuvintele cele drepte³³. Slujitor al acestei legi dumnezeiești a fost Moisi, care a fost și sluga lui Dumnezeu³⁴ în toată lumea, dar mai ales între evrei, numiți și iudei; aceștia, care erau sămînță dreaptă a unor bărbați cinstitori de Dumnezeu și sfinți, ai lui Avraam, Isaac și Iacov, au fost la început robi regelui Egiptului; aducîndu-și aminte Dumnezeu de ei și făcînd minuni și semne prin Moisi, i-a scăpat în chip minunat, i-a scos din Egipt și i-a dus prin așa numita pustie; pe aceștia i-a așezat în pămîntul Hanaan, numit mai tîrziu Iudeea, le-a dat lege și i-a învățat toate. Această lege, mare și minunată pentru orice dreptate, cuprinde zece porunci, de care am vorbit mai sus.

X.

Evreii, fiind de neam din pămîntul Haldeii, au fost străini în Egipt — pe vremea aceea a fost foamete în Haldeia și a trebuit să se ducă în Egipt ca să cumpere de acolo grîu; cu timpul au locuit în Egipt ca străini; acestea li s-au întîmplat așa cum le vestise mai dinainte Dumnezeu — pentru că au locuit în Egipt patru sute treizeci de ani și pentru că Moisi avea să-i scoată în pustie, Dumnezeu i-a învățat prin lege, spunîndu-le: „Pe cel străin să nu-l necăjiți, că voi știți sufletul celui străin; că și voi ați fost străini în pămîntul Egiptului”³⁵.

XI.

Poporul a călcat legea dată de Dumnezeu; Dumnezeu, însă, fiind bun și milostiv, n-a voit să-i piardă, ci pe lîngă darea legii le-a mai trimis și profeți dintre frații lor, ca să-i învețe și să le amintească poruncile legii, ca să-i întoarcă la pocăință spre a nu mai păcătui; și le-a prezis că dacă vor stăruî în fapte rele vor fi dați robi tuturor împărățiilor pămîntului. Și că asta li s-a întîmplat, e cunoscut. Isaia proorocul grăiește tuturor despre pocăință, dar poporului iudeu direct: „Căutați pe Domnul; și cînd Îl veți găsi, chemați-L, cînd se va apropia de voi. Să părăsească cel necredincios căile lui și bărbatul nelegiuit sfaturile lui și să se întoarcă la Domnul

32. Ieș., 20, 14—17.

33. Ieș., 23, 6—8.

34. Ieș., 14, 31.

35. Ieș., 23, 9.

*Dumnezeul lui; și-l va milui, că mult va ierta păcatele voastre*³⁶. Iar alt profet, Iezechiil, zice: „*Dacă cel fărădelege se va întoarce de la toate fărădelegile pe care le-a făcut și va păzi poruncile Mele și va face dreptățile Mele, cu viață va trăi și nu va muri. Toate nedreptățile lui pe care le-a făcut nu se vor pomeni, ci va trăi întru dreptatea pe care a făcut-o, că nu vreau moartea celui fărădelege, zice Domnul, ci să se întoarcă de pe calea răutății și să fie viu*”³⁷. Iarăși Isaia zice: „*Întoarceți-vă cei ce sfătuiți sfat adânc și fărădelege, ca să vă mîntuiți*”³⁸. Iar altul, Ieremia, zice: „*Întoarceți-vă la Domnul Dumnezeul vostru, ca cel ce culege în coșnița sa și veți fi miluiți*”³⁹. Multe sînt, dar, mai bine spus, nenumărate, cele spuse în Sfintele Scripturi despre pocăință, pentru că Dumnezeu totdeauna voiește să se întoarcă neamul omenesc de la toate păcatele lui.

XII.

Mai mult: și cele spuse de lege despre dreptate sînt la fel cu cele spuse de profeți și de Evanghelii, pentru că toți cei insuflați de Dumnezeu au grăit prin unicul Duh al lui Dumnezeu. Isaia grăiește așa: „*Scoateți răutățile din sufletele voastre, învățîndu-vă să faceți bine, căutați judecata, mîntuiți pe cel năpăstuit, judecați pe orfan, faceți dreptate văduvei*”⁴⁰. Iarăși același: „*Dezleagă, spune el, toată legătura nedreptății, dezleagă învoielile cele cu silă făcute, iartă-i pe cei loviți, rupe orice contract nedrept; frînge cu cel flămînd pîinea ta și bagă în casa ta pe săracii fără adăpost; de vezi pe cel gol, îmbracă-l și nu trece cu vederea pe cei ce sînt din sămînța neamului tău. Atunci va ieși de dimineață lumina ta și vindecarea ta iute va răsări și va merge înaintea ta dreptatea ta*”⁴¹. La fel și Ieremia: „*Stați, spune el, la drumuri și vedeți și întrebați care este calea cea bună a Domnului Dumnezeului nostru și mergeți pe ea și veți afla odihnă sufletelor voastre. Faceți judecată dreaptă, că în acestea este voința Domnului Dumnezeului vostru*”⁴². La fel și Osie zice: „*Faceți judecată și apropiați-vă de Domnul Dumnezeul vostru, Cel ce a întărit cerul și a zidit pămîntul*”⁴³. Un alt profet, Ioil, grăiește la fel cu aceștia: „*Adunați poporul, sfințiți biserica, primiți pe bătrîni, adunați pruncii care sug la sân! Să iasă mirele din camera sa de culcare și mireasa din cămara ei*”⁴⁴. *Rugați-vă stăruitor Domnului*

36. Is., 55, 6—7.

37. Iez., 18, 21—23.

38. Is., 31, 6.

39. Ier., 6, 9.

40. Is., 1, 16—17.

41. Is., 58, 6—8.

42. Ier., 6, 16.

43. Osie, 12, 6; 13, 4; Is., 56, 1; 41, 1; 45, 18.

44. Ioel, 2, 16.

Dumnezeului vostru, ca să vă miluiască și va șterge păcatele voastre“⁴⁵. La fel și un alt profet, Zaharia: „*Acestea spune Domnul atotțiitorul: Faceți judecată cu dreptate ! Fiecare să aibă milă și îndurare de aproapele său ! Nu asupriți pe văduvă, pe orfan și pe străin ! Fiecare să nu poarte răutate în inima lui împotriva fratelui lui, zice Domnul atotțiitorul*“⁴⁶.

XIII.

Iar despre curăție Sfântul Cuvînt ne învață nu numai să nu păcătuim cu fapta, dar nici cu gîndul; să nu gîndim ceva rău în inima noastră despre cineva sau să poftim, cu ochii, uitîndu-ne la o femeie străină. Solomon, care a fost împărat și profet, a spus: „*Ochii tăi drept să privească, iar pleoapele tale cu dreptate să facă semn ! Lasă urme drepte cu picioarele tale !*“⁴⁷. Iar glasul evanghelic mai cu tărie ne învață despre curăție, zicînd: „*Tot cel care se uită la o femeie străină spre a o pofti pe ea a și făcut desfrîinare cu ea în inima lui*“⁴⁸. Cel care se căsătorește cu o femeie lăsată de bărbat face desfrîinare; iar cel care lasă pe femeia lui, afară de cuvînt de desfrîinare, o face să se desfrîneze“⁴⁹. Solomon zice încă: „*Va pune cineva foc în haina sa și nu-și va arde haina ? Sau va călca cineva pe cărbuni aprinși și nu-și va arde picioarele ? Așa cel care intră la o femeie căsătorită nu va fi fără de vină*“⁵⁰.

XIV.

Și ca să nu fim binevoitori numai cu cei de un neam cu noi, cum gîndesc unii, Isaia profetul a spus: „*Spuneți celor ce vă urăsc pe voi și se scîrbesc de voi: „Sînteți frații noștri !”, ca numele Domnului să fie slăvit și să fie văzut întru bucuria lor*“⁵¹; iar Evanghelia zice: „*Iubiți pe dușmanii voștri și vă rugați pentru cei ce vă supără. Că dacă iubiți pe cei ce vă iubesc pe voi, ce plată aveți ? Aceasta și tâlharii și vameșii o fac*“⁵². Pe cei care fac binele îi învață să nu se laude, ca să nu caute lauda oamenilor. „*Să nu știe, spune Evanghelia, mîna ta cea stîngă, ce face mîna ta cea dreaptă*“⁵³. Mai mult, Cuvîntul cel dumnezeiesc ne poruncește să ne supunem domniilor și stăpîniilor⁵⁴ și să ne rugăm pentru ele⁵⁵, „*ca să ducem viață pașnică și*

45. „*Rugați-vă. . . păcatele voastre*“, nu sînt în Ioel nici în alt loc din Scriptură.

46. Zah., 7, 9—10.

47. Pilde, 4, 25—26.

48. Mt., 5, 28.

49. Mt., 5, 32.

50. Pilde, 6, 27—29.

51. Is., 66, 5.

52. Mt., 5, 44, 46.

53. Mt., 6, 3.

54. Tit, 3, 1.

55. I Tim., 2, 1.

*liniștită*⁵⁶. Și ne învață „să dăm tuturor toate; celui cu cinstea, cinste, celui cu frica, frică, celui cu dajdia, dajdie; să nu fim datori nimănui cu nimic, decît numai să iubim pe toți”⁵⁷.

XV.

Gîndește-te, deci, dacă cei care au niște învățături ca acestea pot trăi oricum, pot avea legături nelegiuite, sau — ceea ce-i mai fără de Dumnezeu decît toate — pot să se atingă de carne omenească, cînd nu ni-i îngăduit să vedem nici spectacolele cu lupte de gladiatori, spre a nu fi părtași și martori crimelor ! Nu trebuie să vedem nici chiar celelalte spectacole, ca să nu ni se întineze ochii și urechile, făcîndu-ne părtași crimelor care se declamă pe scenă. Iar dacă e vorba de mîncare de carne de om, apoi pe scenă Thyest⁵⁸ și Tereu⁵⁹ își mănîncă copiii; iar dacă e vorba de desfrînare, apoi pe scenă sînt declamate în piesele poezilor tragici, cu cuvinte frumoase, cu premii și cinstiri, nu numai desfrînările oamenilor, ci și ale zeilor. Departe de creștini de a se gîndi să facă niște fapte ca acestea ! La ei castitatea este o realitate, înfrînarea se practică, monogamia se păstrează, curăția se păzește, nedreptatea este izgonită, păcatul este smuls din rădăcină, dreptatea este trăită, legea stăpînește, cinstirea de Dumnezeu se săvîrșește, Dumnezeu se mărturișește, adevărul este prețuit, harul nu se pierde, pacea ne acoperă, cuvîntul sfînt ne povățuiește, înțelepciunea ne învață, viața se încununează, Dumnezeu împărățește. Pot să-ți spun multe despre felul nostru de viață și despre îndreptările lui Dumnezeu, creatorul întregii zidiri, dar socot că cele amintite acum sînt îndestulătoare să te facă să cunoști mai bine cele ce citești și să fii la fel de îndrăgostit de știință precum ai fost pînă acum îndrăgostit de ea.

XVI.

Cu ajutorul lui Dumnezeu, vreau să-ți arăt acum mai precis cele cu privire la cronologie, ca să cunoști că doctrina noastră nu este nici nouă, nici mitică, ci mai veche și mai adevărată decît învățăturile tuturor poezilor și scriitorilor, pentru că ei au scris întemeiați pe presupuneri. Unii, cei care

56. I Tim., 2, 2.

57. Rom., 13, 7—8.

58. Thyest, fiul lui Pelops, s-a certat cu Atreu, fratele său, regele legendar al Micenei, cînd acesta a ajuns rege al Micenei. Ca să scape cu viață, Thyest a fugit din Micena. Mai tîrziu s-a întors, a cerut iertare și fratele său l-a primit, dar cu gînd viclean. Pentru a sărbători împăcarea, Atreu a dat un ospăț, la care a servit mîncări pregătite din carnea celor doi fii ai lui Thyest.

59. Tereu, fiul lui Ares, regele Traciei, a avut un copil, pe Itys, din căsătoria cu Procna. Necinstind pe Filomela, sora Procnei, aceasta, spre a se răzbuna pe soțul ei, a tăiat pe Itys, copilul lor, și l-a făcut mîncare soțului ei.

spun că lumea este necreată, îi dau o viață fără de sfârșit; alții, cei care afirmă că este creată, spun că lumea are 153.075 ani. Aceasta o spune Apolonie Egipteanul⁶⁰. Iar Platon, cel care pare că a fost cel mai înțelept dintre filozofii greci, la câtă vorbărie n-a ajuns ! În lucrarea intitulată *Republica*⁶¹ scrie categoric: „Cum s-ar fi descoperit ceva nou, dacă lucrurile ar fi rămas așa cum sînt acuma rînduite ? Că zeci de mii de zeci de mii de ani au rămas ascunși oamenilor; de o mie de ani sau de două ori pe atîția dacă s-a descoperit ceva; unele lucruri au fost descoperite de Dedal⁶², altele de Orfeu, iar altele de Palamed⁶³. Cînd Platon a spus zeci de mii de zeci de mii de ani a arătat timpul de la potop pînă la Dedal. Platon a vorbit apoi pe larg și de orașele din lume, de locuințe și de neamuri, dar mărturisește că pe acestea le-a spus prin presupuneri, că zice: „Dacă, o străine, vreun zeu ne-ar făgădui că putem porni să cugetăm despre legislație, prin cele ce spunem acum“⁶⁴. Este clar deci că cele ce-a scris Platon sînt presupuneri; iar dacă-s presupuneri, spusele lui, nu-s adevărate.

XVII.

Dar, mai bine zis, trebuie să fii ucenic al legiunii lui Dumnezeu. Dealtfel însuși Platon a mărturisit, spunînd că nu poți cunoaște ceva precis, dacă nu te învață Dumnezeu prin lege⁶⁵. Dar ce ? N-au spus oare și poeții Homer, Hesiod și Orfeu că au fost învățați de pronia dumnezeiască ? Mai mult, după acești scriitori, au existat și ghicitori și prezicători de la care au învățat să scrie. Dar cu mult mai mult vom ști adevărul noi, care am fost învățați de sfinții profeți, pe care i-a insuflat Duhul cel Sfînt al lui Dumnezeu ! Din pricina asta toate cuvintele profeților sînt de acord unele cu altele și nu se contrazic; din pricina asta au predicat mai dinainte cele ce aveau să se întîmple în lume. Împlinirea evenimentelor prezise de profeți și a celor săvîrșite pînă acum poate învăța pe cei ce iubesc știința, dar mai bine spus, pe cei ce iubesc adevărul, că sînt adevărate cele predicate de ei cu privire la

60. Müller, *Fragmenta hist. graecor.*, t. IV, p. 310 (la S-B, p. 146, nota 2).

61. Textul nu este din scrierea *Republica*, ci din *Legi* (la S-B, p. 146, nota 3).

62. Dedal, personaj mitologic, inventatorul ferăstrăului, toporului și al altor instrumente de tîmplărie. Din porunca regelui Minos al Cretăi, a construit Labirintul. Închis de Minos în Labirint împreună cu fiul său Icar, și-au făcut amîndoi aripi de pene lipite cu ceară și au evadat, zburînd. Icar a căzut în Marea Egee, pentru că, apropiindu-se prea mult de soare, s-a topit ceara, care ținea unite penele; Dedal a coborît bine, după unii în Italia, după alții în Egipt.

63. Palamed, erou grec legendar, inventatorul unor litere din alfabetul grec, al calendarului, al greutăților și măsurilor, etc.

64. Platon, *Legile*, III, p. 683 b (la S-B, p. 147, nota 1).

65. Platon, *Menon*, p. 100 (la S-B, p. 147, nota 2).

anii și vremile de dinainte de potop, de la zidirea lumii și pînă azi, așa precum s-au scurs anii, pentru a fi dovedită flecăreala minciunii scriitorilor, că nu sînt adevărate spusele lor.

XVIII.

După cum am spus mai înainte⁶⁶, Platon a arătat că a fost un potop, dar a spus că n-a fost pe tot pămîntul, ci numai pe șesuri și că cei care au fugit pe munții cei mai înalți au scăpat. Alții vorbesc de Deucalion și Pyrra, care au scăpat de potop într-o ladă și că Deucalion, după ce a ieșit din ladă, a aruncat pietre în urma lui și pietrele s-au făcut oameni; se spune că de aici mulțimile de oameni au căpătat numele de popoare⁶⁷. Alții iarăși spun că Clymenos⁶⁸ a fost pe vremea celui de al doilea potop. Din cele ce am spus mai înainte se vede clar că cei care au scris unele ca acestea și au filozofat zadarnic sînt niște ticăloși, niște oameni foarte necredincioși și niște nepricepuți. Moisi, profetul nostru și slujitor al lui Dumnezeu, istorisind facerea lumii, a spus în ce chip a fost potopul pe pămînt și tot ce se leagă de potop. N-a născocit pe Pyrra, nici pe Deucalion, nici pe Clymenos; nici n-a spus că numai șesurile au fost acoperite de ape, nici că au scăpat numai cei care au fugit în munți.

XIX.

Dar nici n-a arătat că a mai fost un al doilea potop, ci dimpotrivă a spus că n-are să mai fie pe lume potop de apă cum a fost și nici nu va mai fi⁶⁹. Moisi a spus că au scăpat de potop opt suflete de oameni în corabia care a fost făcută la porunca lui Dumnezeu⁷⁰; nu de Deucalion, ci de Noe, un nume evreiesc, care în limba greacă se tâlcuiește: odihnă. Așa precum am arătat în altă carte, Noe, vestind oamenilor de atunci că va veni potopul, le-a profețit, zicînd: „Veniți, vă cheamă Dumnezeu la pocăință“. De aceea în chip propriu Noe a fost numit Deucalion⁷¹. Noe a avut trei fii, precum am arătat și în cartea a doua⁷², care se numeau: Sim, Ham și Iafet⁷³; ei aveau și trei femei, fiecare din ei; și avea și Noe femeia sa⁷⁴. Unii au numit pe Noe:

66. III, 16.

67. De la asemănarea fonetică între λίθος (piatră) și λαός (popor).

68. Clymenos, cel care a reintrodus jocurile olimpice după cincizeci de ani de la potopul lui Deucalion.

69. Fac., 8, 11.

70. Fac., 6, 13–16.

71. De la cuvintele începutului proorociei lui Noe: Δεῦτε καλεσεῖ= Veniți, vă cheamă.

72. Capitolele 30–31.

73. Fac., 5, 32.

74. Fac., 7, 13: cei trei fii aveau, fiecare, femeia sa.

Eunuhos. Au scăpat din potop așadar, cu totul, opt suflete omenești, cele care s-au găsit în corabie. Moisi a însemnat că potopul a ținut patruzeci de zile și patruzeci de nopți⁷⁵, s-au rupt jgheaburile cerului și s-au revărsat toate izvoarele adîncului⁷⁶, încît apa s-a ridicat cu cincisprezece coți mai presus de cel mai înalt munte⁷⁷. Și așa a pierit neamul tuturor oamenilor de atunci și au scăpat numai cei care fuseseră păziți în corabie, cei opt, de care am vorbit mai înainte. Rămășițele corabiei se văd pînă azi în munții arabici. Aceasta e pe scurt istoria potopului.

XX.

După cum am spus mai înainte, Moisi a condus pe iudei, după ce au fost izgoniți din pămîntul Egiptului de împăratul Faraon; numele lui era Tethmosis, care, după cum calculează Manethos⁷⁸, a domnit douăzeci și cinci de ani și patru luni după izgonirea poporului. După Tethmosis a domnit Hebron treisprezece ani; după acesta, Amenofis douăzeci de ani și șapte luni; după acesta Amessa, sora lui, douăzeci și unu de ani și o lună; după aceasta Mefres, doisprezece ani și nouă luni; după acesta Meforammuthosis, douăzeci de ani și zece luni; după acesta, Tythmosis nouă ani și opt luni; după acesta Damfenophis treizeci de ani și zece luni; după acesta Oros treizeci și șase de ani și cinci luni; apoi fiica acestuia zece ani și trei luni; după aceasta, Merheres, doisprezece ani și trei luni; după acesta, Armais, patru ani și o lună; după acesta, Ramesses, un an și patru luni; după acesta, Messes, fiul lui Miammos, șase ani și două luni; după acesta, Amenofis, nouăsprezece ani și șase luni; după acesta, Thoissos și Ramesses, zece ani, despre care se spune că au avut o cavalerie puternică și o mare flotă de război pentru timpurile lor. Evreii, care locuiau în acel timp ca străini în Egipt, fiind luați robi de Tethmosis, regele de care am vorbit mai înainte, au zidit acestui rege cetăți puternice: Peitho, Ramesse și On, care este Heliopolis. Deci evreii, care sînt și strămoși ai noștri, sînt mai vechi decît cetățile egiptene amintite mai înainte; de la evrei avem sfintele cărți, care, după cum am spus mai înainte, sînt mai vechi decît toți scriitorii.

Egiptul își are numele de la regele Sethos, pentru că se spune că Sethos se numea Egipt. Sethos a avut un frate cu numele Armais; acesta, sub numele de Danaos⁷⁹, a plecat din Egipt în Argos; de acesta amintesc ceilalți scriitori, ca fiind foarte vechi.

75. Fac., 7, 12, 17.

76. Fac., 7, 11.

77. Fac., 7, 19—20.

78. Manethos, preot și istoric egiptean, a compus pe la 270 î. Hr. o *Istorie a Egiptului* în trei volume; în această istorie Manethos a împărțit pe toți împărații Egiptului în treizeci de dinastii.

79. Danaos, fiul mitic al lui Belos și al Anhiroei, nepotul lui Poseidon, tatăl Danaide-

XXI.

Dar Manethos, care a pălăvrăgit multe despre egipteni, a mai și hulit, spunînd că Moisi și evreii cei împreună cu el au fost izgoniți din Egipt pentru că erau plini de lepră; dar n-a putut spune cu precizie cînd au fost izgoniți. Manethos a spus că erau păstori și dușmani ai egiptenilor; fără voia lui a spus că erau păstori, silit de adevăr. Da, într-adevăr, strămoșii noștri, care au locuit ca străini în Egipt, erau păstori, dar nu leproși. Cînd au ajuns în pămîntul numit Ierosolima, unde mai pe urmă au și locuit preoții, care din porunca lui Dumnezeu stăteau neîntrerupt în templu, vindecau — și ne arată sfintele cărți în œ chip — orice boală și orice suferință și tămăduiau și pe leproși. Solomon, regele Iudeii, a zidit templul.

Manethos se înșeală în privința ănilor; se vede aceasta din spusele sale; dar se înșeală și cu privire la regele cu numele Faraon, care i-a izgonit pe evrei din Egipt. Regele acela nu mai domnea peste egipteni, pentru că, urmărindu-i cu oastea sa de evrei, s-a înecat în Marea Roșie. Mai mult: Manethos minte și cînd spune că cei numiți de el păstori s-au războit cu egiptenii. Evreii au ieșit din Egipt cu trei sute treisprezece ani înainte de a ajunge Danaos în Argos, și au locuit de atunci în țara care se numește și acum Iudeea. Este clar că cei mai mulți scriitori greci îl socot pe Danaos mai vechi decît pe toți ceilalți. Deci Manethos, în scrierile lui, ne-a dat, fără voia lui, două adevăruri: primul, mărturisind că evreii au fost păstori, al doilea, spunînd că au fost izgoniți din pămîntul Egiptului; iar din relatările acestea reiese că Moisi și cei care au plecat împreună cu el au trăit cu nouă sute sau o mie de ani înainte de războiul troian.

XXII.

Iar despre zidirea templului din Iudeea, pe care l-a zidit împăratul Solomon la cinci sute șazeci și șase de ani după ieșirea iudeilor din Egipt, este scris și de tirieni cum a fost zidit templul. În arhivele lor se păstrează scrieri în care este scris că templul lui Solomon a fost zidit cu o sută treizeci și patru de ani și șase luni înainte de zidirea Cartaginei de către tirieni. Acestea s-au scris de Hieromos, regele Tirului, fiul lui Abeibalos, pentru că Hieromos era prieten cu Solomon, datorită legăturilor prietenești ale tatălui său cu Solomon, dar totodată datorită și covîrșitoarei înțelepciuni pe care o avea Solomon. Ei se consultau adeseori unul cu altul în diferite probleme; și se spune, ca dovadă că la tirieni se păstrează pînă acum copii după scrisorile lor, că își scriau unul altuia, după cum menționează Menandru Efeseanul⁸⁰,

lor. A domnit mai întîi în Egipt împreună cu fratele său Egipt; certîndu-se cu el, a plecat cu cele cincizeci de fiice ale lui și s-a stabilit în Argos.

80. Menandru Efeseanul, necunoscut enciclopediilor consultate.

care a scris istoria împărăției Tirului. Acesta spune așa: „La moartea lui Abeibalos, regele Tirului, i-a urmat la tron Hieromos, fiul lui, care a trăit cincizeci și trei de ani. Acestuia i-a urmat Bazoros, care a trăit patruzeci și trei de ani și a domnit șaptesprezece ani. După acesta, Methuastartos, care a trăit cincizeci și patru de ani și a domnit doisprezece ani. După acesta Atharymos, fratele lui, care a trăit cincizeci și opt de ani și a domnit nouă ani. Pe acesta l-a ucis Helles, fratele lui, care a trăit cincizeci de ani și a domnit opt luni. Pe acesta l-a ucis Iuthobalos, preotul Astartei⁸¹, care a trăit patruzeci de ani și a domnit doisprezece ani. Acestuia i-a urmat Bazoros, fiul lui, care a trăit patruzeci și cinci de ani și a domnit șapte ani. Fiul acestuia, Mettenos a trăit treizeci și doi de ani și a domnit douăzeci și nouă de ani. Acestuia i-a urmat Pygmalion, care a trăit cincizeci și șase de ani și a domnit șapte ani. În al șaptelea an al domniei lui, sora lui fugind în Libia a zidit orașul care pînă azi se numește Cartagina. În total, de la domnia lui Hieromos pînă la zidirea Cartaginei sînt o sută cincizeci și cinci de ani și opt luni. În anul al doisprezecelea al domniei lui Hieromos a fost zidit templul din Ierusalim, așa că de la zidirea templului pînă la zidirea Cartaginei sînt în total o sută treizeci și trei de ani și opt luni“.

XXIII.

Să ne fie îndestulătoare cele spuse în istoriile Feniciei și Egiptului, pe care le-au scris despre timpurile noastre Manethos Egipteanul, Menandru Efeseanul și Iosif⁸², cel care a scris despre războiul iudaic, dus împotriva lor de romani. Din aceste scrieri vechi se vede că scrierile date nouă prin Moisi, ba chiar cele ale profeților, sînt mai vechi decît celelalte scrieri; că cel mai din urmă dintre profeți, cu numele Zaharia, a trăit pe timpul domniei lui Darius⁸³. Dar și toți legiuitorii au dat legile lor în urma cărților lui Moisi și profeților. Dacă mi-ai vorbi de Solon atenianul, îți voi spune că acesta a trăit pe timpul împăraților Cyrus⁸⁴ și Darius, pe timpul profetului Zaharia, amintit mai sus, care au trăit cu mulți ani în urma lui Moisi; iar dacă mi-ai

81. Astarte, divinitate semitică, zeița cerului, protectoarea multor orașe.

82. Iosif Flaviu, istoric evreu, născut în anul 37 la Ierusalim, mort la Roma în anul 100, descendent dintr-o familie sacerdotală. Era în Ierusalim în timpul asediului. A scris: *Războiul iudaic*, *Antichitățile iudaice* și *Viața sa*.

83. Darius, fiul lui Histaspe, împăratul perșilor (521–486 î. Hr.) a refăcut unitatea împărăției persane, recucerind Babilonul, Susania și Media; a supus Tracia și Macedonia, a luptat împotriva sciților la Dunărea de Jos (514 î. Hr.). A fost înfrînt de greci la Maraton (400 î. Hr.).

84. Cyrus II cel Mare, împăratul perșilor (558–528 î. Hr.) prin victoriile sale a ajuns stăpînul întregii Asii occidentale. A fost învins și ucis în 528 în lupta din Massagetia.

vorbi de legiuitorii Licurg⁸⁵, Dracon⁸⁶ și Minos⁸⁷, îți voi spune că Sfintele Cărți sînt cu mult mai vechi decît aceștia, iar scrierile care cuprind legea cea dumnezeiască dată nouă prin Moisi sînt mai vechi chiar decît Zeus, care a împărățit peste cretani și decît războiul troian. Dar ca să fac o dovadă mai exactă a timpurilor și a vremilor, voi vorbi, cu ajutorul lui Dumnezeu, nu numai de evenimentele de după potop, ci și de cele de dinainte de potop; și voi spune, pe cît îmi va sta în putință, numărul anilor tuturor evenimentelor; o voi face acum, luîndu-o chiar de la început, de la facerea lumii, despre care a scris Moisi, slujitorul lui Dumnezeu, prin Duhul cel Sfînt. Moisi, vorbind de zidirea și facerea lumii, de omul cel dintîi zidit, și de evenimentele care au urmat, a însemnat și anii care au urmat, a însemnat și anii care s-au scurs înainte de potop. Am să cer har de la singurul Dumnezeu, ca să spun după voința Lui adevărul și pe toate exact, ca și tu și oricine va citi acestea să fiți conduși de adevăr și de harul lui Dumnezeu. Voi începe, așadar, mai întîi cu genealogiile consemnate în scris, adică voi face începutul cu omul cel întîi zidit.

XXIV.

Adam a trăit 230 de ani pînă cînd a născut pe fiul său⁸⁸; Sit, fiul lui, 205 ani; Enos, fiul lui, 190 de ani; Cainan, fiul lui, 170 de ani; Maleleil, fiul lui, 165 de ani; Ieret, fiul lui, 162 de ani; Enoh, fiul lui, 165 de ani; Matusala, fiul lui, 167 de ani; Lameh, fiul lui, 188 de ani; acestuia i s-a născut un fiu, Noe, cel amintit mai înainte, care a născut pe Sim, cînd era de 500 de ani. Pe timpul lui a fost potopul, el fiind de 600 de ani. Toți anii pînă la potop sînt 2242. Îndată după potop, Sim, fiind de 100 de ani, a născut pe Arfaxat, iar Arfaxat a născut pe Sala, fiind de 135 de ani; iar Sala a născut pe Eber, fiind de 130 de ani; de la Eber neamul lor a primit numele de evrei. Eber a născut pe Faleg, fiind de 134 de ani; acesta a născut pe Ragav, fiind de 132 de ani; acesta a născut pe Seruh, fiind de 130 de ani; acesta a născut pe Nahor, fiind de 75 de ani; acesta a născut pe Iharra, fiind de 70 de ani; fiul acestuia, Avraam, patriarhul nostru, a născut pe Isaac, fiind de 100 de ani. Au fost deci pînă la Avraam 3278 de ani. Isaac, de care am vorbit mai sus, era de 60 de ani cînd a născut pe Iacov. Iacov a trăit

85. Licurg, legiuitorul pe jumătate legendar al Spartei. După lungi călătorii în Egipt și India, la cererea spartanilor și a poruncii oracolului de la Delfi, a dat legi noi țării sale.

86. Dracon, arhonte și legiuitor atenian (sec. VII î. Hr.). Codul de legi alcătuit de el a rămas celebru prin asprimea pedepselor; erau pedepsite cu moartea cele mai mici delict. De la numele lui, zisa: legi draconice.

87. Minos, rege legendar al Cretei, fiul lui Zeus și al Europei, legislatorul Cretei. După moartea sa, a ajuns unul din judecătorii infernului.

88. Adică, pe Sit.

pînă la mutarea în Egipt, de care am amintit mai sus, 130 de ani; evreii au stat ca străini în Egipt 430 de ani; după ce au ieșit din pămîntul Egiptului au rătăcit prin pustie 40 de ani. De toți deci au fost 3938 de ani pînă în timpul în care a murit Moisi și a urmat la conducerea poporului Iisus, fiul lui Navi, care a stat în fruntea evreilor 27 de ani. După Iisus al lui Navi, poporul a călcat poruncile lui Dumnezeu și a fost rob vreme de opt ani regelui Husarathon al Mesopotamiei⁸⁹. Pocăindu-se poporul, evreii au avut judecători: Gonotheil 40 de ani, Eclon 18 ani, Aoth 8 ani. Apoi, pentru că au păcătuit, au fost subjuogați de cei de alt neam, 20 de ani⁹⁰.

Apoi Debora le-a fost judecător 40 de ani⁹¹. Apoi madianiții i-au subjugat 7 ani⁹². Apoi le-a fost judecător Ghedeon 40 de ani. Avimeleh 3 ani, Thola 23 de ani, Iair 22 de ani⁹³. Apoi filistenii și amaniții i-au subjugat 18 ani⁹⁴. Apoi le-a fost judecător Iefthae 6 ani, Esbon 7 ani, Elon 10 ani și Abdon 8 ani⁹⁵. Apoi cei de alt neam i-au subjugat 40 de ani⁹⁶. Apoi Samson le-a fost judecător 20 de ani⁹⁷. Apoi au avut pace 40 de ani. Apoi au avut judecător pe Samira un an, pe Ilis 20 de ani, pe Samuil 12 ani.

XXV.

După judecători, evreii au avut împărați. Cel dintîi împărat, cu numele Saul, a domnit 20 de ani; apoi David, strămoșul nostru, 40 de ani. Pînă la domnia lui David sînt de toți 498 de ani. După aceștia a împărățit 40 de ani Solomon, cel dintîi împărat care, după rînduiala lui Dumnezeu, a zidit templul din Ierusalim; după acesta, Rovoam 17 ani; după acesta, Abia 7 ani; după acesta, Asa 41 de ani; după acesta, Iosafat 25 de ani; după acesta, Ioram 8 ani; după acesta, Ohozias un an; după acesta, Gotholias 6 ani; după acesta Ioas 40 de ani; după acesta Amesias 39 de ani; după acesta, Ozias 52 de ani; după acesta, Ioatham 16 ani; după acesta, Ahaz 17 ani; după acesta, Ezechias 29 de ani; după acesta, Manasses 55 de ani; după acesta, Amos 2 ani; după acesta, Iosias 31 de ani; după acesta, Ohas 3 luni; după acesta, Ioachim 11 ani; apoi, alt Ioachim trei luni și zece zile; după acesta, Sedechias 11 ani. După acești împărați, pentru că poporul a stăruit în păcatele lui și nu s-a pocăit, potrivit profeției lui Ieremia⁹⁸, s-a suit în

89. Jud., 3, 8.

90. Jud., 4, 3.

91. Jud., 5, 32.

92. Jud., 6, 1.

93. Jud., 6, 8—10, 5.

94. Jud., 10, 8.

95. Jud., 11, 1—12, 15.

96. Jud., 13, 1.

97. Jud., 16, 32.

98. Ier., 6, 22; 16, 15.

Iudeea împăratul Babilonului, Nabuhodonosor cu numele⁹⁹. Acesta a mutat pe poporul iudeilor în Babilon și a dărâmat templul, pe care-l zidise Solomon. În robia babilonică poporul a stat 70 de ani. Sînt pînă la șederea în Babilon de toți 4954 de ani, 6 luni și 10 zile. După cum Dumnezeu a proorocit prin profetul Ieremia, că poporul are să fie dus în Babilon în robie, tot așa a arătat mai dinainte că iudeii se vor întoarce iarăși în pămîntul lor după 70 de ani. După trecere de 30 de ani¹⁰⁰, a ajuns Cyrus împărat al perșilor. Acesta, potrivit profeției lui Ieremia, în al doilea an al domniei lui, a dat ordin în scris ca toți iudeii care se află în împărăția lui să se întoarcă în țara lor și să reclădească lui Dumnezeu templul pe care-l dărâmasese împăratul Babilonului, mai sus amintit. În afară de asta, Cyrus, la porunca lui Dumnezeu, a dat ordin lui Sabessaros și Mithridate, oameni din garda sa personală, să ducă înapoi și să pună în templu vasele luate din templul din Iudeea de Nabuhodonosor. Așadar, în al doilea an al domniei lui Darius¹⁰¹ se împlinesc cei 70 de ani, profețiți de Ieremia.

XXVI.

Din acestea se vede că sfintele noastre cărți se dovedesc a fi mai vechi și mai adevărate decît ale grecilor și egiptenilor sau decît ale celorlalți istoriografi. Herodot, Tucidide sau chiar Xenofon¹⁰² sau ceilalți istoriografi au început istoriile lor cam de la domniile lui Cyrus și Darius, pentru că n-au putut să vorbească cu precizie despre timpurile cele vechi și mai înainte de ei. Ce lucru mare au spus, dacă au vorbit de Darius și Cyrus, împărații barbarilor, sau la greci¹⁰³, de Zopyros¹⁰⁴ și Hippias¹⁰⁵ sau de războaiele

99. Nabuhodonosor, împăratul Babilonului (605—562 î. Hr.) a făcut mai multe campanii împotriva Egiptului. În 586 a cucerit Iudeea și a distrus Ierusalimul.

100. Am păstrat lectura ediției lui Otto, „30 de ani”; S-B, dau o altă lectură: „70 de ani”.

101. Am păstrat iarăși lectura ediției lui Otto „Darius”. S-B o corectează prin „Cyrus”, pentru a pune de acord contextul.

102. Xenofon, istoric, filozof și general atenian, ucenic al lui Socrate (430—355 î. Hr.). Xenofon a fost un poligraf; a scris lucrări de istorie (*Anabasis*, *Viața și faptele lui Cyrus*, *Hellenica*), lucrări despre Socrate (*Memorii*, *Banchetul*, *Apologia lui Socrate*), lucrări de filozofie, lucrări de economie.

103. Teofil trece printre greci și pe Zopyros, care era persan.

104. Zopyros, satrap persan, celebru prin devotamentul său față de împăratul Darius I (521—486 î. Hr.). În timpul asediului Babilonului, apărut de Nabuhodonosor III, Zopyros, pentru a-l ajuta pe Darius să cucerească cetatea, și-a tăiat nasul și urechile, și-a sfîșiat trupul cu lovituri de bici și s-a dus în Babilon ca transfug. Cîștigînd încrederea asediaților, a putut deschide porțile cetății și așa perșii au cucerit Babilonul.

105. Hippias, tiran al Atenei (527—510 î. Hr.), fiul lui Pisistrate. La început a continuat politica abilă și conciliantă a tatălui său, apoi însă, a instaurat teroarea și a fost exilat.

atenienilor și lacedemonienilor sau de faptele lui Xerxes¹⁰⁶ sau ale lui Pausanias¹⁰⁷, care refugiat într-un templu al Atenei a fost în primejdia de a muri de foame sau de Temistocle¹⁰⁸ și de războiul peloponesian sau de Alcibiade¹⁰⁹ și Thrasybul¹¹⁰ ?

N-am de gând să prezint material de poliloghie, ci să fac cunoscut numărul anilor de la facerea lumii și să dovedesc strădania zadarnică și vorbăria scriitorilor, că nici nu s-au scurs, după cum a spus Platon, două miriade de miriade de ani — că atîția ani a arătat că au fost de la potop pînă în zilele lui — nici cincisprezece miriade și trei mii șaptezeci și cinci de ani, cum a zis istoricul Apolonie Egipteanul, precum am arătat mai înainte¹¹¹, nici că lumea este nefăcută și că toate cele din univers s-au făcut de la sine, precum au flecărit Pitagora și ceilalți, ci universul este făcut și condus de pronia lui Dumnezeu, Cel care le-a făcut pe toate. Iar celor care vor să se încredințeze de adevăr, le-o arată timpul și anii.

Dar ca să nu pară că am mers cu arătarea vremilor numai pînă la Cyrus și că am trecut cu vederea vremile de după el, pentru că n-am putut să le arăt, voi încerca, cu ajutorul lui Dumnezeu, pe cît voi putea, să lămuresc și timpurile de mai tîrziu.

XXVII.

Cyrus a domnit 38 de ani și a fost ucis de Tomyrida¹¹², în Massagetia¹¹³; era olimpiada a șaizeci și doua. De atunci au început romanii să ajungă puternici, întăriți fiind de Dumnezeu. Roma fusese zidită de Romulus, fiul lui Ares și al Iliei, după cum scrie istoria, în olimpiada a șaptea, cu șaptesprezece zile înainte de calendele lui mai, anul socotindu-se

106. Xerxes, fiul lui Darius I, împăratul perșilor (486—465 î. Hr.), a supus Egiptul, a cucerit Atica, a învins pe Leonida la Termopile și a distrus Atena; fiind înfrînt la Salamina, a fost nevoit să se întoarcă în Asia. A fost ucis de unul din curtenii săi.

107. Pausanias, principe lacedemonian, mort pe la 470 î. Hr. A comandat armata în lupta de la Platea. Suspectat că vrea să supună întreaga Grece cu ajutorul perșilor, și-a găsit scăparea refugiindu-se într-un templu.

108. Temistocle, general și om de stat atenian, șeful partidului democrat (520—460 î. Hr.). A cîștigat bătălia de la Salamina, înfrîngînd flota persană, condusă de Xerxes. A murit în exil.

109. Alcibiade, general, orator, om politic atenian, ucenic al lui Socrate (450—404 î. Hr.). Aventuros ca general, ducîndu-și patria în dezastruosul război din Sicilia, nestatornic ca om politic, punîndu-se pe rînd și în slujba Atenei și a Spartei, a sfîrșit prin a se exila și a fost asasinat din ordinul satrapului Farnabaze al Bitiniei.

110. Thrasybul, general și om de stat atenian (445—388 î. Hr.), a alungat, cu ajutorul tebanilor, pe cei treizeci de tirani ai Atenei și a restaurat regimul democratic.

111. Cartea III, 16.

112. Tomyrida a fost regina massageților din Scitia. În anul 528 î. Hr., Cyrus s-a pornit cu război împotriva ei. La început a fost învinsă, dar într-o nouă bătălie, Tomyrida a biruit pe perși și l-a ucis pe Cyrus.

113. Massagetia este Turkestanul de astăzi.

pe atunci la zece luni. Cyrus a murit, după cum am spus mai sus, în olimpiada a șaizeci și doua, adică în anul 220 de la întemeierea Romei, când domnea peste Romani Tarquinius¹¹⁴, zis Superbus. El este cel dintîi care a sîrghiunit pe cîțiva romani; a necinstit copii, a dat drept de cetățenie eunucilor; mai mult, necinstea fecioarele, apoi le mărita. De aceea, pe bună dreptate, romanii l-au numit „Superbul“, care se tîlcuiește „îngîmfatul“. El este cel dintîi care a legiuit ca celor care-l salută pe el, alții să le răspundă la salut. A domnit 25 de ani. După el, vreme de 453 de ani, au urmat an de an consuli, tribuni și edili; a înșira numele lor ar lua mult timp și o socot de prisos. Dar dacă vrea cineva să le afle le va găsi în însemnările pe care le-a alcătuit Chryseros Nomenclatorul¹¹⁵, sclavul eliberat al lui Marcus Aurelius Verus; acesta a consemnat clar toate, și evenimentele, și numele, și anii de la zidirea Romei pînă la moartea stăpînului său, împăratul Verus. Au domnit deci magistrații anuali, precum am spus, 453 de ani; apoi au început să domnească așa numiții împărați. Mai întîi Caius Iulius, care a domnit 3 ani, 4 luni și 6 zile; apoi August, 56 de ani, 4 luni și o zi; Tiberiu, 22 de ani; apoi un alt Caius 3 ani, 8 luni și 7 zile; Claudius, 13 ani, 8 luni și 24 de zile; Neron, 13 ani, 6 luni și 28 de zile; Galba, 7 luni și 6 zile; Oton, 3 luni și 5 zile; Vitelius, 6 luni și 12 zile; Vespasian, 9 ani, 11 luni și 22 de zile; Tit, 2 ani și 22 de zile; Domețian, 15 ani, 5 luni și 6 zile; Nerva, 1 an, 4 luni și zece zile; Traian, 19 ani, 6 luni și 16 zile; Adrian, 20 de ani, 10 luni și 28 de zile; Antonin, 22 de ani, 7 luni și 6 zile; Verus, 19 ani și 10 zile. Așadar timpul cezarilor pînă la moartea împăratului Verus sînt 225 de ani, iar de la moartea lui Cyrus și domnia peste romani a lui Tarquinius Superbus pînă la moartea împăratului Verus, de care am vorbit mai înainte, sînt de toți 741 de ani.

XXVIII.

Pe scurt tot timpul de la începutul lumii se prezintă așa:

De la zidirea lumii pînă la potop au fost	2.242 de ani
De la potop pînă la nașterea fiului lui Avraam, strămoșul nostru	1.036 de ani
De la Isaac, fiul lui Avraam, pînă la șederea poporului împreună cu Moisi în pustie	660 de ani
De la moartea lui Moisi și conducerea lui Iisus fiul lui Navi	
pînă la moartea lui David patriarhul	498 de ani

114. Tarquinius Superbus (mort în anul 496 î. Hr.) a fost al șaptelea și ultimul din cei șapte regi ai Romei. Din pricina tiraniei lui, poporul s-a răsculat, l-a înlăturat de la domnie și a proclamat republica.

115. Chryseros a scris o sinopsă cronologică a istoriei romane de la întemeierea Romei pînă în timpul împăratului Marcu Aureliu.

Iar de la moartea lui David și domnia lui Solomon pînă la
strămutarea poporului în pămîntul Babilonului 518 de ani,
6 luni și 10 zile

Iar de la domnia lui Cîrus pînă la moartea împăratului
Aureliu Verus 741 de ani

La un loc, de la zidirea lumii se adună de toți 5.695 de ani, lăsînd la
o parte lunile și zilele.

XXIX.

Strîngînd așadar la un loc anii și toate cele spuse, se poate vedea
vechimea cărților profetice și dumnezeirea învățăturii noastre; se poate
vedea că învățătura noastră nu e nouă și nici nu sînt mituri și minciuni,
cum gîndesc unii, evenimentele istoriei noastre, ci mai vechi și mai adevărate
decît ale celorlalți. Thallos¹¹⁶ amintește de Belos, care a domnit peste
asirieni și de Cronos Titanul, spunînd că Belos împreună cu titanii a luptat
împotriva lui Zeus și a așa-numiților zei care erau împreună cu acesta.
Și spune că Gygos, fiind biruit, a fugit în Tartesson, care făcea parte din
țara numită pe atunci Acta, iar acum se numește Atica; peste aceea domnea
atunci Gygos. Socot că nu mai este nevoie să înșir celelalte țări și orașe,
să vorbesc de originea numelor lor mai ales ție, care cunoști istoria.

Așadar se vede de aici că Moisi este mai vechi decît toți scriitorii (și nu
numai el, ci și cei mai mulți din profeții care au trăit după el); este mai vechi
și decît Cronos și Belos și decît războiul troian. După istoria lui Thallos,
Belos a trăit cu 322 de ani înaintea războiului troian. Și am arătat mai sus,
că Moisi a trăit cu 900 sau chiar cu 1000 de ani înainte de căderea Troiei.
Cronos și Belos au fost contemporani; dar cei mai mulți nu știu cine a fost
Cronos sau cine a fost Belos. Unii îl cinstesc pe Cronos ca zeu, și-l numesc
Bel sau Bal, mai ales cei care locuiesc în ținuturile răsăritene, neștiind nici
cine este Cronos, nici cine este Belos. La romani se numește Saturn, dar nici
ei nu știu care din ei este Saturn: Cronos sau Belos. Se spune că începutul
olimpiadelor este de la Eifitos¹¹⁷, după alții de la Limos¹¹⁸, care a
fost numit și Ilios. Am arătat, în cele de mai sus, care este numărul
anilor și șirul olimpiadelor. Socot că am spus, cît mi-a stat în putință,
exact numărul anilor și al vechimii evenimentelor din istoria noastră.
Iar dacă mi-a scăpat vreun an, apoi poate fi vorba de 50 de ani sau de 100 de
ani sau chiar de 200 de ani, dar nu de miriade sau mii de ani, așa cum au spus

116. Thallos, necunoscut în enciclopediile consultate.

117. Eifitos a înființat jocurile olimpice la ordinul unui oracol de la Delfi, pentru a
pune capăt războaielor interne și unei ciume.

118. Limos, necunoscut enciclopediilor consultate.

mai înainte Platon, Apoloniu și ceilalți care au scris minciuni. Poate că nici eu nu știu exact numărul tuturor anilor, pentru că în cărțile noastre sfinte sînt lăsate la o parte lunile și zilele.

Mai mult, cele ce am spus despre ani concordă cu cele spuse de Berossos¹¹⁹, care a fost filozof haldeu; el a făcut cunoscute grecilor scrierile haldeice; acest filozof a vorbit la fel cu Moisi despre potop și despre alte multe fapte istorice. Mai mult, spusele lui sînt de acord în parte cu cele spuse de profeții Ieremia și Daniel, anume despre cele suferite de iudei de la împăratul Babilonului, pe care Berossos îl numește Nabopalassar, iar de evrei este numit Nabuhodonosor. Amintește și de templul din Ierusalim, care a fost pustiit de împăratul haldeilor; că i-au fost puse temelile în al doilea an de domnie a lui Cyrus și că templul s-a sfîrșit de zidit în al doilea an de domnie a lui Darius.

XXX.

Grecii, însă, nu menționează deloc faptele istorice adevărate, mai întîi, pentru că ei au cunoscut tîrziu scrierea; ei înșiși vorbesc de descoperirea scrierii și unii spun că a fost descoperită de haldei, alții de egipteni, alții de fenicieni; în al doilea loc, pentru că au greșit și greșesc, deoarece nu vorbesc de Dumnezeu, ci de lucruri deșarte și fără de folos. Astfel, grecii vorbesc cu zel de Homer, de Heisod și de ceilalți poeți, dar slava nemuritorului și singurului Dumnezeu nu numai că au uitat-o, dar o și bîrfesc; mai mult, au prigonit și prigonesc în fiecare zi pe cei care slujesc lui Dumnezeu. Dar nu numai atît ! Dau premii și recompense celor care, cu cuvinte frumoase, Îl insultă pe Dumnezeu, iar pe cei care se străduiesc pentru virtute și duc o viață cuvioasă, pe unii i-au lovit cu pietre, pe alții i-au ucis și pînă astăzi îi supun la cumplite torturi. De aceea unii ca aceștia au pierdut neapărat înțelepciunea lui Dumnezeu și adevărul nu l-au găsit.

Deci, dacă vrei, citește-le acestea cu atenție, ca să-ți fie sfetnic și arvună pentru adevăr.

119. Berossos, preot babilonean, istoric și astronom, născut pe la 330 î. Hr. A scris în grecește o lucrare istorică, intitulată probabil *Babiloniacon*, împărțită în trei părți; prima parte merge de la facerea lumii pînă la potop; a doua pînă la împăratul Nabonasar (sec. VIII î. Hr.); a treia parte de la Nabonasar pînă la Alexandru cel Mare (356—323 î. Hr.). Din păcate, din lucrarea lui Berossos nu ne-au rămas decît fragmente transmise de Iosif Flaviu (+ 100), Clement Alexandrinul (+ c. 214) și Eusebiu al Cezareii (+ 339).

INDICE SCRIPTURISTIC

Facere

1, 1 = II, 10; II, 13.
 1, 2 = II, 10; II, 13.
 1, 3 = II, 13.
 1, 3—4 = II, 11.
 1, 4—2, 3 = II, 11.
 1, 5 = II, 13.
 1, 8 = II, 35.
 1, 11—12 = II, 13.
 1, 14 = I, 4; II, 15.
 1, 26 = II, 18.
 1, 31 = II, 17.
 2, 1 = II, 35.
 2, 3 = II, 19.
 2, 4—5 = II, 19.
 2, 6—7 = II, 19.
 2, 8 = II, 26.
 2, 8—9 = II, 24.
 2, 8—3, 19 = II, 20—21.
 2, 9 = II, 24.
 2, 10—14 = II, 24.
 2, 15 = II, 24, 26.
 2, 15—17 = II, 24.
 2, 23 = II, 28.
 2, 23—24 = II, 28.
 3, 5 = II, 28.
 3, 8 = II, 22.
 3, 9 = II, 26.
 3, 10 = II, 22.
 4, 1 = II, 28.
 4, 1 = II, 29.
 4, 2 = II, 29.
 4, 9 = II, 29.
 4, 10—11 = II, 29.
 4, 17 = II, 30.
 4, 18—19 = II, 30.
 4, 20 = II, 30.
 4, 21 = II, 30.
 4, 22 = II, 30.
 4, 25 = II, 30.
 5, 32 = III, 19.
 6, 13—16 = III, 19.
 7, 11 = III, 19.

7, 12 = III, 19.
 7, 13 = III, 19.
 7, 17 = III, 19.
 7, 19—20 = III, 19.
 8, 11 = III, 19.
 10, 10 = II, 31.
 10, 11 = II, 31.
 10, 11—12 = II, 31.
 11, 4 = II, 31.
 11, 7 = II, 31.
 14, 1—6 = II, 31.
 14, 18 = II, 31.
 20, 2 = II, 31.
 23, 10 = II, 31.
 26, 1 = II, 31.

Ieşire

4, 11 = I, 14.
 14, 31 = III, 9.
 20, 4—5 = III, 9.
 20, 12 = III, 9.
 20, 13—17 = II, 35.
 20, 14—17 = III, 9.
 23, 6—8 = III, 9.
 23, 9 = III, 10.

Deuteronom

4, 19 = II, 35.
 17, 3 = II, 35.

Judecători

3, 8 = III, 24.
 4, 3 = III, 24.
 5, 32 = III, 24.
 6, 1 = III, 24.
 6, 8—10, 5 = III, 24.
 10, 8 = III, 24.
 11, 1—12, 15 = III, 24.
 13, 1 = III, 24.
 16, 32 = III, 24.

Iov

9, 8 = I, 7.
 9, 9 = I, 6.
 34, 14—15 = I, 7.
 38, 18 = I, 7.

Psalmi

13, 1 = II, 35.
 13, 3 = II, 35.
 23, 2 = I, 7.
 32, 6 = I, 7.
 50, 9 = II, 38.
 64, 7 = I, 7.
 88, 10 = I, 7.
 93, 9 = I, 14.
 95, 5 = I, 10.
 134, 12 = I, 6.
 134, 30 = I, 10; II, 34.
 134, 31—32 = I, 1.
 146, 4 = I, 6.

Pilde

3, 8 = II, 38.
 3, 19—20 = I, 7.
 4, 25 = II, 35.
 4, 25—26 = III, 13.
 6, 27—29 = III, 13.
 8, 27 = II, 10.
 8, 29 = II, 10.
 8, 30 = II, 10.
 24, 21—22 = I, 11.

Isaia

1, 16—17 = III, 12.
 30, 27 = II, 38.
 30, 28 = II, 38.
 30, 30 = II, 38.
 31, 6 = III, 11.
 40, 22 = II, 13.
 40, 28 = II, 35.

41, 1 = III, 12.
 42, 5 = II, 35.
 45, 12 = II, 35.
 45, 18 = III, 12.
 55, 6—7 = III, 11.
 56, 1 = III, 12.
 58, 6—8 = III, 12.
 66, 1 = I, 4; II, 22.
 66, 5 = III, 14.

Ieremia

2, 18 = II, 24.
 6, 9 = III, 11.
 6, 16 = III, 12.
 6, 22 = III, 25.
 10, 12—13 = II, 35.
 10, 13 = I, 6.
 10, 14—15 = II, 35.
 16, 15 = III, 25.
 51, 17—18 = II, 35.

Iezechiel

18, 21—23 = III, 11.

Osie

12, 6 = III, 12.
 13, 4 = III, 12.

Ioîl

2, 16 = III, 12.

Avacum

2, 18 = II, 35.
 2, 19 = II, 35.

Zaharia

7, 9—10 = III, 12.

Malahia

4, 1 = II, 38.

Matei

5, 28 = III, 13.
 5, 32 = III, 13.
 5, 44 = III, 14.
 5, 46 = III, 14.
 6, 3 = III, 14.
 7, 12 = II, 34.

Luca

18, 27 = II, 13.

Ioan

1, 1 = II, 22.
 1, 3 = II, 10, 22.
 12, 24 = I, 13.
 16, 21 = II, 23.
 20, 27 = I, 14.

Faptele Apostolilor

7, 49 = I, 4; II, 22.
 17, 28 = II, 8.

Romani

2, 6—9 = I, 14.
 8, 3 = II, 14.
 13, 1 = I, 11.
 13, 7—8 = III, 14.

I Corinteni

1, 18 = II, 1.
 1, 21 = II, 1.
 1, 23 = II, 1.
 2, 9 = I, 14.
 6, 9—10 = I, 14.
 15, 36—37 = I, 13.
 15, 53—54 = I, 7.

II Corinteni

5, 4 = I, 7.
 11, 6 = II, 1.

Efeseni

3, 10 = I, 6; II, 16.
 4, 18 = I, 7.

Filipeni

2, 7 = II, 14.
 3, 19 = II, 17.

Coloseni

3, 2 = II, 17.

I Timotei

2, 1 = III, 14.
 2, 2 = III, 14.

Tit

2, 12 = III, 9.
 3, 1 = III, 14.
 3, 5 = II, 16.

Evrei

5, 12—14 = II, 25.

I Petru

4, 3 = II, 34.

Iuda

13 = II, 15.

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC

A

Abdon, III, 24.
 Abeibalos, III, 22.
 Abias, III, 25.
 Abimeleh, III, 24, 31.
 Abis, -uri, I, 4.
 Acoos, II, 7.
 Acoperemînt, -minte, II, 21.
 Acoperiș, II, 13.
 Acropole, I, 10.
 Acta, III, 29.
 Ada, II, 30.
 Adam, II, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 29; III, 24.
 Adama, II, 31.
 Adăpost, III, 12.
 Adevăr, -uri, I, 1, 14; II, 1, 8, 12, 14, 15, 16, 22, 32, 33, 34, 35, 38; III, 2, 3, 4, 15, 17, 21, 23, 26, 30; II, 14; III, 1, 4.
 Adonis, I, 9.
 Adramaleh Etiopianul, II, 31.
 Adrian, III, 27.
 Adulter, -e, I, 9, 14; II, 34; III, 3, 6.
 Adînc, -uri, I, 4; II, 6, 10; I, 6; I, 7; II, 7; III, 19.
 Adunare, -nări, II, 11, 13, 14.
 Aer, I, 6.
 Aeropos, II, 7.
 Afrodita, I, 9; III, 3.
 Ahaz, III, 25.
 Ahile, I, 9.
 Ajutor, II, 20, 32; III, 1, 16, 26; II, 18.
 Alcetas, II, 7.
 Alcibiade, III, 26.
 Alexandria, I, 9; II, 7.
 Altar, -e, III, 2.
 Althea, II, 7.
 Amanit, -ți, III, 24.
 Amenințare, -țări, II, 31.
 Amenofis, III, 20.
 Amesias, III, 25.
 Amessa, III, 20.
 Amos, III, 25.
 Amyntas, II, 7.
 An, ani, I, 4, 6, 9; II, 3, 10, 11, 12, 31, 33; III, 1, 16, 17, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29; III, 26, 29.

Animal, -e, I, 10; II, 17, 18, 29; III, 7; I, 6; II, 11.
 Anotimp, -uri, I, 6, 13.
 Antichitate, II, 32.
 Antinoos, III, 8.
 Antonin, III, 27.
 Antropofagie, III, 5.
 Aoth, III, 24.
 Apă, ape, I, 6, 7; II, 5, 10, 11, 13, 16, 35, 36, 38; III, 9, 19; II, 14; I, 6; III, 19.
 Apolon, I, 9; II, 7, 30; III, 3.
 Apolonidis, numit Horapios, II, 6.
 Apolonie, III, 29.
 Apolonie Egipteanul, III, 16, 26.
 Aproapele, II, 35; III, 9, 12.
 Apropiere, II, 3.
 Apus, II, 3, 32.
 Arabia, II, 32; III, 19.
 Arabic, III, 19; II, 32.
 Aramă, II, 30.
 Arătos, II, 8; III, 2.
 Arătare, III, 26.
 Arcturos, I, 6.
 Ares, I, 9; III, 27.
 Arginți, II, 35; II, 34.
 Argintar, II, 35.
 Argos, III, 20, 21.
 Argument, -e, III, 7.
 Arhath, II, 31.
 Arhiloh, II, 37.
 Arhivă, -ve, III, 22.
 Ariadna, II, 7.
 Arioș, II, 31.
 Aripă, -i, II, 7, 17, 36.
 Aristofan, II, 7; III, 2.
 Aristomah, II, 7.
 Aristomides, II, 7.
 Ariston, III, 7.
 Armais, III, 20.
 Armonie, II, 9.
 Arfoaxath, III, 24.
 Arsinoe, II, 7.
 Artemida, I, 9.
 Arvună, III, 30.
 Asa, III, 25.
 Asclepios, I, 9, 13; III, 2.

Ascultare, II, 1.
 Ascultătorul, III, 7.
 Asemănare, II, 11, 18; III, 9.
 Asia, II, 32.
 Asiria, II, 20, 31.
 Asirian, -eni, II, 31; III, 29.
 Assur, II, 31.
 Astarte, III, 22.
 Astru, aștri, I, 6.
 Ateism, III, 2; III, 3, 7, 8.
 Atelier, -e, II, 2.
 Atena, zeița, I, 10; III, 3; templul -nei, III, 26.
 Atenian, -nieni, I, 10, 23, 26; III, 26.
 Atenție, III, 7, 30.
 Atharymos, III, 22.
 Atica, III, 29.
 Attis, I, 9; III, 8.
 Atom, -i, III, 7.
 Aur, II, 20, 36.
 Aurar, II, 35.
 Aureliu Verus, III, 28.
 Autolic, II, 1; III, 1.
 Automatism, II, 4.
 Avacum, II, 35.
 Avel, II, 29, 30.
 Avraam, III, 9, 24; III, 28.
 Azi, II, 30.

B

Babilon, II, 31; III, 25, 29; III, 28.
 Baie, -ia nașterii din nou, II, 16.
 Bal, III, 29.
 Balac, Balah, II, 31.
 Ballas, II, 31.
 Barbar, -i, III, 26.
 Barsas, II, 31.
 Basm, -e, II, 22; III, 1.
 Batjocură, I, 12; III, 8.
 Bazoros, III, 22.
 Bărbat, -ți, II, 8, 11, 20, 21, 28, 30, 36, 37; III, 9; III, 11; III, 6, 11.
 Bătaie de joc, I, 1; III, 4.
 Bătător, II, 30.
 Bătrîn, -i, III, 12.
 Bel, III, 29.
 Belos, III, 29.
 Berenica, II, 7.
 Berosos, III, 29.
 Bibliotecă, -ci, III, 4, 6.
 Binecuvîntare, II, 16, 17.
 Binefacere, II, 26.
 Binele, II, 17, 20, 21; III, 14.
 Bir, -uri, I, 10.
 Biserică, -ci, II, 14; III, 12.
 Blestemare, II, 23.
 Blîndețe, II, 8, 17.
 Bob, — de grîu, I, 13.
 Bocros, II, 7.

Bogăție, -ții, II, 5, 12.
 Bolnav, I, 8.
 Boltă, II, 13.
 Botez, II, 16.
 Bou, boi, I, 10; III, 9.
 Britania, II, 32.
 Bronz, II, 2.
 Bucurie, I, 14; II, 36, 37; III, 14.
 Bunătate, -tăți, I, 3, 14; II, 14, 15, 35.
 Bunăvoință, II, 34.

C

Cain, II, 29, 30.
 Cainan, III, 24.
 Caius Iulius, III, 27.
 Calac, II, 31.
 Cale, căi, II, 29, 37; III, 11; III, 12; II, 38.
 Calende, III, 27.
 Cambyses, III, 5.
 Cameră, II, 13; III, 12.
 Cap, II, 21, 36.
 Capră, I, 9.
 Caranaian, -ieni, II, 31.
 Caranos, II, 7.
 Carne, I, 13; II, 20, 36; III, 4, 15.
 Cartagena, III, 22.
 Carte, cărți, II, 6, 29, 30, 31; III, 1, 3, 5, 19; II, 19, 29; II, 30; III, 23; I, 14; III, 23; III, 26; III, 23, 29; III, 20.
 Casă, I, 12; II, 1, 2, 17; III, 9, 12.
 Casios, muntele, I, 10.
 Castitate, III, 15.
 Catalog, III, 2.
 Cavalerie, III, 20.
 Cazma, -le, II, 8.
 Cădere, I, 6; II, 19; III, 29.
 Cămară, III, 12.
 Călător, -i, II, 14.
 Călătorie, -ii, III, 7.
 Călcător, -i de lege, II, 16.
 Călcîi, II, 21.
 Căldură, I, 5, 13.
 Căpitan, I, 5, 8.
 Cărare, II, 36.
 Cărbune, III, 12.
 Căsătorie, III, 6.
 Ceață, II, 36.
 Ceisos, II, 7.
 Cer, -uri, I, 6, 7, 12, 13; II, 5, 6, 10, 11, 13, 19, 20, 24, 31, 35, 36; III, 9, 12; I, 4, 6, 7; II, 3, 10; II, 13; III, 2.
 Cercul, -ului, I, 6; III, 19.
 Cercetare, -tări, II, 35; III, 7.
 Cetate, -tăți, II, 30, 31; III, 20; III, 20.
 Cetățean, -țeni, III, 27.
 Cezar, -i, III, 27.
 Chip, -uri, I, 10; II, 11, 18, 22, 31, 35; III, 6; I, 2; I, 3.

Chit, chiți, II, 11, 16.
 Chitară, II, 30.
 Chryseros Nomenclatorul, III, 27.
 Chrysippos, II, 4.
 Ciclop, -i, II, 6.
 Cinste, I, 11; III, 14.
 Cinstire, -ri, II, 2, 5; III, 15; II, 1.
 Ciocan, II, 30.
 Cirina, II, 7.
 Cirus, III, 23, 25, 26, 27, 28, 29.
 Citit, II, 1.
 Cititor, III, 7.
 Ciulin, -i, II, 21.
 Ciumă, II, 9, 36.
 Cîine, -ni, II, 36; III, 2, 7.
 Cîmp, -ii, II, 3, 19, 20, 21.
 Cîntare, II, 5.
 Cîntăreață, -rețe, II, 36.
 Cîntec, II, 30, 36.
 Claudie, III, 27.
 Cleanthes, III, 5.
 Cleodemos, II, 7.
 Clipit, II, 35.
 Clitomahos Academicul, III, 7.
 Clymenos, III, 18.
 Coajă, I, 5.
 Coastă, -tele, II, 20, 28.
 Coinos, II, 7.
 Coloană, -ne, I, 13; III, 2.
 Comedie, -ii, III, 2.
 Conducător, II, 36.
 Conducere, III, 24, 28.
 Conjuncție, I, 6.
 Consul, -i, III, 27.
 Conștiință, II, 4.
 Continent, II, 32.
 Contract, III, 12.
 Contrazicere, III, 7.
 Copil, -pii, I, 2, 9; II, 7, 25, 29; III, 3, 5, 6, 15, 22, 27.
 Copilă, II, 7.
 Copilărie, III, 6.
 Cor, III, 6.
 Corabie, -ăbii, I, 5, 8, 12; II, 14; III, 19.
 Corăbier, -i, II, 14.
 Corp, I, 6.
 Cort, -uri, II, 13, 30.
 Coșniță, III, 11.
 Creare, II, 15; II, 22, 33, 35; II, 10.
 Creator, I, 4; II, 5, 36; II, 4; III, 15; II, 34.
 Creație, II, 11, 13, 22; II, 12, 17.
 Credință, I, 7, 14; II, 12, 38; III, 2, 9; I, 8; I, 14.
 Crescător, II, 30.
 Creștere, II, 23.
 Creștin, I, 1, 12; II, 33; III, 4, 15; I, 1; I, 1; II, 33; I, 1.
 Creta, I, 10; II, 3.
 Cretan, -i, I, 10; III, 6, 23.

Crezare, II, 12, 34.
 Crimă, -me, III, 15.
 Critias, III, 7.
 Crocodil, -i, II, 36.
 Cronologie, III, 16.
 Cronos, I, 9, 10; II, 5, 6; III, 3; III, 29.
 Cub, II, 32.
 Cules, II, 8.
 Culoare, II, 2.
 Cunoștință, -țe, II, 20, 25, 35; I, 7; II, 24, 25.
 Cupă, II, 36.
 Cuptor, II, 38.
 Curăție, III, 3, 12, 15.
 Curgere, I, 6.
 Cutiută, -țe, I, 5.
 Cutremur, -e, II, 36.
 Cuvios, II, 15.
 Cuvînt, -vinte, I, 3; II, 1, 4, 5, 12, 13, 18, 14, 15, 19, 30, 34, 35, 37, 38; III, 1, 4, 9, 12, 17.
 Cuvîntul, (Dumnezeu), I, 7; II, 13, 15, 18, 23; III, 14; III, 12, 15; II, 10; II, 22; II, 22; II, 10; II, 10; II, 10; II, 22; II, 22; II, 10; II, 22; II, 10, 22; I, 7; II, 18; I, 7; II, 22; II, 10.

D

Dafne, I, 9.
 Dajdie, III, 14.
 Damfenofis, III, 20.
 Danaos, III, 20, 21.
 Daniil, III, 29.
 Dans, I, 6.
 Dar, -uri, III, 9.
 Dare, -a legii, III, 11.
 Darius, III, 23, 25, 26, 29.
 Dasen, II, 31.
 David, II, 35, 38; III, 28; III, 25.
 Debora, III, 24.
 Dedal, III, 16.
 Defect, II, 26.
 Deianira, II, 7.
 Demon, -i, II, 6, 8, 28; III, 2.
 Descoperire, -a scrierii, III, 30.
 Desfătare, II, 24.
 Desfrînare, -nări, I, 14; II, 34; III, 8, 12, 15; cuvînt de-, III, 12.
 Destrăbălare, -lări, II, 34; III, 3.
 Deșertăciune, II, 7.
 Deucalion, III, 18, 19, 30.
 Dialect, -e, II, 31.
 Dimineață, II, 11; III, 12.
 Diogene, III, 2, 5.
 Dionisos, I, 9; II, 7; III, 3.
 Dionisie, II, 37.
 Direcție, -ii, II, 32.
 Dobitoc, -toace, II, 11, 20; III, 7, 9.
 Doctor, I, 7, 8; I, 7.

Doctrină, -ne, III, 2; III, 16.
 Dogmatizare, III, 2.
 Dometian, III, 27.
 Domnie, -nii, III, 22, 23, 26, 27, 28, 29; III, 14.
 Domn, -ul, I, 3; II, 22, 38; III, 14.
 Dovadă, I, 13, 14; II, 15, 16, 23; III, 23.
 Dovedire, I, 13; II, 15; III, 4; II, 14.
 Drac, -i, I, 10; II, 28, 36.
 Dracon, III, 23.
 Dragoste, II, 6, 12, 28.
 Dregător, -i, I, 5.
 Dregătorie, II, 5.
 Drept, dreptii, II, 16, 38; II, 15.
 Dreptate, I, 3, 11, 14; II, 14, 17, 34, 36, 37, 38; III, 9, 12, 15; III, 12; III, 11.
 Drum, -uri, I, 6; II, 8, 15, 36; III, 12.
 Duh, -uri, I, 3, 12; II, 31, 35, 36; II, 8, 33.
 Duh, -ul, I, 7, 5, 14; II, 9, 10, 13, 14, 30, 33, 35; III, 12, 17, 23, 30, 33, 35.
 Dulceață, II, 14, 36.
 Dumnezeu, I, 2, 3, 4, 5, 7; II, 3, 5, 34, 35, 36; III, 9, 15; Împăratul-, I, 1, 7, 8; II, 9, 10, 11, 15, 27, 34; III, 11, 15, 23; Înțelepciunea lui-, II, 4, 8, 35, 37, 38; III, 7, 11, 12, 17, 23, 25, 26, 38; Cuvîntul lui-, I, 7; II, 10, 13, 15, 18, 22, 23; Duhul lui-, I, 1, 4, 5, 7, 12, 14, 17.
 Dumnezei, I, 9, 10; II, 2, 8, 10, 12, 21, 28, 34, 36; III, 2; II, 38.
 Dumnezeire, II, 17, 37; III, 29.
 Durere, -ri, II, 21, 23, 36; II, 25.
 Dușman, -i, I, 11; II, 37; III, 14.
 Dușmănie, II, 21.

E

Eber, III, 24.
 Eclon, III, 24.
 Edem, II, 20; II, 24.
 Efron Heteul, II, 31.
 Egipt, I, 10, 21, 30; II, 6, 24, 31, 32, 33; II, 6, 11, 31; III, 9, 10, 20, 21, 22; III, 23; III, 24, 26.
 Elam, II, 31.
 Ellasar, II, 31.
 Elean, -eeni, I, 10.
 Elen, -i, III, 6.
 Elon, III, 24.
 Empedocle, III, 2.
 Endymion, I, 9.
 Enemighin, -i, II, 31.
 Enoh, III, 24, 30.
 Enos, III, 24.
 Epicur, II, 4; III, 2, 6, 7.
 Erebos, II, 12.
 Erezie, -ii, II, 14.

Eros, II, 6, 12.
 Esbon, III, 24.
 Eshil, II, 37.
 Etiopia, II, 20, 24, 32.
 Etiopian, II, 31.
 Eufrat, II, 20, 24.
 Eunuc, -i, III, 27.
 Eunuhos, III, 19.
 Euripide, II, 8, 37; III, 2.
 Eva, II, 28, 29, 30.
 Evan, II, 28.
 Evanghelie, -ii, III, 12, 14.
 Eveniment, -e, III, 17, 23, 27; III, 29.
 Everghetu (Ptolomeu) II, 7.
 Evhemeros, III, 7.
 Evilat, II, 20.
 Evlavie, II, 36; III, 5.
 Evnoos, II, 7.
 Evreiesc, Noe nume-, III, 19.
 Evreu, -ei, II, 9, 12, 35; III, 9, 10, 20, 24, 25, 29.
 Exemplu, III, 6.
 Exil, II, 26.
 Existență, II, 4, 38; III, 7, 8.
 Explicație, II, 7.
 Ezechias, III, 25.

F

Facere, I, 3, 4; II, 5, 6, 7, 8, 9; II, 10, 13, 32; II, 18, 19, 23, 33, 35; III, 3, 18, 23, 26.
 Faleg, III, 24.
 Familie, -ii, II, 7, 8.
 Faptă, -te, I, 2, 9, 10, 14; II, 17, 27, 31, 34, 36; III, 3, 6, 8, 12, 15, 26, 9, 29, 30; II, 17, 38.
 Față, I, 9; II, 19, 20, 21.
 Faran, II, 31.
 Faraon, II, 31; III, 20, 21.
 Făcător, I, 4; II, 4.
 Făclie, II, 13.
 Făptură, I, 3, 4.
 Fărădelege, -gi, III, 11.
 Făurar, -i, II, 2, 30.
 Fecioară, -re, III, 27.
 Fel, II, 11.
 Femeie, -mei, II, 11, 20, 21, 23, 28, 29, 35; III, 9, 12, 19; III, 12; III, 12; III, 12; III, 6; III, 4.
 Fenicia, II, 32; III, 23.
 Fenician, -ieni, III, 30.
 Fericire, II, 37.
 Fiară, -re, II, 11, 16, 17, 20, 21, 36; II, 17.
 Fidias, I, 10; II, 3.
 Fier, II, 30.
 Fierar, III, 3.
 Fiică, -ce, II, 5, 7.
 Ființă, I, 8; II, 31.
 Filadelfu (Ptolomeu), II, 7.
 Filimon Comicul, III, 7.

Filip, II, 7.
 Filistean, -teni, II, 31 ; III, 24.
 Filopattor (Ptolomeu), II, 7.
 Filozof, -i, I, 14 ; II, 3, 4, 5, 8, 12, 15, 38 ;
 III, 2, 6, 7, 16, 29.
 Filozofie, II, 4 ; III, 2, 5, 6 ; III, 2.
 Fire, II, 16, 17, 27 ; III, 7.
 Fison, II, 20, 24.
 Fiu, fii, I, 9, 10, 11 ; II, 3, 5, 7, 21, 22, 29,
 30, 31 ; III, 3, 6, 19, 22, 24, 27, 28.
 Flacăra, -ri, II, 36.
 Flecăreală, III, 17.
 Flotă, III, 20.
 Foamete, II, 9, 36 ; III, 10, 26.
 Foc, I, 3 ; II, 36 ; III, 12 ; I, 14 ; II, 37, 38.
 Folos, I, 6, 13 ; II, 36 ; III, 7.
 Formă, II, 6.
 Frate, frați, II, 29, 30 ; III, 11, 12, 14, 20.
 Frază, I, 1.
 Frământare, I, 7.
 Frică, III, 14 ; I, 7.
 Fruct, -e, I, 6, 13 ; II, 8.
 Frumusețe, I, 6, 13 ; II, 14, 24.
 Frunte, III, 24.
 Frunză, -ze, II, 21.
 Fulger, -e, I, 6 ; II, 35, 36 ; III, 2.
 Furie, II, 36, 38.
 Furtună, -ni, I, 6 ; II, 13, 14.

G

Gaidad, II, 30.
 Galba, III, 27.
 Galia, II, 32.
 Garanție, -ii, I, 8.
 Gardă, III, 25.
 Gee, II, 6, 12.
 Genealogie, -ii, II, 2, 8, 30, 31 ; III, 23.
 Germania, II, 32.
 Ghedeon, III, 24.
 Gheon, II, 20, 24.
 Gherara, II, 31.
 Ghicitor, -i, III, 17.
 Gigant, -ți, II, 6.
 Gînd, -uri, II, 8, 13, 35 ; III, 12.
 Gîndire, I, 3 ; II, 6, 25 ; III, 2, 5.
 Gîscă, III, 2.
 Gladiator, -i, III, 15.
 Glas, II, 21, 22, 29, 36 ; III, 5 ; III, 12.
 Gomora, II, 31.
 Gonotheil, III, 24.
 Gotholias, III, 25.
 Grai, II, 31 ; viu —, II, 38.
 Grădină, II, 36.
 Grămadă, -mezi, II, 36.
 Grec, -i, I, 10 ; II, 9, 36 ; III, 16, 21, 26,
 29, 30.
 Grijă, II, 8.
 Grindină, I, 6 ; II, 36, 38.
 Griu, I, 13 ; III, 10.

Gunoii, I, 2.
 Gură, I, 10, 14 ; II, 12, 31, 36 ; III, 3, 4,
 8.
 Gygas, III, 29.

H

Haină, I, 9 ; III, 12.
 Halam, II, 31.
 Haldaic, II, 32.
 Haldea, III, 10.
 Haldeu, -ei, II, 31, 33 ; III, 30 ; III, 29
 Ham, II, 31 ; III, 19.
 Hanaan, II, 31 ; III, 9.
 Hananian, II, 32.
 Haos, II, 6, 12.
 Har, III, 15, 23.
 Harran, II, 31.
 Harpagos, III, 5.
 Hasloniimi, II, 31.
 Hebrot, II, 31.
 Hebron, III, 20.
 Hecatombă, -be, II, 36.
 Hefaistos, III, 3.
 Heliopolis, III, 20.
 Helles, III, 22.
 Hera, III, 3, 8.
 Heracle, I, 9, 13 ; II, 7 ; III, 2, 3.
 Herodot, III, 2, 5, 26.
 Hesiod, II, 5, 6, 8, 12, 13 ; III, 2, 17, 30.
 Hetteu, II, 31.
 Hieromos, III, 22.
 Hillos, II, 7.
 Hippias, III, 26.
 Hodollagomor, II, 31.
 Homer, I, 9 ; II, 3, 5, 8, 30, 38 ; III, 2,
 17, 30.
 Horapios, II, 6.
 Horreeni, II, 31.
 Hotar, I, 3 ; II, 5.
 Hoție, II, 34.
 Hrană, I, 6 ; II, 18.
 Hrănitor, II, 34.
 Hristos, I, 12.
 Hrysippos, II, 4 ; III, 8.
 Husarathon, III, 24.
 Hyacinth, I, 9.

I

Iacob, III, 9, 24.
 Iad, II, 36, 38.
 Iafet, III, 19.
 Iair, III, 24.
 Iarbă, -uri, II, 13, 18, 19, 21, 24 ; II, 11.
 Icoană, I, 4.
 Ida, muntele —, I, 9 ; II, 3.
 Idee, -ei, II, 4, 28.
 Idol, -i, I, 1, 10, 14 ; II, 34, 36 ; III, 9.
 Iefthae, III, 24.

Ieremia, II, 35 ; III, 11, 12, 25, 29.
 Ieret, III, 24.
 Ierosolima, II, 31 ; III, 21.
 Iertare, II, 16.
 Ierusalim, II, 31 ; III, 22 ; III, 25, 29.
 Ieşire, III, 22.
 Iezechiil, III, 11.
 Iharra, III, 24.
 Iisus fiul lui Navi, III, 24, 28.
 Iliia, III, 27.
 Ilios, III, 29.
 Iliis, III, 24.
 Imagine, II, 15, 16.
 Imaginaţie, II, 8.
 Indian, III, 5.
 Inexistenţă, III, 2.
 Inimă, I, 2, 7, 14 ; II, 6, 22, 35 ; III, 12.
 Instinct, I, 6.
 Insulă, -le, II, 14, 32.
 Invidie, II, 25, 29.
 Ioachim, III, 25.
 Ioas, III, 25.
 Ioatham, III, 25.
 Ioil, III, 12.
 Ioran, III, 25.
 Iosafat, III, 25.
 Iosias, III, 25.
 Iosif Flaviu, III, 23.
 Iphtos, III, 29.
 Ipoteză, II, 5, 6.
 Isaac, III, 9, 24, 28.
 Isaia, II, 13, 35, 38 ; III, 11, 12, 14.
 Istorie, -ii, II, 1, 2, 12, 20, 21, 29, 30, 32, 34 ; III, 2, 12, 13, 26, 27, 29, 30 ; III, 23 ; III, 22.
 Istoric, II, 7 ; III, 5, 26.
 Istoriograf, -i, II, 33 ; III, 26 ; III, 26.
 Italia, II, 32.
 Iubire, II, 34 ; II, 27.
 Iudeea, II, 32 ; III, 9, 21, 22, 25.
 Iudeu, -ei, III, 9, 11, 20, 22, 25, 29.
 Iuthobalos, III, 22.
 Iuval, II, 30.
 Izgonire, II, 25 ; III, 20.
 Izvor, izvoare, I, 6, 19, 35, 36 ; II, 14.

I

Împărat, -aţi, I, 5, 10, 11 ; II, 6, 7, 31, 33, 36 ; III, 12, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29.
 Împărăţie, -ţii, I, 3 ; II, 31 ; III, 11, 25 ; III, 22.
 Împărţire, II, 31, 32.
 Împietrire, I, 7.
 Împlinire, III, 17.
 Împreunare, -nări, II, 7, 22 ; III, 3 ; III, 8.
 Înălţime, -mi, I, 3, 4 ; II, 5.
 Începător, II, 7.
 Începătoare, II, 28.

Început, II, 6, 7, 10, 11, 18, 24, 31, 32, 36 ; III, 3 ; III, 28, 29.
 Închinare, I, 14 ; II, 34, 35.
 Închipuire, II, 35.
 Îndoială, III, 4.
 Îndreptare, III, 15.
 Îndurare, II, 14 ; III, 12.
 Înec, I, 12.
 Înfaţişare, II, 24.
 Înfricoşare, I, 6.
 Înfrinare, III, 15.
 Înger, II, 28.
 Înmulţire, II, 23.
 Înrudire, II, 7.
 Însemnare, III, 27.
 Întinăciune, I, 2.
 Întîmplare, -lări, II, 8, 33.
 Întoarcere, II, 21.
 Întristare, II, 25.
 Întuneciune, II, 6, 36.
 Întunerec, I, 2, 6 ; II, 7, 10, 11, 12, 13, 36.
 Înţelepciune, I, 3, 6 ; II, 9, 10, 15, 22, 36 ; III, 22.
 Înţelepciune, I, 7, 13 ; II, 10, 12, 15, 16, 18, 22, 35, 38 ; III, 30 ; II, 10.
 Înţelept, II, 33.
 Învăţător, I, 3, 8.
 Învăţătură, -ri, I, 14 ; II, 8, 26, 3, 4, 5 ; III, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 15.
 Înviere, I, 13, 14 ; II, 26, 27 ; I, 13 ; I, 8, 13, 14 ; I, 13 ; II, 15 ; II, 14.
 Învîrtoşenie, II, 35.
 Învoială, III, 12.

J

Jertfă, -fe, II, 2, 36.
 Judecată, -căţi, II, 8, 14, 26, 36, 37, 38 ; III, 3, 9, 12.
 Judecător, -i, I, 3 ; III, 24, 25.
 Jug, III, 9.
 Jumătate, II, 13.
 Jurămînt, III, 2 ; II, 34 ; II, 37.

L

Lacedemonian, III, 26.
 Lacrimă, -mi, II, 36.
 Ladă, III, 18.
 Lagos, II, 7.
 Lameh, II, 30 ; III, 24.
 Lapte, II, 25.
 Laudă, I, 1 ; -da oamenilor, III, 14.
 Laviimi, II, 31.
 Lăcomie, I, 14.
 Lăţime, I, 7.
 Legătură, -ri, III, 4, 6, 11, 12, 15, 22.
 Lege, legi, I, 5, 11 ; II, 15, 16, 25, 27, 34, 37 ; III, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 23 ; II, 14,

16; II, 35; III, 9; II, 35; III, 9; II, 34; III, 11.
 Legislație, III, 16.
 Legiuire, III, 17, 23.
 Legiuitor, -i, III, 6, 9; -ii, III, 23.
 Lemn, -e, I, 1, 10; II, 2, 35.
 Lepră, III, 21.
 Lepros, III, 21.
 Libațiune, -ni, II, 2.
 Libia, II, 32; III, 22.
 Lichid, -e, I, 13.
 Licurg, III, 23.
 Liman, -uri, II, 8.
 Limbă, -bi, II, 12, 31, 32; I, 1; III, 19.
 Limos, III, 29.
 Loc, I, 4; II, 3, 8, 13, 14, 15, 19, 20, 22, 23, 28.
 Locuință, II, 5, 6, 32, 36; III, 16.
 Lovitură, I, 6; II, 8, 25.
 Luceafăr, I, 6.
 Lucrare, I, 3, 4, 13; II, 19, 31; III, 16; II, 30; II, 24.
 Lucru, -ri, I, 1, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 13, 14; II, 2, 8, 10, 11, 13, 17, 19, 21, 32, 34, 36, 37; III, 2, 4, 7, 16, 26.
 Luduimi, II, 31.
 Lume, I, 4; II, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 19, 22, 24, 26, 29, 31, 32, 33, 35, 37, 38; III, 3, 5, 9, 16, 17, 19, 23; 22, 26, 28, 32, 33, 35.
 Luminare, II, 11.
 Lumină, I, 2, 3, 6, 12; II, 4, 11, 13, 19, 36; III, 12.
 Luminător, -i, II, 11, 15.
 Lună (astru), I, 4, 13; II, 35, 36; II, 15.
 Lună, -ni (timp), I, 6, 13, 15; III, 20, 22, 27, 28, 29.
 Lup, III, 7.

M

Macedonia, II, 32.
 Madianit, III, 24.
 Magas, II, 7.
 Magistrat, III, 27.
 Mai (luna), III, 27.
 Maică, III, 8.
 Malahia, II, 38.
 Maleleil, III, 24.
 Mamă, I, 8; II, 5, 28, 36; III, 6, 11.
 Manasses, III, 25.
 Manethos, III, 20, 21.
 Manethos Egipteanul, III, 23.
 Marcus Aureliu Verus, III, 27.
 Mare, mări, I, 5, 7, 8, 10; II, 5, 6, 7, 8, 11, 14, 19, 20, 32, 35, 36.
 Marea Roșie, III, 21.

Margine, -ni, I, 4; I, 6; II, 35.
 Marinar, II, 7.
 Maron, II, 7.
 Martor, -i, II, 36; III, 2, 15.
 Massageția, III, 27.
 Materie, -ii, I, 8; II, 2, 4, 6, 10, 12, 13; III, 7.
 Material, -e, I, 10; III, 26.
 Matusala, III, 24.
 Măr, I, 13.
 Mădular, -e, I, 9; II, 38; III, 5.
 Măreție, I, 3, 4; II, 12.
 Măgar, III, 7.
 Mărturie, I, 14; II, 8, 37; III, 9.
 Mărturisire, II, 26, 29.
 Meil, II, 30.
 Melanippa, II, 7.
 Melchisedec, II, 31.
 Meleagros, II, 7.
 Membrană, -ne, I, 5.
 Menandru, II, 8; III, 2.
 Menandru Efeseanul, III, 22.
 Mențiune, II, 31.
 Meframmuthosis, III, 20.
 Mefres, III, 20.
 Merheres, III, 20.
 Merit, -e, I, 14; II, 36.
 Mers, I, 6.
 Meseriaș, II, 4.
 Meserie, I, 8.
 Mesopotamia, III, 24.
 Mesraim, II, 31.
 Messes, III, 20.
 Meșter, -i, II, 2.
 Meșesug, -uri, II, 35.
 Metempsihoză, III, 7.
 Methuastratos, III, 22.
 Metis, III, 3.
 Mettenos, III, 22.
 Metusala, II, 30.
 Miammos, III, 20.
 Miazăzi, I, 6.
 Miere, II, 12, 36.
 Mijloc, II, 11, 20, 21.
 Milă, III, 12; I, 13.
 Milostivire, II, 27.
 Minciună, -ni, III, 29; III, 17.
 Minos, II, 7; III, 23.
 Minte, I, 1, 3; II, 22, 34, 36; III, 4, 7, 8.
 Minune, -ni, I, 8; III, 9.
 Mire, III, 12.
 Mireasă, III, 12.
 Miriade, III, 26, 29.
 Mister, I, 9.
 Mișcare, II, 4, 5, 6.
 Mit, -uri, I, 9; II, 7, 8; III, 1.
 Mithridate, III, 25.
 Mihnire, II, 6.

Mină, -ni, I, 1, 2, 4, 5, 10; II, 3, 4, 8, 14, 18, 29, 34, 35, 36, 37.
 Mincare, I, 13; II, 11, 20, 21, 24, 25; III, 5; III, 15.
 Mincător, II, 7; III, 8.
 Mîndrie, II, 36.
 Mîngîiere, III, 6.
 Minie, I, 3, 14; II, 34, 36.
 Mîntuire, II, 8; III, 7.
 Moarte, II, 20, 25, 26, 27, 28, 29, 38; III, 2, 22, 27, 28.
 Moise, II, 30; III, 23, 28, 29.
 Monarhie, -ia lui Dumnezeu, II, 4, 8, 35, 38; III, 7.
 Monogamie, III, 15.
 Mormînt, I, 10, 13; II, 3.
 Mort, -ți, I, 8, 13, 14; II, 27.
 Multime, I, 14; II, 6, 8, 10, 13, 14, 16, 28, 33, 34, 35, 36.
 Munci, I, 14; II, 34.
 Munte, -ți, I, 9, 10; II, 3, 6, 31, 36; III, 18, 19.
 Muritor, -i, I, 9; II, 3, 8, 31, 36, 37.
 Muză, -ze, II, 5, 8.
 Muzică, II, 30.

N

Nabopalassar, III, 29.
 Nabuhodonosor, III, 25, 29.
 Nahor, III, 24.
 Natură, II, 4, 8, 12; III, 7.
 Naștere, II, 2, 5, 7, 16, 23, 28, 36.
 Nădejde, -di, III, 7.
 Nărav, -uri, III, 3.
 Neam, -uri, I, 6; II, 5, 6, 7, 8, 12, 16, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 37; III, 12, 11, 14, 16, 19, 24.
 Neascultare, II, 24, 27; II, 25; II, 25.
 Neascultător, II, 25.
 Nebroth, II, 31.
 Nebunie, II, 1, 4; II, 36; III, 3, III, 4.
 Necaz, I, 14; II, 21.
 Necinste, III, 3.
 Necredință, I, 8; III, 5.
 Necredincios, -oși, II, 16, 38; III, 11.
 Necurăție, II, 34.
 Nedrept, -pți, II, 37.
 Nedreptate, -tăți, I, 14; III, 11, 15; III, 12.
 Neființă, I, 4, 8; II, 10.
 Neftalimi, II, 31.
 Nehaoth, II, 31.
 Nelegiuire, -ri, II, 17; III, 6.
 Nemurire, II, 15, 27; II, 27.
 Nemuritor, -i, II, 5, 6, 31.
 Nenorocire, I, 9; II, 37.
 Nepăsare, III, 4.
 Nepricepere, II, 36; III, 7.
 Nepurtare de grijă, II, 27.

Nerăutate, -tăți, II, 25.
 Neron, III, 27.
 Nerozie, -ii, II, 8.
 Nerva, III, 27.
 Nesrain, II, 31.
 Nesticăciune, I, 7, 14; II, 27.
 Nesupunere, II, 25.
 Nevinovăție, II, 25.
 Nil, II, 24.
 Nimfă, -e, II, 6.
 Ninevi, II, 31.
 Noapte, -pți, I, 6, 13; II, 5, 6, 11, 13, 36, 37; III, 19.
 Noe, II, 30, 31; III, 24; III, 19.
 Nor, nori, I, 6, 7; II, 35.
 Nord, II, 32.
 Număr, III, 2; III, 29.
 Nume, I, 1, 6, 10; II, 7, 8, 10, 13, 20, 24, 29, 30, 31, 34, 38; III, 19, 20, 24, 25, 27, 29.

O

Oaie, oi, II, 29.
 Obicei, III, 7.
 Ocară, ocări, I, 2.
 Oceanos, II, 5, 6.
 Ochi, I, 2, 5, 7, 8, 14; II, 21, 35, 36, 37; III, 8, 9, 12, 15.
 Odihnă, I, 14; II, 22; III, 19; III, 12.
 Odraslă, I, 3.
 Oglindă, I, 2.
 Ohas, III, 25.
 Ohozias, III, 25.
 Olimp, muntele-, II, 3, 5, 6.
 Olimpiadă, III, 27, 29.
 Om, oameni, I, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14; II, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38; III, 2, 3, 4, 7, 8, 14, 15, 16, 19, 23, 25.
 Ommean, -eeni, II, 31.
 On, III, 20.
 Operă, II, 18.
 Oprire, II, 36.
 Oracol, II, 37.
 Oraș, -e, II, 3, 8, 31, 33; III, 16, 29.
 Orb, -ii, I, 2.
 Orbire, I, 7.
 Ordin, III, 25.
 Ordine, II, 15, 30.
 Orfan, III, 12.
 Oreh, II, 31.
 Orfeu, II, 30; III, 2, 16, 17.
 Organ, II, 10; II, 9.
 Origine, III, 29; II, 5.
 Orion, I, 6.
 Oros, III, 20.

Os, oase, II, 20, 28, 36, 38.
 Osie, III, 12, 38.
 Osiris, I, 9.
 Ospăț, III, 3.
 Osteneală, III, 1; II, 25.
 Oștire, II, 35.
 Oton, III, 27.
 Otravă, II, 12.
 Ou, II, 7.
 Ovil, II, 30.
 Ozias, III, 25.

P

Pace, I, 14; III, 15, 24.
 Palammed, III, 16.
 Pamfilia, II, 32.
 Pardoseală, II, 13.
 Parte, părți, II, 3, 28, 32, 37; III, 2; II, 24.
 Pasăre, -ri, I, 6, 10, 13; II, 11, 16, 17, 20, 30, 36.
 Pasărilor, piesa lui Aristofan-, II, 7.
 Pată, II, 26.
 Patriarh, III, 24, 28.
 Patrosoniimi, II, 31.
 Pausanias, III, 26.
 Paznic, II, 29.
 Păcat, -e, I, 2; II, 14, 16, 17, 24, 26, 28, 37; III, 11, 12, 15, 25; II, 17; I, 2.
 Pădure, I, 9.
 Paianjen, II, 36.
 Pălăvrăgeală, II, 12, 15; III, 1.
 Pământ, I, 2, 4, 6, 7, 8, 12, 13; II, 3, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 29, 31, 32, 35, 36; III, 9, 10, 11, 12, 18, 24, 25; III, 28.
 Părere, -ri, II, 5; III, 7.
 Părinte, -ți, I, 2; II, 25; III, 5.
 Părtaș, III, 15.
 Părtășie, II, 13.
 Păstor, i, II, 29.
 Păzire, II, 24.
 Pedepsă, -se, I, 14; II, 25, 26, 38; III, 7.
 Peitho, III, 20.
 Peliță, I, 2; III, 26.
 Perdiccas, II, 7.
 Pers, -și, III, 25.
 Pește, -ți, I, 6; II, 11, 36.
 Piatră, pietre, I, 1, 10; II, 2, 20, 35, 36; III, 18, 30.
 Piață, piețe, II, 8.
 Picătură, I, 8.
 Picior, -oare, I, 6, 10; II, 37; III, 12.
 Pictor, -i, II, 2.
 Pieire, III, 7; II, 37, 38.
 Piele, I, 9.
 Piept, -uri, 6, 21, 36.
 Piesă, -se, II, 7; III, 15.
 Pildă, II, 3, 12.

Pindar, II, 37.
 Pirat, -ți, II, 14.
 Pisa, orașul-, I, 10; II, 3.
 Pisică, -ci, II, 36.
 Pitagora, III, 2, 7, 26.
 Pline, II, 21, 25, 36; III, 12.
 Pîntece, II, 21, 26.
 Pînză, II, 36.
 Plantă, -te, I, 6, 13; II, 13, 15, 19, 24.
 Platan, III, 2.
 Plată, II, 27, 36; III, 14.
 Platon, II, 4; III, 2, 6, 7, 16, 17, 18, 26, 29.
 Platonician, -eni, II, 4.
 Plăcere, I, 1; II, 12; III, 4.
 Plăsmuire, I, 4.
 Pleoapă, -pe, II, 35; III, 12.
 Pleiada, I, 6.
 Ploaie, ploi, I, 6; II, 13, 35, 36.
 Plugar, I, 8.
 Pluton, II, 5, 7.
 Poartă, II, 38.
 Pocăință, II, 16, 26, 29; III, 11, 19.
 Podoabă, II, 11.
 Poet, -ți, I, 9; II, 3, 5, 8, 12, 22, 30, 33, 37, 38; III, 2, 3, 7, 15, 30; I, 14.
 Poftă, -rea, II, 12.
 Poligamie, II, 30.
 Poliloghie, III, 26.
 Pom, -i, I, 13; II, 11, 14, 18, 20, 21, 24, 25.
 Pompă, II, 2.
 Pontul, II, 6.
 Popor, -oare, I, 10; II, 8, 15, 31, 33, 35, 36; III, 11, 12, 18, 24, 25, 28.
 Populație, II, 32.
 Porc, I, 9.
 Port, -uri, I, 5; II, 14.
 Poruncă, -i, II, 29; II, 13, 14, 15, 17, 19, 24, 25, 27; III, 11, 13, 19, 24, 25.
 Poseidon, II, 5, 7; III, 3.
 Potop, II, 30, 31, 33; III, 16, 17, 18, 19, 23, 24, 26, 28, 29.
 Povățuitor, II, 36.
 Poziție, II, 15.
 Prăpastie, II, 38.
 Preînchipuire, II, 15.
 Premiu, -ii, III, 15, 30.
 Preot, II, 31; III, 21.
 Presupunere, -i, II, 8; III, 16.
 Pretext, III, 6.
 Prezentare, III, 1.
 Prezicător, -i, III, 17.
 Pricepere, I, 3, 7; II, 15, 22, 37; II, 22, 35.
 Prieten, III, 22; -e, I, 1, 14.
 Prietenie, II, 1.
 Prilej, -uri, II, 8, 29.
 Primejdie, III, 26.
 Priveliște, I, 13.
 Problemă, II, 19; III, 7, 22.

Profet, -ți, I, 14; II, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38; III, 11, 12, 14, 17, 18, 23, 29.

Profeteasă, II, 36.

Profeție, II, 28, 36; III, 25.

Promiscuitate, III, 8.

Pronie, vezi: providență.

Prooroc, vezi: profet.

Propășire, II, 24.

Prostie, -ii, III, 4, 7.

Protagoras Abderitul, III, 7.

Protopărinte, I, 10.

Providență, I, 3, 5, 6, 25; II, 4, 8, 38; III, 2, 3, 7, 9, 17, 26.

Prunc, -i, III, 12.

Psaltire, II, 30.

Ptolomeu Everghetu, II, 7.

Ptolomeu Filadelful, II, 7.

Ptolomeu Filopator, II, 7.

Ptolomeu Soter, II, 7.

Purtare, I, 9.

Putere, I, 3, 5, 6, 7, 13; II, 4, 5, 10, 15, 22, 35; III, 7.

Putință III, 29.

Pustie, III, 9, 10, 24.

Pygmalion, III, 22.

Pyrra, III, 18.

R

Ragav, III, 24.

Rai, II, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 36.

Ramesses, III, 20.

Rază, II, 36.

Răbdare, I, 14.

Rădăcină, III, 15.

Rămășiță, III, 19.

Răpitor, -i, II, 16.

Răsărit, II, 3, 19, 20, 24, 32.

Răsplată, II, 9, 36; III, 2, 7.

Rătăcire, II, 8, 14, 28, 35.

Rău, rele, I, 3; II, 20, 21, 36, 37; II, 17.

Răutate, -tăți, II, 14, 37; III, 11, 12.

Război, -boaie, II, 9, 31, 33, 36; III, 1, 2, 20, 23, 21, 27, 29.

Realitate, III, 15.

Recompensă, -se, III, 30.

Refugiu, II, 14.

Rege, III, 9, 20, 22, 24.

Reglune, -ni, II, 24, 32.

Reînviere, I, 13.

Relatare, -tări, III, 21.

Religie, II, 1; II, 6.

Reptilă, -le, I, 6.

Republica, III, 6, 16.

Rezervor, I, 6.

Rînduială, II, 12, 15; III, 25.

Rîs, III, 8.

Rîvnă, II, 2.

Rîu, -ri, I, 6; II, 5, 14, 20, 24, 35.

Roabă, -be, II, 18; II, 17.

Rob, -i, II, 17, 31; III, 9, 11, 20, 24.

Robie, III, 25.

Roboam, cetatea —, II, 31; împăratul — III, 25.

Rod, roade, II, 11, 18, 21, 24, 25.

Rodie, I, 5.

Rogojină, II, 8.

Rouă, I, 6; II, 13.

Roma, III, 27; III, 27.

Roman, -i, III, 6, 8, 23, 27, 29.

Romulus, III, 27.

Rubin, II, 20.

Rudă, -de, II, 28.

Rugină, I, 2.

Rușine, II, 35.

S

Sabbaton, II, 12.

Sabessaros, III, 25.

Sala, III, 24.

Salim, II, 31.

Salut, III, 27.

Salutare, II, 5; III, 1.

Samira, III, 24.

Samson, III, 24.

Samuil, III, 24.

Sat, -e, II, 3.

Satan, II, 28, 29.

Saturn, III, 29.

Satyros, II, 7.

Saul, III, 25.

Sămînță, semințe, I, 5, 8, 13; II, 11, 13, 14, 15, 18, 21, 24, 30; III, 9; III, 12.

Sărac, -i, III, 9, 12.

Săvîrșire, III, 6.

Sbor, II, 38.

Scaiete, -ți, II, 36.

Scenă, III, 15.

Schimbare, I, 6.

Sclav, III, 27.

Sculptor, -i, II, 2.

Sculptură, -ri, II, 36.

Scinteie, II, 12.

Scriere, -ri, II, 1, 3; II, 30, 31; III, 1, 23, 29, 30.

Scriitor, -i, I, 9; II, 5, 7, 8, 12, 22, 30, 32, 33, 37, 38; III, 1, 3, 7, 8, 17, 20, 26; III, 21, 29.

Scriptură, II, 19, 23, 24, 26; II, 10, 18, 19, 22; II, 13, 20, 21, 30; III, 11; I, 14.

Scrisoare, -sori, III, 22.

Seară, II, 11, 21.

Sedechias, III, 25.

Seir, munții-, II, 31.

Sela, II, 30.

Selamanasar, II, 31.

Sem, II, 31.
 Semenuthi, II, 6
 Seminție, -ii, II, 7, 30.
 Semn, -e, I, 4; II, 11; III, 9, 12.
 Sennaar, II, 31.
 Sennaharim, II, 31.
 Sens, II, 12, 22.
 Serapis, I, 9.
 Seruh, III, 24.
 Sethos, III, 20.
 Sevoines, II, 31.
 Sfat, -uri, II, 6, 31; III, 6, 11.
 Sferografia, — cerului, III, 2
 Sfetnic, III, 30; II, 22.
 Sfîrșit, I, 13; II, 36; III, 2.
 Sfînt, -ți, III, 9.
 Sibila, II, 3, 31, 36, 38.
 Sigor, II, 31.
 Sim, III, 19, 24.
 Simonides, II, 8, 37
 Simț, II, 36.
 Simțire, II, 4, 38.
 Simylos, III, 7.
 Sinope, I, 9.
 Sit, II, 30; III, 24.
 Sîmbure, II, 14.
 Sîn, -i, III, 3, 12.
 Sînge, I, 9, 13, 29; III, 8.
 Slavă, I, 3, 5; II, 15, 31; III, 1, 3, 5.
 Slugă, -gi, II, 17; III, 9.
 Slujbaș, -i, I, 5.
 Slujitor, III, 9, 18, 23.
 Slujnică, III, 9.
 Smochin, -nă, I, 13; II, 14, 21.
 Soare, I, 4, 5; II, 15, 35, 36.
 Soartă, I, 9.
 Socrate, III, 2.
 Sodoma, II, 31.
 Sodomie, -ii, I, 9, 14.
 Sofocle, II, 8, 37; III, 2.
 Soi, II, 16.
 Solomon, II, 10, 35, 38; III, 13, 21, 25, 28;
 Înțelepciunea lui -, III, 22.
 Solon, III, 6, 23.
 Somn, II, 20.
 Soră, surori, III, 4, 6, 22.
 Sosire, I, 6.
 Soter, Ptolomeu -, II, 7.
 Soție, -ii, II, 7, 28.
 Spania, II, 32.
 Spălare, I, 10.
 Specie, -ii, I, 6.
 Spectacol, -e, III, 15.
 Spic, I, 13.
 Spin, -i, II, 21, 36.
 Spusa, -se, II, 1, 8, 12, 13, 19, 33, 35; III,
 17, 29.

Stadion, I, 12.
 Stafylos, II, 7.
 Stare, II, 19.
 Statuie, -ui, I, 5, 8; II, 4, 34, 36.
 Stăpîn, I, 7; II, 6, 17; III, 27.
 Stăpînie, -nii, să ne supunem -niilor,
 III, 14.
 Stăpînire, I, 3, 11; II, 11.
 Stea, stele, I, 4, 6; II, 5, 11, 15, 35, 36.
 Stihie, -i, I, 4, 5; II, 35.
 Stoic, -ii, III, 6.
 Strădanie, -ii, II, 1, 12; II, 35; III, 26.
 Străin, III, 10, 12, 16, 24.
 Strălucire, II, 15.
 Strămoș, -i, III, 20, 25, 28.
 Strămutare, III, 28.
 Strîmtorare, I, 14.
 Studiu, II, 29.
 Subiect, -e, II, 28; III, 1.
 Sudoare, II, 21.
 Suflare, -lări, I, 3, 7; II, 4, 11, 19, 34, 35.
 Suflet, -e, I, 2, 5, 6, 7; II, 4, 8, 11, 17, 19,
 38; III, 7, 10, 12, 19; I, 7; II, 13; II,
 19, 20; III, 12.
 Sunet, -e, I, 2, 10.
 Supunere, I, 6.
 Suspin, II, 21.

Ș

Șarpe, șerpi, I, 10; II, 21, 23, 28, 36.
 Ședere, III, 25, 28.
 Șes, -uri, III, 18.
 Șir, II, 30; III, 29.
 Știință, I, 8; II, 32, 38; III, 15, 17.

T

Taină, II, 15.
 Talent, III, 7.
 Tarcvinus Superbus, III, 27.
 Thargal, II, 31.
 Tartar, II, 6.
 Tartesson, III, 29.
 Tată, I, 3, 8; II, 4, 5, 6, 7, 20, 25, 28; III,
 5, 6, 9, 22.
 Tatăl, II, 34; -universului, I, 4; II, 22, 25.
 Tărie, I, 3, 4, 6; II, 2, 11, 13; III, 12.
 Theglafasar, II, 31.
 Temei, -uri, I, 1; II, 12, 19; III, 7.
 Temelie, -ii, II, 10; III, 29.
 Temenos, II, 7.
 Temistocle, III, 26.
 Templu, -ple, II, 2; III, 8, 22, 29.
 Teofil, III, 1.
 Teogonia, III, 2.
 Tereu, III, 15.
 Terevinth, II, 31.

Testament, III, 2.
 Tethmosis, III, 20.
 Tethys, II, 5.
 Tetrarh, II, 31.
 Text, -e, II, 8.
 Thallos, III, 29.
 Themis, II, 37.
 Thestios, II, 7, 8.
 Thoanthos, II, 7.
 Thoissos, III, 20.
 Thola, III, 24.
 Thrassybul, III, 26.
 Thyest, III, 15.
 Tiberiu, III, 27.
 Tigru, II, 20, 24.
 Timocles, II, 38.
 Timp, -uri, I, 6, 13; II, 8, 9, 17, 19, 26, 37; III, 10, 20, 23, 24, 26, 27, 28.
 Tir, III, 22.
 Tirian, -ieni, III, 22.
 Titan, -i, II, 6; III, 29.
 Tit, III, 27.
 Tîlcuire, II, 29.
 Tîlhari, -i, III, 14.
 Tîrîtor, -toare, II, 11, 16, 17, 36.
 Tomyrida, III, 27.
 Tortură, -ri, III, 30.
 Tovarășă, -șe, II, 18.
 Tovel, II, 30.
 Tradiție, II, 34.
 Tragedie, -ii, II, 7; III, 2.
 Trai, III, 7.
 Trăznet, I, 9, 13.
 Trăit, I, 9.
 Treabă, II, 32.
 Trebuintă, -țe, I, 6; II, 10.
 Treimea, II, 15.
 Tribun, -i, III, 27.
 Tribut, -uri, I, 10.
 Troia, căderea -iei, III, 29.
 Troian, războiul -, III, 2, 21, 23, 27, 29.
 Tron, III, 22.
 Trup, -uri, I, 5, 6, 13; II, 20, 28, 36, 38; I, 7.
 Tuchidide, III, 2, 26.
 Tunset, I, 6.
 Turn, I, 12; II, 31.
 Tyrimmas, II, 7.
 Tythmoses, III, 20.

T

Tară, II, 31; III, 21, 25, 29.
 Țarină, II, 19; III, 9.
 Țărm, -uri, II, 14, 32.
 Ținut, -uri, II, 19, 23, 32; III, 29.

U

Ucenic, III, 17.
 Ucidere, II, 34.
 Ucigaș, -i, II, 16.
 Uitare, II, 30.
 Ulei, I, 12.
 Ulcică, II, 36.
 Unitate, II, 28.
 Univers, I, 7; II, 4, 5, 10, 22, 34, 35; III, 3, 7, 9, 26.
 Ureche, -chi, I, 14; II, 1; III, 15; I, 2.
 Urgie, I, 14; II, 14, 31, 36; II, 38.
 Uriș, -i II, 31.
 Urmă, III, 12.
 Uscat, II, 11, 13.

V

Val, -uri, I, 7; II, 5, 6, 36.
 Vameș, -i, III, 14.
 Varietate, II, 16.
 Vas, -e, II, 26, 36.
 Vale, văi, II, 5, 36.
 Văduvă, III, 12.
 Vărsare, II, 14.
 Vătămare, II, 12, 14.
 Văzduh, I, 12, 19, 36.
 Veac, veci, II, 10, 36.
 Vechime, III, 1, 29.
 Vecie, II, 26, 36.
 Vedere, II, 20, 21, 24; III, 12, 26.
 Vegetație, II, 24.
 Venin, II, 36.
 Verdeată, II, 19.
 Vers, -uri, III, 8.
 Verus, III, 27.
 Vespasian, III, 27.
 Veșnicie, II, 24.
 Viață, I, 2, 7, 8, 12, 14; II, 3, 11, 12, 13, 19, 20, 21, 24, 27, 30, 34, 36; III, 2, 7, 14, 15, 16, 30.
 Vierme, -mi, II, 36.
 Vietate, -tăți, I, 6; II, 11.
 Vietuire, III, 15.
 Vietuitor, -toare, II, 16; I, 10; II, 17.
 Viitor, II, 34.
 Vin, II, 12.
 Vină, II, 29; III, 12.
 Vindecare, II, 38; III, 12.
 Virtute, II, 8; III, 30.
 Vis, II, 38.
 Vistierie, I, 6; II, 35.
 Vitelius, III, 27.
 Vină, vine, II, 36.
 Vinat, I, 9.
 Vinătoriță, I, 9.
 Vînt, -uri, I, 6; II, 31, 35, 36; III, 2.
 Vîrf, -uri, II, 6, 31.

Vîrstă, II, 25.
 Voia, I, 11 ; II, 38.
 Voință, II, 17, 27, 31, 36 ; III, 12, 23.
 Vorbă, II, 38 ; III, 1, 15.
 Vorbărie, II, 12 ; III, 16, 26.
 Vorbire, II, 4.
 Vrabie, I, 13.
 Vrednicie, I, 7 ; II, 12, 18, 25 ; III, 2.
 Vreme, -mi, -muri, I, 4 ; II, 1, 2, 3, 9, 11, 31, 37 ; III, 10, 17, 18, 23, 26.

X

Xenofon, III, 26.
 Xerxes, III, 26.

Y

Ymoor, II, 31.

Z

Zaharia, III, 12, 23.
 Zăpadă, -pezi, I, 6 ; II, 36.
 Zi, -le, I, 4, 6, 13 ; II, 1, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 34, 38 ; III, 19, 26, 27, 28, 29.
 Zeiță, II, 37.
 Zenon, III, 5.
 Zeu, zei, I, 1, 10 ; II, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 22, 33, 36 ; III, 1, 3, 6, 7, 8, 15, 29.
 Zeus, I, 9, 10 ; II, 2, 3, 5, 6, 7, 8 ; III, 3, 6, 8, 23, 29.
 Zidire, II, 12 ; III, 15, 22.
 Ziditor, I, 4 ; II, 5, 36 ; III, 9.
 Zopyros, III, 26.
 Zvon, -uri, III, 4.

**DIN SCRIERILE
FILOZOFULUI
ȘI APOLOGETULUI CREȘTIN
ATENAGORA ATENIANUL**

TRADUCERE
INTRODUCERE, NOTE ȘI INDICE
de

Pr. prof. T. BODOGAE

INTRODUCERE

După cum bine observa recent cineva¹, dacă un scrător din veacul II s-a putut intitula „filozof creștin“, poate că nici unul n-a avut mai mare îndreptățire s-o facă în măsura în care a făcut-o Atenagora. Căci în acea vreme poate nici un alt scriitor creștin n-a fost mai stăpîn pe mitologia și filozofia greacă decît el², distingîndu-se printr-o judecată clară și corectă, mînuind un limbaj filozofic limpede, prevenitor față de concepțiile păgîne ale timpului, uneori întrebuițînd chiar o oarecare curtoazie în metoda cu care combate tezele păgîne susținute de reprezentanții stăpînirii romane de atunci.

Cu toate că Atenagora nu e o personalitate atît de originală ca sfîntul Iustin Filozoful și Martirul și cu toate că nu-i atît de rafinat ca Tațian³, totuși el depășește pe toți contemporanii săi prin măsură, prin echilibru, prin claritate, prin expresivitate. Deși cele două lucrări ale lui: Solie, (ambasadă sau intervenție) pentru creștini (προσβεία ὑπὲρ χριστιανῶν) și Despre învierea morților (περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν) au caracter apologetic, totuși autorul lor apare în primul rînd ca filozof. Oricum, filozofia lui creștină e remarcabilă pentru anii 177–180, cînd a activat.

În cugetarea lui merită să fie subliniate unele formulări îndrăznețe. În prima lui operă (Solie, cap. VI), el face o asemănare între creștinism și gîndirea aproape monoteistă a lui Platon⁴, atunci cînd numește pe Dumnezeu cel unic „făcătorul tuturor“, „nenăscut și fără de început“.

Pentru ca omul să cunoască pe Dumnezeu, zice Atenagora, e ajutat de „suflarea Duhului“, care duce la un fel de înrudire a omului cu Dumnezeu

1. Stelian Papadopoulos: Πατρολογία, Vol. I, Atena 1977, pag. 271.

2. D. S. Balanos: Πατρολογία, Atena 1930, pag. 80.

3. Aimé Puech, Histoire de la littérature grecque chrétienne, vol. II, Paris 1928, p. 198–200.

4. Barnard (Athenagoras, A study in second century christian Apologetic, Paris, 1972, pag. 192), susține chiar că Atenagora ar fi vrut să creștineze pe Platon, ceea ce este desigur exagerat.

(„*sympatheia*“ Solie, cap. VII). De aceea, după el, adevărul creștin nu constă atât din „cuvintele omenești“, ci în „revărsare de sus“ (ibid. cap. IX).

Deși nu se întâlnește în scrisul lui expresia „Hristos“, ci numai „Fiul lui Dumnezeu“, el afirmă totuși destul de explicit credința în Sfânta Treime, exprimându-se clar despre divinitatea cea una și despre însușirile specifice fiecărei persoane. Termenul „Treime“ nu-l cunoaște, așa cum e obișnuit la Teofil de Antiohia. Amintește în schimb și despre îngeri și despre tradiția Bisericii, chiar dacă nu atât de pe larg.

Un punct discutabil în cugetarea lui este acela unde (Solie, cap. 33) socoate căsătoria a II-a un fel de „adulter deghizat“, desigur sub influența unor cercuri rigoriste de gen montanist, așa cum susținea și Tertulian.

În schimb, alături de sfântul Iustin, de Tațian, de Minucius Felix, dar mai ales de Aristide, descrierea entuziastă a vieții curate a creștinilor, așa cum reiese și din fragmentele traduse de noi aici, e impresionantă.

Cine era Atenagora ?

Cu toate meritele deosebite ale scrisului său, tradiția primelor veacuri aproape nu l-a cunoscut. Nu-l amintesc nici Eusebiu, nici Ieronim. Singur Metodiu de Olimp citează, indicându-i și numele, un fragment din tratatul *Despre înviere*, pe care-l reproduc apoi sfinții Epifanie și Fotie⁵. Cele mai bune referințe despre autor le dau tot scrierile lui, mai ales Solie. El se intitulează „filozof creștin din Atena“. Aticismul stilului său și tradiția cărturărească a predecesorilor săi din capitala Greciei (mai ales a lui Aristide) justifică aceste attribute⁶.

Despre timpul, când au fost redactate operele lui, merită a fi subliniat pasajul autorului din cap. I al Soliei, unde spune că „universul întreg se bucură, grație înțelepciunii Voastre, de o pace profundă“. Cercetătorii au stabilit că momentul vizat de acest pasaj pare a fi avut loc între anii 177–180, când celor doi împărați cărora se adresează Solia pentru creștini,

5. Cel mai vechi codice cuprinzând operele lui Atenagora copiat în anul 914, provine de la cunoscutul bibliograf bizantin Areta, arhiepiscopul Cezareii Capadochiei († 939 ?), care se pare că a formulat și titlurile celor două lucrări. Codicele lui Areta se află sub cota Paris gr. 451, din capitala Franței. În schimb, după acesta s-au copiat alți codici cu text mai bun. În tipar, ambele opere ale lui Atenagora apar prima oară concomitent la Zurich și Paris în 1557, iar după aceea, de repetate ori. Dintre edițiile textului original, afară de cea din Migne P.G. col. 889–1024, cele mai critice sînt cele ale lui T. OTTO, *Corpus apologetarum saeculi secundi*, VII Jena 1858, apoi a lui E. Schwartz, în *Texte und Untersuchungen*, IV, 2, Leipzig 1891, a lui J. Geffcken *Zwei griech. Apologeten*, Leipzig 1907 și altele. Ultima, a lui W. Scroedel, Oxford, 1972, nu ne-a fost accesibilă. Dintre traducători amintim, între altele, în germană, pe a lui A. Bieringer (în „Bibliothek der Kirchenväter“, Kempten 1875); în franțuzește (Paris 1908) și G. Bardy (în „Sources Chrétiennes“, Paris, 1943), numai Solia.

6. Mai pe larg, la G. Bardy, *Athénagore, Supplique au sujet des chrétiens*, introducere.

anume Marcu Aureliu și fiul său Commodus, li se potrivesc cel mai bine aluziile făcute⁷.

În privința conținutului, *Solia* e poate cea mai completă și cea mai clară apologie scrisă în favoarea creștinilor. Cu destul curaj, dar cu mult tact, el respinge cele trei acuze absurde aduse creștinilor: cea de ateism, de ospete thiestice și de incest oedipic. Toate națiunile imperiului își au obiceiurile și credințele lor, zice Atenagora, și nimeni nu-i persecutat pentru ele, numai noi, creștinii, sîntem molestați și persecutați mai întîi pentru numele pe care-l purtăm, cel de „creștini“. Denunțînd absurditatea acestui procedeu întîlnit în scrisul tuturor celorlalți apologeți, Atenagora aduce bogate informații din filozofie și din mitologie, dovedind superioritatea concepției creștine, umanitarismul și chiar utilitarismul ei în cadrul imperiului. Credem că reies cu prisosință aceste adevăruri și din pasajele traduse de noi aici.

Cealaltă lucrare, care e un adevărat tratat „despre învierea morților“⁸, și care a fost redactat în urma *Soliei*⁹, e cea mai frumoasă scriere de acest fel din întreaga antichitate creștină. Îndeosebi, trei sînt argumentele de care izează Atenagora: învierea este posibilă, așa cum reiese din actul creației divine; în al doilea rînd, este voită de Dumnezeu, iar în al treilea rînd, este conformă atît cu atotputernicia Lui, cît și cu scopul final pentru care a fost omul creat: desăvîrșirea. Redăm din această lucrare cîteva capitole.

7. Pentru orientarea generală, A. Puech: *Les apologistes grecs du II-e siècle de notre ère*, Paris, 1912.

8. A se vedea în legătură cu el, la G. I. Coman: *Atenagora despre învierea morților*, în „Probleme de filozofie și literatură patristică“, București, 1944, pag. 74–104 și I. Caraza: *Învățătura despre învierea morților*, în rev. „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, Iași, 1968, pag. 361–372.

9. *Solia*, cap. 37.

ATENAGORA,
FILOZOF CREȘTIN DIN ATENA:
SOLIE ÎN FAVOAREA CREȘTINILOR

A

Către împărații Marcu Aureliu Antoninul și Lucius Verus Commodus, biruitori ai armenilor și ai sarmaților, dar care mai presus de toate sînt filozofi¹⁰.

I.

În împărăția pe care o conduceți (Prea Înălțaților Împărați) fiecare popor își are datinile și legiurile lui proprii și nici un om nu e împiedicat de vreo lege sau de frica unei pedepse, ca să-și țină vechile predanii părintești, nici chiar dacă aceste predanii stînesc rîsul. Așa, de pildă, locuitorii orașului Troia spun că eroul lor Hector e un zeu, iar pe Elena, soția lui, ei o cinsteau ca pe o adevărată Adrasteie¹¹. Spartanii preamăresc în fostul lor rege Agamemnon pe un al doilea Zeus, întocmaica și pe Filonoe, fiica lui Tindar, căreia i-au dat numele de Ennodia, pe cînd cel ce trăiește în Atena aduce jertfă la templul de pe Erehteion, zeului mării Poseidon¹². Ba, mai mult, atenienii cinstesc pînă și jertfele și slujbele idolești aduse zeițelor Agraulos și Pandrosos, despre care ei înșiși spun că au fost niște desfrîmate, dovadă că au deschis și cutia Pandorei (de unde au venit relele pe pămînt).

Cu un cuvînt, oamenii fiecărui neam și fiecărui popor, aduc jertfe și fac slujbele pe care le găsesc mai potrivite cu dorințele lor. Pentru egipteni,

10. Războiul contra sarmaților, care durase nouă ani, s-a terminat în toamna anului 175. L. Homo: *Le Haut Empire*, în „Histoire generale“, ed. g. Glotz, pag. 570, apud G. Bardy, *op. cit.*, pag. 12. După fiecare biruință nouă, împărații își mai adăugau și cîte un atribut nou „armeniakos, sarmatikos“. De subliniat, ca o „captatio benevolentiae“, celălalt atribut, „mai presus de toate, filozofi“.

11. Adraste, rege legendar în Argos, cunoscut pentru crimele lui sîngeroase descrise în piesa *Cei 7 contra Tebei*, a lui Eschil. Se știe că nici Elena nu era străină de această atmosferă (*Enciclopedia civilizației grecești*, Ed. I și S. Stati, București, 1970, s. v.).

12. Pentru amănunte de ordin mitologic, la care face aluzie autorul în *Solia* sa, a se vedea în afară de *Enciclopedia civilizației grecești* și Anca Balaci: *Mic dicționar mitologic greco-roman*, București, 1969.

pisicile, crocodilii, șerpilor, viperele și câinii sînt socotite zeități¹³. Tuturor acestor culte le dați slobozenie, Voi și legile Voastre, pentru că socotiți că ar fi, pe de o parte, lucru necinstit și nelegiuit să nu crezi într-o divinitate, iar pe de altă parte, pentru că ar trebui să se lase tuturor libertatea de a se închina zeilor pe care îi vroiesc, pentru ca nu cumva, dacă nu mai există frică de zei, să ajungă omul să facă rele.

În ce ne privește pe noi, creștinii, vă rugăm să nu vă simțiți jigniți, ca atîția alții, din prima clipă în care auziți rostindu-se acest nume de „creștin”. Căci nu se cade să fie urgisit cineva numai pentru că poartă un anumit nume, știut fiind că nu numele, ci nedreptatea este aceea care trebuie pedepsită și osîndită. De aceea, noi sîntem bucuroși să admirăm bunătatea și blîndețea Domniilor Voastre, duhul de pace și dragoste pe care le aduceți în toate, încît, pe de o parte, fiecare locuitor se simte ocrotit de aceleași legi, iar pe de altă parte, cetățile se împărtășesc și ele deopotrivă de aceeași cinste, fiecare după vrednicia sa, așa încît lumea întreagă se bucură, potrivit înțelepciunii Voastre, de o pace adîncă.

Numai față de creștini voi nu aveți nici o considerație, ci — deși noi nu săvîrșim nici o nedreptate, ba, după cum vom dovedi, avem atitudinea cea mai plină de evlavie și cea mai dreaptă, atît față de divinitate, cît și față de Împărăția Voastră — vedem totuși că Voi consimțiți ca creștinii să fie urgisiți, să fie arestați și prigoniți, în cele mai multe cazuri numai și numai pentru că poartă numele de creștin.

De aceea ne luăm îndrăzneala să Vă facem cunoscut prin acest discurs că noi ne simțim persecutați pe nedrept, împotriva oricărui temei legal și a oricărui temei rațional; de aceea Vă și cerem respectuos să găsiți și pentru noi posibilitatea de a nu mai fi aduși în arena sfîșierilor de către orice calomniator¹⁴. Căci jignirea pe care ne-o aduc cei ce ne dușmănesc nu se referă atît la averea noastră ori la situația de cetățeni liberi, pe care o avem, și nici la vreo păgubire în alt chip a bunurilor noastre, întrucît noi nu dăm importanță prea mare lucrurilor de acest fel, cum fac cei mai mulți oameni. Noi am învățat nu numai să nu răspundem cu rău celui ce ne lovește și să nu purtăm prin judecăți pe cei ce ne jefuiesc și ne răpesc avutul, ci sîntem în stare ca, și celui care ne-a lovit peste un obraz, să-i întoarcem și pe celălalt, iar dacă ne-a luat mantaua, sîntem în stare să-i dăm și haina¹⁵. Se vede însă că după ce am

13. Mulți din scriitorii creștini zeflemisesc aceste credințe deșarte ale egiptenilor. Sfîntul Chiril de Ierusalim zice în cateheza VI, 10: „în locul lui Dumnezeu au ajuns să fie adorați pisica, lupul, cîinele, alții au cinstit leul, șarpele, balaurul. . . unii s-au închinat și la ceapă” (trad. D. Fecioru, vol. I, pag. 160).

14. $\sigma\varphi\acute{\alpha}\tau\tau\omicron\mu\epsilon\nu > \sigma\varphi\acute{\alpha}\zeta\omega$ = a sfîșia. După expresia clasică a lui Tertullian: „creștinii, la lei”! *Apologeticum*, cap. 40.

15. Ca și în *Epistola către Diognet* și în *Apologia* lui Aristide, sublinierea pe care o face Atenagora în legătură cu prețuirea mai mult a bunurilor spirituale decît a celor

renunțat la averi, dușmanii aceștia se leagă acum și de trupurile și de sufletele noastre, înscenînd împotriva noastră o mulțime de învinuiri, a căror bănuială, de fapt, a ajuns să nu ne mai supere, știind că ele vin de la niște flecari și de la alții de teapa lor.

II.

Dacă însă ne-ar putea dovedi cineva vinovați de vreo nedreptate, mică sau mare, noi n-am fugi de pedeapsă, ci, dimpotrivă, am accepta să ni se dea osîndă oricît de grea și oricît de necruțătoare¹⁶. Dar dacă învinuirea se mărginește numai la numele de „creștin” pe care-l purtăm — și pînă acum toate zvonurile false pe care le răspîndesc în legătură cu noi, nu sînt altceva decît bîrfeli ordinare și nesocotite, căci în mod concret nici unui singur creștin nu i-au putut fi puse în spate astfel de învinuiri — atunci ar fi de datoria Mărilor Voastre, care sînteți împărații cei mai mari, cei mai plini de omenie și cei mai iubitori de adevăr, să puneți capăt, prin lege, acestor calomnii, pentru ca, așa cum întreaga lume, fiecare în parte și orașe întregi deopotrivă, gustă din binefacerile stăpînirii Voastre, tot așa și noi să Vă mulțumim și să Vă preamărim că am încetat de a mai fi calomniați.

Căci, într-adevăr, potrivit dreptății Imperiului Roman, nu se cuvine să nu-și primească pedeapsă toți cei acuzați și dovediți de crime, în vreme ce, privitor la noi, simpla calitate de „creștin” trage mai greu în cumpănă decît mărturiile dovedite, iar cei ce ne judecă nici nu se mai întrebă dacă într-adevăr învinuitul lor e vinovat, ci se lasă porniți împotriva acestui simplu nume, ca și cînd numai acesta ar constitui o crimă¹⁷. Luat în sine și pentru sine, nici un nume nu-i nici bun, nici rău. Doar faptele bune sau rele, legate de numele respective, numai ele dau vrednicie sau osîndă acestor nume. Lucrul acesta îl știți Voi mai bine decît oricine, căci sînteți iscusiți în filozofie și în toate învățăturile.

De aceea, cei judecați în fața Voastră, chiar dacă sînt învinuiți de cele mai mari crime, cîștigă încredere știind că urmează să le cercetați viața fără să vă opriți la numele lor, oricît de puțin însemnate ar fi acestea, nici nu vă uitați la învinuirile aduse atunci cînd acestea sînt false, așa încît cu aceeași încredere primesc sentința, fie ea de osîndire, fie de achitare. Ei bine, tocmai tratament egal cu toți ceilalți cerem și noi, în sensul că să nu mai fim urîți

materiale și trecătoare este o notă comună aproape tuturor apologeților. De aceea, așa cum se spune în *Epistola către Diognet*, cap. 5 și cum afirmă și Atenagora, viața creștinilor din vremurile acelea era concepută mai mult ca un dar al Duhului Sfînt, virtutea creștină fiind socotită ca o dovadă a prezenței lui Dumnezeu printre oameni. Temeiurile biblice ale predicii de pe munte se resimt ușor.

16. Minucius Felix: *Octavius*, 35, 6.

17. Aceeași idee, la Justin, *Apol. I*, cap. 4, 1, Tertullian, *Apol.* cap. 3.

și pedepsiți pentru faptul că purtăm nume sau calitate de creștin — căci ce rău aduce în sine un astfel de nume ? — ci să fim judecați pentru vreo vină reală, dacă la judecată ne va putea fi adusă, și atunci să fim achitați, dacă acuzele se infirmă, ori să fim osândiți dacă sîntem dovediți ca nelegiuți, dar și atunci, nu din pricina numelui. Căci nu există creștin nelegiuit, afară doar de cei care caută în chip ipocrit să joace rol de creștin. Cu alte cuvinte, să fim pedepsiți numai dacă sîntem dovediți ca vinovați de crimă.

Vom vedea că cel puțin filozofii Voștri în acest chip sînt judecați. Pentru știința sau pentru filozofia lor, nici unul din ei nu e socotit bun sau rău înainte de a i se fi cercetat faptele. Dacă, pe de o parte, se dovedește vinovat, atunci i se aplică pedeapsa, dar nu cu privire la filozofia lui, căci tocmai acela e rău care nu filozofează în conformitate cu legea, știința lui nefiind în acest caz cu nimic vinovată. Pe de altă parte, dacă se face liber de orice învinuire atunci e pur și simplu scos din cauză.

De aceea, în clipa în care încep să iau apărarea învățăturii creștine, va trebui să Vă cer, Prea Puternicilor Împărați, să fim și noi ascultați la fel cu ceilalți locuitori ai Imperiului și să nu Vă mai lăsați stăpîniți și influențați de tot felul de scornituri vulgare și fantastice, ci să arătați dragoste de știință și de adevăr, și atunci cînd cercetați expunerea noastră. Procedînd așa, pe de o parte nu veți mai greși pe motiv că nu ne cunoașteți, iar pe de altă parte, eliberați de sporovăielile fără rost ale mulțimii, vom înceta și noi, în sfîrșit, de a mai fi dușmăniți fără motiv.

III.

Trei mari învinuiri ni se aduc: mai întîi că am fi atei, cu alte cuvinte că n-am avea nici un respect față de zei; a doua, că ne-am deda la ospețe thiestice, hrănindu-ne pînă și cu carne din trupul fiilor și al fraților de același sînge cu noi, dar pe care nu-i putem suferi și, în sfîrșit, că am trăi în incest și în fărădelegi, împreunîndu-ne trupește pînă și cu mama care ne-a născut, așa cum a făcut-o Oedip regele¹⁸.

Dacă s-ar putea dovedi că există măcar un singur creștin care să ducă o viață atît de dobitocească, ei bine ! atunci să nu ne cruțați pe nici unul din noi, ci să pedepsiți pînă la capăt astfel de nelegiuiri, stîrpindu-ne din rădăcină și omorîndu-ne, chiar cu femei și cu copii cu tot. Dar se știe că nici animalele sălbatice nu se mănîncă una pe alta în felul acesta, că și împreunarea lor trupească urmează legile firii și are loc numai în scop de procreare, iar nu pentru desfrîu. Mai mult, pînă și aceste dobitoace se dovedesc

18. Aceeași idee, la Iustin, *Apol. I* cap. 26, 7; 11, 2; Tertullian, *Apol.* 7, 1; Minucius Felix, *Octavius*, 9; 28; 30.

recunoscătoare față de cei care se poartă bine cu ele. Dacă s-ar găsi vreun singur om mai sălbatic decât fiarele, atunci oare ce fel de pedeapsă ar trebui să i se dea, încît să fie corespunzătoare crimei lui ? Dacă însă n-avem aici de-a face decât cu scorneli și cu simple calomnii, lucrurile trebuie altfel judecate, întrucît răul este, se știe, dușmanul virtuții și legea dumnezeiască nu suferă ca cele două, binele și răul, să se împace între ele, din care motiv voi înșivă sînteți martori că noi, creștinii, nu sîntem în stare să săvîrșim astfel de nelegiuiri. În acest caz, nu mai rămîne altceva de făcut decât să dispuneți să se facă cercetare asupra felului nostru de viață și asupra doctrinei noastre, ca și asupra loialității și supunerii noastre față de persoana Înălțimii Voastre, față de cei din casa Înălțimii Voastre, cît și față de împărăția pe care o conduceți, urmînd ca în chipul acesta să nu ne dați cu nimic mai mult decât ceea ce le dați și dușmanilor noștri, dar atunci fără îndoială, dreptatea va fi de partea noastră, pentru că noi sîntem în stare să ne dăm și viața pentru adevăr¹⁹.

IV.

Și acum am să răspund pe rînd la fiecare din cele trei învinuiri.

Că sîntem atei ? Mi-e teamă să nu stîrnesc rîsul combătînd pe ceicare ne acuză de așa ceva. Căci doar pe bună dreptate acuzau atenienii pe Diagora de ateism atunci cînd el nu se mulțumise numai să dea pe față misterele învățăturii lui Orfeu și să le persifleze, ci a mai dezvăluit și tainele ceremoniilor de la Eleusis și pe cele ale cabirilor, ba a făcut țandări și statuia zeului Heracle, numai ca să-și poată fierbe napii, dînd astfel de înțeles că pentru el nu există nici un zeu²⁰. Or nouă, creștinilor, care facem deosebire clară între Dumnezeu și lumea materială, arătînd că una este materia și cu totul altceva este Dumnezeu, că între aceste două realități nu există nici un fel de legătură, pentru că mai întîi ceea ce-i dumnezeiesc e necreat, veșnic, vizibil numai în duh și în cuget²¹, cîtă vreme materia este creată și trecătoare — ei bine, oare în cazul acesta nu-i absurd să ni se aducă nouă porecla de atei ?

Dacă am avea și noi idoli asemănători cu cei de care vorbește Diagora, noi care avem atîtea temeiuri să cinstim pe Dumnezeu ca cheazășia ordinei, a armoniei din natură, a măreției, a frumuseții și a bunei orînduieli din univers²², atunci aș înțelege de ce ni s-ar aduce învinuirea că nu cinstim

19. Aceleași afirmații, la Iustin, *Apol.* I, 56, 2; Minucius Felix, *Octavius*, 8, 5.

20. Pentru antici, Diagora a fost un exemplu tipic de ateism. A se vedea între altele, Aristofan (*Păsările*) și Cicero (*De natura deorum* III, 37, 89).

21. Atributele: ἀγέννητος αἰδώς νῶ μόνῳ καὶ λόγῳ θεωρούμενος sînt întîlnite și în clasici, mai ales la Seneca. Cf. G. Bardy *op. cit.*, p. 80, nota 2.

22. Probabil tot sub influență stoică, ideea de ordine a universului e folosită adeseori de apologeți: Minucius Felix, *Oct.*, 17; Teofil: *Către Autolic*, I, 6 etc.

divinitatea, și atunci pe bună dreptate ar trebui să fim prizonieri. Dar câtă vreme învățătura noastră spune că există un singur Dumnezeu, Care a creat toate acestea, dar Care în ființa Sa nu este ceva creat, căci nu e chemat la viață ceva ce exista dinainte, ci ceva ce nu exista și întrucât prin Cuvântul Lui s-a făcut tot ce s-a făcut²³, atunci în amîndouă felurile noi suferim pe nedrept, atît pentru că am purta un nume infamant, cît și pentru că sîntem prizonieri fără temei.

XVII.

Dar în apărarea tezei mele va trebui să aduc mărturii și mai bogate, privind unele nume, și mai recente și unele imagini răspîndite, cum s-ar spune, abia de ieri, de alaltăieri. Toate acestea le cunoașteți mai bine, pentru că printre toți și mai mult decît toți Înălțimile Voastre sînteți cei mai familiarizați cu clasicii vechi.

Eu cred că Orfeu, Homer și Hesiod sînt cei care au plăsmuit genealogiile și au dat numele celor pe care lumea îi numește zei. Iată ce mărturișează Herodot: „cred într-adevăr că Hesiod și Homer au trăit cam cu 400 de ani înainte de mine, nu mai mult. Ei sînt cei ce au fixat pentru greci teogonia sau învățătura despre nașterea zeilor, atribuind zeilor însușirile lor, împărțind între ei onorurile și măiestriile și apoi desemnîndu-le înfățișarea“²⁴. Desigur, atîta vreme cît nu exista încă arta plastică, adică pictura și sculptura, nu au apărut nici chipuri ale zeilor.

Pe vremea lui Saurios din Samos, a lui Craton din Sikiona²⁵, a lui Cleante din Corint²⁶ și a unei tinere fete din Corint s-a ajuns să se descopere de către Saurios felul cum se reprezintă în desen umbrele, el fiind cel dintîi care a schițat contururile unui cal pe o zi cu soare. Pictura a fost descoperită de Craton, care a dat nuanțe de culoare și de umbră unui bărbat și unei femei în fața unui zid alb. Confecționarea păpușilor a fost descoperită de o tînără fată, care, fiind îndrăgostită de un tînăr, a desenat pe un zid umbra lui, redîndu-l parcă dormind, după care tatăl ei, care lucra cu lut, încîntat de asemănarea extraordinară a trăsăturilor, i-a sculptat chipul, umplînd

23. Pentru prima oară e pomenit Cuvîntul, desigur în sensul ioaneic. In 1, 14; I In. 1, 3. Se știe că în privința Logosului, sfîntul Iustin l-a depășit pe Atenagora.

24. Herodot: *Istorie*, II, 53, traducere românească, F. Vanț Ștef. vol. I, București, 1961, p. 157.

25. Sauros și Craton nu sînt cunoscuți decît de Atenagora: T. Otto: *Corpus apol.*, p. 76. A se vedea și G. Bardy *op. cit.*, p. 107–108, nota 3.

26. Despre Cleante ca inventator al schiței (*linearis pictura*, *Geographia*, vol. II, București, 1975, p. 314), vorbea încă Pliniu (*Ist. nat.* 35, 3) și Strabon (*Geografia* VIII, 3, 12) la Bieringer, *op. cit.*, p. 51 nota 3.

contururile cu lut. Modelul se păstrează și azi în Corint. După ei, Dedal, Teodor și Smilis au descoperit sculptura și plastica. Data de cînd se pictează chipuri și de cînd se confecționează idoli e atît de recentă încît aș putea spune numele fiecărui artist care le-a confecționat. Idolul zeiței Diana, Artemida din Efes și acela al Atenei (mai curînd Atela, căci așa-i spuneau cei mai inițiați, mă gîndesc la vechea statuie cioplită dintr-un lemn de măslin), ca și cea a Atenei care șade, au fost executate de Endoios, un ucenic al lui Dedal. Statuia lui Apollo Pyticul e opera sculptorilor Teodor și Telekles. Cea a lui Apollo din insula Delos și a Artemidei din Efes sînt opera lui Tektaios și a lui Angelion. Hera din Samos și cea din Argos sînt confecționate de mîna lui Smilis. Ceilalți idoli au fost lucrați de Fidias. Afrodita din Cnidos e opera lui Praxitel, Asclepios din Epidaur a fost executat de Fidias²⁷.

Cu alte cuvinte, nu există nici un idol care să nu fi fost confecționat de mîna omului, căci dacă ar fi fost ei zei cu adevărat, atunci de ce n-au existat ei de la început ? De ce sînt mult mai recenți decît cei care i-au confecționat ? Și apoi, ca să existe, ce lipsă ar fi avut ei de mîna omului și de măiestria lui ? Ei sînt, așadar, din lut ori din piatră, în orice caz din materie, o plăsmuire inutilă.

.....

XXXI.

Ni se mai aduce pe nedrept învinuirea că am organiza ospete criminale și orgiastice, și aceasta numai ca să se creeze un motiv de a putea fi osîndiți pentru credința noastră. Ei fac acest lucru pentru că își închipuie că, pe de-o parte, terorizîndu-ne, ne vor dezobișnui de felul nostru de a crede și de a trăi, iar pe de altă parte, că în urma acestor învinuiri monstruoase, împărații vor fi neînduplecați și fără milă față de noi. Se vede că n-au ce lucra, împuind mințile unor oameni care știu că lupta continuă a răutății împotriva virtuții e o obișnuință foarte veche, neinventată de veacul nostru. Știm doar că și Pitagora a murit ars de viu împreună cu 300 de ucenici ai săi²⁸. Heraclit și Democrit au fost și ei izgoniți, unul din Efes, celălalt din Abdera, după ce fuseseră osîndiți ca nebuni, iar despre atenieni se știe că au condamnat și ei pe Socrate la moarte²⁹. Dar întrucît nici unul din acești filozofi

27. Despre Dedal și Smilis, vorbește cu admirație Pausanias în „Călătoria“ sa, cartea a II-a (București 1974, p. 144). Tot așa despre Fidias și Praxiteles. Dar e firesc lucru ca nici informațiile lui Atenagora să nu fie toate corecte. Statuia lui Asclepios din Epidaur nu provine de la Fidias, ci de la un ucenic al său, Trasimede (Pausanias: *Călătorie în Grecia*, II, 27, 2).

28. Despre moartea lui Pitagora, a se vedea Diogene Laertius: *Despre viețile și doctrinele filozofilor*, trad. C. I. Balmuș, București, 1963.

29. Despre Heraclit, model al dreptului care suferă, amintește și sfîntul Iustin, *Apol. I* 8, 1. Despre Democrit „contemplativul“, știe și Origen: *Contra Cels.*, II, 41 și

n-au pierdut nimic din vrednicia lor, cu toate că concepțiile lor erau diferite de cele ale mulțimii, desigur că nici blasfemia fără seamăn a câtorva inși de astăzi nu întunecă nici ea dreptatea vieții noastre, pentru că noi avem o bună mărturie înaintea lui Dumnezeu³⁰. Cu toate acestea am să răspund și acestor nerușinate învinuiri.

Am credința că și din cele spuse pînă acum am adus suficientă apărare crezului nostru. Dar întrucît prin înțelepciune și prin știință Majestatele Voastre întreceți pe toți oamenii, știți prea bine că, prin viața pe care o ducem, noi sîntem întotdeauna cu gîndul la Dumnezeu, încît fiecare din noi vrem să ne înfățișăm înaintea Lui fără vină și fără osîndă; de aceea, în calitate de oameni, în stat, noi nici cu gîndul nu ajungem să greșim³¹. Într-adevăr, dacă am crede că ne ducem viața numai aici pe pămînt, poate că ar fi posibil să fim bănuți că sîntem robii cărnii și sîngelui și că păcătuiam lăsîndu-ne biruiți de pofta de cîștig și de plăceri. Dar, întîi de toate, noi avem convingerea că Dumnezeu este cel care supraveghează gîndurile noastre, ziua și noaptea, El care e numai lumină³², care vede tot ce e în inima noastră³³, și întrucît credem, în sfîrșit, că după ce vom pleca din viața aceasta, vom trăi o altă viață, mai fericită decît cea de aici, una cerească și nepămîntească (dacă avem, bineînțeles sufletele îndreptate spre Dumnezeu și cu Dumnezeu și dacă ne vom ridica deasupra patimilor și nu vom rămîne numai trupuri, ci vom avea în noi un fel de duh ceresc³⁴, pentru că altfel vom cădea într-o viață mai rea decît cea omenească, vrednică de toată pedeapsa focului) pentru că Dumnezeu nu ne-a făcut numai ca pe niște oi sau ca pe niște vite, ca să pierim și să dispărem apoi fără urmă³⁵.

Din toate cele spuse pînă aici se poate vedea că voia noastră nu stă înclinată numai spre rău și nici nu avem de gînd să ne predăm de bună voie în mîna Marelui Judecător ca să fim osîndiți, ci tindem spre ceva mai bun.

XXXII.

E drept că nu trebuie să ne mirăm deloc că oamenii pun pe seama noastră ce au pus pe seama zeilor, exprimînd în misterele lor tocmai această

alții. Dar și mai cunoscut a fost cazul lui Socrate: Iustin, *Apol. I*, 46, 3 și mai multe acte martirice.

30. Cf. II Tim. 4, 7—8.

31. Minucius Felix: *Octavius*, 35, 6: „Vos scelera admissa punitis; apud nos et cogitare peccare est“, idee pe care o repetă mulți apologeți pînă la Lactanțiu, în sec. IV.

32. Cf. I In. 1, 5.

33. Ps. 7, 10; Ier., 17, 10; Rom. 8, 27; I Cor., 9, 5.

34. ὡς οὐράνιον πνεῦμα dovadă că autorul avea înclinări autentice spre viață duhovnicească, I. Cor. 2, 14 etc.

35. Vezi și Iustin, *Apol. I*, 43, 8.

viață plină de patimi, a zeilor. Dacă acești oameni ar vrea să înfierceze ca înspăimântătoare toate aceste aventuri desfrîate și nerușinate ale zeilor, atunci ar trebui ori să refuze cu dispreț de a-l mai cinsti pe Zeus, care a zămislit copii nu numai cu mama lui, Rea și cu fiica lui, Kore, el care și-a luat de soție și pe propria lui soră, ori, dacă nu, atunci să-și arate toată scîrba față de Orfeu, poetul acestor istorisiri, care a făcut din Zeus un nelegiuit și un desfrînat, mai mare chiar decît Thieste, despre care legenda spune că, vrînd să ajungă rege și să se răzbune, s-a împreunat cu însăși fiica lui.

Cît despre creștini, noi sîntem atît de departe chiar de nepăsarea morală, încît pînă și privirea cu gînd păcătos a cuiva o socotim păcat, cum spune Scriptura: „oricine se uită la o femeie poftind-o, acela a și săvîrșit adulter cu ea în inima lui“³⁶. Așa, încît, de ce n-am crede că există oameni care vor fi judecați chiar și după cele mai neînsemnate gînduri, oameni curați cărora nu le e slobod nici să privească altceva decît lucrurile pe care le-a lăsat Dumnezeu să fie privite (și care sînt o lumină pentru noi) și care socot drept adulter pînă și privirea lacomă, întrucît ochii sînt lăsați omului pentru cu totul alt scop? V-am asigurat, domnilor, la începutul cuvîntului meu, că în învățătura noastră nu-i vorba de orînduiri omenești, de prevederile cărora un om certat cu legea ar putea scăpa, ci noi avem o astfel de lege și o astfel de rînduială, încît drept măsură a moralității să avem aceeași iubire pentru aproapele nostru ca pentru noi înșine³⁷. Așa se face că, după vîrstă, fiecare din noi considerăm pe unii fii și fiice, iar pe alții, frați și surori, pe cei mai în vîrstă cinstindu-i ca pe tații și pe mamele noastre. Și ținem mult ca trupurile celor pe care-i socotim frați și surori cu noi, sau cărora le dăm alte titluri de rudenie, să rămîină curate și nepîngărite, pentru că în învățătura noastră se spune că oricine dă uneia din aceste rude mai mult decît o singură îmbrățișare, însemnează că acela face acest lucru dintr-o oarecare patimă, așa încît la noi nu numai a săruta pe cineva, ci și chiar felul cum îl saluți trebuie să fie în așa fel, încît nici cu vreun gînd necurat să nu primejduim împărtășirea noastră din viața de veci³⁸.

XXXIII.

De dragul nădejdi în viața veșnică, noi sîntem în stare să disprețuim nu numai bunurile vieții pămîntești, ci chiar și unele plăceri îngăduite ale sufletului, încît și cu femeia cu care ne-am însoțit în căsătorie, potrivit

36. Mt. 5, 28.

37. În sensul ideii din Mt. 7, 12.

38. Pasajul spune mult în legătură cu puritatea morală a relațiilor dintre creștini. Termenul προσκύνημα n-are aici sens de „închinare“, ci de „înclinare“, salutare. A se vedea D. Cantemir: *Loca obscura*, trad. T. Bodogae, în B.O.R. 7-8/1971.

rînduieilor căsătoriei, noi nu ne îngăduim alte raporturi decît cele legate de gîndul de a naște copii³⁹. Așa cum agricultorul așteaptă cu răbdare recoltarea seminței aruncate în pămînt, fără să se grăbească să mai semene din nou⁴⁰, așa este și viața de familie cu soțiile noastre. Poți găsi la noi mulți bărbați și femei, care, de dragul nădejdi că pentru o astfel de jertfă mai mare vor ajunge să fie cu Dumnezeu, au îmbătrînit fără să se căsătorească. Dacă starea de feciorie și de necăsătorie⁴¹ ne apropie de Dumnezeu, în timp ce chiar și un singur gînd sau măcar pofta după o plăcere oarecare ne depărtează de El, atunci e ușor de înțeles de ce nu săvîrșim astfel de fapte, la care nici măcar să ne gîndim nu vrem, căci, în definitiv, viața noastră creștină se întemeiază nu atît pe grija de a cuvînta frumos, cît mai ales pe puterea de convingere a faptelor bune⁴². Aceasta însemnează ori că rămînem singuri, așa cum ne-am născut, ori că ne mărginim numai la o singură căsătorie, pentru că pe cea de a doua o socotim un adevărat adulter⁴³, după cum zice Scriptura: „Oricine va lăsa pe femeia sa și se va însura cu alta, săvîrșește adulter“⁴⁴. Dar în același timp Scriptura nici nu ne îngăduie să ne despărțim de femeia pe caream luat-o ca fecioară, nici nu ne lasă să ne luăm o a doua soție, chiar dacă cea dintîi ar fi decedat, căci unul ca acela comite un adulter deghizat, întrucît la început Dumnezeu a creat numai un singur bărbat și o singură femeie, desființînd oarecum comunitatea bazată numai pe relații trupesti, spre a asigura parcă în primul rînd relațiile spirituale ale rasei umane⁴⁵.

XXXIV.

Dar parcă văd că, în ciuda tuturor celor afirmate, aud zicala care mi se aruncă în față: „Femeia stîcată ajunge să facă morală celei cinstite“⁴⁶. Căci cei ce pun la cale tîrgul prostituției, organizînd pentru tineri, spre rușinea legii, cuiburi de tot felul de plăceri rușinoase⁴⁷, care nu cruță nici pe bărbați (cu alte cuvinte, bărbații dedîndu-se la acte oribile, asupra

39. Iustin, *Apol. I*, 29, 1; Minucius Felix, *Oct.*, 31, 5.

40. Clement Alexandrinul: *Pedag.*, II, 10 (trad. rom. N. Ștefănescu), București 1939, p. 230.

41. Iustin, *Apol. I*, 15: mulți bărbați și femei îndrăgind încă din copilărie învățătura lui Hristos, au rămas curați pînă la 60—70 de ani.

42. Creștinism al faptei, iar nu al vorbelor: οὐ γὰρ μελέτη λόγων ἀλλ' ἐπιδείξει καὶ διδασκαλία ἔργων τὰ ἡμέτερα iată ce frumos program etic aveau creștinii atunci.

43. Cum precizau și Minucius Felix (*Oct.* 35, 6) și Tertullian (*Apol.* 46, 11), ceea ce însemnează montanism. Biserica nu putea cere atît de mult.

44. Mt. 14. 9; Mc. 10. 11.

45. Text corupt, sensul rotunjit de noi.

46. Text neîntîlnit în altă parte.

47. Pe bună dreptate, apologeții n-au îndrăznit să atace toată turpitudinea moravurilor păgîne (Bardy, *op. cit.*, p. 163, nota 3).

altor bărbați)⁴⁸ și care înjosesc cu totul trupuri atât de venerabile și de frumoase, necinstind în același timp și minunata făptură a lui Dumnezeu — căci frumusețea n-a venit singură pe pământ, ci a fost adusă de puterea și de voia lui Dumnezeu — de aceea oamenii aceștia pun în seama noastră tocmai ceea ce știu că au ei pe conștiință, adică isprăvile urâte ale zeilor lor, de care sînt mîndri. Ne acuză pe noi de crime, cine ? Tocmai niște desfrînați și pederăști ca ei. Pentru ce ? Pentru că unii din noi trăim în feciorie, iar alții nu vrem decît o singură căsătorie. Să ne acuze niște oameni care trăiesc ca peștii care înghit pe cine le cade la îndemînă, hrănindu-se astfel unul din altul cu carnea de om, cel mai tare, din cel mai slab, și aceasta într-o vreme cînd, în ciuda legilor aspre dar drepte așezate de voi și de strămoșii voștri, se aplică forța împotriva creștinilor tocmai prin călcarea acestor legi ! Atunci nu-i nici o mirare că nici guvernatorii trimiși de Voi prin provincii nu mai pot pune capăt proceselor stîrnite împotriva mulțimilor care nu pot avea nici atîta libertate încît, dacă-i lovește cineva, să se lase loviți sau să răspundă la calomnii cu rugăciuni, pentru că noi credem că nu-i destul numai să fii drept și să tratezi pe fiecare în mod egal, ci ni se cere să fim buni chiar și cu cei ce ne fac rău⁴⁹.

XXXV.

În astfel de împrejurări, ce om cu mintea întreagă ar putea crede că noi sîntem ucigași ? Căci nu-i cu putință să te hrănești cu carne de om, dacă n-ai ucis înainte pe cineva. Ori, dacă mint în primul caz, atunci mint și în cel de al doilea. Firește, dacă întrebî pe careva de s-a convins cu ochii săi despre ceea ce vorbește, nimeni nu va fi atât de nerușinat să confirme că a văzut așa ceva. Și totuși, cu noi în casă trăiesc destui sclavi, la unii mai mulți, la alții mai puțini, de care nu ne putem nicicum ascunde. Ei bine, din toți acești sclavi, pînă acum nu s-a găsit nici unul care să ne fi învinuit, nici măcar în chip mincinos, că am fi comis astfel de nelegiuiri. Și apoi, dintre toți creștinii aceștia, care se știe că nici nu suportă să vadă ucideri omenești, nici măcar dacă ar fi ele cerute de lege, oare care va fi acela care ne-ar putea relata cum ucidem noi pe om și cum consumăm noi carne de om ? Cine dintre ceilalți oameni nu-i dornic să vadă lupte de gladiatori și de animale în circ, mai ales atunci cînd acestea sînt organizate de Voi ? Pentru noi, creștinii însă e aproape același lucru să vedem un om ucis sau să-l ucidem; de aceea în toate chipurile noi ne ferim de astfel de spectacole. Și atunci, cum am putea fi noi în stare să ucidem, dacă nu ne place nici să primim o astfel de fără-

48. Rom. 1, 27.

49. Lc. 6, 29.

delege strigătoare la cer ? Cum am putea noi săvârși astfel de ucideri, când și pe femeile care le ajută pe mame să avorteze le numim ucigașe⁵⁰ și spunem că pentru această colaborare a lor vor avea să dea socoteală înaintea lui Dumnezeu ? Pînă și de fătul din pîntecele mamei, de care încă nu sîntem siguri că e într-adevăr o ființă vie, spunem că Dumnezeu îi poartă de grijă; dar să mai și ucidem pe cineva care e înaintat în vîrstă ?! După cum nimeni din noi nu aruncă un copil abia venit pe lume — căci cine face așa ceva e cu adevărat un infanticid — cu atît mai puțin nu s-a auzit ca cineva din creștini să omoare vreun creștin după ce a ajuns să crească, căci noi, creștinii, sîntem în toate și pretutindeni egali cu noi înșine, ascultînd de rațiune și neforțînd-o.

XXXVI.

Aș vrea să cunosc și eu pe cineva care, deși crezînd în înviere, s-ar da pe sine însuși mormînt trupurilor destinate să învieze. Să crezi în învierea trupurilor și totuși să mănînci din ele ca și cum ele n-ar mai învia, ar fi tot atît de neînțeles ca și cum ai crede că, pe de-o parte, pămîntul ne va da afară trupurile care s-au odihnit în el, iar pe de alta, că chiar dacă nu le-ar cere, trupurile n-ar putea învia. Dar noi nu sîntem nici ucigași, nici mîncători de oameni. Dimpotrivă, e lucru firesc să spunem că oamenii care cred că n-au să dea nici o socoteală despre viața de aici și care spun că nu există înviere, ci că și sufletul piere odată cu trupul, nimicindu-se de tot, numai astfel de oameni nu se dau înapoi de la nici o nelegiuire. Noi, care sîntem convinși că în fața lui Dumnezeu nimic nu va rămîne necercetat și că trupul care a servit poftelor nebunești și fără de frîu ale sufletului va fi judecat și el împreună cu sufletul, pentru aceștia nu există nici un temei spre a justifica păcatul, nici măcar unul cît de mic. Unora s-ar putea să le pară mare prostie să crezi că, odată descompus și căzut în putrejunie, nimicit de jos pînă sus, trupul s-ar mai putea reconstitui. Pentru o astfel de părere s-ar putea să fim taxați nu ca răi — căci prin aceasta n-am aduce nimănui nici o jignire — dar oamenilor care n-au credință noi le-am apărea poate naivi⁵¹.

Să se știe însă că nu sîntem singurii care spun că trupurile vor învia odată. Așa ceva și filozofii susțin, deși nu găsesc acum necesar să insist asupra lor, ca să nu se pară că aduc argumente străine față de cele de care am amintit, vorbind despre lucruri spirituale și sensibile și despre compoziția

50. Deși avortul era oprit de lege, practica aceasta călca legea. Literatura timpului e plină de proteste zadarnice, neputincioase în a îndrepta decadența. Bardy, *op. cit.*, p. 166—167, note.

51. Teofil, *Către Autolic*, 3, 7; Minucius Felix, *Octavius*, 34, 6 și Tertullian, *De res. carnis*, 1, citează și ei pe Pitagora și Platon, în sprijinul acestei păreri.

lor, arătînd că cele spirituale sînt superioare celor sensibile. După părerea lui Pitagora și a lui Platon, cu toată descompunerea trupurilor, nimic nu ne-ar împiedica să credem că trupurile omenești s-ar putea compune din nou în elementele din care fuseseră formate la început. Dar cuvîntul despre înviere⁵² să-l lăsăm pentru altădată.

XXXVII.

Cît despre Voi, oameni cu totul deosebiți atît prin fire, cît și prin educație, înțelepți, binevoitori și vrednici de domnia ce Vi s-a încredințat, Vă rugăm să Vă aplecați cu înțelegere fața Voastră de suverani spre mine, cel care am infirmat acuzele aduse împotriva noastră și am dovedit că, fiind adînc cinstitori de Dumnezeu, noi creștinii, sîntem oameni modești și curați sufletește. Și atunci, spuneți Voi înșivă, ce alți supuși merită mai mult să fie ascultați decît noi, care înălțăm rugăciuni pentru stăpînirea Voastră⁵³, pentru ca din tată în fiu să Vă facă părtași, pe bună dreptate, de puterea conducerii și ca această putere să crească și să se întindă tot mai mult asupra cît mai multora ? Căci ar fi și în avantajul Vostru dacă și noi, creștinii, am petrece viață senină și pașnică și dacă și noi am ajunge să ne împlinim liber îndatoririle noastre.

B

DESPRE ÎNVIEREA MORTILOR

.....

IX.

Cu toate că despre problema de care ne ocupăm s-ar mai putea spune multe lucruri utile, totuși deocamdată nu mai țin seamă de acei vrăjmași care caută scăpare în ceea ce e făcut de om și, în general, la oameni, oricît de mari artiști ar fi ei, și care spun că operele, odată avariate, fie că au fost măcinate de dintele vremii, fie în alt chip ruinate, nu mai pot fi nicicum refăcute. Oamenii aceștia ar vrea să spună că, așa cum nici olarul, nici un alt meșter nu ar putea reface la loc așa cum a fost înainte un obiect care s-a stricat, tot așa nici Dumnezeu nu ar vrea și, chiar dacă ar vrea, nu ar putea să reînvie pe omul odată așezat în groapă și, mai puțin, pe cel intrat în descompunere. Ei nu-și dau seama că, prin aceasta, aduc cea mai mare hulă lui

52. Aici e dovada că *Solia* a fost scrisă înainte.
53. Rugăciunile pentru conducătorii statului sînt recunoscute în multe scrieri neotestamentare: Rom. 13, 1; I Tim. 2, 1—2; Tit 3, 1, dar și în scrierile apologeților: Iustin, *Apol. I*, 17, 3. Tertullian, *Ad. Scap.*, 2 etc. Atenagora nu putea fi de altă părere, mai ales că el cunoștea și a folosit adeseori scrierile sfîntului Iustin.

Dumnezeu, atunci cînd pun alături forţe şi existenţe total deosebite una de alta, sau şi mai mult, firi cu totul diferite, care acţionează una prin sine, iar cealaltă doar prin lucrări, care se mărginesc numai la cadrul natural. A intra mai adînc în această problemă ar însemna să ne împotmolim, întrucît nu ne-am alege decît cu ceva superficial şi absurd. Cu mult mai apropiat de adevăr ar fi să spunem că „cele ce nu sînt cu putinţă la oameni sînt cu putinţă la Dumnezeu”⁵⁴. Or, dacă raţiunea ne spune că cele afirmate prin acest cuvînt şi prin tot ce s-a cercetat pînă acum susţin posibilitatea învierii atunci e limpede ca lumina soarelui că învierea nu e deloc un lucru cu neputinţă, căci desigur ea nu e în nici un chip potrivnică voii lui Dumnezeu.

XIII.

Punîndu-ne aceeaşi încredere în viitor, pe cît am făcut-o în trecut, şi luînd în considerare firea noastră proprie, noi, oamenii, îndrăgim pe de-o parte această fragilă şi trecătoare existenţă, pe care o numim „cea de azi“, dar pe de altă parte, ne punem cu toată puterea nădejdea şi într-o viaţă veşnică⁵⁵. O viaţă pe care nu ne-o plăsmuim în chip vanitor, bazîndu-ne doar pe simple visuri, pe care să le hrănim cu speranţe înşelătoare, ci în care ne încredem cu toată tăria prin cel mai sigur garant⁵⁶, care este Dumnezeu; căci potrivit sfatului Său, atunci cînd l-a adus pe om la viaţă, Creatorul i-a dat suflet nemuritor şi un trup sensibil, dîndu-i raţiune şi insuflîndu-i o lege, prin care ar vrea să apere şi să păstreze toate darurile de care l-a învrednicit şi care să-i asigure o viaţă raţională şi o existenţă conştientă. Şi ştim foarte bine că Dumnezeu n-ar fi creat o astfel de fiinţă şi n-ar fi prevăzut-o cu toate condiţiile de supravieţuire, dacă El n-ar fi dorit continuarea acestei existenţe. Creatorul lumii întregi cu acea destinaţie a creat pe om, ca el să se bucure de o existenţă raţională, încît, privind într-una la mărirea dumnezeiască şi la înţelepciunea Lui cea mai presus de toate, să supravieţuiască desfătîndu-se încontinuu de darul creaţiei, după sfatul Celui ce l-a zidit şi potrivit cu firea pe care a primit-o. Scopul creării omului confirmă deci dăinuirea lui pentru veşnicie, iar în această dăinuire e implicată şi învierea, fără de care omul n-ar putea supravieţui.

.....

54. Mt. 19, 26; Lc. 18, 27.

55. Atenagora ştie că are în faţa sa două categorii de oameni: pe cei necredincioşi (οἱ ἄπιστοι) şi pe cei îndoielnici (οἱ ἀμφιβάλλοντες) cap. 1—2. De aceea scrisul lui e cald, personal, convingător, cum stă bine unui gînditor.

56. Garantul sau chezaşul cel mai neînşelător ἀπλανέστατος ἐχέγγυος nu poate fi decît Dumnezeu, în sensul expresiei de la Evrei 7, 2.

XV.

Cînd ne gîndim la crearea omului, implicit ne gîndim că trebuia să și existe un singur scop, atît pentru sufletul cît și pentru trupul lui⁵⁷. Prețuirea deopotrivă a sufletului și a trupului postulează în mod obligatoriu și învierea trupurilor moarte și descompuse, fără de care o nouă împreunare firească a celor două componente (suflet și trup) nu s-ar putea concepe. Dacă oamenii au primit minte și rațiune ca să facă deosebire din punct de vedere duhovnicesc între diferite lucruri, nu numai în ce privește substanța lor, ci și să cunoască bunătatea, înțelepciunea și dreptatea Celui ce a dăruit toate acestea, atunci, deodată cu valabilitatea netrecătoare a obiectivelor finale ale acestei activități spirituale, e necesară și continuarea neschimbată a activității celei s-a încredințat. Dacă așa ceva n-ar fi cu putință, atunci natura n-ar fi primit o astfel de capacitate și ea n-ar mai supraviețui în cei cărora a fost dată. Cel care a primit minte și rațiune este omul, nu numai sufletul singur. Datorită acestui fapt, omul trebuie să dăinuiască etern sub forma ambelor elemente, fapt care ar fi de neconceput fără înviere. Căci dacă n-ar exista înviere, atunci nici omul ca atare nu ar putea dăinui. Dacă omul n-ar putea supraviețui, totul ar fi zadarnic: în zadar i s-ar fi însoțit sufletului nevoi și pasiuni trupești, cu tot avîntul lor; în zadar ar fi împiedicat trupul de muștrarea și de frîul sufletului⁵⁸, spre atingerea țelului final al înclinărilor și dorințelor, zadarnică activitatea rațiunii, zadarnică funcționarea minții, zadarnică înțelepciunea, dreptatea, practicarea oricărei virtuți, promulgarea și controlarea oricărei legi, cu un cuvînt, zadarnic ar fi tot ce poate fi măreț și frumos în viața oamenilor și pentru oameni.

Ba, ceea ce ar fi și mai grav, însăși crearea omului și înzestrarea lui cu toate darurile s-ar dovedi fără de nici un rost. Însă fiindcă nici toate aceste lucrări ale lui Dumnezeu și nici toate aceste daruri, care provin de la El, nu pot fi socotite zadarnice și fără rost, atunci în chip necesar trebuie legată de dănuirea veșnică a sufletului și prelungirea vieții trupești, precum și corolarul ei firesc, învierea.

57. E impresionantă această convingere demnă a creștinilor din timpul persecuțiilor. Minucius Felix comentează simplu și totuși măreț: „Liniștiți, modești și fără griji, prin dărnicia Dumnezeului nostru, ne întărim nădejdea în fericire și în viața viitoare, crezînd mereu în prezența și măreția Lui. Renaștem și trăim de pe acum o viață fericită cînd privim în viitor“ (*Octavius*, cap. 38, trad. rom. de P. Papadopol, Rm. Vîlcea, 1936, p. 69).

58. Imaginea frîului poate fi împrumutată de la Platon (*Timaios*), dar e frecventă la sfinții Vasile (ep. 150) și Ioan Hrisostom (omil. 30) și la alții.

INDICE SCRIPTURISTIC

Vechiul Testament

S — Solie în favoarea creștinilor

Î — Despre învierea morților

Psalmul 7, 10, *S*, XXXII

Ieremia 17, 10, *S*, XXXII

Noul Testament

Matei 5, 28, *S*, XXXI

Matei 5, 39—40, *S*, X

Matei 7, 12, *S*, XXXII

Matei 19, 9, *S*, XXXII

Matei 19, 26, *I*, IX

Marcu 10, 11, *S*, XXXIII

Luca 6, 29, *S*, XXXIV

Luca 18, 27, *Î*, IX

Ioan 1, 14, *S*, XVII

Romani 1, 27, *S*, XXXIV

Romani 8, 27, *S*, XXXI

Romani, 12, 17—21, *S*, I

Romani 13, 1, *S*, XXXVII

I Corinteni 2, 14, *S*, XXXI

I Corinteni 9, 5, *S*, XXXI

I Timotei 2, 1—2, *S*, XXXVII

II Timotei 4, 7—8, *S*, XXXI

Tit 3, 1, *S*, XXXVII

I Ioan 1, 3, *S*, XVII

I Ioan 1, 5, *S*, XXXII

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC

Abdera, oraș în Tracia, *S*, XXXI

Adraste, rege în Argos, *S*, I

adulter, *S*, XXX

Afrodita, zeiță, *S*, XVII

Agamemnon, rege, *S*, I

Agraulos, fiul lui Cecrops, *S*, I

agricultor, *S*, XXX

Angelion, sculptor, *S*, XVII

Apollo, zeul artelor, *S*, XVII

Argos, cetate și ținut, *S*, XVII

armeni, *S*, I

arte plastice, *S*, XVII

Artemis (Diana), *S*, XVII

Asclepios, zeul medicinei, *S*, XVII

ateism, acuză adusă creștinilor, *S*, III—IV

atenieni, *S*, I; *S*, XXXI

avort, *S*, III; *Î*, XV

bine moral, *S*, III; *Î*, XV

cabiri, zeități trace, *S*, IV

calomnii (la adresa creștinilor), *S*, I; *S*,

II; *S*, III; *S*, XVII; *S*, XXXII; *S*,

XXXIV—XXXV

căsătoria creștină, *S*, XXXII

Cleante, pictor, *S*, XXVII

Cnidos, oraș, *S*, XXVII

Commodus, împărat, *S*, I

Core, fiica lui Zeus, *S*, XXXII

Corint, oraș, *S*, XVII

Cratos, artist plastic, *S*, XVII

creștin (nume de), *S*, I—II

creștini, frățietatea dintre ei, *S*, XXXII

Dedal, arhitect, *S*, XVII

Delos, insulă, *S*, XVII

Democrit, filozof, *S*, XXXI

Diagora «ateul», *S*, IV; *S*, XXXI

divorț, *S*, XXXIII

dorința de a supraviețui, *Î*, XV

Dumnezeu (însușiri), *S*, IV; *Î*, IX

Efes, oraș, *S*, XVII

egalitate de tratament, *S*, II—III; *S*, XXXIV

Elena, soția lui Menelau, *S*, I

Eleusis, orașul «misterelor», *S*, IV

Endeios, sculptor, *S*, XVII

Epidaur, oraș în Argos, *S*, XVII

Erehteion, templu, *S*, I

fecioria la creștini, *S*, XXXIII

Fidias, sculptor, *S*, XVII

filozofi, filozofie, *S*, I—II; *S*, XVIII; *S*,

XXXI; *S*, XXXVI—XXXVII

gladiatori, *S*, XXXV

Hector, erou troian, *S*, I

Hera, protectoarea căsniciei, *S*, XVII

Heracle, erou, *S*, IV

Herodot, istoric, *S*, XVII

Hesiod, poet, *S*, XVII

- Homer, poet epic, S, XVII
 homosexualitate, S, XXXIV
 idoli, originea lor, S, IV, XVII; S, XXXII
 incest, acuză adusă creștinilor, S, III
 învierea morților, S, XXXVI, VI; I, IX, XIII, XV
 lege creștină, S, I; S, XXXII; S, XXXIII
 lege dumnezeiască, S, III
 lege a firii (la animale), S, III
 lege omenească, S, I; S, XXXII—XXXIV
 loialitatea creștinilor, S, III
 Marcu Aureliu, împărat, S, I
 materia, însușirile ei, S, I; I, IX
 moralitatea creștinilor, S, XXXII—XXXIII
 Oedip, rege în Teba, S, III
 olarul și munca lui, I, IX
 omucidere, S, XXXV
 omul are un fel de «duh ceresc», S, XXXI; I, XV
 Orfeu, cîntărețul, S, IV; S, XXXII
 ospețe thiestice, S, III
 pace (climat de), S, I
 Pandora, prima femeie creată de zei, aducătoare a nenorocirilor în lume, S, I
 Pandrosos, fiică a lui Cecrops, regele Atenei, S, XVII
 Pitagora, filozof, S, XXXI; S, XXXVI
 Platon, filozof, S, XXXVI
 Poseidon, zeul mării, S, I
 Praxitel, sculptor, S, XVII
 peștii, care devorează tot ce le cade în cale, S, XXXIV
 prigonirea creștinilor, S, II; S, IV; S, XXXIV
 prostituție, S, XXXIV
 providența divină, S, XXXV; I, XIII
 răul moral, S, III
 Rea, mama lui Zeus, S, XXXII
 Samos, insulă, S, XVII
 sarmati, popor, S, I
 Saurios, artist, S, XVII
 sclavi, S, XXXV
 Scriptura, S, XXXII; S, XXXIII
 Sfatul lui Dumnezeu, I, XIII
 Smilis, sculptor, S, XVII
 Socrate, filozof, S, XXXI
 spartani, S, I
 statul roman, S, XXXI
 suflet, S, XXXV; I, XIII
 Tectaios, sculptor, S, XVII
 Telecles, artist, S, XVII
 Teodor, sculptor, S, XVII
 Thieste, rege în Argos, care mîncă din carnea fiilor lui, S, III; S, XXXII; S, XXXV
 Tindar, tatăl Elenei, S, I
 Troia (Ilion), S, I
 trupul omenesc, S, XXXI—XXXII; S, XXXVI; I, XIII
 viața, S, XXXI; S, XXXII; I, XIII
 virtutea, S, III
 zeii, nașterea și moralitatea lor, S, I; S, III; S, XVII; S, XXXII; S, XXXIV
 zeități diferite, S, I
 Zeus, tatăl zeilor, S, I; S, XXXII

CUPRINS

	pag.
Introducere	5
 1. Sfântul Justin Martirul și Filozoful	
Apologiile	23
Apologia întâia în favoarea creștinilor:	
Către Antoninus Pius	25
Către Minucius Fundanus	72
Epistola lui Antoninus către populația din Asia.	72
Epistola împăratului Marcus Aurelius, către Senat	73
Apologia a doua în favoarea creștinilor	77
Dialogul cu iudeul Tryfon	89
Partea întâia	91
Partea a doua	180
Indice real și onomastic	259
 2. Teofil al Antiohiei	
Trei Cărți către Autolic	267
Introducere	269
Cartea întâia	282
Cartea a doua	293
Cartea a treia	328
Indice scripturistic	351
Indice real și onomastic	353
 3. Din scrierile filozofului și apologetului creștin Atenagora Atenianul	
Introducere	369
Atenagora, filozof creștin din Atena:	
A. Solie în favoarea creștinilor	372
B. Despre învierea morților	384
Indice scripturistic	387
Indice real și onomastic	387
Cuprins	389

NOTA EDITURII. Indicele onomastic
și real la opera sfântului Iustin a fost
întocmit de Dr. Lector Cezar Vasiliu.

Digitally signed by Apologeticum
DN: cn=Apologeticum, c=RO, o=Apologeticum,
ou=Biblioteca teologica digitala,
email=apologeticum2003@yahoo.com
Reason: I attest to the accuracy and integrity of
this document
Location: Romania
Date: 2005.08.10 15:04:37 +03'00'

Redactor: ANCA MANOLACHE
Tehnoredactor: VALENTIN BOGDAN

**Dat la cules 27 august 1979. Bun de tipar 20 iulie
1980. Apărut 1980. Format 16/70x100, legat.
1/1. Coli de tipar 24, 5. Comanda nr. 270.**

**TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE**